

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TALİP DOĞAN

URMİYE AĞIZLARI

Doktora Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ

KIRIKKALE-2010

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Doktora tezi olarak hazırladığım *Urmiye Ağızları* adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin kaynaklarda gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

.../.../2010

Talip Doğan

ÖZET

Urmiye Ağızları adlı bu çalışmada, Urmiye bölgesindeki Türk ağzlarının ses ve şekil bilgisi açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Urmiye bölgesinden derlenen dil malzemesinden hareketle ortaya konulan çalışma, art ve eş zamanlı bir dil incelemesidir. Urmiye ağızları, aynı zamanda Azeri sahasındaki Türk ağızlarıyla karşılaştırılmıştır.

Urmiye ağızları, ses ve şekil özellikleri açısından bazı arkaik yapıları devam ettirmektedir. Urmiye ağızlarında bu suretle kimi kelimelerde asli uzun ünlüler korunmaktadır. Orhun Abideleri'nde dikkat çeken *Ötüken Yış, Türk bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri, Urmiye ağızlarında oldukça yaygındır.

Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelleme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna uymuştur. Kalınlık-incelik uyumunun bozulması büyük oranda eklerdeki *ğ* ve *x* ünsüzlerinin yanında meydana gelen ünlü kalınlaşmasından kaynaklanmıştır. Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu daha çok alınma kelimelerde *ğ* ünsüzünün yanında ince ünlülerin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra *y* ünsüzü türemiştir.

Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişmelerin bilhassa *ñ > y* yönünde gerçekleşmesi kayda değer bir önem arz etmektedir. Özellikle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman *ñ > y* değişmesi karakteristiktir.

Dönüşlülük zamiri niteliğinde oldukça canlı bir kullanıma sahip olan *bile*, Urmiye ağzlarının önemli bir özelliği olarak görülmektedir.

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla “yalnızca birden fazla kimseye” seslenirken kullanılan *-ağın, -eğin* şekilleri göze çarpar.

Urmiye ağızlarında zamir kökenli teklik ikinci şahıs ekleri farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Genellikle *-san*, *-sen* şekillerinde görülmekle birlikte, kimi örneklerde Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an*, *-än*, *-en*; Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay*, *-ey*; Per, Merengeli ve Balanuş köylerinde *-ayn*, *-eyn* şekillerinde tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Urmiye, ağız, Azerbaycan Türk ağızları, Urmiye Türk ağızları.*

ABSTRACT

In this study called *Urmiye Ağızları*, it has been aimed to examine the Turkish dialects in Urmiye region in terms of phonology and morphology. The study which was prepared from the language material compiled from Urmiye region is a diachronic and synchronic language analysis. Urmiye dialects have been also compared with Turkish dialects in Azeri field.

Urmiye dialects have been maintaining the some archaic structures in terms of phonology and morphology. Thus, original long vowels in some words are protected in Urmiye dialects. Determinatives in which determined element such as *Ötüken Yış*, *Türk bodun* drawing attention in Orkhun Inscriptions don't take possessive suffix, used commonly in Urmiye dialects.

In Urmiye dialects loan words were usually subjected to palatal harmony by changing on palatalisation direction. The deformation of palatal harmony arose widely from vowel velarisation that occurred near $\dot{g}$ and x consonants in the suffixes. Vowel-consonant discordance emerged largely from the usage of thin vowels near $\dot{g}$ consonant but it is usually in loan words. When the words that have a consonant ending combine with verb of i -, y consonant is derived after verb of i -.

That the changes in $\tilde{n}$ sound take place toward $\tilde{n} > y$ in Urmiye dialects are significantly important. Especially, when the nouns with the possessive suffix of second person are used in case of dative and accusative, $\tilde{n} > y$ change is characteristic.

bile which has an active usage in terms of reflexive pronoun is one of the important characteristics of Urmiye dialects.

In Urmiye dialects, *-ağın*, *-eğin* types used when calling “only multiple persons” with imperative of first person plural draw the attention.

In Urmiye dialects, suffixes of singular second person with pronoun origin occurred in different types. Generally, it appears with *-san*, *-sen* forms, but in some

examples it was determined with *-an*, *-än*, *-en* in Merengeli and Balanuş villages; *-ay*, *-ey* in Balanuş, Yekan Çongaralı and Baranduz villages; *-ayn*, *-eyn* in Per, Merengeli and Balanuş villages.

Keywords: *Urmiye, dialect, Azerbaijan Turkish dialects, Urmiye Turkish dialects.*

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
ÖN SÖZ	XXVI
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	XXVIII
DİĞER İŞARETLER.....	XXIX
KISALTMALAR	XXX

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MATERYAL VE YÖNTEM	1
2. TARİH.....	4
3. COĞRAFİ KONUM VE SOSYO-EKONOMİK DURUM.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ.....	13
1. Ünlüler.....	13
1. 1. Ünlü Çeşitleri.....	13
1. 1. 1. a ünlüsü ve çeşitleri.....	13
1. 1. 1. 1. a ünlüsü.....	13
1. 1. 1. 2. â ünlüsü.....	13
1. 1. 1. 3. â ünlüsü.....	13
1. 1. 1. 4. â ünlüsü.....	14
1. 1. 1. 5. â ünlüsü.....	14
1. 1. 2. e ünlüsü ve çeşitleri.....	15

1. 1. 2. 1. e ünlüsü.....	15
1. 1. 2. 2. é ünlüsü.....	15
1. 1. 2. 3. ê ünlüsü.....	15
1. 1. 2. 4. ê ünlüsü.....	15
1. 1. 2. 5. ē ünlüsü.....	16
1. 1. 3. ı ünlüsü ve çeşitleri.....	18
1. 1. 3. 1. ı ünlüsü	18
1. 1. 3. 2. í ünlüsü	18
1. 1. 3. 3. ĩ ünlüsü	19
1. 1. 3. 4. ī ünlüsü	19
1. 1. 4. i ünlüsü ve çeşitleri.....	19
1. 1. 4. 1. i ünlüsü	19
1. 1. 4. 2. î ünlüsü	19
1. 1. 4. 3. ĭ ünlüsü	20
1. 1. 5. o ünlüsü ve çeşitleri.....	20
1. 1. 5. 1. o ünlüsü	20
1. 1. 5. 2. ó ünlüsü	20
1. 1. 5. 3. ō ünlüsü	20
1. 1. 6. ö ünlüsü ve çeşitleri.....	21
1. 1. 6. 1. ö ünlüsü	21
1. 1. 6. 2. Ȯ ünlüsü	21
1. 1. 7. u ünlüsü ve çeşitleri.....	22
1. 1. 7. 1. u ünlüsü	22
1. 1. 7. 2. ú ünlüsü	22
1. 1. 7. 3. ũ ünlüsü	22
1. 1. 7. 4. ū ünlüsü	23

1. 1. 8. ü ünlüsü ve çeşitleri.....	23
1. 1. 8. 1. ü ünlüsü	23
1. 1. 8. 2. ı ünlüsü	23
1. 1. 8. 3. ū ünlüsü	23
1. 2. Asli Uzunluklar.....	24
1. 3. İkiz Ünlüler	26
1. 3. 1. Eşit İkiz Ünlüler	26
1. 3. 2. Alçalan İkiz Ünlüler	28
1. 3. 3. Yükselen İkiz Ünlüler	29
1. 4. Ünlü Uyumu	31
1. 4. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu	31
1. 4. 1. 1. Alınma Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu.....	31
1. 4. 1. 2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması	32
1. 4. 1. 2. 1. Kalınlaşma Yönünde.....	33
1. 4. 1. 2. 2. İncelme Yönünde	34
1. 4. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	37
1. 4. 2. 1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması.....	37
1. 4. 2. 1. 1. Düzleşme Yönünde.....	38
1. 4. 2. 1. 2. Yuvarlaklaşma Yönünde.....	40
1. 4. 3. Genişlik-Darlık Uyumu.....	41
1. 5. Ünlü Değişmeleri.....	43
1. 5. 1. Kalın Ünlülerin İncelmesi	43
1. 5. 1. 1. a > ä, e değişmesi	43
1. 5. 1. 2. a > é değişmesi	44
1. 5. 1. 3. ı > í, i değişmesi	44
1. 5. 1. 4. o > ö değişmesi.....	45
1. 5. 1. 5. u > ú, ü değişmesi	45

1. 5. 2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	46
1. 5. 2. 1. e > ä, a değişmesi	46
1. 5. 2. 2. i > í, ı değişmesi	46
1. 5. 2. 3. ü > ú, u değişmesi	46
1. 5. 3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	46
1. 5. 3. 1. a > å, o değişmesi	46
1. 5. 3. 2. ı > ï, u değişmesi.....	47
1. 5. 3. 3. i > ü değişmesi.....	47
1. 5. 3. 4. i > u değişmesi.....	48
1. 5. 3. 5. e > ê, ö değişmesi	48
1. 5. 3. 6. e > o değişmesi	48
1. 5. 4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	49
1. 5. 4. 1. o > a değişmesi	49
1. 5. 4. 2. u > ı değişmesi.....	49
1. 5. 4. 3. ü > i değişmesi.....	49
1. 5. 4. 4. u > e değişmesi	50
1. 5. 4. 5. u > i değişmesi.....	50
1. 5. 5. Geniş Ünlülerin Daralması.....	50
1. 5. 5. 1. a > ı, í değişmesi.....	50
1. 5. 5. 2. e, é > i değişmesi	50
1. 5. 5. 3. a > u; e > ü değişmesi	51
1. 5. 5. 4. o > u, ü değişmesi.....	51
1. 5. 6. Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	51
1. 5. 6. 1. i > é, e değişmesi	51
1. 5. 6. 2. ı > a değişmesi	52
1. 5. 6. 3. i > a değişmesi	52

1. 5. 6. 4. u > o, ö değişmesi.....	52
1. 6. Ünlü Düşmesi	53
1. 6. 1. a düşmesi.....	53
1. 6. 2. e düşmesi.....	53
1. 6. 3. ı düşmesi	54
1. 6. 4. i düşmesi	54
1. 6. 5. u düşmesi.....	55
1. 6. 6. ü düşmesi.....	55
1. 7. Ünlü Türemesi	55
1. 7. 1. a türemesi	55
1. 7. 2. ı türemesi.....	56
1. 7. 3. i türemesi.....	56
1. 7. 4. u türemesi	56
1. 7. 5. o türemesi.....	57
1. 8. Ünlü Birleşmesi	57
2. Ünsüzler.....	58
2. 1. Ünsüz Çeşitleri.....	58
2. 1. 1. b ünsüzü	58
2. 1. 2. P ünsüzü	58
2. 1. 3. Ç ünsüzü.....	58
2. 1. 4. ê ünsüzü.....	58
2. 1. 5. ć ünsüzü.....	58
2. 1. 6.  ünsüzü.....	59
2. 1. 7. d' ünsüzü.....	59
2. 1. 8. ğ ünsüzü	59
2. 1. 9. ğ ünsüzü	59

2. 1. 10. ħ ünsüzü	60
2. 1. 11. ĵ ünsüzü	60
2. 1. 12. ħ ünsüzü	60
2. 1. 13. ħ ünsüzü	60
2. 1. 14. κ ünsüzü	60
2. 1. 15. K ünsüzü	60
2. 1. 16. k ünsüzü	60
2. 1. 17. í ünsüzü	61
2. 1. 18. ĵ ünsüzü	61
2. 1. 19. ŋ ünsüzü	61
2. 1. 20. ß ünsüzü	61
2. 1. 21. f ünsüzü	61
2. 1. 22. r ünsüzü	62
2. 1. 23. r ünsüzü	62
2. 1. 24. ğ ünsüzü	62
2. 1. 25. T ünsüzü	62
2. 1. 26. x ünsüzü	62
2. 1. 27. x ünsüzü	62
2. 1. 28. y ünsüzü	63
2. 1. 29. ŷ ünsüzü	63
2. 1. 30. y ünsüzü	63
2. 2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması	64
2. 3. Ünsüz Değişmeleri	65
2. 3. 1. Tonlulaşma	65
2. 3. 1. 1. k > ğ değişmesi	65
2. 3. 1. 2. k > g değişmesi	66

2. 3. 1. 3. k > g değişmesi.....	66
2. 3. 1. 4. ç > c değişmesi	66
2. 3. 1. 5. t > d değişmesi.....	67
2. 3. 1. 6. k > ğ değişmesi.....	67
2. 3. 1. 7. p > b değişmesi.....	68
2. 3. 2. Tonsuzluk.....	68
2. 3. 2. 1. g - k.....	68
2. 3. 2. 2. c - ç	69
2. 3. 2. 3. d - t.....	69
2. 3. 2. 4. b - p.....	70
2. 3. 2. 5. ğ - k.....	70
2. 3. 3. Süreklileşme.....	71
2. 3. 3. 1. Sızıcılaşma.....	71
2. 3. 3. 1. 1. k > x değişmesi	71
2. 3. 3. 1. 2. k > h değişmesi	71
2. 3. 3. 1. 3. k > ğ değişmesi	72
2. 3. 3. 1. 4. k > ħ değişmesi	72
2. 3. 3. 1. 5. k > x değişmesi	72
2. 3. 3. 1. 6. k > ħ değişmesi	72
2. 3. 3. 1. 7. k > h değişmesi	73
2. 3. 3. 1. 8. k > ğ değişmesi	73
2. 3. 3. 1. 9. ç > ş değişmesi.....	73
2. 3. 3. 1. 10. c > j değişmesi	74
2. 3. 3. 1. 11. ğ > v değişmesi	74
2. 3. 3. 1. 12. k > v değişmesi	75
2. 3. 3. 1. 13. g > v değişmesi	75
2. 3. 3. 1. 14. b > v değişmesi	75
2. 3. 3. 1. 15. p > f değişmesi.....	76
2. 3. 3. 1. 16. ç > z değişmesi.....	76
2. 3. 3. 2. Akıcılaşma.....	77

2. 3. 3. 2. 1. b > m değişmesi	77
2. 3. 3. 2. 2. g > y değişmesi	77
2. 3. 3. 2. 3. k > y değişmesi	77
2. 3. 3. 2. 4. ğ > y değişmesi	78
2. 3. 3. 2. 5. c > y değişmesi	78
2. 3. 4. Süreksizlik.....	78
2. 3. 4. 1. g	78
2. 3. 4. 2. ğ	79
2. 3. 4. 3. v > b değişmesi.....	79
2. 3. 4. 4. ř > c değişmesi	79
2. 3. 4. 5. f > p değişmesi	79
2. 3. 5. Sürekli nszler Arasındaki Değişmeler.....	79
2. 3. 5. 1. ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler.....	79
2. 3. 5. 2. n > y değişmesi.....	82
2. 3. 5. 3. v > y değişmesi.....	82
2. 3. 5. 4. l > n değişmesi.....	82
2. 3. 5. 5. r > y değişmesi	82
2. 3. 5. 6. y > n değişmesi.....	83
2. 3. 5. 7. r > l değişmesi	83
2. 3. 5. 8. h > y değişmesi.....	83
2. 3. 5. 9. r > n, m değişmesi	83
2. 3. 5. 10. z > s değişmesi	84
2. 3. 5. 11. v > f değişmesi	84
2. 3. 5. 12. f > v değişmesi	84
2. 3. 5. 13. n > l değişmesi.....	84
2. 3. 6. Süreksiz nszler Arasındaki Değişmeler.....	84
2. 3. 6. 1. k > c değişmesi	84

2. 3. 6. 2. k > κ değişmesi	84
2. 3. 6. 3. g > c değişmesi	84
2. 3. 6. 4. g > ğ değişmesi	85
2. 4. Ünsüz Benzeştirmeleri	85
2. 4. 1. İlerleyici Benzeştirme	85
2. 4. 1. 1. Tam Benzeştirme	85
2. 4. 1. 1. 1. -nl- > -nn- benzeştirmesi	85
2. 4. 1. 1. 2. -nd- > -nn- benzeştirmesi	85
2. 4. 1. 1. 3. -dl- > -dd- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 4. -rl- > -rr- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 5. -tl- > -tt- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 6. -yr- > -yy- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 7. -mv- > -mm- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 8. -bv- > -bb- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 9. -çk- > -çç- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 1. 10. -sz- > -ss- benzeştirmesi	86
2. 4. 1. 2. Yarı Benzeştirme	87
2. 4. 1. 2. 1. -ml- > -mn- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 2. -md- > -mn- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 3. -tl- > -td- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 4. -mv- > -mb- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 5. -pm- > -pb- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 6. -řl- > -řd- benzeştirmesi	87
2. 4. 1. 2. 7. -dl- > -dn- benzeştirmesi	87
2. 4. 2. Gerileyici Benzeştirme	88
2. 4. 2. 1. Tam Benzeştirme	88
2. 4. 2. 1. 1. -rl- > -ll- benzeştirmesi	88
2. 4. 2. 1. 2. -ts- > -ss- benzeştirmesi	88
2. 4. 2. 1. 3. -ls- > -ss- benzeştirmesi	88
2. 4. 2. 1. 4. -ry- > -yy- benzeştirmesi	88
2. 4. 2. 1. 5. -vm- > -mm- benzeştirmesi	88

2. 4. 2. 1. 6. -sc- > -çç- benzeştirmesi	88
2. 4. 2. 1. 7. -rk- > -kk benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 8. -rn- > -nn benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 9. -rř- > -şş- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 10. -çç- > -çç- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 11. -çk- > -çç- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 12. -mr- > -mm- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 13. -mb- > -mm- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 14. -lt- > -tt- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 15. -bg- > -gg- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 1. 16. -xb- > -bb- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 2. Yarı Benzeştirme	89
2. 4. 2. 2. 1. -bd- > -td- benzeştirmesi	89
2. 4. 2. 2. 2. -rl- > -fl- benzeştirmesi	90
2. 4. 2. 2. 3. -nb- > -mb- benzeştirmesi	90
2. 4. 2. 2. 4. -çz- > -sz- benzeştirmesi	90
2. 4. 2. 2. 5. -çç- > -çç- benzeştirmesi	90
2. 4. 3. Uzak Benzeştirme	90
2. 4. 3. 1. -lr- > -ll- benzeştirmesi	90
2. 4. 3. 2. -lr- > -rr- benzeştirmesi	90
2. 4. 3. 3. -fv- > -ff- benzeştirmesi	90
2. 4. 3. 4. -kş- > -şş- benzeştirmesi	91
2. 4. 3. 5. -rk- > -şş- benzeştirmesi	91
2. 5. Aykırılma	91
2. 6. Ünsüz İkizleşmesi	91
2. 7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi	92
2. 8. Ünsüz Düşmesi	92
2. 8. 1. y düşmesi	92
2. 8. 2. r düşmesi	94
2. 8. 3. h düşmesi	95

2. 8. 4. l düşmesi	95
2. 8. 5. n düşmesi.....	96
2. 8. 6. s düşmesi	96
2. 8. 7. t düşmesi	96
2. 8. 8. v düşmesi.....	96
2. 8. 9. ğ düşmesi.....	97
2. 8. 10. ñ düşmesi.....	97
2. 8. 11. ş düşmesi	98
2. 8. 12. d düşmesi.....	98
2. 8. 13. k düşmesi.....	98
2. 8. 14. ķ düşmesi.....	98
2. 9. Ünsüz Türemesi	98
2. 9. 1. y türemesi	98
2. 9. 2. h türemesi	99
2. 10. Yer Değıştirme.....	99
2. 11. Hece Kaynaşması.....	100
2. 12. Hece Düşmesi	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ	102
1. İsimler.....	102
1. 1. İsim Yapma Ekleri	102
1. 1. 1. İsimden İsim Yapma Ekleri	102
1. 1. 1. 1. -lıx (-lix, -lux, -lûx, -lik, -liĥ, -lig, -liğ, -liy, -lığ, -luğ).....	102
1. 1. 1. 2. -çı (-çi, -cí, -çu, -çü, -cı)	103
1. 1. 1. 3. -lı (-li, -lí, -lu, -lü).....	103
1. 1. 1. 4. -sız (-siz, -suz)	104

1. 1. 1. 5. -cix	104
1. 1. 1. 6. -çek	104
1. 1. 1. 7. -ca (-ce, -ça, -çe)	104
1. 1. 1. 8. -daş	105
1. 1. 1. 9. -dış (-duç, -duc, -dış, -duş, -dız, -duz)	105
1. 1. 1. 10. -(i)mci, -(i)mci, -(u)mcu, -(ü)mcü, -(u)mci, -(ü)mci	105
1. 1. 1. 11. -an	105
1. 1. 1. 12. -ge	105
1. 1. 1. 13. -duruğ	105
1. 1. 1. 14. -men (-man)	105
1. 1. 1. 15. -gil	105
1. 1. 1. 16. -ıl	105
1. 1. 1. 17. -lax (-lağ)	106
1. 1. 1. 18. -rax (-rağ)	106
1. 1. 1. 19. -düz	106
1. 1. 1. 20. -x	106
1. 1. 1. 21. -ter	106
1. 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	106
1. 1. 2. 1. -mağ (-mağ, -măğ, -max, -mek, -meĥ, -meğ, -mey, -mex)	106
1. 1. 2. 2. -ma (-me)	107
1. 1. 2. 3. -ış (-iş, -üş)	107
1. 1. 2. 4. -m	107
1. 1. 2. 5. -ğ (-g, -ğ, -x, -k, -ĥ, -v)	107
1. 1. 2. 6. -ax (-ağ, -av, -ey)	107
1. 1. 2. 7. -n	108
1. 1. 2. 8. -ğı (-gi, -xu)	108

1. 1. 2. 9. -ğa (-ge)	108
1. 1. 2. 10. -ğun (-gün).....	108
1. 1. 2. 11. -eyen	108
1. 1. 2. 12. -ıcı (-ici, -ücü).....	108
1. 1. 2. 13. -ı (-i, -u, -ü).....	108
1. 1. 2. 14. -a.....	109
1. 1. 2. 15. -eri	109
1. 1. 2. 16. -ar (-er)	109
1. 1. 2. 17. -mac	109
1. 1. 2. 18. -paç	109
1. 1. 2. 19. -man.....	109
1. 1. 2. 20. -eceĥ (-eceph, -ecey, -ecağ).....	109
1. 1. 2. 21. -çeḥ̂ (-cey).....	110
1. 1. 2. 22. -an (-en)	110
1. 1. 2. 23. -dix.....	110
1. 1. 2. 24. -miş.....	110
1. 2. Çokluk Eki	110
1. 3. Aitlik Eki.....	111
1. 4. İyelik Ekleri	112
1. 5. Hâl Ekleri.....	117
1. 5. 1. Yalın Hâl	117
1. 5. 2. İlgi Hâli	117
1. 5. 3. Belirtme Hâli	119
1. 5. 4. Yönelme Hâli	121
1. 5. 5. Bulunma Hâli	123
1. 5. 6. Ayrılma Hâli.....	123

1. 5. 7. Vasıta Hâli.....	124
1. 5. 8. Eşitlik Hâli	126
1. 5. 9. Yön Gösterme Hâli	126
1. 6. Soru Eki	126
1. 7. Sıfatlar.....	127
1. 7. 1. Niteleme Sıfatları	127
1. 7. 2. Belirtme Sıfatları.....	128
1. 7. 2. 1. İşaret Sıfatları	128
1. 7. 2. 2. Sayı Sıfatları	128
1. 7. 2. 2. 1. Asıl Sayı Sıfatları.....	128
1. 7. 2. 2. 2. Sıra Sayı Sıfatları	128
1. 7. 2. 2. 3. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	129
1. 7. 2. 2. 4. Kesir Sayı Sıfatları.....	129
1. 7. 2. 2. 5. Topluluk Sayı Sıfatları.....	129
1. 7. 2. 3. Soru Sıfatları.....	130
1. 7. 2. 4. Belirsizlik Sıfatları	130
1. 8. Zarflar	131
1. 8. 1. Yer Zarfları.....	131
1. 8. 2. Zaman Zarfları	131
1. 8. 3. Hâl Zarfları.....	132
1. 8. 4. Azlık-Çokluk Zarfları	132
1. 8. 5. Soru Zarfları	132
1. 9. Zamirler	133
1. 9. 1. Şahıs Zamirleri	133
1. 9. 2. Dönüşlülük Zamirleri.....	137
1. 9. 3. İşaret Zamirleri.....	138
1. 9. 4. Soru Zamirleri	140

1. 9. 5. Belirsizlik Zamirleri	141
2. Fiiller	142
2. 1. Fiil Yapma Ekleri.....	142
2. 1. 1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	142
2. 1. 1. 1. -ma, -me (-mı, -mi, -mu, -mü)	142
2. 1. 1. 2. -n.....	142
2. 1. 1. 3. -l.....	143
2. 1. 1. 4. -lan (-len)	143
2. 1. 1. 5. -ş	143
2. 1. 1. 6. -r	143
2. 1. 1. 7. -t.....	144
2. 1. 1. 8. -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir	144
2. 1. 1. 9. -der.....	144
2. 1. 1. 10. -ar, -er	145
2. 1. 1. 11. -z.....	145
2. 1. 1. 12. -ü.....	145
2. 1. 1. 13. -k.....	145
2. 1. 1. 14. -y.....	145
2. 1. 1. 15. -se	145
2. 1. 1. 16. -ala	145
2. 1. 2. İsimden Fiil Yapma Ekleri	145
2. 1. 2. 1. -la, -le.....	146
2. 1. 2. 2. -al, -el.....	146
2. 1. 2. 3. -a, -e.....	146
2. 1. 2. 4. -ı (-i, -u)	146
2. 1. 2. 5. -ar, -er	147

2. 1. 2. 6. -te.....	147
2. 1. 2. 7. -x.....	147
2. 1. 2. 8. -r	147
2. 1. 2. 9. -ğır	147
2. 2. Şahıs Ekleri.....	147
2. 2. 1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri.....	148
2. 2. 2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri	151
2. 3. Şekil ve Zaman Ekleri.....	152
2. 3. 1. Geniş Zaman	153
2. 3. 2. Şimdiki Zaman	157
2. 3. 3. Görülen Geçmiş Zaman	162
2. 3. 4. Öğrenilen Geçmiş Zaman	164
2. 3. 5. Gelecek Zaman.....	170
2. 3. 6. Şart	172
2. 3. 7. İstek	173
2. 3. 8. Gerekliklik.....	176
2. 3. 9. Emir.....	176
2. 4. Ek-Fiil	181
2. 4. 1. Şimdiki Zaman (Geniş Zaman).....	182
2. 4. 2. Görülen Geçmiş Zaman	183
2. 4. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman	184
2. 4. 4. Şart	184
2. 4. 5. Ek-Fiilin Olumsuzu.....	184
2. 5. Fiillerin Birleşik Çekimleri.....	185
2. 5. 1. Hikâye	185
2. 5. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi	185

2. 5. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	187
2. 5. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	189
2. 5. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	190
2. 5. 1. 5. Şart Şeklinin Hikâyesi	191
2. 5. 1. 6. İstek Şeklinin Hikâyesi.....	192
2. 5. 2. Rivayet	192
2. 5. 2. 1. Geniş Zamanın Rivayeti	193
2. 5. 2. 2. Şimdiki Zamanın Rivayeti.....	193
2. 5. 3. Şart	193
2. 6. Yeterlik Fiili.....	193
2. 7. Sıfat-Fiil Ekleri	195
2. 7. 1. -an, -en.....	195
2. 7. 2. -ar	195
2. 7. 3. -mış, -miş	195
2. 7. 4. -dış, -dığ, -dig, -diy, -düy, -duğ	196
2. 7. 5. -eceh, -ecceh, -ecec, -ecağ	196
2. 7. 6. -meli	196
2. 7. 7. -dı	196
2. 8. Zarf-Fiil Ekleri.....	197
2. 8. 1. -a, -e.....	197
2. 8. 2. -ı, -i.....	197
2. 8. 3. -ıp, -ip, -ib, -ib, -ub, -üb	197
2. 8. 4. -arax.....	197
2. 8. 5. -ınca, -ince.....	197
2. 8. 6. -anda, -ende	198
2. 8. 7. -dışça, -dixce.....	198

2. 8. 8. -eli	198
2. 8. 9. -ken.....	198
2. 8. 10. -mamış, -memiş.....	199
2. 8. 11. -annan, -ennen	199
3. Edatlar	200
3. 1. Ünlem Edatları.....	200
3. 1. 1. Ünlemler.....	200
3. 1. 2. Seslenme Edatları.....	200
3. 1. 3. Gösterme Edatları	200
3. 1. 4. Sorma Edatları.....	200
3. 1. 5. Cevap Edatları.....	201
3. 2. Bağlama Edatları.....	201
3. 2. 1. Sıralama Edatları.....	201
3. 2. 2. Denkleştirme Edatları.....	201
3. 2. 3. Karşılaştırma Edatları.....	202
3. 2. 4. Cümle Başı Edatları	202
3. 2. 5. Sona Gelen Edatlar.....	203
3. 3. Son Çekim Edatları.....	204
3. 3. 1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları	204
3. 3. 1. 1. Yalın Hâl ile Birleşenler.....	204
3. 3. 1. 2. İlgi Hâli ile Birleşenler	204
3. 3. 1. 3. Yönelme Hâli ile Birleşenler	204
3. 3. 1. 4. Ayrılma Hâli ile Birleşenler	205
3. 3. 2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları	205
3. 3. 2. 1. Vasıta ve Beraberlik Edatları	205
3. 3. 2. 2. Sebep Edatları.....	205

3. 3. 2. 3. Benzerlik Edatları	206
3. 3. 2. 4. Hâl Edatları	206
3. 3. 2. 5. Miktar Edatları	206
3. 3. 2. 6. Zaman Edatları	206
3. 3. 2. 7. Yer ve Yön Edatları	206
SONUÇ	208
KAYNAKLAR	216
EKLER	228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER	234

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK	492
ÖZ GEÇMİŞ	535

ÖN SÖZ

11. ve 21. asırlar arasında Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Ege Adaları, Balkanlar, Kırım Hanlığı, Kuzey Afrika, Azerbaycan bölgelerinde kullanılan ve Türk dilinin Güney-Batı grubunu temsil eden Oğuz Türkçesinin kullanıldığı coğrafyalardan biri de İran'dır.

İran, binli yıllardan beri Anadolu coğrafyasıyla birlikte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir yerdir. Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletleri burada tarih sahnesinde yer almıştır. Ayrıca burası, Selçuklulardan 1925'te Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasına kadar Türkler tarafından yönetilmiştir. Bu yüzden İran, asırlardır Oğuz Türkçesinin kullanıldığı bir coğrafya olmuştur. Günümüzde ise İran'daki Türk varlığının büyük kısmı, İran'ın kuzeybatısından ortalarına kadar yayılmış olan Azerbaycan Türklerinden müteşekkildir.

Ağızlar; dil, tarih ve folklor araştırmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın Güney Azerbaycan bölgesindeki Türk ağızları hakkında yapılan çalışmaların yeterli derecede olmadığı bir gerçektir. Biz de bu durumdan yola çıkarak Urmiye'deki Türk ağızları üzerine bir çalışma yapmayı hedefledik.

Bu çalışma, 2008 yılında Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesinden hareketle ortaya konmuştur.

Çalışma *Giriş*, *Ses Bilgisi*, *Şekil Bilgisi*, *Metinler* ve *Sözlük* olmak üzere beş ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, araştırmada kullanılan materyal ve yöntem ile Urmiye'nin tarihi, coğrafi ve sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Ses Bilgisi ve *Şekil Bilgisi* bölümlerinde derlenen metinlere bağlı olarak bölgenin ağız özellikleri incelenmiştir. Bu bölümde, metinlerden verilen örneklerin yanına metin ve satır numaraları belirtilmiştir. Ayrıca, fonetik açıdan tanınmayacak durumda olan kelimelerin tırnak işareti içinde anlamları verilmiştir. İncelemenin

sonunda Urmiye ağızlarının, tarihî dönemlerle birlikte Azeri sahasındaki diğer Oğuz grubu ağızlarına göre genel durumu değerlendirilerek öne çıkan başlıca özellikleri maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Metinler bölümü, Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesinin bulunduğu 76 adet metinden oluşmaktadır.

Sözlük bölümü, metinlerde yer alan; fakat Türkiye Türkçesinde bulunmayan ve fonetik açıdan tanınamayacak durumda olan kelimeleri içermektedir.

Çalışmamda, hangi vesileyle olursa olsun, katkısı olan herkese teşekkür borçluyum. Özellikle Urmiye’de derleme faaliyetlerim boyunca bana hanelerini ve gönüllerini açan yöre halkına; Süleyman Haşımzade, Cemal Ayrımlu ve Tohid Melikzade başta olmak üzere rehberlik eden dostlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Yeri geldiğinde düşüncelerinden ve bilgilerinden faydalandığım Arş. Gör. Aslıhan Dinçer Taştan’a; Türkiye’de öğrenim gören Güney Azerbaycanlı arkadaşlara ve özellikle de Dr. Jahangir Karini’ye çok teşekkür ederim. Ayrıca, üzerimde emeği bulunan diğer bütün hocalarıma bu vesileyle teşekkürlerimi bildiririm. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında saygıdeğer hocam Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ’ın çok büyük desteği olmuştur. Bilhassa bu tezi hazırlamaya beni teşvik ettiği, gerekli kaynaklar için benimle kütüphanesini paylaştığı ve ufuk açıcı eleştirileriyle çalışmama yön verdiği için kendisine en içten şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma, TÜBİTAK-Hızlı Destek Programı (1002) tarafından desteklenmiştir. Çalışmama katkılarından dolayı TÜBİTAK’a da teşekkür ederim.

Talip DOĞAN

2010/Kırıkkale

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ă	a - e arası ünlü
å	a - o arası ünlü
é	kapalı e ünlüsü
ê	e - ö arası ünlü
í	ı - i arası ünlü
ó	o - ö arası ünlü
ĩ	u - ı arası ünlü
ú	u - ü arası ünlü
ï	ü - i arası ünlü
ā	uzun a ünlüsü
á	uzun a - o arası ünlü
ē	uzun e ünlüsü
ê	uzun kapalı e ünlüsü
ī	uzun ı ünlüsü
î	uzun i ünlüsü
ō	uzun o ünlüsü
ö	üzün ö ünlüsü
ū	uzun u ünlüsü
ü	uzun ü ünlüsü
ĩ	kaybolmak üzere olan ı ünlüsü
î	kaybolmak üzere olan i ünlüsü
ɸ	b - v arası ünsüz
ç	c - j arası ünsüz
ç	ç - s arası ünsüz
ç	ç - ş arası ünsüz
d'	d - y arası ünsüz (palatal d)
β	p - f arası ünsüz
Ç	ç - c arası ünsüz
P	b - p arası ünsüz
ğ	g - c arası ünsüz
K	k - g arası ünsüz

T	t - d arası ünsüz
Ƶ	k -  arası ünsüz
ğ	art damak g ünsüzü
ķ	art damak k ünsüzü
x	art damak h ünsüzü
ĥ	sızıcı ön damak h ünsüzü (k - h arası)
ħ	x - h arası ünsüz
ĵ	j - y arası ünsüz
ř	r - l arası ünsüz
ŗ	r - y arası ünsüz
ŷ	y - v arası ünsüz
ĺ	ince l ünsüzü
ĥ	düşmek üzere olan h ünsüzü
x	düşmek üzere olan x ünsüzü
l̥	düşmek üzere olan l ünsüzü
n̥	düşmek üzere olan n ünsüzü
ɾ	düşmek üzere olan r ünsüzü
v̥	düşmek üzere olan v ünsüzü
y̥	düşmek üzere olan y ünsüzü
‘	ayın (ع)
’	hemze (ء)
؀	ulama işareti

DIĞER İŞARETLER

>	: Bu şekle gider.
<	: Bu şekilden gelir.
Ø	: Ses bilgisinde “olmayan sesi; kaybolmuş, düşmüş sesi” gösterir.
*	: Tespit edilemeyen, tanıklandırılamamış şekil; tahmin edilen şekil.

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
Ar.	: Arapça
AzTü.	: Azerbaycan Türkçesi
bk.	: bakınız
C.	: cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: editör
EOT	: Eski Oğuz Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
hızl.	: hazırlayan
İng.	: İngilizce
İt.	: İtalyanca
krş.	: karşılaştırmınız
S.	: sayı
s.	: sayfa
Soğ.	: Soğdca
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tr.	: Türkçe
vd.	: ve diğerkleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın esasını, Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesi oluşturmaktadır. 2008 yılında, 36 yerleşim yerinden 76 kişiye başvurulmuş ve bu kişilerin konuşmaları ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

Derlemeler, doğal ortamda ve mülakat yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Derleme konularını ise düğünler, bayramlar, nevrüz, kış hazırlıkları, geçim kaynakları, yerleşim yerinin tarihi, masallar, hatıralar vb. oluşturmuştur.

Araştırma sahamız olan Urmiye bölgesinin çok geniş olması, doğal olarak bölgedeki bütün yerleşim yerlerinden derleme yapmamızı mümkün kılmadı. Bu sebeple derleme faaliyeti, bölgede yapılan tetkikler sonucunda ve ayrıca zaman ve imkânlar çerçevesinde Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden oluşan 36 yerleşim yerinde gerçekleştirilmiştir. Derleme yerleri, Urmiye'nin herhangi bir bölgesiyle sınırlı kalmayıp genelini de kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Urmiye bölgesinde derleme yapılan yerleşim yerleri şuralardır: *Urmiye Merkez ve Garalar, Kürdler, Balov, Gecin, Kurttepe, İmamzade, Hasar, Miyavak, Gemici, Gülmanhana, Göktepe, Hitaylu, Türkman, Neybin, Yuharı Didan, Baranduz, Balanuş, Dol Dize, Alıbeyli, Karabuğlu, Osalu, Torpah Gala, Göyçeli Aslanu, Yekan Çongaralı, Vakkaslu, Merengeli, Körpü Çongaralı, Per, Hamamlar, Başlanbuşlu, Hamamlar, Kehriz, Guluncu, Kuşçu, Karabağ* köyleri.

Kayıt altındaki derlenmiş dil malzemesi, ağız çalışmaları kapsamında, çeviri yazı işaretleriyle deşifre edilmiştir. Çeviri yazı işaretleri oluşturulurken Bilgehan Atsız Gökdağ'ın *Salmas Ağzı* adlı çalışması örnek alınmıştır. Deşifre edilmiş metinler, 76 adettir. Her metnin başında, derleme yapılan kaynak kişinin adı ve yaşı ile derleme yerinin adı belirtilmiştir.

Metinlerdeki Türkiye Türkçesinde bulunmayan ve fonetik açıdan tanınamayacak durumda olan kelimeler için sözlük hazırlanmıştır. Bu bölüm, iki dilli sözlük yöntemiyle oluşturulmuştur. Metinlerde yer alan kelime veya kelime gruplarının Türkiye Türkçesindeki karşılıkları, Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan kelimelerin ise açıklanarak anlamları verilmiştir. Metinlerdeki alınma kelimeler, sözlükte kökenleriyle birlikte gösterilmiştir. Hazırlanan sözlük, 1233 kelimeyi içermektedir.

Deşifre edilmiş metinlerden hareketle ortaya konulan dil incelemesi, art ve eş zamanlı bir bakış açısıyla yapılmıştır. Ağızlar, eski dil değerlerini koruyan unsurlardır. Hatta kimi zaman, tarihî sebeplerle ayrı bir çizgide gelişme göstererek farklı coğrafyalardaki kollarla birlik meydana getirmektedir. Örnek olarak, ülkemizdeki Batı Anadolu ağızlarıyla Türkmence arasındaki benzerlikler bu açıdan dikkat çekicidir. Bu yüzden bir ağız malzemesi, dilin tarihî süreci içinde değerlendirilmelidir. Urmiye ağızları, aynı zamanda Azeri sahasına dâhil olan diğer ağızlarla karşılaştırılmıştır. Bugün bu sahada yer alan ağızlar Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan; İran'ın Güney Azerbaycan bölgesi; Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ve Kuzey Irak gibi farklı siyasi sınırlar içinde bulunmaktadır.¹ Azerbaycan ve Türkiye'deki ağız çalışmalarının belirli bir seviyeyi yakaladığı malumdur. Bu çalışmalara, sayılı da olsa Güney Azerbaycan ve Kuzey Irak'taki Türk ağızları da ilave edilebilir. Bu durum, bize, Urmiye ağızlarını yapılan çalışmalar çerçevesinde buralardaki ağızlarla da mukayese etme imkânı vermiştir. Yeri geldikçe Türkiye ve Azerbaycan'daki ağız gruplarını ifade ederken başvuru terimler, bu ağızlar için yapılan tasnifler göz önüne alınarak kullanılmıştır.

Kuzey Azerbaycan'daki tasnif, M. Ş. Şireliyev tarafından yapılmış ve bu tasnife göre Azerbaycan ağızları dört grupta toplanmıştır:²

1. Doğu Grubu: Guba, Bakı, Şamahı, Mugan Grubu, Lenkeran
2. Batı Grubu: Kazah, Karabağ, Gence, Ayrım
3. Kuzey Grubu: Nuha, Zagatala, Gah

¹ Ercilasun, Ahmet Bican; "Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı", **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 227.

² Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, Bakı 1962, s. 16-17.

4. Güney Grubu: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, İrevan.

Türkiye'deki ağızlar ise Leyla Karahan tarafından tasnif edilmiş ve üç gruba ayrılmıştır:³

1. Doğu Grubu

2. Kuzeydoğu Grubu

3. Batı Grubu.

³ Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 179.

2. TARİH

Urmiye şehri, tarihî belgelere ve arkeolojik bulgulara göre Azerbaycan'ın hatta Orta Doğu'nun en köklü geçmişe sahip şehirlerinden biri olarak kabul edilir. Şehrin adının nereden geldiğine dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri; Urmiye adının 5000 yıl önceki Türkler, Sümerler ve Urartularda kullanılan ve şehir manasına gelen “Ur” kelimesiyle bağlantılı olduğudur. Bununla birlikte, Doğu Türkistan'da bulunan Urumçi şehrinin adı da bu kelimeyle ilişkilendirilmektedir.⁴

Asur kaynaklarında, Urmiye Gölü civarında Urmeyate adında bir yerden bahsedilir. Zerdüşt geleneğine bakıldığında, hem Avesta hem de Orta dönem Farsça kaynaklarında geçmemekle beraber Urmiye, Zerdüşt'ün doğduğu yer olarak ifade edilmektedir. Urmiye civarında bulunan Göktepe mevkiinde, 1888 yılında ortaya çıkarılan ve üstünde Babil ilahlarının bulunduğu bir mühür M.Ö. 2000 tarihine aittir. Urmiye, şayet iddia edildiği gibi eski Urmeyate ise, Manlıların yaşadıkları yerlere denk gelmektedir ve bu yüzden Urmiye bölgesi, Asurluların ve Van (Urartu) Krallığı'nın hâkimiyet sahasında kalmaktadır.⁵

Urartular dönemine ait taştan yapılmış kale kalıntıları, Urmiye'nin Urartular için de önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Türk hâkimiyetine girmeden evvelki en parlak zamanlarını Urartular döneminde (M.Ö IX. asır) yaşayan şehir, M.S. 623 yılında Bizans İmparatoru Herakleios tarafından işgal edilmiştir.⁶

İslamî dönemde Urmiye'yi, şehirde birçok kaleler inşa ettirmiş olan Sadaka b. Ali fethetmiştir. Başka bir iddiaya göre şehir, Hz. Ömer zamanında, 640'ta Musul'u fethetmesi için gönderilen Utba b. Farkat tarafından ele geçirilmiştir.⁷ İstahri ve İbn Havkal gibi IX. asır coğrafyacıları Urmiye'yi, Erdebil ve Meraga'dan sonra üçüncü önemli merkez olarak gösterirler ve bu şehrin coğrafi güzelliğini methederler.⁸ Urmiye'de, VII-VIII. asırlarda Emeviler, IX-X. asırlarda Abbasiler, daha sonra ise bir müddet İran'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş olan Deylemliler hâkimiyet kurmuştur.

⁴ Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye**, Urmiye 2009, s. 18.

⁵ Minorsky, V.; “Urmiye”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, MEB Yayınları, Ankara 1984, s. 59-60.

⁶ Gürsoy, C. R.; “Urmiye”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 88.

⁷ Melikzade, Tohid; **age.**, s. 36.

⁸ Minorsky, V.; **agm.**, s. 60.

Urmiye, Azerbaycan coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olmakla birlikte, İslamî dönemde de adından çokça bahsedilen Safiyüddin Urmevî, Ebu'l Hasan ve Mirza Ağa gibi birçok âlim yetiştirmek suretiyle İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli roller üstlenen bir şehir hüviyetini elde etmiştir.⁹

Azerbaycan'ın bütünüyle Türkleşmesi, Selçuklu (Oğuz) Türklerinin İran'a, bilhassa Azerbaycan'a yerleşmeleriyle başlamıştır.¹⁰ Selçukluların Azerbaycan'ı zapt ettikleri seferler sırasında, 1063'te Sultan Tuğrul, Urmiye'yi sevkıyat güzergâhı olarak kullanmıştır. Sultan Mesut, Bağdat'tan Azerbaycan'a dönerken; Emir Hacıp Tatar, Urmiye'de önemli bir kuvvete malik olmasına rağmen Selçuklu Sultanı'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Urmiye şehri bununla birlikte, 1149 yılında Melik Muhammet b. Mahmut b. Muhammet'in hâkimiyetinde bulunmaktaydı.

Urmiye; 1225 yılında Harezmşahlar'ın hâkimiyetine girmiş, XIII. asırda Moğol istilasının ardından bölgede kurulan devletlerin sınırları içerisinde kalmıştır.¹¹ Faruk Sümer, Moğol istilasından sonra Oğuzların Yıva boyundan kalabalık bir kesimin XII. asrın başlarında Urmiye civarında yerleştiğini ifade etmektedir.¹² Celalettin Harzemşah'ın Azerbaycan'da hüküm sürdüğü sırada Urmiye, Salmas ve Hoy ile birlikte Selçuklu hâkimiyetinde bulunmuştur. Celalettin Harzemşah ise zikredilen şehir bölgelerini İl Denizli Özbek'ten almıştır.¹³

Mahallî kaynaklar, Timur'un Urmiye'yi tımar olarak Avşar soyundan Gurgin Bey'e verdiğini iddia etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Urmiye'yi XVI. asırda Kanuni Sultan Süleyman zamanında hâkimiyetine almıştır. Bu sıralarda Urmiye ve halkı, Osmanlı topraklarından kaynaklanan ve daha sonra da devam edecek olan Kürt akınlarına maruz kalmıştır. Şah Abbas, 1603'te Osmanlılara boyun eğmeyen Emir Han Bradost'a, sadakatine karşılık olarak Urmiye ve Uşnu'yu hediye etmiştir. XVIII. asırda Urmiye ve bölgede yaşayan Avşarlar, ortak tarihî serüveni paylaşmışlar ve beylerbeyi tarafından idare edilmişlerdir. Kürt aşiretlerinin sürekli saldırıları karşısında, Bağdat'ta önemli rol oynamış olan İpkıran

⁹ Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye**, s. 10.

¹⁰ Heyet, Cevat; "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", **Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II)**, Yıl 3, S. 16, Ankara 1997, s. 1646.

¹¹ Gürsoy, C. R.; "Urmiye", s. 88.

¹² Sümer, Faruk; **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 130.

¹³ Minorsky, V.; "Urmiye", s. 60.

lakabıyla meşhur Avşarlı Kelbali Han İmanlu, Şah Abbas tarafından Avşar elinin riyasetine getirilerek 8.000 aileden müteşekkil kalabalık bir grupla Urmiye'ye gönderilmiştir.¹⁴ Bunlardan meşhur olanları şunlardır:

Hudadat Bey Kasımlı (1707-1722)

Feth Ali Han Araşlu (1744-1758)

Rıza Kulu Han (1768-1771)

İmam Kulu Han (1772-1783)

Muhammet Kulu Han (1784-1796)

Hüseyin Kulu Han Kasımlı (1796-1821)

Necef Kulu Han (1820-1865)

Kelbali Han, öncelikle Osmanlı sınırından gelen Kürt akınlarını durdurmuş ve Enher Savaşı'nda Kürt aşiretlerini hezimete uğratmıştır. Kelbali Han'ın yerine geçen Gencali Han, kalabalık aşiret grubunun saldırısını başarıyla geri püskürtmüş ve bunun neticesinde yedi yıl boyunca aşiretlerin baskısından kurtulmuştur. Bundan sonra Avşarların arasında ihtilafların ortaya çıkmasıyla II. Şah Abbas, Urmiye'yi, isyanlarından dolayı Osmanlılardan kaçan ve Safevîlere sığınan Silsüpür Han'ın idaresine vermiştir. Urmiye, 1709'da Silsüpür Han'ın vefatıyla tekrar Avşar Hanedanı'nın eline geçmiştir. 1740'ta Kürt aşiretlerine karşı başarı gösteren Hüdada Han, Şah Hüseyin tarafından İsfahan'a çağırılarak "Beylerbeyi" unvanıyla Urmiye'nin idaresine getirilmiştir. Onun zamanında Balbas Aşireti, Urmiye çevresine saldırılar düzenlemişse de Kandil Dağı yakınlarında cereyan eden savaşta hezimete uğramıştır. Çok sayıda esir ve ganimet elde eden Hüdada Han, Urmiye'ye gelmiş ve Çemen Dolama'ya getirilen esirlerin Urmiye'ye naklini emretmiştir. Fakat Balbas Aşireti, bir baskınla Çemen Dolama'daki esirlerini kurtarmıştır. Esirlerin kurtarılması haberini alan Hüdada Han, öfkesinden hançerle göğsüne vurmak suretiyle intihar etmiştir. Hüdada Han'ın oğlu Muhammed Kasım Han, Osmanlılara karşı girişmiş olduğu savaşta hem Urmiye'yi kaybetmiş hem de canından olmuştur. Safevîlerin komutanı olan Nadir Şah, 1729'da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak Yusuf Paşa'yı esir almış ve daha sonra idam etmiştir. Nadir Şah'ın emriyle 12.000 Avşar ailesi, Horasan'a nakledilmiştir. 1748 yılında Nadir Şah ailesinden İbrahim Şah'ın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, onun kumandanlarından ve Afgan liderlerinin torunlarından olan Azat Han, Avşarlar arasındaki

¹⁴ Melikzade, Tohid; *Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye*, s. 42.

çekişmelerden de istifade ederek Urmiye'yi zapt etmiş ve bir süre elinde tutmuştur. Urmiye'nin kuzeyindeki Afgan Dağı, ismini bu kişiden almaktadır.

1755-1756 yıllarında Muhammet Hasan Han Kaçar'ın, Azatları Gilan'da mağlup etmek suretiyle Urmiye'yi ele geçirmesi, Feth Ali Han ile Muhammet Hasan'ın birleşmesine yol açmıştır. Muhammet Hasan'ın vefatından sonra Feth Ali Han, Urmiye'yle birlikte Tebriz ve Meraga'yı zapt etmiş; fakat Kerim Han Zend, onu 1759'da Tebriz'de mağlup ederek Azerbaycan'da hâkimiyet kurmuştur. Zend Hanedanlığı'nın sona ermesini müteakip Urmiye Avşarları, Kaçarlara karşı baş kaldırmışlarsa da bir netice elde edememişlerdir.

1880 yılına gelindiğinde, Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın Azerbaycan'ı işgal ettiği görülmektedir. Ayrıca zikredilen tarihlerde Urmiye'nin, Kürt aşiretleri tarafından kuşatıldığı da bilinmektedir. Kuşatma, Makü hanının yardımı gelmesiyle son bulmuştur.¹⁵

Urmiye ve köyleri, her zaman nüfus bakımından Türklerin hâkim olduğu bir bölge olmakla birlikte başka etnik unsurları da barındırmıştır. Bilhassa bölgedeki Hristiyanlar (Asurî-Ermeni), önde gelen azınlıklardan olmuştur. Urmiye'nin birkaç mahallesi Hristiyan mahallesi olarak bilinmekte, kimi köylerinde de yine Hristiyanların yaşadığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Hristiyan unsurların yanı sıra Güney Azerbaycan ile Türkiye sınırını meydana getiren dağlarda barınan Kürt aşiretleri de Urmiye bölgesinin zikre değer azınlıkları olarak kaynaklarda yer almaktadır. Urmiye bölgesinin demografik yapısı, Hristiyan misyonerlerin dikkatinden kaçmamıştır. Misyonerler bilhassa görünürde dinî işlerle meşgul olmuşlarsa da, olayların gelişimi onların bu bölgede daha sonradan cereyan edecek olaylarda rol sahibi olduklarını ortaya koymuştur.

I. Dünya Harbi'nde diğer Güney Azerbaycan Türkleriyle birlikte Urmiye Türkleri de Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bu birliktelik, İttihatçıların Azerbaycan'daki faaliyetlerinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶

1900'lerin başlarında Güney Azerbaycan'ı işgalinde tutan Rus ordusu, Urmiye bölgesine ilave olarak Batı Azerbaycan'da da misyonerlik faaliyetlerini ciddî şekilde

¹⁵ Minorsky, V.; "Urmiye", s. 62-63.

¹⁶ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006, s. 54.

yürütmüştür. Osmanlı topraklarında devlet kurma hedefini taşıyan Ermeniler ise, I. Dünya Harbi'nden sonra Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmıştır. Bu bozgunundan sonra kaçmak zorunda kalan Van Ermenileri (Cilolar), başta Urmiye ve Salmas bölgeleri olmak üzere, Batı Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Sayıları on binleri bulan Ermenilerin bölgeye gelişi, Rus ve diğer Hristiyan güçlerine bölgedeki planlarını daha kolay uygulama fırsatı vermiştir.

Rusya'nın 1906'da Uzak Doğu'da aldığı yenilgiler üzerine Osmanlı Devleti, İran ile arasındaki sınırın tam olarak kesinleşmediği iddiasıyla Urmiye'nin büyük bir kısmını ele geçirmiş; fakat Balkan Harpleri yüzünden geri çekilmek durumunda kalmıştır. Urmiye, 1911 yılına gelindiğinde Rus kuvvetlerince işgal edilmişse de, I. Dünya Harbi sürecinde birkaç defa el değiştirmiştir.

Fransa ve İngiltere, 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus ordusunun geri çekilmesi üzerine, bölgeyi Osmanlı Devleti'ne kaptırmamaya çalışmıştır. Bahsedilen iki devlet, Osmanlı askerlerinin İran'da ilerlemesini önlemek ve bölgede bir Hristiyan devleti kurmak düşüncesiyle Ermenileri teşkilatlandırma gayreti içerisinde olmuştur. Ayrıca Urmiye ve Salmas'ta Rusların, şehirleri boşaltmadan önce bölge ahalisinin elinde bulunan silahları topladığı da kaynaklarda zikredilmektedir.

Ermeni çetelerinin, devlet kurma hayaliyle 1918 yılı kış mevsiminde Urmiye ve Salmas bölgelerinde toplu katliama başladıkları bilinmektedir. Bunun sonucunda, Urmiye bölgesinde yüz binlerle ifade edilebilecek sayıda Müslüman-Türk'ün katledildiği tarihî kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Bu vahim olaylar, bölgedeki halkın hafızasından henüz silinmiş değildir ve halk tarafından “Cilo”, “Ciloluk” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu katliamlar; Halil Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun bölgeye girmesi ile son bulmuş ve Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusu tarafından dağıtılmıştır. Bölgede sükûnetin hâkim olmasını müteakip Urmiye'nin tam bir harabeye döndüğü, kaynaklarla birlikte görgü tanıklarının ifadelerinde de yer almaktadır. Bunu takip eden dönemde, İran'daki mevcut merkezî idare şehirdeki nüfuzunu güçlendirmiştir.¹⁷

¹⁷ Melikzade, Tohid; *Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye*, s. 84-96.

Huzistan bölgesinde yaşayan Avşarların bir kısmının büyük bir ihtimalle Safevîler devrinde Urmiye'ye geldikleri düşünülmektedir. Esasen bir Avşar şehri olan Urmiye'yi, ilk olarak İmanlı Avşarları yurt tutmuşlardır. Daha sonradan Kasımlı adını alan bu Oğuz boyunun, yöreye I. Şah Abbas zamanında yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Bundan sonraki asırlarda Urmiye'de yaşamaya devam eden Avşarların büyük bir kesimi, İmanlı Avşarlarından, buralara hükmeden beyler de Kasım Han'ın soyundan gelmişlerdir. Avşar Türkleri, İran Türk tarihinde, bilhassa Nadir Şah Avşar vesilesiyle, önemli bir yer teşkil etmiştir. Nadir Şah, 1736'da Avşar boyları ile Avşarlar Hanedanı'nı kurmuştur.¹⁸ Evliya Çelebi, Avşarların Sehent ve Salmas'la birlikte umumiyetle Urmiye'de yaşadıklarını belirtmektedir. Avşarlar, XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'dan İran'a göçüp Urmiye'den Herat'a uzanan geniş bir coğrafyada yaşamışlardır. Faruk Sümer, İran'daki büyük Avşar topluluğunun Anadolu ve Halep'ten göç eden Avşarlarla meydana geldiğini ifade etmektedir. XIX. asır seyyahlarından Lady Shell'e göre İran coğrafyasındaki Avşarların sayısı, Urmiye'de 7.000 evden müteşekkildir.¹⁹

Avşarlar; Urmiye Gölü kıyısında, Hemedan, Kirmaşah, Kaşan gibi farklı bölgelerde yaşamak suretiyle İran'da geniş bir bölgeye yayılmışlardır. Şah İsmail, Avşar Türklerini bilhassa Horasan sınırını korumakla görevlendirmiştir. Urmiye Avşarları ise, Sünni Osmanlıya karşı İran'a hükmeden Şii sülalelerin yanında yer almış ve daha çok bu sebeple bölgedeki Kürt aşiretleriyle sürekli mücadele hâlinde olmuşlardır. Urmiye, bugün de kesif Avşar boyunun bakiyeleriyle doludur.²⁰

¹⁸ Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 32; Sümer, Faruk; **Oğuzlar**, s. 286, 289.

¹⁹ Uzun, Enver; "İran Avşarları", **Türkler**, C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 653-655.

²⁰ Caferoğlu, Ahmet; "İran Türkleri", **Türk Kültürü**, S. 50, Ankara 1966, s. 127; Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", s. 33-35.

3. COĞRAFI KONUM VE SOSYO-EKONOMİK DURUM

Batı Azerbaycan eyaleti, İran'ın kuzeybatısında yer alır ve bu eyalet batıda Türkiye ve Irak, kuzeyde Aras nehri sınırıyla Nahçıvan'a komşudur. Urmiye, Batı Azerbaycan eyaletinin en büyük şehirlerinden biri ve bölgenin merkezi konumundadır. Şehir, doğuda Urmiye Gölü'ne, batıda ise İran'ı Türkiye'den ayıran sınıra ve kuzeyden güneye doğru sıralanan dağlara kadar uzanmaktadır. Urmiye'nin kuzeyinde Salmas'la kendisini ayıran Şah Bazit Afgan Dağı, güneyinde ise Uşnu şehrinin yer aldığı Kadir Havzası bulunmaktadır. Ova ve dağlık bölgelerden müteşekkil Urmiye, doğudan batıya doğru yol alan Bazanduz, Barde Sur, Ravza ve Nazlu ırmaklarını bünyesinde taşımaktadır. Urmiye'nin köyleri ise adeta yeşillığe bürünmüş vaziyettedir.

Şehrin doğusunda yer alan Urmiye Gölü, dünyanın ikinci büyük tuz gölüdür ve içerdiği minerallerle dünyada büyük önem taşır. Urmiye Gölü, 5.200 kilometrekare yüz ölçüme sahiptir; ama yapılan araştırmalarda gölün günden güne küçüldüğü ifade edilmektedir.

Urmiye Türklerinin geçim kaynakları ziraat, hayvancılık, zanaat ve ticarete dayanmaktadır. Dokumacılık ve zanaat en önde gelen geçim kaynaklarındandır.²¹ Türklerin Urmiye'de dokudukları halıların güzelliği ve kalitesi, satranç tahtalarındaki zarafet; bunların üzerindeki harika desenler sadece Azerbaycan'da değil, komşu devletlerde de çokça takdir görmüş ve ün salmıştır. Usta ressamların elinden çıkan resimler, minyatürler, kitap ve kalemliklerin üzerindeki işlemler de büyük beğeni toplamaktadır.²²

Kaynağını bol karlı dağlık bölgelerden alan Urmiye Ovası ise oldukça verimlidir. Şehir, Urmiye Gölü'nün ve verimli ovanın batısında kurulmuştur. Urmiye Ovası'nın ziraat ve hayvancılığa oldukça elverişli olmasından dolayı, bölgede tarım hayli gelişmiş durumdadır. Urmiye'nin bilhassa meyveleri ve kaliteli tütünü çok meşhurdur. Kuru üzüm ticareti, bölgenin ekonomisinde büyük önem taşımaktadır. Günümüzde Urmiye'nin Türkiye ile

²¹ Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", s. 35; Bozkurt, Fuat; **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 317.

²² Memmedova, Gövher N.; "Urmiye Hanlığı", **Türkler**, C. 7, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 147.

bağlantısı, Yüksekova üzerinden Esendere-Sero sınır kapısından geçen yolla sağlanmaktadır.²³

Kaçarlılar zamanında bir bütün hâlinde idare edilen Azerbaycan, Meşrûfî inkılâptan sonra İran'ın dört eyalet ve on iki vilayete taksiminden sonra dört eyaletten biri hâline getirilmiştir. 1937'de alınan bir kararla Azerbaycan, iki il hâlinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Rusların II. Dünya Harbi'nde Azerbaycan'a hücumuyla, Demokrat Fırkası kurulmuş ve bütün Azerbaycan tek bir parça hâlinde idare edilecek duruma getirilmiştir. Zikredilen bu idarî yapı 1958 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra tekrar Şarkî ve Garbî olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Urmiye, Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi konumundadır. Ayrıca Batı Azerbaycan eyaletine bağlı diğer önemli şehirler olarak Hoy, Makü, Salmas, Uşnu, Miyandap, Tikantepe, Mahabad, Sayinkala ve Sulduz şehirleri gösterilebilir. Urmiye şehrinin adı, 1932-1980 yılları arasında Rızaiye olmuştur.

Urmiye'nin demografik yapısına bakıldığında bölgede Türklerle birlikte, Yahudiler, Hristiyanlar (Nasturi, Süryani, Ortodoks, Katolik, Protestan), Ermeniler ve Kürtlerin de yaşamakta olduğu görülmektedir.²⁴ 1900'lü yıllarda şehirdeki Hristiyanların oranı, şehrin toplam nüfusuna göre % 45 civarlarındadır. Fakat Rusların 1918'de bölgeden çekilmesinden sonra, Hristiyanların büyük bir kesimi bölgeden göç etmiştir. Tebriz'e yerleşen bakiyeleri ise sonradan İran Hükümeti tarafından sınır dışı edilmiştir.²⁵ İran'daki etnik topluluklarla ilgili sağlıklı bilgilerin elde mevcut olmaması, konunun değerlendirilmesinin önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Yıllardan beri nüfus sayımlarında etniklik söz konusu olmamış, sayımlar eyaletlere göre düzenlenmiştir. Güvenilir ve resmî istatistiklerin bulunmayışı, tabiatıyla incelemeye ve objektif değerlendirmelere tam olarak imkân vermemektedir.²⁶ Bununla birlikte İran Millî İstatistik Merkezi'nin 2006 yılındaki verilerine göre Batı Azerbaycan eyaletinin nüfusu 2.873.459, Urmiye şehrinin nüfusu ise 583.255 olarak görülmektedir.²⁷

²³ Gürsoy, C. R.; "Urmiye", s. 89.

²⁴ Minorsky, V.; "Urmiye", s. 63.

²⁵ Gürsoy, C. R.; **agm.**, s. 89.

²⁶ Güneyli, Yılmaz; "İran'da Etnik Bölgeler Arasında Sosyo-Ekonomik Eşitsizlik", **Kök Araştırmalar**, Ankara 2002, s. 125.

²⁷ <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population>

Netice itibarıyla Azerbaycan'ın batı bölgelerinin merkezi konumundaki Urmiye'nin, uzun tarihî serüveninde olduğu gibi günümüzde de Türk dili ve tarihi için büyük önem arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. Ünlüler

1. 1. Ünlü Çeşitleri

Urmiye ağızlarında fonemik değere sahip *a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleriyle birlikte, bu ünlülerden gelişen ve anlam ayırt edici özelliği olmayan *ä, å, ā, á, ê, ē, ĭ, ĭ̄, ĭ̇, ĭ̈, ó, ô, õ, ú, ŭ, ū, ı̇, ū̇* ünlüleri yer almaktadır.

1. 1. 1. a ünlüsü ve çeşitleri: (ä, å, ā, á)

1. 1. 1. 1. a ünlüsü: Art damaktan çıkan kalın, geniş ve düz bir ünlüdür: *uşax* (2 – 50), *almalar* “elmalar” (5 – 31), *tamam* (27 – 88). Azerbaycan Türkçesinde *a* ünlüsünün söylenişi esnasında dil geri çekilir, dilin ön kısmı aşağı düşer ve alt çene aşağı iner.²⁸

Urmiye ağızlarında *a* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 1. 2. ä ünlüsü: *a* ile *e* arasında bir ünlüdür. Yarı kalın, yarı ince, düz ve geniştir. Bu ses, Urmiye ağızlarında *a > e* yahut *e > a* değişmesinin ara merhalesini temsil eder: *éliyecäxla* “eyleyecekler” (24 – 9), *yäyardıx* (25 – 13), *gäza* “yemek” (26 – 5), *çarşämbe* (31 – 1).

1. 1. 1. 3. å ünlüsü: *a* ile *o* arasına kalın, yarı yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *å* ünlüsü genellikle dudak ünsüzü *v*’nin yanında ortaya çıkar: *åvcızda* “avucunuzda” (9 – 94), *ğerebåv’a* “Karabağ’a” (9 – 137), *båvmız* “bağımız” (15 – 32), *ğåvrardıla* “kavururlardı” (21 – 20).

²⁸ Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; *Azerbaycan Dilinin Fonetikası*, Bakı 1983, s. 62.

Bununla birlikte *ā* ünlüsü Balov, Kuşçu ve Kehriz köylerinde ilk hecede görülür. Ancak bu yuvarlaklaşma herhangi bir sebebe bağlanamamıştır: *ālırdı* (28 – 62), *āyrı* (21 – 1), *yāğı* (9 – 9).

1. 1. 1. 4. ā ünlüsü: Urmiye ağızlarında *ā* ünlüsü genellikle *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *vā* “var” (3 – 89), *gādaşığ* “kardeşiz” (51 – 40), *nahā* “öğle yemeği” (47 – 8), *olādan* “onlardan” (55 – 25).

Bu ünlü ayrıca *ğ* ve *n* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *dāılıtdı* “dağılmış” (14 – 45), *ā seğgeller* “yaşlılar” (49 – 30), *sā* “sağ” (25 – 24), *geynatānı geynananı évine* “kaynatanın kaynananın evine” (17 – 3). *ā* ünlüsü benzer şekilde Azerbaycan ağızlarında da görülür.²⁹

ā ünlüsü, çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *xanımnādan* “hanımlardan” (47 – 64), *tanışlādan* (49 – 19), *uşaxlāı* (37 – 74), *yaslā* “yaslar” (47 – 11), *buynuzlāın* (40 – 29).

ā ünlüsü, çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *aparıtdılā* “götürmüşler” (9 – 158), *sourardılā* “savururlardı” (8 – 83), *oynardılā* (51 – 23), *yığılā* (62 – 29).

Bu ünlü, ikinci ve sonraki açık hecelerde bulunan *ı* ve *i* ünlülerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *ğāpsına* (2 – 42), *tānsalar* “tanısalar” (40 – 84), *toylārmızda* (21 – 2), *bāğna* (29 – 52), *orāğnan* (25 – 30), *gārni* (27 – 272), *sulārmız* (46 – 6), *yārya* “yarıya” (1 – 91), *sahābmız* (42 – 5), *gālram* “kalıyorum” (42 – 14).

ā ünlüsü şu örnekte hece düşmesi sonucunda gerçekleşir: *ğavāca* < *ğabağıca* “önü sıra, önünde” (9 – 23).

1. 1. 1. 5. ǣ ünlüsü: *a* ile *o* arası, uzun bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında dudak ünsüzü *v*’nin düşmesinden dolayı ortaya çıkar: *ğāzurdi* < *ğavza* “kaldırıyordu” (9 – 86).

²⁹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 24’te *yānda*, *bırān*, *hāsı*, *āş*, *āz*, *ārı*.

1. 1. 2. e ünlüsü ve çeşitleri: (é, ê, ê, ē)

1. 1. 2. 1. e ünlüsü: Ön damaktan çıkan geniş ve düz bir ünlüdür: *mene* (14 – 30), *bilexere* (63 – 39), *gelin* (64 – 70). Bu ünlü, Azerbaycan Türkçesinde ön damakta çıkan ünlüler arasında en açık olanıdır. Bu ünlünün söylenişi sırasında dil bütünü ile ileri verilir, dilin ucu alt dişlerin uçlarına dokunur. Azerbaycan ağızlarında özellikle Güney Grubu ağızlarında *e* ünlüsünün daha açık söylenmesi dikkat çeker.³⁰

1. 1. 2. 2. é ünlüsü: Türkçenin ilk yazılı eserleri olan Yenisey Yazıtları ve Orhun Abideleri'yle birlikte varlığına dikkat çekilen *é* ünlüsü³¹ bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde fonemik değere sahip bir ünlü konumundadır. Bununla birlikte *é* ünlüsü Anadolu ağızlarının neredeyse tamamında kullanılmaktadır.³² Azerbaycan Türkçesinde orta damaktan çıkan bu sesi çıkarmak için, dil ucu azıcık geri çekilir ve dilin kendisi ise biraz yukarı kalkar. Dilin kalkma derecesi *i* ünlüsüne göre oldukça aşağı, *e* ünlüsüne göre biraz yukarı olur.³³

Bu ses *e* ile *i* arası yarı geniş, yarı dar, düz ve ince bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *é* ünlüsü genellikle kelime köklerinde, bazen de şimdiki zaman çekiminde görülür: *béş* (66 – 32), *vérerik* (57 – 49), *déyelle* (63 – 22), *yére* (63 – 52), *gétim* (39 – 97), *çixér* (18 – 44), *goyéller* (22 – 33), *gédér* (24 – 60), *köçéy* “göçüyor” (60 – 13).

Urmiye ağızlarında birtakım sebeplerle ortaya çıkan *e* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 2. 3. ê ünlüsü: *e* ile *ö* arası yarı yuvarlak, yarı düz, yarı geniş ve ince bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında yuvarlaklaştırıcı dudak ünsüzü *v*'nin bulunduğu kelimelerde meydana gelir: *sévdile* (19 – 5), *évnün* “evinin” (29 – 19).

1. 1. 2. 4. ê ünlüsü: Uzun *é* ünlüsüdür. Urmiye ağızlarında *é* ünlüsünün uzaması genellikle fiillerin şimdiki zamanla çekimleri esnasında görülür. Çekim sırasında ekteki yahut fiil kökündeki *é* ünlüsü, şimdiki zaman ekinde bulunan *r* ünsüzünün veya şimdiki zaman

³⁰ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 20.

³¹ Tekin, Talat; *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, (hzl. Mehmet Ölmez), Ankara 2000, s. 48.

³² Korkmaz, Zeynep; *Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik)*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 5.

³³ Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; *Azerbaycan Dilinin Fonetikası*, s. 47.

ekinin tamamıyla düşmesi sonucunda uzamaktadır:³⁴ *vérê* “veriyor” (42 – 66), *salêdile* “salıyorlardı” (20 – 18), *istê* “istiyor” (35 – 40), *yê* “yiyor” (48 – 67), *dêy* “diyor” (24 – 129), *dêydile* “diyorlardı” (15 – 28).

Fiillerin, öğrenilen geçmiş zamanla çekimlerinde *l* ve *r* ünsüzlerinin düşmesiyle *ê* ünlüsü ortaya çıkar: *vêple* “vermişler” (35 – 41), *gêpler* “gelmişler” (27 – 165).

ê ünlüsü, teklik üçüncü şahıs iyelik eki ve yardımcı ses *i* ünlüsünün düşmesiyle görülür: *êvne* “evine” (20 – 48), *yêrmiz* “yerimiz” (50 – 35).

hayır < Ar. xayr kelimesinde ünsüz düşmesi sonucunda *ê* ünlüsü meydana gelir: *xêr* (60 – 21), *xêy* (28 – 47).

ê ünlüsü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *fêlen* < Ar. fi’len (42 – 8), *nêmet* < Ar. ni’met (40 – 48), *şêr* < Ar. şî’r (28 – 85). *ê* ünlüsü, benzer şekilde Azerbaycan ağızlarında da görülür.³⁵

ê ünlüsü, kelime sonunda *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *yê* “yer” (49 – 19), *vê* “ver” (47 – 77).

1. 1. 2. 5. ê ünlüsü: Uzun *e* ünlüsüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

Çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda bir önceki *e* ünlüsü uzar: *şiynilêden* “tathılardan” (50 – 24), *böyühlēin* (29 – 34), *özgelē* (47 – 9).

³⁴ Rüstemov, R. E.; *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Bakı 1955, s. 17’de *yêr*, *dêr*; Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Bakı 1962, s. 15’te *dêr*; Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, TDK Yayınları. Ankara 2002, s. 55, 56; Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 154’te *dêy*, *pişîr*.

³⁵ Rüstemov, R. E.; *age.*, s. 17’te *êtibar*, *êtiraz*; Rüstemov, R. E.; *Guba Dialekti*, Bakı 1961, s. 18’de *êtibar*, *êtiraz*.

ē ünlüsü, çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *bölellē* (40 – 85), *geliplē* (32 – 21), *geldilē* (67 – 13), *diyellē* (9 – 87), *ğetirerdilē* (47 – 17), *görsetmezdilē* (51 – 29).

Kelimenin aslında bulunan *r* ünsüzünün düşmesiyle *ē* ünlüsü meydana gelir: *nefēdiḥ* < Ar. nefer “neferdik” (14 – 23), *şehēden* < Far. şehir “şehirden” (52 – 55), *mēzlerde* < Far. merz “sınırlarda” (10 – 35).

ē ünlüsü, geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinde bulunan *r* ünsüzünün düşmesi sebebiyle ortaya çıkar: *gelēdile* (55 – 40), *élēdile* (55 – 10), *gédēdix* (66 – 31), *diyēdile* (73 – 47), *gēli* “geliyor” (9 – 132).

Teklik birinci ve ikinci şahıs zamirlerine ilgi hâli eki geldiğinde hece düşmesi meydana gelir ve bunun sonucunda *e* ünlüsü uzar: *mēm* “benim” (28 – 356), *sēn* “senin” (38 – 21). *ē* ünlüsünün bu şekilde gerçekleşmesi Azerbaycan ağızlarında da yaygındır.³⁶

ē ünlüsü, ayrılma hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *ōhdesinnē* “uhdesinden” (47 – 10).

ē ünlüsü, *l* ünsüzünün düşmesinden dolayı gerçekleşir: *gēmişem* “gelmişim” (37 – 43), *dēyi* “değil” (55 – 28).

Hece kaynaşması sonucunda *ē* ünlüsü ortaya çıkar: *dēldi* “değildi” (66 – 30), *éliyecēx* (73 – 61), *dēmēn* “demeyin” (73 – 74).

Arapça kökenli kelimelerde *h* ünsüzünün düşmesi sonucunda *ē* ünlüsü meydana gelir: *ğēfe* < Ar. kahve (23 – 3), *tēsil* < Ar. tahsil (28 – 21), *mēşur* < Ar. meşhūr (1 – 84), *ē* ünlüsü, *h* ünsüzünün düşmesiyle Azerbaycan ağızlarında da ortaya çıkar.³⁷

³⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, s. 25'te *mēm*, *sēn*, *mēnki*, *sēnki*; Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 14'te *mēm*, *sēn*; Rüstemov, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 16'da *mēm*, *mēn*, *sēn*; İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti**, Bakı 1968, s. 8'de *mēm*, *sēn*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 72'de *mēm*.

³⁷ İslamov, Musa; **age.**, s.8'de *şēr*, *tēr*, *vēşi*; Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, C. 1, Bakı 1967, s. 9'da *pēlivan*, *tēsil*, *vēşiliḥ*.

ē ünlüsü hem alınma hem de Türkçe kelimelerin ikinci ve sonraki açık hecelerinde bulunan *i* ünlüsünün düşmesinden sonra görülür: *hēmşe* < Far. hemîşe “her zaman” (33 – 77), *bēzsi* < Ar. ba‘zı “bazısı” (22 – 36), *gēlni* “gelini” (2 – 40), *türkiyēlni* “Türkiyeli’yi” (52 – 99), *dēller* “deliler” (43 – 12).

Arapça kökenli kelimelerde, ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle Urmiye ağızlarında *ē* ünlüsü ortaya çıkar: *yēni* < Ar. ya‘ni (13 – 14), *tēyin* < Ar. ta‘yin (19 – 41), *dēvet* < Ar. da‘vet (27 – 81), *bēzen* < Ar. ba‘zen (61 – 42), *tērif* < Ar. ta‘rif (28 – 182), *mēlum* < Ar. ma‘lum (38 – 13). *ē* ünlüsü, alınma kelimelerde Azerbaycan ağızlarında da bulunur.³⁸

1. 1. 3. ı ünlüsü ve çeşitleri: (ĩ, ı̇, ı̈)

1. 1. 3. 1. ı ünlüsü: ı ünlüsü, bir art damak sesidir. Bu ünlünün söylenişi esnasında dil geri çekilir, çene ve dudak hemen hemen hareketsiz durumda kalır. ı ünlüsünün uzunluğu diğer ünlülere göre daha kısadır: *altı* (10 – 5), *galdı* (16 – 2), *çıxardı* (45 – 16).

Türkçede ı ünlüsü, normalden daha kısa bir ünlü olduğu için kendi başına bir ses olma potansiyeline tam olarak sahip değildir. Bu yüzden ı ünlüsü, tek başına heceyi taşıyamaz ve yerini çoğu zaman *i* ünlüsüne bırakır.³⁹

Urmiye ağızlarında ı ünlüsünün diğer çeşitleri ise şunlardır:

1. 1. 3. 2. í ünlüsü: Yarı kalın, yarı ince, düz, dar ve ı ile *i* arasında kalan bir sestir. Urmiye ağızlarında *í* ünlüsü, genellikle inceltici ve kalınlaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle ortaya çıkar: *gönşíyâ* “komşuya” (9 – 158), *éleríx* (33 – 71), *diyeríx* (52 – 17), *oyníya* (64 – 83).

Kehriz ve Gecin köylerinde *í* ünlüsünün kelime köklerinde ve ilk hecede kullanılması dikkat çeker: *bíz* “biz” (20 – 29), *bıldığime* “bildiğime” (33 – 64), *bízım* “bizim” (20 – 39).

³⁸ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 25’te *menfēt*, *vēde*, *mērfet*, *bēzen*.

³⁹ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 55, 80.

1. 1. 3. 3. ĩ ünlüsü: Bilindiği gibi *ı* ünlüsü, ünlüler arasında en kısa olanıdır ve bu sebeple düşmeye meyillidir. Kaybolmak üzere olan *ĩ* ünlüsü ise *ı* ünlüsüne nispetle daha da kısa boğumlanır.

ĩ ünlüsü Azerbaycan ağızlarından Guba ağzında üçüncü ve sonraki açık hecelerde, eklerde görülür.⁴⁰ Bu ünlü, Urmiye ağızlarında da aynı şekilde ilk heceden sonraki vurgusuz kalan açık hecelerde akıcı ve sızıcı *n*, *r*, *y* ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *zamanĩ* (22 – 21), *mallalarımız* (27 – 154), *oyñıya* (27 – 120).

Garalar köyünde *ĩ* ünlüsü vurgusuz kalan görülen geçmiş zaman ekinde ortaya çıkar: *saxlārdıla* (29 – 66), *oturardıla* (29 – 72).

1. 1. 3. 4. ī ünlüsü: Urmiye ağızlarında *ī* ünlüsü genellikle konuşma esnasındaki anlatım tarzından kaynaklanan örneklerde görülür: *olmadī* (9 – 58), *döyerīx* (25 – 7), *vardī* (47 – 60).

ī ünlüsü şu örnekte ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir: *mīnkıydı* “bununkiydi” (50 – 26).

1. 1. 4. i ünlüsü ve çeşitleri: (i, î)

1. 1. 4. 1. i ünlüsü: Düz, dar ve ince bir sestir: *gebir* (55 – 14), *toyi* (47 – 4), *başıyi* “başını” (24 – 61). *i* ünlüsünün söylenişi esnasında; dil bütünü ile ileri gider, dilin ön ve orta kısmı damağa doğru kalkar, yumuşak damak burun boşluğunun yolunu tutar. Bu ünlü, Azerbaycan Türkçesinde kelime başında *a* ünlüsünden sonra en çok kullanılan ünlüdür.⁴¹

Urmiye ağızlarında *i* ünlüsünden gelişen iki ünlü daha vardır:

1. 1. 4. 2. î ünlüsü: Uzun *i* ünlüsüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında kelime sonunda *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bî* “bir” (24 – 12), *gelî* “geliyor” (24 – 85).

⁴⁰ Rüstemov, R. E.; **Guba Dialekti**, s. 20’de *atdarımız, uşağlarına*.

⁴¹ Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası**, s. 27.

Vurgusuz kalan ikinci açık hecedeki *i* ünlüsünün düşmesiyle *î* ünlüsü meydana gelir: *bîrne* “birine” (70 – 11).

getir- fiili, şimdiki zamanda çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde hece düşmesi sonucunda *î* ünlüsü ortaya çıkar: *getîğ* “getiriyoruz” (47 – 44), *ġetîriğ* “getiriyoruz” (47 – 44).

1. 1. 4. 3. î ünlüsü: Normal *i* ünlüsünden gelişen, ondan daha kısa sürede boğumlanan ve kaybolmak üzere olan *i* ünlüsüdür.

Bu ünlü, Urmiye ağızlarında genellikle ortadaki açık hecelerde akıcı ve sızıcı *l*, *r* ile *s* ünsüzlerinin yanında vurgusuz kaldığı zaman görülür: *ġērîbedi* “gariptir” (42 – 50), *bilesîne* “ona” (27 – 137), *ġetirerdîler* (27 – 118), *ġêlîni* (27 – 118).

1. 1. 5. o ünlüsü ve çeşitleri: (ó, ô)

1. 1. 5. 1. o ünlüsü: Art damakta boğumlanan *o* ünlüsü, kalın ve yuvarlaktır. Bu ünlünün söylenişi sırasında dilin ortası yukarı kalkar ve geriye doğru çekilir: *ġoban* (1 – 203), *ġohun* “kavun” (51 – 8), *ona* (52 – 73).

Urmiye ağızlarında *o* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 5. 2. ó ünlüsü: *o* ile *ö* arası yarı kalın, yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında az görülür: *dónsün* “dönsün” (21 – 30), *hórmetli* “hürmetli” (7 – 9).

1. 1. 5. 3. ô ünlüsü: Azerbaycan ağızlarının genelinde⁴² ve Urmiye ağızlarında *ô* ünlüsü, *v* ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir. Fakat bu *v* ünsüzü birden düşmez; kendisinden önceki düz *a* ve *e* ünlülerini yuvarlaklaştırdıktan sonra düşer: *şōġunu* < Ar. şevk “şavkını” (1 – 185), *ôġu* “avcı” (1 – 96), *dōlet* < Ar. devlet (18 – 45), *pilōun* “pilavın” (40 – 24), *ōlat* < Ar. evlād (24 – 38), *balō* “Balov” (27 – 1), *nōruz* < Far. nev-rüz (27 – 199), *dōran* < Ar. devrān (21 – 30), *cōher* < Ar. cevher (44 – 4), *ġōher* < Far. gevher (58 – 75), *ōliya* < Ar. evliyā (19 – 45), *dōre* < Ar. devre (25 – 32), *ġōza-* < kavza- (41 – 29), *zingîrō* < Far. zingirov “zil” (1 – 218).

⁴² Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 15’te *Nōruzeli*, *bizō*, *cōher*.

ō ünlüsü şu kelimede *ğ* ünsüzünün sızıcılaşıp *v* olmasından sonra gerçekleşen hece düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *ğırō* < ET: kırāğu “kırağı ayı” (4 – 12).

ō ünlüsü, teklik üçüncü şahıs zamirinden sonra gelen ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *ōuñ* “onun” (9 – 19).

Kelime kök ve gövdelerindeki *l*, *n*, *r*, *y*, *x* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda *ō* ünlüsü ortaya çıkar: *ōsa* “olsa” (29 – 32), *ğōxur* “korkuyor” (52 – 95), *ğōmur* “koymuyor” (65 – 29), *yō* “yok” (8 – 11), *ōdan* “ondan” (39 – 26).

ō ünlüsü bazı kelimelerde ikinci açık hecedeki *u* ünlüsünün düşmesiyle meydana gelir: *ğōvrardılar* “kavururdular” (2 – 67), *tōymuzdu* (67 – 2), *ōlnurdi* (70 – 10).

1. 1. 6. *ō* ünlüsü ve çeşitleri: (*ō*)

1. 1. 6. 1. *ō* ünlüsü: Ön damaktan çıkan yuvarlak bir sestir. Bu sesin söylenişi esnasında çene yarı açık, yarı dar durumdadır; dil ise bütünüyle ileri verilir: *tōkül* (31 – 12), *gōzel* (33 – 38).

Urmiye ağızlarında *ō* ünlüsünün bir çeşidi daha bulunmaktadır:

1. 1. 6. 2. *ō* ünlüsü: Bu ünlü, Urmiye ağızlarında içinde *v* ünsüzü bulunan kelimelerde ortaya çıkar. Kelimelerde yer alan *v* ünsüzü öncelikle yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırır ve daha sonra düşmek suretiyle yuvarlaklaştırdığı ünlünün uzamasına sebep olur: *dōlet* < Ar. devlet (42 – 7), *dōre* < Ar. devre “çevre, civar” (43 – 13), *kōşen* < kevşen “sınır, çevre” (1 – 141).

Ayın (*ğ*) ünsüzü ile kullanılan Arapça kökenli kelimelerde, ayın ünsüzünün düşmesi sonucunda ünlü uzaması gerçekleşir. Ayrıca bu kelimelerde bulunan dar ünlüler, dudak ünsüzünün yanında yuvarlaklaşır: *mōmin* < Ar. mu‘min (47 – 125), *mōteber* < Ar. mu‘teber (62 – 55).

gör- fiili, şimdiki zamanda çokluk ikinci şahısla çekimlendiğinde hece düşmesi sonucunda $\bar{o}$ ünlüsü meydana gelir: *gōrsüz* “görüyorsunuz” (15 – 16). Bu fiilin şimdiki zamanla çekiminde meydana gelen $\bar{o}$ ünlüsü, Azerbaycan ağızlarından Nuha ağızında da yer alır.⁴³

özümüz kelimesinde ikinci açık hecedeki *ü* ünlüsünün düşmesiyle $\bar{o}$ ünlüsü ortaya çıkar: *ōzmüz* (47 – 48).

$\bar{o}$ ünlüsü bazı kelimelerde *h* ve *r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *şōret* < Ar. şuhret (8 – 2), *dōdū* “dördü” (69 – 10).

Şu örnekte $\bar{o}$ ünlüsü hece düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bōyi* “büyüğü” (5 – 62).

1. 1. 7. u ünlüsü ve çeşitleri: (ú, ĩ, ũ)

1. 1. 7. 1. u ünlüsü: Dar ve yuvarlak bir ünlüdür. Diğer art damak ünlülerinde olduğu gibi *u* ünlüsünün söylenişinde de dil, bütünüyle geri çekilir ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru kalkar: *durub* (7 – 23), *ğucağına* (40 – 88).

Urmiye ağızlarında *u* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 7. 2. ú ünlüsü: Yarı kalın, yarı ince, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında *u* > *ü* yahut *ü* > *u* değişimlerinin ara merhalesini temsil eder. İnceltici ve kalınlaştırıcı seslerin etkisiyle meydana gelir: *dúrun* (48 – 21), *yúyerix* “yıkınız” (20 – 37), *húrmetder* “hürmetler” (17 – 13), *sürrúx* “sürüyoruz” (25 – 5).

1. 1. 7. 3. ĩ ünlüsü: Yarı yuvarlak, yarı düz, kalın ve dar, *u* ile *ı* arası bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *ĩ* ünlüsü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü olan eklerde ünlü benzeştirmesi sonucunda görülür: *onĩ* (1 – 148), *çoxĩ* (31 – 5), *oldĩ* (9 – 58).

⁴³ İslamov, Musa; *Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti*, s. 10’da *gōrem*, *gōrsen*, *gōr*.

î ünlüsü şu örneklerde dudak ünsüzünün yanında ortaya çıkar: *yîvala* “yığalar” (9 – 150), *çîvadilla* “çıkartıyorlar” (16 – 18).

1. 1. 7. 4. û ünlüsü: Bu ünlü, Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman çekiminde ve kelime ortasında *r* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *olû* “oluyor” (29 – 84), *oxû* “okuyor” (47 – 47), *yumûta* (64 – 50).

1. 1. 8. ü ünlüsü ve çeşitleri: (î, û)

1. 1. 8. 1. ü ünlüsü: Ön damak sesidir. Çenenin dar, dudakların yuvarlak şekilde olmasıyla meydana gelir. *ü* ünlüsünün söylenişi esnasında; dudaklar büzülerek öne doğru gider, ağız boşluğu genişler ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru geriler.

Urmiye ağızlarında *ü* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 8. 2. î ünlüsü: Yarı yuvarlak, yarı düz, ince ve dar, *ü* ile *i* arasında bir sestir. Urmiye ağızlarında bu ünlü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü olan eklerde ünlü benzeştirmesi sonucunda görülür: *gîni* (45 – 15), *özümüzi* (20 – 39), *ölmüşdi* (8 – 40), *döyüdi* “değildi” (50 – 38).

î ünlüsü, Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan ilgi hâli ekinde düzleşme eğilimi sonucunda ortaya çıkar: *çöreyîn* (8 – 54), *senîn* (8 – 58).

1. 1. 8. 3. û ünlüsü: Bu ünlü, Arapça kökenli bir kelimede ayın (ع) ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir: *mûteber* < Ar. mu'teber (27 – 197).

Ünlüler Tablosu

Düz Ünlüler							
	Geniş	Geniş-Uzun	Yarı Geniş	Yarı Geniş-Uzun	Dar	Dar-Uzun	Dar-Kısa
Kalın	a	ā			ı	ĩ	İ
Yarı Kalın	ä				í		
İnce	e	ē	é	ê	i	î	İ
Yarı Düz Yarı Yuvarlak Ünlüler							
Kalın	ā	ā̃			ĩ		
İnce	ē				i		
Yuvarlak Ünlüler							
Kalın	o	ō			u	ū	
Yarı Kalın	ó				ú		
İnce	ö	ō̃			ü	ū̃	

1. 2. Asli Uzunluklar

Asli uzunluklar, Türk dilinin kadim zamanlarına aittir. Eski Türkçede, fonemik değere sahip uzun ünlülerin bulunduğu bilinmektedir.⁴⁴ Eski Türkçenin mirası olarak bugün o uzun ünlüler; Türkmen, Yakut ve Halaç Türkçelerinde düzenli olarak kullanılmaktadır.

Asli uzunluklar ayrıca Kaşkay ve Aynallu ağzında;⁴⁵ Azerbaycan ağızlarından Karabağ, Nuça (Uharıbaş ağzı), Guba ve Kazah ağzına bağlı Dmanisi ağzında; Afganistan Avşarlarının ağzında⁴⁶ ve Anadolu ağızlarından Batı Grubu ağızlarında yer almaktadır.⁴⁷

⁴⁴ Tuna, Osman Nedim; “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAY Belleten**, Ankara 1960, s. 213-282; Tekin, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, (hızl. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Ankara 1995, s. 86-97.

⁴⁵ Kowalski, Tadeusz; **Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Änallu-Dialekt aus Südpersien**, Nakladem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1937, s. 55.

⁴⁶ Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; “Das Aserbeidschanische”, **Philologiae Turcicae Fundamenta**, (ed. Jean Deny et al.), Wiesbaden 1959, s. 284; Tekin, Talat; **age.**, s. 57.

⁴⁷ Korkmaz, Zeynep; “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 123-127; Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 15-16.

Urmiye ağızlarında tespit edilen asli uzunlukların genellikle geniş ünlüler üzerinde (*e* ve *a*) ve ilk hecede görülmesi dikkat çeker. Bu seslerin bulunduğu hecelerde çoğu kez hafif bir vurgu hissedilmektedir. Söz konusu durum, Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızı için de geçerlidir.⁴⁸ Urmiye ağızlarında asli uzunluklar şu kelimelerde görülür: *āt* “ad” (62 – 23), *vār* “var” (47 – 73), *gālıram* “kalıyorum” (46 – 13), *çāğrırdıla* “çağırıyorlardı” (70 – 7), *yārımdı* “yarımdır” (16 – 3).

Urmiye Ağızları	Eski Türkçe	Kaşkay Ağızı	Aynallu Ağızı	Afganistan Avşarları Ağızı	Uşak İli Ağızları	Türkmen Türkçesi
<i>āt</i> (62 – 23)	<i>āt</i>	<i>ād</i>				<i>āt</i>
<i>vār</i> (47 – 73)	<i>bār</i>	<i>vār</i>	<i>vār</i>		<i>vārlık</i>	<i>bār</i>
<i>gālıram</i> (46 – 13)	<i>ķāl-</i>	<i>kāl-</i>	<i>kāl-</i>	<i>kāl-</i>	<i>gāl-</i>	<i>gāl-</i>
<i>çāğrırdıla</i> (70 – 7)		<i>çāğır-</i>				<i>çāğır-</i>
<i>yārısı</i> (42 – 50)	<i>yārim</i>					<i>yār-</i>

⁴⁸ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 58.

1. 3. İkiz Ünlüler

İkiz ünlüler, çeşitli sebeplerle yan yana gelmiş ünlülerin tek bir nefeste veya aynı hecede söylenmesiyle meydana gelir.⁴⁹ Oğuz grubu ağızlarında ikiz ünlüler, daha çok, kimi ünsüzlerin eriyip kaybolmalarından sonra ortaya çıkar. İkiz ünlüler, ayrı bir hece meydana getirmez. Urmiye ağızlarında; eşit ikiz ünlüler, alçalan ikiz ünlüler ve yükselen ikiz ünlüler olmak üzere üç tür ikiz ünlü vardır.

1. 3. 1. Eşit İkiz Ünlüler: Her iki ögesindeki ünlünün ve boğumlanma sürelerinin eşit olduğu ikiz ünlülerdir. Urmiye ağızlarında, düşen ünsüzlerin yanlarındaki ünlülerin birçoğu aynı cinsten değildir; fakat bu ünlüler daha sonra ünlü benzeştirmeleriyle veya yanlarındaki kalınlaştırıcı ve inceltici ünsüzlerin etkisiyle eşit ikiz ünlü hâline gelir.

Urmiye ağızlarında tespit edilen eşit ikiz ünlüler şunlardır:

aa: Urmiye ağızlarında *aa* ikiz ünlüsü genellikle *ğ, h, l, r, y* ünsüzlerinin düşmesinden dolayı meydana gelir: *yaamnan* “yarımdan” (47 – 71), *apaardıla* “götürürlerdi” (35 – 36), *bılaa* “bunlara” (50 – 12), *gelecaax* “geleceğiz” (20 – 20), *almıyacaax* (74 – 25), *aalla* “alırlar” (70 – 42), *saabinan* “sahibiyle” (67 – 13).

Bu ikiz ünlü, kelime ortasında *n* ünsüzü ile çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *oraan* “oranın” (30 – 33), *äyraan* “ayranın” (27 – 273), *zamaan* “zamanın” (47 – 81), *yaanda* “yanında” (51 – 35), *addaannan* “adlarından” (37 – 80), *babalaamız* (39 – 13), *olaan* “onların” (33 – 45).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesinden sonra gerçekleşir: *camaat* < Ar. cemāʿāt (41 – 30), *saad* < Ar. < sāʿat (52 – 73), *faaliyet* < Ar. faʿāliyet (27 – 243).

ee: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü genellikle *h, l, n, r, y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *häci xeel* “Hacı Halil” (37 – 59), *dee* “tane” (42 – 61), *geele* “geleler” (35 – 7), *deeldi* “değildi” (8 – 80), *neesin* “nenesini” (35 – 42), *meseem* “mesela”

⁴⁹ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1944, s. 42.

(67 – 10), *teer* < AzTü. *teher* (10 – 28), *teefîn* “tarafın” (49 – 71), *seersi* (22 – 11), *geeb* “gelip” (74 – 4), *éleex* “ederiz” (67 – 28), *geyteerix* (74 – 22), *gédeceeh* (14 – 41), *diyeex* “deriz” (58 – 65), *göndeerdile* (70 – 8).

ee ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzü ile çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *mentegeen* “mıntıkanın” (27 – 222), *géceen* (9 – 22), *hereen* “her birinin” (72 – 11), *urmiye’en* (3 – 19), *üzleeni* “yüzlerini” (1 – 50), *şöhretdeernin* “soyadlarının” (42 – 43), *miyveleennen* (34 – 6), *elleende* (61 – 28), *çörehleen* (9 – 56), *évleene* (25 – 1).

Bu ikiz ünlü, şahıs zamirleri ilgi hâli ekiyle kullanıldığı zaman, *n* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *seen* “senin” (9 – 159), *meem* “benim” (47 – 81).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *menfeed* < Ar. *menfa’at* (42 – 28), *meellim* < Ar. *mu’allim* (28 – 60).

ee ikiz ünlüsü şu örnekte kelime ortasında *i* ünlüsünün düşmesiyle meydana gelir: *geelnin* “gelinin” (9 – 109).

éé: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *r* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *dée* “diyor” (9 – 169), *yéelle* (8 – 51), *béerdile* “verirlerdi” (15 – 2), *élééple* “yapmışlar” (24 – 55), *xée* “hayır” (51 – 38).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimede ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *şээр* < Ar. *şi’r* (1 – 1).

u: Urmiye ağızlarında *u* ikiz ünlüsü, ilgi hâli eklerindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *géynatasun* (6 – 39), *munkin* “bununkini” (9 – 39), *beyramu* “bayramını” (47 – 40).

ii: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *l*, *r*, *y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda görülür: *diidi* “değildi” (41 – 9), *éliim* “edeyim” (48 – 11), *biiysiz* “biliyorsunuz” (30 – 2), *getiidile* (47 – 16), *diirdiler* (27 – 269), *bii* “biri” (47 – 73), *birbiine* (5 – 35).

ii ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle de ortaya çıkar: *çarşembesiin* (27 – 222), *biriin* (5 – 15), *biysiin* “birisinin” (42 – 61).

oo: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü, *r* ünsüzü ile ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *tirextoom* “traktörüm” (67 – 33), *oon* “onun” (25 – 2).

öö: Urmiye ağızlarında *oo* ikiz ünlüsü, kelime ortasında *y* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bööh* “büyük” (65 – 19).

uu: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *m*, *r*, *y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *goxuumuzun* “akrabamızın” (9 – 133), *yuulla* “yıkıyorlar” (14 – 54), *suu* “suyu” (39 – 17), *otuuru* “oturuyor” (70 – 41).

Bu ikiz ünlü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *buun* (3 – 91), *hamisuun* “hepsinin” (62 – 67).

üü: Urmiye ağızlarında *üü* ikiz ünlüsü *n* ve *r* ünsüzlerinin düşmesiyle orta çıkar: *mülküün* (42 – 13), *ğötüürüh* (2 – 40).

1. 3. 2. Alçalan İkiz Ünlüler: Yan yana kalan ünlülerden ikinci ünlünün daha dar ve süreksiz olduğu ikiz ünlülerdir.⁵⁰

Urmiye ağızlarında tespit edilen alçalan ikiz ünlüler şunlardır:

ai: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *r*, *n* ve *y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *adamnain* (9 – 19), *goltuxlaina* (9 – 91), *dallainda* (9 – 147), *uşaxlai* (16 – 4), *zatdai* “zatlari” (50 – 5), *davain* “davarın” (14 – 60), *olai* “onlari” (36 – 11), *bulain* (37 – 48), *sufraın* (30 – 13), *almain* “elmanın” (14 – 18), *dolailla* (9 – 148), *birdaix* (14 – 1), *apacaix* (63 – 34), *goyacaix* (18 – 56), *axataıram* “arıyorum” (9 – 70). Benzer örnekler, Salmas ağzında da bulunmaktadır.⁵¹

⁵⁰ Korkmaz, Zeynep; Nevşehir ve Yöresi Ağızları, s. 43.

⁵¹ Gökdağ, Bilgehan Atsız; Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme, s. 77’de *mollain yana, astanain ağzında, adamlain, olai, ağain*.

ei: Urmiye ağızlarında *ei* ikiz ünlüsüne *n* ve *r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda rastlanır: *gedeix* (29 – 23), *érmeileen* “Ermenilerin” (58 – 30), *éleix* (59 – 33), *meim* (9 – 26).

ei: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *l*, *n*, *r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda gerçekleşir: *ğışmetdei* “kısmetleri” (29 – 17), *eğdlein* (2 – 14), *bezlei* (60 – 37), *gédeiğ* “gideriz” (47 – 38), *içeiye* (51 – 28), *eh̄seyet* (37 – 53), *geirem* (63 – 16), *geini* (57 – 25), *meim* (9 – 26), *xānevādei* “aileyi” (31 – 30).

Bu ikiz ünlü, Azerbaycan ağızlarından genellikle Doğu Grubu ağızlarında⁵² *y* ünsüzünün; Kars ili ağızlarından Azeri ve Terekeme ağızlarında⁵³ ise *y*, *n*, *ğ*, *g*, *h* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar.

ou: Urmiye ağızlarında *ou* ikiz ünlüsü *n*, *r*, *v*, *y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *oun* (9 – 104), *souğ* “soğuk” (29 – 59), *goulla* “koyuyorlar” (50 – 18), *sourardığ* “savururduk” (25 – 35), *gourması* “kavurması” (46 – 34), *souşdum* (58 – 102). Benzer örnekler, Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu ağızlarında da tespit edilmiştir.⁵⁴

öü: Azerbaycan ağızlarında⁵⁵ kelime ortasında genellikle *v*, bazen de *y* ünsüzünün düşmesiyle görülen bu ikiz ünlü; Urmiye ağızlarında da benzer şekilde *l*, *r*, *v*, *y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *çöürülle* “çeviriyorlar” (31 – 30), *böüyende* “büyüyünce” (45 – 6), *göüsen* (55 – 33), *öülere* “ölülere” (64 – 40).

1. 3. 3. Yükselen İkiz Ünlüler: Yan yana bulunan iki ünlüden birincisinin, ikinci ünlüye göre daha dar ve süreksiz olarak söylendiği ikiz ünlülerdir.⁵⁶

Urmiye ağızlarında tespit edilen yükselen ikiz ünlüler şunlardır:

⁵² Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 37’de *elei*, *belei*, *külei*.

⁵³ Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 64’te *deir*, *séin*, *şei*, *deif*.

⁵⁴ Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; *Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 12’de *touz*, *houz*, *oux*, *gourma*.

⁵⁵ Şireliyev, M. Ş.; *age.*, s. 36’da *cöüz*, *söüd*, *söüt*, *döürdüh*, *öüd*.

⁵⁶ Korkmaz, Zeynep; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 42.

ée, ie: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlüler, *r* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *yiem* (9 – 87), *déer* “der” (4 – 16), *éléem* (58 – 15), *dierdix* (29 – 67), *getieydile* (3 – 36), *pişierdi* (47 – 61), *bilmiem* “bilmiyorum” (69 – 4).

ia: Urmiye ağızlarında *ia* ikiz ünlüsü, *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bia* “bura” (39 – 1).

ua: Bu ikiz ünlü, Azerbaycan ağızlarında *v* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi neticesinde gerçekleşir.⁵⁷ Urmiye ağızlarında tespit edilen örneklerde de *ua* ikiz ünlüsü, *v* ve *y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *suarardıla* “suvarırlardı” (8 – 91), *yuax* “yıkayalım” (9 – 68). Benzer örnekler, Salmas ağzında da ortaya çıkmıştır.⁵⁸

oa: Bu ikiz ünlü, Urmiye ağızlarında *v* ile *y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *goarix* “koyarız” (42 – 65), *goalagaşdı* “koyalakaçtı, oyun ismi” (1 – 57). *oa* ikiz ünlüsü benzer şekliyle Azerbaycan ağızlarından Kazah ağzında görülür.⁵⁹

öe: Bu ikiz ünlü, Kuşçu köyünde *v* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *göererdı* (8 – 91). Kuşçu köyünde bu kelimedeki *k* ünsüzü *v* olarak sızıcılaştığı için, *öe* ikiz ünlüsü *v* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir.

öé: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü, *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *göésen* (61 – 15).

uu: Urmiye ağızlarında *uu* ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *hanımuun* (14 – 4).

⁵⁷ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 38’de *yuan*, *uara*, *suatdı* < *savadlı*, *duar*, *sua* < *suya*.

⁵⁸ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 76’da *oxuaydı*, *yua*, *yuax*.

⁵⁹ Şireliyev, M. Ş.; **age.**, s. 38’de *goala*, *oandı*, *oazımax*.

1. 4. Ünlü Uyumu

Urmiye ağızlarında ünlü uyumu; *kalınlık-incelik uyumu*, *düzlük-yuvarlaklık uyumu* ve *genişlik-darlık uyumu* olmak üzere üç bölümde incelenecektir.

1. 4. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu, bir kelimedeki ünlülerin kalınlık ve incelik açısından birbirleriyle uyum içinde bulunmasıdır. Bu uyum, Türk dilinin bütün tarihî dönemlerinde çok sağlam olmuş ve onun en büyük fonetik özelliklerinden birini teşkil etmiştir.

1. 4. 1. 1. Alınma Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Güney Azerbaycan Türkçesinde⁶⁰ ve dolayısıyla Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelmeye yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna girmiş durumdadır: *hedis* < Ar. hadîs (7 – 69), *nesib* < Ar. nasîb (27 – 131), *ğehve* < Ar. kahve (53 – 4), *rehmet* < Ar. rahmet (62 – 35), *vezife* < Ar. vazîfe (71 – 5), *zehmet* < Ar. zahmet (21 – 4), *xelil* < Ar. xalîl (8 – 2), *teze* < Far. tâze (10 – 30), *vesiyet* < Ar. vasiyet (3 – 46), *hereket* < Ar. hareket (24 – 45), *têsil* < Ar. tahsîl (28 – 21), *ceveP* < Ar. cevâb (1 – 154), *dermen* < Far. dermân (28 – 158), *mecbûr* < Ar. mecbûr (8 – 27), *tebiet* < Ar. tabî'at (1 – 9), *nesiyet* < Ar. nasîhat (43 – 1), *şeriet* < Ar. şerî'at (24 – 15). Alınma kelimelerin bu şekilde uyuma girmesi, Irak Türk ağızları⁶¹ ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında⁶² da görülmektedir ve bu ağızların belirleyici özelliklerindendir.

⁶⁰ Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, s. 56.

⁶¹ Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 173.

⁶² Zülfikar, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 308’de *veziyet*, *zeten*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağızı**, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 20’de *ebdes*, *eşye*, *tene*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, C. 1, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 130’da *ecep*, *ğeflet*, *ğeder*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 35’te *tene*, *zehmet*, *rehmetlik*, *çere*, *devet*, *mehle*, *esger*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 3; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 66’da *eceler*, *Şekir*, *Ehmet*, *zehmet*, *hesret*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2003, s. 27’de *vesiyet*, *tene*, *rehmetdik*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 11’de *nesip*, *ceriye*, *edres*.

Alınma kelimelerdeki kalınlık-incelik uyumu bazı kelimelerde ise kalınlaşma yönünde gerçekleşen ünlü değişmesiyle sağlanır. Ünlü kalınlaşmasının genellikle uzun ünlü taşıyan kelimelerde görülmesi dikkat çekmektedir.⁶³

Gerileyici Benzeştirme Yoluyla: *camal* < Ar. cemāl (24 – 152), *bafa* < Ar. vefā (28 – 69), *zaban* < Far. zebān (28 – 168), *almas* < Far. elmās (28 – 333).

İlerleyici Benzeştirme Yoluyla: *fanı* < Ar. fāni (28 – 342), *cāmu* < Ar. cāmi' (28 – 231), *çara* < Far. çāre (28 – 177), *nama* < Far. nāme (43 – 3), *xaraba* < Ar. xarābe (56 – 8), *yanı* < Ar. ya'ni (70 – 23), *davat* < Ar. da'vet (68 – 16).

İlerleyici-Gerileyici Benzeştirme Yoluyla: *salamat* < Ar. selāmet (28 – 239), *barabar* < Far. berāber (30 – 28).

Urmiye ağızlarında alınma kelimeler büyük oranda kalınlık-incelik uyumuna girmiş durumdadır. Ancak bu tür kelimelerin kimi zaman uyum dışında kullanılmaya devam ettiği de görülmektedir: *heman* < Far. hemān (58 – 104), *divār* < Far. dīvār (27 – 177), *ğismet* < Ar. kısmet (32 – 11), *serxoş* < Far. serxōş (43 – 23).

1. 4. 1. 2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Azerbaycan ağızlarında kalınlık-incelik uyumu yazı dilinde olduğu kadar sağlam değildir. Guba, Bakü, Nuha, Zagatala, Gah, Ordubad, Culfa, Lenkeran ve Tebriz ağızlarında kelime kök ve gövdeleri bazen; ekler ise birçok durumda kalınlık-incelik uyumunun dışında kalır. Bu ağızlardaki uyumsuzluk, genellikle ince ünlülü kelimelere kalın ünlülü eklerin gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ama Bakü ağızındaki uyumsuzluk, çoğu kez kalın ünlülü kelimelere ince ünlülü eklerin gelmesi sonucunda gerçekleşir. Kalınlık-incelik uyumu Şamahı, Nahçıvan ve Mugan Grubu ağızlarında ise bazı durumlarda bozulur.⁶⁴

Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumunun bozulması, genellikle eklerde olmak üzere, ince ünlülerin kalınlaşması ve kalın ünlülerin incelmesi sonucunda meydana gelir.

⁶³ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1971, s. 90.

⁶⁴ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 58.

Ama kalınlık-incelik uyumunun bozulması daha çok ek ünlülerinin kalınlaşma yönündeki değişmesinden ileri gelir.

1. 4. 1. 2. 1. Kalınlaşma Yönünde: Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumsuzluğu genellikle kalınlaşan ek ünlülerinde ortaya çıkar. İnce ünlülere sahip kelimelerin bünyesinde yer alan art damak ğ ve x ünsüzleri, boğumlanma noktalarını art damak bölgesine kaydırarak yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırır ve uyumsuzluğa sebep olur.⁶⁵

ğ ve x ünsüzleriyle eklerde meydana gelen ünlü kalınlaşmasının uyumsuzluğa sebep olması, Irak Türk ağızları⁶⁶ ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da sık görülür.⁶⁷

Bu uyumsuzluk Urmiye ağızlarında genellikle fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinde, çokluk birinci şahıs bildirme ekinde, mastar ekinde ve -lık yapım ekinde ortaya çıkar: *êvlenecax* (27 – 138), *diyax* (20 – 38), *istiyax* (27 – 45), *gelecağıydı* (28 – 300), *vérriğ* (2 – 60), *bilmirix* (56 – 1), *gellix* (73 – 59), *düşürux* (24 – 29), *eğerix* (47 – 24), *géderiğ* (59 – 3), *élerix* (2 – 33), *éleruğ* (18 – 19), *bézêriğ* (47 – 44), *çekérix* (18 – 29), *biçerix* (25 – 7), *getirerix* (22 – 4), *öperiğ* (25 – 27), *diyeriğ* (62 – 79), *öynerix* (21 – 11), *êşitmişix* (28 – 98), *dédix* (47 – 52), *ğeyirdix* (42 – 7), *örgeşdix* (52 – 55), *géderdix* (64 – 45), *yühlerdiğ* (25 – 41), *evlendirseydix* (24 – 8), *görerdix* (55 – 21), *tutérdix* (20 – 17), *belerdix* (16 – 22), *véeydiğ* “veriyorduk” (52 – 77), *gétduxça* (17 – 9), *çehdiğim* (28 – 170), *dédiği* (28 – 177), *ekinecağı* “yetiştirilen ürünleri” (43 – 71), *eħmağa* (28 – 43), *çimmağın* (29 – 41), *bişmağa* (50 – 40), *kécinmax* (55 – 28), *démağ* (19 – 1), *henifi’yıx* (28 – 121), *gelmeyıx* (24 – 171), *semiymiyıx* (33 – 73), *kütdux* (16 – 6), *ekinçılığa* (28 – 56), *illıx* (16 – 28), *rehmetdiğın* (27 – 188), *günnux* (28 – 342), *béşlıx* (28 – 214), *birliğ* (37 – 50).

⁶⁵ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 49; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 74.

⁶⁶ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, Elm, Nurlan, Bakı 2004, s. 62’de *billix*, *bilmerix*, *verriğ*, *gelmişix*, *gedecaxlar*, *dedix*.

⁶⁷ Zülfikar, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, s. 309’da *bekleyah*, *vérax*; Erten, Münir; **Diyanbakır Ağızı**, s. 21’de *günlüh*, *zenginliğ*, *bilerah*, *dinlediğça*, *geldiğça*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 347-348’de *dediğ*, *gelsah*, *görsah*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 58; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 34’te *gelecağ*, *gidax*, *daşıyah*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağızı**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 24-25’te *gönderah*, *verah*, *görah*, *vermesah*, *verecah*, *yimağlar*; Ercilasun, Ahmet Bican; **age.**, s. 70-71’de *edecah*, *götiirecağlar*, *gelecağ*, *gelsah*, *görsah*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003, s. 34’te *verilecağ*, *getircağsız*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 15’te *behliyah*, *gidağ*, *yiyağ*, *düşünağ*.

Bazı örneklerde ise ektaki kalınlaşan ünlü, gerileyici benzeştirme yoluyla öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüsünü de kalınlaştırır: *gétmişig* (17 – 9), *élemışdix* (17 – 8), *gelmişix* (17 – 10), *böyümışık* (7 – 8).

Gecin ve Kehriz köylerinde çokluk ikinci şahıs emir eki ve ilgi hâli eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *xeşleyun* (34 – 15), *özümüzun* (18 – 35).

Kuşçu, Guluncu, Balov, Osalu ve Türkman köylerinde ince ünlülü kelimelerden sonra bazı kalın ünlülü eklerin gelmesiyle kalınlık-incelik uyumu bozulur: *on günecan* (13 – 6), *israillar* (28 – 50), *éşidicilerimiz* (7 – 58), *dedemin* (28 – 2), *menim* (28 – 2), *nüş-éylayım* (43 – 15), *gelmiyib* (7 – 48), *gelibdi* (66 – 6).

1. 4. 1. 2. 2. İncelme Yönünde: *ç, l, n, s, ş* ve *y* ünsüzleri, yanlarındaki ünlüler üzerinde inceltme etkisine sahiptir.⁶⁸ Urmiye ağızlarında kelime kök ve gövdelerinde bu ünsüzlerden kaynaklanan ünlü incelmeleriyle bazen kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülür: *yığışib* (24 – 169), *yārisi* (42 – 45), *piçağınan* (28 – 263), *eyran* (46 – 35), *eyax* “ayak” (9 – 54), *bāyatı* (7 – 17), *çalxéyib* “çalkalamış” (27 – 273), *o curlüyünen* “o türlü, o şekilde” (9 – 7), *ayrı* (27 – 198), *yaxçi* (48 – 34), *balovli* (27 – 239), *hani* (40 – 21), *saxliyim* (69 – 39), *yāğiler* “düşmanlar” (58 – 69).

Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki kalınlık-incelik uyumunu bazen bozar: *gızı* (2 – 7), *yasi* (1 – 118), *muni* (43 – 10), *bulari* (27 – 240), *adami* (15 – 2), *ğardaşlarımı* (27 – 6), *bacılarımı* (27 – 6), *anami* (27 – 6), *başıyi* (24 – 61), *toyi* (47 – 4). Belirtme hâli ekinin kalınlık-incelik uyumunu bozması, Azeri sahasında yer alan diğer ağızlarda da görülür.⁶⁹

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *bayrami* (27 – 197), *govuni* (27 – 15), *sahıbi* (52 – 50). Teklik üçüncü şahıs iyelik

⁶⁸ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 52.

⁶⁹ Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 13-14'te *soani, nöuru*; Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbajdschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan**, Göttingen 1998, s. 94; Buluç, Sadettin; “Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 296'da *gözi*.

ekindeki $ı > i$ incelmesiyle ortaya çıkan kalınlık-incelik uyumsuzluğu, Tebriz ağzında da görülür.⁷⁰

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz ve ince şekliyle kalınlık-incelik uyumunu bazen bozar: *yatdı* (43 – 8), *ağladı* (3 – 10), *ğutuldi* (45 – 7). Bu uyumsuzluk bazen de yarım kalır: *yığdı* (9 – 51), *ğaldı* (12 – 26), *oldı* (52 – 21), *ğutuldi* (6 – 42), *yığışdı* (9 – 48). Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, Tebriz ağzı⁷¹ ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarına ait kimi ağızlarda⁷² her zaman düz ve ince şekliyle kullanılır.

Urmiye ağızlarında; görülen geçmiş zaman eki, düz ve ince şekliyle bazen *i*- fiilinden sonra da kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *ağırıdı* (52 – 49), *yoxıdı* (52 – 71), *xıyavanıdı* (5 – 2), *yoxıydi* “yoktu” (9 – 53), *varıdı* (27 – 98), *bağıydi* (28 – 143), *aşix fehrad’ıydi* (28 – 201). Bu uyumsuzluk, *i*- fiilinin düşmüş olduğu örneklerde de bulunur: *ğırxardi* (27 – 162), *salardi* (52 – 54), *ğışdi* (35 – 22), *vardile* (37 – 5), *xoşdi* (32 – 27), *olurdi* (64 – 28), *xarabdi* (47 – 62), *olsaydi* (27 – 82).

Kelime sonlarında $ı, u > i$ değişmesi; Anadolu ağızlarında, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarını diğer Anadolu ağızlarından ayıran önemli özelliklerden biridir.⁷³ Ayrıca bu değişme, Batı Rumeli ağızlarına kadar uzanmaktadır. Nemeth, Bulgaristan Türk ağızlarını sınıflandırırken kelime sonundaki *i*’leşmeyi de esas alarak Batı Rumeli ağızlarıyla Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasında bu bakımdan bağlantı kurar ve bu ağızları aynı köke bağlar.⁷⁴

⁷⁰ Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 15; Memmedov, Meherrem; “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, **Edebiyat-Dil-İnceseNet**, S. 3, Bakı 1988, s. 99.

⁷¹ Ergin, Muharrem; **age.**, s. 115.

⁷² Zülfikar, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, s. 308’de *turdi*, *devruldi*, *yazdi*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 40’ta *başladı*, *ğırıldı*, *yapmadi*, *doldi*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, s. 33’te *oldi*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 69’da *yapdi*, *ğaşmışdi*, *vuruldi*, *ğalmadi*, *ğırıldı*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 13’te *oldisa*, *alardi*.

⁷³ Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 12.

⁷⁴ Nemeth, Gyula; “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **TDAY Belleten 1980-81**, Ankara 1983, s. 122.

Urmiye ağızlarında şimdiki ve geniş zaman ekleri kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *bağlér* (24 – 60), *aparéx* (18 – 27), *vırésen* (21 – 50), *olér* (30 – 14), *galé* (28 – 233), *goyéllar* (16 – 16), *yatéydi* (55 – 43), *yoruléyla* (63 – 54), *yığılelle* (19 – 8).

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman ekinde ünlü incelmesinden dolayı kalınlık-incelik uyumu bazen bozulur: *ğalıβdi* (46 – 8), *olubdi* (62 – 40).

Urmiye ağızlarında -*gil* eki, tek şekilli kullanıldığı için kalınlık-incelik uyumuna girmez: *babasıgilin* (47 – 170), *ağamgil* (52 – 89).

Gecin köyünde teklik üçüncü şahıs bildirme eki (-*dır*), kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *almadi* “elmadır” (32 – 10), *bağdi* “bağdır” (32 – 10).

Kehriz köyünde çokluk ve şart ekleri, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *gızler* (20 – 27), *çixseydi* (20 – 8).

Kehriz, Hamamlar ve Kuşçu köylerinde çokluk üçüncü şahıs eki, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına sebep olur: *çağırıllez* (13 – 11), *tapille* “buluyorlar” (22 – 33), *yığılsile* “yığılsalar” (20 – 27).

Kuşçu, Kehriz, Hamamlar ve Balov köylerinde; yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hâli ekleri, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *atınen* (8 – 20), *gırxe* (19 – 38), *ğāpıde* (20 – 38), *ğapısınnen* “kapısından” (20 – 42), *xānımnen* “hanımla” (22 – 27), *sultane* (28 – 240).

Kehriz köyünde zarf-fiil ekinde kalınlık-incelik uyumu bozulur: *yağmıyande* (20 – 12).

Anadolu ağızlarının birçoğunda⁷⁵ uyuma girdiği görülen zarf-fiil eki -*ken*, Urmiye ağızlarında tek şekilli olduğu için kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *oxuyarken* (1 – 233).

⁷⁵ Gülensoy, Tuncer; **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 113’te, *çalışırkan*, *oynākana*.

Kuşçu ve Kehriz köylerinde olumsuzluk eki, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *goymiya* (9 – 81), *çixmedi* (18 – 35), *çixmezdi* (20 – 39).

Kehriz köyünde fiilden isim yapma eki *-me*, ince şekliyle kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *sındırme* (18 – 18).

Körpü Çongaralı ve Merengeli köylerinde teklik ikinci şahısta kullanılan emir şeklinin olumsuz kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *baxmaginen* “bakma” (24 – 77), *ğatmaginan* “katma” (41 – 13).

Yekan Çongaralı ve Dol Dize köylerinde *hamı* “hep, bütün” kelimesinin kalınlık-incelik uyumuna girmedığı görülür: *hāmi* (46 – 37), *hammi* (49 – 73).

Kurttepe ve Gülmanhana köylerinde, teklik birinci şahıs gelecek zaman çekimlerinde kalınlık-incelik uyumu bozulur: *alacayem* (68 – 20), *vuracayem* (67 – 35).

1. 4. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Bu uyum, kelime ve eklerdeki ünlülerin düzlük ve yuvarlaklık bakımından uyum içinde olmasıdır. Kısacası düzlük-yuvarlaklık uyumu; bir kelimedede düz ünlülerin düz ünlülerle, yuvarlak ünlülerin ise ya düz geniş *a, e* ya da dar-yuvarlak *u, ü* ünlüleriyle devam etmesidir. Türk dilinin her devrinde ve sahasında düzlük-yuvarlaklık uyumunun kuvvetli bir şekilde görüldüğü söylenemez.

1. 4. 2. 1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Eski Oğuz Türkçesinde bazı eklerin sadece düz veya yuvarlak şekilleriyle kullanılması, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan önemli faktörlerden biri olmuştur.⁷⁶

Urmiye ağızlarında bazı ekler, Eski Oğuz Türkçesinin devamı olarak düz şekilleriyle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim teklik üçüncü

⁷⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 43-55; Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 459.

şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki Urmiye ağızlarında daha çok düz şekilleriyle kullanılır. Bu ekler, aynı zamanda Irak Türk ağızları⁷⁷ ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da düz şekilleriyle görülür.⁷⁸

1. 4. 2. 1. 1. Düzleşme Yönünde: Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekleri, yuvarlak ünlülü fiillerden sonra bazen düz şekilleriyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *goyilla* “koyuyorlar” (9 – 24), *oli* (37 – 71), *goyl* (47 – 48), *guylerix* (18 – 30), *gorisen* (35 – 37), *ole* “oluyor” (21 – 2).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bazen bozar: *gutuldi* (45 – 7), *doldurdi* (43 – 5), *oldi* (52 – 88), *güldi* (40 – 28), *götdi* (64 – 53), *tôhdi* (25 – 43), *gurudı* (55 – 3). Bu uyumsuzluk, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.⁷⁹

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle bazen *i-* fiilinden sonra da düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *xoş_ıdı* (48 – 49), *mod_ıdı* “modaydı” (55 – 25), *çok_ıdı* (14 – 14), *yoxuydı* “yoktu” (1 – 148), *noxud_ıdı* (14 – 12), *böyüg_ıdı* (19 – 25), *gün_ıdı* (62 – 44), *üzüm_ıdı* (14 – 12). Bu uyumsuzluk, *i-* fiilinin düşmüş olduğu örneklerde de görülür: *çokdı* (71 – 12), *oydı* (17 – 4), *oturmuşdı* (28 – 218), *goyurdi* (62 – 2), *cürdi* (10 – 22), *xoşdı* (32 – 27), *böyühdi* (8 – 57), *yüzdi* (15 – 4), *gözümüzdi* (17 – 16), *tük'di* “Türk'tü” (22 – 2).

⁷⁷ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 63-64'te *vurdi, doğdı, quşı, oyunu, oğlu, otı, burnı, qozı*; Buluç, Sadettin; “Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler**, s. 274'te *bülbüli, güci, özi, güldi, uştı*.

⁷⁸ Zülfikar, Hamza; **Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri**, s. 309-310'da *oğlı, sözi, domuzı, oni, küpi, buni, öldi, vurdi, koydı*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağızı**, s. 25-26'da *boynumi, buni, oğluni, oni, ölüsini, özini, durumu, uci, oldi, oturdi, öpti, döndi, götürdi, soydi, sürdi*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 278, 347, 348'de *guzusuni, közi, güli, cemoyi, guluni, örtüsini, dibüni, burnini, oğudi, gördi*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 38-40'ta *uni, çuli, noldi, doldi*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, s. 41'de *onı*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağızı**, s. 26-27'de *koçı, onı, yoliya, sözüyü, gördi*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 79-80'de *dutdi, götürdi, çevürdi, göründi, yürüdi, töküldi, oni, çocuğı, övünü, öküzü, üçü, guşı, yoli*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 23-24'te *düğünü, oğlısan, sözi, durumu, mülki, gönli, suyumuzi, duzi, mazoti, oldi, döndi*.

⁷⁹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, s. 61'de *tutdi, üzdi, söydi*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 90'da *göydi, öldi, töküldi, tökdi, götdi*.

Urmiye ağızlarında *-(i)p turur* (> *-ip durur* > *-ıpdur*) birleşik çekiminden gelişen öğrenilen geçmiş zaman ekinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bazen bozulur: *oıutdı* (9 – 26), *çönüPdi* “dönmüş” (17 – 15), *durutdıla* (9 – 147), *olupdi* (46 – 6), *oluPTi* (35 – 9), *ölütđi* (9 – 26), *olutđi* (34 – 13). Benzer örnekler, Salmas ağızında da tespit edilmiştir.⁸⁰

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman eki *-mış*, düz şekliyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bazen bozar: *böyümışık* (7 – 8), *soruşmışdı* (14 – 47).

Urmiye ağızlarında *i-* fiili düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *yoxıyđı* (21 – 18), *çoxıyđı* “çoktu” (8 – 107), *böyüyıği* (8 – 48), *görmüşıği* (3 – 2), *çimengülıği* 40 – 7).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs bildirme eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *toyđı* “dügündür” (22 – 21), *sözđi* “sözdür” (13 – 54), *yoxđı* (14 – 40), *türk'ti* (7 – 2), *ğuççuludı* “Kuşçuludur” (15 – 6), *üzümđi* (29 – 7), *duzludı* (4 – 23).

Eski Oğuz Türkçesinde devamlı düz kullanılan teklik üçüncü şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve aitlik eki Urmiye ağızlarında da genellikle düz ünlülüdür. Bu düz ünlülü ekler, Urmiye ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumunu kimi zaman bozar: *ğuşı* (44 – 18), *mülki* (56 – 42), *oğli* (40 – 88), *süti* (29 – 92), *ğoyunu* “kavunu” (27 – 20), *boyı* (27 – 248), *ğüni* (31 – 1), *özi* (20 – 20), *ğöyli* (51 – 17), *boynı* (62 – 42), *yolı* (18 – 9), *böyügi* (41 – 36), *doni* “elbisesi” (73 – 73), *muni* (43 – 10), *buni* (40 – 87), *onı* (62 – 38), *ğöylümi* (13 – 39), *oğlını* (7 – 76), *toylı* (19 – 8), *sözüzü* (8 – 55), *çomuri* (27 – 268), *otı* (31 – 11), *munı* (35 – 39), *solduşı* (64 – 79), *onı* (62 – 34), *özümüzünki* (52 – 103).

İsimden isim yapma ekleri *-lı* ve *-lıx* düzlük-yuvarlaklık uyumuna kimi zaman uymaz: *çoxlı* (58 – 79), *sütđi* “sütlü” (7 – 27), *ğüclü* “güçlü” (7 – 27), *örtülüği* (20 – 23), *oruşlıx* “oruçluk” (27 – 197).

⁸⁰ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 91’de *ölüpdı*, *ölütđi*, *oturutđi*, *oluBđi*.

Olumsuzluk ekinde ve bazı kelimelerde *y* ünsüzünün daraltıcı etkisiyle darlaşma meydana gelir. Bu darlaşmadan dolayı bazen düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ortaya çıkar: *olmiyacaxdı* (52 – 96), *goymiya* (9 – 81), *yorulmıyasız* (24 – 161), *oyniya oyniya* (69 – 23).

Düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu bazen kelime sonlarındaki düzleşmeden kaynaklanır: *toxli* (55 – 39), *sövit* (44 – 5), *güzgi* (27 – 181), *körpi* (41 – 27), *ötüri* (40 – 1), *tülki* (47 – 129), *urmi'ynan* (12 – 21), *çünkü* (27 – 147).

Urmiye ağızlarında ayrıca şu ekler de düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasına yol açar: *goyıldığı* (27 – 86), *ğulunci* (7 – 3), *ğonşılardan* (7 – 74), *ğuşçı'da* (17 – 19), *üçümci* (22 – 34), *onumcinnen* (26 – 12), *otdığımızı* “oturduğumuzu” (53 – 22).

1. 4. 2. 1. 2. Yuvarlaklaşma Yönünde: Balov, Miyavak, Kuşçu, Magatel, Kehriz, Osalu, Körpü Çongaralı, Karabağ, Neybin, Hıtaylu ve Türkman köylerinde ilgi hâli eki, yuvarlak şekilleriyle Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *senün* (8 – 53), *hanımıun* (14 – 4), *ğerebav'un* (16 – 19), *ağalarnun* (20 – 6), *évün* (20 – 22), *düşmannarun* (26 – 18), *atamun* (27 – 22), *şahun* (28 – 101), *allah'un* (27 – 56), *kendün* “köyün” (35 – 56), *ğızlarun* (40 – 7), *oğlanun* (40 – 7), *dāmun* (40 – 22), *duvārūn* (40 – 23), *mallanun* (40 – 28), *zamanun* (40 – 27), *uşağun* (61 – 10), *damlarun* (64 – 45), *ağamun* (66 – 26).

Kehriz, Gecin, Baranduz ve Kürdler köylerinde çokluk birinci şahıs eki, fiillerin şimdiki ve geniş zamanla çekimlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *çağırırux* (18 – 19), *néynırux* “ne yapıyoruz” (33 – 62), *uzadırux* (33 – 62), *salırux* (62 – 25), *aparrux* (18 – 17), *çixmarux* “çıkamayız” (33 – 76), *élerux* (18 – 19), *danışarux* “konuşuruz” (73 – 60), *tutarux* “tutarız” (73 – 62), *çalxarux* (20 – 36), *çalarux* (20 – 36), *sağaruğ* “sağarız” (20 – 36). Fiil çekimlerinin çokluk birinci şahıs ekinde görülen bu uyumsuzluk, Serap ağzı⁸¹ ile Tebriz ağzında⁸² da görülür. Bu uyumsuzluk ayrıca Ardahan Posof yerli ağzının karakteristik özelliğidir.⁸³

⁸¹ Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı**; s. 20'de *ğutlaruğ*, *tutaruğ*, *paylaruğ*.

⁸² Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 67'de *alluğ*, *yéyeruğ*, *tapmuruğ*.

⁸³ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 80'de *söyleruğ*, *gececeğüğ*, *söylemezüğ*, *dayatmışuğ*.

Gecin köyünde teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmez: *baxur* (33 – 45).

Osalu, Kuşçu, Gecin ve Balov köylerinde teklik üçüncü ve çokluk ikinci şahıs emir ekleri düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *getisün* (43 – 6), *vérün* (10 – 42), *çağırın* (28 – 165), *gedün* (33 – 45), *barışün* (33 – 45), *xeşleyun* (34 – 15).

Kehriz köyünde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekiminde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur: *baxılmıtdı* (18 – 45).

Gülmanhana köyünde görülen geçmiş zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *ğaldu* (69 – 38).

Karabağ, Körpü Çongaralı, Balov ve Kuşçu köylerinde teklik birinci ve ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahıs iyelik ekleri, yuvarlak şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *emum* “amcam” (17 – 22), *veşfün* (28 – 222), *erbabun* (41 – 9), *ölennerüze* (8 – 40).

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bazı kelimelerde dudak ve diş-dudak (*m*, *v*) ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşen yuvarlaklaşmadan dolayı bozulur: *hemun* < Far. hemān “hemen, o zaman” (60 – 17), *balov* (27 – 17). Bazı kelimelerde ise uyumsuzluk yarım kalır: *bāvmız* “bağımız” (15 – 32), *ğāvrardıla* “kavururlardı” (21 – 20), *bāyda* “tencere” (9 – 122), *āvcızda* “avucunuzda” (9 – 94).

Urmiye ağızlarında bazı yer isimlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu görülür: *ereşlu* (58 – 85), *xıtaylu* (61 – 58), *osalu* (42 – 1), *nazlu* (54 – 2), *berküşlü* (58 – 18).

1. 4. 3. Genişlik-Darlık Uyumu

Urmiye ağızlarında göze çarpan özelliklerden biri de kelimelerin genişlik ve darlık açısından bir uyum içinde olduğudur.

Genişlik uyumu, dar ünlülerin genişlemesi suretiyle Urmiye ağızlarının ünlü uyumlarından birini teşkil eder. Bu uyum, Urmiye ağızlarında genellikle alınma kelimelerde

gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelir: *meellim* < Ar. mu'allim (27 – 283), *mehendis* < Ar. muhendis (63 – 10), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmān (56 – 43), *cahan* < Far. cihān (28 – 222). şu örneklerde ise genişlik uyumu ilerleyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *hemeşe* < Far. hemīře “her zaman, daima” (28 – 60), *sahab* < Ar. sāhib (69 – 50).

Urmiye ağızlarında genişlik uyumu bazen de şimdiki zaman ekindeki genişleme sonucunda görülür: *élér* (1 – 43), *gédéy* “gidiyor” (50 – 44), *dééy* “diyor” (43 – 14), *bağléydile* (20 – 20). şimdiki zaman ekindeki genişlemeyle ortaya çıkan genişlik uyumu, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.⁸⁴

Genişlik uyumu şu iki örnekte yuvarlak *o* nlsnn gerileyici benzeştirme yoluyla düzleşmesi sonucunda meydana gelir: *başaldardıla* “boşaltırdılar” (9 – 123), *assaydı* “olsaydı” (35 – 50).

Darlık uyumu, Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ilk hecelerinde gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *duxtur* < Fr. docteur “doktor” (28 – 102), *duktura* “doktora” (42 – 35), *hutél* < Fr. htel (24 – 130), *cunub* < Ar. cenb “güney” (58 – 57), *şiKil* < Ar. şekl (24 – 107), *hidiye* < Ar. hediye (7 – 29).

⁸⁴ şireliyev, M. ř.; Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları, s. 59'da *gédécég*, *gédér*, *vérér*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi zerine Bir İnceleme, s. 94'te *déyér*, *saxléy*.

1. 5. Ünlü Değişmeleri

Urmiye ağızlarında görülen ünlü değişmelerinin çok değişik sebepleri bulunmakla beraber en önemli sebebi; değişen seslerin yanlarındaki ünlü ve ünsüzler ile bunlara bağlı ses olaylarıdır. Urmiye ağızlarında tespit edilen ünlü değişmeleri şunlardır:

1. 5. 1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki en önemli farklardan biri, alınma kelimelerin söylenişiyile ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın söylenen kısa ünlülü alınma kelimeler, Azeri sahasında ince şekliyle söylenir. Alınma kelimeler, Oğuz Türkçesine geçerken bu kelimelerde bulunan uzun ünlüler aynen geçmiş; kısa olan ünlüler ise genellikle değişmiştir. Bunlardan kısa *a* ve *u* ünlülerinin inceliş *e* ve *ü* şekline geçmesi, Oğuz Türkçesi için bir kural hâline gelmiş; fakat bu durum Osmanlı sahasında bir istisna teşkil etmiştir. Şöyle ki; eğer kelimenin bünyesinde kalınlığı koruyacak bir ünsüz varsa, kalın ünlü korunmaktadır: *aşk*, *baht*, *taht* örneklerinde olduğu gibi. Ama Azeri sahasında kısa ünlülü bu tür kelimeler de ince şekilde söylenmektedir.⁸⁵

1. 5. 1. 1. a > ä, e değişmesi: *a > e* değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütününde görülmekle beraber Doğu ve Güney Grubu ağızlarında daha geniş bir şekilde yayılmıştır.⁸⁶

Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi şu şekillerde ortaya çıkar:

a > e değişmesi, alınma kelimelerin ilk hecesinde *ğ*, *x* ve *h* ünsüzlerinin yanında görülür.⁸⁷ *xemir* < Ar. xamīr “hamur” (9 – 169), *xeber* < Ar. xaber (62 – 42), *exlāğğiyyat* < Ar. axlākiyyāt (27 – 180), *gebul* < Ar. kabūl (28 – 246), *gerib* < Ar. ġarīb (68 – 47), *xelvet* < Ar. xalvet (27 – 78), *gebir* < Ar. kabir (55 – 14), *xesis* < Ar. xasīs (44 – 2), *xeste* < Far. xāste (13 – 45), *heci* < Ar. hācī (73 – 44), *hacı* (24 – 37), *hex* < Ar. haqq (27 – 135), *bext* < Far. baxt (27 – 132).

⁸⁵ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 89-90.

⁸⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 39-40'ta *erebe*, *beğ*, *değ*, *gere*, *yeğ*, *gerdeş*, *erağ*, *eyib*, *beğirsağ*, *texil*, *ğeyter*, *ğelin*, *ğemiş*, *genet*, *ğeyin*, *ğeyneta*, *exşem*.

⁸⁷ Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 130-131'de *gezel*, *ğefil*, *ğefile*, *hesiyet*, *helen*; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 50'de *hemd*, *heram*, *hetta*, *mehşer*, *hereket*, *Ehmed*, *heyat*, *hesret*, *mehle*.

a > e değişmesi, *y* ünsüzünün inceltici etkisiyle *ğ* ünsüzünün yanında bazı Türkçe kelimelerde de ortaya çıkar: *ğeyeler* “Garalar” (29 – 1), *ğeyitmem* < kayıt- (68 – 8), *ğeynedille* “kaynatıyorlar” (14 – 53). Bu kelimelerdeki inceltme Karadağ ağzında da bulunur.⁸⁸

a > ä, e değişmesi, inceltici *n, r, s, ş, y, z* ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *serf* < Ar. sarf (40 – 10), *şet* < Ar. şart (36 – 27), *sebr* < Ar. sabr (44 – 23), *bäyatı* (7 – 17), *äyax* (7 – 34), *vesf* < Ar. vasf (28 – 222), *beyram* (29 – 82), *zeman* < Ar. zamān (7 – 9), *zāman* (27 – 77), *rehmet* < Ar. rahmet (69 – 13), *neğme* < Ar. nağme (1 – 70), *sekğel* (7 – 75), *ğızä* “kıza” (20 – 11), *senet* < Ar. san‘at (60 – 10).

a > e değişmesi, ayın (ع) ünsüzüyle kullanılan bazı Arapça kökenli kelimelerde görülür: *esker* < Ar. ‘asker (28 – 97), *eli* < Ar. ‘ali “Ali” (8 – 53), *bezi* < Ar. ba‘zı (23 – 16), *esr* < Ar. ‘asr (1 – 200), *erz* < Ar. ‘arz (40 – 77).

1. 5. 1. 2. a > é değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Urmiye ağızlarında inceltici *y* ünsüzünün etkisiyle gerçekleşir: *xéyrat* “hayrat” (52 – 48), *héyvannarın* (1 – 175), *ğéynata* “kaynata” (6 – 9), *bağaléyıtdı* “bağlamış” (9 – 86), *torpaxléyıtdıla* (9 – 147), *héyretiyle* (1 – 128), *éynen* (62 – 4), *çalxéyib* “çalkalayıp” (27 – 273).

1. 5. 1. 3. ı > í, i değişmesi: Türkçede kelime başında *y* ünsüzünün düşmesi, tarihî dönemlerden beri yaygınlaşmış bir ses hadisesidir. *inan* < *yınan*, *inci* < *yinçü*, *ıy* < *yıd* gibi kelimelerde bu ses hadisesini görmek mümkündür ve bu gelişme genellikle dar ünlülerin yanında ortaya çıkmaktadır.

Türkçede kelime başında *y* ünsüzünün düşmesi, Azerbaycan Türkçesi için belirleyici bir özellik olmuştur. Bu gelişmeden kaynaklanan diğer ses olayı ise *ı > i* değişmesidir. Çünkü *ı* ünlüsü, tek başına bir ses olma potansiyeline tam olarak sahip olamadığı için ilk hecenin yükünü taşıyamayarak yerini *i* ünlüsüne bırakmaktadır.⁸⁹ *ırağ* (47 – 10), *il* (47 – 70).

⁸⁸ Sönmez, Işık; *Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan*, s. 82.

⁸⁹ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 90-91.

Azerbaycan ağızlarında $\iota > i$ değişmesi, Doğu Grubu ağızlarında daha sık görülür ve bu ağızlarda en çok kelime sonunda meydana gelir. Bununla birlikte $\iota > i$ değişmesi, seyrek de olsa Kuzey ve Güney Grubu ağızlarında da bulunmaktadır.⁹⁰

$\iota > i$ değişmesi ayrıca Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında da gözlemlenen bir özelliktir.⁹¹

Urmiye ağızlarında $\iota > i$, i değişmesi, kelime kök ve gövdelerindeki inceltici $\ç$, l , y , r , s , $\ş$ ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşir: *piçağınan* (28 – 263), *yaxçi* (48 – 34), *sinife* (1 – 5), *giyx* “kırk” (37 – 9), *ayri* (27 – 198), *yığilille* (19 – 40), *sindirrix* “kırarız” (18 – 16), *gismet* (32 – 11), *gonşiyä* (9 – 158), *oyniya* (64 – 83).

1. 5. 1. 4. o > ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında az görülen bir ünlü değişmesidir. Urmiye ağızlarında bu değişme, kelimenin ilk hecesinde inceltici y ile diş sesi t ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *öynerix* (21 – 11), *töy* (23 – 6).

$o > ö$ değişmesi şu örnekte gerileyici benzeştirme sonucunda meydana gelir: *ö cür* “o tür” (55 – 20).

1. 5. 1. 5. u > ú, ü değişmesi: Azerbaycan ağızlarında bu ünlü değişmesi yaygın değildir.⁹² Urmiye ağızlarında $u > ú$, $ü$ değişmesi, inceltici c , $\ç$, n , y , z ve diş sesleri d , t ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *münün* “bunun” (20 – 23), *yúyerix* “yıkarsınız” (20 – 37), *büyürüdüler* “buyurmuşlar” (18 – 3), *büyün* “bugün” (25 – 34), *yüyülle* “yıkıyorlar” (13 – 10), *ün* “un” (16 – 25), *hüzür* < Ar. huzür (18 – 23), *uçún* (27 – 137), *zülm* < Ar. zulm (54 – 10), *müselle* “musallaya” (20 – 13), *durun* (48 – 21), *tütennen sora* “tuttuktan sonra” (20 – 17), *cüm’e* < Ar. cum’a (48 – 21).

$u > ü$ değişmesi şu örnekte gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *bü cür* (50 – 18).

⁹⁰ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 40’da *biçağ, gizil, giz, sire, gapi, sari, dayi, alti, hansı*.

⁹¹ Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 12.

⁹² Şireliyev, M. Ş.; *age.*, s. 41’de *üce, üçüz, ötüz*.

1. 5. 2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

1. 5. 2. 1. e > ä, a değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *e > a* değişmesinin en çok rastlandığı yer Batı Grubu ağızlarıdır.⁹³

Urmiye ağızlarında *e > ä, a* değişmesi, alınma kelimelerde gerileyici ve ilerleyici ünlü benzeştirmeleri sonucunda gerçekleşir. Bu değişime uğrayan kelimeler böylece kalınlık-incelik uyumuna da uyar: *tamaşa* < Far. temāšā (28 – 266), *almas* < Far. elmās (28 – 333), *zaban* < Far. zebān (38 – 22), *camal* < Ar. cemāl (24 – 154), *nama* < Far. nāme (43 – 3), *çara* < Far. çāre (28 – 158), *imamzada* “imamzade” (36 – 11). Benzeştirme yoluyla meydana gelmiş ünlü değişimleri, Anadolu ağızlarında da yaygındır.⁹⁴

1. 5. 2. 2. i > í, ı değişmesi: Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi şu örnekte ilerleyici ünlü benzeştirmesi sonucunda gerçekleşir: *gırx mın* (58 – 90).

i > í, ı değişmesinin Kehriz ve Gecin köylerinde ilk hecede gerçekleşmesi dikkat çeker: *bilici* (33 – 65), *bızım* (20 – 39), *bız* (33 – 41), *bızım* (34 – 76), *bıldığime* (33 – 64).

1. 5. 2. 3. ü > ú, u değişmesi: Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeştirmeleriyle meydana gelir: *bu curdu* “bu türdü” (24 – 16), *o cur* (62 – 79), *dur dānesi* “inci tanesi” (28 – 330), *uçay* (13 – 47).

1. 5. 3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

1. 5. 3. 1. a > ă, o değişmesi: Azeri sahasında, Osmanlı sahasına göre daha kuvvetli bir şekilde yuvarlaklaşma temayülü bulunmaktadır.⁹⁵ Bu ünlü değişmesi, Azerbaycan ağızlarının az çok bütününde görülmekle birlikte esas olarak Bakü ağzına aittir.⁹⁶

⁹³ Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 16’da *xavar*, *vafat*, *idara*, *xazna*.

⁹⁴ Caferoğlu, Ahmet; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişimleri”, **TDAY Belleten** 1964, Ankara 1989, s. 24-29.

⁹⁵ Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 104’te *dovşan*.

⁹⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, s. 46-47’de *dova*, *toponca*, *boba*, *popağ*, *dovar*.

Urmiye ağızlarında tespit edilen $a > \text{ä}$, o değişmesi, dudak ünsüzü v 'nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilk hecede meydana gelir: *gofun* “kavun” (42 – 20), *goval* “kaval” (73 – 35), *sourardığ* “savururduk” (25 – 35), *çomuri* “çamuru” (27 – 268), *şōğunu* “şavkını” (1 – 185), *ōçu* “avcı” (1 – 96), *pilōun* “pilavın” (40 – 24), *ovuş* “avuç” (40 – 23), *bāvmız* “bağımız” (15 – 32), *āvcızda* (9 – 94), *sāvdış* “sağdıç” (21 – 3), *gāvrardıla* (21 – 20), *ğerebāv'a* “Karabağ'a” (9 – 137), *yovux* < ET: yağuk “yakın” (56 – 7).

1. 5. 3. 2. $\text{ı} > \text{ĩ}$, u değişmesi: Azerbaycan ağızlarında $\text{ı} > u$ değişmesi daha çok Guba ağızında ve genellikle ikinci kapalı hecelerde gözlemlenir.⁹⁷

Urmiye ağızlarında $\text{ı} > \text{ĩ}$, u değişmesi, dudak ünsüzü v 'nin yanında ilk hecede ortaya çıkar: *çivādilla* “çıkartıyorlar” (16 – 18), *yĩvala* “yığalar” (9 – 150), *yuvuşulla* “yığışırılar” (14 – 53), *yavuş* “yağış” (11 – 4), *yuvardığ* “yıkardık” (51 – 9).

Bu değişme şu örneklerde ş ünsüzünün yanında gerçekleşir:⁹⁸ *danuşardılar* (27 – 69), *sağduş* (51 – 29).

1. 5. 3. 3. $i > \text{ü}$ değişmesi: $i > \text{ü}$ değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Nahçıvan Grubu ağızlarında karakteristiktir.⁹⁹

Urmiye ağızlarında $i > \text{ü}$ değişmesi, dudak ünsüzleri b ve m 'den sonra gerçekleşir: *bülmürem* “bilmiyorum” (63 – 62), *müskün'nen* “miskin'den” (28 – 77), *bülür* < Far. bilür “billur” (28 – 334).

Bu değişme bazı kelimelerde ilerleyici ünlü benzeştirmesine dayalı olarak ortaya çıkar: *o cür kü* “o tür ki” (45 – 3), *gülüstan* (19 – 56).

$i > \text{ü}$ değişmesi ayrıca şu kelimelerde görülür: *tülki* < EOT: dilkü < ET: tilkü (47 – 138), *berküşlü* < berk işli “yer ismi” (58 – 18).

⁹⁷ Rüstemov, R. E.; **Guba Dialekti**, s. 34'te *ağuz*, *hazur*, *baluğ*, *ğatuğ*.

⁹⁸ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 48'te *aşuğ*, *yağuş*, *gaşuğ*.

⁹⁹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 27'de *büldür*, *bülür*, *şekül*, *çeküş*, *çeküş*.

1. 5. 3. 4. i > u değişmesi: Azerbaycan ağızlarıyla birlikte Urmiye ağızlarında fazla görülen bir ünlü değişikliği değildir.

Urmiye ağızlarında *i > u* değişmesi, ilerleyici ünlü benzeştirmesiyle ve dudak ünsüzünün yanında gerçekleşir: *buunķu* “bununki” (47 – 54), *ōnķu* “onunki” (47 – 54), *musafir* “misafir” (53 – 6).

1. 5. 3. 5. e > ě, ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *e > ö* değişmesi, birçok ağızda bulunmakla birlikte en çok Bakü ve Kazah ağızlarında dudak ünsüzleri *b, m, v*’nin etkisiyle meydana gelir.¹⁰⁰

e > ě, ö değişmesi, Urmiye ağızlarında da benzer şekilde dudak ünsüzlerinin yanında görülür: *ěvnün* (29 – 19), *sěvdile* “sevdiler” (19 – 5), *dövre* < Ar. devre “zaman” (20 – 39), *öve* “eve” (8 – 109), *sövdüle* “sevdiler” (19 – 11), *çövrülle* (31 – 15), *döulet* < Ar. devlet (57 – 2), *övlad* < Ar. evlād (76 – 26).

Eski Türkçedeki *bedü-* “büyü-” ve *bedük* “büyük” kelimelerinin ilk ünlüsü Urmiye ağızlarında, Eski Oğuz Türkçesinde¹⁰¹ olduğu gibi yuvarlaklaşır: *böyende* “büyüdüğüne” (63 – 61), *böyüh* “büyük” (64 – 22).

e > ö değişmesi bir de Eski Oğuz Türkçesinde ek-fiilin olumsuzu için kullanılan *degül* edatında gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *döyül* “değil” (61 – 14), *döylü* (48 – 54), *dō* (42 – 50), *dō* (48 – 51), *döy* (50 – 26), *döyl* (56 – 40), *döyli* (48 – 56), *dōli* (76 – 27).

1. 5. 3. 6. e > o değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Urmiye ağızlarında dudak ünsüzü *v*’nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle alınma kelimelerin ilk hecesinde ortaya çıkar: *dōlet* < Ar. devlet (40 – 79), *nō-bahār* < Far. nevbahār (19 – 59), *dōran* < Ar. devrān (12 – 12), *fōt* < Far. fevt (52 – 57), *ōliya* < Ar. evliyā (19 – 45), *oylad* < Ar. evlād (35 – 4), *gōher* < Far. gevher (58 – 73).

¹⁰⁰ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 48’de *döve, höves*.

¹⁰¹ Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 1991, s. 58’de *böyük*.

1. 5. 4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

1. 5. 4. 1. o > a değişmesi: Urmiye ağızlarında *o > a* değişmesi, şu kelimedede gerileyici benzeştirme sonucunda gerçekleşir: *assaydı* “olsaydı” (35 – 50).

Şu örnekte *o > a* değişmesi ilk hecede görülür: *ğavdı* “kovdu” (20 – 35).

1. 5. 4. 2. u > ı değişmesi: Azerbaycan ağızlarında bu değişme daha çok Doğu ve Güney Grubu ağızlarında, genellikle kelimelerin birinci kapalı hecesinde dudak ünsüzlerinden (*b, m, p, v*) sonra görülür.¹⁰² Dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşen *u > ı* değişmesi, Anadolu ağızlarında da tespit edilmiştir.¹⁰³

u > ı değişmesi, Urmiye ağızlarında da dudak ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *pıl* “para” (47 – 102), *bız* “buz” (29 – 61), *bırda* “burada” (35 – 4), *bılıt* “bulut” (11 – 3), *vır-* “vurmak” (28 – 54), *yımırta* “yumurta” (9 – 122), *bı* “bu” (10 – 23), *munki* “bununki” (9 – 39), *bılağı* “bulağı, çeşmeyi” (55 – 1), *tıman* “etek, şalvar” (19 – 52), *ğırban* “kurban” (62 – 49). *u > ı* değişmesinin, ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırma özelliğine sahip dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

1. 5. 4. 3. ü > i değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütününde görülmekle birlikte daha çok Doğu Grubu ağızlarında ortaya çıkar.¹⁰⁴ *ü > i* değişmesi, Anadolu ağızlarında ise özellikle Trabzon ve Rize ağızlarında dikkat çeker.¹⁰⁵

Urmiye ağızlarında *ü > i* değişmesi, bazı örneklerde kelime sonlarındaki düzleşme eğilimi sonucunda gerçekleşir: *körpi* “köprü” (40 – 54), *öliye* (61 – 57), *düyi* “ince bulgur, düyü” (64 – 41).

ü > i değişmesi şu kelimelerde dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *sipırrığ* “süpürüyoruz” (20 – 36), *ağ birçeñ* < ET: bürçek¹⁰⁶ “ak sakal” (18 – 15). Bu değişme, benzer

¹⁰² Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 44’te *bığda, bıra, bırın, bılud, pıl, bılax, vır*.

¹⁰³ Caferoğlu, Ahmet; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, s. 16’da *çapıt, armıd, çıbık, kavın, kabık*; Korkmaz, Zeynep; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 63’te *bırçağ, yımırta*; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 107’de *hatın, hamır, armut, yağmur, çamır, bıyıl*.

¹⁰⁴ Şireliyev, M. Ş.; *age.*, s. 46’da *bilbil, kılfe, tikan, minkin < mümkün, miharib, Zileyxa, middet*.

¹⁰⁵ Caferoğlu, Ahmet; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, s. 16’da, *istinä < üstünä, bitün < bütün, tüşindi < düşündü, mibaräk < mübaräk, bilbil < bülbul, diş < düş*.

şekilde Irak Türk ağızlarından Hanekin ağzı¹⁰⁷ ve Afganistan Avşarlarının ağzında da görülür.¹⁰⁸

1. 5. 4. 4. u > e değişmesi: Urmiye ağızlarında *u > e* değişmesi, genişlik uyumunun bir sonucu olarak alınma kelimelerin ilk hecesinde gerçekleşir: *meellim* < Ar. mu'allim (63 – 9), *mehendis* < Ar. muhendis (38 – 11), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmān (56 – 43).

1. 5. 4. 5. u > i değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişmeye az rastlanır. *u > i* değişmesi, şu kelimelerde ünlü benzeştirmesi sonucunda meydana gelir: *biyilleri* “bu yıllarda” (8 – 61), *ipin_ıicü* “ipin ucu” (44 – 22), *balölu miskin invanı* “Balovlu Miskin unvanı” (27 – 26).

1. 5. 5. Geniş Ünlülerin Daralması

1. 5. 5. 1. a > ı, í değişmesi: *y* ünsüzü, yanındaki ünlü üzerinde inceltme etkisi taşımakla birlikte daraltıcı özelliğe de sahiptir.¹⁰⁹ Urmiye ağızlarında meydana gelen *a > ı* değişmesi, sonu *a* ünlüsüyle biten kelimelerin çekim ekleriyle birleşmesi esnasında, yardımcı ses *y*'nin daraltıcı etkisiyle gerçekleşir. Ayrıca bu ünlü değişmesinde, orta hecenin vurgusuz olması da rol oynamaktadır: *yaşıyilla* “yaşıyorlar” (47 – 92), *bağlıyala* (20 – 9), *saxlıyacax* (9 – 157), *oynıya* (14 – 30), *arıya* “araya” (9 – 132), *ağlıyarax* (7 – 68), *yağmıyande* (20 – 12), *ğalmıyıPTı* “kalmamış” (7 – 32).

Urmiye ağızlarında *a > ı* değişmesi, ayrıca şu kelimede ünlü benzeştirmesiyle gerçekleşir: *adınnı* “adında” (adında > adınna > adınnı) (24 – 32).

1. 5. 5. 2. e, é > i değişmesi: Urmiye ağızlarında *e, é > i* değişmesi, *a > ı* değişmesinde olduğu gibi genellikle *y* ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkar: *giymax* (27 – 160),

¹⁰⁶ Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s. 357.

¹⁰⁷ Buluç, Sadettin; “Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine”, **Makaleler**, s. 280'de *sımmıg* “kemik”, *sipirge* “süpürge”.

¹⁰⁸ Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südohghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, Wiesbaden 1989, s. 29'da *simik* < *sünük*, *sipirgä*.

¹⁰⁹ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 59.

éliyendē (8 – 67), *istiyib* “isteyip” (24 – 58), *işliye* (27 – 245), *miyveleennen* “meyvelerinden” (34 – 6), *gelmiye* (13 – 7).

Urmiye ağızlarında daima *é* ünlüsü ile kullanılan *dé-* ve *yé-* fiilleri, ünlü ile başlayan eklerle çekimlendikleri zaman *é > i* değişmesine uğramaktadır. Bu değişme de *y* ünsüzünün daraltıcı etkisiyle gerçekleşir: *yiennen* (24 – 172), *yihib* (37 – 79), *diyipler* (40 – 1), *diyerix* (40 – 66).

Bazı kelimelerde *e, é > i* değişmesi ilk hecede gerçekleşir: *iv < ET: eb* “ev” (65 – 18), *ivranda < ET: ebir-* “dolandığında” (21 – 8).

e, é > i değişmesi şu kelimelerde *ç* ve *ş* ünsüzlerinin yanında meydana gelir: *işye* “dışarıya” (16 – 5), *néçi* “ne kadar” (69 – 33).

1. 5. 5. 3. a > u; e > ü değişmesi: Urmiye ağızlarında *a > u* ve *e > ü* değişmeleri; sonu *e, a* ile biten fiiller, çekime girdiği zaman vurgusuz kalan orta hecede ve daraltıcı *y* ünsüzünün yanında gerçekleşir: *oynurdular* (30 – 22), *olmuyan* (27 – 188), *ölmüyüm* (24 – 102).

1. 5. 5. 4. o > u, ü değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme genellikle ünlü benzeştirmesi sonucunda darlık uyumuna giren kelimelerde görülür: *duxtur < Fr. docteur* “doktor” (28 – 101), *düktür* “doktor” (46 – 40), *duktura* (42 – 35), *buynuzlāiñ* “boynuzlarını” (40 – 30), *ğucalıxdan* “ihtiyarlıktan” (9 – 88), *surfa* “sofra” (13 – 12), *hutél < Fr. hôtel* “otel” (24 – 130).

1. 5. 6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1. 5. 6. 1. i > é, e değişmesi: Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde, özellikle *h* ünsüzünün yanında yaygınlaşmış bir genişleme göze çarpmaktadır: *héç < Far. hîç* (10 – 25), *éhtiram < Ar. ihtirām* (20 – 9), *éhsan < Ar. ihsān* (41 – 66), *méhriban < Far. mihr-bān* (52 – 98), *éhsas < Ar. ihsās* (63 – 62). Bu genişlemede *h* ünsüzünün etkisi görülmektedir.¹¹⁰

¹¹⁰ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 94’te *hêç, sêhir*.

Bu değişme, bazı kelimelerde ünlü benzeştirmesiyle ortaya çıkar: *keleme* < Ar. kelime (27 – 78), *hemeşe* < Far. hemişe “her zaman” (28 – 60), *belke* “belki” (40 – 18).

1. 5. 6. 2. ı > a değişmesi: Urmiye ağızlarında *ı* > *a* değişmesi, ğ ünsüzünün genişletici etkisi ve ünlü benzeştirmesi sonucunda gerçekleşir: *ağatmışdıla* “ıkartmışlardı” (56 – 45), *azalatdı* < azalıtdı “azalmış” (17 – 14). Benzer örnekler, Halhal ağızlarında da bulunur.¹¹¹

1. 5. 6. 3. i > a değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme *h* ünsüzünün yanında ünlü benzeştirmesiyle meydana gelir: *cahan* < Far. cihān (28 – 222), *sahab* < Ar. sāhib (68 – 30).

1. 5. 6. 4. u > o, ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *u* > *o* değişmesi daha çok Doğu Grubu ağızlarında görülür.¹¹²

Urmiye ağızlarında *u* > *o*, *ö* değişmesi bazı Arapça kökenli kelimelerde dudak ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *mteber* < Ar. mu‘teber “muteber” (62 – 55), *şbe* < Ar. şu‘be “şube” (64 – 15), *mocered* < Ar. mucerred “bekār” (49 – 48), *möymün* < Ar. mu‘min “mümin, müslüman” (2 – 16).

u > *ö* değişmesi, bazı kelimelerde *h* ünsüzünün genişletici etkisiyle meydana gelir: *hde* < Ar. ‘uhde (47 – 7), *hürmet* < Ar. hurmet (17 – 5).

u > *o* değişmesi, şu kelimede ilk hecede gerçekleşir: *şax* “uşak, ocuk” (5 – 62).

Bazı kelimelerde, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesindeki şekiller devam ettirilir: *oyandı* < EOT: oyan-¹¹³ “uyandı” (43 – 12), *dodax* < ET: tdak¹¹⁴ “dudak” (28 – 330). Bu kelimeler, eski şekilleriyle Irak Türk ağızlarında da bulunur.¹¹⁵

¹¹¹ Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 84’te *ağatdı*.

¹¹² şireliyev, M. ř.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, s. 56’da *boğda*, *otanmağ*, *osanmağ*, *oxarı*, *oduzdum* < *uduzdum*.

¹¹³ Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer**, s. 239’da *oyan-*.

¹¹⁴ Eren, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara 1999, s. 122.

¹¹⁵ Bulu, Sadettin; “Kerkük Hoyratlarına Dair”, **Makaleler**, s. 260.

1. 6. Ünlü Düşmesi

Azerbaycan ağızlarında ünlü düşmesi üç sebepten ileri gelmektedir: Kelimenin vurgusuz kalan hecesinde, vurgunun kelime köklerinden ekler üzerine geçmesinde ve kelimelerin birleşmesi esnasında.¹¹⁶

Urmiye ağızlarındaki ünlü düşmeleri genellikle vurgusuz kalan hecelerde görülmekle birlikte şu şekilde ortaya çıkar:

1. 6. 1. a düşmesi: Urmiye ağızlarında *ora*, *bura* ve *hara* kelimeleri hâl ekleriyle birleştiği zaman vurgusuz orta hecede *a* düşmesi görülür: *burda* (64 – 60), *orda* (19 – 18), *hardan* (47 – 159).

Sonu *l*, *n*, *r* ve *y* ünsüzleriyle biten fiiller, geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve iki sürekli ünsüz arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer:¹¹⁷ *oturram* “otururum” (14 – 46), *aparram* “götürürüm” (47 – 102), *sallam* “salarım” (3 – 24), *ollam* “olurum” (35 – 1), *allux* “alırız” (21 – 4), *durruş* “dururuz” (21 – 12), *sürriş* “süreriz” (25 – 6), *geçinnış* “geçiniriz” (67 – 8), *goyyam* (3 – 21).

Sonu ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeye bağlandığında bazen birinci kelimenin son ünlüsü düşer:¹¹⁸ *guran_and_osun* “Kur’an’a ant olsun” (47 – 62), *cüm_axşamı* “cuma akşamı” (64 – 26).

1. 6. 2. e düşmesi: Urmiye ağızlarında sonu *l* ve *r* ünsüzleriyle biten fiiller, geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve sürekli ünsüzler arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer: *gellem* “gelirim” (14 – 46), *billem* (42 – 9), *pişirrem* (3 – 20), *gellix* (40 – 70).

¹¹⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 70.

¹¹⁷ Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 87’de *ollam*, *alluñ*, *yandıraram*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 108’de *aparram*, *başarram*, *vérrem*.

¹¹⁸ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 64’te *yardımc_ol-*, *şöyl_annacımız otur*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 96’da *Allah_amanet*, *saç_uzun*, *bir_o yana*.

e düşmesi şu örneklerde iki kelime ortasında gerçekleşir: *niy gétđi* “niye gitti” (76 – 3), *döt den de* “dört tane de” (47 – 133), *bi den de* “bir tane de” (47 – 33).

1. 6. 3. ı düşmesi: Urmiye ağızlarında bir kelime, ünlü ile başlayan ek veya başka bir kelimeyle birleştiği zaman kelimedeki vurgu yer değiştirir ve bunun sonucunda kapalı ı, i, u, ü ünlüleri düşer: *ağrım* (24 – 4), *oğlını* (7 – 76), *ğéynata* (6 – 9), *ağlı* “aklı” (9 – 87), *boynınadı* “boynunadır” (62 – 42), *barmaxlarna* (1 – 26), *desmalnan* “mendille” (27 – 223), *uşaxlarnan* (29 – 38), *xatırna* (28 – 94), *toylarmızda* (68 – 23), *ğardaşmız* (46 – 9), *başlarna* (27 – 106), *ğārşığ* “karışık” (70 – 23), *bâvmız* “bağımız” (16 – 32), *dālsıca* “arkasınca” (6 – 33), *ğatşardığ* (59 – 30). Vurgusuz hecede ı düşmesi, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.¹¹⁹

Geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde dar ünlü ı bazen düşer.¹²⁰ Bu düşmenin çokluk üçüncü şahısta meydana geldiği görülür: *oturardla* “otururlardı” (29 – 69), *yığışardla* “yığışırlardı” (29 – 85), *aparardla* (34 – 12), *danişardla* (51 – 19), *salardla* (51 – 22).

Ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeyle beraber kullanıldığı zaman ilk kelimenin son ünlüsü bazen düşer: *hac ısmayıl* “Hacı İsmail” (61 – 3), *day ıoğlı* “dayıoğlu” (20 – 21).

Şu örnekte ı ünlüsü iki kelime ortasında düşer: *hac nene* “hacı nine” (47 – 131).

Urmiye ağızlarında *bazı* kelimesinin son ünlüsü kimi zaman düşmektedir: *bēz* “bazı” (47 – 13), *bez* “bazı” (60 – 17).

1. 6. 4. i düşmesi: Urmiye ağızlarında *i* düşmesi, kelimenin vurgusuz orta hecesinde görülür: *istfade* “istifade” (34 – 6), *xelfemiz* “halifemiz” (47 – 47), *hedye* “hediye” (4 – 15), *hemşe* (17 – 11), *terfin* “tarifini” (28 – 328), *vezfesine* “vazifesine” (21 – 1), *merfetinen* “marifetle” (16 – 18).

Kelimelerin eklerle birleşmesi esnasında vurgunun yer değiştirmesiyle *i* ünlüsü düşer: *ēlni* “elini” (9 – 109), *evezne* “yerine, karşılığına” (10 – 41), *meclisne* (48 – 5), *özlerne* (54 –

¹¹⁹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 71.

¹²⁰ Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; *Das Aserbeidschanische*, s. 301.

23), *birnin* (61 – 49), *évmizin* (7 – 49), *böyühlerimiz* (33 – 44), *géderme* (34 – 15), *bilelerini* “onları” (19 – 50), *içerde* (27 – 99).

Geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde dar ünlü *i*’nin düştüğü görülür. Bu çekimdeki *i* düşmesi, çokluk üçüncü şahısta gerçekleşir: *yéerdle* “yerlerdi” (29 – 69), *getirerdler* (27 – 120), *diyeşdle* (35 – 40), *düşerdle* (51 – 21).

Ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeyle birlikte söylendiğinde ilk kelimenin son ünlüsü veya ikinci kelimenin ilk ünlüsü bazen düşer: *ik_üş* “iki üç” (52 – 51), *ğızı_stiyét* “kızı istemiş” (21 – 23).

1. 6. 5. u düşmesi: Urmiye ağızlarında *u* ünlüsü, kelime başında *yuxu* < ET: *udıku* “uyku” kelimesinde düşer: *yuxu* < *uyuxu* < *uyuğu* < ET: *udıku* (43 – 11).

Bunun yanında *u* ünlüsü genellikle vurgusuz kalan orta hecede düşer: *oynıya* (51 – 23), *ğuryub* “kurumuş” (32 – 37), *ğuyhuyanda* < *ğuyulayanda* “gömünce” (54 – 19), *oxyan* (23 – 12), *kutnun* (56 – 52), *yuxladalar* “uyutalar” (40 – 3), *doğummuz* “doğumumuz” (7 – 2).

1. 6. 6. ü düşmesi: Urmiye ağızlarında *ü* ünlüsü, vurgusuz kalan orta hecede düşer: *ğöynüm* “gönlüm” (13 – 24), *ğöylü* “gönlü” (50 – 3), *özmüz* (74 – 8), *ölsü* “ölüsü” (27 – 135).

1. 7. Ünlü Türemesi

Urmiye ağızlarında tespit edilen ünlü türemeleri şunlardır:

1. 7. 1. a türemesi: Urmiye ağızlarında *a* türemesi, birkaç örnekte kelime ortasında ortaya çıkar: *saxalayardı* “saklardı, bakardı” (1 – 3), *bağaléyıtdı* “bağlamış” (9 – 86), *axataıram* “arıyorum” (9 – 71). Kelime ortasında *a* türemesi, Azerbaycan ağızlarından en çok Kazah ağzında görülür.¹²¹

¹²¹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 70’te *yanaladı* < *yanladı*.

1. 7. 2. ı türemesi: Urmiye ağızlarında *ı* türemesi şu örneklerde görülür: *başılıx* “başlık” (51 – 19), *vahıt* < Ar. vakt (14 – 58).

1. 7. 3. i türemesi: Türkçede bir kelime *l* ve *r* ünsüzleriyle başlamaz. Kelime başında görülen ünlü türemesi, *l* ve *r* ünsüzleriyle başlayan alınma kelimeleri Türkçenin ses yapısına uydurma çabasından kaynaklanır.¹²² Azerbaycan ağızlarında alınma kelimelerin başında ünlü türemesi *st*, *sk*, *sp*, *şk*, *ş* ünsüzleri ile *l* ve *r* ünsüzlerinden önce ortaya çıkar.¹²³

Urmiye ağızlarında *i* türemesi *r* ve *s* ünsüzleriyle başlayan alınma kelimelerde görülür: *ireng_irenK* “renk renk” (9 – 71), *irämezan* (14 – 7), *iravan’nan* “Revan’dan” (57 – 66), *isportda* “sporda” (12 – 8).

Bünyesinde çift ünsüz bulunan bazı alınma kelimelerde söyleyiş zorluğunu ortadan kaldırmak için, iki ünsüz arasına genellikle dar bir ünlü yerleştirilmesi Türkçede bir kural hâline gelmiştir:¹²⁴ *gebir* < Ar. kabır (27 – 164), *şehir* < Far. şehir (40 – 52), *heyif* < Ar. hayf “yazık, vah” (1 – 205), *emir* < Ar. emr (4 – 35), *nāmizeT* < Far. nāmzed “nişanlı, sözlü” (2 – 53).

Ayrıca kelime ortasında *i* türemesi bazı Türkçe kelimelerde de tespit edilmiştir: *gelimişğ* “gelmişiz” (27 – 45), *kesimiyen* “kesmeyen” (9 – 87), *birigün* “birgün” (48 – 61).

Kelime sonunda *i* türemesi Farsça *hem* kelimesinde görülür: *hemi* (15 – 21).

1. 7. 4. u türemesi: Urmiye ağızlarında *u* türemesi *r* ile başlayan alınma kelimede ortaya çıkar: *urus* “Rus” (9 – 130).

u türemesi ayrıca kelime ortasında tespit edilmiştir: *goumuşdula* “koymuşlardı” (9 – 63).

¹²² Korkmaz, Zeynep; Nevşehir ve Yöresi Ağızları, s. 65’te *irahat*, *ilimon*, *ileşber*, *irey*.

¹²³ Şireliyev, M. Ş.; Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları, s. 68’de *ispiert*, *irefdar*, *ired*, *ireyhan*, *irast*, *irazu*, *irahat*.

¹²⁴ Korkmaz, Zeynep; *age.*, s. 67.

1. 7. 5. o türemesi: Merengeli köyünden derlenen Hacı Sayyat masalında Van şehri, *ovan* şeklinde söylenmektedir. Burada, dudak ünsüzü *v*'nin etkisiyle *o* türemesi görülmektedir. *ovan* kelimesinde görüldüğü gibi *v* ünsüzü, yanındaki düz ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırıcı etkiye sahip olmakla birlikte, aynı zamanda yanına yuvarlak ünlü de alabilmektedir: *ovan'a* “Van’a” (24 – 84), *ovan'da* “Van’da” (24 – 84).

1. 8. Ünlü Birleşmesi

Ünlü birleşmesi, ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir başka kelimenin söz konusu ünlülerinin kaynaşarak tek ünlü hâline gelmesidir. Bu kelimelerdeki ses düşmeleri geçici değil, devamlıdır. Bu ses olayı sonucunda ortaya çıkan kelimeler kalıplaşır ve kullanıcı tarafından tek kelime olarak algılanır. Ayrıca bu kelimeler, bütün çekimlerinde tek şekilli olarak kullanılır. Ünlü birleşmesi günlük hayatta çok sık kullanılan kelimeler için söz konusudur.¹²⁵ Urmiye ağızlarında ünlü birleşmelerine şu örnekler gösterilebilir: *nécéléyim* “nasıl yapayım” (9 – 73), *néynedi* (47 – 176), *néyniyeceex* “ne yapacağız” (71 – 13), *néynirem* (13 – 40).

¹²⁵ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 108’de *néyniyax*, *néynedin*, *néynirem*.

2. Ünsüzler

2. 1. Ünsüz Çeşitleri

Urmiye ağızlarında Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünsüzlerinin yanı sıra, bu ünsüzlerden özellikleri ve boğumlanma nitelikleri itibarıyla farklı olan *ḃ, P, Ç, ê, é, ç, d', ğ, ğ̇, ħ, ħ̇, ĩ, ĩ̇, k̇, K, k̇, l̇, l̇̇, ṅ, ß, ṙ, ṙ̇, ġ, ṙ, T, x, ẋ, y, ẏ, ẏ̇* ünsüzleri bulunmaktadır.

2. 1. 1. ḃ ünsüzü: Dudak ünsüzleri *b* ile *v* arası, yarı sızıcılaşmış bir ünsüzdür: *gédiḃ* (62 – 38), *xıyaḃaan 'daydı* “caddesindeydi” (5 – 22).

2. 1. 2. P ünsüzü: Süreksiz ve çift dudak ünsüzleri *b* ile *p* arası bir ünsüzdür; ama *b* ünsüzüne daha yakındır. Kelime kök ve gövdeleriyle birlikte genellikle öğrenilen geçmiş zaman ekinde görülür: *cavaP* “cevap” (18 – 15), *sahaP* “sahip” (18 – 24), *kitaPdan* (28 – 105), *doluPdı* “dolmuş” (44 – 23), *ğalmıyıPTı* “kalmamış” (7 – 32), *düşüP* (66 – 10).

2. 1. 3. Ç ünsüzü: Süreksiz, tonsuz ve diş eti ünsüzü *ç* ile süreksiz, tonlu ve diş eti ünsüzü *c* arasında bir sestir; ama *ç* ünsüzüne daha yakındır: *Çuval* (21 – 19), *Çay* (2 – 3), *Çox* (2 – 20), *ğéÇen* (2 – 75), *ğöyÇeĥ* “güzel” (47 – 41).

2. 1. 4. ê ünsüzü: *ç* ile *ş* arasında bir ünsüzdür: *êmen* “tümüyle” < Ar. cem'an (28 – 226).

2. 1. 5. é ünsüzü: *c* ile *j* arası bir ünsüzdür. *é* ünsüzü, sızıcılaşma yönünde gerçekleşen ünsüz değişmesinin ara merhalesini karşılar ve yarı sızıcılaşmış bir ünsüzdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında Türkçe kelimelerde ortaya çıkar: *indiyećen* “bu zamana kadar” (37 – 61), *ğécelerde* (2 – 2), *gelećax* (2 – 50), *ğelmiyaćax* (47 – 74), *baćıynan* (2 – 12). Türkçede asli ses *ç* olduğu için, öncelikle *ç* ünsüzü tonlulaşıp *c* olur ve daha sonra *c* ünsüzü sızıcılaşmak suretiyle *j* ünsüzüne dönüşür.¹²⁶

¹²⁶ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 114-115'te *alaćam, ğılaćağım, ajdı < acdır*.

2. 1. 6. ç ünsüzü: ç ile s arası bir ünsüzdür: *çatdırmışam* (27 – 29), *bayatıçı* (27 – 29), *élçi* (27 – 44).

2. 1. 7. d' ünsüzü: Palatal *d* sesidir ve *d* ile *y* arası bir ünsüzdür.¹²⁷ *arad'an* (27 – 163).

2. 1. 8. ğ ünsüzü: Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde meydana gelir:

ğ ünsüzü, bazen iki ünlü arasında ve hece sonlarında art damak *k* ile *ğ* ünsüzlerinden sızıcılaşılarak gelişir: *yığarix* (47 – 56), *yağış* (48 – 37), *yollarıdığ* (33 – 50), *ekinçılığı* “çiftçiliği” (28 – 71), *ayağ* (69 – 25), *ağlayır* (1 – 151).

Bu ünsüz, bazen de iki ünlü arasında ve hece sonlarında ön damak *k* ünsüzünden sızıcılaşılarak ortaya çıkar: *tökeriğ* (2 – 31), *görmüşüğ* (50 – 25), *görmeği* (41 – 47).

Urmiye ağızlarında ğ ünsüzü, alınma kelimelerde *k* ve *ğ* ünsüzlerinden sızıcılaşılarak kelime başlarında da kullanılır. Bu ünsüz, kelime başlarında kullanıldığı zaman biraz daha sıkı bir şekilde boğumlanır: *ğem* < Ar. ğamm (28 – 170), *ğeza* < Ar. ğızā “yemek” (52 – 68), *ğedem* < kadar (39 – 27), *ğed* “kadar” (68 – 4). ğ ünsüzü, kelime başında Hatâyî ve Fuzûlî'nin şiirlerinde de kullanılmıştır.¹²⁸

2. 1. 9. ğ ünsüzü: Tonlu ve ön damak-diş arası bir ünsüzdür. ğ ünsüzü, Eski Türkçedeki tonsuz ve ön damak ünsüzü *k*'den tonlulaşarak gelişen *g* ile *c* arasında bir ünsüzdür; ama Urmiye ağızlarında *g*'ye daha yakın bir şekilde duyulur: *ğelennen* (17 – 4), *ğecesi* (29 – 68), *ğoreller* (2 – 9), *ğüni* (2 – 24), *ğelin* (47 – 4).

Bu ünsüz, *g > c* yönünde gerçekleşen ses değişikliğinin ara merhalesini oluşturur.¹²⁹ Bu ses değişikliği ayrıca Anadolu'da Rize, Erzurum, Kars-Karakalpak, Malatya-Akçadağ yöresi ağızlarında; Irak Türk ağızlarında ve Yugoslavya Türk ağızlarında da bulunur.¹³⁰

¹²⁷ Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları**, s. 18'de *d'āvā*, *d'āvetlin*.

¹²⁸ Kurbanov, Afad; **Müasir Azerbaycan Dili**, Bakı 2003, s. 85'te *gezel*, *ğerib*.

¹²⁹ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 115.

¹³⁰ Başdaş, Cahit; “Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında *g > c* *k > ç* Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1999/I-II**, Ankara 2003, s. 6; Gülensoy, Tuncer; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında *G/K > C/Ç* Değişmesi”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Ankara 2004, s. 1289-1290.

2. 1. 10. ħ ünsüzü: Sürekli, sızıcı ve tonsuz bir ön damak ünsüzüdür. Urmiye ağızlarında ħ ünsüzü, ince ünlülerin yanında, hece ve kelime sonlarında görülür: *eriħ* (52 – 14), *üreħ* “yürek” (24 – 115), *seħsen* (44 – 8), *eħseren* “ekseriyetle” (45 – 6).

İnce ünlülerin yanında gelişen ve bütün Azerbaycan ağızlarında görülen bu ünsüz, iki ünlü arasında kaldığı zaman *y* ünsüzüne dönüşür.¹³¹ ħ ünsüzü, ayrıca Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da kullanılmaktadır.¹³²

2. 1. 11. j ünsüzü: *j* ile *y* arası bir ünsüzdür: *mejlisde* (27 – 163).

2. 1. 12. h ünsüzü: *x* ile *h* arası bir sestir ve bu iki ünsüz arasındaki ses değişmesinin ara merhalesini temsil eder. ħ ünsüzü, Urmiye ağızlarında genellikle fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde görülür: *geldiħ* (50 – 14), *düzürdüħ* (51 – 13), *getirirdiħ* (51 – 13), *vérerdıħ* (64 – 47), *galmışıħ* (14 – 2), *uşıahlıgım* (8 – 8), *goħusu* (14 – 18), *baħardın* (46 – 65). Bu ünsüz, Salmas ağzında da tespit edilmiştir.¹³³

2. 1. 13. ħ ünsüzü: Düşmek üzere olan zayıf *h* ünsüzüdür: *mejmeħe* “tepsi” (29 – 16), *sobħ* “sabah” (19 – 34), *saħabını* “sahibini” (22 – 13).

2. 1. 14. k ünsüzü: Eski Türkçedeki tonsuz ve ön damak ünsüzü *k*’den gelişir. k ünsüzü, *k > ç* değişmesinin ara merhalesini temsil eder ve Urmiye ağızlarında *k*’ye daha yakın bir şekilde söylenir: *tökeriħ* “dökeriz” (2 – 29), *iķi* (17 – 2), *herķes* (2 – 60), *ķiķile* “kişiler” (47 – 15), *ķeser* (47 – 35), *ķiķmiķ* “kuru üzüm” (47 – 58), *ķiķiydix* “küçüktük” (48 – 15), *tüķ’di* “Türk’tür” (22 – 2), *tıķerdile* “dikerlerdi” (21 – 19), *ķi* (27 – 23), *ķilid* (2 – 75).

2. 1. 15. K ünsüzü: Süreksiz ve yarı tonlu bir ön damak ünsüzüdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında *k > g* değişmesinin ara merhalesini temsil eder: *evlendiK* (8 – 14), *böyüK* (8 – 49), *vérdiK* (9 – 158).

2. 1. 16. ķ ünsüzü: Bir art damak sesi olan bu ünsüz, tonsuz ve süreksizdir. Urmiye ağızlarında ķ ünsüzü çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

¹³¹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 75’te *kehlıh-kehliye, ineh-ineye*.

¹³² Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 65.

¹³³ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 117.

Bu ünsüz, genellikle alınma kelimelerde yer alır: *ķull-i irān'ınki* (30 – 34), *ķılas* “sınıf” (28 – 31), *ķotun* (35 – 27), *duķtura* “doktora” (42 – 35), *ķado* “hediye” (65 – 19), *amriķa'dan* “Amerika'dan” (56 – 62).

ķ ünsüzü, bazen de ünsüz ikizleşmesinin bulunduğu kelimelerde ortaya çıkar: *doķguz* (15 – 4), *sakķalların* (7 – 73), *seķgel* (20 – 10). Bu kelimelerdeki *ķ* ünsüzünün korunmasının sebebi ikizleşmedir.¹³⁴

Bu ünsüz, ayrıca Guluncu köyünde bildirme eki ile çokluk birinci şahıs öğrenilen ve görülen geçmiş zaman ekinde görülür: *insanıķ* (7 – 1), *müslümanıķ* (7 – 1), *böyümüşıķ* (7 – 8), *apardıķ* (7 – 34).

2. 1. 17. Í ünsüzü: İnce *l* sesidir. Bu ünsüz, alınma kelimelerde ince *a* sesinin yanında kullanılır: *heĺal* (63 – 14), *mahalında* “bölgesinde” (46 – 14), *halda* (1 – 112).

2. 1. 18. Ĭ ünsüzü: Düşmek üzere olan *l* ünsüzüdür ve zayıf bir şekilde boğumlanır: *olutdı* “olmuş” (9 – 26), *meseĺ* (9 – 30), *aĺırdı* (28 – 62), *geĺirdi* (28 – 273), *geĺin* (48 – 21), *deyĺ* “değil” (56 – 10).

2. 1. 19. ŋ ünsüzü: Düşme durumundaki *n* ünsüzüdür ve zayıf boğumlanır. *ŋ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında genellikle ilgi hâli ekinde ortaya çıkar: *ōuŋ* “onun” (9 – 19), *olarıŋ* (9 – 39), *böyüĥlēŋ* “büyüklerin” (2 – 56), *évinīŋ* (47 – 28), *görerdiŋ* (64 – 73).

2. 1. 20. β ünsüzü: *p > f* sızıcılaşmasının ara merhalesini temsil eder. *β* ünsüzü, Urmiye ağızlarında teklik ve çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eklerinde ortaya çıkar: *ġalmıyıβ* “kalmamış” (47 – 20), *ġéçiβ* (57 – 67), *ġédiβ* (18 – 38), *yıġışıβla* “toplanmışlar” (36 – 13), *sākin_oluβla* (36 – 13).

2. 1. 21. ř ünsüzü: *r* ile *l* arası bir ünsüzdür; ama *r* sesine daha yakındır. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında genellikle *l* ünsüzünün yanında gerileyici benzeştirme sonucunda

¹³⁴ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 94'te *şakġıldıyup*.

meydana gelir: *diyerler* (27 – 154), *nezerleri* (31 – 6), *yerlerne* (27 – 279), *tanımırla* (33 – 38), *dildarlıx* (27 – 136), *yiyeirdiler* (27 – 89), *xeşlerdile* (27 – 72).

2. 1. 22. r ünsüzü: Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında $r > y$ değişmesinin ara merhalesini temsil eder ve r ünsüzüne daha yakındır: *yér* (47 – 70), *istirdi* (47 – 104), *ötürdi* “götürdü” (52 – 88), *biraz* (76 – 14), *yirmi* (3 – 43), *birde* (10 – 25), *gireydim* (26 – 1).

2. 1. 23. ɾ ünsüzü: Zayıf bir şekilde boğumlanan ve düşme durumuna yaklaşmış r ünsüzüdür. $ɾ$ ünsüzü, Urmiye ağızlarında hem kelime ortasında hem kelime sonunda yaygın bir şekilde görülür: *bırda* (47 – 21), *ğarđaş* (47 – 100), *bılar* “bunlar” (48 – 19), *biş* (48 – 35), *gelirdi* (48 – 50), *éleller* (52 – 31), *bilmişem* (57 – 68), *göşesen* (61 – 19), *olar* (3 – 74).

2. 1. 24. ğ ünsüzü: Tonlu ve art damak ünsüzüdür, Türkçe kelimelerde tonsuz ve art damak ünsüzü k ’den gelişir. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında hem ince hem de kalın ünlülerle kullanılır: *ğaldıx* (51 – 31), *ğardaş* (52 – 101), *ğeynataın* (60 – 53), *ğeyidille* (62 – 21). $ğ$ ünsüzü, Urmiye ağızlarında ince ünlülerle kullanıldığı zaman orta damakta boğumlanır ve bu şekliyle Anadolu ağızlarında da yer alır.¹³⁵

2. 1. 25. T ünsüzü: Yarı tonlu, t ile d arasında bir ünsüzdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında genellikle tonlulaşma sonucunda ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde ortaya çıkar: *éşiTmişx* (66 – 41), *ğurT* (1 – 240), *aT* “ad” (18 – 56), *oluT* “olmuş” (18 – 4), *vériPTi* “vermiş” (40 – 48), *gelipTi* (69 – 17).

2. 1. 26. x ünsüzü: Sızıcı, tonsuz ve art damak ünsüzüdür. x ünsüzü, Urmiye ağızlarında $k > x$ sızıcılılaşmasının sonucunda ortaya çıkar: *oxumax* (28 – 153), *yox* (35 – 40), *çıxıb* (66 – 25), *olardıx* (9 – 5). Bu ünsüz, Azeri sahasının karakteristik ünsüzlerinden biridir.¹³⁶

2. 1. 27. ɣ ünsüzü: Düşmek üzere olan x ünsüzüdür: *tutardıx* (55 – 17), *nallırdıx* (8 – 43), *diyerıx* (25 – 31).

¹³⁵ Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 150’de *gezete*, *gelem*.

¹³⁶ Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 56.

2. 1. 28. ʏ ünsüzü: Düşme durumuna yaklaşmış ʏ ünsüzüdür: *dayda* “dağda” (14 – 58), *baloy’dan* (27 – 7), *goyunu* “kavunu” (27 – 19), *yuyardıla* “yığarlardı” (29 – 62), *oyladı* “evladı” (35 – 4).

2. 1. 29. ɣ ünsüzü: ʏ ile ʏ arası bir ünsüzdür: *toɣumuz* (27 – 77).

2. 1. 30. ɣ ünsüzü: Zayıf bir şekilde söylenen ʏ ünsüzüdür: *döɣerdile* (8 – 100), *goyurdula* (9 – 91), *almaydı* (14 – 24), *seyfeni* “sayfayı” (28 – 139), *éyle* (28 – 346), *soyundum* “bitirdim, tamamladım” (40 – 97), *gédiydi* “gidiyordu” (48 – 50).

Ünsüzler Tablosu

	Süreksiz			Sürekli							olan Kaybolmak üzere ünsüzler	
				Sızıcı			Akıcı Ünsüzler					
	Tonlu	Tonsuz	Yarı Tonlu				Tonlu	Tonsuz	Yarı Tonlu	Geniz		Yanak
Çift Dudak	b, <u>ɓ</u>	p, <u>ɓ</u>	P					m				
Diş-Dudak				v	f							ɸ
Diş-Diş Eti	d, d'	t	T	z	s			n				ɳ
Diş Eti-Ön Damak	c, <u>ć</u>	ç, <u>ć</u> , <u>ĉ</u>	Ç	j, <u>ĵ</u>	ş							
Ön Damak	g, <u>ĝ</u>	k, <u>ķ</u>	K		<u>ĥ</u>				l, <u>ĺ</u>	r, <u>ṛ</u> , <u>ṛ</u>	y, <u>ŷ</u>	ɭ, <u>ṛ</u> , <u>ɣ</u>
Art Damak	<u>ğ</u>	<u>ķ</u>		<u>ğ</u>	<u>ħ</u> , x							x
Gırtlak					h							ħ

2. 2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması

Ünlü-ünsüz uyumu; arkada boğumlanan ünsüzlerin kalın ünlülerle, önde boğumlanan ünsüzlerin ince ünlülerle kullanılmasıdır. Bu uyum, Türkçenin önemli ahenklerinden birini teşkil eder.

Urmiye ağızlarında ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, genellikle alınma kelimelerde görülmek üzere, *ğ* ünsüzünün yanında ince ünlüler kullanıldığında ortaya çıkar: *diğget* (28 – 238), *gendil* (28 – 230), *gehve* (52 – 75), *teğriben* (27 – 3), *gebrim* (13 – 62), *gemli* (13 – 23), *geder* “kadar” (17 – 3), *gehreman* (1 – 188), *elāge* “alaka” (28 – 64), *ferğ* (50 – 19), *gebul* (8 – 53), *gelenin* (58 – 23), *hegiğet* (33 – 31), *gedim* “eskiden” (33 – 55), *gerib* (68 – 47), *egide* “inanç” (33 – 26), *gere*¹³⁷ (61 – 53), *yāğiler* (58 – 14).

Bu uyumsuzluk Azerbaycan ağızlarından daha çok Doğu ve Güney Grubu ağızlarında,¹³⁸ Irak Türk ağızlarında¹³⁹ ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında¹⁴⁰ bulunur.

Urmiye ağızlarında *ğ* ünsüzünün yanında ince ünlünün kullanılmasıyla görülen ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, bazı Türkçe kelimelerde de görülür: *geyidir* “geri dönüyor” (24 – 84), *geynedirdix* “kaynatıyorduk” (47 – 59), *geynetamnan* (47 – 68).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerdeki ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, bazen de art damak *x* ünsüzünün yanında ince ünlünün kullanılmasıyla gerçekleşir: *bext* “baht” (27 – 128), *vext* “vakit” (1 – 17), *tirextor* “traktör” (64 – 16). Bu uyumsuzluk, Azeri sahasındaki başka ağızlarda da yer alır.¹⁴¹

¹³⁷ Ergin, Tebriz Türkçesinde *y* ünsüzünün inceltici etkisiyle *geyit-*, *geyne-* gibi kelimelerde incelmeye meydana geldiğini ve *gere* şeklinin, analogi yoluyla bu kelimelerden ortaya çıktığını ifade eder. bk. Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 127.

¹³⁸ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 40’da *gex*, *gerdeş*, *gere*, *geyter*, *gelin*, *genet*.

¹³⁹ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 56’da *geyin*, *geyinbaba*, *gemçi*, *gymağ*, *geter*, *gere*.

¹⁴⁰ Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 15; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 100’de *geder*, *geses*, *genet*, *gerel*; Ahmet Bican Ercilasun’a göre, alınma kelimelerdeki *ğ*, *h* ve *h* ünsüzleri, yanlarındaki *a* ünlülerini incelterek *e*’ye dönüştürme etkisine sahiptir. bk. Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 83’te *gem*, *gehve*.

¹⁴¹ Zülfiyar, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, s. 307’de *helife*, *hedeme*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, s. 27’de *hetirimnen*, *hesde*, *hizehnen*.

Art damak *x* ünsüzünün yanında meydana gelen ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, Türkçe kelimelerde de bulunur: *diyix* (12 – 2), *götdüx* (16 – 6), *gétmiyex* (38 – 33).

2. 3. Ünsüz Değişmeleri

2. 3. 1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlular hâline gelmesidir ve Oğuz grubu ağızlarının en belirleyici ses özelliklerinden biridir.¹⁴²

2. 3. 1. 1. *k* > *ğ* değişmesi: *k* > *ğ* değişmesi, Batı Türkçesinde gerçekleşen önemli bir ses değişikliğidir.¹⁴³ Urmiye ağızlarında bazı alınma kelimeler hariç, kelime başı bütün *k*'lar tonlulaşır: *ğurudardıla* “kuruturlardı” (27 – 276), *ğazardılar* (27 – 179), *ğannı* < ET: kañlı “kağni” (19 – 23), *ğuymax* “yemek ismi” (20 – 46), *ğourardıla* “kavuturlardı” (23 – 11), *ğoyunnar* (11 – 6), *ğaşix* (20 – 37), *ğız* (21 – 14), *ğoca* (55 – 18), *ğuyruğunnan* (9 – 10), *ğalırı* “kalıyor” (13 – 14), *ğéynata* (6 – 9), *ğonaxlar* (9 – 93), *ğadaş* “kardeş” (47 – 106), *ğargıyib* “kargışlayıp”, *ğoşun* “asker” (58 – 32).

k > *ğ* değişmesi ayrıca Yekan Çongaralı köyünde *ğağa* “arkadaş, dost” (39 – 7) kelimesinde tespit edilmiştir. Bu kelime, Türkmen Türkçesinde *kāka*¹⁴⁴ “baba” şeklinde kullanılır. *kāka/ğağa* kelimesinin Eski Türkçedeki aile ve akrabalık bildiren *ka*, *kadaş*, *kañ* kelimeleriyle ilişkili olduğu açıktır. Bugün, bazı Oğuz grubu ağızlarında kullanılmakta olan *gakkoş/gakko*, *gaga*, *gacı*, *gada*, *gıcı*, *gocu*, *keke*, *keko* vb. kelimeler de *kāka/ğağa* kelimeleriyle aynı ailedendir.¹⁴⁵

Bu tonlulaşma bazen ünsüz ikizleşmesinin olduğu kelimelerde hece başlarında ortaya çıkar ve aynı zamanda bir önceki sesin tonlulaşmasına da yol açar: *seğgel* “sakal” (55 – 23), *diğgetle* (28 – 238), *oğgeden* “o kadar” (70 – 16), *torpağgala* (24 – 166), *sağgallı* (1 – 219), *çuğgur* (29 – 75), *doğguz* (47 – 80).

¹⁴² Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları**, s. 36.

¹⁴³ Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 89.

¹⁴⁴ Tekin, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, s. 68.

¹⁴⁵ Buran, Ahmet; “Gakko/Gakkoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı”, **Makaleler**, (ed. Mehmet Dursun Erdem), Turkish Studies, Ankara 2008, s. 161.

Urmiye ağızlarında $k > g$ değişmesi bazen kelime sonunda ve fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde görülür: *aşığ* “âşik” (75 – 6), *çoğ* (29 – 88), *açığ* (46 – 57), *şaddığ* “şadlık” (9 – 153), *basırdığ* (9 – 10), *çalardığ* (9 – 13), *goyağ* “koyalım” (9 – 103).

2. 3. 1. 2. $k > g$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $k > g$ değişmesi, şu örnekte tespit edilmiştir: *gëyitdile* “geri döndüler” (9 – 144).

2. 3. 1. 3. $k > g$ değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı k ’ler, Batı Türkçesinde büyük oranda g olmuştur.¹⁴⁶ Urmiye ağızlarında $k > g$ değişmesi, kelime başında geniş ölçüde tamamlanmıştır: *güni* (22 – 34), *götdüx* “götürdük” (16 – 6), *gëçi* (40 – 5), *gëtdıxcä* (7 – 30), *göreh* (1 – 248), *göylümi* (13 – 39), *gidin* “giydin” (13 – 49), *güjli* (58 – 71). Ancak bu tonlulaşma, kelime başında bazen yarım kalır: *Kédelle* “giderler” (27 – 65).

Kelime ortasında $k > g$ değişmesi, k ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman ortaya çıkar: *üregimde* (12 – 26), *bëşige* (16 – 23), *böyüg_jidi* (19 – 25), *eşsig_élemesin* (17 – 11). $k > g$ değişmesi, kelime ortasında Eski Oğuz Türkçesinde de bulunur.¹⁴⁷

Urmiye ağızlarında $k > g$ değişmesi bazen kelime sonunda da gerçekleşir: *böyüg* (8 – 41), *çerx-i feleg* (28 – 164), *ineg* (24 – 165), *gereg* (24 – 66), *çetinnig* (12 – 34). Azerbaycan ağızları, çok heceli kelimelerin sonunda k ünsüzünün g ve h veya y ile bitmesine göre iki gruba ayrılmaktadır. Kelime sonu g ünsüzü ile biten ağız grubu, Doğu Grubu ağızlarıdır.¹⁴⁸

Urmiye ağızlarında $k > g$ değişmesi, kelime sonunda bazen yarım kalır: *böyüK* (8 – 49), *yëtirdiK* (8 – 15), *vërdiK* (9 – 158).

2. 3. 1. 4. $ç > c$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $ç > c$ değişmesine kelime başında az da olsa rastlanır: *cızığ* (23 – 1), *corab* (21 – 9).

Bununla birlikte kelime başında $ç > c$ değişmesi genellikle yarım kalır: *Çay* (2 – 3), *Çox* (2 – 20), *Çöreh* (6 – 32), *Çalıb* (6 – 37), *ÇekiP* (47 – 120), *Çıxan* (47 – 5).

¹⁴⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 66.

¹⁴⁷ Gülsevin, Gürer-Erdoğan, Boz; *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 97.

¹⁴⁸ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 97.

Kelime ortasında $\text{ç} > c$ değişmesi daha çok iki ünlü arasında ve ulamalarda meydana gelir: *ağacınan* (29 – 78), *géc_o yana* (20 – 48), *solduc_onnan* (76 – 15). Şu kelimedede ise tonlulaşma yarım kalır: *suyun_iÇine* (2 – 31).

Kelime ortasında $\text{ç} > c$ değişmesi şu kelimedede hece başında meydana gelir: *sancıl* < ET: sanç- (1 – 192), *sancım* (1 – 5).

Bu değişme, hece başında eşitlik eki ve zarf-fiil ekinde de ortaya çıkar: *ğabaxca* “önce” (14 – 55), *yavaçcana* (24 – 6), *gétđıxca* (18 – 26), *gétđıxce* (61 – 22).

2. 3. 1. 5. $t > d$ değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı t 'ler, Batı Türkçesine geçerken büyük oranda tonlulaşıp d olmuştur. Fakat daha sonra bu d 'lerin bir kısmı tekrar t 'ye dönüşmüştür. Eski Oğuz Türkçesindeki bazı d 'lerin t 'ye dönüşmesi hususunda Azeri ve Osmanlı sahaları birbirinden ayrılmaktadır.¹⁴⁹

Urmiye ağızlarında kelime başında $t > d$ değişmesi, Azeri sahasında olduğu gibidir ve tekrar bir tonsuzlaşma gerçekleşmez: *donardı* (29 – 60), *düzeldirdile* (27 – 267), *dan* “tan” (24 – 148), *daşlara* (64 – 72), *donun* “elbisen” (21 – 28), *diş* (24 – 4), *döşeh* (57 – 75), *doldurardığ* (17 – 28), *doğguz* (15 – 4), *döt* “dört” (16 – 5), *demir* (9 – 168), *derediñ* (9 – 5), *darax* (27 – 181), *davarnı* (14 – 59).

Ayrıca $t > d$ değişmesi, iki ünlü arasında ve ulamalarda görülür: *geyiderdi* (24 – 8), *yaradan* (7 – 1), *dağıdarığ* (21 – 12), *dörđ_avrad* (21 – 16), *texd_üsde* “taht üstünde” (1 – 220).

2. 3. 1. 6. $k > ğ$ değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı k 'ler, Urmiye ağızlarında bazen tonlulaşma yönünde daha da ileriye giderek $ğ$ ünsüzüne dönüşür: *ğöre* (3 – 73), *ğeler* (2 – 4), *ğederix* (2 – 23), *ğéÇen* (2 – 75), *ğöyÇeh* (47 – 41). Bu değişme, Salmas ağızında da yaygındır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 103.

¹⁵⁰ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 121'de *ğéci*, *ğécer*.

2. 3. 1. 7. p > b değişmesi: Urmiye ağızlarında $p > b$ değişmesi, bazen ulamalarda p ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında gerçekleşir: *ğayıdıḅ_ıçeri* (1 – 131), *çalıḅ_oxuyar* (27 – 183), *ölüb_ōn_évinde* (29 – 17).

Hece ve kelime sonlarında $p > b$ değişmesi, zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde görülür: *ğayıdıḅ* “geri dönüp” (1 – 138), *sévib séçib* “sevip seçip” (1 – 201), *oturub* “oturup” (60 – 29), *ğazılıḅ* “kazılmış” (27 – 174), *düşüb* “düşmüş” (1 – 134), *gelibdi* “gelmiş” (39 – 9).

Bu tonlulaşma, zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde bazen yarım kalır: *ğazıP* (18 – 29), *çıxıP* “çıkıp” (27 – 3), *geliP* “gelip” (19 – 2), *ğoyuP* “koyup” (8 – 49), *ğuyıanıPtı* “gömülmüş” (18 – 7), *doluPdı* “dolmuş” (44 – 23).

Eski Oğuz Türkçesinde b ’li kullanılan bazı kelimeler,¹⁵¹ Urmiye ağızlarında korunur: *barmağında* (28 – 333), *başmaxçı* “ayakkabıcı” (42 – 16).

2. 3. 2. Tonsuzluk

Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde tonsuz ünsüzler korunduğu için tonsuzluk örnekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Urmiye ağızlarında az da olsa tonsuzlaşma örnekleri görülmektedir.

2. 3. 2. 1. g - k: Eski Oğuz Türkçesinde kelime başında tonlulaşmayan bazı kelimeler, Urmiye ağızlarında da tonlulaşmaz: *kişisiyle* “kocasıyla” (1 – 251), *kölgeye* (37 – 60), *kimin* (19 – 24), *köyneḅ* “elbise” (14 – 56), *kéçen* (24 – 149), *köçeri* (1 – 202). Bu kelimeler, Irak Türk ağızları ile Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da tonsuzdur.¹⁵²

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki bazen tonsuz kullanılır: *gétidik* (9 – 170), *élirdik* (8 – 43), *görek* (8 – 52), *döydük* (14 – 19).

¹⁵¹ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 72’de *barmak*, *başmak*.

¹⁵² Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 435’te *kölge*, *kömneg*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı**, s. 13’te *kibi*, *kölge*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 89’da *kölge*, *kibi*, *köç*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 174’te *kibi*, *köş*, *köşmen*, *kölge*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, s. 47’de *kölgeḅ*; Buran, Ahmet-Şerife Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, s. 84’te *kimin*, *kölğaya*.

İsimden isim yapma eki *-cek* ve şu kelime tonsuz biçimiyle tespit edilmiştir: *börk* (24 – 100), *göçek* < gökçek “güzel” (16 – 9).

2. 3. 2. 2. c - ç: İsimden isim yapma eki *-çı*, *-çi*; Azeri sahasında asli biçiminde olduğu gibi tonsuzdur.¹⁵³ Bu ek, Urmiye ağızlarında da tonsuz kullanılır: *toyçı* (30 – 23), *gemiçi'di* (30 – 5), *davarçıydıla* (24 – 165).

Urmiye ağızlarında eşitlik ekinin genişlemiş şekilleri tonsuz kullanılır: *évineçe* “evine kadar” (69 – 23), *doğğuzaçan* (37 – 29), *béşeçen* (37 – 32), *bireçen* (29 – 23).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ortasında bazen tonsuzlaşma meydana gelir: *meçitde* < Ar. mescid (14 – 55), *haçı* < Ar. hacc “hacı” (61 – 2).

2. 3. 2. 3. d - t: Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde Eski Türkçedeki *t*'ler korunur: *töhtün* “döktün” (40 – 23), *tutullar* (43 – 14), *tekin* “gibi” (9 – 168), *töt* “dört” (9 – 117), *tişini* “dişini” (56 – 5), *tüşür* “düşüyor” (58 – 30), *toxuyar* (1 – 236), *törüye* “türeye” (60 – 23), *tikerdix* (21 – 9). Bu kelimelerdeki *t* ünsüzü Azerbaycan ağızları,¹⁵⁴ Irak Türk ağızları ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da korunmaktadır.¹⁵⁵

Ayrıca şu kelimelerin sonunda *t* ünsüzünün korunduğu görülür: *āt* “ad” (62 – 23), *ot* “ateş” (31 – 10), *sövīt* “söğüt” (44 – 5).

Eski Oğuz Türkçesinde tonlu şekliyle görülen *dilkü* kelimesi, Urmiye ağızlarında tonsuzlaşır: *tülki* (47 – 144).

¹⁵³ Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları**, s. 197'de *başşāhçı*, *değirmēnçi*, *ēkinçi*, *bālīhçı*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 57.

¹⁵⁴ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 81, 82'de *tiş*, *tüşdüh*, *tih*.

¹⁵⁵ Haydar, Çoban Hıdır; **age.**, s. 191'de *tiken*, *tikip*, *töktü*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağızı**, s. 13'te *tökerdih*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 89'da *tohu*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 175'te *tohu-*, *tohun-*, *töyh-*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağızı**, s. 47'de *tökilmesin*, *tikmişem*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, s. 53'te *tiken*, *tikiş*, *tohardım*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 110'da *tiken*, *töhdı*, *tedim*, *tiken*, *tökör*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, s. 48'de *tüşir*, *tökeceyem mi*, *tikildi*, *töküle*, *tikan*.

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ortasında bazen tonsuzlaşma meydana gelir: *pātšahım* < Far. pād-šāh (28 – 251), *savatım* < Ar. sevād (15 – 8), *ōlatım* < Ar. evlād (46 – 11), *seyyātıdı* < Ar. sayyād (24 – 33).

2. 3. 2. 4. b - p: Urmiye ağızlarında şu kelimelerde tonsuzlaşma olur: *piçağınan* < ET: bıç- “bıçakla” (28 – 264), *pişirirdile* < ET: bış- “pişiriyorlardı” (18 – 25), *paca* < Far. bāce “baca” (27 – 22).

Urmiye ağızlarında zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman görevinde kullanılan *-ıp* eki bazen tonsuz kullanılır: *alıp* “alıp” (40 – 84), *gelip* “gelip” (1 – 71), *ğalmıyıptı* “kalmamış” (41 – 33), *çıxıptı* “çıkılmış” (1 – 9), *dağılıp* “dağılmış” (56 – 14), *ekilip* “ekilmiş” (27 – 14), *ölüp* “ölmüş” (47 – 113), *baxılmıyıp* “bakılmamış” (45 – 3).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerde tonsuzlaşma bazen yarıda kalır: *cavaP* < Ar. cevāb “cevap” (18 – 15), *sahaP* < Ar. sāhib “sahip” (18 – 24), *kitaP* < Ar. kitāb (28 – 105). Bu tonsuzlaşma bazen de tamamlanır: *hésap* < Ar. hisāb (14 – 22). Alınma kelimelerde meydana gelen tonsuzlaşma, Azerbaycan ağızlarından en çok Güney Grubu ağızlarında ortaya çıkar.¹⁵⁶

2. 3. 2. 5. ğ - k: Guluncu köyünde bildirme eki ile çokluk birinci şahıs öğrenilen ve görülen geçmiş zaman eki, şu örneklerde tonsuz tespit edilmiştir: *müslümanık* (7 – 2), *böyümüşik* (7 – 8), *apardık* “götürdük” (7 – 34), *insanık* (7 – 1).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin bir kısmı *k* ünsüzüyle kullanılır: *kılas* < Fr. classe “sınıf” (28 – 26), *kamyon* < Fr. camion (47 – 33), *kıvéyt’e* “Kuveyt’e” (47 – 68), *şıkar* < Far. şikār “avcı” (1 – 96), *duktura* < Fr. doctorat “doktora” (42 – 35), *maķu’dén* (36 – 8), *maķaronu* < İt. maccherone “makarna” (37 – 57).

¹⁵⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 93’te *kitap, hesap, mektup, mektep*.

2. 3. 3. Süreklileşme

Süreklileşme, süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzler şekline dönüşmesidir. Sürekli ünsüzler, kendi aralarında sızıcı ve akıcı ünsüzler olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu yüzden, süreklileşme olayı *sızıcılaşma* ve *akıcılaşma* olarak iki bölümde incelenecektir.¹⁵⁷

2. 3. 3. 1. Sızıcılaşma

2. 3. 3. 1. 1. $k > x$ değişmesi: Eski Oğuz Türkçesinde k ünsüzü, kelime başında büyük oranda kullanılmaya devam etmiş ve ancak sonraki devirlerde sızıcılaşmıştır.¹⁵⁸ Urmiye ağızlarında $k > x$ sızıcılaşması, kelime başında şu örneklerde tespit edilmiştir: *xan* “han” (44 – 1), *xix* “kırk” (9 – 35).

Urmiye ağızlarında $k > x$ değişmesi, kelime ortasında oldukça yaygındır: *arxadaşlar* (1 – 164), *yaxalla* “yakarlar” (1 – 25), *sıxıçıydı* “kırkçıydı” (37 – 59), *axtı* “aktı” (28 – 163), *yaxa* “yaka” (25 – 3), *oruşluxdan* (24 – 14), *çalxarux* “çalkalarız” (20 – 36), *oxumaxlarınnan* (7 – 33), *yanıxlı* (7 – 63), *yaxçıydı* (9 – 89), *oxşardıla* “ağıt yakarlardı” (7 – 61), *olmiyacaxdı* (8 – 54).

Azerbaycan ağızları, çok heceli kelimelerin sonundaki $ğ$ ve x ünsüzlerinin kullanılmasına göre iki gruba ayrılmaktadır: Doğu Grubu ağızları, çok heceli kelimelerin sonunda $ğ$ ünsüzüne yer verirken; Kuzey, Batı ve Güney Grubu ağızları x ünsüzünü tercih eder.¹⁵⁹ Urmiye ağızlarında ise çok heceli kelimelerin sonunda genellikle x ünsüzü kullanılır: *ğatux* “yoğurt” (9 – 55), *çanax* (27 – 270), *ıxıx* (24 – 89), *aşıx* (58 – 98), *soyux* (1 – 102), *yırtıx* (13 – 49), *yamax* (21 – 10), *oxşamax* (7 – 61), *şadlıx* (7 – 59), *ancax* (33 – 64), *ğırıx* (12 – 25), *ğatışıxdı* (6 – 36), *bulax* “çeşme” (9 – 146), *yazıyıx* “razıyız” (37 – 61), *olmuşux* (69 – 47), *ağhyarax* (7 – 68), *olax* (57 – 9).

2. 3. 3. 1. 2. $k > h$ değişmesi: Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki k ünsüzü, bazı kelimelerde h ünsüzüne dönüşür: *hanki* (7 – 28), *hara* (24 – 55), *hanımuun* “hanımının” (14 –

¹⁵⁷ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 111.

¹⁵⁸ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 65.

¹⁵⁹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, s. 96; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 124.

4). Bu değişme, $k > x$ sızıcılaşmasından sonra yahut bu merhaleden bağımsız olarak gerçekleşmiştir.¹⁶⁰

2. 3. 3. 1. 3. $k > ğ$ değişmesi: Urmiye ağızlarında bu sızıcılaşma, genellikle k ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman $k > ğ > ğ$ merhaleleriyle gerçekleşir: *çığatdı* (52 – 88), *oruşluğa* (24 – 14), *oturduğumuz* (7 – 3), *uşaxlığım* (8 – 8), *ğabağında* “önünde” (20 – 50), *yaraşığı* (7 – 49), *cızığ_oynardıx* (23 – 1), *ğonağ_olulla* (24 – 130), *ayağ_üsde* (27 – 37), *damdarlığ_olmuyub* (27 – 261), *ğoymuruğ_özümüz* (32 – 20). Bu değişme, Salmas ağızında da bulunur.¹⁶¹

$k > ğ$ değişmesi, bazen kelime sonunda da ortaya çıkar: *baxdığ* (8 – 51), *allığ* “alırız” (47 – 25), *aparırığ* (8 – 79), *diyeriğ* (62 – 79), *ğādaşığ* (51 – 40), *olmağ* (33 – 33), *muştuluğ* “müjde” (57 – 59), *ğatığ* (9 – 123), *torpağ ğala’nı* (58 – 4), *yoğ* (47 – 111).

Bu değişme, Urmiye ağızlarında ayıca kelime başında gerçekleşir: *ğulağına* (25 – 5), *ğeden* “kadar” (30 – 31), *ğāza* (30 – 37), *ğosselenmiş* (28 – 168), *ğemli* (28 – 168). Kelime başında $k > ğ$ değişmesi, Irak Türk ağızları¹⁶² ile Kars yerli ağızında¹⁶³ da tespit edilmiştir.

2. 3. 3. 1. 4. $k > h$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $k > h$ değişmesi bazen kelime ortasında ve sonunda görülür: *baĥardın* (8 – 25), *ğoĥusu* (14 – 18), *ğalmışıh* (17 – 18), *ğalmışdıh* (17 – 17).

2. 3. 3. 1. 5. $k > x$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $k > x$ değişmesi, kelime sonunda bazı örneklerde ortaya çıkar: *diyix* (12 – 2), *ğötdiux* (16 – 6), *eĥmex* (49 – 52), *ğüllüux* (33 – 73).

2. 3. 3. 1. 6. $k > ĥ$ değişmesi: $k > ĥ$ değişmesi, Azeri sahasında hece ve kelime sonunda gerçekleşen önemli bir ses olayıdır. Bu değişmede ön damak ünsüzü k , ince ünlülerin yanında sızıcılaşarak $ĥ$ olur.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 90.

¹⁶¹ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 126.

¹⁶² Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 76’da *ğafil*, *ğeyret*, *ğeddar*, *ğezeb*, *ğezete*, *ğezel*, *ğeymağ*, *ğem*, *ğerib*, *ğerb*.

¹⁶³ Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 113’te *ğonuşirsın*, *ğamğün*, *ğaten*, *ğavğa*.

¹⁶⁴ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 100.

Urmiye ağızlarında $k > \hat{h}$ değişmesi, hece ve kelime sonlarında görülür: *sö̇ĥdi* (40 – 31), *yü̇ĥler* (28 – 300), *eĥmağa* “ekmeye” (28 – 43), *tü̇ĥleri* “tüyleri” (1 – 218), *é̇liyeceĥle* (9 – 65), *beleĥ* (16 – 22), *eriĥ* (18 – 10), *çöreĥ* (63 – 49), *deredi̇ĥ* (9 – 5), *é̇lemiyeĥ* (9 – 168). $k > \hat{h}$ değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütünü¹⁶⁵ ile Anadolu ağızlarından Doğu Grubu¹⁶⁶ ağızlarında da bulunur.

2. 3. 3. 1. 7. $k > h$ değişmesi: Urmiye ağızlarında k ünsüzü, hece ve kelime sonunda bazen h şeklinde sızıcılaşır: *gelecehle* (9 – 65), *tühman* “Türkmen” (14 – 24), *gereh* (14 – 36), *kehlih* (14 – 49), *böyüh* (15 – 10), *bölmüşüh* (14 – 2), *köyneh* “gömlek” (14 – 56). Bu sızıcılaşma, Karadağ ağızında da görülür.¹⁶⁷

2. 3. 3. 1. 8. $k > \check{g}$ değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme, kelime ortasında iki ünlü arasında ve bazen de kelime sonunda ortaya çıkar: *kiçiĥliğimi* (1 – 59), *seggelliği* (24 – 10), *yéndiğ̇ aşağa* (41 – 28), *görmeği* (41 – 47), *geldiğ̇* (50 – 20), *yéndiğ̇* “indik” (41 – 28), *işmeğ̇* (42 – 63), *vércéeğ̇* “vereeğiz” (61 – 52).

2. 3. 3. 1. 9. $\check{c} > \check{s}$ değişmesi: Hece ve kelime sonundaki $\check{c} > \check{s}$ değişmesi, Güney Azerbaycan Türkçesinde yazı diline kadar girmiştir.¹⁶⁸ Bu değişme, Azerbaycan ağızlarında daha çok Batı ve Kuzey Grubu ağızlarında bulunur.¹⁶⁹

$\check{c} > \check{s}$ değişmesi, Urmiye ağızlarında hece ve kelime sonunda ortaya çıkar: *aşma* “açma” (68 – 36), *gêşdim* (58 – 111), *kerpişden* (27 – 175), *ağaşlara* (24 – 145), *işmeye* (24 – 72), *ğaşmasın* (7 – 51), *ğılış* “kılıç” (1 – 202), *ovuş* “avuç” (40 – 23), *héş* (40 – 45), *goş* “koç” (47 – 172), *oruş* (56 – 20), *üş* (56 – 23), *saldış* (6 – 30), *éhtiyaş* (64 – 65). Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda $\check{c} > \check{s}$ değişmesine rastlamak mümkündür.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 75’te *kehliĥ*, *çöreĥ*, *ineĥ*.

¹⁶⁶ Zülfikar, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, s. 307-308’de *seyhsen*, *eyhmek*, *beyhle*, *üzüyh*, *göyh*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 181’de *böreyh*, *töyh*-, *eyh*-, *göyh*, *köyh*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 93’te *yüylen*, *eyhmeyh*, *beyhle*, *gideceyĥsin*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 112.

¹⁶⁷ Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan**, s. 86’da *üzüh*, *yüh*.

¹⁶⁸ Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 117-118’de *işgi*, *aşma*, *ağaş*, *ğış*, *ğaş*-, *köşdü*.

¹⁶⁹ Şireliyev, M. Ş.; **age.**, s. 95’te *ağaş*, *kerpiş*, *ğılış*, *çekiş*.

¹⁷⁰ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 105’te *üş*, *aş*, *saş*, *yamaş*, *bulamaş*; Gemalmaz, Efrasiyap; **age.**, s. 182’de *ağaş*, *awuş*, *burş*, *illaş*, *üş*, *suş*; Sönmez, Işık; **age.**, s. 157’de *heş*, *üş*, *ağaş*; Ercilasun, Ahmet Bican; **age.**, s. 113’te *heş*, *geşdi*, *üş*, *aş*, *ğaşdı*, *işmir*; Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, Gazi

2. 3. 3. 1. 10. c > j değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *c > j* değişmesi, Batı Grubu ağızlarında ve genellikle iki ünlü arasında görülür.¹⁷¹ Bu değişme, ayrıca Kars ili ağızlarından Terekeme ağzının belirgin özelliklerinden biridir.¹⁷²

Urmiye ağızlarında *c > j* değişmesi, hece ve kelime sonunda gerçekleşir: *mejlisin* (27 – 108), *mejnun* (44 – 20), *aj* (48 – 28), *güj* (64 – 52).

Bu sızıcılışma, Urmiye ağızlarında iki ünlü arasında bazen yarım kalır: *galaćax* (6 – 8), *baćsıynan* (2 – 12), *bü ćür* “bu tür” (47 – 50), *ğéće* (6 – 25), *indiyećen* “şimdiye kadar” (37 – 61).

2. 3. 3. 1. 11. ğ > v değişmesi: Bu ünsüz değişmesi, Eski Oğuz Türkçesinde *sovuğ*, *sovu-* gibi çok sınırlı kelimelerde görülür.¹⁷³ *ava < ağa*, *avız < ağız*, *sovan < soğan* gibi örneklerle Anadolu ağızlarında¹⁷⁴ da ortaya çıkan *ğ > v* değişmesini bazı bilim adamları, Kıpçak Türkçesinin Anadolu ağızlarına tesiri olarak değerlendirir.¹⁷⁵

Urmiye ağızlarında art damak ünsüzleri *k*, *ğ* ve *ğ* bazen diş-dudak ünsüzü *v*'ye dönüşür.

ğ > v değişmesi; Urmiye merkez, Kuşçu, Kehriz, Magatel, Göktepe, Guluncu ve Balov köylerinde *ğ > ğ > v* merhaleleriyle kelime ortasında meydana gelir: *yavuş* “yağış” (11 – 4), *yuvardıla* “yığarlardı” (8 – 103), *yuvaydın* “yığaydın” (9 – 115), *yava* “yağa” (9 – 129), *yıvışdıx* “yığıştık” (9 – 163), *sâvdıx* “sağdıç” (21 – 3), *ğovarıx* “kovarız” (14 – 49), *yuvuşulla* “yığışırılar” (14 – 53), *hesen ava* “Hasan Ağa” (15 – 19), *yovux < ET: yağuk* “yakın” (56 – 7), *ğovardıla* (7 – 28), *ğovun < ET: kâğün* “kavun” (27 – 14), *ğırov_ayl < ET: kırāğu* “kırağı

Kitabevi, Ankara 2006, s. 123'te *ğaşdı*, *geşler*, *geşmiş*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 128'de *héş*, *üş*, *goş*, *ağaşlar*.

¹⁷¹ Rüstemoğlu, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 35-36'da *baja*, *ojax*, *bajı*, *aji*, *ajlıx*, *olajax*.

¹⁷² Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 113'te *alaja*, *ğojaman*, *haji*.

¹⁷³ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 71.

¹⁷⁴ Caferoğlu, Ahmet; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Konson Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1963**, Ankara 1989, s. 12.

¹⁷⁵ Korkmaz, Zeynep; “Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 2, 130'da *tag > dav*, *davdan*, *dava*, *yağ > yav*, *ağız > avız*; Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, s. 121-122'de *bavı* (*bağı*), *sava* (*sağa*), *savducu* (*sağdıcı*), *yav* (*yağ*).

ayı” (4 – 12). Magatel ve Merengeli köylerinde $\dot{g} > v$ değişmesi, kelime sonunda tespit edilmiştir: *dav* “dağ” (14 – 49), *av seğgel* “yaşlı” (24 – 10).

$\dot{g} > v$ değişmesi; Karabağ, Dol Dize, Göyçeli Aslanu ve Gemici köylerinde $k > \dot{g} > \check{g} > v$ şeklinde gerçekleşir: *çivadilla* “çıkartıyorlar” (16 – 18), *yuvalla* “yıklarlar” (49 – 39), *yuvardığ* “yıkardık” (51 – 9), *yuyurdıla* “yıkarlardı” (30 – 35), *yuvannan sora* “yıkadıktan sonra” (30 – 35), *yuyardıla* (29 – 62).

$\dot{g} > v$ değişmesi, Kuşçu ve Karabağ köylerinde $\check{g} > v$ şeklinde ortaya çıkar: *ğerebâv*’a “Karabağ’a” (9 – 138), *bâvmız* “bağımız” (15 – 33), *ğerebav* (16 – 11).

2. 3. 3. 1. 12. $k > v$ değişmesi: Bu değişme, Azerbaycan ağızlarından Güney Grubu ağızlarında ve Cebrayıl ağızında *o*, *ö* ünlülerinden sonra görülür.¹⁷⁶

$k > v$ değişmesi, Kuşçu köyünde de *ö* ünlüsünün yanında $k > g > \check{g}$ merhaleleriyle gerçekleşir: *gövermezdi* (11 – 5), *gövdöt* (11 – 6).

2. 3. 3. 1. 13. $g > v$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $g > v$ değişmesi, *sövit* “söğüt” (44 – 5) kelimesinde ortaya çıkar. Bu değişme, Afganistan Avşarlarının ağızında da tespit edilmiştir.¹⁷⁷

2. 3. 3. 1. 14. $b > v$ değişmesi: Azerbaycan ağızlarında $b > v$ değişmesi, Batı ve kısmen de Kuzey Grubu ağızlarında iki ünlü arasında görülür.¹⁷⁸ Bu değişme, Tebriz ağızında da iki ünlü arasında meydana gelir.¹⁷⁹

$b > v$ değişmesi, Urmiye ağızlarında b ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman ortaya çıkar: *ğavāca* < ğabağica “önü sıra, önünde” (9 – 23), *ğevrini* “kabrini” (22 – 8).

¹⁷⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 90’da *göverti*, *gövercin*.

¹⁷⁷ Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; *Südghusische Materialien aus Afganistan und Iran*, s. 34.

¹⁷⁸ Şireliyev, M. Ş.; *age.*, s. 86’da *çovan*, *harava*, *ğavirga*, *bava*, *zorva*, *xavar*.

¹⁷⁹ Memmodov, Meherrem; “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, s. 102’de *xiyavan*, *kelvetin*, *geve*, *ğavax*, *ğurvan*.

Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *sub* kelimesi ve bu kelimenin türevleri sızıcılaştırmış olarak eski şekliyle korunur: *suvumuz* (59 – 14), *suvarsın* (54 – 8), *suvaracayam* (64 – 91). Bu kelime, sızıcılaştırmış şekliyle Irak'ta Hanekin Türk ağzında da korunmaktadır.¹⁸⁰

b > v değişmesi, bazı kelimelerde ise yarım kalır: *élebi* “öyle bir” (37 – 51), *xıyaḫaan'daydı* “caddesindeydi” (5 – 22).

2. 3. 3. 1. 15. *p > f* değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *p > f* değişmesi, kelime ortasında Kazah ağzında ortaya çıkar. *p > f* değişmesi, kelime sonunda ise tek heceli kelimelerin sonunda Batı Grubu ağızlarında ve Kuzey Grubundan Nuha ağzında görülür.¹⁸¹ Bu değişme, ayrıca Terekeme ağzının belirleyici özelliklerindendir.¹⁸²

Urmiye ağızlarında *p > f* değişmesi, genellikle *p* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında görülür: *afarardı* (9 – 18), *tafim* “bulayım” (9 – 74), *öferdi* (9 – 95), *vāfuri* “vaporu” (28 – 226).

p > f değişmesi, şu örnekte hece sonunda meydana gelir: *sefdim* “serptim” (57 – 30).

Bu değişme, Göktepe ve Torpah Gala köylerinde öğrenilen geçmiş zaman ekinde hece sonunda ortaya çıkar: *yağmıyıfıdı* “yağmamış” (47 – 37), *gédifsen* (57 – 67), *gétmiyişsen* (57 – 68).

Bazı kelimelerde ve zarf-fiil ekinde *p > f* değişmesi yarım kalır: *yaḫışardılar* (7 – 19), *aḫarardıla* (9 – 93), *gēçiḫ* (57 – 67).

2. 3. 3. 1. 16. *ç > z* değişmesi: Urmiye ağızlarında *ç > z* değişmesi şu örneklerde görülür: *sağdıız* “sağdıç” (76 – 15), *sağduz* (76 – 15), *solduznan* (51 – 30).

¹⁸⁰ Buluç, Sadettin; “Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine”, **Makaleler**, s. 281'de *suvun* “suyun”, *suve* “suya”.

¹⁸¹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 87, 93'te *tafsırıgım*, *şafğa*, *gulf*, *turf*, *saf*, *if*.

¹⁸² Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 115'te *tof*, *şafğa*, *çekif*, *ehbaflığa*.

2. 3. 3. 2. Akıcılaşma

2. 3. 3. 2. 1. $b > m$ değişmesi: Türkçede kelime başında asli olan ünsüz b 'dir. Fakat bazı kelimelerde nazal benzeşme yoluyla $b > m$ değişmesi olduğu bilinmekte ve bu değişme, Eski Türkçe devresine kadar uzanmaktadır. $b > m$ değişmesi, Eski Oğuz Türkçesinde de vardır ve aynı kelime hem m hem b ile kullanılmıştır. Bu ikili durum daha sonra Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında b , Azeri sahasında m şeklinde gelişme göstermiştir.¹⁸³ Azeri sahasında yer alan Urmiye ağızlarında bazı kelimeler m 'lidir: *mene* (9 – 86), *meni* (18 – 5), *meim* “benim” (52 – 49).

Urmiye ağızlarında işaret zamiri *bu*, n ünsüzünün etkisiyle bazen m ünsüzüyle kullanılır: *minu* (74 – 7), *munkin* “bununkini” (9 – 38), *munun* (40 – 89).

Bu değişme, bazı örneklerde ilerleyici benzeştirme sonucunda gerçekleşir: *o yan mu yana* “o yana bu yana” (23 – 9), *kürsünün māsında* “kürsünün başında” (23 – 10).

$b > m$ değişmesi, şu örneklerde kelime başında meydana gelir: *miz* “biz” (50 – 28), *millem* “bilirim” (37 – 55).

2. 3. 3. 2. 2. $g > y$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $g > y$ değişmesi, g ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman görülür: *iyid* “yiğit” (43 – 22), *büyün* “bugün” (49 – 60), *beyendi* “beğendi” (27 – 35), *deyerli* “değerli” (7 – 4), *döyerix* (25 – 7), *gəşmeyinen* < geçmeginen “geçme” (54 – 6). Bu değişme, Salmas ağızında da yaygındır.¹⁸⁴

2. 3. 3. 2. 3. $k > y$ değişmesi: Urmiye ağızlarında k ünsüzü, kelime ortasında ve ulamalarda iki ünlü arasında kaldığı zaman $k > y$ değişmesi ortaya çıkar: *gerey_izdivac* (40 – 40), *kiçiy_idi* “küçüktü” (40 – 6), *erkey_olū* (29 – 84), *yémey_o* (27 – 149), *deliy_olardı* (27 – 220), *cengelliy_iymiş* “ormanlıkmış” (24 – 162), *göy_ot* (56 – 36), *sevincey_oldux* “çok sevindik” (9 – 154), *miney_atıydi* (19 – 21), *éşitdiyim* (28 – 196), *elediyi* (28 – 151), *düdeyinen* “düdük ile” (30 – 21), *geleceyem* (24 – 129), *gediyinde* (19 – 49), *béşiyine* (9 – 40), *gülmeyidi* (14 – 28), *ēteyim* (3 – 11), *beleyinen* (16 – 22), *ineyin* (55 – 39).

¹⁸³ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 98.

¹⁸⁴ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 130'da *büyün, büyünneri, eyer*.

Bu değişme, bazı kelimelerde hece sonlarında meydana gelir: *göytepe* “Göktepe” (56 – 6), *tüymen* “Türkmen” (14 – 18), *göyden* (15 – 30), *göyçek* < gökçek “güzel” (55 – 2), *yéyşembeden* (56 – 59).

k > y değişmesi, bazen de kelime sonunda görülür: *rehmetdiy* (58 – 104), *kiçiy* (8 – 42), *yémiriy* (8 – 54). Kelime sonunda *k > y* değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Mugan ağızında da tespit edilmiştir.¹⁸⁵

2. 3. 3. 2. 4. ğ > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *ğ > y* değişmesi, Eski Türkçedeki *soğık* kelimesinde gerçekleşir: *soyux* “soğuk” (4 – 17). Eski Türkçedeki *soğık* kelimesi, Tebriz Türkçesinde de *ğ > y* değişmesine uğrar.¹⁸⁶

2. 3. 3. 2. 5. c > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *c > y* değişmesi, şu kelime de tespit edilmiştir: *meylis* “meclis” (60 – 43).

2. 3. 4. Süreksizlik

Süreksizlik, sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzler şekline dönüşmesidir. Güney Azerbaycan Türkçesinde ileri derecede süreklileşme temayülü olduğu muhakkaktır.¹⁸⁷ Buna rağmen, Güney Azerbaycan Türkçesinde bazen süreksizlik örnekleri de görülmektedir.

2. 3. 4. 1. g: Eski Oğuz Türkçesinde *g* ünsüzü, iki ünlü arasında ve hece sonunda korunmuştur.¹⁸⁸ *g* ünsüzü, Urmiye ağızlarında da iki ünlü arasında bazen süreklileşmeden kullanılır: *petegin* (35 – 14), *eger* “eğer” (31 – 6), *sevdigim* (7 – 56), *üregimde* (12 – 26), *igidler* “yiğitler” (1 – 186), *böyügi* (41 – 36).

Azerbaycan ağızlarında kelime ortasında süreksiz *g* ünsüzünün kullanılmasına genellikle Doğu Grubu ağızlarında rastlanır.¹⁸⁹ İki ünlü arasında ve hece sonunda *g*

¹⁸⁵ Sönmez, Işık; *Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan*, s. 158’de *çölçülüy* < *çölçülük*, *göylüy* < *göylük*.

¹⁸⁶ Sarıkaya, Mahmut; *Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri*, s. 121’de *soyug*.

¹⁸⁷ Sarıkaya, Mahmut; *age.*, s. 123.

¹⁸⁸ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 70-71’de *dög-*, *sög-*, *ög-*, *örge-*, *ögüt*, *düğün*, *degirmen*, *yigit*, *egin*.

¹⁸⁹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 90’da *igne*, *dügü*, *dügme*, *igid*, *egri*, *igirmi*.

ünsüzünün süreklileşmeden kullanılması, Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızları¹⁹⁰ ile Irak Türk ağızlarından Kerkük ağzında da görülür.¹⁹¹ *g* ünsüzü, iki ünlü arasında ve hece sonunda ayrıca Bulgaristan Türk ağızlarında kullanılmaktadır.¹⁹²

2. 3. 4. 2. ğ: Urmiye ağızlarında *ğ* ünsüzünün iki ünlü arasında birkaç örnekte süreklileşmediği görülür: *çığıb* (7 – 19), *bağlamağı* (13 – 47), *bayrāğımız* (1 – 183).

2. 3. 4. 3. v > b değişmesi: Bu değişme, Azerbaycan ağızlarında genellikle alınma kelimelerde olmak kaydıyla Doğu Grubu ağızlarında ortaya çıkar.¹⁹³

v > b değişmesi, Urmiye ağızlarında da alınma kelime de görülür: *bafa* < Ar. vefā “vefa” (28 – 169).

2. 3. 4. 4. ş > ç değişmesi: Urmiye ağızlarında *ş > ç* değişmesi, şu kelime de gerçekleşir: *yaxçı* < yaxşı “güzel” (65 – 19).

2. 3. 4. 5. f > p değişmesi: Bu değişme, Urmiye ağızlarında şu kelime de görülür: *sedepli* < Ar. sedef “sedefli” (73 – 4).

2. 3. 5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

2. 3. 5. 1. ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler: Türkçede *ñ* sesi kelime ortasında ve sonunda yer alır, kelime başında yer almaz. Köktürkçeden bu yana Türkçenin yazılı metinlerinde kullanıldığı bilinen *ñ* sesi, bugün de kimi lehçelerde olduğu gibi Oğuz grubu ağızlarının bazılarında varlığını sürdürmektedir.¹⁹⁴ *ñ* sesi aynı zamanda Türkçenin tarihî

¹⁹⁰ Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı**, s. 15'te *begim, dögdiler, öğine*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 98'de *dögerekden*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 187'de *sögürt, yegen, ögün-, eger, segirt-*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, s. 50'de *degerine, begenmişem, verdiginden*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, s. 86'da *eşegi, diger, tüfegi, düğünerde*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 117'de *dügün, yegen, segirttim, beğinen*.

¹⁹¹ Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı**, s. 435'te *göger-, ögey, ög-, döğ-, söğ-*.

¹⁹² Nemeth, Gyula; “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, s. 127'de *begen-, örgen-, dögmek, söğüüt, gögüs, gördüğün, düğün*.

¹⁹³ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 87'de *xelbet, gabal, abam < avam, şalbar*.

¹⁹⁴ Hayashi, Tooru; “Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması”, **4. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 241.

sürecinde kimi lehçe ve ağızlarda çok farklı bir gelişme göstermiş, kendisinin korunamadığı durumlarda çeşitli sebeplerle yerini *ng/ng*, *n*, *ğ/g*, *ğ*, *y*, *v/w*, *h* ve *m* seslerine bırakmıştır.¹⁹⁵

Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişmeler, büyük ölçüde *ñ > n* ve *ñ > y* yönünde gerçekleşir. Bunlardan bilhassa *ñ > y* yönündeki değişme, kayda değer bir özellik taşır. Oğuz grubu ağızlarında *ñ > y* değişmesinin sınırları oldukça dağınıktır. Çünkü göç, iskân politikası vb. sebeplerle ağız gruplarının sınırlarının parçalanmış olduğu bilinmektedir. Buna rağmen *ñ > y* yönündeki değişme, Urmiye ağızlarını Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızlarına;¹⁹⁶ Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzına;¹⁹⁷ Erzurum'da Şenkaya-Olur Türkmenleri ağızlarına;¹⁹⁸ Tuzluca Azerilerine;¹⁹⁹ Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü, Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altıncöprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızlarına;²⁰⁰ İrevan²⁰¹ ve Nahçıvan²⁰² bölgesindeki ağızlara ve Afganistan Avşarlarının ağzına²⁰³ bağlar.

Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarında görülen *ñ > y* değişmeleri ile Kıpçak lehçeleri arasında bağlantı kurar ve Bartın ve yöresi ağızlarına bu açıdan en yakın lehçenin Karayimce olduğunu ifade eder. Korkmaz'a göre, birbirinden oldukça farklı yerlerde ortaya çıkmış olan bu *ñ > y* değişmesi, Kıpçak Türkçesinin tesiriyle izah edilebilir.²⁰⁴

Urmiye ağızlarında *ñ > y* değişmesi, çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman Urmiye

¹⁹⁵ Çağatay, Saadet; "Türkçede *ñ-ğ* Sesine Dair", **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s. 15-30.

¹⁹⁶ Korkmaz, Zeynep; **Bartın ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 5'te *köñül > göyün, köyül, eliñi > eliyi, öñüme > öyüme*; Eren, Emin; **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 39-40'ta *sacıy üsdünde, oğlumuy, gızıy*.

¹⁹⁷ Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, s. 52'de *koçay, babay, başay "başına", develeriyiz, kıziyiz*; Karahan, Leyla; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında *ñ > y* Değişmesi", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, Ankara 2000, s. 102.

¹⁹⁸ Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 270'de *başıyız*.

¹⁹⁹ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 120'de *eliyiz, goluyuz*.

²⁰⁰ Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları**, s. 207'de *ailey, babay, bāciy, dedey, neney*; Buluç, Sadettin; "Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri", **Makaleler**, s. 332'de *ēliy, ēliyiz*; Paşayev, Gazanfer vd.; **Irak Türkmen Lehçesi**, s. 120-122.

²⁰¹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 156.

²⁰² Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; **Das Aserbeidschanische**, s. 296'da *āliyi*; Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 91, 93'te *eliyiz, eliyizin, eliyize, eliyizi, eliyizze, eliyizzen*.

²⁰³ Ligeti, L.; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 64'te *ādāmuy, ādāmuyz*; Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", **Acta Orientalia**, Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 116.

²⁰⁴ Korkmaz, Zeynep; "Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine", s. 130-131.

ağızlarında $\tilde{n} > y$ değişmesi karakteristiktir: *diniyin* “dinini” (28 – 344), *adıym* “adını” (41 – 91), *torpağıyın* “toprağını” (58 – 75), *yadıyan* “hatırına” (28 – 10), *xıtmetiyen* “hizmetine” (40 – 35), *ğonşuyan* “komşuna” (41 – 18), *özüyen* “özüne” (28 – 68).

Bununla birlikte Merengeli, İmamzade, Gülmanhana, Balanuş ve Yekan Çongaralı, Körpü Çongaralı, Yuharı Didan, Göktepe, Per, Miyavak, Torpah Gala köylerinde teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik eklerinin, belirtme ve yönelme hâliyle birlikte ismin diğer hâlleriyle kullanılmalarında da $\tilde{n} > y$ değişmesine uğradığı görülür: *mamay* “annen” (47 – 86), *babay* (47 – 90), *ğızıy* (24 – 62), *éviyde* (37 – 70), *gelbiyi* (35 – 29), *başıyi* (24 – 61), *oğluya* (68 – 20), *xıtmetiyze* (40 – 8), *cenābiyiz* (63 – 15), *bayramıyız* (57 – 50), *selāmetdığıyzi* “selametliğinizi” (40 – 31), *yériyize* (52 – 95), *bileyzi* “sizi” (41 – 27), *elleriyiz* (70 – 39), *kesviyze* “işinize” (71 – 2), *sorguyuz* “sorgunuz” (58 – 22).

Balanuş köyünde $\tilde{n} > y$ değişmesi, ilgi hâli ekinden önce gelen teklik ikinci şahıs iyelik ekinde ortaya çıkar: *dedeyin_adı* (47 – 49). Anadolu ağızlarından Orta ve Güney Anadolu ile bunlara komşu bazı yörelerin ağızlarında $\tilde{n} > y$ değişmesi, sadece ilgi hâli ekinden önce gelen teklik ikinci şahıs iyelik ekinde gerçekleşir.²⁰⁵

Balanuş köyünde $\tilde{n} > y$ değişmesi, bir örnekte iyelik kökenli teklik ikinci şahıs ekinde görülür: *aldıy* “aldın” (47 – 160).

Urmiye ağızlarında $\tilde{n} > y$ değişmesi ayrıca şu kelimelerde meydana gelir: *göyül* < ET: köñül (19 – 55), *köyneh* < ET: köñlek “gömlek” (14 – 56).

Urmiye ağızlarında bazı kelime ve eklerde $\tilde{n} > n$ değişmesi gerçekleşir: *ğonşı* < ET: koñşu (9 – 158), *deniz* < ET: teñiz (12 – 22), *ğannı* < ET: kañlı “kağrı” (19 – 23), *don* < ET: toñ (29 – 60), *heğgin* (40 – 25), *bayramlaşdırdın* (48 – 42), *évlendirdin* (55 – 43), *éşidipsen* (41 – 61), *ğohumlain xıtmetine* (60 – 47). Urmiye ağızları bu değişmeyle Azeri sahasında yer alan ağızların birçoğuyla birleşmektedir.²⁰⁶

²⁰⁵ Karahan, Leyla; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında $\tilde{n} > y$ Değişmesi”, s. 103’te *babayñ* < *babaññ* (Adana), *neneyiñ* < *neneññ* (Çankırı), *malıyñ* < *malıññ* (Kayseri).

²⁰⁶ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 121.

Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *sũñũk* “kemik” kelimesinde $\tilde{n} > m$ değişmesi meydana gelir: *sũmũyũ* “kemiği” (24 – 65). Bu kelimedeki $\tilde{n} > m$ değişmesinde yuvarlak ünlünün etkisi vardır. Yuvarlak ünlüler, $\tilde{n}$ ünsüzünü bazı kelimelerde m ’ye dönüştürür. Oğuz grubu ağızlarında bu değişmenin örnekleri görülebilmektedir: *domuz* < ET: toñuz gibi.

Urmiye ağızlarında şu kelimedeki $\tilde{n} > ng$ değişmesi olur: *yũngũl* < EOT: *yũñũl* “hafif” (41 – 7).

Urmiye ağızlarında $\tilde{n}$ sesi, şu kelimedeki $\tilde{n} > ng$ şeklinde değişir: *gerengũlux* < EOT: *ķarañuluk/ķarañu* < ET: *ķarañgu* “karanlık” (24 – 88).

2. 3. 5. 2. $n > y$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $n > y$ değişmesi, şu örnekte ilgi hâli ekinde gerçekleşir: *gemiçi’yin_adın* “Gemici’nin adı” (30 – 9).

2. 3. 5. 3. $v > y$ değişmesi: Bu ünsüz değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Kazah ağzında yaygındır.²⁰⁷ $v > y$ değişmesi, Urmiye ağızlarında ise şu kelimelerde görülür: *döyre* < Ar. devre “zaman” (20 – 17), *éyden* “evden” (47 – 32).

2. 3. 5. 4. $l > n$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $l > n$ değişmesi, genellikle pekiştirme görevindeki n ile genişlemiş olan *ile-n* edatında gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *öküzünen* (7 – 13), *toxmağınan* (39 – 32), *atınan* (8 – 20).

$l > n$ değişmesi ayrıca teklik ikinci şahısta emir için kullanılan *-gũlan*, *-gilen* şekillerinde gerileyici benzeştirme sonucunda meydana gelir: *vérginen* “ver” (14 – 6), *çekginen* (4 – 6), *gelginen* (57 – 58), *olğınan* “ol” (58 – 96), *algınan* “al” (62 – 20).

2. 3. 5. 5. $r > y$ değişmesi: Urmiye ağızlarında $r > y$ değişmesi; kelime kök ve gövdelerinde, çokluk ekinde, geniş ve şimdiki zaman eklerinde oldukça yaygındır: *xãtiy* (37 – 60), *göyesen* (40 – 82), *biyden* (50 – 43), *bıyda* (37 – 8), *geyeh* (47 – 155), *biy_ağaynan* (76 – 3), *vaydı* (37 – 13), *yéyde* (41 – 39), *pişiriydi* (30 – 37), *tutéydile* (20 – 18), *éliy* (43 – 24), *bilmiydim* (42 – 5), *işméy* “içmiyor” (24 – 75), *goyaydım* (10 – 19), *gédey* “gider” (37 – 26),

²⁰⁷ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 90-91’de *döylet*, *söyün* < *sevin*, *göyde* < *gövde*.

toylay (37 – 11), *ağalay* (47 – 18), *elleyiñ* (25 – 43), *istemeñleyini* (9 – 43), *ketdeye* “köylere” (37 – 24). *r > y* değişmesi, benzer şekilde Salmas ağzında da görülür.²⁰⁸

r > y değişmesi, Yekan Çongaralı köyünde kelime başında gerçekleşir: *yehmetdih* “rahmetlik” (37 – 59), *yazıyix* “razıyız” (37 – 61).

Bu ünsüz değişmesi bazı örneklerde yarım kalır: *gıreydim* (26 – 1), *şérleri* “şiiirleri” (28 – 38), *yéralmadan* (37 – 4), *vardile* (37 – 5).

2. 3. 5. 6. y > n değişmesi: Bu değişme, Magatel köyünde *numuta* kelimesinde ortaya çıkar: *numuta* “yumurta” (14 – 26), *numurta* (14 – 26), *çiy numuta* (14 – 37). Bu kelime aynı zamanda Halaç²⁰⁹ ve Horasan Türkçesiyle birlikte Sonkor, Ferhad-Xan, Qorwa, Ali Qurçi, Şahrak ve Paradumba’da da Magatel köyündeki şekliyle kullanılmaktadır.²¹⁰

2. 3. 5. 7. r > l değişmesi: Bu değişmeye, Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda²¹¹ olduğu gibi Urmiye ağızlarında da rastlamak mümkündür: *selver* “server” (44 – 2), *erzulum* “Erzurum” (47 – 94), *addaldan* “adlardan” (62 – 67), *kelbäla’ya* “Kerbela’ya” (63 – 47).

2. 3. 5. 8. h > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *h > y* değişmesi, gırtlak ünsüzü *h*’nin bulunduğu alınma kelime gerçekleşir: *nesiyet* < Ar. nasihat (43 – 1).

2. 3. 5. 9. r > n, m değişmesi: Bu değişme, Urmiye ağızlarında *kadar* < Ar. kadar kelimesinin sonunda ortaya çıkar: *o geden* “o kadar” (56 – 12), *ne geden* “ne kadar” (69 – 46), *neğgeden* (9 – 66), *ne gedem* “ne kadar” (56 – 57), *o gedem* “o kadar” (52 – 52). Benzer örnekler, Salmas ağzında da bulunur.²¹²

²⁰⁸ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 130-131’de *yéyde* < *yérde*, *véy* < *vér*, *biy* < *bir*, *hey* < *her*, *oyda* < *orada*.

²⁰⁹ Doerfer, Gerhard; “Irano-Turkic”, *Turkic-Iranian Areas, Historical and Linguistic Aspect*, (ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), **Turkologica** 62, Wiesbaden 2006, s. 100.

²¹⁰ Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusiche Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 47’de *numurta*, *numurtä*.

²¹¹ Şireliyev, M.Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 92’de *silke*, *ğulvağa*, *keltenkele*; Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 91’de *ileşber*, *delbeder*; Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, s. 125’te *bilader*, *belber*.

²¹² Gökdağ, Bilgehan Atsız; **age.**, s. 135-136’da *neğeden*, *oğeden*, *neğgedem*.

2. 3. 5. 10. z > s değişmesi: Urmiye ağızlarında $z > s$ değişmesi, şu örneklerde tespit edilmiştir: *yüs* “yüz” (72 – 10), *véremmes* “veremez” (74 – 1), *ōzmüsü* (32 – 20).

Urmiye ağızlarında akıcı ünsüzler arasında gerçekleşen diğer değişmeler sınırlı sayıda ortaya çıkar:

2. 3. 5. 11. v > f değişmesi: *gofun* “kavun” (42 – 20).

2. 3. 5. 12. f > v değişmesi: *musavırxanada* “misafirhanede” (24 – 107).

2. 3. 5. 13. n > l değişmesi: *gülebaxan* (40 – 35).

2. 3. 6. Süreksiz Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

2. 3. 6. 1. k > ç değişmesi: Oğuz grubu ağızlarında $k > ç$ değişmesi, birbirinden farklı yerlerde bulunur. Azerbaycan ağızlarında $k > ç$ değişmesi, Nahçıvan Grubu ağızlarında kelime başında ve ortasında gerçekleşir.²¹³ Bu değişme ayrıca Anadolu’da Erzurum, Rize, Trabzon, Artvin, Malatya-Akçadağ ağızları ile Kosova Türk ağızlarında görülür.²¹⁴

Urmiye ağızlarında $k > ç$ değişmesi, şu örneklerde kelime başında ortaya çıkar: *çiçiĥ* “küçük” (64 – 47), *çişmiş* < *kişmiş* “kuru üzüm” (3 – 36).

2. 3. 6. 2. k > k değişmesi: Bu değişme, $k > ç$ yönündeki ünsüz değişmesinin yarım kalmış şeklidir. Urmiye ağızlarında $k > k$ değişmesi, kelime başında ve ortasında meydana gelir ve $k > ç$ değişmesine göre daha yaygındır: *kimin* “kimin” (6 – 9), *kilim* “kilim” (21 – 19), *kim* (2 – 43), *kilid* “kilit” (2 – 75), *tikerdile* “dikerlerdi” (21 – 19), *teğin* “gibi” (2 – 24), *tökeriğ* “dökeriz” (2 – 31), *yéke* “iri” (47 – 17), *eğerix* “ekeriz” (47 – 24).

2. 3. 6. 3. g > c değişmesi: Urmiye ağızlarında $g > c$ değişmesi, şu örnekte kelime başında görülür: *cavur* “gâvur” (28 – 114). Bu değişme, Irak Türk ağızlarında da vardır.²¹⁵

²¹³ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 50’de *çeçi*, *çüce*, *çiçiĥ*, *çeşmek*, *çirpiĥ*, *çünçi*, *heçaye*.

²¹⁴ Başdaş, Cahit; “Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında $g > c$ $k > ç$ Değişmeleri”, s. 7.

²¹⁵ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 79’da *cel*, *cemi* < *gemi*, *celeğin*, *cözel*.

2. 3. 6. 4. g > ğ değişmesi: *g > ğ* değişmesi, *g > c* yönünde gerçekleşen ünsüz değişmesinin yarım kalmış şeklidir. Urmiye ağızlarında bu değişme, kelime başında ve ortasında ortaya çıkar ve *g > c* değişmesinden daha sık görülür: *ġemi* (28 – 228), *ġedir* (29 – 18), *ġülüsdan* (48 – 19), *ġelirem* (68 – 38), *ġöreller* (2 – 9), *eġer* (2 – 75), *ġéceler* (3 – 62), *buġün* (6 – 7), *yazġinen* (47 – 97), *özġelē* “başkaları” (47 – 9).

2. 4. Ünsüz Benzeştirmeleri

Ünsüz benzeştirmesi, aynı kelime ortasında veya söyleniş açısından aynı durumda bulunan kelimeler içinde boğumlanma noktaları yakın olan ünsüzlerin birbirlerini tamamen ya da kısmen benzeştirmesi olayıdır.²¹⁶ Benzeştirme, konuşma diline has bir durumdur. Ünsüz benzeştirmeleri, ilerleyici ve gerileyici olmak üzere iki yönde gerçekleşir:

2. 4. 1. İlerleyici Benzeştirme

2. 4. 1. 1. Tam Benzeştirme

2. 4. 1. 1. 1. -nl- > -nn- benzeştirmesi: Sonu *n* ile biten kelimelere *l* ile başlayan yapım ve çekim ekleri geldiğinde *l* ünsüzü genellikle *n*’ye dönüşür: *gelenne* (53 – 11), *éşidenner* (7 – 3), *cavannar* “gençler” (7 – 19), *insannar* (27 – 250), *yannaana* “yanlarına” (36 – 11), *nişannallar* (1 – 30), *günnux* (7 – 11), *çetinnig* (12 – 34), *nişannı* (20 – 27), *gecinnidi* “Gecinlidir” (33 – 60), *çetinneşib* (13 – 15), *yaxınnaşanda* (9 – 152), *ānnamırdım* “anlamıyordum” (9 – 85).

2. 4. 1. 1. 2. -nd- > -nn- benzeştirmesi: Sonu *n* ünsüzü ile biten kelimeler ile zamir *n*’si almış olan kelimelere ayrılma hâli eki geldiği zaman hâl ekindeki *d* ünsüzü genellikle *n*’ye dönüşür: *iran’nan* (24 – 44), *evelinnen* (7 – 7), *havalarinnan* (7 – 33), *gözlerinnen* (7 – 68), *hedisinnen* “hadisinden” (7 – 69), *balacalainnan* “küçüklerinden” (10 – 38). Bu benzeştirmeyi, Azerbaycan ağızlarının tamamında görmek mümkündür.²¹⁷

²¹⁶ Korkmaz, Zeynep; Nevşehir ve Yöresi Ağızları, s. 92-93.

²¹⁷ Şireliyev, M. Ş.; Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları, s. 111’de *sennen*, *içinnen*.

-nd- > -nn- benzeştirmesi bazen kelime kökünde meydana gelir: *kennimiz* “köyümüz” (33 – 38), *günnüz* “gündüz” (48 – 9).

2. 4. 1. 1. 3. -dl- > -dd- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu *d* ünsüzü ile biten kelimelere *l* ünsüzüyle başlayan ekler geldiğinde gerçekleşir: *addaannan* “adlarından” (37 – 80), *mesciddere* (7 – 72), *şaddıx* (42 – 63).

2. 4. 1. 1. 4. -rl- > -rr- benzeştirmesi: Son ünsüzü *r* olan kelimelere *l* ile başlayan ekler geldiğinde ek ünsüzü *l*, *r*’ye dönüşür: *xeberreşesen* (57 – 68), *yérrıgımız* (7 – 3), *eskerrerden* (10 – 31), *cōherreri* “mücevherleri” (14 – 5), *davarrar* (11 – 6). -rl- > -rr- benzeştirmesi, Irak Türk ağızlarında da bulunur.²¹⁸

2. 4. 1. 1. 5. -tl- > -tt- benzeştirmesi: Sonunda *t* ünsüzünün bulunduğu kelimeye çokluk eki eklendiğinde ektaki *l* ünsüzü, *t*’ye dönüşür: *ketterde* “köylerde” (16 – 19).

2. 4. 1. 1. 6. -yr- > -yy- benzeştirmesi: -yr- > -yy- benzeştirmesi, kelime kökünde meydana gelir: *bayyamnan* “bayramdan” (59 – 25).

2. 4. 1. 1. 7. -mv- > -mm- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, iki kelime arasında gerçekleşir. Teklik birinci şahıs iyelik ekiyle biten kelimelerin devamında *var* kelimesi olduğunda bu kelimenin *v* ünsüzü, *m*’ye dönüşür: *yaşım mardı* “yaşım vardı” (46 – 2), *üzüm mar* (18 – 11), *oğlum mar* (12 – 18), *topum mardı* (10 – 21), *elāgem mardı* “alakam vardı” (28 – 64).

Urmiye ağızlarındaki iki kelime arasında ve sınırlı sayıda gerçekleşen diğer ilerleyici benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 1. 1. 8. -bv- > -bb- benzeştirmesi: *tesüb barıdı* “taassup vardı” (66 – 23).

2. 4. 1. 1. 9. -çk- > -çç- benzeştirmesi: *héc çes* < *héc kes* “hiç kimse” (10 – 28).

2. 4. 1. 1. 10. -sz- > -ss- benzeştirmesi: *yas sad* < *yas zad* “yas falan” (59 – 16).

²¹⁸ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 98’de *esgerrix*, *yeri*, *kirri*, *şeherrî*.

2. 4. 1. 2. Yarı Benzeştirme

2. 4. 1. 2. 1. -ml- > -mn- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, *m* ünsüzünün kendisinden sonra gelen *l* ünsüzünü *n*'ye dönüştürmesidir: *xanımnar* (6 – 40), *adamnain* (9 – 19), *bayramnar* (27 – 191). -ml- > -mn- benzeştirmesi, Kars ili ağızlarında da görölür.²¹⁹

2. 4. 1. 2. 2. -md- > -mn- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu *m* ünsüzü ile biten kelimelere ayrılma hâli eki geldiğinde ortaya çıkar ve bir nazallaştırma olayıdır: *fikrimnen* (24 – 1), *badamnan* (27 – 225), *elimnen* (28 – 61), *eemnen* “amcamdan” (9 – 78), *başımnan* (9 – 80). Bu benzeştirmeyi, Azerbaycan ağızlarının çoğunda görmek mümkündür.²²⁰

2. 4. 1. 2. 3. -tl- > -td- benzeştirmesi: -tl- > -td- benzeştirmesi, sonunda *t* ünsüzü bulunan kelimelere *l* ile başlayan ekler geldiğİ zaman ortaya çıkar ve süreksizleşme şeklinde gerçekteşen bir benzeştirmedir: *atdanallar* “atlarlar” (2 – 71), *ittihatdı* (42 – 51), *şöhretdeernin* “soyadlarının” (42 – 43), *zatdaı* “şeyleri” (50 – 5), *söhbeterdirmizde* (27 – 130), *döletdidi* “devletli” (40 – 79), *sütüdi* (9 – 163), *ketüdi* (15 – 24), *rehmetüdi* (58 – 104).

2. 4. 1. 2. 4. -mv- > -mb- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu teklik birinci şahıs iyelik ekinin *m*'si ile *var* kelimesi arasında ortaya çıkar: *yaşım bardı* “yaşım vardı” (28 – 14), *kitabım bārdı* (28 – 60).

2. 4. 1. 2. 5. -pm- > -pb- benzeştirmesi: -pm- > -pb- benzeştirmesi, süreksizleşme yönünde meydana gelen bir benzeştirmedir: *tapbışam* “bulmuşum” (42 – 30), *öpbę* “öpme” (60 – 52).

2. 4. 1. 2. 6. -řl-> -řd- benzeştirmesi: Bu benzeştirmede diş ünsüzü ř, *l* ünsüzünü bir başka diş ünsüzü olan *d*'ye dönüştürür: *işdetmemişem* “işletmemişim” (14 – 5).

2. 4. 1. 2. 7. -dl- > -dn- benzeştirmesi: -dl- > -dn- benzeştirmesinde diş ünsüzü *d*, *l* ünsüzünü bir diğęr diş ünsüzü *n*'ye benzeştirir: *şehr-i bidniz'den* “Bitlis şehrinden” (24 – 32).

²¹⁹ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 126'da *hamamnansın*, *ğamnan*, *adamnar*.

²²⁰ şireliyev, M. ř.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 114'te *bayramnıx*, *adamnar*, *davamnı*.

2. 4. 2. Gerileyici Benzeştirme

2. 4. 2. 1. Tam Benzeştirme

2. 4. 2. 1. 1. -rl- > -ll- benzeştirmesi: Çokluk üçüncü şahıs ekinde yer alan *l* ünsüzü, kendisinden önce gelen geniş ve şimdiki zaman eklerindeki *r* ünsüzünü kendisine benzeştirir: *sevelle* (33 – 39), *yetireller* (19 – 7), *taxılla* (6 – 14), *ğoyéllar* (6 – 16), *ğörsedille* “gösteriyorlar” (13 – 9). Bu benzeştirme, Irak Türk ağızlarında da görülür.²²¹

-rl- > -ll- benzeştirmesi, *r* ünsüzüyle biten kelimeye -l_x eki geldiğinde de ortaya çıkar: *bağdallıxdı* “bostancılıktır” (52 – 14).

2. 4. 2. 1. 2. -ts- > -ss- benzeştirmesi: *t* ünsüzüyle biten kelimelere *s* ünsüzüyle başlayan ekler geldiğinde *t* ünsüzü, gerileyici benzeştirmeyle *s* olur: *tussun* “tutsun” (2 – 43), *ğéssen* “gitsen” (47 – 20).

2. 4. 2. 1. 3. -ls- > -ss- benzeştirmesi: Bu benzeştirmede -ts- > -ss- benzeştirmesinde olduğu gibi eklerde bulunan *s*, yanındaki *l* ünsüzünü kendisine benzetir: *ossaydı* “olsaydı” (29 – 82), *össün* “ölsün” (21 – 29).

2. 4. 2. 1. 4. -ry- > -yy- benzeştirmesi: İki kelime arasında veya kelime ortasındaki *y* ünsüzü, kendisinden önce gelen *r* ünsüzünü kendisine benzetir: *biy yarım* (10 – 26), *hey yanda* (33 – 60), *ayyılığı* (73 – 27).

2. 4. 2. 1. 5. -vm- > -mm- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, vurgusuz orta hecede ünlü düşmesinden sonra yan yana kalan *v* ile *m* ünsüzleri arasında gerçekleşir: *émimizdeydi* “evimizdeydi” (9 – 45), *émimize* (9 – 62).

Urmiye ağızlarında yaygın olmayan diğer gerileyici benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 2. 1. 6. -sc- > -çç- benzeştirmesi: *meççitderde* (12 – 35).

²²¹ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 101’de *alıllar*, *açalar*, *baxallar*, *isteller*.

2. 4. 2. 1. 7. -rk- > -kk benzeştirmesi: *hék kesin* “herkesin” (60 – 25).

2. 4. 2. 1. 8. -rn- > -nn benzeştirmesi: *bin nefer* “bir nefer” (27 – 166).

2. 4. 2. 1. 9. -rř- > -şş- benzeştirmesi: *biş řéyler* (33 – 53).

2. 4. 2. 1. 10. -çç- > -çç- benzeştirmesi: *ğuççuludı* “Kuşçuludur” (15 – 6).

2. 4. 2. 1. 11. -çk- > -çç- benzeştirmesi: *héc çes* “hiç kimse” (66 – 21).

2. 4. 2. 1. 12. -mr- > -mm- benzeştirmesi: *yimmi* “yirmi” (10 – 18).

2. 4. 2. 1. 13. -mb- > -mm- benzeştirmesi: *ammara* “ambara” (55 – 35).

2. 4. 2. 1. 14. -lt- > -tt- benzeştirmesi: *béř_attı* “beş altı” (9 – 115).

2. 4. 2. 1. 15. -bğ- > -ğğ- benzeştirmesi: *ağğuş* < ab ğuş “çorba” (17 – 25).

2. 4. 2. 1. 16. -xb- > -bb- benzeştirmesi: *çob baha* < çox baha “çok paha” (13 – 16).

2. 4. 2. 2. Yarı Benzeştirme

2. 4. 2. 2. 1. -bd- > -td- benzeştirmesi: Öğrenilen geçmiş zaman ekinde yer alan *b* ünsüzü, kendisinden sonra gelen kuvvetlendirme ekindeki diş sesi *d* ünsüzünden dolayı gerileyici benzeştirme yoluyla başka bir diş ünsüzü olan *t*’ye dönüşür: *aparıtdılā* “götürmüşler” (9 – 158), *ölütđi* “ölmüş” (9 – 26), *yaptırtıdıla* “yaptırmışlar” (9 – 124), *ğālmıtdı* “kalmamış” (14 – 33). Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki bu benzeştirme, Salmas ağzında da bulunur.²²²

²²² Gökdağ, Bilgehan Atsız; Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme, s. 137’de *balalayıtdı, otırıtdı, salıtdı, yatıtdı*.

2. 4. 2. 2. 2. -rl- > -rl- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, gerileyici *-rl-* > *-ll-* benzeştirmesinin yarım kalmış şeklidir: *yérlerde* (27 – 34), *ğeraşlaşalla* “kararlaşırlar” (27 – 60), *dāniřarlar* (6 – 10), *diyeérle* (6 – 11), *davaérlat* (9 – 157).

2. 4. 2. 2. 3. -nb- > -mb- benzeştirmesi: İki kelime arasında gerçekteşen bu gerileyici benzeştirmede dudak ünsüzü *b*, kendisinden önceki *n* ünsüzünü bir başka dudak ünsüzü *m*’ye dōnüştürür: *om bir* “on bir” (39 – 2), *om béř* (58 – 29).

Urmiye ağızlarında bu tür benzeştirmelerin yaygınlaşmamış olanları şunlardır:

2. 4. 2. 2. 4. -çz- > -sz- benzeştirmesi: *hés zad* “hiçbir şey” (50 – 27).

2. 4. 2. 2. 5. -çç- > -çc- benzeştirmesi: *yavaçcana* “yavaşça” (24 – 6).

2. 4. 3. Uzak Benzeştirme: Uzak benzeştirme; aralarında bir veya birden çok ses olsa dahi iki ünsüzden birinin, diğérinin etkisinde kalarak değışmesidir.²²³ Urmiye ağızlarında tespit edilen uzak benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 3. 1. -lr- > -ll- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, birkaç kelimedede görülür. Kelimenin aslında bulunan *l* ünsüzü, geniş zaman ekindeki *r* ünsüzünü ilerleyici benzeştirmeyle kendisine benzeştirir: *geleldile* “gelirlerdi” (29 – 61), *deleldile* (73 – 48), *düzeldeldile* (30 – 6).

2. 4. 3. 2. -lr- > -rr- benzeştirmesi: Gerileyici yönde gerçekteşen bu benzeştirmede *r* ünsüzü, *l* ünsüzünü kendisine benzeştirir: *burar* “bunlar” (8 – 27).

-lr- > -rr- benzeştirmesinin yarım kaldığı da olur: *kéf_érérem* “keyiflenirim” (33 – 25).

Urmiye ağızlarında görülen diğér uzak benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 3. 3. -fv- > -ff- benzeştirmesi: *fehliye férédim* “işçiye verirdim” (47 – 82).

²²³ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 130.

2. 4. 3. 4. -kş- > -şş- benzeştirmesi: *şşāverzi* < Far. keşāverz “çiftçi” (18 – 10).

2. 4. 3. 5. -rk- > -şş- benzeřtirmesi: *bir şiši* “bir kiři” (1 – 159).

2. 5. Aykırılma

Aykırılma, bir kelimedede yan yana veya birbirinden aralıklı şekilde bulunan; ama boğumlanma yerleri birbirinin aynısı ya da birbirine yakın olan ünsüzlerden birinin, kendi boğumlanma yerini diğlerinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesidir. Bu ses olayı, bir bakıma benzeştirmenin zıddıdır.²²⁴

Urmiye ağızlarında aykırılma bazı kelimelerde meydana gelir: *ğeral* < Ar. karar (62 – 74), *bafa* < Ar. vefā (28 – 169).

2. 6. Ünsüz İkizleşmesi

Azeri sahasının belirleyici fonetik temayüllerinden biri, kelime ortasında meydana gelen ünsüz ikizleşmeleridir.²²⁵

Ünsüz ikizleşmesinin sebepleri arasında vurgu da yer alır. Çünkü; birinci hecenin ünlü ile bitmesi sonucunda zayıf duruma düşen ikinci hece, bu zayıflığını ikinci hecedeki ünsüzü ikizleştirerek telafi etmeye çalışır.²²⁶

Urmiye ağızlarında kelime ortasında *k*, *k*, *m*, *ş* ünsüzlerinin ikizleştiğı görülür. Bu ünsüzler arasında en çok *k* ve *k* ünsüzleri ikizleşir. Ayrıca, *k* ve *k* ünsüzleri ikizleşirken bazen tonlularak *ğ* ve *g* ünsüzlerine dönüşür: *sakğalların* (7 – 73), *seğgel* (7 – 76), *seğgel* (14 – 55), *neğgede* “ne kadar” (24 – 5), *çuğğur* “çukur” (29 – 75), *sekkiz* (40 – 41), *sekgiz* (22 – 41), *hammısı* “hepsi” (18 – 40), *hemmeşe* (29 – 40), *aşşağı* (14 – 22), *aşşıx* (64 – 32), *işşine*

²²⁴ Korkmaz, Zeynep; Nevşehir ve Yöresi Ağızları, s. 96.

²²⁵ Şireliyev, M. Ş.; Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları, s. 124; Karahan, Leyla; Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, s. 32; Paşayev, Gazanfer vd.; Irak Türkmen Lehçesi, s. 106.

²²⁶ Korkmaz, Zeynep; age., s. 102-103.

(18 – 9). Kelime ortasındaki bu ikizleşmelerde *k* ünsüzünün yer yer korunmasının sebebi de yine ikizleşmedir.²²⁷

Urmiye ağızlarında gerçekleşen ünsüz ikizleşmelerinin bir kısmı, fiil çekimlerindeki ses olaylarından kaynaklanmaktadır. Sonu *l*, *n*, *r* ve *y* ünsüzleri ile biten fiiller; geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde geniş zaman ekindeki ünlü düşer ve iki ünsüz yan yana kalır. Daha sonra *l*, *n*, *y* ünsüzleri ile geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasında ilerleyici benzeştirme meydana gelir: *goyyam* “koyarım” (3 – 21), *gellem* “gelirim” (14 – 46), *vırram* “vururum” (40 – 24), *pişirrem* (3 – 20), *gellix* “geliriz” (40 – 71), *allux* “alırız” (21 – 4), *sallığ* “salarız” (2 – 31), *goyyux* “koyarız” (73 – 63), *géçinnıx* “geçiniriz” (67 – 8), *aparrıx* (2 – 60).

Eski Türkçedeki *ısığ* kelimesinde, *ğ* ünsüzünün düşmesi soncunda zayıf duruma düşen hecede ünsüz ikizleşmesi gerçekleşir: *issi* “sıcak” (9 – 17).

Ünsüz ikizleşmesi, ayrıca yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde ortaya çıkar: *saxlıyammazdı* (7 – 65), *gedemmedim* (28 – 32), *yétiremmir* (69 – 32).

2. 7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi, Türkçeye yabancı dillerden geçmiş bazı sözlerin iç seslerindeki çift ünsüzlerin tekleşmesidir. Urmiye ağızlarında tekleşme, genellikle şu kelimelerde görülür: *āma* < Ar. ammā (7 – 8), *evel* < Ar. evvel (7 – 7), *hidiye* < Ar. hediye (7 – 29), *sayadoğlu* < Ar. sayyād “avcıoğlu” (1 – 95), *tükan* < Ar. dukkân (35 – 57), *séyid* < Ar. seyyid (48 – 18).

2. 8. Ünsüz Düşmesi

2. 8. 1. y düşmesi: *y* ünsüzü, yarı ünlü ve akıcı bir ünsüz olmasından dolayı düşmeye meyilli bir sestir.

²²⁷ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 94.

Azeri sahasında²²⁸ ve Urmiye ağızlarında *y* ünsüzü, ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli bazı kelimelerin başında sistemli bir şekilde düşer: *iterdi* (1 – 258), *igid* (43 – 4), *üregimde* (12 – 26), *ıldırım* (9 – 53), *il* (22 – 18), *üzü* (14 – 48).

Aslında bu ses olayının bir ünsüz düşmesi mi yoksa türemesi mi olduğu meselesi tartışmalıdır. Gülsevin, bu tür kelimelerde ünsüz düşmesi mi yahut türemesi mi olduğunu anlamak için öncelikle yaşayan Türk lehçelerine başvurulması gerektiğine vurgu yapar. Azeri sahasında *y*'siz, Türkiye Türkçesinde *y*'li olan bu kelimeler, diğer Türk lehçelerinde başka ünsüzlerle karşılanmaktadır. Örnek olarak Azeri sahasındaki *il*; Kırgız Türkçesinde *cıl*, Kazak Türkçesinde *jıl*, Tuva Türkçesinde *çıl*, Yakut Türkçesinde *sıl* olarak yer alır. Dolayısıyla bu kelimelerin başında bulunan *c*, *j*, *ç*, *s* ünsüzleri türeme şeklinde düşünülemez. Bu ünsüzler, asli ses olarak değerlendirilmelidir. O hâlde, yaşayan Türk lehçelerindeki varyantlardan yola çıkıldığında ilk hecesinde dar ünlü bulunan bu kelimelerde ancak bir ünsüz düşmesinden söz edilebilir.²²⁹

y ünsüzünün, kelime başında ayrıca Gagavuz Türkçesinde de düştüğü görülmektedir.²³⁰

Urmiye ağızlarında kelime ortasında *y* düşmesi, hem kök ve gövdelerde hem de eklerde oldukça yaygındır: *ğenanani* “kaynanani” (17 – 14), *gidin* “giydin” (13 – 49), *kéf* “keyif” (25 – 9), *yéediğ* “yerdik” (55 – 25), *déer* (4 – 16), *böüyende* (45 – 6), *onatmax* “oynatmak” (24 – 118), *göererdi* (8 – 91), *sölemez* (28 – 249). *y* ünsüzü, kelime ortasında Azerbaycan ağızları ve Irak Türk ağızlarında da düşer.²³¹

²²⁸ Ligeti, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, s. 59’da *il*, *ilân*; Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 6’da *umax*, *uxarı*, *üh*, *umşax*; Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 106; Erten, Münir; **Diyanbakır Ağzı**, s. 17’de *ilân*, *üregim*, *üzin*, *üzügünü*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 95’te *igit*, *üregim*, *üzük*, *üzü*, *ükü*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 31; Öztürk, İrfan; **Adilcevaz Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001, s. 24’te *üzü*, *üzük*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, s. 104’te *üzük*, *igidim*, *üregimden*, *üzbaşı*, *ilân*, *irmi*, *ildiz*, *ük*; Buluç, Sadettin; “Kerkük Hoyratlarına Dair”, **Makaleler**, s. 260’ta *il*, *üräk*.

²²⁹ Gülsevin, Güler; “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): ‘üzüm/yüzüm; ölük/höllük’ türeme mi düşme mi?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, C. 5, S. 2, İzmir 2005, s. 209.

²³⁰ Özkan, Nevzat; “Gagavuz Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 98’de *ük*, *ürek*, *üz*, *üzük*.

²³¹ Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **age.**, s. 45’te *oatdı*, *boaxçı*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 94’te *sele* < *söyle*, *seled* < *söylet*, *xeir*, *könek*.

Kelime sonunda *y* düşmesi, Urmiye ağızlarında *buğda* “buğday” (47 – 24) kelimesinde ortaya çıkar.

2. 8. 2. r düşmesi: Türkçede; titrekleme ve söylenişindeki güçlük sebebiyle yeri en zayıf olan ses, *r* ünsüzüdür. Bundan dolayı *r* ünsüzü, özellikle konuşma dilinde hem kök ve gövdelerde hem de çekim eklerinde kolayca düşmektedir.²³²

Urmiye ağızlarında üçüncü şahıs bildirme ekinde bulunan *r* ünsüzü genellikle düşer: *şefâdı* “şifadır” (13 – 54), *almadı* (32 – 10), *yoxdî* (42 – 24), *türk'ti* (7 – 2). Bildirme ekinin söylenişi, onunla şekil olarak aynı olan görülen geçmiş zaman ekinin söylenişinden çok farklıdır. Bildirme ekinin vurgusu oldukça zayıftır. Vurgu, bildirme ekinden önceki hecede toplanmıştır. Bu durum, konuşmada rahatlıkla fark edilebilmektedir. Bildirme ekinde *r* ünsüzünün düşmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır.²³³

Urmiye ağızlarında kelime kök ve gövdelerinde *r* ünsüzünün düşmesi genellikle diş sesleri *s*, *t*, *d* ünsüzlerinden önce görülür: *döt* “dört” (10 – 19), *ğutarardı* “bitirirdi” (5 – 60), *ğut* “kurt” (11 – 8), *şetdi* “şarttır” (36 – 27), *numuta* “yumurta” (14 – 26), *küt* “Kürt” (9 – 137), *bıda* “burada” (47 – 32), *biden* “birden” (48 – 19), *ğadaş* “kardeş” (48 – 23), *ğacıma* (8 – 27), *çığatdı* (9 – 55), *ğopatdıx* (9 – 142), *véseler* (18 – 15), *fás* “Fars” (10 – 19), *aslanı* (58 – 7), *ğıxdıran* (7 – 75), *tühlere* “Türklere” (54 – 29).

Faktitif ekinde bulunan *r* ünsüzü, bulunduğu hecenin zayıf olmasından dolayı bazen düşer: *getisün* < ET: *keltür-* “getirsin” (43 – 6), *otumuşux* < ET: *oltur-* “oturmuşuz” (52 – 98).

Urmiye ağızlarında şimdiki ve geniş zaman eklerindeki *r* ünsüzü bazen düşer: *gédi* “gidiyor” (70 – 29), *alı* (4 – 24), *kesili* (28 – 247), *geli* (70 – 22), *tutulı* (28 – 246), *éledih* “yapardık” (8 – 28), *aparadıx* (24 – 12), *tutadıx* (47 – 4). *r* düşmesi, benzer şekilde Irak Türk ağızları ile Salmas ağzında da ortaya çıkar.²³⁴

²³² Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 69.

²³³ Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 134.

²³⁴ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 97’de *saralı*, *gögeri*, *qem azalı*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 137’de *déyi*.

Çokluk ekinde bulunan *r* ünsüzünün bazen düştüğü görülür: *hecilein* “hacıların” (2 – 56), *özlei* (3 – 74), *ola* “onlar” (8 – 33), *nevelēme* “torunlarıma” (9 – 27), *uşaxlaı* (16 – 4), *adamnain* (9 – 19).

Çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzü bazen düşer: *goyaydıla* (3 – 36), *durdula* (9 – 142), *oxurdula* (9 – 19), *ğazmışla* (56 – 46), *getirerdile* (59 – 2).

Sonunda *r* ünsüzü bulunan fiiller, emir kipinde teklik ikinci şahısla çekimlendiğinde bazen ünsüz düşmesi olur: *gêş ge otu* “geç gel otur” (14 – 6), *götü* “götür” (14 – 21). Teklik ikinci şahıs emir çekiminde *r* ünsüzünün düşmesi, Halhal ağızlarında da görülür.²³⁵

Ünsüz ikizleşmesinin olduğu kelimelerde, ikiz ünsüzlerin vurguyu üzerlerine almasından dolayı sondaki *r* ünsüzü bazen düşer: *oğğede* “o kadar” (28 – 299), *neğgede* “ne kadar” (24 – 5).

r ünsüzü, ayrıca bazı kelimelerin sonunda düşer: *ege* “eğer” (68 – 28), *bi* “bir” (68 – 30), *bu cü* “bu tür” (30 – 21), *bu cu* (37 – 51).

2. 8. 3. h düşmesi: Azerbaycan ağızlarında *h* düşmesi, daha çok Doğu Grubu ağızlarında alınma kelimelerde görülür.²³⁶

Urmiye ağızlarında *h* ünsüzü, kelime ortasında ve sonunda alınma kelimelerde düşer. Ayrıca bu ünsüz, düştükten sonra kendisinden önceki ünlüyü genellikle uzatır: *şōret* < Ar. şuhret (8 – 2), *tēsıl* < Ar. tahsıl (28 – 21), *gēfe* < Ar. kahve (23 – 2), *sabā* < Ar. sabāh (24 – 19), *alla* < Ar. Allah (25 – 4), *māşalla* < Ar. mā-şā’-Allah “maşallah” (47 – 72), *inşalla* < Ar. in-şā’-Allah “inşallah” (24 – 9).

2. 8. 4. l düşmesi: Azerbaycan ağızlarında *l* düşmesi pek yaygın değildir.²³⁷ Urmiye ağızlarında *l* ünsüzü bazı kelimelerde diş ünsüzleri *d*, *s* ve *t*’den önce düşer: *düzetdedile* “düzelttiler” (9 – 60), *atta* “altta” (9 – 99), *atmış* “altmış” (10 – 33), *bidim* “bildim” (8 – 34), *boşatdı* “boşalttı” (68 – 4), *osun* “olsun” (74 – 21).

²³⁵ Karini, Jahangir; *Erdebil İli Ağızları*, s. 109’da *du* “dur”, *götü* “götür”, *otu* “otur”.

²³⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 105’te *mēle*, *zēmet*, *pēlvan*, *vēşi*, *mēsıl*, *tēkim*.

²³⁷ Şireliyev, M. Ş.; *age.*, s. 107’te *atmış*, *düzet*, *öşdüm*, *ğaxdı* < *ğalxdı*.

l ünsüzü şu örnekte ise *d* ünsüzünden sonra düşer: *dusduğumuz* “dostluğumuz” (37 – 68).

Ayrıca bazı kelimelerin sonunda *l* düşmesi ortaya çıkar: *deyi* “değil” (43 – 26), *ge* “gel” (57 – 3).

2. 8. 5. n düşmesi: Urmiye ağızlarında *n* ünsüzü, kelime köklerinde genellikle diş sesleri *d*, *s* ve *t* ünsüzlerinden önce düşer: *ket* < Soğ. kent “köy” (14 – 44), *ğet* < Ar. kıand “şeker” (18 – 17), *cisdi* < Ar. cins “iyidir, güzeldir” (15 – 4).

İlgi hâli ekinin ilk ünsüzü bazen düşmektedir: *ğéynatasın* “kaynatasının” (6 – 39), *ōuñ* “onun” (9 – 19).

Ayrılma ve vasıta hâli eklerinde *n* ünsüzü bazen düşer: *pénceresinne* “penceresinden” (16 – 4), *saldışına* “sağdıciyla” (6 – 31).

n düşmesi bazen de kelime sonunda görülür: *fila* “filan” (2 – 8).

2. 8. 6. s düşmesi: Urmiye ağızlarında *s* düşmesi şu kelimede diş ünsüzü ç’den önce gerçekleşir: *meçit* < Ar. mescid (35 – 59).

2. 8. 7. t düşmesi: Urmiye ağızlarında *t* düşmesi, sonu çift ünsüzle biten alınma kelimelerde görülür: *res* < Far. rāst (35 – 60), *dos* < Far. dūst “dost” (73 – 21), *vex* < Ar. vakt “vakit” (33 – 76). Benzer örnekler, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.²³⁸

2. 8. 8. v düşmesi: *v* ünsüzü, Urmiye ağızlarında düştükten sonra kendisinden önceki ünlüyü ya uzatır ya da ikiz ünlü hâline getirir: *dōre* < Ar. devre “çevre” (7 – 62), *ōlat* < Ar. evlād (24 – 38), *nōruz* < Far. nevrūz (27 – 202), *sourardilā* “savururlardı” (8 – 83), *ğoururdula* “kavururlardı” (17 – 25), *dōlet* < Ar. devlet (42 – 7). *v* düşmesi, Nuha ve Salmas ağızlarında da ortaya çıkar.²³⁹

²³⁸ Rüstemov, R. E.; *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 64’te *vax* (*vaxt*), *des* (*dest*), *dos* (*dost*).

²³⁹ İslamov, Musa; *Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti*, s. 59’da *noruz*, *ğourma*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağızı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 151’de *houza*, *nobe*.

2. 8. 9. ğ düşmesi: Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde ğ düşmesi görülür: *youx* < ET: yağuk “yakın” (67 – 6), *yauş* < ET: yağ- “yağış” (11 – 4), *ğırō* < ET: kırāğu “kırağı” (4 – 12). Bu kelimelerdeki ğ ünsüzü, ğ > ğ > v şeklinde sızıcılaştıktan sonra düşer.²⁴⁰

Urmiye ağızlarında ğ düşmesi ayrıca şu kelimeye ortaya çıkar: *soux* < ET: *soğık* (9 – 155). Bu kelimedeki ğ ünsüzü, ğ > y değişmesinden sonra düşer.²⁴¹

2. 8. 10. ñ düşmesi: ñ sesinin düşmesi birden olmaz. Bu düşme, ñ sesinin bölünmesinden sonraki ses değişimleri sonucunda gerçekleşir. Oğuz grubu ağızlarının bazılarında ñ sesi, *ng/ng* (< ñ) seslerine bölündükten sonra gelişmesini *n*, *ğ/g*, *ğ*, *y*, *v/w*, *h* seslerine dönüşmek suretiyle gösterir. ñ sesinin bölünmesiyle ortaya çıkan bu sesler (*n*, *ğ/g*, *ğ*, *y*, *v/w*, *h*) ise zamanla eriyip düşer.²⁴²

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs iyelik ekinde iki ünlü arasında kalan ñ sesi, artık büyük oranda düşmüş durumdadır: *suallarız* “sorularınız” (27 – 285), *hüzürüze* (41 – 33), *elizde* (9 – 94), *sözüzi* “sözünüzü” (8 – 55), *âvcızda* “avucunuzda” (9 – 94), *xıdmetize* “hizmetinize” (41 – 24).

İyelik kökenli çokluk ikinci şahıs ekinde iki ünlü arasında bulunan ñ sesi de tamamıyla eriyip kaybolmuştur: *olduz* “oldunuz” (28 – 290), *geldiz* “geldiniz” (10 – 41), *ğoyaydız* “koyaydınız” (63 – 64), *durduz* “durdunuz” (10 – 41), *vérssez* “verseniz” (27 – 57), *buyursaz* “buyursanız” (1 – 94).

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli çokluk ikinci şahıs ekinde ñ düşmesi, Azeri sahasına hastır.²⁴³

ñ sesi ayrıca şu kelimeye düşer: *sora* < EOT: *soñra* (41 – 58). Bu kelimedeki ñ sesinin düşmesi, Afganistan Avşarlarının ağızında da tespit edilmiştir.²⁴⁴

²⁴⁰ bk. **2. 3. 3. 1. 11. ğ > v değişmesi.**

²⁴¹ Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; **Das Aserbeidschanische**, s. 290.

²⁴² Geniş bilgi için bk. Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 23-28.

²⁴³ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 156, 247; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağızı**, s. 35, 47’de *biriz*, *başızı*, *düştüz*, *gömdüz*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 270, 347’de *ağaz*, *kölez*, *gardaşız*, *aldız*, *başladız*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağızı**, s. 101’de *öğrendiz*, *aldız*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 153’te *durduz*, *gördüz*.

²⁴⁴ Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 36.

2. 8. 11. ş düşmesi: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman çekiminde, zaman ekindeki ş ünsüzü bazen düşer: *almısz* “almışsınız” (10 – 43).

2. 8. 12. d düşmesi: Azerbaycan ağızlarının birçoğunda²⁴⁵ ve Urmiye ağızlarında *d* düşmesi, şu kelimde *n* ünsüzünden sonra görülür: *günüz* “gündüz” (10 – 19).

2. 8. 13. k düşmesi: Urmiye ağızlarında *k* düşmesi, kelime sonunda görülür: *gere* “gerek” (14 – 36).

2. 8. 14. ƣ düşmesi: Urmiye ağızlarında *ƣ* düşmesi, kelime ortasında ve sonunda ortaya çıkar: *alacasan* “alacaksın” (9 – 79), *yo* “yok” (24 – 109). Bu kelimelerdeki *ƣ* düşmesi, *ƣ* > *x* değişmesinden sonra gerçekleşir.

2. 9. Ünsüz Türemesi

2. 9. 1. y türemesi: Urmiye ağızlarında kelime başında *y* türemesi, *in-* fiili ile *ekin* kelimesinde görülür: *yéndim* (28 – 317), *yekin* “ekin” (25 – 16). Kelime başında *y* türemesi, Gagavuz Türkçesinde de vardır.²⁴⁶

Türkçenin bir kuralı olarak kelime ve eklerin birleşmesi esnasında, iki ünlü arasında, *y* ünsüzü yardımcı ses niteliğinde kullanılır: *ayaxlarıynan* (7 – 21), *elleriynen* (7 – 21), *yéyin* (8 – 55), *ağlayan* (74 – 27).

Urmiye ağızlarında *y* türemesi, ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra ortaya çıkar: *şuluğuydum* “yaramazdım” (28 – 281), *adamıydı* “adamdı” (8 – 55), *varıydı* “vardı” (10 – 19), *varıymış* (56 – 12), *cengelliııymış* “ormanlıkmış” (24 – 162), *seğgeliydiler* (61 – 6), *yoxuydu* (1 – 108). *y* türemesi, benzer şekilde Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu ağızları²⁴⁷ ile Irak Türk ağızlarında²⁴⁸ da görülür.

²⁴⁵ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 109’da *günüz*.

²⁴⁶ Özkan, Nevzat; “Gagavuz Türkçesi”, s. 100’de *yıkrâm* < *Ar. ikrâm*, *yımdat* < *Ar. imdâd*.

²⁴⁷ Rüstemoğlu, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 42’de *varıydı*, *varıymış*, *yoxuydu*, *yoxuymuş*.

Bazı alınma kelimelerde, ayın (ɛ) ünsüzü düştükten sonra *y* ünsüzü türer: *möymün* < Ar. mu'min (2 – 16), *şeriyet* < Ar. şerî'at (24 – 16), *néymet* < Ar. ni'met (41 – 63).

2. 9. 2. h türemesi: Kelime başında *h* türemesi,²⁴⁹ Urmiye ağızlarında *helbetde* (63 – 14) kelimesinde ortaya çıkar. *h* türemesi, kelime başında Oğuz grubu ağızlarında yaygındır.²⁵⁰

Kelime ortasında *h* türemesi, alınma kelimelerde ayın (ɛ) ünsüzü düştükten sonra görülür: *camahat* < Ar. cemā'at (31 – 29), *sahat* < Ar. sâ'at (47 – 31).

2. 10. Yer Değiştirme

Yer değiştirme, kelime ortasındaki komşu veya uzak seslerin boğumlanma noktası bakımından zordan kolayca doğru söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla değişmesidir. Genellikle konuşma diline ait olan bu durum, Türkçenin birçok kolunda görülebilmektedir.²⁵¹ Bu değişim Türkçede; iki ünsüz, bir ünsüz ile bir ünlü veya iki ünlü arasında cereyan edebilir. Yer değiştirme, yakın yer değiştirme ve uzak yer değiştirme olmak üzere iki çeşittir.²⁵²

Yer değiştirme, Azeri sahasında oldukça yaygındır.²⁵³ Urmiye ağızlarında yer değiştirme genellikle *b*, *p*, *g* ünsüzleri ile *r* ünsüzü arasında gerçekleşir: *örgendim*

²⁴⁸ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 92'de *azıydı, varıydı, qarıymış, quşıymış, yoxıydı, yoxıymış*; Buluç, Sadettin; "Kerkük Ağzına Göre Arzu ile Kamber Masalı", **Makaleler**, s. 302'de *vāriydı, yōhıydı*.

²⁴⁹ *h* türemesi için bk. Gülsevin, Gürer; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine", **TDAY-Belleten 2001/I-II**, Ankara 2003, s. 129-146.

²⁵⁰ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 100'de *helbetde*; Bulut, Christiane; "Optative Constructions in Iraqi Turkmen", *Studies on Turkish and Turkic languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics*, (ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake), Lincoln Collage, Oxford, August 12-14, 1998, **Turcologica 46**, Wiesbaden 2000, s. 163'te *helbet*; Buluç, Sadettin; "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", **Makaleler**, s. 276'da *hālev "alev"*; Demir, Necati; **Sivas İli ve Yöresi Ağızları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 123'te *helbet*.

²⁵¹ Eren, Hasan; "Türk Dillerinde Metathèse", **TDAY Belleten 1953**, Ankara 1953, s. 161-180; Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu Ağızlarında Metathèse", **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1963, s. 2.

²⁵² Şireliyev, M. Ş.; **age.**, s. 118.

²⁵³ Şireliyev, M. Ş.; **age.**, s. 118-119'da *Terbiz, örğenir*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 206'da *çarpaşlıh, körpi, irbet, örğen*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 114'te *gürbe, irbaham, örğen*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 57; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, s. 57'de *torpağ, ıralda, devreş "derviş", melmeket, hevla*; Paşayev, Gazanfer vd.; **age.**, s. 104'te *dorğadam, yalrıış, tübre*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 73'te *yarpağ, körpi, torpağ*,

“öğrendim” (28 – 34), *kirbit* “kibrit” (57 – 50), *körpi* (41 – 27), *torpağgala* (24 – 166), *terpeşebilmezdi* “kımıldayamazdı” (48 – 51).

Bazı kelimelerdeki yer değiştirme *r* ünsüzü ile *v*, *f* ve *h* ünsüzleri arasında ortaya çıkar: *dörve* < Ar. devre “zaman” (21 – 36), *kivre* “kirve” (8 – 66), *arvad* < Ar. ‘avret (19 – 39), *kävran* < Far. kārban (24 – 44), *devrîş* < Far. dervîş (24 – 143), *aşix fehrad’ıydi* “Âşık Ferhat’tı” (28 – 201), *surfa* “sofra” (13 – 12).

Yer değiştirme bazı kelimelerde ise *l* ile *m*, *v* ünsüzleri arasında olur: *camlan* < celman “halay” (70 – 5), *çölmeĥ* “çömlek” (27 – 270), *havla* < Ar. halvā (76 – 20).

Yer değiştirme ayrıca şu kelime de *r* ünsüzü ile *u* ünlüsü arasında gerçekleşir: *doğur* “doğru” (38 – 12).

2. 11. Hece Kaynaşması

İki ünlü arasında bulunan *g*, *ğ*, *h*, *k*, *ñ*, *v*, *y* gibi aşınmaya ve düşmeye meyilli ünsüzlerin beraberindeki ünlülerle birlikte düşmesi sonucunda, kelime içinde iki veya daha çok komşu hecenin kaynaşarak tek heceye inmesi hece kaynaşması olarak değerlendirilmektedir.²⁵⁴

Urmiye ağızlarında hece kaynaşması, çokluk ikinci şahıs iyelik eki ile çokluk ikinci şahıs şart kipi ve görülen geçmiş zaman çekimlerinde gerçekleşir: *ğulluğuzdayam* “kulluğunuzdayım” (58 – 23), *suallarız* “sorularınız” (27 – 285), *olduz* “oldunuz” (28 – 290), *buyursaz* (28 – 277).

Hece kaynaşması, teklik birinci şahıs emir çekimlerinde de meydana gelir: *bürünüm* “bürüneyim” (24 – 77), *soruşum* (28 – 139), *ölüm* (56 – 11), *évlenim* (27 – 44). Teklik birinci şahıs emir çekimlerinde hece kaynaşması, Azeri sahasının özelliklerindendir.²⁵⁵

örgeT-, *çölmeK*, *melmeket*, *havla*; Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları**, s. 103’te *doğur*, *sırfası*, *örgenim*, *torpağı*.

²⁵⁴ Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, s. 99; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 142.

²⁵⁵ İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti**, s. 112; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 368’de *alim*, *başlim*, *gelim*, *görim*; Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları**, s. 233’te *çılıım*, *diyim*.

Urmiye ağızlarında ayrıca teklik birinci şahıs gelecek zaman çekiminde bazen hece kaynaşması görülür: *götürecem* “götüreceğim” (28 – 179), *vuracam* (28 – 315), *galacam* (24 – 97). Teklik birinci şahıs gelecek zaman çekiminde hece kaynaşması, Salmas ağzında da bulunur.²⁵⁶

2. 12. Hece Düşmesi

Hece düşmesi, bir kelimede birbirine benzer yahut eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolmasıdır.²⁵⁷

Dildeki ses olaylarının önemli sebeplerinden biri söyleyişte kolaylığa gitmektir. Bu eğilim, kendisini ağızlarda geniş bir şekilde göstermektedir. Kelimelerdeki birbirine benzeyen ses topluluğundan biri; söyleyiş kolaylığı, tekrardan kaçma ve hızlı konuşma gibi sebeplerle düşebilmektedir. Urmiye ağızlarında hece düşmesi şu örneklerde görülebilir: *elhemdulla* < Ar. el-hamdü li’llāh “çok şükür” (24 – 26), *bōyi* “büyüğü” (5 – 62), *bisi* < birisi “birisi” (22 – 24), *bisilei* < birisileri “birileri” (58 – 51), *éşicilerimiz* < eşidicilerimiz “dinleyicilerimiz” (7 – 4), *çöyyerdile* “çevirirlerdi” (15 – 11), *gōrsüz* “görüyorsunuz” (15 – 16).

Urmiye ağızlarında, kelimeler ilgi hâli ekiyle kullanıldığında bazen hece düşmesi meydana gelir: *oğlān* “oğlanın” (6 – 29), *sēn* “senin” (38 – 21), *mēm* “benim” (28 – 356).

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin bazen tamamen düştüğü görülür. Bu düşme genellikle teklik üçüncü şahıs çekimlerinde gerçekleşir. Fiiller, teklik üçüncü şahısta eksiz çekimlendiği için, zaman eki düştükten sonra yalın hâliyle kalır: *yē* “yiyor” (48 – 67), *ēli* “yapıyor” (9 – 54), *istē* “istiyor” (35 – 40), *dēy* “diyor” (50 – 17), *ğetîriğ* < getiririk “getiriyoruz” (47 – 44), *getîğ* “getiriyoruz” (47 – 44), *getille* < getirirler “getiyorlar” (60 – 37), *dēydile* (15 – 28). Zaman eki düşmüş olan bu fiillerin çekimli olup olmadıkları ise ortaya çıkan ünlü uzamasından anlaşılmaktadır.²⁵⁸

²⁵⁶ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 153’te *duraçam, alaçam, soyunaçam*.

²⁵⁷ Korkmaz, Zeynep; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 100.

²⁵⁸ Gökdağ, Bilgehan Atsız; *age.*, s. 154.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İsimler

1. 1. İsim Yapma Ekleri

1. 1. 1. İsimden İsim Yapma Ekleri: İsimden isim yapma ekleri, isim kök ve gövdelerinden isim yapmaya yarayan yapım ekleridir. Bunlar isim köklerine, isimden meydana gelmiş isim gövdelerine ve fiilden meydana gelmiş isim gövdelerine gelir. Urmiye ağızlarında isimden isim yapma ekleri şunlardır:

1. 1. 1. 1. -lıx (-lix, -lux, -lûx, -lik, -liĥ, -lig, -liĝ, -liy, -lıĝ, -luĝ): Türkçenin en işlek isimden isim yapan eklerinden biridir. Genellikle soyut isimler, yer, meslek, araç ve topluluk isimleri gibi kelimeler yapar: *uşaxlıx* (28 – 10), *békarçılıx* “işsizlik” (14 – 40), *oruşlux* (63 – 37), *güllûx* (33 – 73), *ekinçilik* (8 – 82), *kömeĥliĥ* (69 – 51), *sextilix* “zorluk, çetinlik” (40 – 102), *bāhemlix* (37 – 48), *ekinçilig* (8 – 82), *seĝĝelliĝi* (24 – 10), *élçiliye* (8 – 46), *cengelliy* (24 – 162), *saĝlıĝında* (13 – 46), *dil-xoşluĝ* (8 – 73).

Bu ek, art damak ünsüzlerinin sebep olduğu kalınlaşmalardan dolayı kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *böyüĥlux* (17 – 11), *cengelliĝ* “ormanlık” (24 – 163), *tembelliĝ* (27 – 246), *élçilix* (27 – 48).

Urmiye ağızlarında bu yapım eki, ünsüz benzeştirmeleri sonucunda çok farklı şekillerde ortaya çıkar. Son sesi *n* ünsüzü ile biten kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-nix*, *-niĥ*, *-nıĥ*, *-nux*, *-nıĝ*, *-nig* şekillerinde görülür: *ĝurbannix* (2 – 52), *cavannix* “gençlik” (28 – 85), *şenniĥ* (1 – 89), *ĝaßristanñıĥ* (14 – 54), *ĝevirsannıĝa* (22 – 8), *zindeĝannıĝ* “yaşama” (27 – 245), *ĝünnux* (28 – 342), *onnux* (28 – 214), *çetinnig* (12 – 34). Benzeştirme sonucunda meydana gelmiş bu şekiller, Azerbaycan ağızlarında da bulunur.²⁵⁹

²⁵⁹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 133’te *samannix*, *çemennik*, *unnux*.

Bu ek, sonu *t* ve *d* ünsüzü ile biten kelimelere geldiği zaman ilerleyici benzeştirme yoluyla *-dığ*, *-diğ*, *-dig*, *-diy*, *-duğ*, *-dux* olarak görülür: *şaddığ* (9 – 153), *āzātdığı* (35 – 44), *nelbetdig* “nalbantlık” (8 – 43), *rehmetdiy* (58 – 105), *dusduğumuz* “dostluğumuz” (37 – 68), *kütdux* “Kürtlük” (16 – 6).

Bu ek, sonu *r* ünsüzüyle biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-rik*, *-rig*, *-rığ* şekillerinde kullanılır: *āskerrik* (8 – 14), *eskerrig* (12 – 6), *yérriğımız* (7 – 3), *maldarriğ* “hayvancılık” (24 – 172).

1. 1. 1. 2. -cı (-çi, -cí, -çu, -çü, -çı): Türkçenin eski devirlerinden beri kullanılan işlek eklerindendir. İnsanların mesleklerini ve uğraşı alanlarını ifade eden isimler yapar. Bu ekin, Eski Türkçede sadece *-cı*, *-çi* şekilleri vardı. Bu ek, eski biçimi devam ettirmek suretiyle, Azerbaycan Türkçesi yazı dili²⁶⁰ ile Azeri sahasındaki ağızlarda²⁶¹ daima tonsuz kullanılır. Bundan dolayı ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten kelimelerden sonra geldiği zaman ünsüz uyumuna uymaz.

Bu ek, Urmiye ağızlarında da tonsuz şekilleriyle kullanılır: *davarçı* (24 – 165), *sayaçı* (1 – 214), *toyçı* “düğün sahibi” (30 – 23), *naxırçı* “çoban” (24 – 10), *ekinçi* (1 – 3), *biçinçi* (25 – 36), *bayatıçı* “bayatı okuyan” (27 – 29), *ōçu* “avcı” (1 – 96), *atçılığ* (28 – 284), *çüççi* < çütçü “çiftçi” (7 – 13), *ğaçaaxçı* (22 – 2), *düdehçi* “düdük çalan” (27 – 95), *döyüşçü* (58 – 35).

1. 1. 1. 3. -lı (-li, -lí, -lu, -lü): Genellikle isimlerden sıfat yapar. Bu ek, Eski Türkçede *-lığ*, *-lig*, *-luğ*, *-lüg* şekillerindedir. Eski Oğuz Türkçesinde ise ekin *ğ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesiyle düz ünlülü şekilleri de yuvarlaklaşır ve sadece yuvarlak ünlülü şekilleri kalır.

Bu ek, Urmiye ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar: *adaxlı* “nişanlı” (1 – 28), *iranlı* (7 – 2), *eraxlı* (10 – 20), *yaralı* (10 – 30), *görkemli* (12 – 23), *sévgili* (13 – 66), *dedeli* (57 – 76), *sulu* (1 – 201), *çoxlu* (58 – 83), *odlu* (1 – 201), *sözlü* (1 – 212), *üzü gulu* < göylü²⁶² < *goyulu < *koyılı < *kodılığ < ET: kodı “yüzükoyun, yüzüstü, aşağı” (14 – 48).

²⁶⁰ Hüseyinzade, M.; *Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya)*, Bakı 1983, s. 29.

²⁶¹ Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 57.

²⁶² Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 384’te *Üzü goylu*; Karini, Jahangir; *Erdebil İli Ağızları*, s. 122’de *üzüqoylu*.

Bu ek, sonunda *n* ünsüzü bulunan kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-ni*, *-ni* olur: *irannı* (4 – 35), *ovannı* “Vanlı” (24 – 108), *nişanni* (68 – 14).

Bu ek, sonu *r* ünsüzüyle biten kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-ri* şeklini alır: *şeherrı* (27 – 201), *izmirri* “İzmirli” (28 – 117).

Bu ek, sonu *t* ünsüzüyle biten kelimelere eklendiği zaman ilerleyici benzeştirme sonucunda *-dı*, *-di*, *-dı* olarak ortaya çıkar: *ittihatdı* (42 – 51), *ketdi* “köylü” (18 – 19), *döletdi* (28 – 93), *hürmetdi* (7 – 3), *ğudretdi* (7 – 27), *sütđi* “sütlü” (9 – 163).

1. 1. 1. 4. -sız (-siz, -suz): İsimlerden sıfat yapan bir ektir ve olumsuzluk anlamı taşır. Bu ek, Eski Türkçede bugün olduğu gibi dört şekliyle kullanılmış; ama Eski Oğuz Türkçesinde sadece yuvarlak şekilleriyle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamıştır.²⁶³

Urmiye ağızlarında bu ek, düz ve yuvarlak ünlülü şekilleriyle bulunur: *maşinsız* “arabasız” (7 – 12), *ixtiyarsız* (7 – 67), *hésapsız* (14 – 17), *susuz* (10 – 30), *léyla’sız* (44 – 20).

1. 1. 1. 5. -cix: İsimlere ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi vb. anlamlar katan bir ektir: *bağcix* “yer ismi” (1 – 2).

-cix eki, şu örnekte kelime köküne *a* ünlüsüyle bağlanır: *daracix* “yer ismi” (43 – 6).

1. 1. 1. 6. -çek: Eski Oğuz Türkçesinde²⁶⁴ işlek bir şekilde kullanılan bu ek, Urmiye ağızlarındaki şu kelimedeki kalıplaşmış durumdadır: *göyçek* < gökçek “güzel” (55 – 2).

1. 1. 1. 7. -ca (-ce, -ça, -çe): Bu ek, Urmiye ağızlarında genellikle eşitlik eki olarak kullanılır: *xırdaca* (9 – 94), *néce* “nasıl” (4 – 18), *ğabaxça* (41 – 68), *néçe* “kaç” (48 – 12).

Bu ek, bazen de millet isimlerinden dil isimleri yapar: *fasça* (12 – 17), *türkçe* (18 – 57).

²⁶³ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 95.

²⁶⁴ Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II, Index-Gramer*, s. 432.

1. 1. 1. 8. -daş: Bu ek, ortaklık ve beraberlik bildiren isimler yapar: *ğardaş* < karın+daş²⁶⁵ (7 – 9), *yoldaş* (6 – 28), *arxadaş* (1 – 164).

1. 1. 1. 9. -dıç (-duç, -duc, -dış, -duş, -dız, -duz): Bu ek, *sağ* ve *sol* kelimelerinde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *sağdıç* (67 – 5), *sağdış* (27 – 109), *sağduş* (51 – 29), *sağdız* (76 – 15), *solduç* (76 – 17), *solduş* (6 – 30), *solduznan* (51 – 30), *sağduz solducu* (76 – 15).

1. 1. 1. 10. -(ı)mcı, -(i)mcı, -(u)mcu, -(ü)mcü, -(u)mci, -(ü)mci: Bu ek, sayı isimlerinden sıra sayı sıfatları yapmaya yarar: *axırmcı* (27 – 211), *yéddimci* (5 – 10), *onumcu* (26 – 15), *dördümcü* (27 – 158), *onumci* (26 – 12), *üçümcü* (22 – 34).

1. 1. 1. 11. -an: Eski Türkçede²⁶⁶ kuvvetlendirme, bağlılık ve çokluk anlamı katan bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimedede geçer: *oğlan* (52 – 35).

1. 1. 1. 12. -ge: İşlekliğini kaybetmiş olan -ge eki, Urmiye ağızlarında şu kelimedede tespit edilmiştir: *özge* (62 – 38).

1. 1. 1. 13. -duruğ: Bu ek, organ isimlerine gelerek “tutan, durduran” anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. isimler yapar: *boyunduruğ* (7 – 50).

1. 1. 1. 14. -men (-man): Belirli kelimelerde kullanılan bir ektir: *türkmen* (66 – 1), *tühman* (76 – 4).

1. 1. 1. 15. -gil: Ağızlarda canlı bir biçimde kullanılan bu ek, topluluk bildirir: *cenābın'gilin* (9 – 78), *nenemgilinki* (9 – 162), *dedemgil* (14 – 1), *babasıgil* (47 – 170), *xalasıgilin* (47 – 178), *kazımgilin* (50 – 6). Bu ekin; Çuvaşça'da ev, aile anlamına gelen *kil* şekliyle aynı veya akraba bir kelimedenden geldiği düşünülmektedir.²⁶⁷

1. 1. 1. 16. -ıl: Benzerlik bildiren ve işlekliği olmayan bir ektir: *gızıl* (19 – 7).

²⁶⁵ Eren, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, s. 212.

²⁶⁶ Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 44.

²⁶⁷ Memmedli, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmi Grammatik Kategoriyaları**, Elm, Bakı 2003, s. 185; Ersoy, Feyzi; “+gil Eki Üzerine”, **Dil Araştırmaları**, S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 27.

1. 1. 1. 17. -lax (-lağ): İşlek bir ek değildir. Bazı arkaik kelimelerde yaşar. İsimden fiil yapma eki *-la* ile fiilden isim yapma eki *-k*’nin birleşmesi sonucunda meydana gelir.²⁶⁸ Bu ek, yer bildiren isimler yapar ve Urmiye ağızlarında şu örneklerde kullanılır: *yaylax* (1 – 210), *ğışlax* (1 – 210).

Bu ek, bazen ses yansımali isim köküne gelir: *şillağatar* “zıplar, sıçrar” (1 – 255).

1. 1. 1. 18. -rax (-rağ): Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde işlek bir şekilde kullanılmış olan bu ek, kuvvetlendirme ve karşılaştırma bildirir: *azarax* “daha az” (28 – 85), *azarağ* (3 – 71).

1. 1. 1. 19. -düz: İşlekliğini kaybetmiş bir ektir: *gündüz* (65 – 12).

1. 1. 1. 20. -x: Bu ek, sonuna geldiği isimden kalıcı isim yapar: *acıxlan-* < acı+k+la+n-²⁶⁹ “kızmak” (9 – 77).

1. 1. 1. 21. -ter: Farsça kökenli ve abartma ifade eden bir ektir: *çoxtar* “daha çok” (40 – 101).

1. 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri: Bu ekler, fiil kök ve gövdelerine veya isim kök ve gövdelerinden meydana gelmiş fiil gövdelerine getirilmektedir. Urmiye ağızlarındaki fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

1. 1. 2. 1. -mağ (-mağ, -mäğ, -max, -mek, -meñ, -meğ, -mey, -mex): Bu ek, Türkçede fiilin mastar şeklidir ve bütün fiil köklerine getirilebilir. İşlev olarak fiillerin hareket isimlerini ifade eder. Dolayısıyla bu eki alan fiiller, isim gibi kullanılabilen ve ismin cümledeki bütün işlevlerini yerine getirebilmektedir: *bağlamağ* (13 – 47), *saxlamax* (15 – 18), *yemeğ* (42 – 63), *ehmex* (49 – 52), *oynamağ* (6 – 19), *oxumağ* (28 – 154), *işmeğ* (42 – 63), *çekmek* (13 – 53), *bişmeñ* (8 – 84), *gétmeyim* (9 – 43).

²⁶⁸ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 178.

²⁶⁹ Sarıkaya, Mahmut; *Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri*, s. 180.

Bu ek, Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *yemax* (34 – 6), *getmäğ* (48 – 40), *démağ* (19 – 1).

-*max* eki, şu kelimedeki yemek ismi yapar: *ğuymax* < ET: *ğud*-²⁷⁰ “yemek ismi” (51 – 9).

1. 1. 2. 2. -ma (-me): Genellikle fiillere gelerek iş isimleri yapar. Bu eki alan fiiller, birçok durumda kalıplaşır ve bir nesne ismi olarak isim ve sıfat şeklinde kullanılır: *sındırma* (31 – 25), *dolma* (19 – 43), *gözleme* (29 – 97), *gétme* (8 – 47).

1. 1. 2. 3. -ış (-iş, -üş): Fiil ismi meydana getiren eklerden biri de budur. Bu ek, işlev açısından fiil ismi yapan -*ma*, -*me*’ye yakındır: *yağış* (48 – 37), *tanış* (39 – 25), *gösteriş* (7 – 5), *déyiş* (18 – 4), *görüş* (24 – 11).

1. 1. 2. 4. -m: Bu ek, kısa sürede veya bir defada meydana gelen varlıkları anlatmaya yarar:²⁷¹ *yétim* (52 – 86), *yarım* (6 – 39), *doğum* (7 – 2), *ölüm* (18 – 28), *yayılım* (27 – 260).

1. 1. 2. 5. -ğ (-g, -ğ, -x, -k, -h, -v): Tek ve çok heceli fiil köklerine gelen oldukça işlek bir ektir. Bu ek, Urmiye ağızlarında ses değişimleri sonucunda farklı şekillerde ortaya çıkar: *açığ* (46 – 57), *deşig* “çukur” (1 – 159), *eħsig* (17 – 11), *yaraşığı* (7 – 49), *ışığı* (7 – 46), *darax* (9 – 37), *ğırax* (12 – 24), *yanıx* (3 – 67), *sınıx* (12 – 24), *yırtıx yamax* (13 – 49), *ulax* (53 – 4), *beleh* (57 – 57), *döşeh* (57 – 75), *tepih* “tekme” (24 – 75), *düdeh* < tüte-²⁷² “düdük” (64 – 84), *böyük* (9 – 32), *ğārşığ* (22 – 20), *danışiv* “konuşma” (15 – 3).

1. 1. 2. 6. -ax (-ağ, -av, -ey): Fiilden isim ve sıfat türeten işlek bir ektir: *ğaçax* (22 – 2), *piçağınan* “bıçakla” (28 – 263), *yatava* “yatağa” (14 – 59), *miney* “binek” (19 – 21), *gonax* (46 – 36), *orax* < *orğak*²⁷³ (8 – 94), *otax* < *ota*-²⁷⁴ (9 – 48).

Bu yapım eki, şu örnekte -*lı* ekiyle birlikte kalıplaşmış olarak kullanılır: *çırmanaxlı* < çırman-ax-*lı* “kolları sıvayıp iş yapmaya hazır olmuş kimse” (67 – 31).

²⁷⁰ Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 596’da *ğud*- “dökmek”.

²⁷¹ Korkmaz, Zeynep; *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 89.

²⁷² Clauson, Sir Gerard; *age.*, s. 455’te *tüte*- “tütmek, fışkırmak”.

²⁷³ Eren, Hasan; *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, s. 308’de *or*- “biçmek”.

²⁷⁴ Clauson, Sir Gerard; *age.*, s. 46’da *ota*- “ateş yakmak”.

1. 1. 2. 7. -n: Türkçenin tarihî dönemlerinden bu yana canlılığını koruyan eklerinden biridir. Fiilin bildirdiği işi yapanı, olanı ve yapılanı ifade eder: *ġelin* (47 – 125), *ekin* (1 – 3), *biçin* (4 – 99), *ġoşun*²⁷⁵ “asker” (24 – 87), *tütün* (51 – 12).

1. 1. 2. 8. -ġı (-ġi, -xu): Tek heceli fiil köklerinden isimler türetmeye yarayan bir ektir: *çalġı* (27 – 82), *sévġi* (13 – 66), *yuxu*²⁷⁶ < uyuxu < uyuku < ET: udıku < udi-ku (43 – 11).

1. 1. 2. 9. -ġa (-ġe): -ġa eki, fiilin bildirdiği işten etkileneni veya bir işin sonucunda olanı ifade eden isimler türetir. Bu ek, Urmiye ağızlarında tonlu şekliyle görülür: *ġourġa* “kavurga” (46 – 62), *kölġe* < köli-ġe²⁷⁷ (37 – 60).

1. 1. 2. 10. -ġun (-ġün): Tek heceli fiillerden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten işlek bir ektir. Urmiye ağızlarında bu ek, yuvarlak ünlülü ve tonlu şekillerde ortaya çıkar: *uyġun* (7 – 34), *düzġün* (64 – 68).

1. 1. 2. 11. -eyen: Tek heceli fiile gelerek fiildeki işi sürekli yapanı ifade etmeye yarar: *gezeyen* (1 – 256).

1. 1. 2. 12. -ıcı (-ici, -ücü): Bu ek, Eski Türkçede -ġuçu, -ġüçi şekillerindedir. Fiilden isim yapma eki -ġu, -ġü ile isimden isim yapma eki -çı, -çi şekillerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Batı Türkçesinde ise baştaki ġ ve g ünsüzlerinin düşmesinden sonra -ıcı, -ici, -ucu, -ücü şekline dönüşmüştür.²⁷⁸

Bu ek, Urmiye ağızlarında fiilin gösterdiği işi yapanı türetir: *éşici* “dinleyici” (7 – 4), *bílici* (33 – 65), *sürücü* (10 – 10), *satıcı* (27 – 18).

1. 1. 2. 13. -ı (-i, -u, -ü): Tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen işlek bir ektir. Bu ek, Eski Türkçedeki -ıġ, -ig ekinden gelişmiştir. Batı Türkçesinde ġ ve g ünsüzleri düştükten

²⁷⁵ Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer*, s. 439’da *ġoşun*.

²⁷⁶ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 124.

²⁷⁷ Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 718.

²⁷⁸ Korkmaz, Zeynep; *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 83.

sonra ekte bulunan yardımcı ses, ğ ve g ünsüzlerinin yerini alarak fiilden isim yapan ek durumuna gelmiştir.²⁷⁹

Urmiye ağızlarında bu ekin kullanımı oldukça yaygındır: *āyrı* (6 – 35), *yaxşı* < *yaķış-ı* (1 – 260), *sancı* (24 – 5), *öli* (61 – 57), *ğorxu* (41 – 39), *ğoxu* (47 – 61), *örtü* (20 – 23), *sürü* (1 – 238).

1. 1. 2. 14. -a: İşlekliliğini kaybetmiş bir ektir: *yara* (10 – 30).

1. 1. 2. 15. -eri: Fiilin gösterdiği işi çokça yapanı ifade eden isimler yapar; ama artık işlekliliğini kaybetmiş durumdadır ve belli kelimelerde yaşar: *köçeri* (1 – 202).

1. 1. 2. 16. -ar (-er): Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, fiillere gelerek bazen kalıcı isimler yapar: *çalar* (27 – 91), *deyer* “değer” (7 – 4).

1. 1. 2. 17. -mac: Çoğunlukla yemek adları türeten bir ektir. Bu ekin, yemek adlarındaki işlevine bakıldığında fiilden isim yapma eki *-ma* ile *aş* kelimesinin birleşmesine dayandığı anlaşılr.²⁸⁰ Urmiye ağızlarında *-mac* eki, şu kelimede görülür: *omac* < *ov+maç* “yemek ismi” (37 – 55).

1. 1. 2. 18. -paç: Urmiye ağızlarında *-paç* eki, oyun isminde ortaya çıkar. Fiildeki hareketin yapılış tarzını ve biçimini gösteren bir işlev üstlenir: *gizlenpaç* (10 – 15).

1. 1. 2. 19. -man: Urmiye ağızlarında *-man* eki, şu kelimede ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *deyirman* < ET: **teğir*-²⁸¹ “değirmen” (8 – 105).

1. 1. 2. 20. -eceḥ (-ecepḥ, -ecepḥ, -ecağ̣): Bir sıfat-fiil eki olan bu ek, Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde kalıplaşmış durumdadır: *geçineceyim* (46 – 12), *ekineceymizi* “yetiştirdiğimiz ürünlerimizi” (59 – 19), *ekinecağı* “yetiştirilen ürünleri” (42 – 71).

²⁷⁹ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 97.

²⁸⁰ Ercilasun, Ahmet Bican; “-Maç, -Meç Ekleri Üzerine”, *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, (hızl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 354-358’te *bazlamaç, tutmaç, omaç, gömeç, bulamaç, kavurmaç*.

²⁸¹ Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 486’da **teğir*- “çevirmek”.

Bu ek, aslında gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil ekidir; fakat şu örnekte geçmiş zaman ifade eder: *géceceh* “geçmiş” (12 – 6).

1. 1. 2. 21. -çeh (-cey): İşlek olmayan eklerdendir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimelerde tespit edilmiştir: *ağ birçeh* < ET: *bür*²⁸² “ak saç” (1 – 206), *sevincey ol* < *sevincek ol* “çok sevinmek” (9 – 154).

1. 1. 2. 22. -an (-en): Sıfat-fiil ekleri bazen üzerindeki hareket ve zaman bildirme işlevini kaybederek kullanıldığı kelimelerle kalıplaşır ve kalıcı isim yapar. Urmiye ağızlarında şu örneklerde de sıfat-fiil ekinin kalıcı isim yaptığı görülür: *gülebaxan* (40 – 35), *göveren* “yeşil ot” (11 – 7).

1. 1. 2. 23. -dix: Bir sıfat-fiil eki olan *-dix*, Türkçenin tarihî dönemlerinde Taptuk Emre, Sarı Saltuk gibi isimlerde kalıplaşmış durumdadır. Bu ek, Urmiye ağızlarında Hacı Sayyat masalında geçen *tapdix* (24 – 46) isminde de bulunur.

1. 1. 2. 24. -miş: Bir sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman bildiren bu ek, bazen kalıplaşır ve kalıcı isimler meydana getirir: *yemiş* (31 – 2).

1. 2. Çokluk Eki

Çokluk eki, isimlerin çokluk şekillerini yapmaya yarar. Türkçede çokluk eki, Eski Türkçeden bu yana genellikle *-lar*, *-ler* olmuştur.

Urmiye ağızlarında çokluk eki *-lar*, *-ler* şekillerinde bulunur ve kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar: *oynamaxların* (7 – 24), *gaçırtmalar* (8 – 25), *elleriyiz* (70 – 39), *géceler* (1 – 81). Fakat çokluk eki, Kehriz köyünde şu örnekte kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *gızler* (20 – 27).

²⁸² Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 357.

Çokluk eki, son ünsüzü *m* ve *n* ile biten isimlerden sonra ilerleyici benzeştirme yoluyla *-nar*, *-ner* olur: *ölennerüze* (8 – 40), *xonnarda* “tabaklarda” (27 – 106), *adamnain* (9 – 19), *yaxınnarda* (10 – 36), *ge lenne* (35 – 7).

Çokluk eki, sonunda *t* ve *d* ünsüzlerinin bulunduğu isimlerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-dar*, *-der*, *-ter* şekillerini alır: *addar* (35 – 51), *meççitderde* (12 – 35), *ādetder* (7 – 9), *ketterde* “köylerde” (16 – 19), *séyitdein* “seyitlerin” (9 – 143).

Çokluk eki, sonu *r* ünsüzüyle biten isimlere ilerleyici benzeştirme yoluyla *-rar*, *-rer* şekilleriyle bağlanır: *eskerrerden* (10 – 31), *cōherreri* “mücevherleri” (14 – 5), *şeherrerde* (27 – 198), *hüzürreemiz* “cenazelerimiz” (18 – 26), *eşşarrar* “Avşarlar” (42 – 41).

1. 3. Aitlik Eki

Aitlik eki, isimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapmaya yarar. Bu özellikleriyle bir bakıma yapım eki karakterindedir. Aitlik ekinin temel işlevi “içinde bulunma ve aitlik” anlamları katmaktır. Aitlik eki, isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya gelebildiği gibi isimlerin ilgi ve bulunma hâli eklerini almış şekillerinden sonra da gelebilir.²⁸³

Aitlik eki, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde²⁸⁴ ve Oğuz grubu ağızlarının bazılarında²⁸⁵ kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyar. Aitlik eki, benzer şekilde Urmiye ağızlarında da her iki ünlü uyumuna çoğu zaman uyar: *minınkıdı* (14 – 22), *buraankı* (35 – 56), *izzetgilinkiydi* (9 – 161), *gabaxkı* (40 – 42), *ōnķu* “onunki” (47 – 54), *buunķu* (47 – 54), *özümünkü* (51 – 40).

Fakat bu ek, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bazen de girmez: *uzaxdakileri* (13 – 11), *ķull-i irān’inki* (30 – 34), *özünki* (35 – 56).

²⁸³ Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s. 263.

²⁸⁴ Kartallıoğlu, Yavuz-Hüseyin, Yıldırım; “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, s. 194’te *sonrakı, axşamkı, yanındaki*.

²⁸⁵ Korkmaz, Zeynep; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik)**, s. 30’da *aşşāāķı, hanımıñķı*.

1. 4. İyelik Ekleri

Türkçede ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu gösteren ekler iyelik ekleridir. Urmiye ağızlarında iyelik eklerinin görünümü şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünsüzle biten isimlerde hem düz hem de yuvarlak ünlülü *-(ı)m*, *-(i)m*, *-(u)m*, *-(ü)m* şekillerinde bulunmaktaydı.²⁸⁶ Eski Oğuz Türkçesinde ise bu ek sadece yuvarlak ünlülü *-(u)m*, *-(ü)m* şekilleriyle kullanılmıştır.²⁸⁷ Teklik birinci şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlerde Türkçenin bütün dönem ve sahalarında *-m* şeklinde olmuştur.

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs iyelik eki *-m* ve *-(ı)m*, *-(i)m*, *-(u)m*, *-(ü)m* şekillerinde kullanılır ve ünlü uyumlarına genellikle uyar: *nenem* (1 – 208), *anam* (16 – 3), *şöhretim* (29 – 1), *gétmeyim* (9 – 43), *dilimde* (12 – 12), *yoldaşım* (10 – 19), *yaşım* (12 – 13), *oğlum* (12 – 18), *pulumu* “paramı” (14 – 4), *derunumda* (28 – 166), *göynüm* “gönlüm” (13 – 23).

Karabağ köyünde teklik birinci şahıs iyelik eki şu kelimedede düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *emum* “amcam” (17 – 22).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede *-ñ*, *-(ı)ñ*, *-(i)ñ*, *-(u)ñ*, *-(ü)ñ* şekillerinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ* ve *-(u)ñ*, *-(ü)ñ* olarak sadece yuvarlak ünlülerle yer almıştır. Bu şekillerdeki *ñ* ünsüzü, Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu²⁸⁸ ağızlarında ikinci şahıs teklik ve çokluk iyelik eklerinde kullanılmaya devam etmektedir.

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik eki ünlüyle biten isimlerden sonra *-n*, ünsüzle biten isimlerden sonra hem düz hem de yuvarlak ünlülü *-(ı)n*, *-(i)n*, *-(u)n*, *-(ü)n* şekillerinde tespit edilmiştir. Bu şekiller, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına

²⁸⁶ Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, s. 70.

²⁸⁷ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 81.

²⁸⁸ Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 80’de *tışiñ*, *tışiñiz*, *gözüñ*, *gözüñüz*.

genellikle uyar: *sağlığında* (13 – 46), *heğgin* “hakkın” (40 – 25), *üzün* (20 – 31), *yolun* (21 – 27).

Fakat Balov ve Körpü Çongaralı köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *vesfün* (28 – 222), *erbabun* (41 – 9). Teklik ikinci şahıs iyelik eki sadece yuvarlak ünlülü şekilleriyle Azerbaycan ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında kullanılmaktadır.²⁸⁹

Merengeli, İmamzade, Gülmanhana, Balanuş ve Yekan Çongaralı köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, $\tilde{n} > y$ değişmesi sonucunda -y şeklinde ortaya çıkar: *mamay* (47 – 86), *babay* (47 – 90), *gızıy* (24 – 62), *éviyde* (37 – 70), *gelbiyi* “kalbini” (35 – 29), *başıyi* (24 – 61), *oğluya* (68 – 20).

Merengeli ve Balanuş köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, $\tilde{n}$ ünsüzünden gelişmek suretiyle -yn, -yñ şekillerinde görülür: *mamayn* (47 – 90), *dedeyñ* (47 – 75), *ğardaşıyñ* (24 – 92), *ağziyñ* (25 – 29), *adrésiyn* (47 – 95). Teklik ikinci şahıs iyelik eki, Merengeli ve Balanuş köylerinde aynı zamanda -y şekliyle de kullanılmaktadır. y ünsüzünün bir yarım ünlü karakteri taşıması ve akıcı bir ünsüz olması nedeniyle kolayca düşebildiği bellidir. Bundan dolayı kelime sonunda y ünsüzünün düşmesini engellemek için n ünsüzü, y’nin yanına koruyucu ünsüz fonksiyonuyla gelmiş görünmektedir. Bununla beraber; n ünsüzünün iyelik ekinin aslında zaten var ($n < \tilde{n}$) olması da, y ünsüzünün yanında yer almasını sağlamış olmalıdır.

Teklik ikinci şahıs iyelik ekindeki -yn şekli, İran Türk ağızlarından Ali Qūrç’da da tespit edilmiştir.²⁹⁰

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki, Eski Türkçede -ı, -i, -sı, -si şekillerindedir.²⁹¹ Bu şekiller, Eski Oğuz Türkçesinde de kullanılmıştır.²⁹²

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlerden sonra -ı, -i, -u, -ü; ünlüyle biten isimlerden sonra -sı, -si, -su, -sü şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına

²⁸⁹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 155.

²⁹⁰ Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; *Südghusische Materialien aus Afganistan und Iran*, s. 53’te *boya+yn*.

²⁹¹ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 71.

²⁹² Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 80.

genellikle uyar: *başına* (9 – 37), *évine* (22 – 30), *duxturu* (28 – 102), *köküynen* (41 – 12), *mamasına* (25 – 27), *bāfası* (28 – 341), *fāsilesi* (29 – 4), *kilōsu* (74 – 17), *üçümcüsüne* (27 – 211).

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki, yuvarlak ünlülü kelimelere bazen düz ve dar şekilleriyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *boynınadı* (62 – 42), *dönümi* (40 – 68), *oğlu* (47 – 99). Bu uyumsuzluk, Tebriz Türkçesinde de bulunur.²⁹³

Urmiye ağızlarında, Orhun Abideleri'nde genellikle yer ve kavim adları için kullanılan *Ötüken Yış*, *Türk bodun*, *Tabgaç bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri oldukça yaygındır: *hüzür sahaP* “cenaze sahibi” (18 – 24), *év sahab* “ev sahibi” (20 – 49), *yas sahab* “yas sahibi” (27 – 164), *ölü sahaPlar* “ölü sahipleri” (27 – 175), *üzüm bağ* “üzüm bağı” (29 – 52), *mülk sahab* “mülk sahibi” (42 – 9), *cuma axşam* “cuma akşamı” (62 – 25). Bu tür tamlamalar, Karaçay-Malkar Türkçesinde de bulunmaktadır.²⁹⁴

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünlüyle biten isimlerden sonra *-mız*, *-miz*, *-muz*, *-müz*; ünsüzle biten isimlerden sonra *-(i)mız*, *-(i)miz*, *-(u)muz*, *-(ü)müz* şekillerindedir.²⁹⁵ Eski Oğuz Türkçesinde ise sadece yuvarlak ünlülü *-muz*, *-müz* ve *-(u)muz*, *-(ü)müz* şekillerinde kullanılmıştır.²⁹⁶

Çokluk birinci şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında ünlüyle biten isimlerden sonra *-mız*, *-miz*, *-muz*, *-müz*; ünsüzle biten isimlerden sonra *-(i)mız*, *-(i)miz*, *-(u)muz*, *-(ü)müz* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına girer: *almamız* (14 – 17), *lehçemiz* (12 – 1), *éşicilerimiz* (7 – 4), *kürekenimiz* “damadımız” (14 – 20), *ğardaşlarımız* (7 – 9), *sözümüzü* (8 – 59), *könlümüzde* (1 – 259), *gözümüz* (17 – 16), *soyumuz* (7 – 2), *oğlumuz* (69 – 8).

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünlüyle biten isimlerden sonra *-ñız*, *-ñiz*, *-ñuz*, *-ñüz*; ünsüzle bitenlerden sonra *-(i)ñız*, *-(i)ñiz*, *-(u)ñuz*, *-(ü)ñüz*.

²⁹³ Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 212'de *boynı*, *burnı*, *suyı*, *ğuşı*, *üzi*, *boyı*, *başı*, *oti*, *alması*, *donı*.

²⁹⁴ Tavkul, Ufuk; “Karaçay-Malkar Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, s. 924'te *at arba* “at arabası”, *köget terek* “meyve ağacı”.

²⁹⁵ Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, s. 70.

²⁹⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 82.

(ü)ñüz şekillerinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinde bu şekillerin yalnızca yuvarlak ünlülü olanları kalmıştır.²⁹⁷

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında ñ ünsüzünün tamamen düşmesi sonucunda genellikle -z, -ız, -iz, -uz, -üz şekillerindedir: *xıdmetize* (41 – 24), *elizde* (9 – 94), *suallarız* (27 – 285), *ğulluğuzdayam* (58 – 23), *sözüz* (8 – 55), *hüzürüze* (41 – 33).

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki Körpü Çongaralı, Yuharı Didan, Göktepe, Per, Miyavak ve Torpah Gala köylerinde ñ > y değişmesi sonucunda -(i)yız, -(i)yiz, -(u)yuz şekillerinde görülür: *xitmetiye* (40 – 8), *cenābiyiz* (63 – 15), *bayramıyız* (57 – 50), *selāmetdiğiyzi* “selametliğinizi” (40 – 31), *yériyize* (52 – 95), *bileyzi* “sizi” (41 – 27), *elleriyiz* (70 – 39), *kesviye* “işinize” (71 – 2), *sorguyuz* (58 – 22).

Teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik eklerinde ortaya çıkan ñ > y değişmesi, Urmiye ağızlarını Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızlarına;²⁹⁸ Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzına;²⁹⁹ Erzurum’da Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarına;³⁰⁰ Tuzluca Azerilerine;³⁰¹ Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü, Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altinköprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızlarına;³⁰² İrevan³⁰³ ve Nahçıvan bölgesindeki ağızlara³⁰⁴ ve Afganistan Avşarlarının ağzına³⁰⁵ bağlar.

²⁹⁷ Gülsevin, Güler; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 12.

²⁹⁸ Korkmaz, Zeynep; *Bartın ve Yöresi Ağızları*, s. 5; Eren, Emin; *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, s. 39.

²⁹⁹ Özçelik, Sadettin; *Urfa Merkez Ağzı*, s. 52; Karahan, Leyla; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi”, s. 102.

³⁰⁰ Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 270.

³⁰¹ Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 120.

³⁰² Haydar, Çoban Hıdır; *Irak Türkmen Ağızları*, s. 207; Buluç, Sadettin; “Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri”, *Makaleler*, s. 333; Paşayev, Gazanfer vd.; *Irak Türkmen Lehçesi*, s. 120.

³⁰³ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*, s. 156.

³⁰⁴ Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; *Das Aserbeidschanische*, s. 296; Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 91.

³⁰⁵ Ligeti, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, s. 64; Doerfer, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān”, s. 116.

Tablo: Teklik ve Çokluk II. Şahıs İyelik Ekleri

	Teklik II. Şahıs	Çokluk II. Şahıs
ET	<i>-(I)ñ</i>	<i>-(I)ñIz</i>
EOT	<i>-(U)ñ</i>	<i>-(U)ñUz</i>
Urmiye	<i>-(I)n /- (I)y /-yn</i>	<i>-(I)nIz / -(I)yIz / -Iz</i>
Afganistan Avşarları		
Herat	<i>-(U)y</i>	<i>-Uz / -(U)yIz / -Iz / -(I)yIz</i>
Kabil	<i>-(I)y</i>	<i>-(I)yIz / -I:z</i>
Irak	<i>-(I)y / -(U)w</i>	<i>-(I)yIz / -(U)wUz</i>
İrevan	<i>-(I)n</i>	<i>-(I)yIz</i>
Nahçıvan	<i>-(I)n</i>	<i>-İz / -(i)niz / -(i)yiz</i>
Bartın ve Yöresi	<i>-(I)y</i>	<i>-(I)yIz</i>
Urfa	<i>-(i)y</i>	<i>-(I)yIz / -iz</i>
Tuzluca Azerileri	<i>-(I)n / -(I)ñ</i>	<i>-(I)yIz / -(I)ñIz</i>
Erzurum	<i>-(I)n</i>	<i>-Iz</i>
Şenkaya-Olur Türkmenleri	<i>-(I)n</i>	<i>-(I)nIz / -(I)yIz</i>

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs iyelik eki birkaç yerde *-(i)niz*, *-(i)niz*, *-(u)muz* şekillerinde tespit edilmiştir: *halınız* (1 – 215), *malınız* (1 – 215), *işinizi* (7 – 70), *yurdunuz* (1 – 215), *gurdunuz* (1 – 216).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında *-(lar)ı*, *-(ler)i*, *-u*, *-ü*, *-sı*, *-si*, *-su*, *-sü* şekillerinde ortaya çıkar: *adı* (40 -7), *bileyi* (7 – 27), *uşaxları* (1 – 63),

évleri (15 – 14), *pulu* (60 48), *lütfüdü* “lütfudur” (52 – 98), *hamısı* (8 – 111), *işisi* (20 – 1), *denesi* (40 -6), *ğoxusu* (47 – 81).

1. 5. Hâl Ekleri

Türkçede isimler, kelime grupları ve cümleler içinde bağımsız değildir. İsimler, kelime grupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle geçici olarak bir ilişki içinde bulunur. Bu ilişki sırasında isimler, olduğu gibi kalmaz ve ilişkinin durumuna göre farklı farklı hâllere girer. Bu hâller bazen eksiz, genellikle de ekli olarak kendisini gösterir.³⁰⁶

1. 5. 1. Yalın Hâl: İsmi cümle içinde, anlam ilişkisi açısından bir başka kelimeye bağlı olmadığı hâlidir. Türkçede kelimeler yalın hâldeyken sadece çokluk ve iyelik eklerini alabilir: *buğda* ekerdile (5 – 30), *baxça*, *çox* azdı (35 – 55), *çemen*, azdı (35 – 55), *ğocalar* ki ölerdi (3 – 59), *gonāğmız* gelmişdi (9 – 74).

1. 5. 2. İlgi Hâli: Diğer hâl ekleri, ismin fiille ilişki kurmasını sağlarken; ilgi hâli, iki isim arasında bağ kurar. Bu sebeple ilgi hâli, kimi bilim adamları tarafından hâl kategorisi içerisinde değerlendirilmemektedir.³⁰⁷ İsmi ilgi hâli, ekli ve eksiz olmak üzere iki türde gerçekleşir. Ekli ilgi hâli, Eski Türkçede ünsüzle biten kelimelerden sonra *-iñ*, *-iñ*, *uñ*, *-üñ*; ünlüyle biten kelimelerden sonra *-niñ*, *-niñ*, *-nuñ*, *-nüñ* şekilleriyle; Eski Oğuz Türkçesinde ise bu şekillerin sadece yuvarlak ünlülü olanlarıyla kullanılmıştır.³⁰⁸

Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış kelimelerden sonra ilgi hâli eki genellikle kullanılmaz.³⁰⁹ Benzer şekilde Urmiye ağızlarında da ilgi hâli ekinin, iyelik eki almış kelimelerden sonra bazen kullanılmadığı görülmektedir: *dedem_adi* (7 – 6), *gebrim_üste* (13 – 42), *babam ismi* (7 – 6), *em_oğluma* “amcamın oğluna” (8 – 114), *bacım kürekeniydi* “bacımın damadıydı” (14 – 20), *ğādaşım_oğlı* (47 – 99), *sahabın ğapısında* (18 – 30), *olay*

³⁰⁶ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 226.

³⁰⁷ Gülsevin, Gürer; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 16.

³⁰⁸ Buran, Ahmet; *Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 61.

³⁰⁹ Gülsevin, Gürer; *age.*, s. 27.

yanna “onların yanına” (47 – 104). Bu yapılar, Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da bulunmaktadır.³¹⁰

Eksiz ilgi hâlinin bulunduğu diğer kelimeler, belirtisiz isim tamlaması şeklindedir: *gız_évinde* (21 – 11), *buğda çöreyi* (9 – 56).

Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki ünlü ile biten kelimelerden sonra *-nın*, *-nin*, *-nun*, *-nün* şekillerindedir: *ehber kedxudanın otağındadı* (9 – 57), *mallañın_évine* (24 – 13), *gécinin sözlerini* (40 – 8), *kürsünün başına* (15 – 28), *dāmunun_üsdüne* (40 – 22), *buranun* (42 – 48), *ağalarnun* (20 – 6), *hamısuun_adı* (62 – 67), *mallanun gözleri* (40 – 28).

İlgi hâli eki ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ın*, *-in*, *-un*, *-ün* şekillerindedir: *vekilin otağındadı* (9 – 57), *geelnin ėlni* (9 – 109), *cevizin ğurusuynan* (40 – 63), *davain yanda* (14 – 60), *cōherin pulunu* (14 – 4), *oruşluğun āxır ğünü* (2 – 59), *évlerin hisin* (1 – 70), *damun duvārun_üsde* (40 – 23), *şahun duxturu* (28 – 101), *allah’un emriynen* (27 – 56), *atamun_atası* (27 – 22), *ğerebav’un suyu* (16 – 19), *güllü bulağun* (20 – 27), *kendün_özünki* (35 – 56), *bi neferün_ölsü* (27 – 135), *zamanun* (40 – 27), *ğızlarun* (40 – 7), *oğlanun_adı* (40 – 7), *düşmannarun gözüin* (26 – 18), *évleriin_üsdünde* (27 – 221).

Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki olarak kullanılan şekillerden biri de *-nı*, *-ni*, *-nu*, *-nü*’dür: *azerbaycanı ayrı yérreri* (27 – 191), *hacını* (47 – 182), *seni_adıyın* “senin adını” (40 – 92), *birini adı* (29 – 44), *birbirini évine* (27 – 195), *türkiye’ni osmannısı* (58 – 32), *hemsāyeni évinde* “komşunun evinde” (2 – 72), *bunu çarasın* (28 – 177), *daşını üsdünde* (27 – 181), *munu adın* (46 – 42), *ğonşusunu évine* (65 – 34), *ölünü acı halvası* (3 – 66). Bu şekiller, ilgi hâli eki olarak Salmas³¹¹ ve Tebriz, Derbent (Velikend, Padar, Selik, Bilici, Zidyan, Kazmaları, Tatlar, Muğartı, Kommuna), Tabasaran, Zagatala, Zerdab (Otmanoba)

³¹⁰ Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 276’da *ağan tarlası*, *bacın uşağı*, *guzub ayağı*, *emim gızı*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 141’de *çeşmen önü*, *babın parası*, *babam evi*, *evim altı*; Öztürk, İrfan; **Adilcevaz Ağzı**, s. 36’da *anan boynuna*, *babın boynuna*; Buran, Ahmet-Oğraş, Şerife; **Elazığ İli Ağızları**, s. 117’de *anan gözü*.

³¹¹ Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 150’de *Seni şefandı*, *munu üstüne < bunun üstüne*, *meni ağam var*, *bunu atın < bunun atını*.

ağızlarında da kullanılır.³¹² *-ni, -ni, -nu, -nü* şekillerinin Kumuk³¹³ ve Karaçay-Malkar³¹⁴ Türkçelerinde de ilgi hâli eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

1. 5. 3. Belirtme Hâli: Belirtme hâli, cümlede ve kelime gruplarında geçişli fiillerin etkisi altında kalan isimlerin bulunduğu hâldir. İlgi hâlinde olduğu gibi, ismin bu hâli de ekli ve eksiz olmak üzere iki tarzda ortaya çıkar. Belirtme hâli eki, Eski Türkçede isimlerden sonra *-ğ, -g, -(i)ğ, -(i)g, -(u)ğ, -(ü)g* şekillerindedir. Eski Oğuz Türkçesinde bu şekillerdeki *ğ* ve *g* ünsüzleri düşünce ekte bulunan yardımcı ünlüler (*-ı, -i*), belirtme hâli ekinin işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Bu belirtme hâli eki aynı zamanda iyelik ekleri ve zamirlerden sonra da kullanılmak suretiyle işlev alanını genişletmiştir.³¹⁵ Fakat bu kanaatte olmayan bilim adamları da vardır.³¹⁶ Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme hâli eki *-n*, Eski Oğuz Türkçesinde sadece teklik üçüncü şahıs iyelik ekinen sonra kullanılmıştır. Eski Türkçede zamirlerden sonra kullanılan belirtme hâli eki *-ni, -ni*; Eski Oğuz Türkçesinde zamirlerle birlikte isimlerde de kullanılır olmuştur.

Belirtme hâli, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde görülmektedir:

Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış isimlerden sonra belirtme hâli eki bazen kullanılmaz. Bu temayül özellikle Dede Korkut Hikâyeleri'nde çok kuvvetlidir.³¹⁷ Aynı biçimde Urmiye ağızlarında da belirtme hâli ekinin, iyelik eki almış isimlerden sonra bazen kullanılmadığı görülür: *sen, adrésiyn yaz véy bize* “sen, adresini yaz ver bize” (47 – 95), *ğapımız yol_éyledin* (21 – 32). Benzer örnekler, Anadolu ağızlarından Doğu Grubuna ait ağızlarda da yer alır.³¹⁸

³¹² Memmedli, Meherrem; *Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmi Grammatik Kategoriyaları*, s. 67.

³¹³ Pekacar, Çetin; “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 977.

³¹⁴ Tavkul, Ufuk; “Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 903.

³¹⁵ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 232; Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 87.

³¹⁶ Canpolat, bu ekin Eski Türkçedeki *-ıg, -ig, -uğ, -üg* ekinen geldiği görüşünü tartışmaya açar ve eğer öyle olsaydı, ekin sonundaki *ğ* ve *g*'nin düşmesinden sonra Eski Oğuz Türkçesinde yardımcı ünlünün yuvarlaklaşması gerekeceğine dikkat çekerek Oğuzcadaki bu belirtme hâli ekinin *ben-i, sen-i* gibi tekil zamirlerde bulunan belirtme hâli ekinen genelleştiğini iddia eder. bk., Canpolat, Mustafa; “Eski Anadolu Türkçesi'ndeki Belirtme Durumu (accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, C. 10, S. 1, Ankara 1992, s. 11.

³¹⁷ Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II, Index-Gramer*, s. 478'de *atum saklar-idüm, atum boğazlayup, didüğüm yetürüñ, çal kılıcuñ, benüm başum beynüm aldıñuz*.

³¹⁸ Erten, Münir; *Diyarbakır Ağızı*, s. 36'da *ağacalar götür-, ahım al-, canın kırtar-*; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 278'de *bacın döğir, guzun kesmiş*; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 141'de *ğızın isdemiye, yağın göriz*; Buran, Ahmet; *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, s. 60'da *ğılıcın, héc bilmiyor işin, elimöp-*.

Urmiye ağızlarında ünsüzle biten kelimelerden sonra belirtme hâli eki *-ı, -i, -u, -ü* şekillerindedir: *ağlamağı* (13 – 42), *bizi* (9 – 76), *golumuzu* (9 – 68), *sözümüzü* (8 – 59). Belirtme hâli eki, düz ve ince şekilleriyle ünlü uyumlarına bazen uymaz: *gardaşlarımı* (27 – 6), *bacılarımı* (27 – 6), *anami* (27 – 7), *otı* (31 – 11), *göylümi* (13 – 39), *sözüzi* (8 – 55), *toyi* (47 – 4), *gazannarı* (27 – 164), *gatiği* (27 – 273).

Urmiye ağızlarında sonu ünlüyle biten isimlerden sonra belirtme hâli eki *-nı, -ni, -nu, -nü* şekillerindedir: *miyveni* (9 – 12), *géceni* (9 – 107), *ketdini* (18 – 19), *célo'ni* (19 – 49), *axır çarşembeni* (27 – 208), *nazlı'nı* (9 – 67), *radyonu* (68 – 35), *düyünü* (42 – 21), *hüşünü* “aklını” (1 – 162).

Belirtme hâli eki, Merengeli ve İmamzade köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra *-i* şeklinde ortaya çıkar: *başıyi* (24 – 61), *gelbiyi* (35 – 29). Belirtme hâli eki, benzer şekilde Nahçıvan ağızlarında da kullanılır.³¹⁹

Eski Oğuz Türkçesinde teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hâli eki genellikle *-n* şeklindedir. Belirtme hâli eki, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra Urmiye ağızlarında da *-n* şeklinde görülür: *buğdasın* “buğdayını” (8 – 103), *öz adamnain* (9 – 19), *üzümün* (9 – 115), *hamısın* (10 – 25), *adın* (18 – 55), *gabların* (27 – 271), *çomurun* “çamurunu” (27 – 276). Fakat *-n* şekli, bazı bilim adamları tarafından teklik üçüncü şahıs iyelik eki olarak değerlendirilmektedir.³²⁰

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme hâlinde kullanıldığında *-ıyın, -iyyin, -uyun* şekilleri oluşur:³²¹ *metlebiyin* “isteklerini” (27 – 226), *telleriyyin* “tellerini” (28 – 328), *diniyyin* “dinini” (28 – 344), *memeleriyyin* “memelerini” (40 – 20), *işleriyyin* “işlerini” (43 – 2), *gırxıyyin* “kırkını” (2 – 31), *adıyyin* “adını” (47 – 50), *dersiyyin* “dersini” (58 – 96), *burnuyun* “burnunu” (28 – 331).

Teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme hâlinde kullanıldığı zaman meydana gelen bu şekiller; Azerbaycan ağızlarından Kazah, Gedebe, Cebrayıl, Zengilan,

³¹⁹ Caferoğlu, Ahmet-Doerfer, Gerhard; **Das Aserbeidschanische**, s. 296.

³²⁰ Gülsevin, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan *-ın* ekinin teklik üçüncü şahıs iyelik eki olduğunu ve bu iyelik eki üzerinde eksiz belirtme hâli bulunduğunu iddia eder. bk. Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 15.

³²¹ Caferoğlu, Ahmet-Doerfer, Gerhard; **agm.**, s. 299.

Zengibasara, İrevan ağızlarında³²² ve Irak Türk ağızlarında³²³ da yer alır. Bu şekiller, Kars ili ağızlarında ise *-ıgın*, *-iğın* olarak ortaya çıkar.³²⁴

Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki bazen sıfat tamlamalarından sonra da kullanılır: *o géce*ni “o gece” (1 – 91), *üş neferi* “üş kişı” (3 – 54), *iki türü at* “iki tür at” (19 – 20), *gedim sünneti* (37 – 11), *bi almanı* “bir elma” (51 – 29), *bir az yağış*ı “biraz yağış” (48 – 36), *üçünci günü* “üçüncü gün” (70 – 19), *düz sözü* “doğru söz” (16 – 5). Belirtme hâli eki, sıfat tamlamalarından sonra Tebriz³²⁵ ve Van ağızlarında da bulunur.³²⁶

1. 5. 4. Yönelme Hâli: Yönelme hâli, kelime grupları ve cümlede, ismi yönelme ve yaklaşma fonksiyonuyla fiile bağlayan hâldir. Yönelme hâli eki, isimleri genellikle fiillere bağladığı gibi bazen de edatlara bağlar. Batı Türkçesinde yönelme hâli eki, Eski Türkçedeki yönelme hâli eki *-ğa*, *-ge*’den gelişmiştir.³²⁷

Yönelme hâli eki, Urmiye ağızlarında ünlü ile biten kelimelerden sonra *-(y)a*, *-(y)e*, *-na*, *-ne*; ünsüzle biten kelimelerden sonra *-a*, *-e* şekillerindedir: *neye* (9 – 150), *tümen’e* (9 – 163), *evlenmeğe* (24 – 37), *xıdmetize* (41 – 24), *güne* (51 – 22), *allah’a* (74 – 21), *yadıma* “hatırıma” (1 – 58), *üsdüne* (1 – 253), *nahara* “öğle yemeğine” (9 – 124), *oxumağa* (10 – 6), *yumağa* (22 – 9).

Yönelme hâli eki kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar; fakat şu örneklerde uymaz: *sultane* (28 – 240), *gırxe* (19 – 38).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, yönelme hâlinde kullanıldığı zaman *-ıyan*, *-iyen*, *-uyan*, *-üyen* şekilleri ortaya çıkar: *yadıyan* “hatırına” (28 – 10), *meçidiyen* “mescidine” (26 – 1), *eyniyen* “üzerine” (27 – 159), *heğgiyen* “hakkına” (28 – 345), *özüyen* “özüne” (8 – 68), *ğonşuyan* “komşuna” (41 – 18), *oğluyan* “oğluna” (53 – 14).

³²² Memmedli, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmın Grammatik Kategoriyaları**, s. 153’te *haravayın, başıyın, corabıyın, göziüyün, neneyin, eliyin, babayın*.

³²³ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 121’de *biğiyin*.

³²⁴ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 165’te *yemeğiğin, çayığın*.

³²⁵ Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 92’de *bu günleri, o günü*.

³²⁶ Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 42’de *o günü < o gün, o senesi < o yıl*.

³²⁷ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 85.

Teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldığı zaman oluşan *-ıyın*, *-iyin*, *-uyun* ve *-ıyan*, *-iyen*, *-uyan*, *-üyen* şekilleri; isimlerin teklik ikinci şahıs iyelik ekiyle kullanılmalarından sonra, teklik ikinci şahıs iyelik ekinde bulunan ve iki ünlü arasında kalan *ñ* ünsüzünün erimesi ve kelime sonuna kuvvetlendirme ve pekiştirme fonksiyonuyla kullanılan *-an*, *-en* şekillerinin eklenmesiyle meydana gelir. Ama *-an*, *-en* şekilleri, belirtme hâline eklendiği zaman ünlü daralmasıyla *-ın*, *-in* şekillerine dönüşmektedir.³²⁸ Bu gelişme, *dersiyn* (58 – 96) ve *yadıyan* (28 – 10) örneklerinde şöyle gösterilebilir:

dersiyn: *ders-i-ñ-i-n* > *ders-i-ng-i-n* > *ders-i-Øg-i-n* > *ders-i-Øğ-i-n* > *ders-i-Øy-i-n*.

yadıyan: *yad-ı-ñ-a-n* > *yad-ı-ng-a-n* > *yad-ı-Øg-a-n* > *yad-ı-Øğ-a-n* > *yad-ı-y-a-n*.

Bir sonraki gelişmede ise teklik ikinci şahıs iyelik ekinde bulunan *ñ* ünsüzü, bu safhalardan sonra tamamen düşer ve yönelme hâli *-an*, *-en* şekliyle ifade edilir. Örnek olarak *başan* (26 – 2) kelimesinde: *baş-ı-ñ-a-n* > *baş-ı-ng-a-n* > *baş-ı-Øg-a-n* > *baş-ı-Øğ-a-n* > *baş-ı-Øy-a-n* > *baş-ı-ØØ-a-n* > *baş-ı-a-n* > *baş-ā-n* > *baş-a-n*. Nitekim bu merhalelerin izlerini Erzurum, Kars, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Muş, Van, Artvin ve Salmas ağızlarında görmek mümkündür.³²⁹

³²⁸ Üstüner, Ahat; **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003, s. 87; Daşdemir, Muharrem; “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişimleri”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum 2008, s. 8-9.

Bu hususta, bilim adamları tarafından farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Gemalmaz’a göre bu şekiller; teklik ikinci şahıs iyelik ekinde sonra gelen yönelme hâli eki düşmüş ve böylece ortaya çıkan yapı hem iyelik hem de yönelme hâli görevinde kullanılmıştır. Bu olay, sonunda geniş ünlü bulunan kelimelere *n* ünsüzünün gelmesi, sonu ünsüzle biten kelimelerde ise iyelik ekinde önceki yardımcı ünlülerin genişlemesi neticesinde gerçekleşmiştir. bk. Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 281. Menz de aynı izaha katılır ve ilave olarak şunları söyler: Erzurum ağızlarındaki örneklerden hareketle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış kelimelerin, Türkçenin Eski Oğuz Türkçesine de uzanan tarihî dönemlerinden beri hem belirtme hâli hem de ilgi hâli eki işlevinde kullanılmasından dolayı bu tür yapıların yönelme hâli görevinde de kullanılması durumunda, eş seslilikten dolayı ortaya çıkabilecek anlam belirsizliğini önlemek için, böyle farklı bir şekilde meydana geldiğini belirtir. bk. Menz, Astrid; “Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C. 2, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2113-2118.

³²⁹ Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı**, s. 36’da *boynan* “*boynuna*”, *canan* “*canına*”; Gemalmaz, Efrasiyap; **age.**, s. 281’de *gardaşan*, *gızan*, *even*, *bacan*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 143’te *başān*, *başen*, *çiğerēn*, *ğardaşān*, *dizen*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, s. 78’de *başay*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 166’da *yanığan*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, s. 120’de *boğazan*, *bağran*, *muradan*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, s. 86’da *işen*, *amiren*, *etegen*, *canan*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 96; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı**. **Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, s. 158’de *ğanatan*, *başan*, *üzen*, *canan*, *çiben*, *özen*; Daşdemir, Muharrem; “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişimleri”, s. 8.

Yönelme hâli ekinin, *üsde* (64 – 54) kelimesindeki kullanılma biçimi Azeri sahasına özgüdür.³³⁰ Yönelme hâli ekiyle kullanılan bu kelimedede iyelik eki bulunmamaktadır. Urmiye ağızlarında aynı durum, *birbir* “birbiri” kelimesinin yönelme hâli ekiyle kullanılışında da ortaya çıkar. Bu kelime, yönelme hâli ekiyle bazen iyelik eki almadan kullanılır: *birbire* mehebbet_élemex (63 – 39), bu cür bi mehebbetder *birbire* élelle (69 – 53), hedyeler_alılla *birbire* (27 – 204).

1. 5. 5. Bulunma Hâli: Bulunma hâli, kelime grupları ve cümlede fiilin kendi içinde meydana geldiğini ifade eden hâldir. İsimleri, fiile bağlama işlevini üstlenmiştir. Bulunma hâli eki Eski Türkçede *l*, *n*, *r* ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra tonsuz; *l*, *n*, *r* dışındaki ünsüzlerden biriyle veya ünlüyle biten kelimelerden sonra tonlu kullanılmıştır.³³¹ Eski Oğuz Türkçesinde ise bulunma hâli eki sadece tonlu şekilleriyle yer almıştır.³³²

Azeri sahasında³³³ ve ona bağlı olan Urmiye ağızlarında bulunma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinin devamı niteliğinde, genellikle tonludur: *saatde* (6 – 7), *göydeki* (9 – 53), *günde* (9 – 165), *eşbetde* (27 – 230), *dötdde* (29 – 43), *harda* (59 – 3), *isportda* “sporda” (12 – 8), *ğırında* (9 – 35), *yaşda* (10 – 6), *onda* (10 – 28), *orda* (16 – 7), *uşaxlıxda* (25 – 13), *dalda* (29 – 33). Ama Urmiye ağızlarında bulunma hâli eki bazen tonsuz ve yarı tonlu şekliyle görülür: *gabaxta* (7 – 29), *ketTe* (22 – 40).

Bulunma hâli eki, sonu *n* ünsüzü ile biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme yoluyla *-na* şekline dönüşür: *yédde yaşınna* (28 – 13), *téhran ’nadıla* (42 – 35).

1. 5. 6. Ayrılma Hâli: Ayrılma hâli, kelime grupları ve cümlede fiilin ifade ettiği hareketin kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan hâldir. Genellikle isimleri fiile bağlamakla birlikte kimi zaman da edatlara bağlar. Eski Türkçede ayrılma hâli eki *-tın*, *-tin*, *-dın*, *-din* şekillerindedir. Ayrıca Eski Türkçede bulunma hâli eki de ayrılma hâli işlevinde

³³⁰ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 155.

³³¹ Tekin, Talat; *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 114.

³³² Sev, Gülsev; *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 346-347.

³³³ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 140; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 283’te *gardaşda*, *yaşde*, *atmışda*; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 143’te *yarışda*, *ürekde*, *yükde*; Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 108’de *vaziyetde*, *feryatda*.

kullanılmıştır.³³⁴ Ayrılma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinde ise bazı klişeleşmiş kelimeler hariç geniş ünlülü ve tonlu *-dan*, *-den* şekillerindedir.³³⁵

Urmiye ağızlarında ayrılma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi tonlu şekilleriyle kullanılır: *ordan* (47 – 103), *murebbadan* (13 – 12), *uşaxlıxdan* (8 – 13), *buğddadan* (9 – 37), *arpadan* (9 – 37), *getden* “şekerden” (9 – 91), *yımirtadan* (9 – 91), *parçadan* (9 – 92), *marāğē’dan* (12 – 16), *sübdan* (13 – 48), *terefden* (58 – 2), *üzühden* (18 – 16), *şaldan* (18 – 17), *sütten* (29 – 92). Ayrılma hâli ekinin tonlu kullanılması, Azeri sahasında yaygındır.³³⁶

Ayrılma hâli eki, son ünsüzü *m* ve *n* ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-nan*, *-nen* şekillerine dönüşür: *günnen* (6 – 11), *yélleennen* “yerlerinden” (15 – 20), *yoldaşlarınınan* (6 – 30), *zamannan* (8 – 90), *galannan* (31 – 1), *axşamnan* (31 – 8), *kesdireenne* (30 – 20).

Ayrılma hâli eki, bir örnekte ilerleyici benzeştirme yoluyla *-len* şeklinde ortaya çıkar: *evvellen* “evvelden” (22 – 6). Ayrılma hâli ekinin bu şekli, Azerbaycan ağızlarından Nuha ağzında da görülür.³³⁷

1. 5. 7. Vasıta Hâli: Vasıta hâli; kelime grupları ve cümlelerde fiilin ne ile, nasıl ve ne zaman gerçekleştiğini gösterir. Vasıta hâli eki, Eski Türkçede daha çok *-n* şeklindedir. *-n* eki, Batı Türkçesine geçildiğinde işlevliğini kaybederek sadece bazı klişeleşmiş kelimelerde kalmıştır. Batı Türkçesinde bu ekin yerini, *-ile* edatı almıştır.³³⁸

Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda³³⁹ ve Urmiye ağızlarında vasıta hâli eki, sonu ünsüzle biten kelimelerden sonra *-inan*, *-inen*, *-unan*, *-ünen* şekillerindedir: *yağınan* (3 – 22), *ğonağınan* (9 – 75), *beleyinen* (16 – 22), *müsiybetinen* (3 – 26), *çavuşunan* (28 – 322), *cütünen* (8 – 83), *öküzünen* (7 – 13). *ile* edatı, pekiştirme görevinde kullanılan *-n*’yi alarak

³³⁴ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 64.

³³⁵ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 89.

³³⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 140; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 143’te *yolağdan*, *ğarığdan*; Sarıkaya, Mahmut; *Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri*, s. 222’de *gâhdan*.

³³⁷ İslamov, Musa; *Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti*, s. 88’de *axallan* < *axaldan*.

³³⁸ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 237; Gülsevin, Güler; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 69.

³³⁹ Buran, Ahmet; *Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri*, s. 238.

önce *ilen* şekline geçer ve daha sonra gerileyici benzeştirme yoluyla *-inan*, *-inen*, *-unan*, *-ünen* şekillerine dönüşür.³⁴⁰

Vasıta hâli eki, sonu ünlü ile biten kelimelere yardımcı ünsüz *y* ile bağlanır: *gécéynen* (9 – 130), *elleriynen* (7 – 21), *saldışına* (6 – 31), *türkiye'ynen* (24 – 86), *özgeyne* (48 – 20).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra vasıta hâli ekinin ünlüsü bazen düşer: *bayatılarnan* (7 – 39), *edebnen* (16 – 18), *şehirlernen* (30 – 32), *gedimnen* (40 – 51), *bularnan* (67 – 14).

Urmiye ağızlarında vasıta hâli eki kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar; fakat bazen de uymaz: *xānımnən* (22 – 27), *atınən* (8 – 20), *onnän* (34 – 14).

Vasıta hâli eki, kimi kelimelerde *-ile* edatının ekleşmesiyle ortaya çıkar: *nāmetdığlen* (43 – 29), *ğurdiyle* (1 – 223), *sütle* (1 – 242), *resmleriylən* (1 – 36).

Vasıta hâli eki, Eski Türkçede bazen *-an*, *-en* şekillerinde kullanılmıştır.³⁴¹ Bu arkaik vasıta hâli eki, Yekan Çongaralı köyünde *-(y)en* şeklinde tespit edilmiştir: *eliyen* “eliyle” (38 – 2).

Genellikle mevsim ve zaman bildiren isimlerde korunmuş olan arkaik vasıta hâli eki *-(I)n*,³⁴² Urmiye ağızlarında ünsüzü düşmüş olarak bulunmaktadır. Başka bir deyişle zaman bildiren isimlerdeki vasıta hâli eki, ünsüzü düşmüş olduğu için Urmiye ağızlarında *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* şekillerinden ibaret kalmıştır: *üçay yayı* “üç ay yazın” (9 – 5), *üçay baharı* (14 – 48), *ğışı soyuğolar* “kışın soğuk olur” (18 – 52), *günüzü mesel gédedix* (64 – 47).

Bu vasıta hâli eki, Urmiye ağızlarında şu kelimedede ise korunmuştur: *gizlin* (28 – 288).

³⁴⁰ Üstüner, Ahat; *Türkçede Pekiştirme*, s. 95.

³⁴¹ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 64'te *tāmirān*.

³⁴² Korkmaz, Zeynep; *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 26.

1. 5. 8. Eşitlik Hâli: Eşitlik hâli ekinin temel fonksiyonu; gibilik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma ifade etmektir. Eşitlik hâli eki, Eski Türkçede *-ça, -çe*; Eski Oğuz Türkçesinde *-ça, -çe, -ca, -ce* şekillerindedir.³⁴³

Urmiye ağızlarında eşitlik hâli eki *-ça, -çe, -ca, -ce* şekillerinde görülür ve kalınlık-incecik uyumuna uyar: *dilice* (73 – 64), *déyişice* (27 – 156), *néçe* (27 – 225), *dalıca* (10 – 10), *yanıca* (10 – 11), *néce* (28 – 318), *birce* “bir, bir tane” (1 – 159).

Eşitlik hâli eki bazen ünsüz uyumu içinde kullanılır: *gabaxça* (46 – 28), *yavaşça* (27 – 41).

1. 5. 9. Yön Gösterme Hâli: İsim; kelime grupları ve cümlede fiilin kendi yönünde gerçekleştiğini göstermek amacıyla yön gösterme hâline girer. Urmiye ağızlarında yön gösterme hâli için *-ra, -arı, -eri* şekilleri tespit edilmiştir: *sora* (29 – 20), *yuxarıdı* (40 – 51), *içeri* (69 – 50). Yön gösterme hâli eki, kullanıldığı kelimelerle artık kalıplaşmış durumdadır.³⁴⁴ *-arı, -eri* şekilleri, Eski Türkçedeki yön gösterme hâli eki *-garu, -gerü* şekillerinden; *ğ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesiyle gelişmiştir. Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlülü *-aru, -erü* şekilleriyle kullanılmıştır.³⁴⁵

1. 6. Soru Eki

Hem isim ve isim soylu kelimelerin hem de fiillerin sonuna gelen soru eki, Oğuz Türkçesinde *-mı, -mi, -mu, -mü* şekillerindedir. Soru eki, Eski Türkçede sadece yuvarlak ünlülü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü şekilleriyle kullanılmıştır.³⁴⁶

Azerbaycan ağızları, soru şeklini işletme bakımından iki kısma ayrılmaktadır: Kazah, Karabağ, Gence, Ağdam ve Göyçay ağızları soru şeklini faal olarak kullanmaktadır. Bakü, Şamahı, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Mugan, Mereze, İsmayilli ağızları ise soru sormada kelimenin son hecesinde yoğunlaştırılan vurgu yolunu tercih etmektedir. Bununla birlikte

³⁴³ Gülsevin, Gürer-Erdoğan, Boz; *Eski Anadolu Türkçesi*, s.114.

³⁴⁴ Korkmaz, Zeynep; *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 8-9.

³⁴⁵ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 91.

³⁴⁶ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 243.

Guba, Zagatala ve Gah ağızlarında soru, hem vurgu hem de soru şekliyle ifade edilmektedir.³⁴⁷

Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında kelimenin son hecesinde yoğunlaştırılan vurguyla cümleye soru anlamı katılması karakteristiktir. Bu vurgu, ayrıca tonlamayla ve kimi zaman uzatılan son hece ünlüsüyle pekiştirilmektedir.³⁴⁸

Urmiye ağızlarında soru, daima cümle sonundaki kelimenin son hecesinde yapılan vurgulama vasıtasıyla ifade edilmektedir: *nécē?* “nasıl” (14 – 6), *néynisēn?* “ne yapıyorsun?” (9 – 78), özgeden de adama dede *olār?* (24 – 53), *düzdi?* “doğru mu, öyle mi?” (28 – 54), orda tēriflir *istanbul’ū?* (28 – 183), olar da deyde deyeley *bıydā?* (37 – 37), istisen, bu séri de meni *yiyesēn?* (40 – 18), indi etderde dad *vardi?* (47 – 60), siz, aşış *oynamışiz?* (48 – 44), âdetderi bilmiri, siz, *êşidmemişiz?* (48 – 58).

1. 7. Sıfatlar

Türkçede isimlerden önce gelmek suretiyle isimleri niteleyen, onların nasıl olduklarını gösteren ve onları çeşitli yönlerden belirten unsurlar sıfatlardır. Sıfatlar, *niteleme sıfatları* ve *belirtme sıfatları* olmak üzere iki başlık altında incelenir:

1. 7. 1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, varlıkların niteliklerini bildiren sıfatlardır. Urmiye ağızlarında niteleme sıfatlarının örneği çoktur: *teze* Çöreh (6 – 32), *yaman* yerde (13 – 19), *gemli* göynüm (13 – 23), *esas* soyumuz (7 – 2), *gırax* yéllerde “çevre yerlerde” (8 – 107), *sarı* kök (9 – 17).

³⁴⁷ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 280.

³⁴⁸ Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 57.

1. 7. 2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, varlıkları çeşitli açılardan belirtmeye yarayan unsurlardır. Bu sıfatlar, belirtme özelliklerine göre *işaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *soru sıfatları* ve *belirsizlik sıfatları* olmak üzere dört çeşittir:

1. 7. 2. 1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, varlıkları işaret etme yoluyla belirten sıfatlardır. Urmiye ağızlarında işaret sıfatları olarak *o*, *bu* ve *şu* vardır: *bu* zamanda (7 – 30), *bı* yaz (15 – 32), *bı* yana (20 – 49), *mu* yana (23 – 9), *bı* sefer (1 – 19), *o* yana (9 – 69), *u* uşag “o çocuk” (8 – 69), *o* hüzür sahab “o cenaze sahibi” (34 – 13), *o* adam (35 – 38), *şu cahana* (28 – 222).

1. 7. 2. 2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, varlıkları sayı bakımından bildirmeye yarayan sıfatlardır. Bu sıfatlar, aslında birer sayı isimleri iken isimlerin önüne gelerek sayı sıfatı görevini üstlenmişlerdir. Sayı sıfatları; isimleri adet olarak, dereceli olarak, bölük bölük, parça hâlinde veya topluluk şeklinde ifade etmelerine göre beş kısma ayrılır:³⁴⁹

1. 7. 2. 2. 1. Asıl Sayı Sıfatları: Bunlar, nesnelerin sayısını bildirir. Tek kelime hâlinde, sayı grubu ve sıfat tamlaması hâlinde bulunur. Asıl sayı sıfatları, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *biy_ay* (16 – 17), *bir* ilecen “bir yıla kadar” (16 – 28), *üç* avrad (21 – 16), *üş* güz (18 – 31), *yüz* nefer (27 – 145), *töt* davar (9 – 117), *béş* gün (5 – 27), *yéddi* il (17 – 8), *dokğuz* yüs tümen (15 – 4), *on sekkiz_ildi* (16 – 14), *min_üş* yüz *om birde* (45 – 4).

1. 7. 2. 2. 2. Sıra Sayı Sıfatları: Sıra sayı sıfatları, varlıklardaki derecelenme sırasını ifade eder. Hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkçesi yazı dilinde sıra sayı sıfatları *-ıncı*, *-inci*, *-uncu*, *-üncü* şekillerindedir.

³⁴⁹ Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 249.

Sıra sayı sıfatları, Azerbaycan ağızlarında ise genellikle *-ımcı*, *-ımcı*, *-ımcu*, *-ümcü* şekillerindedir.³⁵⁰ Ercilasun'a göre; sıra sayısı bildiren bu şekillerdeki *m* ünsüzü, iki sebeple Eski Türkçedeki *-nç* şekillerinden daha eskiye, Ana Türkçeye dayanır: Birincisi; sıra sayı eki *-m*, Tuna Bulgarçasına kadar geriye gitmektedir. İkincisi; *ç* veya *ş* ünsüzlerinden önce *n > m* yönünde değil, ancak *m > n* yönünde bir değişme olabileceği gerçeğidir. Çünkü diş-damak ünsüzleri olan *ç* ve *ş*, yanlarında bir dudak ünsüzü olan *m*'den ziyade, bir diş eti ünsüzü olan *n*'yi tercih eder.³⁵¹

Urmiye ağızlarında sıra sayı sıfatlarını şu örneklerde görmek mümkündür: *ikimci* (4 – 8), *yëddimci* (5 – 10), *üçümci* (22 – 34), *üçümcüsüne* (27 – 211), *doğguzumcunnan* (26 – 8), *dördümcü* (27 – 158), *onumcinnen* (26 – 12).

1. 7. 2. 2. 3. Üleştirme Sayı Sıfatları: Üleştirme sayı sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla ifade eden sıfatlardır. Türkiye Türkçesinde asıl sayılara *-ar*, *-er*, *-şar*, *-şer* eklerinin getirilmesiyle yapılan üleştirme sayı sıfatları, Güney Azerbaycan Türkçesinde pek görülmez. Güney Azerbaycan Türkçesinde genellikle asıl sayıların ek almadan üleştirme sayı sıfatları olarak kullanıldıkları belirtilir.³⁵² Metinlerde üleştirme sayı sıfatlarının örneğine rastlanmamıştır.

1. 7. 2. 2. 4. Kesir Sayı Sıfatları: Kesir sayı sıfatları, varlıkların parçalarını gösteren sıfatlardır. Urmiye ağızlarında kesir sayı sıfatları şu örneklerde ortaya çıkar: *yüze atmış faizi* “yüzde altmış” (12 – 20), meselen *yüze iki* nefer, *üç* nefer ya *béş* nefer *olar* (56 – 37).

1. 7. 2. 2. 5. Topluluk Sayı Sıfatları: Topluluk sayı sıfatları, ismin belirttiği varlıklar arasında; bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu ifade eden sıfatlardır. Metinlerde bu sıfat türü için örnek tespit edilememiştir.

³⁵⁰ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 83.

³⁵¹ Ercilasun, Ahmet Bican; “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Araştırmaları**, S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 17.

³⁵² Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 236.

1. 7. 2. 3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlardır. Urmiye ağızlarında soru sıfatları olarak *ne*, *hansı*, *hanki*, *néçe* kelimeleri bulunur: *ne* vax (6 – 22), *hansı* küçe “hangi köşe” (9 – 83), *hansı* évde (6 – 8), *hanki* at “hangi at” (7 – 28).

Soru sıfatı *néçe*, Türkiye Türkçesindeki soru sıfatı *kaç*’ın işlevini üstlenir ve miktar bildirir:³⁵³ *néçe* yaşın var? (28 – 4).

1. 7. 2. 4. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, varlıkların miktarını belirsiz bir biçimde ifade eden sıfatlardır. Urmiye ağızlarında kullanılan belirsizlik sıfatlarının başlıcaları *özge*, *başka*, *tamam*, *çok*, *her*, *bir*, *biraz*, *bezi*, *hamı*, *néce*, *néçe*, *bütün*, *héç*, *filan*’dır: *özge* adamı “başka adamı” (50 – 34), *özge* neneden (24 – 43), *başka* bi iş (12 – 8), *bi* çetinnig (12 – 34), *bir* mejmee (41 – 63), *bir* az göyun (33 – 58), *çok* yéllerinde (27 – 17), *her* miyveni (9 – 12), *her* hava (7 – 34), *bezi* méyveler (32 – 37), *bēz* yérde “bazı yerde” (7 – 63), *bēzi* vesäillernen (8 – 84), *hāmı* zulmatı “bütün zulmeti” (9 – 142), *hamı* tanışı (51 – 8), *bütün* camaat (42 – 68), *bütün* yük (27 – 151), *néce* insanın (4 – 18), *héş* yére “hiçbir yere” (17 – 1), *héç* kes “hiçbir kimse” (49 – 23), *filan* kes (28 – 275).

Urmiye ağızlarında *tamam* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki *bütün* kelimesiyle aynı işlevde kullanılır: *tamam* évlerden “bütün evlerden” (41 – 63).

Miktar bildirmek suretiyle genellikle soru sıfatı olarak kullanılan *néçe*, bazen belirsizlik sıfatı işlevinde kullanılır: *néçe* nefer (62 – 71), *dört* yüz *néçe* ildi (24 – 170), *bi* *néçe* dene badamnan (27 – 225).

³⁵³ Sarıkaya, Mahmut; “Türkçede neçe > néçe ‘ne kadar’ neçe > nice > néce ‘nasıl’ Gelişmesi”, *Turkish Studies*, Volume 3/6, 2008, s. 576.

1. 8. Zarflar

Türkçede zarflar; fiillerden, sıfat-fiillerden veya zarf niteliğindeki başka kelimelerden önce gelerek bu kelimeleri yer, zaman, durum ve azlık-çokluk gibi çeşitli açılardan etkileyen unsurlardır. Zarflar; *yer zarfları*, *zaman zarfları*, *hâl zarfları*, *azlık-çokluk zarfları* ve *soru zarfları* olmak üzere beş çeşittir:

1. 8. 1. Yer Zarfları

Yer zarfları, cümlede yer ifade eder. Urmiye ağızlarında yer zarfları olarak *dalı*, *aşağı*, *içeri*, *ileri*, *üsde*, *üzü ğulu* “yüzükoyun, yüzüstü, aşağı”, *o yanı*, *bu yanı* kelimeleri görülür:

çekil *dalı* “geri çekil” (24 – 58), bi yol bu diyer: düş *aşağı* (47 – 152), biz üç ay baharı *dal dalı* géderih “biz üç ay baharın sırtımız üste geriye doğru gideriz” (14 – 48), bıraya sefeng adam gelmez *içeri* (35 – 7), biy nefernen *ileri* olmaz (15 – 24), yanı *üsde* goyarix (56 – 50).

üzü ğulu ile *o yanı*, *bu yanı* yer zarfları Kars,³⁵⁴ Erzurum³⁵⁵ ve Halhal³⁵⁶ ağızlarında da tespit edilmiştir: üç ay yayı bü cür *üzü ğulu* géderih “üç ay yazın yüzükoyun gideriz” (14 – 48), *o yanı*; *bu yanı* dolandırdıla (27 – 122).

1. 8. 2. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, zarf olarak kullanılan birtakım zaman isimleridir. Urmiye ağızlarında zaman zarflarının örneği boldur: *evvel* (19 – 34), *bahardın* “bazen” (52 – 73), *ğabax* “önceden, evvelden” (61 – 18), *onda* “o zaman” (12 – 13), *beyax* “az önce” (27 – 251), *bugün* (6 – 7), *günüz* (64 – 31), *gedim* (64 – 37), *tezden* (8 – 91), *günde* “o gün, o günler” (9 – 10), *soradan* (9 – 44), *hemmeşe* “her zaman” (9 – 76), *heman* “o zaman, hemen” (27 – 73),

³⁵⁴ Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 384’te *Üzü goylu*.

³⁵⁵ Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 296, 324’te *o yanı bu yanı*, *üziguyli*.

³⁵⁶ Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları**, s. 122’de *üzüqoylu*.

indi “şimdi” (27 – 96), *seher* “sabah” (47 – 133), *süb* < Ar. subh “sabah” (53 – 7), *süphecen* “sabaha kadar” (1 – 119), *sabah* “yarın” (68 – 46).

1. 8. 3. Hâl Zarfları

Türkçede zarfların büyük bir kısmı hâl zarflarından oluşmaktadır. Bu zarflar, hâl ve tavır bildirir. Urmiye ağızlarında hâl zarflarına şu örnekler gösterilebilir: *éle* istedi “öyle istedi” (23 – 16), *tārix* boyı *béle* istiyiP “tarih boyu böyle istemiş” (27 – 248), *yüngül* alacaxsan “hafif alacaksın” (41 – 7), *xışda xışda* yıvışdıx geldiĥ kende dā “azar azar yığıştıx geldik köye” (9 – 163), *ķollen* deyişip “tamamıyla değişmiş” (7 – 14), *düz* danış “doğru konuş” (28 – 346).

1. 8. 4. Azlık-Çokluk Zarfları

Azlık-çokluk zarfları miktar, ölçü ve derece ifade eder. Bu zarfların sayıları fazla değildir. Azlık-çokluk zarfları olarak Urmiye ağızlarında *biraz*, *az*, *ķok*, *lap* kelimeleri görölür: *bir* az yığışdırmışıx (33 – 49), *az* yeér “az yiyor” (48 – 55), *éle* ķox feręlidi (33 – 60).

lap zarfı, tek başına kullanılmaz; sadece sıfatların ve zarfların önüne gelir: ilin *lap* uzun gećesi “yılın en uzun gecesi” (1 – 80), bu ket, *lap* ķox ferę_élir (33 – 38).

1. 8. 5. Soru Zarfları

Soru zarfları, fiildeki hareketi çeřitli açılardan soru yoluyla belirleyen zarflardır. Urmiye ağızlarında *ne cür* “nasıl”, *ne teher* “nasıl”, *niye*, *haćan* “ne zaman”, *hara* “nere”, *ne ğeden*, *néce* “nasıl”, *néće* “ne kadar”, *ne vax* soru zarfları kullanılır: bu řāirlıx cereyanı *ne cür* oldu? (28 – 72), *ne teher* oldu? (9 – 139), onnai *niye* baęladın? (57 – 53), birde *haćan* geleceĥ (1 – 259), sen, *néce* ğurtuldun? (28 – 318), *hara* gećdi? “nereye gitti? (28 – 95), o tilvizyonu *hardan* almıřsınız? “o televizyonu nereden almıřsınız” (10 – 43), valla *ne ğeden* déyim béle nārahatćılıx var. (69 – 45), say gör *néće* çıxatdı (73 – 79), *ne vax* toy_éliyećexle (6 – 22).

1. 9. Zamirler

Türkçede nesneleri temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimeler, zamirlerdir. Zamirler, nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları değildir; ama gerektiği zaman onları ifade edebilen kelimelerdir. Zamirler, tek başına bir anlam taşımaz. Ancak nesne bilindiği zaman zamirler ile o nesne arasında bir bağ kurulabilir. Zamirlerin çeşitleri şunlardır:

1. 9. 1. Şahıs Zamirleri

Teklik I. Şahıs: Eski Türkçede teklik birinci şahıs zamiri *ben*'dir. Daha sonra teklik birinci şahıs zamiri olarak *men* ve *min* şekilleri de kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise *min* şekli bırakılır; *ben* ve *men* şekilleri birlikte kullanılır.³⁵⁷ Ancak Oğuz Türkçesinin Azeri ve Osmanlı sahaları *ben* ve *men* zamirlerini kullanmada birbirinden ayrılmıştır. Osmanlı sahasında *ben*, Azeri sahasında *men* şekli kalmıştır. Nitekim bazı kelimelerin başında Azeri ve Osmanlı sahalarının *b* ve *m* seslerindeki tercihlerinin farklı olduğu belirtilmişti.³⁵⁸ Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamiri *men* (51 – 35) şeklindedir.

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamiri, ilgi hâli ekiyle çekimlendiğinde bazen ikiz ünlü ve ünlü uzaması meydana gelir: *meem* “benim” (15 – 12), *meim* “benim” (50 – 27), *mēm* “benim” (63 – 16). Teklik birinci şahıs zamirinden sonra ilgi hâli eki bazen kalın ünlülerle gelir: *meim* (9 – 26), *menim* (28 – 2).

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamirinden sonra yönelme, ayrılma ve vasıta hâli ekleri her zaman ince ünlüyle görülür: *mene* “bana” (38 – 2), *mennen* “benden” (50 – 19), *mennen* “benimle” (47 – 68).

Teklik II. Şahıs: Türkçede teklik ikinci şahıs zamiri, eski dönemlerden beri daima *sen* (53 – 14) şeklinde olmuştur.

³⁵⁷ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 265.

³⁵⁸ bk. 2. 3. 3. 2. 1. *b > m* değişmesi.

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamiri, ilgi hâli ekiyle çekimlendiğinde bazen ikiz ünlüler ve ünlü uzaması ortaya çıkar: *sēn* “senin” (38 – 21), *seen* “senin” (47 – 105), *seîn* “senin” (47 – 84).

Balov ve Kuşçu köylerinde teklik ikinci şahıs zamirinden sonra ilgi hâli eki, yuvarlak ve yarı yuvarlak ünlülerle kullanılır: *seniîn* (8 – 53), *senîn* (8 – 58).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamirinden sonra belirtme ve ilgi hâli ekleri bazen yarı kalın ünlülerle gelir: *senî* (40 – 93), *senîn* (40 – 92).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamirinden sonra yönelme ve ayrılma hâli ekleri sürekli ince ünlüyle görülür: *sene* (54 – 8), *sennen* “senden” (62 – 11).

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *ol* ve **an* şekillerinde görülür.³⁵⁹

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs zamirinden sonra belirtme hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü gelir: *onı* (62 – 38), *onî* (28 – 214), *oni* (62 – 34).

Teklik üçüncü şahıs zamirinin ilgi hâliyle çekiminde *n* ünsüzünün düşmesiyle ikiz ünlüler ortaya çıkar: *oon* “onun” (67 – 25), *oun* (68 – 45).

Çokluk I. Şahıs: Türkçede çokluk birinci şahıs zamiri, eski dönemlerden bu yana genellikle *biz* (3 – 60) şeklindedir. Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına doğru Azeri sahasında çokluk birinci şahıs zamiri, nadir olarak *miz* şeklinde de kullanılmıştır.³⁶⁰

Kehriz ve Gecin köylerinde çokluk birinci şahıs zamiri *bíz* “biz” (20 – 29), *bíz* (33 – 41), *bíz* (33 – 62), *bızım* (33 – 76) şekillerinde görüldüğü gibi bazen yarı kalın ve kalın ünlülerle kullanılır.

³⁵⁹ Kocasavaş, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri**, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 263-359.

³⁶⁰ Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 266.

Çokluk II. Şahıs: Türkçede çokluk ikinci şahıs zamiri daima *siz* (47 – 65) şeklinde olmuştur.

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçede *olar*; Eski Oğuz Türkçesinde ise *olar* ile birlikte daha çok *anlar* şeklinde kullanılmıştır.³⁶¹

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçede olduğu gibi *olar* (55 – 25) şeklindedir. *olar* şekli, Irak Türk ağızlarında da kullanılmaktadır.³⁶²

³⁶¹ Kocasavaş, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri**, s. 485-546.

³⁶² Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 139.

	Teklik I. Şahıs	Teklik II. Şahıs	Teklik III. Şahıs	Çokluk I. Şahıs	Çokluk II. Şahıs	Çokluk III. Şahıs
Yalın Hâl	<i>men</i> <i>mân</i> <i>me</i>	<i>sen</i>	<i>o</i>	<i>biz</i> <i>bíz</i> <i>bız</i>	<i>siz</i>	<i>olar</i> <i>olağ</i> <i>ola</i>
İlgi Hâli	<i>menim</i> <i>menım</i> <i>meim</i> <i>meim</i> <i>mânım</i> <i>mäum</i> <i>meñım</i> <i>meem</i> <i>mēm</i>	<i>senin</i> <i>senün</i> <i>seni</i> <i>senin</i> <i>senín</i> <i>seín</i> <i>seen</i> <i>sēn</i>	<i>onun</i> <i>onuğ</i> <i>oon</i> <i>onın</i> <i>ōuğ</i> <i>oun</i>	<i>bizim</i> <i>bızım</i> <i>bízım</i>	<i>sizin</i>	<i>oların</i> <i>olain</i> <i>olarığ</i>
Belirtme Hâli	<i>meni</i> <i>meñi</i> <i>mäu</i> <i>mäní</i>	<i>seni</i> <i>sení</i>	<i>onu</i> <i>oni</i> <i>onı</i> <i>oní</i> <i>ōu</i>	<i>bizi</i>		<i>oları</i> <i>olağı</i> <i>olayı</i>
Yönelme Hâli	<i>mene</i>	<i>sene</i>	<i>ona</i>	<i>bize</i>	<i>size</i>	<i>olara</i>
Bulunma Hâli			<i>onda</i>	<i>bizde</i>		
Ayrılma Hâli	<i>mennen</i>	<i>sennen</i>	<i>onan</i>	<i>bizden</i>		<i>olardan</i>
Vasıta Hâli	<i>mennen</i>		<i>onan</i> <i>onnän</i> <i>onna</i>			<i>olarnan</i>

1. 9. 2. Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirleri; şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir anlam taşıyan ve onları anlamca katmerli hâle getiren bir tür şahıs zamirleridir.³⁶³

Urmiye ağızlarında dönüşlülük zamirlerinden biri *öz*'dür. Bu zamir, Azeri sahasına Eski Oğuz Türkçesinden devredilmiştir ve Urmiye ağızlarında bütün şahıslarda faal bir biçimde kullanılmaktadır: *özüm* (67 – 34), *özün* (14 – 8), *özü* (22 – 34), *özümüz* (25 – 5), *özüz* “kendiniz” (41 – 42), *özleri* (27 – 82), *özi* (3 – 82).

Urmiye ağızlarında hem dönüşlülük zamiri hem de isim unsuru, yanına iyelik eklerini de alarak şahıs zamirleriyle kullanılmış ve böylece anlam daha da kuvvetlendirilmiştir: *menim_özüm* “benim kendim” (7 – 6), *bizim_özümüz* “bizim kendimiz” (14 – 14), *meem_özüm bēş gardaşım mardı* (15 – 13), *bizim_özümüzün atmış baş, elli baş davārmız* (14 – 14), *ōzmüzün iki üş dene bāvmız* (15 – 31). Benzer örnekler, Irak Türk ağızlarında da bulunur.³⁶⁴

Dönüşlülük anlamı kimi zaman dönüşlülük unsurunun tekrarıyla vurgulanır: *öz be özlei* (47 – 9), *öz be öz_çimizde* (42 – 62).

Urmiye ağızlarında oldukça işlek bir şekilde kullanılan diğer dönüşlülük zamiri, *bile*'dir. Bu zamir, iyelik ekleriyle birlikte hâl eklerini de alarak Urmiye ağızlarında çok canlı bir biçimde kullanılır. *bile* zamiri genellikle şahıs zamiri işleviyle kullanılmakla beraber, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda dönüşlülük zamiri olarak da kullanılmaktadır: *bilemi* “beni” (28 – 61) *bilen* “seni” (20 – 48) *bileyin* “seni” (47 – 102), *bilesin* “onu” (3 – 56) *bélesin* (39 – 29), *bilemizi* “bizi” (21 – 8), *bilelerni* “onları” (19 – 50), *bileleni* (9 – 149), *bileleyin* “onları” (47 – 101), *bilelerin* (27 – 7), *bileleen* “onları” (58 – 31) *bileme* “bana” (28 – 62), *bilene* “sana” (14 – 8), *bileye* “sana” (5 – 24), *bilesine* “ona” (18 – 56), *bilesne* (29 – 71), *bilemize* “bize” (47 – 80), *bilemze* (47 – 81), *bileyzi* “sizi” (41 – 27), *bilēze* “size” (5 – 4), *bilelerine* “onlara” (52 – 17), *bileleene* (3 – 19), *bélelerine* (9 – 72), *bileleṛne* (10 – 23), *bilelēne* (3 – 79), *bilelerne* (17 – 110), *bilesinnen* “ondan” (37 – 61).

³⁶³ Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s. 415.

³⁶⁴ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 146.

Urmiye ağızlarında *öz* zamiri, yanına şahıs zamirlerini alabilirken; *bile* zamiri şahıs zamirleriyle birlikte kullanılmamaktadır.

Eski Türkçede *birle* şeklinde görülen ve “birlikte, beraber” anlamı taşıyan kelime; Eski Oğuz Türkçesinde de bu anlamıyla kullanılmakla beraber anlam genişlemesine uğramıştır. *birle* kelimesi, Eski Oğuz Türkçesinde *bile* şekline dönüşmüş ve iyelik ekleriyle birlikte “yan, yanında” gibi anlamlar üstlenmiştir. Nitekim *bile* şeklini bu anlamıyla “Süheyl ü Nevbahar”da görmek mümkündür: *Gelesin bileme varavuz şara*. Netice itibarıyla *bile*, Eski Oğuz Türkçesinde “birlikte, beraber, yan, yanında” anlamlarında kullanılmış ve daha sonra Urmiye ağızlarında olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinin bakiyelerini yaşatan ağızlarda dönüşlülük ve şahıs zamirine dönüşmüştür. *bile* zamiri, Eski Oğuz Türkçesi eserlerinden Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-lügâti't-Türkiyye ile Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'de de şahıs zamiri işlevinde kullanılmıştır.³⁶⁵

bile zamiri, Azerbaycan ağızlarından Megri ağzında sadece bulunma hâli ekiyle kullanılır. Bunun yanında Tebriz ve Zencan ağızlarında,³⁶⁶ Afganistan Avşarlarının ağzında,³⁶⁷ Irak Türk ağızlarından Erbil ve Altunköprü ağızlarında³⁶⁸ kullanılmaktadır. *bile* zamiri ayrıca Kaşkay-i Firuz-âbâd, Ferhad-Xân, Ali Qurçi, Şahrak, Paradumba ve Halaç Türkçelerinde tespit edilmiştir.³⁶⁹

1. 9. 3. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret ederek veya göstererek karşılayan zamirler, işaret zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan işaret zamirleri şunlardır: *bu*, *o* ve bunların çokluk şekilleri olan *bular*, *olar*.

³⁶⁵ Gökdağ, Bilgehan Atsız; “Urmiye Ağızlarında Bile Zamirinin Kullanımı”, **II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 21-22 Mayıs 2009, Kars 2009.

³⁶⁶ İslamov, Musa; **Türk Dillerinde Evezlikler**, Bakı 1986, s. 156-157.

³⁶⁷ Liğeti, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, s. 62.

³⁶⁸ Nuri, Muhsin Kevser; **Erbil ve Amirli Ağızları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987, s. 82, 85'te *bilevüzden*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 147.

³⁶⁹ Doerfer, Gerhard; “Irano-Turkic”, s. 103.

Urmiye ağızlarında işaret zamirlerinin çokluk ekini almış şekilleri, Eski Oğuz Türkçesinde³⁷⁰ de kullanılmış olan *bular* ve *olar*'dır: *olar* (37 – 37), *bular* “bunlar” (5 – 16), *bılar* “bunlar” (9 – 159), *burar* “bunlar” (8 – 27), *bıları* “bunları” (6 – 27), *buları* (19 – 2), *bulardan* (29 – 8), *buların* (8 – 73), *bulain* “bunların” (45 – 17), *bularda* (18 – 10), *bularnan* “bunlarla” (27 – 47), *oların* (52 – 90), *oları* (33 – 49), *olara* (66 – 11), *olardan* (28 – 292).

İşaret zamiri *bu*, yalın hâl ve çokluk şeklinde daima *b* ünsüzüyle kullanılır:³⁷¹ *bu* (43 – 1), *bular* (58 – 42).

İşaret zamiri *bu*, diğer hâl ekleriyle kullanıldığı zaman hem *b* hem de *m* ünsüzüyle kullanılır: *bunun* (1 – 42), *buna* (64 – 19), *bunu* (64 – 65), *munun* (17 – 16), *munu* (24 – 83), *muna* (24 – 157), *munnan* “bundan” (27 – 13), *bını* (47 – 70), *bının* “bunun” (56 – 8), *bınnan* (10 – 33), *bına* (50 – 19), *mına* (47 – 163), *minı* “bunu” (74 – 7), *minnan* “bununla” (50 – 28), *minın* (50 – 32).

İşaret zamiri *bu*, hâl eklerini aldığı zaman hem yuvarlak ünlülü hem de dar ünlülü şekilleriyle kullanılır: *bunun* (46 – 40), *buna* (18 – 21), *bunnan* “bundan” (52 – 12), *muna* “buna” (19 – 30), *munnan* “bundan” (52 – 10), *bına* “buna” (58 – 9), *bının* “bunun” (3 – 90), *bıraan* “buranın” (58 – 29), *munkin* “bununkini” (9 – 39), *minı* “bunu” (9 – 156), *minnan* “bununla” (51 – 35), *minā* (50 – 29), *bunī* (14 – 53), *bını* (46 – 66).

İşaret zamirlerinden sonra belirtme hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü şekillerle gelir: *bını* (1 – 87), *buni* (40 – 87), *munı* (40 – 15), *munı* (43 – 10), *munı* (55 – 3), *onı* (1 – 15), *onı* (28 – 214), *buları* (30 – 25).

İşaret zamirlerinden sonra ilgi hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü şekillerle görülür: *munun* “bunun” (37 – 27), *bularun* (40 – 16).

bura, *ora* işaret zamirleri, Eski Oğuz Türkçesinde *bu ara* ve *ol ara* şekillerinde kullanılmıştır. Kısaca *bura* ve *ora*, *bu* ve *o* işaret zamirleri ile Eski Oğuz Türkçesinde “yer”

³⁷⁰ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 101.

³⁷¹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 189.

anlamında kullanılan *ara* kelimesinin kaynaşmış biçiminden ibarettir:³⁷² *bura* (45 – 20), *buranı* (58 – 24), *burada* (18 – 39), *birada* (7 – 7), *birda* (8 – 66), *buranın* (42 – 48), *biranın* (14 – 1), *biraan* “buranın” (58 – 29), *ora* (1 – 5), *oranı* (28 – 117), *oraan* “oranın” (54 – 64), *orda* (62 – 27), *ordan* (7 – 67).

İşaret zamiri *o*, bulunma hâli ekini aldığında genellikle “o zaman” anlamında zaman zarfı göreviyle kullanılmaktadır: *onda xuzıstan’daydım* “o zaman Huzistanda’daydım” (12 – 14), *onda hena yaxalla geelnin eline* “o zaman gelinin eline kına yakarlar” (1 – 25) *éle onda da şorba pişirerdile* “öyle o zaman da çorba pişirirlerdi” (9 – 121).

İşaret zamirlerinin vasıta hâli eki ile birleşmesi şahıs zamirlerinde olduğu gibidir: *onnan* “onunla” (24 – 63), *olarnan* “onlarla” (61 – 6), *bularnan* “bunlarla” (35 – 57).

Urmiye ağızlarında ayrıca işaret zamiri *o* ile *-dey* şeklinin birleşmesinden meydana gelen işaret zamiri bulunur: *odéy* “işte orada” (16 – 25). İşaret zamiri *odey*, Azerbaycan ağızlarında da yer alır.³⁷³

1. 9. 4. Soru Zamirleri

Canlı ve cansız bütün varlıkları soru yoluyla temsil eden ve onların soru şeklindeki karşılıkları olan zamirler, soru zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan soru zamirleri *ne*, *nemne* “ne”, *nemene* “ne” ve *kim*’dir: xilget *nedi* (53 – 23), *kimi* alacasan? (9 – 79).

nemne ve *nemene* kelimeleri, Azerbaycan ağızlarına has soru zamirleridir:³⁷⁴ *nemne danışır?* “ne konuşuyor” (2 – 73), *nemene élisiz?* “ne yapıyorsunuz” (9 – 49), *o nemedi?* “o nedir?” (10 – 37).

³⁷² Gülsevin, Güner; “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): ‘bu+ra’ mı, ‘bu ara’ mı?”, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, İzmir 2005, s. 333-335.

³⁷³ Şireliyev, M. Ş.; Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları, s. 188’de *odéy*, *budéy*.

³⁷⁴ Şireliyev, M. Ş.; age., s. 194.

1. 9. 5. Belirsizlik Zamirleri

Şahısları ve nesneleri belirsiz olarak ifade etmeye yarayan zamirler, belirsizlik zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *özge* “başkası” (50 – 34), *hamı* “hepsi” (22 – 41), *kimseni* (1 – 247), *here* “herkes” (6 – 39), *heresi* “herkes” (24 – 24), *herkes* (7 – 76), *her kim* (7 – 76), *zat* “şey” (47 – 152). *zat* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki belirsizlik zamiri *şey*’in işlevinde kullanılır.

Urmiye ağızlarında diğer belirsizlik zamirleri; bazı belirsizlik sıfatlarına iyelik eklerinin gelmesiyle meydana gelir: *biri* (61 – 19), *birisi* (68 – 8), *bezileri* (27 – 17), *hamısı* “tamamı, hepsi” (29 – 41), *néçesi* “birçoğu” (42 – 34), *çoxu* (61 – 57), *çoxları* (58 – 86).

2. Fiiller

2. 1. Fiil Yapma Ekleri

2. 1. 1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri: Fiilden fiil yapma ekleri, fiil kök ve gövdelerine getirilerek fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Bu ekler; fiil köklerine, fiilden yapılan fiil gövdelerine ve isimden meydana gelen fiil gövdelerine eklenmektedir. Urmiye ağzlarında tespit edilen fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

2. 1. 1. 1. -ma, -me (-mı, -mi, -mu, -mü): Bu ek, olumsuzluk ekidir. Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türetir. Türkçede, *-i* fiili dışında, bütün fiil kök ve gövdelerinde kullanılabilir: *olma-* (27 – 249), *gelme-* (42 – 50).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekiminde, orta hecenin vurgusuz olması ve *y* ünsüzünün daraltıcı etkisinden dolayı olumsuzluk ekinin ünlüsü daralır: *baxılmıyıp* (45 – 3), *kesilmiyib* (17 – 3), *olmuyup* (27 – 256), *düşmüyüb* (35 – 30), *éşitmiyiple* (41 – 37).

2. 1. 1. 2. -n: Bu ek, Türkçenin tarihî dönemlerinden beri oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Sonu ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine *-n*, ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine yardımcı ünlülü şekliyle bağlanır. Bu yardımcı ünlü, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleriyle kullanılmıştır.³⁷⁵

-n eki, genellikle geçişli fiillerde olmak üzere kendi kendine yapma veya olma bildiren dönüşlü fiiller türetir: *bürün-* (24 – 77), *sévin-* (13 – 23), *alın-* (24 – 27), *géyin-* (9 – 39), *dolan-* (12 – 17), *sallan-* (9 – 75), *gizlen-* (10 – 15).

Bu ek, bazen sonu bir ünlü veya *l* ünsüzüyle biten fiillerden sonra gelerek edilgenlik bildirir: *görsen-* (26 – 9), *bulun-* (28 – 159), *başlan-* (31 – 18), *yollan-* (61 – 40).

³⁷⁵ Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 140-141.

2. 1. 1. 3. -l: Bu ek, Türkçede çok geniş bir kullanım alanına sahiptir. Fiillere, edilgenlik ve meçhullük anlamı katar. *-l* eki, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca düz ünlülerle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmıştır.³⁷⁶

Bu ek, Urmiye ağızlarında ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar: *ayrıl-* (24 – 129), *déyil-* (9 – 132), *yéyil-* (14 – 24), *yayıl-* (24 – 169), *ekil-* (27 – 14), *gédil-* (18 – 41), *çekil-* (69 – 5), *yorul-* (10 – 30), *tökül-* (24 – 86), *süzül-* (29 – 91), *yıxıl-* (13 – 19), *sancıl-* “saplanmak” (1 – 192).

2. 1. 1. 4. -lan (-len): Bu ek, Urmiye ağızlarında fiil tabanlarından sonra kullanılır: *ğatışlan-* “karışmak” (8 – 72), *ayrılan-* “ayrılmak” (28 – 283), *pişirlen-* “pişirilmek” (46 – 37).

-lan, -len şekilleri Erzurum ili ağızlarında da *ayırlan-* “ayrılmak”, *götürülen-* “götürülmek”, *süpürülen-* “süpürülmek”, *yuğurlan-* “yoğrulmak” biçimlerinde olduğu gibi sonunda *r* ünsüzü bulunan fiillerde tespit edilmiştir.³⁷⁷ Bu ekin, Urmiye ve Erzurum ili ağızlarında dönüşlülük ve edilgenlik işleviyle kullanıldığı görülmektedir.

2. 1. 1. 5. -ş: Türkçede oldukça işlek bir şekilde kullanılan yapım eklerinden biridir. Bu ek genellikle ortaklaşma ve oluş ifade eden fiiller yapar. *-ş* eki, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülerle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamıştır.³⁷⁸

Urmiye ağızlarında bu ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiği görülür: *emiş-* “emmek” (9 – 158), *gızış-* “üşümek” (1 – 115), *vırış-* (14 – 26), *soruş-* (14 – 47), *yuvuş-* “yığışmak” (14 – 53).

2. 1. 1. 6. -r: Türkçede eskiden beri canlı bir şekilde kullanılan faktitif eklerinden biri *-r*’dir. Faktitif eklerinin iki görevi vardır: Geçişsiz fiilleri geçişli yapmak ve geçişli fiilleri, işin bir başkasına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller durumuna getirmek. *-r* eki, Eski Türkçe³⁷⁹ ile Eski Oğuz Türkçesinde³⁸⁰ yalnızca yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.

³⁷⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 137.

³⁷⁷ Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 258.

³⁷⁸ Gülsevin, Güre; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 141’de *görü-*.

³⁷⁹ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 60.

Urmiye ağızlarında bu ek, hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleriyle bulunur: *basır-* “gömmek” (9 – 10), *yatır-* (14 – 58), *gaçır-* (22 – 25), *pişir-* (30 – 37), *yétir-* (46 – 11), *doyur-* (28 – 236), *ötür-* “götürmek” (58 – 7).

2. 1. 1. 7. -t: *-t* eki de Türkçede işlek olarak kullanılan faktitif eklerindendir. Oldurma ve yaptırma ifade eder. Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülerle kullanılmıştır.³⁸¹

Urmiye ağızlarında bu yapım eki genellikle ünlü ile biten fiillerden sonra gelir: *görsed-* “göstermek” (13 – 9), *toxtad-* “durdurmak” (24 – 83), *berkit-* “sağlamlaştırmak” (58 – 33), *böyüt-* (9 – 46), *geyned-* “kaynatmak” (14 – 53), *onat-* “oynatmak” (24 – 118), *ağlad-* (7 – 63), *başald-* “boşaltmak” (9 – 123), *oyad-* “uyandırmak” (1 – 260).

-t eki, Urmiye ağızlarında bazen de katmerli faktitif yapar: *çixard-* (7 – 26), *gaçirt-* (8 – 25).

2. 1. 1. 8. -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir: Hem ünlü hem de ünsüzle biten fiillere gelebilen bir faktitif ekidir. Eski Türkçe³⁸² ve Eski Oğuz Türkçesinde³⁸³ bu ekin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri vardır. Bu ek, Eski Türkçede *l*, *n*, *r* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra tonsuz; diğer seslerle biten fiillerden sonra tonlu kullanılmıştır.³⁸⁴

Urmiye ağızlarında bu faktitif eki, ünlü uyumlarına uyar ve genellikle tonlu kullanılır: *yandır-* “yakmak” (44 – 29), *sındır-* “kırmak” (39 – 32), *gızdır-* (14 – 53), *mindir-* “bindirmek” (9 – 63), *doldur-* (8 – 109), *öldür-* (9 – 140). Bununla birlikte bazen tonsuz şekilleriyle görülür: *barıştır-* (36 – 24), *elleştir-* (24 – 57).

2. 1. 1. 9. -der: *-der* eki, işleliğini kaybetmiş bir faktitif ekidir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimede görülür: *gönder-* < ET: köndger-³⁸⁵ (20 – 42).

³⁸⁰ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 135’te *artur-*, *irür-*, *sızur-*.

³⁸¹ Timurtaş, Faruk Kadri; **age.**, s. 137.

³⁸² Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 41’de *bintür-*, *urtur-*.

³⁸³ Timurtaş, Faruk Kadri; **age.**, s. 136’da *bidür-*, *çekdürür-*, *irüşdürem-*, *karişdurmuşam-*.

³⁸⁴ Ercilasun, Ahmet Bican; “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler**, s. 129.

³⁸⁵ Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, s.730.

2. 1. 1. 10. -ar, -er: Bu ek, faktitif eklerindendir; fakat canlılığını kaybetmiştir. Urmiye ağızlarında *-ar, -er* eki şu örneklerde ortaya çıkar: *çixar-* (57 – 25), *ğeyter-* < *qayıt-* < ET: *kadı-*³⁸⁶ “geri dönmek” (28 – 130).

2. 1. 1. 11. -z: *-z* eki de bir faktitif ekidir. Bu ek, Eski Türkçede ve Eski Oğuz Türkçesinde belirli kelimelerde kullanılmıştır.³⁸⁷ Batı Türkçesinde *-z* ekinin arkaik bir şekil olarak sayılı kelimelerde yaşadığı görülür. Urmiye ağızlarında *-z* eki şu kelimede tespit edilmiştir: *utuz-* “yenilmek” (48 – 47).

2. 1. 1. 12. -ü: Tek heceli fiil köklerine gelen bu ek, kuvvetlendirme anlamı katar ve işlekliliğini kaybetmiş durumdadır: *bürü-* (24 – 77).

2. 1. 1. 13. -k: Bu ek, tek heceli fiil köklerine gelerek olma bildiren fiiller türetir. Urmiye ağızlarında *-k* eki şu kelimede ortaya çıkar: *görü-* (24 – 75).

2. 1. 1. 14. -y: Bu ek, Eski Türkçedeki *-d* ekinin *d > y* değişmesine uğramış şeklidir ve canlılığını kaybetmiştir. *-y* eki, bazı tek heceli fiil köklerinde kaynaşmış durumdadır ve pekiştirme işlevine sahiptir.³⁸⁸ *goy-* (48 – 16), *doy-* (28 – 236), *giy-* (61 – 53).

2. 1. 1. 15. -se: İşlekliliğini kaybetmiş eklerdendir. *-se* eki, Urmiye ağızlarında şu kelimede göze çarpar: *görset-* < *kör-se-t-*³⁸⁹ “göstermek” (57 – 57).

2. 1. 1. 16. -ala: Bu ek, hareketin kısa aralıklarla tekrarlandığını bildirir. *-ala* eki, Urmiye ağızlarında oyun isminde ortaya çıkar: *goalagaşdı* “kovalakaçtı” (1 – 57).

2. 1. 2. İsimden Fiil Yapma Ekleri: Bu ekler, isim kök ve gövdelerinden fiil yapmaya yarar. İsim köklerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine getirilir. Urmiye ağızlarında tespit edilen isimden fiil yapma ekleri şunlardır:

³⁸⁶ Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 597.

³⁸⁷ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 61’de *tutuz-, utuz-, tütüz-*; Gülsevin, Güler; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 139’da *damzur-, emziür-, tutuz-*.

³⁸⁸ Hacıeminoğlu, Necmettin; *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 124-125.

³⁸⁹ Clauson, Sir Gerard; *age.*, s. 740.

2. 1. 2. 1. -la, -le: Türkçenin bütün devir ve sahalarında oldukça işlek bir biçimde kullanılan eklerdendir. Bu ek, her türlü isim kök ve gövdelerine gelerek onlardan geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: *bağla-* (13 – 32), *yuxla-* (40 – 3), *yoxla-* (14 – 59), *ğuyla-* “gömmek, defnetmek” (18 – 6), *ğığla-* “pislemek” (1 – 250), *sesle-* (7 – 31). Bu ekin ünlüsü, *y* ünsüzünün yanında bazen daralmaktadır: *ğucaxlıya* (24 – 59), *torpaxléyıtıla* (9 – 147).

Urmiye ağızlarında bu ek, sonu *n* ünsüzü ile biten isimlere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-na, -ne* şekline dönüşür: *nişanna-* (2 – 12), *çetinneş-* (13 – 15).

Bu ek, sonunda *t* ünsüzü bulunan isimlere geldiği zaman ilerleyici benzeştirme yoluyla *-da* şekline geçer: *otda-* “otlamak” (24 – 169), *patda-* “patlamak” (46 – 67).

Bu yapım eki, bazı fiillerde *-la, -le* şekilleriyle kullanılmadığı veya kullanımdan düştüğünden dolayı sonuna fiilden fiil yapma *-n* ve *-ş* eklerini alarak kullanılır: *acıxlan-* “kızmak” (9 – 77), *ferehlen-* (7 – 59), *geheyle-* “kahırlanmak” (73 – 21), *evlen-* (24 – 8), *atdan-* < *atlan-* “atlamak” (2 – 71), *ağırlaş-* (13 – 14), *elleş-* “oturmak, uğraşmak, vakit geçirmek” (70 – 31), *yaxınnaş-* (9 – 152), *fikirleş-* (24 – 135), *gerallaş-* “kararlaşımak” (27 – 61).

2. 1. 2. 2. -al, -el: Bu ek, genellikle sıfatlara gelerek olma bildiren fiiller türetir. Sonu ünlü ile biten isimlerden sonra *-l* ünsüzüyle kullanılır.³⁹⁰ Urmiye ağızlarında *-al, -el* eki şu kelimelerde ortaya çıkar: *çoxal-* (18 – 28), *dincel-* “dinçleşmek, dinlenmek” (1 – 107), *kökel-* “semizleşmek” (40 – 65), *düzel-* (29 – 98), *yékel-* “gelişmek” (58 – 97).

2. 1. 2. 3. -a, -e: Genellikle tek heceli isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. *-a, -e* ekini, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görmek mümkündür: *ada-* (1 – 28), *oyna-* (27 – 102), *yaşa-* (1 – 177), *ğapa-* (28 – 150), *dile-* (1 – 217), *benze-* (28 – 331).

2. 1. 2. 4. -ı (-i, -u): İşlekliği kaybolmuş bir ektir ve bazı fiillerde kaynaşmış olarak bulunur: *ağrı-* (56 – 9), *berki-* “sağlamlaşmak” (58 – 4), *uzun* < *uz-u-n*³⁹¹ (28 – 223).

³⁹⁰ Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s. 112.

³⁹¹ Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 182.

2. 1. 2. 5. -ar, -er: *-ar, -er* eki çoğunlukla renk isimlerinden, olma bildiren fiiller yapar. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülür: *gızar-* (1 – 186), *göyer-* “göğermek” (1 – 71).

Bu ekin diğer görevi; isimlerden, yapma bildiren fiiller türetmektir: *suvar-* < ET: *suvğar-*³⁹² “sulamak” (9 – 138), *otar-* < ET: *otğar-*³⁹³ “otlatmak” (10 – 6).

2. 1. 2. 6. -te: İsimlerden geçişli fiiller yapan bir ektir. Urmiye ağızlarında bu ekin ortaya çıktığı kelimeler şunlardır: *iste-* < ET: *iz-de-*³⁹⁴ (54 – 25).

Bu ek, *-ld-* > *-ll* ünsüz benzeştirmesi sonucunda bazen *-la* şekline dönüşür: *alla-t-* “aldatmak” (47 – 101).

2. 1. 2. 7. -x: *-x* eki, isimlerden geçişsiz fiiller yapar ve oluş bildirir. Bu ek, Eski Türkçede³⁹⁵ yaygın bir şekilde kullanılırdı; Batı Türkçesinde ise bugün birkaç kelimeye yaşar. Urmiye ağızlarında *-x* eki şu örneklerde görülür: *darıx-* “sıkılmak” (14 – 44), *acıx-* “acıkmak” (47 – 134).

2. 1. 2. 8. -r: İşlek bir ek değildir ve ses yansımali tek heceli köklerden, olma bildiren fiiller yapar: *bağır-* (1 – 151), *çağır-* (52 – 40), *zıngır-* (1 – 218).

2. 1. 2. 9. -ğır: Bu ek, ses yansımali köklerden fiiller türetmeye yarar. Urmiye ağızlarında *-ğır* şekli şu kelimeye görülür: *ğışğır-* “haykırmak, bağkırmak” (1 – 163).

2. 2. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli fiillerdeki oluş ve kılışın hangi şahıs tarafından gerçekleştirildiğini gösterir. Bundan dolayı şahıs ekleri, fiillerdeki oluş ve kılışı bir zaman ve şekil kalıbı içinde şahıslara bağlar.³⁹⁶

³⁹² Clauson, Sir Gerard; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 786.

³⁹³ Clauson, Sir Gerard; *age.*, s. 48.

³⁹⁴ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 182.

³⁹⁵ Hacıeminoğlu, Necmettin; *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 177’de *birik-*, *içik-*, *kodik-*, *taşık-*, *aguk-*.

³⁹⁶ Korkmaz, Zeynep; *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 571.

2. 2. 1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri: Birinci tip şahıs ekleri, şahıs zamiri kökenlidir ve şahıs zamirlerinin zamanla ekleşmesinden meydana gelir. Bu şahıs ekleri; *öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve istek çekimlerinde* kullanılır.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs eki, şahıs zamiri *ben*'den gelişmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde şahıs zamirinin *b*'si öncelikle sızıcılaşıp *v* olur ve daha sonra *v* ünsüzünün düşmesiyle *-van, -ven, -vanın, -venin, -am, -em, -ın, in* şekilleri ortaya çıkar.³⁹⁷

Teklik birinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında *-am, -em* şekillerindedir: *dolanmışam* (12 – 17), *tanımıram* (7 – 31), *vırram* “vururum” (40 – 24), *gelmişem* (52 – 97), *démirem* (61 – 50), *düşerem* (9 – 64).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs eki, *sen* zamirinden ekleşmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde teklik ikinci şahıs eki *-sın, -sin* şekillerindedir.³⁹⁸ Eski Oğuz Türkçesinde yer alan bu şekillerdeki *n* ünsüzü, daha sonra ikinci tipteki şahıs eklerinin tesiriyle *ñ* ünsüzüne dönüşmüştür. Nitekim teklik ikinci şahıs eki, *ñ* ünsüzüyle Azerbaycan ağızlarının bir kısmında hâlâ kullanılmaktadır. Fakat Güney Azerbaycan Türkçesinde *ñ*'li şekiller artık kalmamıştır.³⁹⁹

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs eki genellikle *-san, -sen* şekillerindedir: *danışısan* (8 – 32), *olasan* (40 – 100), *bilisen* (49 – 20), *éliyeseñ* (52 – 28).

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an, -än, -en* şekillerinde tespit edilmiştir: *bağlamışen* (bağlamışsen > bağlamışseñ > bağlamışsen > bağlamışşen > bağlamışen) “bağlamışsın” (24 – 61), *aparmışen* “götürmüşsün” (24 – 158), *bıraxırän* “bırakıyorsun” (24 – 56), *pişiriyen* “pişiriyorsun” (47 – 62), *géderen* “gidersin” (47 – 102), *yıxılan* “yıkılasın” (47 – 143), *keseceyen* “keseceksin” (47 – 146).

³⁹⁷ Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, s. 460.

³⁹⁸ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 140-150.

³⁹⁹ Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, s. 285; Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 236.

Teklik ikinci şahıs için kullanılan *-an*, *-en* şekilleri aynı zamanda Diyarbakır, Zencan, Paradumba ve Süleyman-âbâd ağızlarında; Horasan Türkçesinden Ruh-âbâd, Karabağ, Pir-Kumaj, Kalât ve Çaram ağızlarında da yer alır.⁴⁰⁰

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay*, *-ey* şekillerinde tespit edilmiştir: *örgetmişey* (örgetmişsen > örgetmişseñ > örgemişsey > örgetmişsey > örgetmişey) “öğretmişsin” (47 – 148), *alıray* “alıyorsun” (62 – 19), *geliyey* “geliyorsun” (39 – 7), *gédiyey* “gidiyorsun” (39 – 7), *aparay* “götüresin” (47 – 27).

Teklik ikinci şahıs için kullanılan *-ay*, *-ey* şekilleri, Kabil ve Herat’ta Afganistan Avşarlarının ağızında, Horasan Türkçesinden Xarf-i Hulya, Pir Kumac ve Çoğatay’da görülür.⁴⁰¹ Irak Türk ağızlarından Kifri⁴⁰² ve Tuzhurmatı⁴⁰³ ağızlarında ise teklik ikinci şahıs eki, *-say* şeklinde ortaya çıkar.⁴⁰⁴

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Per, Merengeli, Balanuş köylerinde *-ayn*, *-eyn* şekillerinde görülür: *galmışayn* “kalmışsın” (24 – 80), *durmuşayn* “durmuşsun” (24 – 100), *biliyeyn* “biliyorsun” (48 – 35), *tēvil_ālayn* “anlıyor musun?” (48 – 59), *getireceyn* “getireceksin” (24 – 127), *gireyn* “giresin” (48 – 32), *alayn* “alasın” (47 – 27), *baxarayn* “bakarsın” (52 – 62).

Teklik ikinci şahısta görülen ve *s* ünsüzünün düşmüş olduğu *-an*, *-en*, *-ay*, *-ey*, *-ayn*, *-eyn* şekilleri; teklik birinci şahıs eki *-am*, *-em*’den analogi yoluyla hece bölünmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Teklik ikinci şahıs ekinin *sen* zamirinden eklediği ve ekin sonundaki *n* ünsüzünün daha sonradan iyelik eklerinin etkisiyle *ñ* olduğu ifade edilmişti. Şahıs eklerindeki *ñ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında *n* ve *y* olarak gelişmiştir. Bununla birlikte Urmiye ağızlarında hem *n*’li hem de *y*’li şekillerin bir ağızda aynı anda kullanılması ayrıca dikkate şayandır. Örneğin Balanuş köyünde *yıxılan* “yıkılasın” ve *aparay* “götüresin” şekilleri birlikte

⁴⁰⁰ Doerfer, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadân”, s. 110-124.

⁴⁰¹ Doerfer, Gerhard; **agm.**, s. 110-119; Heyet, Cevat; **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri**, (çev. Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 306.

⁴⁰² Bayatlı, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 390.

⁴⁰³ Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı**, s. 450.

⁴⁰⁴ Bulut, Christiane; “Klassifikatorische Merkmale des Iraktürkischen”, **Orientalia Suecana** 48, Sweden 1999, s. 20.

kullanılır. Şahıs ekinin sonundaki *-yn* sesleri ise Merengeli, Balanuş ve Per köylerinde ortaya çıkar. Bu köylerde *ñ* ünsüzü, gerek şahıs gerekse de ikinci şahıs iyelik eklerinde⁴⁰⁵ aynı zamanda *y* ünsüzüne dönüşür. *y* ünsüzünün bir yarım ünlü karakteri taşıması ve akıcı bir ünsüz olmasından ötürü kolaylıkla düşebildiği aşikârdır. İşte bu sebeple, kelime sonunda *y* ünsüzünün düşmesini önlemek için, *n* ünsüzünün bir koruyucu ünsüz olarak devreye girdiği görülmektedir. Bununla beraber *n* ünsüzü, şahıs ekinin aslında zaten vardır (*n* < *ñ*); *n* ünsüzü, *y* ünsüzünün yanında bu özelliği nedeniyle de yer almış olmalıdır.

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs, Batı Türkçesinde eksizdir. Dolayısıyla Urmiye ağızlarında, fiillerin teklik üçüncü şahıs çekimlerinde şahıs eki kullanılmamaktadır: *itirmiş* (1 – 162), *ğalır* (5 – 13), *gédecex* (24 – 169), *saxlıya* (27 – 257), *dağlıb* (47 – 22).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde *biz* zamirinden gelişmiştir. *Biz* zamirindeki *b* ünsüzünün sızcılaşp *v* olması ve bu *v*'nin daha sonra düşmesi sonucunda *-vuz*, *-vüz*, *-uz*, *-üz* şekilleri ortaya çıkmıştır. *-uz*, *-üz* ve bunların dar ünlülü *-ız*, *-iz* şekilleri, Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında çokluk birinci şahıs eki olarak kullanılagelmıştır. Çokluk birinci şahıs eki, Oğuz Türkçesinin Azeri sahasında ise farklı yönde gelişmiştir. Azeri sahasında çokluk birinci şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart çekimindeki şekillerden alınarak bütün kipler için kullanılır olmuştur.⁴⁰⁶ Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde⁴⁰⁷ *-ıg*, *-uğ*, *-ik*, *-ük* biçimlerinde bulunan çokluk birinci şahıs eki, Azeri sahasındaki ağızlarda ses değişimleri sonucunda çeşitli şekillerde ortaya çıkar.⁴⁰⁸

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki *-ix*, *-ix*, *-ix*, *-ux*, *-üx*, *-x*, *-k*, *-ik*, *-ih*, *üh*, *-ig*, *-iğ*, *-uğ*, *-üğ*, *-iy*, *-üy* şekillerinde tespit edilmiştir: *geleceyx* (6 – 7), *édırx* (7 – 1), *istirix* (7 – 4), *diyix* (12 – 2), *olmuşux* (69 – 47), *otumuşux* (70 – 27), *gözlürüx* (55 – 33), *böyümüşüh* (17 – 20), *danişax* (48 – 16), *olax* (7 – 69), *getirek* (9 – 39), *yémerik* (8 – 58), *néynirih* “ne yapıyoruz” (9 – 156), *yéceyig* (8 – 54), *tökeriğ* (2 – 31), *diyeriğ* (7 – 65), *görmemişik* (8 – 9), *éleruğ* “yaparız” (18 – 19), *görmüşüğ* (50 – 25), *aparırığ* (8 – 79), *yémiriy* “yemiyoruz” (8 – 54), *götümüşüy* “götürmüşüz” (9 – 135).

⁴⁰⁵ bk. 1. 4. İyelik Ekleri.

⁴⁰⁶ Ergin, Muharrem; Azeri Türkçesi, s. 126.

⁴⁰⁷ Hüseyinzade, M.; Müasir Azerbaycan Dili (Morfolojiya), s. 181-182.

⁴⁰⁸ Gece, K. Mehmet; Serap Ağzı, s. 79; Erten, Münir; Diyarbakır Ağzı, s. 44; Gemalmaz, Efrasiyap; Erzurum İli Ağzıları, s. 350; Sağır, Mukim; Erzincan ve Yöresi Ağzıları, s. 175; Özçelik, Sadettin; Urfa Merkez Ağzı, s. 101; Ercilasun, Ahmet Bican; Kars İli Ağzıları, s. 236; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; Elazığ İli Ağzıları, s. 149; Gönen, Mehmet Emin; Van Gölü Kuzey Havzası Ağzıları, s. 122.

Çokluk birinci şahıs eki, Yekan Çongaralı köyünde geniş ünlülü *-ax*, *-ex*, *-āğ* şekillerinde ortaya çıkar: *yandıyyax* “yakıyoruz” (37 – 74), *gédiyex* “gidiyoruz” (37 – 70), *elleşiyex* “oturuyoruz, vakit geçiriyoruz” (37 – 70), *otuuyāğ* “oturuyoruz” (37 – 71). Çokluk birinci şahıs eki *-Ax* şeklinde Afganistan Avşarları, Sonkor ve Şahrak ağızlarında da tespit edilmiştir.⁴⁰⁹

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde *-sız*, *-siz* şekillerinde kullanılmıştır.⁴¹⁰ Bu şekiller, çokluk ikinci şahıs eki olarak Azeri sahasında da kullanılmaktadır.⁴¹¹

Çokluk ikinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında *-sız*, *-siz*, *-suz*, *-süz* şekillerinde görülür: *yorulmıyasız* (24 – 161), *bilisiz* (74 – 4), *buyurusuz* (41 – 42), *görüsüz* (45 – 8).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs eki, Batı Türkçesinde *-lar*, *-ler*’dir: *aparallar* (61 – 46), *démezler* (22 – 29).

2. 2. 2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri: İkinci tip şahıs ekleri iyelik kökenlidir. *Görülen geçmiş zaman* ve *şart* kiplerinde kullanılır.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs eki, Türkçede hiç değişmemiş ve daima *-m* olmuştur: *tapdım* (1 – 59), *geldim* (40 – 17).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs eki, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ* şeklindedir. Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs eki, *ñ > n* değişmesi sonucunda *-n* olur: *bañardın* (46 – 65), *désen* (9 – 66).

Teklik ikinci şahıs eki, Balanuş köyünde bir örnekte *ñ > y* değişmesiyle *-y* şeklinde ortaya çıkar: *aldıy* (47 – 160).

⁴⁰⁹ Doerfer, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān”, s. 110-111.

⁴¹⁰ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 147.

⁴¹¹ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 247; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağızı**, s. 44; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları**, s. 36, 366; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, s. 181, 184; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağızı**, s. 94; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 153; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, s. 149; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, s. 68.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde de bulunmamaktadır: *geldi* (47 – 139), *oldu* (48 – 31), *galsa* (64 – 89), *vérse* (70 – 24).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs eki, Eski Türkçede *-mız*, *-miz* şekillerindedir. Çokluk birinci şahıs eki, Batı Türkçesinde ise *-duḡ*, *-dük* sıfat-fiil ekinin etkisiyle *-ḡ* olmuştur.⁴¹²

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki *-ḡ*, *-ğ*, *-ğ*, *-x*, *-k*, *-K*, *-h*, *-g* şekillerinde tespit edilmiştir: *apardıḡ* (7 – 34), *basırdıḡ* (9 – 10), *ḡaldıḡ* (9 – 134), *görseḡ* (41 – 40), *geldiḡ* (50 – 20), *başladıx* (8 – 14), *géderdıx* (20 – 40), *élerdıx* (24 – 22), *sürerdik* (8 – 82), *evlendiK* (8 – 14), *éledıK* (8 – 15), *isteseḡ* (18 – 14), *keserdiḡ* (9 – 9), *evlendig* (8 – 14).

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Türkçede *-ñız*, *-ñiz*; Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü *-ñuz*, *-ñüz* şekillerindedir.

Azeri sahasında⁴¹³ çokluk ikinci şahıs eki, ekteki *ñ* ünsüzünün eriyip düşmesi sonucunda *-z* olmuştur: *geldiz* “geldiniz” (10 – 41), *buyursaz* “buyursanız” (1 – 94).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs eki, Oğuz Türkçesinde *-lar*, *-ler* şekillerindedir: *olsalar* (27 – 58), *véseler* (18 – 15).

2. 3. Şekil ve Zaman Ekleri

Fiil kök veya gövdelerinin ifade ettiği hareketi bir şekle ve zamana bağlayan ekler, şekil ve zaman ekleridir. Fiil şekillerinin bazıları, ortaya çıkan yahut çıkacak olan hareketi anlatmaya yarar. Bunlar, bildirme kipleridir ve zaman ifade eder. Bildirme kipleri *geniş zaman*, *şimdiki zaman*, *görülen geçmiş zaman*, *öğrenilen geçmiş zaman* ve *gelecek zaman*

⁴¹² Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 408.

⁴¹³ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 207-208; Erten, Münir; *Diyarbakır Ağzı*, s. 45’te *düştüz*, *gömdüz*; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 347-349’da *geldiz*, *alsaz*, *başlasaz*; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 172’de *etdiz*, *gördüz*, *yapdız*; Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 57; Özçelik, Sadettin; *Urfa Merkez Ağzı*, s. 101’de *astiz*, *konıştırdiz*; Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 153’te *gördüz*, *gelsez*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; *Elazığ İli Ağızları*, s. 161’de *gelsez*, *baḡsaz*.

şekilleridir. Fiil şekillerinin bazıları ise tasarlanan bir hareketi anlatmak için kullanılır. Bunlar da tasarlama kipleridir. Tasarlama kipleri *şart, istek, gereklilik* ve *emir* şekilleridir.⁴¹⁴

2. 3. 1. Geniş Zaman: Eski Türkçede geniş zaman eki *-ur, -ür; -ar, -er* ve seyrek olarak *-ır, -ir*'dir. Ünlüyle biten fiillerden sonra ise *-(y)ur, -(y)ür* ve *-r* şekillerindedir.⁴¹⁵ Eski Oğuz Türkçesinde geniş zaman için *-ur, -ür; -ar, -er; -r* şekilleri kullanılmış; düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren *-ır, -ir* şekilleri sonraki asırlarda görülmüştür.⁴¹⁶

Urmiye ağızlarında geniş zaman eki *-ar, -er, -r* şekillerindedir. Bunun yanında, Urmiye ağızlarında geniş zaman eki olarak üçüncü ve kısmen de ikinci şahıslarda *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri kullanılmaktadır. Urmiye ağızlarında geniş zaman ekinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aram, -erem* şekillerindedir: *savaşaram* (40 – 24), *oxuyaram* (1 – 94), *açaram* (3 – 21), *düşerem* (9 – 64), *görerem* (27 – 6).

Sonu *r* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *r* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır: *yandırram* (14 – 46), *oturram* (4 – 46), *vırram* (40 – 24), *aparram* (47 – 102), *vérrem* (52 – 99), *görrem* (52 – 100).

Sonu *l* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *l* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasında ilerleyici benzeştirme gerçekleşir: *gellem* “gelirim” (14 – 46), *billem* (42 – 9), *ollam* (35 – 1), *sallam* (47 – 102). Benzer şekiller, Azerbaycan ağızları⁴¹⁷ ile Irak Türk ağızlarında da yaygındır.⁴¹⁸

Urmiye ağızlarında geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi genellikle *-maram, -merem* şekillerinde görülür: *goymaram* (8 – 56), *danışmaram* (51 – 36), *vérmerem* (8 – 49), *bilmerem* (15 – 7).

⁴¹⁴ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 288.

⁴¹⁵ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 80.

⁴¹⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 141.

⁴¹⁷ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 247’de *allam, gellem*.

⁴¹⁸ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 207’de *allam, billem, qallam, çallam*.

Balanuş, Türkman ve Göktepe köylerinde geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-manam*, *-menem* şekillerindedir: *göymanam* “koymam” (57 – 17), *gétmenem* (57 – 59), *düşemmenem* “düşemem” (47 – 153). Bu şekilleri, yirminci asrın başlarına kadar Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde Hatâyî, Nesîmî ve Fuzûlîlerin dilinde de görmek mümkündür.⁴¹⁹

Geniş zamanın teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-manam*, *-menem* ve *-manix*, *-meniĥ* şekilleriyle yapılan olumsuz çekimleri Azerbaycan ağızlarından İrevan, Nahçıvan, Bakü, Guba, Şamahı, Mugan, Mereze, Zagatala, Gah ağızlarında;⁴²⁰ Irak Türk ağızlarında;⁴²¹ Van, Urfa ve Diyarbakır ağızlarında da bulunur.⁴²² Bu şekiller ayrıca Aynallu’da;⁴²³ 18. ve 19. asırların klasik Türkmencesinde; Horasan Türkçesinde; Sonkor ve Kaşkay Türkçelerinde de yer almaktadır.⁴²⁴

Gecin, Gemici, Gülmanhana, İmamzade, Hasar ve Merengeli köylerinde geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi, Türkiye Türkçesinde kullanılan *-mam*, *-mem* şekilleriyle tespit edilmiştir: *ayrılmam* (24 – 129), *olmam* (30 – 18), *çixatmam* (35 – 29), *gétmem* (33 – 26), *geyitmem* (68 – 8), *bilmem* (76 – 24). Bu şekiller, Irak Türk ağızları⁴²⁵ ile Kırım, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde de kullanılmaktadır.⁴²⁶

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs geniş zaman eki *-arsan*, *-ersen*, *-isan*, *-isen*, *-üsen* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *alarsan* (8 – 113), *söversen* (28 – 157), *bilersen* (41 – 59), *danışisan* (8 – 32), *bilisen* (8 – 34), *görüsen* (61 – 28).

Ayrıca Balanuş ve Per köylerinde teklik ikinci şahıs geniş zaman eki *-eren*, *-arayn* şekillerindedir: *géderen* “gidersin” (47 – 102), *baxarayn* “bakarsın” (52 – 62).

⁴¹⁹ Mirzezade, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası**, Bakı 1962, s. 256.

⁴²⁰ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 246.

⁴²¹ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 211’de *gülmenem*, *salmanam*.

⁴²² Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı**, s. 46’da *çarışmanam*, *almanix*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, s. 98’de *erimenem*, *adam olmanix*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağzı**, s. 101’de *yapamanix*, *barışmanix*.

⁴²³ Kowalski, Tadeusz; **Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Änallu-Dialekt aus Südpersien**, s. 61.

⁴²⁴ Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache**, Leiden-E. J. Brill 1985, s. 76.

⁴²⁵ Paşayev, Gazanfer vd.; **age.**, s. 211.

⁴²⁶ Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim**, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 392.

Geniş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde geçmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incecik uyumuna uygun olarak *-ar, -er, -ay, -ey, -r, -i, -i, -u* şekillerinde ortaya çıkar: *ğuruyar* (25 – 11), *başlanar* (31 – 18), *geler* (33 – 28), *diyer* (33 – 45), *vérer* (54 – 13), *çalay* “çalar” (37 – 13), *olay* “olur” (37 – 51), *aparay* “götürür” (47 – 27), *geley* (37 – 13), *gédey* (37 – 26), *bağlar* (1 – 249), *atılı* (28 – 245), *ğalı* (58 – 40), *geli* (73 – 36), *oturu* (31 – 14), *olu* (76 – 9).

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde geniş zamanın olumsuz teklik ikinci ve üçüncü şahıslarda *-maz, -mez* şekilleriyle yapılır.⁴²⁷ Fakat bu durum Azerbaycan ağızlarında değişir ve dolayısıyla ikinci, bazen de üçüncü şahısta geniş zamanın olumsuz için *-mar, -mer* şekilleri kullanılır.⁴²⁸

Urmiye ağızlarında geniş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mer, -maz, -mez* şekillerinde tespit edilmiştir: *démer* “demez” (24 – 97), *olmaz* (28 – 339), *tapılmaz* “bulunmaz” (15 – 23), *çehmez* (18 – 42), *görssetmez* “göstermez” (29 – 32).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incecik uyumuna uygun olarak *-arix, -arux, -erix, -aruğ, -erik, -eriğ, -erih, -erih, -arığ* şekillerinde görülür: *goyaruğ* (21 – 6), *tutarix* (33 – 42), *govarix* (14 – 49), *tutarux* (18 – 18), *géderix* (2 – 20), *diyerix* (56 – 31), *vérerik* (57 – 49), *géderih* (14 – 44), *diyerih* (18 – 11), *tökeriğ* (2 – 31), *atarığ* (8 – 21), *dağıdarığ* (21 – 12).

Çokluk birinci şahıs geniş zaman eki *-erix, -erix, -eriğ, -rix, -yix* şekilleriyle kalınlık-incecik uyumuna uymaz: *diyerix* “deriz” (25 – 31), *diyerix* (52 – 17), *géderiğ* (18 – 16), *öperiğ* (25 – 27), *söhbət_élerix* (33 – 71), *āmāde éleyix* “amade ederiz” (47 – 58).

Çokluk birinci şahıs geniş zaman eki *-arux, -aruğ, -ruğ, -rux* şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *danışarux* (73 – 60), *sağaruğ* (20 – 36), *éleruğ* (18 – 19), *çalxarux* (20 – 36).

⁴²⁷ Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya)**, s. 166-177; Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, s. 268.

⁴²⁸ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 247.

Sonu *r* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *r* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır: *aparrıx* “götürürüz” (40 – 73), *sındırrıx* “kırarız” (18 – 16), *vérrıx* (18 – 19), *getırrıx* (18 – 20), *sürrıx* (25 – 5), *aparrux* (18 – 17), *durrux* (21 – 12), *sürrüğ* (25 – 6), *vérriğ* (2 – 60).

Sonu *l*, *n*, *y* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve *l*, *n*, *y* ünsüzleriyle geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasındaki ilerleyici benzeştirme sonucunda *-lıx*, *-lix*, *-lux*, *-lığ*, *-nix*, *-yux* şekilleri ortaya çıkar: *ollux* “oluruz” (3 – 20), *yığıllıx* (21 – 11), *gellıx* (40 – 70), *allux* “alırız” (21 – 4), *allığ* (47 – 25), *gêçinnıx* (67 – 8), *goyyux* (73 – 63).

Geniş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-marıx*, *-merik*, *-marığ*, *-marux*, *-melıh* şekillerinde tespit edilmiştir: *goşmarıx* “koşmayız” (49 – 53), *asmarıx* (15 – 31), *yémerik* (8 – 58), *saxlamarığ* (49 – 54), *çıxmarux* (33 – 76), *diyemmelıh* “diyemeyiz” (76 – 25).

Göktepe ve Yekan Çongaralı köylerinde geniş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-manıx* şeklinde ortaya çıkar: *almanıx* “almayız” (56 – 32), *tanımanıx* “tanımayız” (39 – 6).

Azerbaycan Türkçesinde görülen *-mar*, *-mer* şekilleri hususunda farklı görüşler bulunur. Ergin’e göre bu şekiller; geniş zaman şeklinin sonradan olumsuzluk ekine getirilmesiyle oluşur.⁴²⁹ Abdullayev; geniş zaman ekindeki *r* ünsüzünün daha eski olduğu ve bu ünsüzün *r > z* şeklinde gelişerek bugünkü hâlini aldığını düşünür.⁴³⁰

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs geniş zaman eki *-ersiz* şeklinde görülür: *görersiz* (40 – 33), *dieşsiz* (25 – 31), *élersiz* (52 – 34).

Geniş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aşlar*, *-eşler*, *-eşle*, *-allar*, *-eller*, *-alla*, *-elle*, *-allay*, -

⁴²⁹ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 118.

⁴³⁰ Abdullayev, Elövset Zakiroğlu; *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 46.

elley şekillerinde ortaya çıkar: *dānıṣarlar* (6 – 10), *diyeŕler* (27 – 154), *diyeŕle* (6 – 11), *virallar* “vururlar” (6 – 6), *taxallar* (6 – 13), *hazırrallar* “hazırlarlar” (22 – 8), *geleller* (6 – 7), *yetireller* (19 – 7), *görüŕeller* (27 – 196), *açalla* (13 – 12), *diyelle* (19 – 41), *vérelle* (20 – 4), *olallay* “olurlar” (37 – 4), *yapıŕallay* (37 – 50), *ekelley* (37 – 5), *xıtmel-élelley* “hizmet ederler” (37 – 5).

Geniş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mazlar*, *-mezler*, *-mazla*, *-mezle* şekilleriyle yapılır: *tutmazlar* (1 – 44), *ğıxdırmazlar* (1 – 49), *gétmezler* (52 – 74), *démezler* (22 – 29), *goymazla* (46 – 37), *çalmazla* (3 – 65), *élemezle* (61 – 54).

2. 3. 2. Şimdiki Zaman: Türkçede geniş ve şimdiki zaman ekleri, uzun müddet birlikte kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde şimdiki zaman için özel bir ek bulunmaz. Şimdiki zaman, bu dönemde geniş zaman ekiyle karşılanmıştır.⁴³¹

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman eki *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür*; *-ér*; *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü*; *-ırı*, *-iri*, *-uru*, *-uri*, *-üri* şekillerindedir.

-ır, *-ir*, *-ur*, *-ür*: Oğuz grubu yazı dilleri ile ağızlarındaki şimdiki zaman şekilleri, *-(I)yor*’un birkaç farklı yönde değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişmelerin bazılarında geniş zaman ekinin ve *yoru-* fiilinde görülen değişmelerin (*yoru-* > *yörü-* > *-yürü* > *yéri-*) de etkisi bulunmaktadır. Bu değişme yönlerinden biri *-(I)yor* > *-(I)yir* > *-iyr* > *-ir* şeklindedir. Kuzeydoğu Anadolu’daki Ahlat, Malazgirt, Ağrı, Erzurum, Kars ili ve ilçelerinde tek şekilli olarak görülen *-ir*, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde uyuma girmiş durumdadır.⁴³² Urmiye ağızlarında da uyuma girmiş olan *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür* şekillerinin *r* ünsüzü, teklik ve çokluk ikinci şahıslarda bazen düşmektedir: *gédisen* (76 – 2), *bilisiz* (74 – 4). Teklik ve çokluk ikinci şahıslarda şimdiki zaman ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi, Nahçıvan bölgesinde Nehrem ağızında da görülür.⁴³³

-ér: *-(I)yor*’un diğer bir değişme yönü *-(I)yor* > *-(I)yér* > *-ér* şeklindedir. Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu (Karapapak-Terekeme) ile Anadolu’da Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli

⁴³¹ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 144.

⁴³² Ercilasun, Ahmet Bican vd.; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim*, s. 242-243.

⁴³³ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 228.

ağızlarında şimdiki zaman eki *-ér'*dir.⁴³⁴ *-ér* şekli, Urmiye ağızlarında ise özellikle Kehriz köyünde kullanılmaktadır: *olérđi* (18 – 23), *çekérıx* (18 – 29), *oxuyér* (18 – 43).

-ı, -i, -u, -ü: Urmiye ağızlarında *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri, şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta kullanılmaktadır: *çağırı* (41 – 49), *bili* (15 – 24), *goyu* (62 – 45). Fakat bu şekilleri, teklik ve çokluk ikinci şahıslarda *r* ünsüzü düşmüş olan *-ır, -ir, -ur, -ür* şekillerinden ayrı tutmak gerekmektedir. Çünkü *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri, şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta 14. ve 18. asırlar arasında Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de kullanılmıştır ve ayrıca bugün Irak Türk ağızlarında da görülmektedir.⁴³⁵

-ırı, -iri, -uru, -uri, -üri: Urmiye ağızlarında bu şekiller de şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta kullanılmaktadır: *yapırı* (9 – 54), *gélyiliri* (70 – 38), *oluru* (49 – 35), *oturi* (47 – 150), *görüri* (23 – 15).

-ırı şekli, bazı Türkologlara göre teklik üçüncü şahıs zamiri *ol'*dan gelişmiştir. Teklik üçüncü şahıs zamiri *ol*; *ol > o > u > i* merhaleleriyle ekleşerek şimdiki zaman çekiminde teklik üçüncü şahıs eki olarak kullanılmaktadır.⁴³⁶

Adamoviç; *-ırı* şeklini, *yirir* (< *yürür*)'in bir kalıntısı olarak görür ve bu şeklin, *geliyirir > geliyiri > geliyri > geliri* merhaleleriyle geliştiğini söyler. Bu fikrini de Güney Dobruca ve Çavuşköy'deki *bağıyri, geliyri, göriyri* gibi kullanımlara dikkat çekmek suretiyle ileri sürer.⁴³⁷

Ergin'e göre *-ırı, -ır* şeklinin bir önceki safhasından ibarettir. Şöyle ki, Rumeli ve Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman şekli *-yorı* vardır: *geliyori, dikiyori* gibi. Buradaki *yorı* (< *yorır*), *-yor* şeklinin bir önceki safhasını teşkil etmektedir. Böylelikle Azeri sahasındaki şimdiki zaman şekillerinden (*-yorır > yérir*'den) gelişen *-ırı* da, *-ır* şeklinin bir önceki safhasını oluşturur. *geli yorır > geli yérir > geliyéri > geliri > gelir* örneğinde bu merhale görülebilmektedir.⁴³⁸

⁴³⁴ Ercilasun, Ahmet Bican vd.; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim*, s. 243.

⁴³⁵ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 200-201.

⁴³⁶ Kononov, A. N.; *Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıkı*, M-L, Bakü 1956, s. 44; Mirzezade, Hüseyin; *Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası*, s. 244.

⁴³⁷ Adamoviç, Milan; *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*, s. 131.

⁴³⁸ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 144-145.

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs şimdiki zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıram, -irem, -uram, -ürem, -iyem, -érem* şekillerinde tespit edilmiştir: *atıram* (12 – 7), *yapıram* (15 – 20), *bilirem* (33 – 8), *oluram* (12 – 8), *tökürem* (9 – 39), *biliyem* (8 – 112), *véérem* (52 – 58).

Şu örnekte teklik birinci şahıs şimdiki zaman eki, *-érem* şekliyle kalın ünlülü fiilden sonra gelerek kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *danişérem* (20 – 42).

Şimdiki zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-mıram, -mirem, -muram, -mürem* şekillerinde ortaya çıkar: *tanımıram* (7 – 31), *démirem* (8 – 48), *bilmirem* (9 – 46), *istemirem* (14 – 32), *goymuram* (27 – 246), *görmürem* (61 – 16).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-ırsan, -irsen, -ısan, -isen, -usan, -üsen, -ésen* şekillerinde görülür ve genellikle kalınlık-incelik uyumuna uyar: *dalgalanırsan* (1 – 182), *yanırsan* (1 – 184), *néynirsen* (57 – 13), *görésen* (41 – 34), *baxısan* (46 – 31), *gédisen* (69 – 33), *soruşusan* (28 – 255), *görüsen* (63 – 65). Şu örnekte *-ésen* şeklinin kalın ünlülü fiilden sonra gelmesiyle kalınlık-incelik uyumu bozulur: *vırésen* “vuruyorsun” (20 – 50).

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-iren, -ırän* şekillerinde ortaya çıkar: *danişiren* “konuşuyorsun” (24 – 63), *bıraxırän* “bırakıyorsun” (24 – 56).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-iyen, -iyeyn, -ıray, -rayn* şekillerinde tespit edilmiştir: *pişiriyen* “pişiriyorsun” (47 – 62), *biliyeyn* “biliyorsun” (48 – 35), *alıray* “alıyorsun” (62 – 19), *tēvil_ālrayn* “anlıyor musun?” (48 – 59).

Yekan Çongaralı köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-iyey* şeklinde görülür: *geliyey* “geliyorsun” (39 – 7), *gédiyey* “gidiyorsun” (39 – 7).

Şimdiki zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde geçmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür, -ér, -éy -é, -ı, -i, -u, -iy, -ırı, -iri, -uru, -uri, -üri* şekillerinde tespit edilmiştir: *ğalır* (42 – 2), *satır* (42 – 12), *axtarır* “arıyor” (1 – 146), *gédır* (3 – 92), *véırır* (24 – 70), *yollur* (24 – 78), *ğōxur* (52 – 93), *gōrūr* (13 – 13), *élér* (18 – 44), *gédér* (18 – 44), *deyér* (43 – 25), *gédéy* (50 – 44), *dééy* (24 – 93), *çağırır* (41 – 49), *govalı* (66 – 10), *geli* (64 – 15), *geyidi* (46 – 24), *bili* (15 – 24), *gédé* “gidiyor” (48 – 68), *goyu* (62 – 45), *éliy* (43 – 24), *yapırır* “yapıyor” (9 – 54), *ğalırır* (14 – 18), *başlanırır* (49 – 37), *çixırır* (24 – 70), *gédiri* (72 – 10), *goşuru* (24 – 84).

Bu şekillerin bazıları ünlü uyumlarına uymaz: *ğazér* “kazıyor” (18 – 29), *olé* (21 – 2), *baxur* (33 – 45), *kōçéy* “göçüyor” (60 – 13), *olı* “oluyor” (37 – 71), *goyuri* (46 – 57), *oturi* (47 – 150), *oluri* (46 – 16), *ölürir* (47 – 64).

Şimdiki zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mır, -mir, -mur, -mür, -miri, -mér, -méy, -meyir, -mayır* şekillerinde ortaya çıkar: *ğalmır* (7 – 9), *alınmır* (24 – 27), *vérmır* (23 – 16), *olmur* (24 – 168), *bulunmur* (28 – 159), *tutmır* (47 – 13), *düşmür* (27 – 189), *bilmiri* (33 – 7), *gêşmiri* (44 – 27), *gelmér* (19 – 1), *işméy* (24 – 75), *bilmeyir* (1 – 155), *gétmeyir* (1 – 171), *ğalmayır* (1 – 102). Şimdiki zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mırır, -muri* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *annamırır* “anlamıyor” (3 – 81), *tutmurır* (60 – 38).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırır, -irir, -ırığ, -irig, -urux, -ürüh, -uruğ, -ıyır, -éyh, -éyx* şekillerinde görülür: *baxırır* (10 – 11), *véırırır* (18 – 9), *gédırırır* (2 – 40), *aparırığ* (8 – 79), *véıririg* (62 – 23), *yolluyurux* (74 – 9), *götüürüh* “götürüyoruz” (2 – 40), *oluruğ* (48 – 39), *yığıyır* (37 – 74), *geléyh* “geliyoruz” (18 – 30), *diyêyx* “diyoruz” (37 – 67).

Çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-ırığ, -ıyır, -irir, -érir, -ürux* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *véıririg* (18 – 30), *gédiyır* (37 – 71), *çekérir* (18 – 29), *ğuyléırır* (18 – 30), *sevinirir* (47 – 77), *istirir* (7 – 4), *düşürux* (24 – 29).

Yekan Çongaralı köyünde çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-yax, -iyex, -uyāğ* şekillerinde tespit edilmiştir: *yandıyyax* “yakıyoruz” (37 – 74), *gédiyex* “gidiyoruz” (37 – 70), *elleşiyex* “oturuyoruz, vakit geçiriyoruz” (37 – 70), *otuuyāğ* “oturuyoruz” (37 – 71).

Gecin ve Baranduz köylerinde çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-ırux* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *uzadırux* (33 – 62), *salırux* (62 – 25).

Şimdiki zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mırux*, *-muruğ* şekillerinde tespit edilmiştir: *āsmırux* “asmıyoruz” (15 – 31), *ğoymuruğ* (32 – 20). Şimdiki zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mırux*, *-mérux* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *istemırux* (28 – 338), *ğoymérux* (18 – 27).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-ısız*, *-isiz* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *vırısız* (9 – 150), *bilisiz* (27 – 32), *diyisiz* (63 – 15), *istisiz* (13 – 65).

Şimdiki zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi *-misiz* şeklinde tespit edilmiştir: *élemisiz* (9 – 49).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekindeki *r* ünsüzü, çokluk ekinin yanında gerileyici benzeştirmeyle çoğu zaman *l* ünsüzüne dönüşür.

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ıllar*, *-ılla*, *-iller*, *-ille*, *-ile*, *-ullar*, *-ulla*, *-ula*, *-üller*, *-ülle*, *-üle*, *-éller* şekillerinde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *çıxıllar* (1 – 147), *taxılla* (6 – 14), *alılla* (6 – 32), *çixadılla* (13 – 7), *aparılla* (13 – 9), *oynadılla* (8 – 74), *sallılla* (9 – 153), *yaşıyılla* (47 – 92), *gédiller* (1 – 142), *néyniller* (6 – 16), *élille* (14 – 54), *gelille* (45 – 24), *bilille* (54 – 30), *gédille* (6 – 16), *eyleşille* (23 – 12), *goyullar* (64 – 64), *oxulla* (9 – 22), *yuvuşulla* (14 – 53), *olulla* (24 – 130), *oturulla* (61 – 35), *ğoulla* (50 – 18), *görüller* (1 – 122), *çövürülle* (31 – 15), *düşülle* (51 – 34), *tökülülle* (24 – 86), *götülle* (64 – 64), *yüyülle* “yıkıyorlar” (13 – 10), *yéyile* “yiyorlar” (17 – 26), *getirille* “getiriyorlar” (22 – 42), *tēyin_élile* “tayin ediyorlar” (19 – 41), *gédile* “gidiyorlar” (9 – 50), *götürüle* (74 – 8), *déyéller* (10 – 22).

Çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ille*, *-éyla*, *-éllar* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *çağırille* “çağırıyorlar” (13 – 11), *tapille* “buluyorlar” (22 – 33), *ğoyéllar* “koyuyorlar” (16 – 16), *yoruléyla* “yoruluyorlar” (63 – 54).

Şu örnekte çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki, yuvarlak ünlüyle başlayan fiile düz şekliyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *goyulla* (9 – 24).

Şimdiki zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-miller, -mille, -mulla, -mullar, -mulla* şekillerinde ortaya çıkar: *bilmiller* “bilmiyorlar” (40 – 2), *gétmiller* (7 – 12), *terpeşmille* “kııldamıyorlar” (15 – 20), *yémille* (17 – 27), *almulla* (42 – 26), *cumullar* “dalıyorlar” (1 – 143), *baş goşmulla* “rağbet etmiyorlar” (49 – 27), *tutmulla* (64 – 62).

2. 3. 3. Görülen Geçmiş Zaman: Görülen geçmiş zaman eki, Eski Türkçede *l, n, r* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra *t*’li, diğer seslerle biten fiillerden sonra *d*’li biçimiyle kullanılmıştır.⁴³⁹ Eski Oğuz Türkçesinde ise teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda daima yuvarlak ünlülü *-dum, -düm, duñ, -düñ, -duķ, -dük, -duñuz, -düñüz*; üçüncü şahıslarda düz ünlülü *-dı, -di, -dılar, -diler* şekillerinde yer almıştır.⁴⁴⁰ Urmiye ağızlarında görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü* şekillerindedir. Bu şekiller, Urmiye ağızlarında genellikle tonludur; ama bazı örneklerde tonsuz da kullanılmıştır. Urmiye ağızlarında görülen geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki ünlü uyumlarına uygun olarak *-dım, -dim, -dum, -düm* şekillerinde kullanılır: *çıxdım* (24 – 144), *geyitdim* (12 – 15), *örtüdüm* (57 – 63), *getdim* (14 – 20), *oldum* (8 – 45), *toxtadım* (24 – 83), *oxudum* (28 – 31), *göydüm* “gördüm” (42 – 5).

Görülen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-madım, -medim* şekillerinde görülür: *démedim* (41 – 13), *görmedim* (28 – 337), *olmadım* (13 – 18), *almadım* (9 – 66).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dın, -din, -dun, -dün* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır: *yaraladın* (13 – 41), *geldin* (2 – 45), *évlendirdin* (55 – 43), *goydun* “kovdun” (7 – 47), *gördün* (53 – 13).

⁴³⁹ Ercilasun, Ahmet Bican; “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler**, s. 129.

⁴⁴⁰ Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 88.

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, $\tilde{n} > y$ değişmesi sonucunda *-diy* şekliyle tespit edilmiştir: *aldıy* “aldın” (47 – 160).

Teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, tek örnekte tonsuz *-tün* şekliyle ortaya çıkar: *töhtün* “döktün” (40 – 23).

Görülen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi *-medin* şeklinde tespit edilmiştir: *vérmecin* (13 – 29), *gülmecin* (13 – 44).

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü* şekillerinde kullanılır: *çatdı* (12 – 16), *vırdı* (24 – 63), *vérdi* (14 – 30), *götdü* “götürdü” (41 – 12), *gutuldu* (53 – 16), *gurudu* (56 – 3).

Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, ünlü uyumlarına bazen uymaz: *ğışdı* (35 – 22), *oldı* (57 – 54), *gutuldi* (6 – 42), *götdi* “götürdü” (28 – 94), *töhdı* “döktü” (25 – 43), *ğaldu* (69 – 38).

Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki bazen tonsuz şekilde görülür: *çıxtı* (40 – 20), *töhtü* (40 – 20).

Görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-madı, -medi* şekillerinde ortaya çıkar: *olmadı* (16 – 19), *gétmedi* (3 – 56).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dık, -dix, -dix, -dix, -dux, -düx, -dik, -diĥ, -dük, -düh, -diğ, -diğ, -diy, -duğ* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına çoğunlukla uyar: *apardık* (7 – 34), *başladık* (8 – 14), *ğeldik* (47 – 95), *oldux* (48 – 16), *otdux* “oturduk” (3 – 48), *götdük* “götürdük” (16 – 6), *gétdik* (9 – 170), *éledih* (8 – 28), *yétirdih* (9 – 65), *döydük* (14 – 19), *gördüh* (69 – 26), *gétdiy* (9 – 170), *yaşadığ* (8 – 42), *ğaldığ* (9 – 134), *yéndiğ* (41 – 28), *durduğ* (9 – 135).

Çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki şu örneklerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaz: *dédix* (47 – 52), *getdix* (13 – 5), *ğoydix* (47 – 49).

Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-madıx*, *-medih* şekilleriyle yapılır ve kalınlık-incelik uyumuna girer: *yolmadıx* (15 – 33), *baxmadıx* (51 – 32), *deymediḥ* “dermedik, toplamadık” (15 – 33).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, *ñ* ünsüzünün eriyip düşmesi sonucunda *-diz*, *-duz* şekillerinde ortaya çıkar ve ünlü uyumlarına uyar: *geldiz* “geldiniz” (10 – 41), *durduz* (10 – 41), *olduz* (28 – 290).

Görülen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dılar*, *-diler*, *-dıla*, *-dile*, *-dular*, *-düler*, *-dula*, *-düle* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar: *saldılar* (52 – 95), *vardılar* (54 – 22), *ğaldıla* (47 – 101), *yétişdiler* (6 – 10), *gêşdile* “geçtiler” (28 – 316), *geldile* (43 – 10), *gêtdile* (66 – 27), *goydular* (28 – 15), *vurdular* (28 – 307), *otdula* (9 – 49), *buyurdula* (46 – 9), *gördüle* (19 – 5), *sövdüle* “sevdiler” (19 – 11).

Çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki genellikle tonludur; ama *-tılar*, *-tıla*, *-tular* şekillerinde olduğu gibi bazen tonsuz da kullanılır: *taptılar* (1 – 13), *baxtıla* (9 – 143), *yıxtıla* (43 – 10), *tuttular* (43 – 10).

Görülen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-madıla*, *-mediler*, *-medile* şekillerinde ortaya çıkar: *axtarmadıla* “aramadılar” (28 – 325), *gelmediler* (18 – 50), *yétişmedile* (22 – 25).

2. 3. 4. Öğrenilen Geçmiş Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman, Eski Oğuz Türkçesinde *-muş*, *-miş*; bazen de *-Up* ve *-(y)Up dUr(U)r* şekilleriyle karşılanmıştır.⁴⁴¹ Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde ise öğrenilen geçmiş zaman için *-muş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* şekilleriyle birlikte, ikinci ve üçüncü şahıslarda bazen *-ıb*, *-ib*, *-ub*, *-üb* şekilleri kullanılır.⁴⁴²

⁴⁴¹ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 140; Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 80.

⁴⁴² Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya)**, s. 172.

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman için iki ayrı ek kullanılır. Bu eklerden biri bütün şahıslarda kullanılan *-miş, -miş, -muş, -müş* şekilleridir.

Urmiye ağızlarında kullanılan diğer öğrenilen geçmiş zaman eki *-ip, -ip, -up, -üp, -ib, -ib, -ub, -üb* ve *-ıbdır < -(ı)p turur*'dan gelişen şekillerden oluşur. Bu şekiller, Urmiye ağızlarında sadece ikinci ve üçüncü şahıslarda kullanılmaktadır.

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman eklerinin şahıslarla çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mişam, -mişem, -muşam, -müşem* şekillerinde kullanılır: *almışam* (9 – 78), *çixmışam* (34 – 14), *gelmişem* (37 – 42), *demişem* (71 – 3), *gétmişem* (14 – 60), *gutulmuşam* “kurtulmuşum” (29 – 44), *oxumuşam* (1 – 4), *goymuşam* (47 – 54), *düşmüşem* (35 – 31), *göymüşem* (37 – 42).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-mamışam, -memişem* şekillerinde görülür: *goymamışam* (58 – 53), *görmemişem* (9 – 44), *évlenmemişem* (49 – 48).

Göyçeli Aslanu köyünde teklik birinci şahıs olumsuz çekimi, bir örnekte Türkiye Türkçesindeki şekliyle ortaya çıkar: *yémemişim* (50 – 42).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ipsen, -ibsen* şekillerinde tespit edilmiştir: *yéyipsen* “yemişsin” (40 – 25), *éşidibsen* (66 – 2). Bu şekiller, Irak Türk ağızlarında da bulunur.⁴⁴³

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişen, -mişayn, -muşayn* şekillerinde ortaya çıkar: *bağlamışen* (24 – 61), *aparmışen* (24 – 158), *ğalmışayn* (24 – 80), *durmuşayn* (24 – 99).

-mişan, -mişen şekillerinin Zencan ve Diyarbakır ağızlarında da kullanıldığı görülür.⁴⁴⁴ Kaşkay ağzında teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişañ, -mişeñ* şekillerinde bulunur.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 194'te *alıpsan, gelipsen*.

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişey* şeklinde tespit edilmiştir: *örgetmişey* “öğretmişsin” (47 – 147).

Göktepe köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ifsen* şeklinde ortaya çıkar: *gédifsen* “gitmişsin” (57 – 67).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi *-mıyıbsan* ve *-miyifsen* şekillerinde tespit edilmiştir: *tanımıyıbsan* “tanımamışsın” (35 – 30), *gétmiyifsen* “gitmemişsin” (57 – 68).

Teklik III. Şahıs: Azerbaycan ağızları, teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman ekini alması açısından birbirinden ayrılmaktadır. *-ib, -ib, -ub, -üb, -ip, -ip, -up, -üp* şekilleri Zakatala, Gah, İrevan, Nahçıvan, Ordubad ve Tebriz ağızlarında; *-ib, -ib* şekilleri Bakü, Şamahı, Guba, Mereze, İsmayilov, Mugan ağızlarında; *-ıf, -ıf, -uf, -üf* şekilleri Kazah, Ağdam, Gence, Zakatala ve Gah ağızlarında kullanılır. Bununla birlikte Nuha ağzında, Zakatala ve Gah’ın bazı yerlerinde *-it(di), -it(di), -ut(di), -üt(di)* şekilleri kullanılır.⁴⁴⁶

Teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki; *-ib, -ib, -ub, -üb < -ip, -ip, -up, -üp* zarf-fiil şekillerine gelen *-dır, -dir, -dur, -dür* (*-durur < -turur*) bildirme eklerinin kaynaşmasıyla meydana gelmiştir. Bu iki şeklin kaynaşmasıyla gelişen öğrenilen geçmiş zaman eki, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki *r* ünsüzü, zayıf bir ses olması sebebiyle genellikle düşer: *atıpdı* (32 – 36), *eyleşipdi* (41 – 49), *ekipdi* (35 – 41), *olubdu* (37 – 57), *ağırlaşıbdı* (13 – 14), *gédibdi* (62 – 35), *éliyiPdi* (15 – 7), *gelişti* (57 – 66). Ama bu ünsüz bazı örneklerde düşmez: *küsübdür* (1 – 255), *durubdur* (12 – 21).

Öğrenilen geçmiş zaman eki bazen ünsüz uyumu içinde bazen de bu uyumun yarım kaldığı şekilleriyle kullanılır: *kemelipti* “azalmış” (37 – 16), *āzalıpTı* (6 – 25), *çıxıpTi* (1 – 9), *itipTir* “yitmiş” (7 – 42), *vériPTi* (40 – 48), *ğuyulanıPtı* (18 – 7), *ğalmıyıPTı* (7 – 33).

⁴⁴⁴ Doerfer, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān”, s. 111.

⁴⁴⁵ Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache**, s. 197.

⁴⁴⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 213.

Öğrenilen geçmiş zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *olupdi* “olmuş” (46 – 6), *olupTi* (60 – 4), *oluβdı* (47 – 50), *oluβdi* (22 – 32), *gouPdı* “koymuş” (37 – 8), *çönüPdı* “dönmüş” (17 – 15), *doluPdı* (44 – 23).

Öğrenilen geçmiş zaman eki kalınlık-incelik uyumunun bazen dışında kalır: *galıβdı* “kalmış” (46 – 8), *yığışlanıbdı* (46 – 63), *gatişlanıPdı* “karışmış” (8 – 72), *gelıbdı* (66 – 6).

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zamanın diğer şekli, gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelir. Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki zarf-fiil eki, bir diş ünsüzüyle başlayan bildirme ekinin yanında gerileyici benzeştirme yoluyla *-ıtdı*, *-itdi*, *-iTdi* şekillerine dönüşür: *dāılıtdı* “dağılmış” (14 – 46), *galıtdı* (17 – 18), *çixıtdı* (73 – 45), *kesıtdı* (9 – 21), *gédiTdi* (18 – 37). Bu şekillerin bazıları, bildirme ekindeki düzleşmeden dolayı düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *durıtdı* (20 – 47), *olıtdı* (34 – 13), *düşütdı* (9 – 14). Öğrenilen geçmiş zaman şekillerindeki ünsüz benzeştirmesi, bazen ilerleyici benzeştirme yönüne geçer ve bunun sonucunda *-itti*, *-ütti* şekilleri ortaya çıkar: *ekitti* “ekmiş” (16 – 14), *ölütti* (16 – 3).

Bu gelişmenin daha ileriki aşamasında ise bildirme eki tamamen düşer ve öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıt*, *-it*, *-iT*, *-ut*, *-uT*, *-üt*, *-ıd*, *-ét* şekillerinden ibaret kalır. Öğrenilen geçmiş zamanın bu şekli Kuşçu, Karabağ, Kehriz, Gecin, Balov, Kürdler, Körpü Çongaralı, Göyçeli Aslanu köylerinde kullanılır: *goyıt* “koymuş” (9 – 122), *batıt* (16 – 11), *pişirıt* (9 – 122), *ekit* (16 – 14), *geliT* (18 – 4), *vurıt* (20 – 47), *oluT* (33 – 31), *götürüt* (20 – 51), *düşüt* (33 – 35), *gocalıd* “yaşlanmış” (27 – 93), *gızıstiyét* “kızı istemiş” (21 – 23). Salmas ağızında da görülen bu öğrenilen geçmiş zaman eki *-Ip turur* > *-Ip tur* > *-Iptı* > *-Ipdı* > *-Itı* > *-It* merhaleleriyle gelişmiştir.⁴⁴⁷

Göktepe köyünde teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıfdı* şeklinde görülür: *vérifdi* “vermiş” (57 – 75).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıp*, *ıp*, *-up*, *-üp*, *-ıb*, *ıb*, *-ub*, *-üb*, *-ıP*, *-ıP*, *-uP*, *-üP*, *-ıβ*, *-ıβ*, *-üP*, *-éb* şekillerinde de kullanılır: *yaradıp* (7 – 58), *geçip* (8 – 9), *ekilip* (27 – 14), *gurulup* (19 – 2), *toxuşup* (28 – 323), *ölüp* (47 – 113),

⁴⁴⁷ Gökdağ, Bilgehan Atsız; “Azerbaycan ve İran Türk Ağızlarında Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Formasının Değişik Bir Şekli”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-28 Mart 2008, Urfa.

ğalıb (53 – 10), *ğazılıb* (27 – 174), *çetinneşib* “zorlaşmış” (13 – 15), *yığışib* (24 – 168), *ğurub* (41 – 48), *soyunub* “bitirmiş” (61 – 23), *ölüb* (67 – 16), *çatıP* (1 – 207), *géçiP* (8 – 9), *oluP* (24 – 28), *görüP* (36 – 10), *yığışıβ* “birikmiş, toplanmış” (47 – 20), *gediβ* (18 – 38), *düşüP* (66 – 10), *éléyéβ* (19 – 39).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyib*, *-miyib*, *-muyub*, *-müyüb*, *-mıyıp*, *-miyip*, *-mıyıβ*, *-muyup*, *-mıyıbdı* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak ortaya çıkar: *ğalmıyib* “kalmamış” (35 – 18), *kesilmıyib* (17 – 3), *gitmiyib* (27 – 3), *olmuyup* (27 – 258), *boğmuyub* (58 – 72), *düşmüyüb* (35 – 30), *baxılmıyıp* (45 – 3), *ğalmıyıβ* (47 – 20), *yağmıyıbdı* (48 – 37). Fakat *-miyib* şekliyle kalınlık-incelik, *-mıyıbdı* şekliyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *gelmiyib* (7 – 48), *olmıyıbdı* (52 – 25).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi bazen *-mamış*, *-memiş* şekillerinde ortaya çıkar: *çıxmamış* (63 – 48), *vérmemiş* (68 – 39).

Kuşçu, Magatel, Kehriz ve Karabağ köylerinde öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mutdı*, *-mitdi*, *-mutdı* şekillerinde görülür: *ğalmutdı* “kalmamış” (9 – 142), *baxmutdı* (18 – 45), *élemitdi* (17 – 15), *baxılmutdı* (18 – 45).

Balanuş köyünde öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyıfdı* ve *-mébdi* şekillerinde tespit edilmiştir: *yağmıyıfdı* “yağmamış” (48 – 37), *ğalmébdi* “kalmamış” (48 – 6).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mışık*, *-mışix*, *-mışıĥ*, *-mişiĥ*, *-mişix*, *-muşux*, *-müşüh*, *-müşüh*, *-mışığ*, *-mişiğ*, *-müşüğ*, *-müşüy*, *-mişiy* şekillerinde tespit edilmiştir: *böyümüşik* (7 – 8), *yığışdırmışix* (33 – 49), *azalmışix* (42 – 2), *sallamışix* (2 – 78), *goymuşux* (9 – 98), *otumuşux* (52 – 98), *yorulmuşux* (10 – 30), *bölmüşüh* (14 – 2), *ğalmışıĥ* (17 – 18), *görmemişik* (8 – 9), *elleşmişik* (9 – 66), *gétmişĥ* (10 – 36), *böyümüşüh* (17 – 20), *élemişix* (27 – 93), *çalmışığ* (9 – 135), *gétmişğ* (17 – 9), *ehmişğ* (59 – 23), *görmüşüğ* (50 – 25), *götümüşüy* (9 – 136), *élemişiy* (50 – 43).

Çokluk birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişix*, *-mişğ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *sepmişix* (71 – 11), *éşidmişğ* (47 – 94).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mamışix*, *-memişih* şekilleriyle yapılır: *olmamışix* (27 – 235), *görmemişih* (47 – 65).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mısız*, *-muşuz*, *-ıbsız* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *almısız* “almışsınız” (10 – 43), *goymuşuz* “koymuşsunuz” (63 – 63), *gelıbsız* (52 – 2).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi *-memişiz* şeklinde tespit edilmiştir: *éşidmemişiz?* “ışitmemiş misiniz?” (48 – 58).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıplar*, *-ipler*, *-uplar*, *-üpler*, *-ibler*, *-ıpla*, *-iple*, *-ıbla*, *-ible*, *-ubla*, *-upla*, *-üple*, *-iPle*, *-üPle*, *-ıbla* şekillerinde görülür: *aparıplar* (58 – 12), *salıplar* (24 – 169), *diyipler* (27 – 157), *gédibler* (52 – 90), *gédible* (69 – 3), *salıpla* (66 – 6), *éliyiple* (70 – 21), *gelipler* (19 – 2), *getiriple* (24 – 55), *gurtuluplar* (28 – 323), *gurupla* (24 – 121), *olupla* (56 – 15), *küsüpler* (40 – 74), *ölüple* (8 – 41), *görüple* (25 – 173), *böyüdüpler* (42 – 34), *getiriPle* (24 – 166), *yétiriPle* (24 – 168), *görüPle* (24 – 168), *düşüPle* (28 – 309), *yığışıbla* (36 – 12), *yığışdıribla* (47 – 6), *guruyubla* (32 – 37).

Torpah Gala köyünde çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-uflar*, *-üfle* şekillerinde kullanılır: *yardım_oluflar* “yardım etmişler” (58 – 89), *öldürüfle* (58 – 91).

Kuşçu ve Magatel köylerinde çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıtdıla*, *-ıtdile*, *-ıtdula*, *-ütdüler*, *-ıtdıla*, *-idle* şekillerinde görülür: *yaptırıtıla* (9 – 124), *çıxıtıla* (9 – 147), *çekitdile* (8 – 51), *éliyitdile* (9 – 124), *oturıtdıla* (15 – 19), *büyürütdüler* “buyurmuşlar” (18 – 3), *gédidle* “gitmişler” (14 – 2), *durıtdıla* (9 – 147).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi için *-memişler* ve *-miyiiple* şekilleri tespit edilmiştir: *görmemişler* (10 – 38), *éşitmiyiiple* (41 – 37).

2. 3. 5. Gelecek Zaman: Gelecek zaman ekleri, Türkçenin tarihî dönemlerinde birbirinden farklı biçimlerde kullanılmıştır. Gelecek zaman, Eski Türkçe döneminde *-ğay*, *-gey*, *-taçı*, *-teçi*, *-daçı*, *-deçi* ve *-çı*, *-çi*, *-ça*, *çe* ekleriyle ifade edilmiştir.⁴⁴⁸ Eski Oğuz Türkçesinde gelecek zaman için hem *-ısar*, *-iser* hem de *-e*, *-a* ekleri kullanılmıştır. *-AçAk* şekli, en geç 14. asırda Oğuz sahasında doğmuş; 14. ve 15. asırdan itibaren Azerbaycan ve Anadolu yazı dillerinde kullanılır olmuş; buralardan diğer Oğuz grubu lehçelerine, İdil-Ural ve Kuzey Kafkas Kıpçak lehçelerine, Özbek ve Karakalpak Türkçelerine geçmiştir. Bu şekil, Eski Oğuz ve tarihî Kıpçak Türkçelerinde önce sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. *-AçAk* sıfat-fiil ekinin gelecek zaman için kullanıldığını gösteren ilk işaret ise Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’deki gelecek zamanla ilgili bölümdedir.⁴⁴⁹

Urmiye ağızlarında gelecek zaman eki *-acax*, *-eceh* şekillerindedir. Urmiye ağızlarında gelecek zaman ekinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs gelecek zaman eki, genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acayam*, *-eceyem* şekillerinde kullanılır: *vıracayam* (14 – 8), *suvaracayam* (64 – 91), *keseceyem* (47 – 136), *yieceyem* (65 – 92).

Teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acayem* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *vıracayem* (67 – 35), *alacayem* (68 – 20).

Kuşçu köyünde teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acıyam* şeklinde, zaman ekinin ünlüsü daralmış olarak tespit edilmiştir. Gelecek zaman eki dar ünlülü şekilleriyle Azerbaycan ağızlarından Nuha ağızında da kullanılmaktadır.⁴⁵⁰ *alacıyam* “alacağım” (9 – 70).

Kehriz, Balov, Gülmanhana, Hamamlar, Merengeli köylerinde teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acam*, *-ecem* şekillerinde görülür: *vıracam* (20 – 48), *galacam* (24 – 97), *gelecem* (22 – 27), *götürecem* (28 – 179), *vérecem* (68 – 20). Bu şekiller, bazı Oğuz grubu ağızlarında da bulunur.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, s. 81-82.

⁴⁴⁹ Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fil-Basit Çekim**, s. 414-417.

⁴⁵⁰ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 235.

⁴⁵¹ Şireliyev, M. Ş.; **age.**, s. 236; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, s. 105’te *görecem*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 205’te *gönderecem*, *gedecem*.

Gelecek zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-miyeceğem* şeklinde tespit edilmiştir: *vérmiyeceğem* (62 – 11).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acaxsan*, *-acağsan*, *-acasan*, *-ecesen* şekillerinde görülür: *çağıracaxsan* (40 – 90), *satacağsan* (41 – 7), *alacasan* (9 – 79), *görecesen* “göreceksin” (41 – 8), *vérecesen* (41 – 50).

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki *-eceyn* şeklinde ortaya çıkar: *getireceyn* “getireceksin” (24 – 127).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki *-eceyen* şeklinde tespit edilmiştir: *keseceyen* “keseceksin” (47 – 146).

Gelecek zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde yer almamıştır.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs gelecek zaman eki, genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acax*, *-ecex*, *-acağ*, *-ecey* şekillerinde görülür: *saxlıyacax* (9 – 157), *galaćax* (6 – 8), *gédecex* (24 – 169), *oturacağ* (27 – 254), *éliyecey* (69 – 20).

Teklik üçüncü şahıs gelecek zaman eki *-ecax*, *-ecäx* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *éliecax* (33 – 73), *êvlenecax* (27 – 128), *gelecäxdır* (7 – 48).

Gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyacağ*, *-miyaćax*, *-mıyacağ* şekillerinde ortaya çıkar: *çıxmıyacağ* (69 – 20), *ğelmiyaćax* (47 – 74), *çıxmıyacağ* (24 – 139).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs gelecek zaman eki *-acayıx*, *-eceyıx*, *-eceyig* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *salacayıx* (63 – 35), *gédeceyıx* (40 – 25), *yéceyig* (8 – 54).

Gelecek zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz şekli *-mıyacaax* şeklinde tespit edilmiştir: *almıyacaax* “almayacağız” (74 – 25).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs gelecek zaman eki *-acaxsız* şeklinde tespit edilmiştir: *alacaxsız* (27 – 74).

Gelecek zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs gelecek zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acaxlar*, *-acaxla*, *-ecexle*, *-ećexle*, *-eceh̃le* şekillerinde görülür: *galacaxlar* (52 – 81), *goyacaxla* (61 – 11), *düzeldecexle* (56 – 64), *éliyećexle* (6 – 22), *keseceh̃le* (9 – 52).

Gelecek zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

2. 3. 6. Şart: Şart eki için bütün Türk yazı dillerinde, Eski Türkçe *-sar*, *-ser*’den gelişen ekler kullanılmaktadır. Saha Türkçesi dışındaki Türk yazı dillerinde, *-sar*, *-ser*’in sonunda bulunan *r* ünsüzü düşmüştür.⁴⁵²

Urmiye ağızlarında şart eki *-sa*, *-se*’dir. Urmiye ağızlarında şart ekinin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sam*, *-sem* şekillerinde kullanılır: *oxusam* (28 – 105), *ölsem* (44 – 33), *désem* (27 – 245).

Teklik birinci şahıs şart ekinin olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs şart eki *-san*, *-sen* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *tutsan* (27 – 155), *désen* (9 – 66), *gésseñ* “gitsen” (47 – 20).

Teklik ikinci şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masan*, *-mesen* şekilleriyle yapılır: *almasan* (28 – 350), *çıxmasan* (48 – 17), *getimesen* (14 – 22).

⁴⁵² Ercilasun, Ahmet Bican vd.; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim*, s. 692.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şart eki *-sa, -se* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *olsa* (52 – 62), *gelse* (6 – 32), *istese* (6 – 34), *gésse* (8 – 79).

Teklik üçüncü şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masa, -mese* şekilleriyle yapılır: *olmasa* (62 – 38), *tutmasa* (41 – 61), *işlemese* (40 – 45).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sax, -sex, -seĥ, -seğ* şekillerinde görülür: *danışsax* (33 – 60), *istesex* (37 – 67), *isteseĥ* (18 – 14), *görseğ* (41 – 40).

Çokluk birinci şahıs şart ekinin olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs şart eki *-saz, -sez* şekillerinde yer alır ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *buyursaz* (28 – 277), *vérsaz* (27 – 57).

Çokluk ikinci şahıs şart ekinin olumsuz metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-salar, -seler, -sele* şekillerinde ortaya çıkar: *olsalar* (1 – 15), *aşsalar* (31 – 6), *véseler* (18 – 15), *beyensele* (22 – 24).

Çokluk üçüncü şahıs şart eki *-sile* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *yığilsile* (20 – 27).

Çokluk üçüncü şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masala, -mesele* şekillerinde görülür: *tutmasala* (28 – 315), *aşmasala* (31 – 7), *démesele* (2 – 74).

2. 3. 7. İstek: Eski Oğuz Türkçesinde istek eki *-a, -e*'dir. Bu ek, Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ğay, -gey > -ğa, -ge* şekillerinden gelişmiştir.⁴⁵³

⁴⁵³ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 145.

İstek eki *-a, -e* (< *-ğa, -ge*), özellikle Azeri sahasında bütün şahıslarda oldukça işlek bir biçimde kullanılır.⁴⁵⁴ Urmiye ağızlarında istek eki *-a, -e*'dir ve şahıslara göre şöyle çekimlenir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)am, -(y)em*; ünsüzle biten fiillerden sonra *-am, -em* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *taniyam* (40 – 19), *goyam* (64 – 93), *diyem* (50 – 25), *derem* (9 – 87), *vérem* (24 – 114).

Teklik birinci şahıs istek ekinin olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)asan, -(y)esen*; ünsüzle biten fiillerden sonra *-asan, -esen* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *baxasan* (60 – 26), *oxuyasan* (28 – 77), *véresen* (41 – 58), *éliyese*n (52 – 28), *xeberreşese*n “haberleşesin” (57 – 68).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs istek eki *-ay, -ayn, -eyn* şekillerinde tespit edilmiştir: *aparay* “götüresin” (47 – 27), *alayn* “alasın” (47 – 27), *gireyn* “giresin” (48 – 32).

Teklik ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-mıyasan, -miyese*n şekilleriyle yapılır: *olmıyasan* (52 – 28), *görsetmiyese*n “göstermeyesin” (57 – 61).

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)a, -(y)e*; ünsüzle biten fiillerden sonra *-a, -e* şekillerinde yer alır ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *suvara* (9 – 138), *vıra* (22 – 32), *toxtada* (24 – 84), *elleştire* (24 – 57), *saxlıya* (27 – 257), *éliye* (58 – 10).

Teklik üçüncü şahıs istek ekinin olumsuz çekimi, olumsuzluk ekinin bulunduğu orta hecenin vurgusuz olması ve *y* ünsüzünün daraltıcı etkisinden dolayı *-mıya, -miye, -müye* şekilleriyle yapılır: *tapılmıya* (24 – 67), *kesmiye* (22 – 41), *gelmiye* (13 – 7), *düşmüye* (64 – 52). Fakat tek örnekte *-meye* şeklinde tespit edilmiştir: *işmeye* (24 – 72).

⁴⁵⁴ Karahan, Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, s. 57.

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs istek eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ağ, -ax, -ex, -ağ, -ek, -eh, -eg, -ey* şekillerinde ortaya çıkar. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *goyağ* “koyalım” (9 – 103), *satağ* (14 – 41), *alağ* “alalım” (50 – 2), *vırax* “vuralım” (9 – 149), *atax* (43 – 26), *saxlıyax* (62 – 47), *içex* (73 – 60), *xemir_éliyek* “hamur yapalım” (9 – 169), *dereh* (14 – 41), *gédeg* (9 – 68), *géçey* “geçelim” (9 – 93).

Çokluk birinci şahıs istek eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *istiyax* (27 – 45).

Çokluk birinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-miyeh* şeklinde görülür: *élemiyeh* (9 – 168).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)asız, -(y)esiz*; ünsüzle biten fiillerden sonra *-esiz* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna girer: *bağışlıyasız* (38 – 1), *islah_éliyesiz* “ıslah edesiniz” (70 – 40), *éliyebilesiz* (70 – 40).

Çokluk ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-mıyasız* şeklinde tespit edilmiştir: *yorulmıyasız* (24 – 161).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs istek eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-alar, -eler, -ala, -ele, -eley* şekillerinde görülür. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *bacaralar* “becereler” (27 – 41), *goyalar* (42 – 23), *géyeler* (22 – 16), *aparała* “götüreler” (28 – 259), *içele* (9 – 75), *gelele* (9 – 151), *deyeley* (37 – 37).

Çokluk ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-miyele* şeklinde ortaya çıkar: *élemiyele* (61 – 55). Bu şekil, düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *düşmiyele* (3 – 74), *öldürmiyele* (58 – 30).

2. 3. 8. Gereklilik: Eski Oğuz Türkçesinde gereklik için müstakil bir ek bulunmaz. Gereklik, bu dönemde genellikle *-sa/-se gerek* şekliyle ifade edilir. Bu şekil, Eski Oğuz Türkçesinde aynı zamanda gelecek zaman bildirir.⁴⁵⁵

Urmiye ağızlarında gereklik için *gerek -a/-e* şekli kullanılır: yo, mene *gere* numuta véresen “hayır, bana yumurta vermelisin” (14 – 36), evvelinde şirmini dedesi *gereh* vıra ağzına “öncesinde şekeri ağzına dedesi koymalıdır” (22 – 32), *gereh* telaş_éliyesen “telaş etmelisin” (52 – 28). Gereklik, Azerbaycan ağızları⁴⁵⁶ ve Irak Türk ağızlarında da benzer şekilde ifade edilmektedir.⁴⁵⁷

Urmiye ağızlarında *-meli* şekli, Eski Oğuz Türkçesinde⁴⁵⁸ olduğu gibi genellikle sıfat-fiil işleviyle kullanılır: *yémeli* bi gāzaydı “yenilecek bir yemektir” (19 – 44), *démeli söz* (27 – 129).

-malı şekli, Urmiye ağızlarında bir örnekte gereklik bildirir: indi nemene *almalıdı* başlıxdan kebinnen (56 – 23).

2. 3. 9. Emir: Genellikle “emir” terimiyle karşılanan; bazen birinci şahısları bazen de hem birinci hem de üçüncü şahısları “istek” olarak değerlendirilen; kimi zaman da “emir-istek” şeklinde nitelendirilen bu kip, aslında hem emir hem istek işlevlerine sahiptir. Bu işlev; bağlama, vurgu ve tonlamaya, emir eklerinden sonra gelen ek ve pekiştireçlere göre çeşitlilik sergiler: emir, yasaklama, gereklik, istek, niyet, dilek, rica, yalvarma, dua, kargış, tembih, öğüt, teklif, teşvik, davet, müsaade vb.⁴⁵⁹

Emir ekleri, hem şahsı hem de tarzı ifade etmektedir. Bu sebeple her şahısta ayrı bir emir eki bulunur. Urmiye ağızlarında emir ekleri şu şekildedir:

⁴⁵⁵ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 150-151’de *itsem gerek, olsa gerek, yitse gerek*; Gülsevin, Güler; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 100.

⁴⁵⁶ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 272.

⁴⁵⁷ Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı**, s. 458’de *gere kılasan, gere kalağ*; Bulut, Christiane; “Optative Constructions in Iraqi Turkmen”, s. 165.

⁴⁵⁸ Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı**, s. 78’de *gezmeli yerler, çimmeli su*.

⁴⁵⁹ Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim**, s. 770.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs emir eki, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *-ayın, -eyin* şekillerindedir.⁴⁶⁰

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs emir eki *-ım, -im, -um, -üm* şekillerinde bulunur ve ünlü uyumlarına uyar. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *aparım* “götüreyim” (22 – 26), *çixadım* (40 – 10), *vérım* (68 – 5), *nécéléyim* (9 – 73), *déyim* (16 – 6), *évlenim* (27 – 44), *soruşum* (28 – 139), *söküm* (48 – 10), *ölüm* (56 – 11).

Teklik birinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-müyüm* şeklinde tespit edilmiştir: *ölmüyüm* (24 – 102).

Teklik II. Şahıs: Emir, teklik ikinci şahısta Eski Türkçe döneminde sadece fiil tabanı veya *-ğıl, -gil* şekilleriyle ifade edilmiştir.⁴⁶¹ Eski Oğuz Türkçesinde de teklik ikinci şahısta emir için hem *-ğıl, -gil* şekilleri hem fiil tabanı kullanılmıştır.⁴⁶²

Urmiye ağızlarında emir, teklik ikinci şahısta iki şekilde ifade edilir: Birincisi, fiilin kendisiyle: *tökül* (31 – 12), *doğ* (1 – 238).

İkincisi; *-ğıl, -gil*’den gelişen *-ğınan, -ginen* şekilleriyle: *olğınan* “ol” (58 – 96), *alğınan* “al” (62 – 20), *vérğinen* “ver” (68 – 39), *çekginen* “çek” (54 – 6), *aparğine* “götür” (47 – 33), *ğétgine* “git” (47 – 33).

-ğıl, -gil şekillerinin Türkçenin tarihî dönemlerinde teklik ikinci şahısta emir anlamını kuvvetlendirme ve pekiştirme görevinde kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁶³ *-ğıl, -gil* şekillerine eklenen *-an, -en* şekilleri de Türkçenin diğer lehçe ve ağızlarında birçok yerde pekiştirme fonksiyonuyla kullanılmaktadır.⁴⁶⁴ Dolayısıyla Urmiye ağızlarındaki *-ğınan, -ginen; -ğıl, -gil*

⁴⁶⁰ Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, s. 147.

⁴⁶¹ Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, s. 79.

⁴⁶² Gülsevin, Güler; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 111-112.

⁴⁶³ Sertkaya, Osman Fikri; “-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 351. (Sertkaya bu çalışmada, *-ğıl, -gil* ekinin kuvvetlendirme ve pekiştirme fonksiyonuyla kullanıldığını ve bu hususun Melioransky ve Dimitriyev gibi araştırmacılar tarafından daha önceden belirlendiğini vurgular.); Talat Tekin de *-ğıl, -gil*’i pekiştirme göreviyle değerlendirir. bk. Tekin, Talat; **Orhon Türkçesi Grameri**, s. 180.

⁴⁶⁴ Üstüner, *-an, -en* veya bu ekin *-n* şeklinin *haydin, gihin, neyin, gayrikin, acıkın, artıkın, len, ilen*, vs. edatları ve *-san, -sanan, -gılan, -uban, -matın, incan, -ducaman, -dayn, -evlen, -cemen, -ışın*, vs. ekleriyle Türkçenin lehçe ve ağızlarında kullanıldığına dikkat çeker. bk. Üstüner, Ahat; **Türkçede Pekiştirme**, s. 95-96.

şekillerinin yine pekiştirme fonksiyonunu üstlenmiş olan *-an*, *-en* şekilleriyle genişlemesi sonucunda meydana gelmiştir. Ayrıca pekiştirme için kullanılan şekiller, Türkçede üst üste gelebilmektedir.⁴⁶⁵

Teklik ikinci şahısta emir için kullanılan *-ğınan*, *-ginen* şekilleri, Azeri sahasında oldukça yaygındır.⁴⁶⁶ Bu şekiller ayrıca Aynallu,⁴⁶⁷ Ebi Verdi,⁴⁶⁸ Kabil Avşarları, Sonkor, Qorwa, Şahrak ve Paradumba ağızlarında da tespit edilmiştir.⁴⁶⁹

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs emir eki iki örnekte *-gilin* ve *-nén* şekillerinde ortaya çıkar: *gétgilin* “git” (22 – 7), *dénen* “söyle” (47 – 143).

Teklik ikinci şahısta fiil tabanıyla yapılan emrin olumsuzu *-ma*, *-me* ile yapılır: *yorma* (13 – 52), *vırma* (9 – 77), *ğatma* (41 – 11), *söyme* “sövmek” (9 – 77).

-ğınan, *-ginen* şekilleriyle ifade edilen emrin olumsuzu *-mağınan*, *-magine*, *-magine*, *-meginen* şekillerinde ortaya çıkar: *salmağınan* “salma” (43 – 18), *démeginen* “söyleme” (28 – 348). Bu şekiller, kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *ğatmagine* “katma” (41 – 13), *baxmagine* “bakma” (24 – 77).

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs emir eki, Eski Türkçede *-zun*, *zün*;⁴⁷⁰ Eski Oğuz Türkçesinde *-sun*, *-sün* şekillerindedir.⁴⁷¹

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs emir eki *-sın*, *-sin*, *-sun*, *-sün* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar: *yaşasın* (1 – 177), *gelmesin* (13 – 8), *goysun* (9 – 94), *olsun* (57 – 27), *görsün* (28 – 166), *getisün* (43 – 6).

⁴⁶⁵ Ercilasun, Ahmet Bican; “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 2, Bahar 2008, Ankara, s. 48.

⁴⁶⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 198; Olcay, Selahattin-Ahmet Bican, Ercilasun-Ensar, Arslan; *Arpaçay Köyünden Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 20’de *azıtginen*, *getginen*, *demeginen*; Caferoğlu, Ahmet; “Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki”, *TDAY Belleten* 1971, (2. Baskı), Ankara 1989, s. 10; Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, s. 266’da *tapginen*; Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 182’de *qırğınan*, *verginen*, *delginen*, *yeginen*; Gökçur, Engin; *Van ve Merkez Köyleri Ağızları*, s. 107’de *görginen*, *behleginen*, *gelginen*, *kesginen*.

⁴⁶⁷ Kowalski, Tadeusz; *Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Ämallu–Dialekt aus Südpersien*, s. 60.

⁴⁶⁸ Tuna, Osman Nedim; “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti”, *TDAY Belleten* 1984, Ankara 1987, s. 222.

⁴⁶⁹ Doerfer, Gerhard; “Irano-Turkic”, s. 108.

⁴⁷⁰ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 79.

⁴⁷¹ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 147.

Teklik üçüncü şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-masın, -mesin* şekillerindedir: *olmasın* (27 – 249), *ağrımasın* (70 – 39), *élemesin* (17 – 11), *gelmesin* (13 – 8).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs emir eki, Eski Türkçede *-alım, -elim*; Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü *-alum, -elüm* şekillerindedir. Azeri sahasında⁴⁷² çokluk birinci şahısta emir için bu şekiller kullanılmaz olmuştur. Bunların yerini, emir ve istek çekimlerinde ortak kullanılan şekiller almıştır.

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs emir eki *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekillerinde tespit edilmiştir: *olax* (24 – 161), *gédex* (47 – 98), *göreĥ* (57 – 64), *çekek* (57 – 10).

Urmiye ağızlarında ayrıca çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla kullanılan *-ağın, -eğın, -eğin* şekilleri bulunmaktadır. Bu şekiller, bir işi gerçekleştirmek maksadıyla cümleye “davet ve katılma” anlamı verir:

déyibdi ki bu kâfırdı, ğalıbdı gétmiyibdi; bunu öldüreğın “demiş ki bu kâfırdır, kalmış gitmemiş; bunu öldürelim” (52 – 92); *gédeğın*, *ceviz yığagın*, *getireğın*, bazarda *satağın*, onnan sora *gédeğın_émimize* “gidelim, ceviz yığalım, getirelim, pazarda satalım, ondan sonra gidelim evimize” (3 – 93); uşaxla diyi: *ğideğın* “çocuklar diyor: gidelim” (48 – 98); gelin *gedeğın* çayda *çimeğın* “gelin gidelim, çayda yüzelim” (62 – 80).

Çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla kullanılan *-ağın, -eğın, -eğin* şekilleri; *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekillerinden farklı yerlerde kullanılmak suretiyle önemli bir özellik taşımaktadır. Bu farklı şekiller, karşıdakine veya karşıdakilere seslenirken yapılan ayırım sonucunda ortaya çıkar. Çokluk birinci şahısta *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekilleriyle konuşan kimse, kendisini de içine alarak “bir veya birden fazla kimseye” seslenirken; *-ağın, -eğın, -eğin* şekilleriyle konuşan kimse “yalnızca birden fazla kimseye” seslenmektedir. Kısaca; *gédex* denildiğinde “ben ve sen veya sizler gidelim” (64 – 70); *ğideğın* denildiğinde “ben ve sizler, hepimiz gidelim” (48 – 98) anlamı kastedilmektedir.

⁴⁷² Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 306.

Urmiye ağızlarında yer alan bu emir eki, Azerbaycan ağızlarından Mugan Grubu ağızlarında *-agun, -egün, égün, -ağuz, -egüz, -égüz*,⁴⁷³ Guba ağızında *-ağun*; Şamahı ağızında *-agun, -egün, -eyün*; İrevan ve Cebrayıl ağızlarında *-ağın, -eyin* şekillerinde kullanılmaktadır.⁴⁷⁴ Bu emir eki ayrıca Irak Türk ağızlarında *-ayın, -eyin, -ağın, -eğin*,⁴⁷⁵ Diyarbakır ağızında *-axın* ve Erzurum ili ağızlarından Yukarı Aras ağızlarında *-(y)ağın* şekillerinde tespit edilmiştir.⁴⁷⁶

Bu şekiller, Şireliyev⁴⁷⁷ ve Adamoviç'e⁴⁷⁸ göre çokluk birinci şahıs ve çokluk ikinci şahıs emir eklerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, şahıs ekleri üst üste gelmiştir.

Mirzade⁴⁷⁹ ve Rüstemov'a⁴⁸⁰ göre ise Dede Korkut Hikâyeleri'nde *-ayın, -eyin* şekillerinde kullanılan emir eki, zamanla zayıflayarak canlılığını kaybetmiş ve bugün ağızlarda *-ağın, -eğin* ve bunların diğer varyantları olarak yaşamaktadır.

Çokluk birinci şahısta bir kimsenin karşısındakine veya karşısındakilere hitap ettiğinde ortaya çıkan bu tür kullanımlar, Anadolu ağızlarında başka şekillerde görülür. Bu şekiller, *-(y)Allmİñ* ve *-(y)Allm*'dir. Anadolu'da Kırıkkale, Antalya, Konya, Kütahya ağızlarında *-(y)Allmİñ* şekli, "yalnızca birden fazla kimseye" seslenmek için kullanılırken; *-(y)Allm* şekli, konuşanın kendisini de içine alarak "bir veya birden fazla kimseye" seslenirken kullanılmaktadır.⁴⁸¹

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs emir eki, Eski Türkçede *-ñ, -ıñlar*,⁴⁸² Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ, -(u)ñ, -(ü)ñ, -(u)ñuz, -(ü)ñüz* şekillerindedir.⁴⁸³

⁴⁷³ Rüstemov, R. E.; *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, s. 106-107.

⁴⁷⁴ Rüstemov, R.; *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fel*, Bakı 1965, s. 258.

⁴⁷⁵ Paşayev, Gazanfer vd.; *İrak Türkmen Lehçesi*, s. 180.

⁴⁷⁶ Erten, Münir; *Diyarbakır Ağızı*, s. 49'da *inağın, ögrenahın*; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 369'da *alağın, başliyağın, görağın*.

⁴⁷⁷ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 199.

⁴⁷⁸ Adamović, Milan; *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*, s. 251.

⁴⁷⁹ Mirzade, Hüseyin; *Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası*, s. 231.

⁴⁸⁰ Rüstemov, R.; *age.*, s. 182.

⁴⁸¹ Demir, Nurettin; "Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi", *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 69-70.

⁴⁸² Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 79.

⁴⁸³ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 148-149.

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs emir eki, $\tilde{n} > n$ değişmesi sonucunda *-ın*, *-in*, *-un*, *-ün* şekillerinde görülür: *dolanın* (16 – 14), *ğuylayın* “gömün” (18 – 6), *yéyin* (8 – 55), *vérin* (14 – 21), *yétirin* (24 – 111).

Balov, Kuşçu, Gecin ve Osalu köylerinde çokluk ikinci şahıs emir eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *çağırın* (28 – 165), *xeşleyun* (34 – 15), *vérün* (10 – 42), *gédün* (33 – 45).

Çokluk ikinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-mayın*, *-meyin* şekilleriyle yapılır: *tutmayın* (7 – 70), *getimeyin* “getirmeyin” (61 – 52), *gétmeyin* (71 – 1).

Per köyünde çokluk ikinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-man*, *-men* şekillerinde tespit edilmiştir: *otuman* “oturmayın” (52 – 18), *durman* “durmayın” (52 – 19).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs emir eki, Eski Türkçede *-zunlar*, *-zünler*,⁴⁸⁴ Eski Oğuz Türkçesinde *-sunlar*, *-sünler* şekillerinde kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs emir eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sinler*, *-sinne*, *-sinnar*, *-sinna*, *sinner*, *-sunna*, *-sünner* şekillerinde tespit edilmiştir: *élesinler* (27 – 18), *gelsinne* (27 – 51), *alsinnar* (27 – 228), *yétişsinner* (1 – 78), *bağlasınna* (47 – 163), *olsunna* (28 – 323), *öldürsünner* (52 – 52).

Çokluk üçüncü şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-mesinner* şeklinde ortaya çıkar: *demesinner* (43 – 2).

2. 4. Ek-Fiil

Eski Türkçede “olmak” anlamına gelen *er-* fiili, *er-* > *ir-* > *i-* şeklinde gelişmek suretiyle, bugün Oğuz Türkçesinde ekleşmiş vaziyettedir. *i-* fiilinin görevi, isim soylu kelimeleri fiil durumuna ve basit çekimli fiilleri birleşik çekimli duruma getirmektir. *i-*

⁴⁸⁴ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 79.

⁴⁸⁵ Gülsevin, Gürer; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 114.

fiilinin *şimdiki zaman*, *görülen geçmiş zaman*, *öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart* olmak üzere dört şekli vardır:

2. 4. 1. Şimdiki Zaman (Geniş Zaman): *i-* fiilinin *şimdiki zamanı*, Urmiye ağızlarında şu şekillerde ortaya çıkar:

Teklik I. Şahıs: *-am, -em*

II. Şahıs: *-san, -sen*

III. Şahıs: *-dı, -di, -du, -dü, -dır, -dir, -tı, -ti, -tu, -Tı, -Tu*

Çokluk I. Şahıs: *-ıx, -ix, -ux, -ığ, -ig, -ih̃, -üh̃, -ex*

II. Şahıs: *-siz, -süz*

III. Şahıs: *-dılar, -diler, -dile, -dular, -düle*

i- fiilinin *şimdiki zamanının* teklik birinci şahıs, teklik ve çokluk ikinci şahıs ekleri köken itibarıyla şahıs zamirlerinden gelişmiştir. Eski Türkçede *er-ür-men*, *er-ür-sen* gibi geniş zaman çekiminde bulunan *er-* yardımcı fiili ile geniş zaman görevinde kullanılan *-ür* ekinin zaman içinde kaynaşarak eriyip kaybolması ve şahıs ekini ifade eden *-men*, *-sen* zamirlerinin de bir ek kalıntısı olarak devamıyla meydana gelmiştir. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs şekilleri ise Eski Türkçedeki *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (*tur-ur > dur-ur > dur*) ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁶ *burdayam* (41 – 3), *gocayam* (54 – 13), *évliyem* (39 – 1), *mecburam* (27 – 190), *bacımsan* (24 – 63), *dirisen* (58 – 73), *qetdeysiz* “köydensiniz” (47 – 92), *özüzsüz* (28 – 196), *xanevādedile* “ailedirler” (69 – 15), *falanıx* (33 – 64), *burdaıx* “buradayız” (14 – 1), *ğardaşıx* (24 – 58), *ğuruhux* (62 – 41), *filen kesih̃* (9 – 152), *sürüciyüh̃* (10 – 24), *sünnü'yüh̃* (1 – 45), *haralıdılar* “nerelidirler” (56 – 1), *gelmediler* (18 – 50), *hünellidile* “hünerlidirler” (16 – 7), *şuluxdular* “yaramazdırlar” (15 – 21), *köhlüdüle* (69 – 13).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahısta kullanılan *-dır* şeklindeki *r* ünsüzü, çoğunlukla düşer: *buğdadı* (67 – 1), *geredi* “karadır” (69 – 28), *budu* (70 – 27), *ötürüdü* (27 – 273), *lütüdü* (52 – 98), *naxoşdu* (13 – 8). Fakat bazı örneklerde düşmez: *çetindir* (1 – 126), *adındadır* (1 – 9).

⁴⁸⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 168; Korkmaz, Zeynep; *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 703.

Çokluk birinci şahıs eki, Yekan Çongaralı köyünde -ex şeklinde görülür: *ketdeyex* “köydeyiz” (39 – 4).

Teklik üçüncü şahıs eki genellikle tonlu şekliyle kullanılır; ama şu örneklerde tonsuz ve yarı tonlu olarak görülür: *yoxtı* (8 – 72), *türk'ti* “Türk'tür” (1 – 2), *çoxtu* (33 – 33), *yoxTı* (22 – 22), *yoxTu* (18 – 45).

Guluncu köyünde teklik birinci şahıs eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -ım; çokluk birinci şahıs eki -ık şeklinde kullanılmıştır: *yaşlıyım* (7 – 7), *insanık* (7 – 1), *müslümanık* (7 – 1).

2. 4. 2. Görülen Geçmiş Zaman: *i-* fiilinin görülen geçmiş zamanla çekimi, diğer fiillerde olduğu gibi, *i-* fiiline görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle olur.

Urmiye ağızlarında *i-* fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra genellikle düşmez: *cavanıdım* “gençtim” (40 – 40), *zirengıdım* “uyanıktım” (28 – 299), *zālınıdın* (11 – 7), *varıdı* (8 – 44), *kendimizıdı* (47 – 117), *ğardaşıdıx* (47 – 120), *yéeyidiĥ* (14 – 24), *adamıdıla* (5 – 47), *şadıdıla* (69 – 4), *selāmetıdıle* (15 – 17), *évıdıle* (56 – 15).

i- fiili, ünlüyle biten isimlerden sonra bazı örneklerde düşmez. Bu durumda ünlüyle biten isim, *i-* fiiline *y* ünsüzüyle bağlanır: *gülmeyidi* (14 – 28), *buyudu* “buydu” (19 – 32).

Bazı örneklerde ise *i-* fiilinin düştüğü görülmektedir: *adamdı* (36 – 27), *vārdı* (70 – 5), *deeldi* “değildi” (8 – 80), *o curdu* “o türdü” (13 – 16), *yoxdu* (63 – 21), *xırdıdıx* “çocuktuk” (25 – 13), *nefēdiĥ* “kişiydik” (14 – 23).

i- fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra, görülen geçmiş zaman ekine bazen *y* ünsüzüyle bağlanır: *uşağıydım* “çocuktum” (9 – 86), *varıydı* “vardı” (61 – 13), *azıydı* (8 – 107), *éviydi* (28 – 143), *varıydılar* “vardılar” (61 – 1), *damıydıla* “damdılar” (56 – 15), *ağ seğgeliydiler* (61 – 6). Bu şekiller, Irak Türk ağızlarında da bulunur.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 125.

i- fiilinin, yuvarlak ünlülü isimlerden sonra ünlü benzeştirmesi sonucunda yuvarlaklaştığı görülür: *şuluğuydum* “yaramazdım” (28 – 281), *dilxoşluğudu* (14 – 28), *yoxıudu* (24 – 153), *günüdü* (7 – 71), *türk’üdü* (42 – 42), *yoxuydu* “yoktu” (47 – 152), *cürüdüx* (48 – 15), *dosduydular* “dosttular” (28 – 192).

2. 4. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman: *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanla çekimi, *i-* fiiline öğrenilen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle gerçekleşir.

Urmiye ağızlarında *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanla çekimi teklik ve çokluk üçüncü şahısta tespit edilmiştir: *eli paşa’yımuş* (28 – 102), *ordaymış* (58 – 12), *burdaymış* (54 – 27), *yoxıumuş* (24 – 162), *bu curumuş* (35 – 37), *uşağımışla* (52 – 89).

i- fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra, öğrenilen geçmiş zaman ekine kimi zaman *y* ünsüzüyle bağlanır: *varıymış* “varmış” (56 – 12), *cengelliyiymiş* “ormanlıkmış” (24 – 162).

2. 4. 4. Şart: *i-* fiilinin şart ekiyle kullanılması metinlerde tespit edilememiştir.

2. 4. 5. Ek-Fiilin Olumsuzu: Eski Türkçede *er-* fiili, *er-mez* şeklinde olumsuzluk ekini alarak kullanılmaktaydı.⁴⁸⁸ Batı Türkçesinde *i-* fiiline olumsuzluk eki getirilmez. Bu yüzden, Batı Türkçesinde ek-fiilin olumsuzu için *degül* < EOT edatı kullanılır. Kaşgarlı Mahmud, bu kelimenin Argucadaki *dag/dhag* “yok, değil” kelimesinden geldiğini ve Oğuzların *dag ol* sözünü Argulardan alıp *tegül* yaptıklarını ifade eder. Bunu da Oğuzların Argularla komşu olmalarına ve dillerinin birbiriyle karışmalarına bağlar.⁴⁸⁹

Ek-fiilin olumsuzu için kullanılan *degül* < EOT edatı, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerle ortaya çıkar. Bu edat, bazen düz ünlülüdür: *deyil* (38 – 21), *deeli* “değil” (9 – 89), *dēydiḥ* “değildik” (9 – 101), *dēyli* “değil” (14 – 22), *dēydi* “değildi” (41 – 46), *deyilen* “değilsin” (24 – 55), *dēl* (27 – 244), *dēldi* “değildi” (29 – 66), *dēli* “değil” (66 – 21).

degül < EOT edatı, bazen de yuvarlak ünlülüdür: *döyül* (61 – 14), *döyüldi* (48 – 42), *döyülle* “değiller” (37 – 46), *döylü* (48 – 54), *döylem* “değilim” (69 – 48), *dō* (42 – 50), *dō*

⁴⁸⁸ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 87.

⁴⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud; *Divanü Lûgat-it-Türk III*, (hzl. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 153.

(48 – 51), *döy* (50 – 26), *döyl* (56 – 40), *döyldi* (64 – 27), *döyli* “değil” (48 – 57), *döyüdi* “değildi” (50 – 38), *döli* (76 – 27). Yuvarlak ünlülü bu şekiller, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan *degül* edatının gerileyici benzeştirme sonucunda ilk önce **dögül* olması ve daha sonra g ünsüzünün akıcılaşıp y olmasıyla meydana gelmiştir.⁴⁹⁰ Urmiye ağızlarında *döyül* (37 – 46) örneğinde: *döyül* < **dögül* < *degül*.

2. 5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri *i-* fiiliyle yapılmaktadır. Fiillerin birleşik çekimlerinde *hikâye*, *rivayet* ve *şart* olmak üzere üç tarz vardır:

2. 5. 1. Hikâye: Fiillerin hikâye birleşik çekimi, asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin görülen geçmiş zamanının getirilmesiyle olur. Urmiye ağızlarında fiillerin hikâye birleşik çekimi şu şekillerde tespit edilmiştir:

2. 5. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta *-ardım*, *-aydım*, *-erdim* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak ortaya çıkar: *ğalardım* (14 – 60), *vıııırdım* (50 – 39), *sinerdim* (10 – 21), *ğoyaydım* (10 – 19).

Teklik II. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardın*, *-erdin*, *-erdün* şekillerinde tespit edilmiştir: *baxardın* (52 – 73), *ğöııırdın* (66 – 31), *ğöııırdün* (64 – 46). Fakat *-erdin* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *ğöııırdın* (64 – 81).

Teklik III. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardı*, *-erdi* şekillerinde görülür: *tutardı* (28 – 61), *ğéıııırdı* (41 – 64), *tııııırdı* (7 – 67).

⁴⁹⁰ Karini, Jahangir; *Erdebil İli Ağızları*, s. 183.

Geniş zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mazdı*, *-mezdi* şekilleriyle yapılır: *olmazdı* (52 – 39), *élemezdi* (8 – 108), *gétmezdi* (17 – 1).

Çokluk I. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-ardığ*, *-arduğ*, *-ardığ*, *-aydıx*, *-aydux*, *-ardıx*, *-erdix*, *-erdik*, *-erdiĥ*, *-erdiy*, *-adıx*, *-ediĥ*, *-adığ*, *-eydik* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *çağırardığ* (9 – 30), *vırışdırardıx* “vuruştururduk” (14 – 26), *sourardığ* “savururduk” (25 – 35), *tutadıx* (47 – 4), *yığadıx* (5 – 8), *ğoyaydıx* (73 – 46), *otaradıx* “otlatırdık” (10 – 7), *aparadıx* (24 – 12), *derediĥ* (9 – 5), *aparadığ* (10 – 8), *ğoyaydux* (73 – 47), *ğovurarduğ* (29 – 71), *géyeydik* “giyerdik” (14 – 26), *getirerdix* (28 – 289), *yüüderdik* (8 – 109), *diyerdiĥ* (69 – 22), *tökerdiy* “dökerdik” (9 – 38).

Geniş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-erdiğ*, *-erdix*, *-erdiĥ*, *-erdiğ*, *-ediğ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *çimerdiğ* (29 – 40), *déyerdıx* (7 – 20), *gelerdıx* (19 – 36), *tökerdiĥ* (16 – 25), *vérerdiĥ* (64 – 47), *diyerdiğ* (7 – 61), *yüĥlerdiğ* “yüklerdik” (25 – 41), *yéediğ* “yerdik” (55 – 25).

Çokluk II. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardılar*, *-erdiler*, *-ardıla*, *-erdile*, *-ardlar*, *-ardla*, *-erdler*, *-erdle*, *-aydıla*, *-eydile*, *-adıla*, *-ēdle* şekillerinde ortaya çıkar: *çağırardılar* (27 – 170), *güleşerdiler* (7 – 27), *yüüderdile* (16 – 27), *diyerdiler* (27 – 22), *oxşardıla* (7 – 61), *oturardıla* (8 – 72), *tutardıla* (19 – 30), *géderdile* (20 – 29), *dayandırardlar* (27 – 123), *oturardla* (29 – 69), *yığışardla* (29 – 85), *getirerdler* (1 – 67), *yéerdle* (29 – 69), *başlıyadıla* (41 – 47), *getieydile* (3 – 36), *aparadıla* (8 – 80), *diyēdle* (76 – 16).

Geniş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta *-erdile* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *getirerdile* (29 – 69).

Geniş zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mazdıla*, *-mezdiler*, *-mezdile* şekillerinde ortaya çıkar: *ğıxdırmazdıla* (7 – 73), *goymazdıla* (15 – 9), *mindirmezdiler* (20 – 25), *gétmezdile* (19 – 18).

2. 5. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta ünlü uyumlarına uygun olarak *-ırdım*, *-irdim*, *-iydim*, *-urdum* şekillerinde görülür: *tanırdım* (52 – 53), *nallırdım* (8 – 45), *istirdim* (8 – 57), *diyişdim* (42 – 6), *olurdum* (42 – 28).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuz *-mırdım*, *-mişdim* şekillerinde ortaya çıkar: *ānnamırdım* (9 – 85), *bilmişdim* (42 – 5).

Teklik II. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta *-ırdın*, *-irdin*, *-ürdün* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak görülür: *baxırdın* (23 – 10), *gédirdin* (28 – 287), *görürdün* (51 – 27).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik ikinci şahısta olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-ırdı*, *-irdi*, *-urdu*, *-iydi*, *-éydi*, *-ıdı*, *-idi*, *-udu* şekillerinde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak ortaya çıkar: *tanırdı* (53 – 17), *pişirirdi* (9 – 108), *gédirdi* (48 – 42), *olurdu* (45 – 12), *otururdu* (21 – 16), *goyurdu* (28 – 258), *éliydi* (55 – 2), *işliydi* (30 – 10), *geliydi* (47 – 16), *éléydi* (43 – 17), *varıdı* “varıyordu” (14 – 18), *gédidi* “gidiyordu” (48 – 50), *otuudu* (47 – 15), *yatéydi* “yatıyordu” (55 – 43).

Şimdiki zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-urdu*, *-urdi*, *-udi* şekillerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *olurdu* (7 – 50), *tutulurdu* (30 – 20), *goyudi* “koyuyordu” (62 – 65).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz çekimi *-mirdi*, *-murdu* şekillerinde görülür: *gelmirdi* (46 – 41), *vérmirdi* (56 – 43), *olmurdu* (57 – 51). Ayrıca *-mürdi* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *görmürdi* (10 – 28).

Çokluk I. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırdıx*, *-ırdıh*, *-irdik*, *-irdih*, *-irdiğ*, *-urdux*, *-ürdüh*, *-ıdıx*, *-uydux* şekillerinde tespit edilmiştir: *alırdıx* (53 – 75), *tapırdıx* (66 – 17), *vırırđıh* (51 – 13), *getirirdik* (8 – 109), *élirdik* (8 – 43), *gédirdih* (9 – 166), *ögreşirdih* (10 – 11), *élirdiğ* (64 – 3), *olurdux* (28 – 67), *toxurdux* (21 – 9), *tuturdux* (10 – 18), *dururdux* (9 – 166), *ğuyurdux* “gömüyorduk” (9 – 131), *döyürđüh* (51 – 14), *düzürđüh* (51 – 13), *Çıxardıdıx* (47 – 5), *ğouydux* (15 – 27).

Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-ırdıx*, *-irdiğ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *getirirdıx* (48 – 27), *ğeynedirdıx* (47 – 59), *gelirdıx* (17 – 10), *gêçinirdiğ* (51 – 12).

Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-ırdığ* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı düşer: *yandırırduğ* (21 – 7).

Şimdiki zamanın hikâyesinin çokluk birinci şahısta olumsuz çekimi *-mirdih*, *-mırdıx* şekillerinde görülür: *tanımırdıx* (28 – 133), *vérmirdih* (10 – 39).

Çokluk II. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırdılar*, *-ırdıla*, *-irdiler*, *-irdile*, *-urdular*, *-urdula*, *-ürdüle*, *-iydile*, *-éydile* şekillerinde görülür: *goyurdular* (46 – 43), *ğırırđılar* (28 – 112), *ğırırđıla* (58 – 31), *aparırđıla* (8 – 105), *düzeldirdiler* (27 – 269), *gédirdile* (70 – 6), *géyindirirdile* (9 – 71), *oxurdular* (21 – 37), *ğoyurdula* (9 – 110), *öldürdüle* (9 – 140), *gédiydile* (30 – 19), *güléydile* (15 – 28).

Şu örnekte şimdiki zaman eki, kalın ünlüyle başlayan fiile ince ünlülü şekliyle gelerek kalınlık-incelik uyumunu bozar: *tutéydile* (20 – 18).

Şimdiki zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi *-mirdile*, *-miydile* şekillerinde görülür: *bilmirdile* (8 – 35), *bilmiydile* (24 – 103).

2. 5. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta *-mışdım, -mişdim, -muşdum* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak görülür: *çıxmışdım* (24 – 145), *ğalmışdım* (24 – 143), *élemişdim* (29 – 42), *otumuşdum* (15 – 18).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuz çekimi *-mamışdım* şeklinde ortaya çıkar: *oxumamışdım* (1 – 59).

Teklik II. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-mışdı, -mişdi, -muşdu, -müşdü* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *aparmışdı* (9 – 140), *ğalmışdı* (9 – 156), *soruşmuşdı* (14 – 47), *démişdi* (18 – 5), *tutmuşdu* (1 – 110), *yorulmuşdu* (50 – 24), *öldürmüşdü* (24 – 73), *pötmüşdü* (1 – 165).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-muşdı, -muşdi, -müşdi* şekillerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *oturmuşdı* (28 – 216), *gutulmuşdi* (64 – 73), *ölmüşdi* (9 – 45).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz *-memişdi* şeklinde tespit edilmiştir: *gétmemişdi* (14 – 63).

Çokluk I. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-mışdix, -mişdiĥ, -mişdiĥ, -mışdıĝ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *yapıştırmışdix* (10 – 38), *aparmışdix* (10 – 40), *ğalmışdix* (17 – 17), *ehmişdiĥ* (18 – 16), *yıĝışmışdıĝ* (41 – 26). Fakat *-mişdix* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna aykırı düşer: *gétmişdix* (19 – 52).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-müşdix* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *ğörmüşdix* (47 – 66).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çokluk birinci şahısta olumsuz çekimi -*memişdix* şeklinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *görmemişdix* (47 – 66).

Çokluk II. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Çokluk III. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak -*muşdılar*, -*muşdıla*, -*mişdile*, -*muşdular*, -*muşdula*, -*müşdüle* şekillerinde ortaya çıkar: *ğaşmışdılar* (28 – 109), *aparmışdılar* (66 – 26), *çağatmışdıla* “çıkartmışlardı” (66 – 45), *kesmişdile* (9 – 117), *görsetmişdile* (58 – 87), *gurmuşdular* (52 – 90), *goymuşdula* (9 – 63), *ölmüşdüle* (1 – 72), *öldürmüşdüle* (58 – 48).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi -*memişdiler* şeklinde tespit edilmiştir: *ölmemişdiler* (40 – 31).

2. 5. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta -*acaxdı*, -*eceh̄di* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *galacaxdı* (9 – 50), *olacaxdı* (39 – 27), *gèdeceh̄di* (9 – 20), *öleceh̄di* (1 – 111).

-*ecaxdı* şeklinde, *x* ünsüzünün etkisiyle ek ünlüsündeki kalınlaşmadan dolayı kalınlık-incelik uyumu bozulur: *çেকেcaxdı* (1 – 60).

Gelecek zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz -*miyacaxdı* şeklinde tespit edilmiştir: *olmiyacaxdı* (52 – 96).

Çokluk I. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-eceydiḥ* şeklinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *éliyeceydiḥ* (9 – 40).

Çokluk II. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta *-eceydile* şeklinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *getireceydile* (9 – 23).

2. 5. 1. 5. Şart Şeklinin Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik birinci şahısta *-saydım* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *ossaydım* (11 – 8).

Teklik II. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-saydı*, *-seydi* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *tutsaydı* (8 – 67), *gésseydi* (8 – 27).

Şartın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-saydı* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *olsaydı* (27 – 82).

Şartın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-masaydı*, *-meseydi* şekillerinde görülür: *olmasaydı* (58 – 25), *gelmeseydi* (10 – 32).

Çokluk I. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-seydix* şeklinde ortaya çıkar; ama kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *evlendirseydix* (24 – 8), *toy_éleseydix* (24 – 8).

Çokluk II. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Çokluk III. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-saydila*, *-seydile* şekillerinde tespit edilmiştir: *ossaydila* “olsaydılar” (66 – 19), *isteseydile* (21 – 36).

Şartın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz -*masaydıla* şeklinde görülür: *gılmasaydıla* (24 – 21), *almasaydıla* (21 – 36).

2. 5. 1. 6. İstek Şeklinin Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik birinci şahısta -*aydım*, -*eydim* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *dolanaydım* (26 – 2), *véreydim* (26 – 2).

Teklik II. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik ikinci şahısta -*aydın*, -*eydin* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *sındıraydın* (9 – 114), *gutulaydın* (9 – 115), *dereydin* (9 – 115), *göreydin* (9 – 115).

Teklik III. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik üçüncü şahısta -*aydı*, -*eydi* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *olaydı* (76 – 10), *gédehydi* (76 – 12).

Çokluk I. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk birinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak -*aydıx* şeklinde ortaya çıkar: *duraydıx* (61 – 6).

Çokluk II. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk ikinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak -*aydıx* şeklinde görülür: *goyaydıx* (63 – 64).

Çokluk III. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak -*eydile* şeklinde ortaya çıkar: *öldüreydile* (52 – 87).

İstek şeklinin hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi -*masaydıla* şeklinde tespit edilmiştir: *almasaydıla* (21 – 36).

2. 5. 2. Rivayet: Fiillerin rivayet birleşik çekimi, asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesiyle olur. Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde rivayet birleşik çekimi, bütün şahıslarda işlek bir hâlde kullanılırken Azerbaycan ağızlarında ancak üçüncü

şahıslarda kullanılır.⁴⁹¹ Urmiye ağızlarında fiillerin rivayet birleşik çekimi şu şekillerde görülür:

2. 5. 2. 1. Geniş Zamanın Rivayeti

Teklik III. Şahıs: Geniş zamanın rivayeti teklik üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ermiş* şeklinde ortaya çıkar: *getirermiş* (52 – 67), *bilermiş* (66 – 10).

Çokluk III. Şahıs: Geniş zamanın rivayeti çokluk üçüncü şahısta *-armışlar*, *-armışla*, *-ermişler* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *çalarmışlar* (1 – 202), *yayarmışlar* (1 – 204), *yığışarmışla* (52 – 67), *vérermişler* (58 – 24).

2. 5. 2. 2. Şimdiki Zamanın Rivayeti

Çokluk III. Şahıs: Şimdiki zamanın rivayeti çokluk üçüncü şahısta *-ırmışla* şeklinde ortaya çıkar: *axtarırmışla* “arıyorlarmış” (56 – 46).

2. 5. 3. Şart: Fiillerin şart birleşik çekimi asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin şart şeklinin getirilmesiyle yapılır.

Metinlerde şart birleşik çekimi tespit edilememiştir.

2. 6. Yeterlik Fiili

Eski Türkçede yeterlik fiili *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiiliyle, yeterlik fiilinin olumsuzu ise aynı fiile olumsuzluk ekinin getirildiği *uma-* şekliyle ifade edilmiştir. Yeterlik fiili *u-*, olumlu çekimde yerini Batı Türkçesinde *bil-* fiiline bırakmıştır.⁴⁹²

Yeterlik fiilinin olumlusu, hem Azerbaycan Türkçesi yazı dili hem de Azerbaycan ağızlarında *-e*, *-a*, *-(y)e*, *-(y)a* zarf-fiil eki üzerine gelen *bil-* fiiliyle yapılır. Fakat olumsuzunun ifadesi, yazı dilindeki şekliyle beraber farklı şekillerle de ifade edilmektedir.

⁴⁹¹ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 79.

⁴⁹² Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 388.

Azerbaycan ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunu gösteren *bilme-*, *-mma*, *-mme*, *-éme*, *-ēlme*, *-ilme* şekilleri bulunmaktadır.⁴⁹³

Urmiye ağızlarında yeterlik fiili; *-a*, *-e*, *-(y)a*, *-(y)e* zarf-fiil eklerinden sonra getirilen *bil-* fiiliyle yapılır: *diyebillem* “diyebilirim” (28 – 59), *verebiler* (6 – 20), *dolandırabili* (30 – 26), *saxlıyabilé* (48 – 4), *tapabiléy* (48 – 5), *éliyebilix* (28 – 148), *danışabilirix* (33 – 65).

Urmiye ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzu genellikle iki şekilde ifade edilir:

Yeterlik fiilinin olumsuzu kimi zaman Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi *bilme-* şeklindedir: *çıxadabilmedi* (40 – 15), *éliyebilmedî* (48 – 49), *alabilmez* (42 – 14), *éliyebilmemişem* (1 – 6), *terpeşebilmezdi* (48 – 51), *gelebilmille* (69 – 4). Bu şekil, Irak Türk ağızlarında da kullanılır.⁴⁹⁴

Yeterlik fiilinin olumsuzu kimi zaman da *-mma*, *-mme* şekillerindedir: *diyemmem* “diyemem” (38 – 24), *gédemmedim* (28 – 32), *çalamırdım* (35 – 32), *olummuyut* “olamamış” (17 – 4), *gécinemmiř* (24 – 167), *tapammır* “bulamıyor” (28 – 191), *yiyyemmiri* “yiyemiyor” (40 – 84), *gécemmezdi* (50 – 40), *gédemmedi* (43 – 4), *gelemmi* “gelemiyor” (47 – 7), *éliyemmedile* (9 – 59), *tapamılla* (9 – 148), *saxlıyammazdı* (7 – 65), *dirildemmezdi* (38 – 25), *satammırır* (24 – 27), *véremmes* (74 – 1).

Yeterlik fiilinin olumsuzunda kullanılan *-mma*, *-mme* şekilleri; zarf-fiil eki, *bil-* fiili ve *-ma*, *-me* olumsuzluk ekinin birleşip kaynaşması sonucunda meydana gelmiştir. Bu kaynaşma, *bil-* fiilindeki *b* ünsüzünün sızıcılışıp düşmesinden sonra gerçekleşmiştir.⁴⁹⁵ *-mma*, *-mme* şekillerinin gelişmesi, *éliyemmedile* (9 – 59) örneği üzerinden şöyle gösterilebilir: *éliyebilmedile* > *éliyebilmedile* > *éliyebilmedile* > *éliyēlmedile* > *éliyemmedile*.

Göktepe köyünde yeterlik fiilinin olumsuzu, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-ama* şeklinde tespit edilmiştir: *tapamamışdıla* “bulamamışlardı” (56 – 46).

⁴⁹³ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 195.

⁴⁹⁴ Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları**, s. 246’da *olabili*, *bozabilmem*, *dönebilmem*, *édebilmirem*.

⁴⁹⁵ Gökdağ, Bilgehan Atsız; “Güney Azerbaycan Ağızlarında Yeterliğin Olumsuz Biçimleri”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 24-27 Haziran 2008, Ankara.

Alıbeyli köyünde yeterlik fiilinin olumsuzu *-abilemme* şeklinde ortaya çıkar: *saxlıyabilemmez* “saklayamaz” (74 – 19).

2. 7. Sıfat-Fiil Ekleri

Sıfat-fiiller, yapılarında zaman ve hareket ifadesi taşır ve bu suretle geçici hareket isimleri kurar. Ayrıca, cümle içinde sıfat ve isim gibi kullanılarak isim çekim eklerini alabilirler. Urmiye ağızlarında geçen sıfat-fiil ekleri şunlardır:

2. 7. 1. -an, -en: Bu sıfat-fiil eki, Eski Türkçede *-ğan, -gen* şeklinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinden bu yana ekte yer alan *ğ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda *-an, -en* şekillerinde kullanılmaktadır.⁴⁹⁶ Urmiye ağızlarında *-an, -en* sıfat-fiil eki genellikle geniş zaman bildirir: *üz gırxan* (27 – 160), *yaradan_allah* (7 – 1), *nārahāt_éliyen bir_ış* (1 – 35).

Bu sıfat-fiil eki bazen “-miş olan” anlamında geçmiş zaman ifade eder: *o geçēn_il* (1 – 75), *gelen* gezalar (27 – 148).

Bu sıfat-fiil eki bazen de *-dık* sıfat-fiil ekinin işleviyle kullanılır: *hēs kes_olmıyan* gün “hiç kimsenin olmadığı gün” (27 – 80), dünyaya gelmax *heğg_olan* kimin “dünyaya gelmek hak olduğu gibi”(27 – 132). *-an, -en* sıfat-fiil ekinin bu işlevde kullanılması, Dede Korkut Hikâyeleri’nde de yaygındır.⁴⁹⁷

2. 7. 2. -ar: Bu sıfat-fiil eki de geniş zaman ifade eder: *çıxar yér* (27 – 222).

2. 7. 3. -mış, -miş: Geçmiş zaman bildiren işlek bir sıfat-fiil ekidir: ağzınnan söz *gutulmamış* o birisi (7 – 25), ilham *almış* olax (7 – 70), yeni *çıxmış* bi şeylerdi (7 – 32). Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleriyle kullanılmıştır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 69.

⁴⁹⁷ Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer*, s. 472’de *Hağ yanduran çırağūñ, kızlar oturan otağ*.

⁴⁹⁸ Gülsevin, Gürer; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 123.

2. 7. 4. -dix, -dığ, -dig, -diy, -düy, -duğ: Eskiden beri işlek bir şekilde kullanılan bu ek, geçmiş zaman ifade eder: *tapdix* (24 – 41), *tanıdığ* eğrabalardan “tanıdık akrabalarından” (7 – 74), *dédıđı* sözü (28 – 154), *sevdiğim* (7 – 56), *éşitdiyim* (28 – 194), *oturduğumuz* (7 – 3), *döndüyü* (25 – 21). Bu sıfat-fiil eki, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.⁴⁹⁹

2. 7. 5. -eceh, -ekeh, -ekey, -ecağ: Gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil ekidir. Bu sıfat-fiil eki, Urmiye ağızlarında belirli kelimelerde kalıplaşmış olarak görülür: *ekineceh* “yetiştirilen ürünler” (72 – 6), *geçineceyi* (46 – 5), *ekinecağı* (28 – 44).

Bu sıfat-fiil eki şu örnekte gelecek zaman bildirme işlevinin aksine geçmiş zaman ifade eder: *géceceh* “geçmiş” (12 – 6).

2. 7. 6. -meli: Bu ek, fiilden isim yapma eki *-me* ile sıfat yapan *-li* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkmış ve sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır.⁵⁰⁰ Bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. *-meli*, sıfat-fiil eki olarak Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da bulunur.⁵⁰¹

Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *görmeli yê* “görülecek yer” (49 – 19), *déyilmeli* ve *éşitmeli* bir zatlardan (1 – 93), *gülmelidir* (1 – 245), *démeli* söz (27 – 129).

2. 7. 7. -dı: Urmiye ağızlarında, görülen geçmiş zaman eki bir örnekte sıfat-fiil işleviyle kullanılır: üreh *yandırdı* sözlerinin “yürek yandıran sözlerle” (7 – 66). Görülen geçmiş zaman ekinin bu işlevde kullanılması, Anadolu ağızlarında da görülür.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Gülsevin, Gürer; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 123.

⁵⁰⁰ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 337.

⁵⁰¹ Olcay, Selahattin-Ahmet Bican, Ercilasun- Ensar, Arslan; *Arpaçay Köyünden Derlemeler*, s. 22’de *ölmeli yiğit*; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, s. 339.

⁵⁰² Üstüner, Ahat; *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 117’de *gün batı tarafında gök gürleri gibi bir dev çıhageldi*.

2. 8. Zarf-Fiil Ekleri

Zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridir ve sıfat-fiillerde olduğu gibi çekime girmez. Zarf-fiil eklerinin büyük bir kısmı birleşik yapıdadır. Urmiye ağızlarında tespit edilen zarf-fiil ekleri şunlardır:

2. 8. 1. -a, -e: Eskiden tek başına kullanılabilen bu ek, bugün tekrar şeklinde kullanılır ve zarf yapar. Ayrıca ünlüyle biten fiillere y ünsüzüyle bağlanır: *oynıya öyniye* (9 – 17), *çala çala* (27 – 105).

2. 8. 2. -ı, -i: Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak şekilleriyle işlek bir şekilde kullanılmıştır,⁵⁰³ fakat bugün o kadar işlek değildir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *çıxı gédır* (66 – 11), *gédi görür* (24 – 125), *geli yétirir* (24 – 44), *atdanı çıkar* (47 – 150).

2. 8. 3. -ıp, -ip, -ib, -ib, -ub, -üb: Eski devirlerden beri işlek bir şekilde kullanılan zarf-fiil ekidir. Bu ek, Eski Türkçede -p şeklindedir.⁵⁰⁴ Eski Oğuz Türkçesinde ise öğrenilen geçmiş zaman eki olarak -up, -üp şekillerinde sadece yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Bu ek, Urmiye ağızlarında hem yuvarlak hem de düz ünlülerle görülür: *çıxardıp* (7 – 51), *alıp* (40 – 84), *pişirip* (27 – 277), *gédip* (52 – 69), *ğayıdıb* (1 – 138), *sévib séçib* (1 – 201), *oturub* (60 – 29), *götürüb* (27 – 116).

Bu zarf-fiil eki kimi örneklerde yarı tonlulaşmış ve yarı sızıcılaşmış -ıP, -iP, -iP, -uP, -üP, -ib şekillerindedir: *ğazıP* (18 – 29), *çıxıP* (27 – 3), *TerPediP* (7 – 21), *geliP* (19 – 2), *ğoyuP* (8 – 49), *köçüP* (12 – 27), *gécib* (57 – 67).

2. 8. 4. -arax: Zarf-fiil eki -e, -a ile karşılaştırma eki -rak, -rek'in birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. Ünlüyle biten fiillere y ünsüzüyle bağlanır: *ağlıyarax* (7 – 68).

2. 8. 5. -ınca, -ince: Yapım eki -ğın, -gin ile eşitlik eki -çe, -ça şekillerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede -ğınça, -ginçe şekillerinde kullanılmış; Batı

⁵⁰³ Timurtaş, Faruk Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 156.

⁵⁰⁴ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 84.

⁵⁰⁵ Timurtaş, Faruk Kadri; *age.*, s. 140.

Türkçesinde bu şekillerdeki ğ ve g ünsüzleri düşünce *-ınca, ince* olmuştur: *yandırınca* (3 – 22), *yékelince* “büyüyünce” (59 – 31).

2. 8. 6. -anda, -ende: Geniş zaman sıfat-fiili *-an* ile bulunma hâli ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. “-dığı zaman” anlamı katar. Azeri sahasında *-anda* ekinin kullanımı oldukça yaygındır.⁵⁰⁶

Urmiye ağızlarında bu zarf-fiil eki *-anda, -ende* şekillerinde bulunur: *ğalanda* (8 – 91), *çixanda* (10 – 29), *gédende* (29 – 40), *düşende* (1 – 240), *ğeyidende* (30 – 36).

2. 8. 7. -dixça, -dixce: Sıfat-fiil eki *-dix*’a, eşitlik eki *-ça*’nın gelmesiyle oluşmuştur. “-dığı müddetçe” anlamı katar. Urmiye ağızlarında bu zarf-fiil eki *-dixça, -dixcä, -dixce* şekillerinde tespit edilmiştir: *dolandixça* (35 – 19), *gét dixce* (61 – 22).

Bu zarf-fiil eki bir örnekte kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *gét dixcä* (7 – 30).

2. 8. 8. -eli: Bu ek, Eski Türkçede *-ğalı, -geli* şekillerinde kullanılmıştır.⁵⁰⁷ Batı Türkçesinde bu şekillerdeki ğ ve g ünsüzleri düştükten sonra *-alı, -eli* şekillerine dönüşmüştür. “...den beri” anlamı katmaktadır. Bu ek, Urmiye ağızlarında ince şekliyle tespit edilmiştir: *bileli* (28 – 44), *geleli* (61 – 10).

2. 8. 9. -ken: Bu zarf-fiil eki, *i-* fiiline gelir. Eski Türkçede aynı zamanda kalın şekliyle de kullanılmıştır. Bu zarf-fiil ekinin kalın şekli, bugün bazı Anadolu ağızlarında da yer alır.⁵⁰⁸ Zarf-fiil eki *-ken*, zaman anlamı taşır ve Urmiye ağızlarında ince şekliyle kullanılır: *oxuyarken* (1 – 233).

⁵⁰⁶ Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 282; Erten, Münir; *Dişarbakır Ağzı*, s. 55; Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağzları*, s. 343; Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağzları*, s. 161; Özçelik, Sadettin; *Urfa Merkez Ağzı*, s. 112; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; *Elazığ İli Ağzları*, s. 174; Gönen, Mehmet Emin; *Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları*, s. 140.

⁵⁰⁷ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 86.

⁵⁰⁸ Korkmaz, Zeynep; *Güney-Batı Anadolu Ağzları. Ses Bilgisi (Fonetik)*, s. 30-31’de *çaķāķan, yaşındāķan, ğızıķan*.

2. 8. 10. -mamış, -memiş: *-madan, -meden* zarf-fiil ekinin işlevinde kullanılır.⁵⁰⁹

öz_ayağı üsde *durmamış* “kendi ayakları üstünde durmadan” (27 – 39), tutullar *ölmemiş* ona bir yasi “ona ölmeden bir yas tutuyorlar” (1 – 118), kürtdler balov’a *gelmemiş* “Kürtler Balov’a gelmeden” (28 – 142).

Bu zarf-fiil eki, Urmiye ağızlarında şu örnekte ayrılma hâli ekiyle birlikte kullanılır: *gelmemişden ğabax* “gelmeden önce” (1 – 200).

2. 8. 11. -annan, -ennen: Sıfat-fiil eki *-an* ile ayrılma hâli eki *-dan*’ın birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ağızlarında ilerleyici benzeştirme yoluyla *-annan* (< *-andan*) şekline dönüşmüştür.⁵¹⁰ Bu zarf-fiil eki, Urmiye ağızlarında bazen *sora* kelimesiyle birlikte bazen de bu kelime olmadan kullanılır: *satannan sora* “sattıktan sonra” (41 – 6), *çekennen sora* (56 – 10), *olannan* (39 – 12).

⁵⁰⁹ Karahan, Leyla; “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları XXXII-12**, Ankara 1994, s. 226’da *Almamış gelemem* (Erzrm /Eg, 341).

⁵¹⁰ Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 282.

3. Edatlar

Edatlar tek başına bir anlam taşımaz. Herhangi bir nesne yahut hareketi karşılamaz. Sadece, anlamı olan kelimelerle beraber kullanıldıkları zaman gramer görevi üstlenir. Edatlar; *ünlem edatları*, *bağlama edatları* ve *son çekim edatları* olmak üzere üç çeşittir:

3. 1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları; söz içinde konuşan kimsenin acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir şekilde ifade etme imkânı verir. Bu edatlar ayrıca seslenme, onay, ret, cevap, sorma, gösterme gibi beyanları dile getirmeye yarayan unsurlardır.⁵¹¹

3. 1. 1. Ünlemler: Bu unsurlar, duygu ve heyecanları göstermek maksadıyla içten gelen sözlerdir: *vıy*, *bir_adamın adın da xeber_alanda vırala adamı?* (9 – 82).

3. 1. 2. Seslenme Edatları: İnsanların; karşısında bulunan insan ve hayvanlara seslenmek, onları çağırmak ya da yönlendirmek maksadıyla kullandıkları ünlemlerdir: *-ulan*, *sen*, *néce gurtuldun?* (28 – 318), *küt geldi gırebâv’a*; *éy hova*, *éy dad!* (9 – 138), *ay xırdaca balam* (9 – 95), *çün muna xâtir gıhim danışérem_a* (20 – 41), *kelleen ikisin gışardıx bırıbirine ā* (25 – 13), *beter adamıydı hā* (8 – 55), *çetin_idi be be* (8 – 98), *otax – motax zat da yoxdu ha* (9 – 48), *yanı éle almalar olardı ba* (14 – 19), *belé*, *menim hele kendim_odéy*, *durur bā* (16 – 25).

3. 1. 3. Gösterme Edatları: Herhangi bir şeyi, işaret ederek göstermek için kullanılan edatlardır: *a* bulardan diyerdile (7 – 49), *ahan!* derdin dilinen démir, bu oxumağınan déyib (28 – 152), *işte geldim ah-ı nisân éy göyül* (19 – 55).

3. 1. 4. Sorma Edatları: Soru maksadıyla kullanılan ve soru bildiren edatlardır. Urmiye ağızlarında sorma edatı olarak *hani* kelimesi bulunmaktadır: *o bisi balalaım hani?* “diğer yavrularım nerede?” (40 – 21).

⁵¹¹ Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, s. 1140.

3. 1. 5. Cevap Edatları: Cevap edatları, ret veya tasdik bildirmeye yarar.⁵¹² Urmiye ağızlarında cevap edatları olarak *heye* “evet”, *he*, *yox*, *xée* “hayır”, *xéy* “hayır”, *yaxçı*, *bēli*, *helbetde* “elbette” şekilleri görülür:

heye valla, axtarmadıla da çıxdıla gétidle (28 – 325), *hē*, millem; *omac* aşı (37 – 55), *yō*, *yox*, benim *yox!* (47 – 111), men, *xée* (28 – 197), *xéy* da ağzı guru ki söhbet olmaz (34 – 6), öz dilimde? *yaxçı!* (12 – 12), benim nezerim *helbetde* – o adamı ki helâl kesp gazanır (63 – 14).

bēli kelimesi Farsçadır, kabul ve tasdik anlamı verir: *bēli*, vardı, üç dört dene var (33 – 23).

3. 2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaya yarayan ve onlar arasındaki irtibatı sağlayan unsurlardır.

3. 2. 1. Sıralama Edatları: Urmiye ağızlarında yer alan sıralama edatları *ve*, *o*, *vo* “ve”, *-inan*, *-inen*’dir: kehrizli’yem *ve* burda da sâkinem (4 – 1), *māl* o davar, ineg, gamış (24 – 165), mive *vo* şini yo Çalib oynamağ o (6 – 19).

-inan, *-inen* şekilleri aslında bir son çekim edatıdır; ama daha sonradan bağlama edatı olarak da kullanılmıştır: ağlasın anamnan bacım (28 – 176), meñim dedeminen nenem böyütmüşdi (9 – 45).

3. 2. 2. Denkleştirme Edatları: Birbirinin yerini alabilecek unsurları, birbirine bağlayan ve birbiriyle karşılaştıran edatlardır. Urmiye ağızlarında denkleştirme edatı olarak *yahut* kelimesi görülür: *yaxud* diyerdile (7 – 45).

⁵¹² Şireliyev, M. Ş.; *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*, s. 288.

3. 2. 3. Karşılaştırma Edatları: Karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, birbirine bağlamaya yarayan edatlardır. Urmiye ağızlarında *ne..... ne, hemi..... hemi, ya..... ya, gah.....gah* ve *çi.....çi* tespit edilmiştir:

ne toyum yadıma geeli, *ne* ere gétmeyim yadıma geeli (9 – 43), *hemi* geynatamızın hörmetinde durax, *hemi* geynanamızın (17 – 5), pay yığmağa *ya* yumurtadan, şirniden *ya* meselem köynehlîhden (31 – 9), *gah* yaylaxda *gah* gışlaxda çadır gurub yaşarmışlar (1 – 10).

çi edatı, cümleye “ya” ve “ister” anlamları katar: *hêş* gîne bir il gälardı, *çi* iki il gälardı, *çi* üç ay gälardı (17 – 2), *çi* gırax ketlerden ki gelibdi *çi* öz kendimizden gelibdi (22 – 12). Bu şekil, Irak Türk ağızlarında da kullanılmaktadır ve Farsça asıllıdır.⁵¹³

3. 2. 4. Cümle Başı Edatları: Bu edatlar, cümleleri birbirine bağlama işlevini görür. Cümle başı edatlarının bir kısmı başında oldukları cümleyi kendisinden sonraki cümle veya cümlelere; bir kısmı ise kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlar. Urmiye ağızlarında *ancax, ama, daha, day* “daha”, *feğet, eger, meye* “meğer”, *veli, şayed, belke, éle, élebil* “sanki”, *eslen* “aslında”, *mexsusen, da, xulese* “hülasa”, *hätta, çünki, meselen* “mesela”, *yēni* “yani”, *dēme* “yani, güya”, *axı* “ama, lakin”, *xob* edatları bulunur:

belke de oğlandır gápını çalan (1 – 121), sayaçının sözleri, *daha* burda biterdi (1 – 258), *ancax* tek şey, yaradan allah, bir gārardı (7 – 11), *veli* ola ketde gälıbla (60 – 15), *meselem* bu cur éhtirem saxlıyax bilesine (62 – 43), *meselen* imamlain adınnan gıyudi (62 – 64), *mesem* évde oğgede mejmehe gétidle (47 – 18), *mesel* camahat dēdi (9 – 47), *şayed* çoğusun hele gān aparardı (28 – 262), gūm gēdir beyramı’dı; *éle* buları resmi tutarix (63 – 37), *da* bular éle, bilmirem ne teher gere-göz oyunu çıxatdıla (9 – 46), *élebil* o ıldırımılardan ıdı (9 – 53), *āma* deyerli, hörmetli gārdaşlarımız, zaman deyişir (7 – 9), *amma*, burda bi bet geyirdix (42 – 7), *ama*, elbetde o adamın ki, adamı fōt éliyiPdı, hüzür sahibidi (52 – 69), *feğet* almadı, bağdı (65 – 8), *eger* bu gılığ olsā (52 – 80), *meye* her éve gétmāğ olur! (48 – 40), *çün* keşaverziden ekinçiden bi şey çıxmedi (18 – 34), *çun* mal –

⁵¹³ Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 270; Gökdağ, Bilgehan Atsız; “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, **Uluslararası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni**, 28-29 Nisan 2008, Kayseri.

davarçıydı (24 – 165), *çünkü*, évlerden xon gelecax (27 – 147), *eslen* başlığ alan yoxdı, çox az (27 – 71), *xulese*; nenemgilin Çüçesinde bi gız var_ıdı (3 – 44), *mexsusen* hammısı bir haıda (7 – 21), *hätta* o zamanı ki öküzlerinen cüt_élerdıx (7 – 15), *yēni* o gün ki toy başlandı (30 – 19), *déme*, şehir-i bitliz de bu gızın dedesinin şehiridi (24 – 83), *déme* onun atıdı (9 – 155), *axı* munun rēslığı mēlum_olmaz ki (38 – 12).

day edatı, Eski Türkçedeki *taķı* edatından *taķı* > *daķı* > *daxı* > *dahi* > *daĥı* > *dayı* > *day* şeklinde gelişmiştir.⁵¹⁴ *day* hēs ne guymax yéyile ne de sūtguymağı (17 – 26).

xob edatı, daha önce söylenen cümlelerin anlaşıldığını hesaba katarak bir sonraki cümleye başlarken kullanılır: *xob*, déyelle: gardaşnan da gardaşın sözü olar (63 – 22).

3. 2. 5. Sona Gelen Edatlar: Kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin sonlarına gelmek suretiyle onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına veya cümlelere bağlayan edatlardır. Urmiye ağızlarında *ki*, *de*, *dāxı* şekilleri bulunur. *ki* şekli, Türkçe asıllı *kim* şekli ile uzun müddet yan yana kullanılmış ve sonunda *kim* şekli, yerini tamamıyla *ki*'ye bırakmıştır.⁵¹⁵

Urmiye ağızlarında bu edatlar kuvvetlendirme ve pekiştirme işleviyle kullanılır: mekke'ye *ki* bular hareket_élir (24 – 45), béleydi *gi* bar badamı da görümüşdu (9 – 167), o cür *kü* meselen o birsi keddere baxılıb (45 – 4), indi mejmehe *de* yığışib bizim ketde (47 – 19), sora *da* orda *ki* izdivac_élediler (50 – 6), bîmāristannan *ki* *xob*_o uşağı getirille *daxî* (13 – 5), dağlanmışam *dāxı* dağı néynirem (13 – 55).

⁵¹⁴ Ergin, Muharrem; *Azeri Türkçesi*, s. 166.

⁵¹⁵ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 360.

3. 3. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek bağlı olduğu isim ile cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık gibi açılardan ilgiler kurmaya yarayan unsurlardır.⁵¹⁶

Urmiye ağızlarında son çekim edatları olarak *geder* “kadar”, *için*, *kimin* “gibi, kadar”, *tekin* “gibi”, *tek* “gibi”, *sarı* “-a doğru”, *göre*, *-acan* “-a kadar”, *-ecen* “-e kadar”, *-açan* “-a kadar”, *-eçen* “-e kadar”, *-aça* “-a kadar”, *-eçe* “-e kadar”, *-inan*, *-inen*, *-unan*, *-ünen*, *ötürü*, *sora*, *gabax*, *artix*, *béle*, *evvel* şekilleri tespit edilmiştir.

3. 3. 1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları

3. 3. 1. 1. Yalın Hâl ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında *geder*, *için*, *kimin*, *tekin*, *tek*, *-inan*, *-inen*, *-unan*, *-ünen* edatları ismin yalın hâliyle kullanılır:

o *geder* gezânı temiz pişirdi (24 – 104), böyüğe éhtiram *için* idi o (20 – 9), keşāverz *üçün* (29 – 5), şuxluğ *içün* (28 – 107), çeşn *kimin* “eğlence gibi” (27 – 203), demir *tekin* “demir gibi” (9 – 168), mejnun *tek* (44 – 20), ağacınan (29 – 78), düdeyinen “düdükle” (30 – 21), nurunan (37 – 62), cütünen (25 – 6).

3. 3. 1. 2. İlgi Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında ilgi hâli ekiyle *tek* ve *için* edatları bağlanır: senin *tek* “senin gibi” (28 – 337), sizin *içün* (52 – 96).

3. 3. 1. 3. Yönelme Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında yönelme hâli ekiyle *geder*, *sarı*, *göre*, *kimin*, *-can*, *-cen*, *-çan*, *-çen*, *-ça*, *-çe* şekilleri birleşir:

gédır tã miyandab’a *geder* (58 – 31), mene *sarı* (21 – 30), ağ güne *sarı* (1 – 190), özleene *göre* (9 – 35), ketdeye *göye* (37 – 24), hefteye *kimin* “haftaya kadar” (7 – 73), bir *ilecen* “bir yıla kadar” (16 – 28), saat bireçen “saat bire kadar” (29 – 23), indiyecen (37 – 61),

⁵¹⁶ Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, s. 1.

béşecen (3 – 48), yéddi yaşınacan (3 – 81), axşamaçan (38 – 20), évineçe (69 – 23), doğguzaça (73 – 1).

3. 3. 1. 4. Ayrılma Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında ayrılma hâli eki ile *ötürü*, *sora*, *gabax*, *artix*, *evvel*, *béle* edatları birleşir:

munnan ötüri (40 – 1), *xatun’nan ötüri* (43 – 8), *gédennen sora* (58 – 45), *onnan soyasına* (15 – 10), *onan soram* (18 – 18), *munnan gabax* “bundan önce” (41 – 24), *bunnan gabaxlar* “bundan önceleri” (52 – 7), *günnen artix* (27 – 153), *bunnan béle* “bundan böyle” (1 – 136), *her şeyden evvel* (7 – 1).

3. 3. 2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları

3. 3. 2. 1. Vasıta ve Beraberlik Edatları: Urmiye ağızlarında vasıta ve beraberlik edatı *-inan*, *-inen*, *-unan*, *-ünen*’dir:

erağ’ın béle her menteğesin atınan dolanmışam (28 – 286), *evvel kelinesi sürerdix* (25 – 5), *allah’un emriynen*, *péygemberin şerînen*, *bilexere dünyadı* (27 – 56), *gurdunan* hemsâyeydi (40 – 8), *bu türlüüyünen* günümüzü geçitdiñ (9 – 174), *bi büyük gülünen* bi de bi büyük şirni gutusuynan duralla (27 – 63).

3. 3. 2. 2. Sebep Edatları: Urmiye ağızlarında sebep bildiren edatlar *için* ve *ötürü*’dür: *bülbül éyler gül için* ah o enin (19 – 60).

için şeklinin teşekkülü hakkında farklı fikirler ileri sürülür. *Gabain*; kelimeyi, *uç*-filinin *-n* ile yapılmış bir zarf-fiili olarak görür.⁵¹⁷ Ergin’e göre; kelime, *uç* isminin *-n* vasıta hâli ekini almasıyla meydana gelmiştir.⁵¹⁸ Korkmaz ve Hacıeminoğlu; kelimenin, *uç* “sebep” ismine *-i* iyelik ve *-n* vasıta hâli ekinin gelmesiyle meydana geldiğini ifade eder.⁵¹⁹

⁵¹⁷ Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, s. 97.

⁵¹⁸ Ergin, Muharrem; *Türk Dil Bilgisi*, s. 270.

⁵¹⁹ Hacıeminoğlu, Necmettin; *Türk Dilinde Edatlar*, s. 98; Korkmaz, Zeynep; *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 26.

ötürü; *öt-ür-* fiiline zarf-fiil eki *-ü*'nün gelmesiyle meydana gelmiştir.⁵²⁰ äyraan tutmaxdan *ötürüdü* (27 – 273).

3. 3. 2. 3. Benzerlik Edatları: Urmiye ağızlarında yer alan benzerlik edatları *tek* “gibi”, *tekin* “gibi” ve *kimin* “gibi” kelimeleridir: görmedim küll-i cahanda senin *tek* dildäre gözel (28 – 337), gızıl meş’el *kimin* göyde yanırsan (1 – 184), éle yér demir *tekin* (9 – 168).

3. 3. 2. 4. Hâl Edatları: Urmiye ağızlarında hâl edatı olarak *göre* kullanılır: ona *göre* çox istille (61 – 30), herkes meselem_öz gücüne *göre* (31 – 2). *göre*; *kör-* > *gör-*fiiline, zarf-fiil eki *-e*'nin eklenmesiyle oluşmuştur.

3. 3. 2. 5. Miktar Edatları: Urmiye ağızlarında miktar edatı olarak *geder* < Ar. kadar kelimesi kullanılır: bés yüz évi *gederi* gédiß şehere (18 – 38).

3. 3. 2. 6. Zaman Edatları: Urmiye ağızlarında zaman edatı olarak *evvel*, *gabax* “önce”, *sora* ve *béle* “böyle” kelimeleri görülür: her şeyden *evvel* yaradan_allah’a şükr_édırix (7 – 1), daha bunnan *béle* olma nigaran (1 – 136), onnan *sorasına* da üş gün_élerdıx (47 – 4), söküm on_altı il binnan *gabax* (48 – 10).

3. 3. 2. 7. Yer ve Yön Edatları: Urmiye ağızlarında tespit edilen yer ve yön edatları *sarı*, *-acan*, *-ecen*, *-açan*, *-eçen*, *-aça*, *-eçe* şekilleridir:

sarı edatı, “-a doğru” anlamında kullanılır: türkiye’ye *sarı* “Türkiye’ye doğru” (22 – 3), erax terefiin bı yana *sarı* (48 – 7). Bu edat, Eski Oğuz Türkçesinde *sarı/saru* şekillerinde görülmektedir.⁵²¹

aça, *-eçe* şekilleri “-a/e kadar” anlamı katmak suretiyle sınırlama görevi üstlenir: *ne vağaça* “ne vakte kadar” (24 – 97), gece sahad *doğğuzaça* otdüm (73 – 1), oğlan_évineçe (69 – 23).

⁵²⁰ Hacıeminoğlu, Necmettin; *Türk Dilinde Edatlar*, s. 70.

⁵²¹ Hacıeminoğlu, Necmettin; *age.*, s. 79.

-*acan*, -*ecen*, -*açan*, -*eçen* şekilleri eşitlik hâli ekinin -*n* pekiştireciyle genişlemesi sonucunda oluşmuştur ve aynı biçimde “-a/e kadar” anlamı katarak sınırlama görevinde kullanılır: bu zaman*acan* (10 – 8), süphe*ecen* yorulmuşux (10 – 29), bi hefteye*eçen* (70 – 37), zata*açan* (70 – 37), doğguza*açan* (37 – 29), béşe*eçen* (37 – 32).

Eşitlik hâli eki sınırlama göreviyle Türkçenin tarihî Köktürk, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde fazla işlek kullanılmamıştır. Ama Eski Oğuz Türkçesinde, Ali’nin “Kıssa-i Yusuf” adlı eserinde işlektir. Ayrıca bu ekin sınırlama görevi; Sibiryalı Türk lehçelerinden Baraba, Tara, Tobol ve Tümen lehçelerinde çok canlıdır.⁵²²

⁵²² Korkmaz, Zeynep; “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 1, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 28-29.

SONUÇ

Asırlar boyunca Türklüğe kapalı olan İran, ancak 11. asrın başlarında Karahanlılar'ın Sâ mânânoğulları saltanatına son vermesinden sonra açılmıştır. Bu açılışın sonucunda yüzlerce yıldan beri Seyhun boylarında ve Aral Gölü'nün doğusunda yaşayan Oğuzlar; 11. ve 13. asırlar arasında buradaki yerlerinden çıkarak Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlara yerleşmişlerdir. Böylece bu sahalar, Selçuklular önderliğinde artık bir Türk yurdu hâline gelmiştir.

Oğuz Türklerinin ağzı, 11. ve 12. asırlarda konuşma dili olarak kullanılmış ve daha sonra şartların olgunlaşmasıyla 13. asırda Azerbaycan ve Anadolu'da yazı dili hâline gelmiştir. Azerbaycan ve Anadolu'da inkişaf eden bu yazı dili, 13. asırdan 15. asrın sonlarına kadar Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili olarak kullanılmıştır. Oğuz Türkçesinin bu dönemi, Eski Oğuz Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Eski Oğuz Türkçesi; 15. asırdan sonra Karakoyunlu-Akkoyunlu ve Osmanlı siyasi ayrılığından dolayı ayrışma süreci yaşamış, 16. asrın başında Safevî Devleti'nin kurulması sonucunda da doğuda Azerbaycan ve batıda Osmanlı yazı dilleri olmak üzere iki ayrı kola ayrılmıştır. Bu iki yazı dili, aralarındaki çok az farklarla 16. asırdan bugüne kadar devam etmiştir.⁵²³

Ağızların eski dönemlere ait dil değerlerini muhafaza ettiği, asli şekillerine daha çok bağlı olduğu ve bu yüzden bünyesinde birçok arkaik yapıyı barındırdığı bir hakikattir. Urmiye ağızları üzerinde yapılan dil incelemesi sonucunda, Urmiye ağızlarının hem Eski Türkçe hem de birçok bakımdan Eski Oğuz Türkçesinin özelliklerini devam ettirdiği görülmektedir.

Urmiye ağızları, ayrıca M. Ş. Şireliyev'in tasnifine göre değerlendirildiğinde Azerbaycan ağızları içinde daha çok Güney Grubu ağızlarıyla ortaklık taşımaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde Urmiye ağızlarının öne çıkan başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir:

⁵²³ Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, s. 433-435.

1) Türkçenin tarihî dönemlerinde fonemik değere sahip uzun ünlülerin kullanıldığı bilinmektedir. O dönemlerde asli uzun ünlüyle kullanıldığı düşünülen bazı kelimeler, Urmiye ağızlarında da asli uzun ünlülü şekliyle kullanılmaktadır: *yārısı* (15 – 6), *ādım* (16 – 60), *vār* (47 – 73), *gālmitdı* “kalmamış” (14 – 33), *çāğrırdıla* “çağırıyorlardı” (70 – 7).

2) Urmiye ağızlarında meydana gelen ikiz ünlüler genellikle ünsüz düşmesinden kaynaklanmaktadır. Düşen ünsüzlerin yanlarındaki ünlülerin birçoğu aynı cinsten olmadığı hâlde, bu ünlülerin daha sonradan ünlü benzeştirmeleri sonucunda eşit ikiz ünlü hâline geldiği görülür: *gelecaax* “geleceğiz” (20 – 20), *zamaan* “zamanın” (47 – 81), *babalaamız* (39 – 13), *olaan* “onların” (33 – 45), *geeb* “gelip” (74 – 4), *géceen* (9 – 22), *elleende* (61 – 28), *çörehleen* (9 – 56), *évleene* (25 – 1), *oon* “onun” (25 – 2), *bööh* “büyük” (65 – 19).

3) Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna girer: *hedis* < Ar. hadîs (7 – 69), *nesib* < Ar. nasîb (27 – 131), *gehve* < Ar. kahve (53 – 4), *rehmet* < Ar. rahmet (62 – 35), *vezife* < Ar. vazîfe (71 – 5), *zehmet* < Ar. zahmet (21 – 4), *xelil* < Ar. xalîl (8 – 2), *teze* < Far. tâze (10 – 30), *vesiyet* < Ar. vasiyet (3 – 46), *hereket* < Ar. hareket (24 – 45), *tēsîl* < Ar. tahsîl (28 – 21).

4) Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumunun bozulması genellikle kalınlaşan ek ünlülerinde görülür. İnce ünlülere sahip kelimelerdeki art damak ğ ve x ünsüzleri, boğumlanma noktalarını art damak bölgesine kaydırarak yanlarındaki ünlülerin kalınlaşmasına sebep olur ve böylece kalınlık-incelik uyumu bozulur: *istiyax* (27 – 45), *gelecağıydı* (28 – 300), *éléryx* (28 – 80), *düşürux* (24 – 29), *géderığ* (59 – 3), *öperiğ* (25 – 27), *éşitmişix* (28 – 98), *gétđığ* “gitdik” (3 – 49), *gétmeğım* (24 – 113), *henifi'yıx* (28 – 121), *gelmeyıx* (24 – 171), *gétđıxça* (17 – 9), *rehmetđığın* (27 – 188), *ehmağa* (28 – 43), *çimmağın* (29 – 41), *bişmağa* (50 – 40), *kéçinmax* (55 – 28), *démağ* (19 – 1), *illıx* (16 – 28), *günnux* (28 – 342).

5) Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna genellikle uymaz: *doldurdi* (43 – 5), *oldi* (52 – 88), *güldi* (40 – 28), *götdi* (64 – 53), *töhdı* (25 – 43), *gurudı* (55 – 3), *oğlı* (40 – 88), *süti* (29 – 92), *goyunu* “kavunu” (27 – 20), *boyı* (27 – 248), *güni* (31 – 1), *göyli* (51 – 17), *boynınadı* (62 – 42), *goli* (7 – 27), *çoxi* (33 – 56), *böyügi*

(41 – 36), *doni* “elbisesi” (73 – 73), *muni* (43 – 10), *böyüyi* (28 – 112), *buni* (40 – 87), *göylümi* (13 – 39).

6) Balov, Miyavak, Kuşçu, Magatel, Kehriz, Osalu, Körpü Çongaralı, Karabağ, Neybin, Hıtaylu ve Türkman köylerinde ilgi hâli eki, yuvarlak şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *gızların* (40 – 7), *düşmannarın* (26 – 18), *atamun* (27 – 22), *kendün* “köyün” (35 – 56), *gerebav’un* (16 – 19), *damların* (64 – 45), *ağamun* (66 – 26), *şahun* (28 – 101), *oğlanun* (40 – 7), *uşağın* (61 – 10), *duvārın* (40 – 23), *mallanun* (40 – 28), *dāmın* (40 – 22), *évün* (20 – 22), *senün* (8 – 53), *hanımun* (14 – 4), *ağaların* (20 – 6), *allah’un* (27 – 56), *zamanun* (40 – 27).

7) Urmiye ağızlarında öne çıkan ünlü uyumlarından biri de kelimelerdeki genişlik-darlık uyumudur. Bu ünlü uyumu, gerileyici ve ilerleyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir. Urmiye ağızlarında genellikle alınma kelimelerde olmak üzere dar ünlülerin genişlemesi suretiyle genişlik uyumu; geniş ünlülerin daralması suretiyle darlık uyumu görülür: *meellim* < Ar. mu‘allim (27 – 283), *mehendis* < Ar. muhendis (63 – 10), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmân (56 – 43), *cahan* < Far. cihân (28 – 222), *duxtur* < Fr. docteur “doktor” (28 – 102), *duktura* “doktora” (42 – 35), *hutél* < Fr. hôtel (24 – 130), *cunub* < Ar. cenüb “güney” (58 – 57), *şiKil* < Ar. şekl (24 – 107), *hidiye* < Ar. hediye (7 – 29).

8) Urmiye ağızlarında ünlü değişimleri daha çok incelmeye ve yuvarlaklaşma yönündedir. Ünlü incelmeleri genellikle alınma kelimelerde *ğ*, *x* ve *h* ve inceltici *n*, *r*, *s*, *ş*, *y*, *z* ünsüzlerinin yanında meydana gelir: *xeber* < Ar. xaber (62 – 42), *exlāğgiyyat* < Ar. axlākīyyāt (27 – 180), *gebul* < Ar. kabûl (28 – 246), *gerib* < Ar. ġarīb (68 – 47), *gebir* < Ar. kabr (55 – 14), *xesis* < Ar. xasīs (44 – 2), *xeste* < Far. xāste (13 – 45), *heci* < Ar. hācī (73 – 44), *hacı* (24 – 37), *hex* < Ar. haqq (27 – 135), *serf* < Ar. sarf (40 – 10), *şet* < Ar. şart (36 – 27), *sebr* < Ar. sabr (44 – 23), *vesf* < Ar. vasf (28 – 222), *beyram* (29 – 82), *zeman* < Ar. zamān (7 – 9), *zāman* (27 – 77), *rehmet* < Ar. rahmet (69 – 13), *neğme* < Ar. nağme (1 – 70), *ğizä* “kıza” (20 – 11), *senet* < Ar. san‘at (60 – 10).

Ünlü yuvarlaklaşmaları büyük oranda *b*, *m*, *v* dudak ünsüzlerinin yanında *a* > *â*, *o* ve *e* > *ê*, *ö* şeklinde ortaya çıkar: *övlad* < Ar. evlād (76 – 26), *goval* “kaval” (73 – 35), *çomuri* “çamuru” (27 – 268), *şöğunu* “şavkını” (1 – 185), *öçu* “avcı” (1 – 96), *pilōun* “pilavın” (40 –

24), *ovuş* “avuç” (40 – 23), *sāvdiş* “sağdıç” (21 – 3), *ğāvrrardıla* “kavururlardı” (21 – 20), *ğerebāv’a* (9 – 137), *yovux* < ET: yağuk “yakın” (56 – 7), *ēvnün* (29 – 19), *öve* “eve” (8 – 109), *sēvdile* “sevdiler” (19 – 5), *sōvdüle* “sevdiler” (19 – 11), *çövürülle* “çeviriyorlar” (31 – 15), *dövlet* < Ar. devlet (57 – 2), *dövre* < Ar. devre “zaman” (20 – 39).

9) Urmiye ağızlarında *ğ* ünsüzü, alınma kelimelerde *k* ve *ğ* ünsüzlerinden sızıcılaşarak bazen kelime başlarında kullanılmaktadır. Bu ses, Urmiye ağızlarında kelime başlarında kullanıldığı zaman biraz daha sıkı bir şekilde boğumlanmaktadır: *ğem* < Ar. ğamm (28 – 170), *ğeza* < Ar. ğizā “yemek” (52 – 68), *ğedem* < kadar (39 – 27), *ğed* “kadar” (68 – 4).

10) Urmiye ağızlarında ünlü-ünsüz uyumsuzluğu genellikle alınma kelimelerde görülmek üzere daha çok *ğ* ünsüzünün yanında ince ünlülerin kullanılmasıyla ortaya çıkar: *diğgetle* (28 – 238), *ğehvede* (52 – 75), *teğriben* (27 – 3), *ğebirim* (13 – 62), *ğeder* “kadar” (17 – 3), *ğehremanı* (1 – 188), *elāge* “alaka” (28 – 64), *ğebul* (8 – 53), *ğelenin* (58 – 23), *heğgimi* (25 – 37), *heğiget* (33 – 31), *ğedim* “eskiden” (33 – 55), *ğerib* (68 – 47), *eğidemdi* “inancımdır” (33 – 26).

11) Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *k* ve *t* ünsüzleri bazı kelimelerde korunmaktadır: *kişisiyle* “kocasıyla” (1 – 251), *kölgeye* (37 – 60), *kimin* (19 – 24), *köyneh* “elbise” (14 – 56), *kéçen* (24 – 149), *köçeri* (1 – 202), *tutullar* (43 – 14), *tekin* “gibi” (9 – 168), *töt* “dört” (9 – 117), *tökül* (31 – 12), *tişini* “dişini” (56 – 5), *tüşür* “düşüyor” (58 – 30), *törüye* “türeye” (60 – 23), *tikerdıx* (21 – 9).

12) Urmiye ağızlarında *g* ünsüzü, iki ünlü arasında bazen süreklileşmeden kullanılır: *petegin* (35 – 14), *eger* “eğer” (31 – 6), *sevdiğim* (7 – 56), *üregimde* (12 – 26), *igidler* “yiğitler” (1 – 186), *böyügi* (41 – 36).

13) Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişimler genellikle *ñ > n* ve *ñ > y* yönünde gerçekleşir. *ñ* sesindeki değişimlerin özellikle *ñ > y* yönünde gerçekleşmesi kayda değer bir önem arz etmektedir. Çünkü, Urmiye ağızları bu özelliğiyle⁵²⁴ Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızları; Urfa merkez ve Ceylanpınar ağızları; Erzurum’da Şenkaya-Olur Türkmenleri ağızları; Tuzluca Azerileri; Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü,

⁵²⁴ bk. 2. 3. 5. 1. *ñ* ünsüzü ile ilgili değişimler.

Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altıncöprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızları; İrevan ve Nahçıvan bölgesindeki ağızlar ve Afganistan Avşarlarının ağızıyla birleşmektedir.

Özellikle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman Urmiye ağızlarında $\tilde{n} > y$ değişmesi karakteristiktir: *diniyin* “dinini” (28 – 344), *adıyn* “adını” (41 – 91), *torpağıyn* “toprağını” (58 – 75), *yadıyan* “hatırına” (28 – 10), *xıtmeyen* “hizmetine” (40 – 35), *gönşuyan* “komşuna” (41 – 18), *özüyen* “özüne” (28 – 68).

14) Urmiye ağızlarında ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra *y* ünsüzü türemektedir: *uşağıydım* “çocuktum” (9 – 86), *babamıydı* “babamdı” (61 – 3), *şahlığıydı* “şahlıktı” (28 – 102), *éviydi* “evdi” (28 – 141), *yoxuydu* (1 – 108), *varıymış* “varmış” (56 – 12), *cengelliy_iymiş* “ormanlıkmış” (24 – 162), *seğgeliydiler* (61 – 6).

15) Urmiye ağızlarında iyelik eki almış isimlerden sonra ilgi hâli eki bazen kullanılmaz: *dedem_adı* (7 – 6), *gebrim_üste* (13 – 42), *babam ismi* (7 – 6), *bacım kürekeniydi* “bacımın damadı” (14 – 20), *gādaşım_oğlu* (47 – 99), *sahabîn oğluna* (19 – 9), *sahabın ğapısında* (18 – 30), *olay yanna* “onların yanına” (47 – 104).

16) Urmiye ağızlarında iyelik eki almış isimlerden sonra belirtme hâli ekinin bazen kullanılmadığı görülür: *sen, adrésiyn yaz véy bize* “sen, adresini yaz ver bize” (47 – 95), *ğapımız yol_éyledin* (21 – 32).

17) Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki bazen sıfat tamlamalarından sonra da kullanılmaktadır: *o gécenı* “o gece” (1 – 91), *ikimci günü* “ikinci gün” (45 – 15), *bi almanı* “bir elma” (51 – 29), *o zamanı* “o zaman” (53 – 2).

18) Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki olarak kullanılan şekillerden biri de *-nı, -ni, -nu, -nü*’dür: *azerbaycanı ayrı yérreri* (27 – 191), *türkiye’ni osmannısı* (58 – 32), *birini adı* (29 – 44), *bunu çarasın* (28 – 177), *munu adın* (46 – 42), *gönşusunu évine* (65 – 34), *ölünü acı halvası* (3 – 66).

19) Urmiye ağızlarında bulunma ve ayrılma hâli ekleri genellikle tonlu kullanılır: *saatde* (6 – 7), *eşbetde* (27 – 230), *dötdde* (29 – 43), *isportda* “sporda” (12 – 8), *ğırında* (9 – 35), *yaşda* (10 – 6), *onda* (10 – 28), *orda* (16 – 7), *uşaxlıxda* (25 – 13), *uşaxlıxdan* (8 – 13), *ğetden* “şekerden” (9 – 91), *yımirtadan* (9 – 91), *parçadan* (9 – 92), *sübden* (13 – 48), *terefden* (58 – 2), *üzühden* (18 – 16), *şaldan* (18 – 17), *sütten* (29 – 92).

20) Genellikle mevsim ve zaman bildiren isimlerde korunmuş olan arkaik vasıta hâli eki *-(l)n*, Urmiye ağızlarında ünsüzü düşmüş olarak kullanılmaktadır: *üçay baharı* “üç ay baharda” (14 – 48), *ğışı aj ǵalmıya* “kışın aç kalmaya” (48 – 28), *yayı geliple* (47 – 22).

21) Urmiye ağızlarında soru, cümle sonundaki kelimenin son hecesinde yapılan vurgulama vasıtasıyla ifade edilir: *néynisēn?* “ne yapıyorsun” (9 – 78), özgeden de adama dede *olār?* (24 – 53), *düzdi?* “doğru mu, öyle mi?” (28 – 54), orda tēriflir *istanbul’ū?* (28 – 183), olar da deyde deyeley *bıydā?* (37 – 37), istisen, bu séri de meni *yıyesēn?* (40 – 18), indi etderde dad *vardi?* (47 – 60), siz, *aşıǵ oynamışız?* (48 – 44).

22) Dönüşlülük zamiri olarak oldukça canlı bir kullanıma sahip olan *bile*, Urmiye ağızlarının önemli bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşlülük zamiri hem iyelik hem de hâl eklerini alarak daha çok şahıs zamiri işleviyle kullanılmakla beraber, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda dönüşlülük zamiri olarak da kullanılmaktadır: *bilemi* “beni” (28 – 61) *bilen* “seni” (20 – 48) *bileyin* “seni” (47 – 102), *bilesin* “onu” (3 – 56), *bilemizi* “bizi” (21 – 8), *bilelerni* “onları” (19 – 50), *bilelerin* (27 – 7), *bileleen* “onları” (58 – 31) *bileme* “bana” (28 – 62), *bilene* “sana” (14 – 8), *bileye* “sana” (5 – 24), *bilesine* “ona” (18 – 56), *bilesne* (29 – 71), *bilemize* “bize” (47 – 80), *bileyzi* “sizi” (41 – 27), *bilēze* “size” (5 – 4), *bilelerine* “onlara” (52 – 17), *bileleene* (3 – 19), *bélelerine* (9 – 72), *bilelēne* (3 – 79), *bilelerne* (17 – 110), *bilesinnen* “ondan” (37 – 61).

23) Urmiye ağızlarında zamir kökenli teklik ikinci şahıs ekleri farklı şekillerde görülür. Genellikle *-san*, *-sen* olmakla birlikte, kimi örneklerde Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an*, *-än*, *-en*; Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay*, *-ey*; Per, Merengeli, Balanuş köylerinde *-ayn*, *-eyn* şekillerinde ortaya çıkar: *baǵlamışen* “bağlamışsın” (24 – 61), *aparmışen* “götürmüşsün” (24 – 158), *bıraxırän* “bırakıyorsun” (24

– 56), *pişiriyen* “pişiriyorsun” (47 – 62), *gédere* “gidersin” (47 – 102), *yıxılan* “yıkılasın” (47 – 143), *kesecey* “keseceksin” (47 – 146), *örgetmişey* “öğretmişsin” (47 – 148), *alıray* “alıyorsun” (62 – 19), *geliyey* “geliyorsun” (39 – 7), *gédiyey* “gidiyorsun” (39 – 7), *aparay* “götüresin” (47 – 27), *ğalmışayn* “kalmışsın” (24 – 80), *durmuşayn* “durmuşsun” (24 – 100), *biliyeyn* “biliyorsun” (48 – 35), *tēvil_ālrayn* “anlıyor musun?” (48 – 59), *getireceyn* “getireceksin” (24 – 127), *gireyn* “giresin” (48 – 32), *alayn* “alasın” (47 – 27), *baxarayn* “bakarsın” (52 – 62).

24) Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla “yalnızca birden fazla kimseye” seslenirken kullanılan *-ağın*, *-eğın*, *-eğın* şekilleri bulunmaktadır: *déyibdi* ki bu kâfırdı, *ğalıbdı* gétmiyibdi; bunu *öldüreğın* “ demiş ki bu kâfırdır, kalmış gitmemiş; bunu öldürelim” (52 – 92); *gégeğın*, *ceviz yığağın*, *getireğın*, *bazarda satağın*, *onnan sora gégeğın_émimize* “gidelim, ceviz yığalım, getirelim, pazarda satalım, ondan sonra gidelim evimize” (3 – 93); *uşaxla diyi: gideğın* “çocuklar diyor: gidelim” (48 – 98), *gelin gedeğın* *çayda çimeğın* “gelin gidelim, çayda yüzelim” (62 – 80).

25) Urmiye ağızlarında yeterlik fiili *-a*, *-e* *-(y)a*, *-(y)e* zarf-fiil ekinden sonra kullanılan *bil-* fiiliyle meydana getirilir: *diyebildim* (27 – 284), *verebiler* (6 – 20), *dolandırabili* (30 – 26), *saxlıyabilé* (48 – 4), *éliyebilıx* (28 – 148), *danışabılırıx* (33 – 65).

Yeterlik fiilinin olumsuzu bazen Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan *bilme-* şekliyle yapılır: *gelebilmi* “gelemiyor” (47 – 10), *gelebilmille* (69 – 4), *çıxadabilmedi* (40 – 15), *éliyebilmedı* (48 – 49), *alabilmez* (42 – 14), *éliyebilmemişem* (1 – 6), *terpeşebilmezdi* (48 – 51).

Yeterlik fiilinin olumsuzu bazen de *-mma*, *-mme* şekilleriyle gerçekleştirilir: *gédemmedim* (28 – 32), *çalammuırdım* (35 – 32), *géçemmezdi* (41 – 39), *olummuyut* “olamamış” (17 – 4), *géçinemmi* (24 – 167), *tapammur* “bulamıyor” (28 – 191), *yéemmez* (33 – 36), *yiye mmiri* “yiyemiyor” (40 – 84), *géçemmezdi* (50 – 40), *gédemmedi* (43 – 4), *gelemmi* “gelemiyor” (47 – 7), *éliyemmedile* (9 – 59), *tapamılla* (9 – 148), *gédemmedik* (9 – 170), *gédemmedle* (47 – 101), *saxlıyammazdı* (7 – 65), *satammırıx* (24 – 27), *véremmes* (74 – 1).

26) Orhun Abideleri'nde genellikle yer ve kavim adları için kullanılan *Ötüken Yış*, *Türk bodun*, *Tabgaç bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri Urmiye ağızlarında da yaygındır: *év sahab* “ev sahibi” (20 – 49), *ölü sahaPlar* “ölü sahipleri” (27 – 175), *üzüm bağ* “üzüm bağı” (29 – 52), *mülk sahab* “mülk sahibi” (42 – 9), *cuma axşam* “cuma akşamı” (62 – 25).

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu; **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları**, TDK Yayınları, Ankara 1996.

ADAMOVIĆ, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache**, Leiden-E. J. Brill 1985.

AHUNDOV, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası**, Bakı 1983.

ALBAYRAK, Recep Hacaloğlu; **Azerî Türkçesi Dil Kılavuzu**, Ankara 1992.

BAŞDAŞ, Cahit; “Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g > c k > ç Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1999/I-II**, Ankara 2003, s. 1-7.

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara 1996.

BOZKURT, Fuat; **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

BULUÇ, Sadettin; “Kerkük Hoyratlarına Dair”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 259-270.

.....; “Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 271-280.

.....; “İrak’ta Hanekin Türk Ağızı Üzerine”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 280-284.

.....; “Mendeli (Irak) Ağızının Özellikleri”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 296-299.

.....; “Kerkük Ağızına Göre Arzu ile Kamber Masalı”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 299-331.

.....; “İrak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri”, **Makaleler**, (hızl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 331-333.

BULUT, Christiane; “Klassifikatorische Merkmale des Iraktürkischen”, **Orientalia Suecana** **48**, Sweden 1999, s. 5-27.

.....; “Optative Constructions in Iraqi Turkmen”, Studies on Turkish and Turkic languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics, (ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake), Lincoln Collage, Oxford, August 12-14, 1998, **Turcologica** **46**, Wiesbaden 2000, s. 161-169.

.....; “Bayadistan (İran)’daki Türk Kavimleri”, **Türkler**, C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 679-694.

BURAN, Ahmet; **Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 1996.

.....; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997.

.....; “Gakko/Gakkoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı”, **Makaleler**, (ed. Mehmet Dursun Erdem), Turkish Studies, Ankara 2008, s. 160-164.

BURAN, Ahmet-Şerife, OĞRAŞ; **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003.

CAFEROĞLU, Ahmet; “Anadolu Ağızlarında Metathése”, **TDAY Belleten** **1955**, Ankara 1963, s. 1-7.

.....; “İran Türkleri”, **Türk Kültürü**, S. 50, Ankara 1966, s. 125-134.

.....; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Konson Değişimleri”, **TDAY Belleten** **1963**, Ankara 1989, s. 1-33.

.....; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1964**, Ankara 1989, s. 1-33.

.....; “Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki”, **TDAY Belleten 1971**, (2. Baskı), Ankara 1989, s. 1-10.

CAFEROĞLU, Ahmet-Gerhard, DOERFER; “Das Aserbeidschanische”, **Philologiae Turcicae Fundamenta**, (ed. Jean Deny et al.), Wiesbaden 1959, s. 280-307.

CANPOLAT, Mustafa; “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Belirtme Durumu (accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, C. 10, S. 1, Ankara 1992, s. 9-11.

CLAUSON, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972.

ÇAĞATAY, Saadet; “Türkçede ñ~ğ Sesine Dair”, **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s. 15-30.

DAŞDEMİR, Muharrem; “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum 2008, s. 1-16.

DEMİR, Necati; **Sivas İli ve Yöresi Ağızları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

.....; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

DEMİR, Nurettin; “Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi”, **Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 65-71.

DOERFER, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān”, **Acta Orientalia**, Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 99-124.

.....; “Irano-Turkic”, Turkic-Iranian Areas, Historical and Linguistic Aspect, (ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), **Turkologica 62**, Wiesbaden 2006, s. 93-113.

DOERFER, Gerhard-Hesche, WOLFRAM; **Südghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, Wiesbaden 1989.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı”, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 221-236.

.....; **Kars İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2002.

.....; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

.....; “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, (hızl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 129-133.

.....; “-Maç, -Meç Ekleri Üzerine”, **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, (hızl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 353-358.

.....; “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Araştırmaları**, S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 9-20.

.....; “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, **Dil Araştırmaları**, S. 2, Bahar 2008, Ankara, s. 35-56.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim**, TDK Yayınları, Ankara 2006.

EREN, Emin; **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997.

EREN, Hasan; “Türk Dillerinde Metathèse”, **TDAY Belleten 1953**, Ankara 1953, s. 161-180.

.....; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara 1999.

ERGİN, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, İstanbul 1971.

.....; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer**, TDK Yayınları, Ankara 1991.

.....; **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.

ERSOY, Feyzi; “+gil Eki Üzerine”, **Dil Araştırmaları**, S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 21-29.

ERTEN, Münir; **Diyarbakır Ağzı**, TDK Yayınları, Ankara 1994.

GABAİN, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007.

GECE, K. Mehmet; **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

GEMALMAZ, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağzıları**, C. 1, TDK Yayınları, Ankara 1995.

GÖKÇUR, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağzıları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006.

.....; “Azerbaycan ve İran Türk Ağzılarında Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Formasının Değişik Bir Şekli”, **Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı**, 25-28 Mart 2008, Urfa.

.....; “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, **Uluslararası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni**, 28-29 Nisan 2008, Kayseri.

.....; “Güney Azerbaycan Ağızlarında Yeterliğin Olumsuz Biçimleri”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 24-27 Haziran 2008, Ankara.

.....; “Urmiye Ağızlarında Bile Zamirinin Kullanımı”, **II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 21-22 Mayıs 2009, Kars.

GÖNEN, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2003.

GÜLENSOY, Tuncer; **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1988.

.....; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında G/K > C/Ç Değişmesi”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Ankara 2004, s. 1289-1298.

GÜLSEVİN, Gürer; **Uşak İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2002.

.....; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine”, **TDAY-Belleten 2001/I-II**, Ankara 2003, s. 129-146.

.....; “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): ‘bu+ra’ mı, ‘bu ara’ mı?”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir 2005, s. 333-335.

.....; “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): ‘üzüm/yüzüm; ölük/höllük’ türeme mi düşme mi?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, C. 5, S. 2, İzmir 2005, s. 207-213.

.....; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

GÜLSEVİN, Gürer-Erdoğan, BOZ; **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

GÜNEYLİ, Yılmaz; “İran’da Etnik Bölgeler Arasında Sosyo-Ekonomik Eşitsizlik”, **Kök Araştırmalar**, Ankara 2002, s. 123-150.

GÜRSOY, C.R.; “Urmiye”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 88-89.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

.....; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

HASAN, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.

HAYASHİ, Tooru; “Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması”, **4. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 232-242.

HAYDAR, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağzıları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.

HEYET, Cevat; “Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü”, **Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II)**, Yıl 3, S. 16, Ankara 1997, s.1645-1650.

.....; **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri**, (çev. Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara 2008.

HÜSEYİNZADE, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya)**, Bakı 1983.

İSLAMOV, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti**, Bakı 1968.

.....; **Türk Dillerinde Evezlikler**, Bakı 1986.

KARAHAN, Leyla; “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları XXXII-12**, Ankara 1994, s. 205-236.

.....; Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, **TDK Yayınları**, Ankara 1996.

.....; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, Ankara 2000, s. 99-105.

KARİNİ, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KARTALLIOĞLU, Yavuz-Hüseyin, YILDIRIM; “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 171-230.

KAŞGARLI MAHMUD; **Divanü Lûgat-it-Türk III**, (hızl. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara 2006.

KOCASAVAŞ, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri**, TDK Yayınları, Ankara 2004.

KONONOV, A. N.; **Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka**, M-L, Bakü 1956.

KORKMAZ, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1994.

.....; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik)**, TDK Yayınları, Ankara 1994.

.....; **Bartın ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1994.

.....; **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yayınları, Ankara 1994.

.....; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003.

.....; “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 1, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 12-84.

.....; “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 123-127.

.....; “Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s.128-161.

KOWALSKI, Tadeusz; **Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Änallu-Dialekt aus Südpersien**, Nakladem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1937.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat; “Avşarlar”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 28-38.

KURBANOV, Afad; **Müasir Azərbaycan Dili**, Bakı 2003.

LİGETİ, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 57-64.

MELİKZADE, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye**, Urmiye 2009.

MEMMEDLİ, Meherrem; **Azərbaycan Dili və Şivələrində İsmın Grammatik Kategoriyaları**, Elm, Bakı 2003.

MEMMEDOV, Meherrem; “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, **Edebiyat-Dil-İncəsənət**, S. 3, Bakı 1988, s. 99-104.

MEMMEDOVA, Gövher N.; “Urmiye Hanlığı”, **Türkler**, C. 7, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 133-148.

MENZ, Astrid; “Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örneksime) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C. 2, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2113-2118.

MİNORSKY, V.; “Urmiye”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, MEB Yayınları, Ankara 1984, s. 59-65.

MİRZEZADE, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası**, Bakı 1962.

NEMETH, Gyula; “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **TDAY Belleten 1980-81**, Ankara 1983, s. 113-167.

NURİ, Muhsin Kevser; **Erbil ve Amirli Ağızları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.

OLCAY, Selahattin-Ahmet Bican, ERCİLASUN-Ensar, ARSLAN; **Arpaçay Köyünden Derlemeler**, TDK Yayınları, Ankara 1988.

ÖZÇELİK, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZKAN, Nevzat; “Gagavuz Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 81-170.

ÖZTÜRK, İrfan; **Adilcevaz Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001.

PAŞAYEV, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, Elm, Nurlan, Bakı 2004.

PEKACAR, Çetin; “Kumuk Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 939-1008.

RÜSTEMOV, R.; **Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fel**, Bakı 1965.

RÜSTEMOV, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1955.

.....; **Guba Dialekti**, Bakı 1961.

RÜSTEMOV, R. E.-M. Ş. ŞİRELİYEV; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri**, C. 1, Bakı 1967.

SAGIR, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1995.

SARIKAYA, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.

.....; “Türkçede neçe > néçe ‘ne kadar’ neçe > nice > néce ‘nasıl’ Gelişmesi”, **Turkish Studies**, Volume 3/6, 2008, s. 548-562.

SERTKAYA, Osman Fikri; “-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 335-352.

SEV, Gülsev; **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

SÖNMEZ, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan**, Göttingen 1998.

SÜMER, Faruk; “Avşarlara Dair”, **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s. 453-478.

.....; **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

ŞİRELİYEV, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları**, Bakı 1962.

.....; **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1962.

TAVKUL, Ufuk; “Karaçay-Malkar Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 883-938.

TEKİN, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, (hızl. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Ankara 1995.

.....; **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9 (hızl. Mehmet Ölmez), Ankara 2000.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

TUNA, Osman Nedim; “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti”, **TDAY Belleten 1984**, Ankara 1987, s. 215-245.

.....; “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara 1988, s. 213-282.

UZUN, Enver; “İran Avşarları”, **Türkler**, C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 652-657.

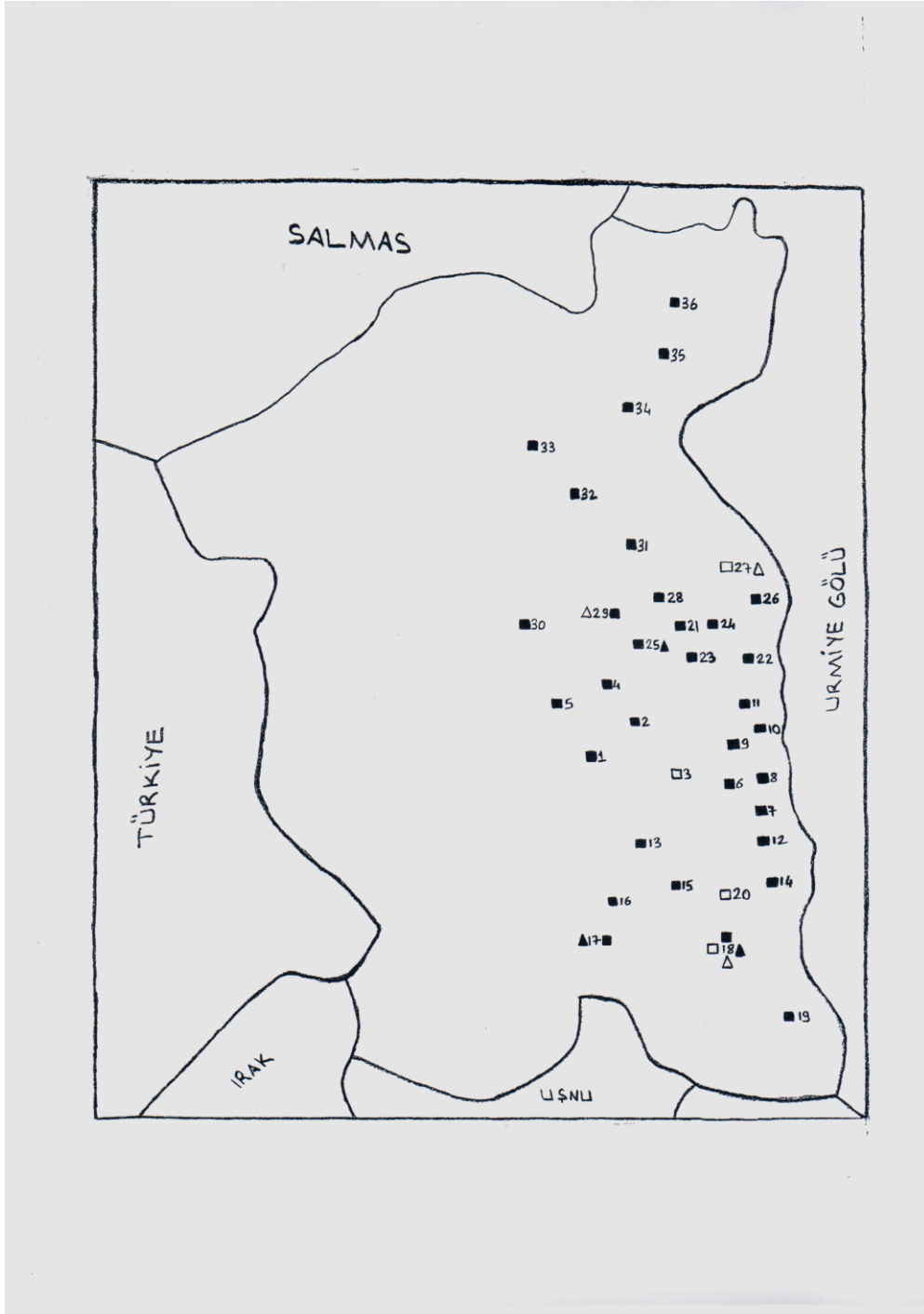
ÜSTÜNER, Ahat; **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 2000.

.....; **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003.

ZÜLFİKAR, Hamza; “Van Gölü Çevresi Ağzlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.

<http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population>

EKLER

Harita 1: Zamir Kökenli Teklik II. Şahıs Eklerinin Urmie Ağızlarında Dağılımı:

-sAn ■

-An □

-Ay ▲

-Ayn △

HARİTA ANAHTARI

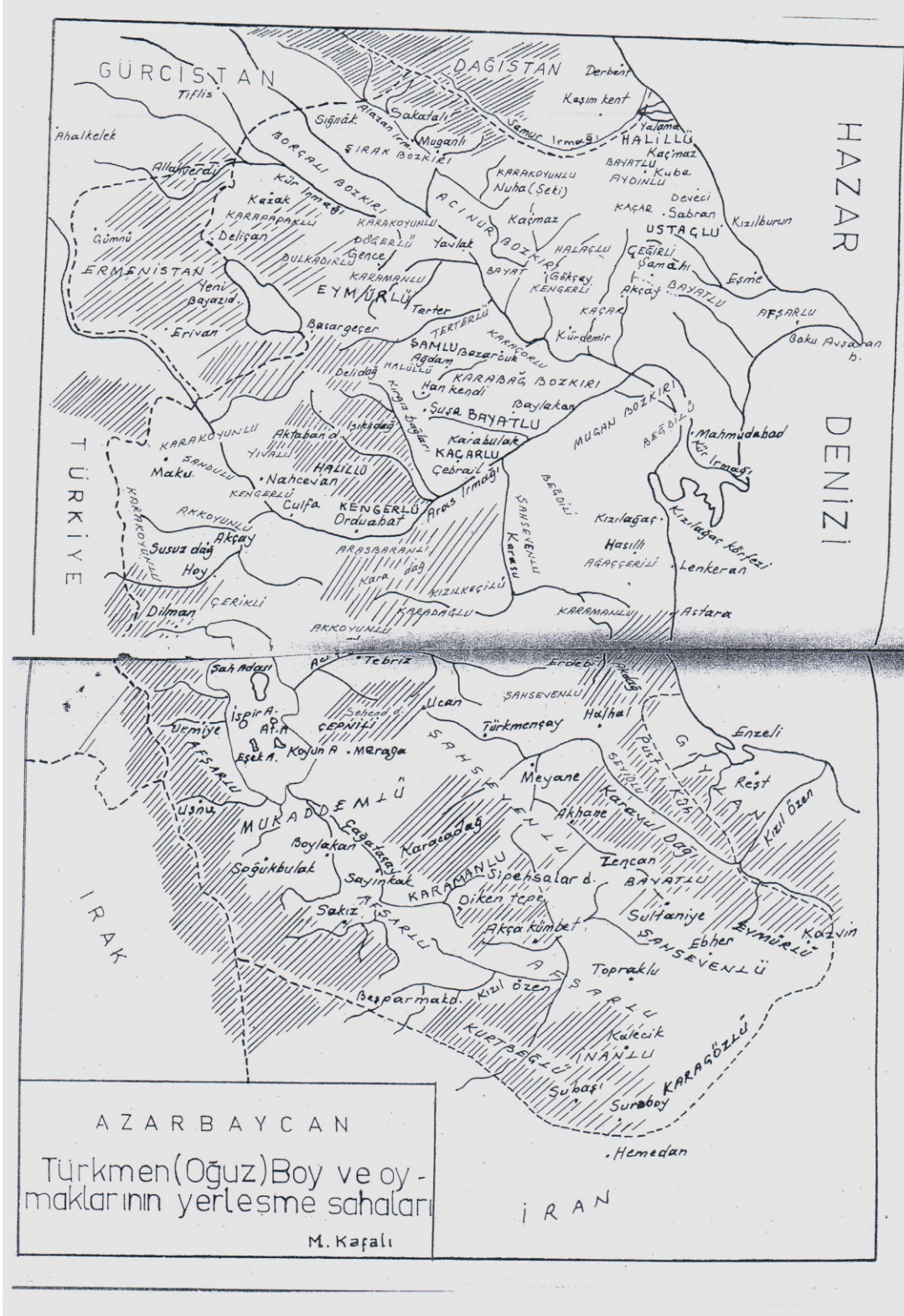
1. Urmiye Merkez	19. Dol Dize
2. Garalar	20. Alıbeyli
3. Kürdler	21. Karabuğlu
4. Balov	22. Osalu
5. Gecin	23. Torpah Gala
6. Kurttepe	24. Göyçeli Aslanu
7. İmamzade	25. Yekan Çongaralı
8. Hasar	26. Vakkaslu
9. Miyavak	27. Merengeli
10. Gemici	28. Körpü Çongaralı
11. Gülmanhana	29. Per
12. Göktepe	30. Hamamlar
13. Hıtaylu	31. Başlanbuşlu
14. Türkman	32. Hamamlar
15. Neybin	33. Kehriz
16. Yuharı Didan	34. Guluncu
17. Baranduz	35. Kuşçu
18. Balanuş	36. Karabağ

Harita 3: Batı Azerbaycan Haritası

Harita 4: İran Haritası

Harita 5: Türkmen (Oğuz) Boy ve Oymaklarının Yerleşme Sahaları

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

Konuşan: Mahmut Sadıkpur / Yaş 63

Derleme yeri: Urmiye Merkez 1

menim_adım mehmud, şöhetim, sadıgpur; şeérde şāmi texellüs_élerem. men, bağcix kendinde dünyaya gelmişem; urmiye'nin bağcix kendinde. atamın_adı ebdülhekim ve bir ekinçiydi, bağdar ve mal saxalayardı; hem bağdardı hem mal saxlayardı, ekin_işlerine baxardı. men, göytepe'de ders_oxumuşam, göytepe
5 kendinde. ora bir mesihî kend_idi. orda altıncı gılasa kimin yanı, altıncı sinife kimin ders_oxumuşam; onnan sora éliyebilmemişem dersime idāme vérem, yanı dersimin dalısın tutam, oxuām; onnan sora gelib āzat mutalée élemişem. āzat kitablar alıb_oxumuşam, şeere hevesim_oluP çoxlu şeérler yazmışam. indiye kimin_iki kitabım çıxıpTi; birinin_adı tebietin goynunda, biri de daşlı yol adındadır. indi de gene
10 de éle heman yazmağıma idāme vérirem, dalısın tutmuşam yazıram. çoxlu şeérlerim var ki hele çapa yétirmemişem. folklor zemînesinde çoxlu işler görmüşem.

-burda kız isteme nasıl olar?

-burda éle ki bir gıznan bir_oğlan birbirine sévdiler, birbirine ēlāge taptılar, oğlan terefinnen élçi gédeller gızın_évine; eger gızın ata anası da onnan
15 muvāfiğ_olsalar, yanı rāzılaşsalar, oğlan_onı alar. éle ki yanı tesmim tutalla, ğarar ğoyalla ki bını alsın; onnan sora o merāsimlerî ki ğabağa geli, o resmler ki vardı, o cür bu da idāme tapa géder. o vext, bu vexti ki bının da iki terefdən tevāfiğ yarandı, yanı iki teref rāzılaştı; xob bının ayrı işleri var; parça bişme, kebin kesme, üzûh taxmax ve ayrı resmler tā in-ki gelir toyuna yétişer. toyuna yétişende bı sefer toyçı gelir, meclis
20 ğurular, hena gécesi olar. bu hena gécesinde ğeşeh aşix da getireller, toy da çalınar, müsîgi olar; bu çox xoşluğunun berguzarrığ_olar.

-bu hena géceleri, néçe vahıtlarda olar?

-néce yanı néçe?

-néçe, tekce toyda ya başqa zamannarda da hena yaxılır?

25 -hena, heman toy gécesinde olar. çün onda hena yaxalla geelnin eline, barmaxlarna, filana.

-adax nasıl olar burda, adaxlı olmax, nişanlı olmax?

 -adaxlı olmax, veği ki iki, ğız_oğlan birbirlerin beyendile, sévdiler, üzüh taxallar. oğlan, bir_üzüy_aparar taxar gēlnin barmağına, gelin terefinnen de bir_üzüh
30 taxalla; birbirin nişannallar; buna diyelle: nişanlamax.

-şimdi allah göstermesin, yas évleri, canazalar; bu canazalardaki ğabax eneneler, âdetler nasıl olardı? böyle yādızda olanları, böyle bi danışsaz.

 -cenāzelerde ölüm meselesi de bi évde ki bi nefer öldü, meselem_évin böyüğü olsun ya bidem meselem évde ana olsun ya uşāğ_olsun ya cavan_olsun; hoP
35 mēmülen çox nārahāt_éliyen bir_işdi, narahat_olalla, ğemgin_olalla ve bunu götürelle buraan resmleriylen aparallar ğebristanda basdıralla. orda basdıranda mēmülen ğebri üsde ğuran_oxuyallar, erebce ğuran_oxuyallar onun ğebr zadı üsdünde ereb dilinde. bi yol onnan sora getirelle bına üş gün zad_élelle bırda, merāsım tutalla, meçitderde oturalla ve évlerde de oturulla. xanımlar, mēmülen évlerde olallar, ağalar
40 gédeller mesçidlerde zad_élelle eyleşeller. malla, geler, onun bāresinde danışar, onun bāresinde ğuran_oxuyar ve dīnî mesāillerden söhbet_éler, tā in-ki bu resmler ğutular. sora bı sefer her cuma axşamları gédelle bunun ğebri üsde ona fāte bağışlalla, fāte oxuyallar. elbetde bırda mezhebler ferg_élér. biden sünni mezhepleri, bırda ğıx tutmazlar; amma şîeler, ğıx da tutallar, il dönümi de tutallar; veli sünnilerde;
45 biz_özümüz, sünnü'yüh; bizde bu zaT yoxdı, bu resm, yoxdı bizde.

-meselen merhūmun yaxınları, ğohumları, bu cenāze zamanlarında ne eyleller, onların vezîfeleri nedir?

onların vezîfeleri feğed bunun merâsimlerinde çox müretteb şirket_élemexdi.
şirket_éleller, gere bağlallar, üzlerin gıxdırmazlar, sağgal göyallar ta gırxı çıxana
50 kimin. gırxı çıxannan sora bular, gereleen_açalla, üzleeni islah_élelle gırxallar ve
ğutular da.

*-özünnen danış sen; uşahlıx, cavannıx, arxadaşlar. toyun ne zaman oldu, néçe
uşağın var, addarı ne cür? özünnen danış bol bol.*

-bizim uşaxlığımız; men, çün ketde böyümüşem; teğriben on_üç yaşıma kimin
55 éle bidun-in-ki ders-oxuyam ketde olmuşam. çün benim_atam ekinçiydi, mēmülen
biz, bağda çölde olardıx. o zamanın_oyunnarınnan; uşag_oyunu ki çox_udu; biden
pélledeste oyunu vardı; annan sora goalağışdı, çoxlu bu cür_oyunnar vardı; istesem
yadıma salam, çoxdular. oynnar, bu cür_olardı, tā in-ki sora men, çün
ders_oxumamışdım; elāğə tapdım ders_oxumağa, memülen kiçihliğimi gédim
60 ders_oxumağa. burada xâtireler çox çoxdı, istesem diyem, çox çekeçaxdı. biz, döt
ğardaş_ıdıx, indi biri galır, galannarı ölüb gédibdi, iki dene de bacım galır. olar, indi
er_évlerindedile, zindeğannıxlāna meşguldular. iki ğardaşlaam da ölüb,
onların_uşaxları galır. men, sora; o cür ki erz_éledim; ders_oxumuşam, şāirliğā üz
getimişem; sora izdivac_élemişem.

65 *-bayramlardan behs éle.*

nōruz bayramı, mēmülen bizim ki il axıra yétişende onu nōruz bayramı diyerıx.
biz, kēndde bidem mesem deblērmiz bu cür_üdü ki; nōruz bayramı'na gıx gün ğalmış,
uşaxlar, géderdiler zemilerden tikan toplardılar, tikan yığardılar, getirerdler bayram
gécesi bunu yandırardıla, üstünnen_atlardılar, otların_üsdünnen_atıldıla ve mexsus
70 neğmeler oxuyardılar. onnan elāve, évde évlerin hisin_alıb xanımnar, göy

göyerdirdiler, tē evlerin hisin alıb temizlerdiler, şadlıǵ élérdile. bayram, gelip yétişerdi, bayramı birbire tebrik diyip; o adamnar ki ölerdile, teze ilde ölmüşdüle olan évleene gédib, olara başsaǵlıǵı vérerdiler. teze ilin on üçüne kimin bu cür bayram işleri, görüşler idāme tapardı. on üçünde ki heman tebiet günüdi, bırda 75 çıxalla camaat, çöle; çün o zaman ağaşlar, teze çiçeĥ vérer; çıxalla çöle ve o géçen ilin gemlerin unudallar, şaddıǵ éleller. orda ǵızlar, mēmūlen izdivac élemäǵ içün istelle ki arzulaina yétişele, otları birbirne baǵlalla ve istelle yanı bu cür luǵunan birbirleene istehlérne yétişsinner.

çille gecesi

80 çille gécesi iran'da, daha azerbaycan'da ilin lap uzun gécesi ve gəranlıx
gécesidir. o géceler mēmūlen çün ğışın lap şiddetdi zamanında olar, çox soyuğ_olar.
gedimnen, azerbaycan'da bu gécenı, mexsūs resmleri vardı ki onu tutallar, o merāsımı
géçireller. bu merāsımdā çille'ye, çille gününe azerbaycan'da mexsus yémışler;
mēmulen ğarpız, çox mēşurdu ki o géce hetmen gereĥ ğarpız yiyile o géce. elbetde
85 gedim zamannar biz ki gedim uşaxlıx dōremizde kürsü ğurardıĥ_évde. kürsünün
dōresinde eyleşerdıx, o géceye meselem iyde, kişmiş, milax, ğarpız; ğarpızı mēmūlen
samannıxda saxlardıx, o zamana çün ğarpız çetin ğalar, o zaman biz, bunı ğoyardıx
samana ğuylardıx, saman_ichinde, samannıxda saxlardıx ve getirerdıĥ keserdıx bını.
ğonşular, yığışardı birbîne, birbiin_évine, o géce şenniĥ tutardıla, şadlıĥ_élerdiler. o
90 ğarpızı keserdiler tā gécenin nisfine kimin_oturardıla, mexsuz şirin şirin nağıllar
diyerdiler. çün_o géce uzun_udu, o gécenı teĝriben yārya kimin danışardıla; sora
herkes géderdi öz_évne ve yatardı. o géceye de mexsuz bizim merāsımlermiz var ve
nağıllarmız var, sözlermiz vardı ki çox déyilmeli ve eşitmeli bir zatdılar. olardan birini
men, şêre çehmişem, ona ege icāze buyursaz, onu men, oxuyaram. bu nağılın_adı

85

90

95 seyedoğlu'dı ve benim rehmedliñ dedem yanı atam, bunu diyerdi. sayadoğlu yanı
seyyad_oğlu, şıkarçı oğlu, oçu oğlu.

uşaxlıx çağımda rehmetli atam
her gece bir nağıl diyerdi yatam.

bi gün de söz_aşdı sayadoğlundan,

100 gışda ova gedir_o iyid cavan.

bir_ağır ğar düşür dereye dağa,

ğalmayır tāğeti soyux sazağa.

dağların goynunda olur_avara,

bilmeyir néynesin, sığınsın hara.

105 özünü itirir tufanda, çende,

yolu tapabilmir, ğayıtsın kende.

géceni dincelib_orde ğalmağa,

yoxuydu şansına hatta bi zağa.

téz téz uğuldurdu ğut kimi tufan,

110 tutmuşdu her yanı ğap ğara duman.

görür ölecehdi, çox yaman_üşür,

bu halda başına bi fikir düşür.

götürür dalına bir_ağır daşı,

dolanır dağlarda o baş, bu başı.

115 o ğarda küleñde ğızışır canı,

ğurtarır_ölümnen bu iş_oğlanı,

évde nigerandır ata anasí,
tutullar ölmemiş ona bir yasi.
gözleri süphecen yollarda galır,
120 herden küleḥ gelib ğapını çalır.
belke de oğlandır ğapını çalan,
héy gédib görüller yalandır yalan.
intizar, onları getirir cana,
ürehleri dönür bi laxda ğana.
125 gécenin bu vexti hara gétsinner,
dözmeḥ de çetindir, bes ne étsinner.
kişi, durub çıxır évden häyata,
baxır héyretiyle bir kâinata.
görür hava açıb, ama yél esir,
130 ne o curüşüdür, ne éle kesir.
ğayıdıb içeri, déér arvada,
ağlama, diyesen redd oldu ğada.
düzdü ki çilledi, soyuxdí, ğışdı,
yére nefes düşüb hava ğızışdı.
135 eger indiyecen ölmese oğlan,
daha bunnan béle olma nigaran.
bu géce ğurtarıb, açılsa seher,
oğlumuz ğayıdıb şikardan geler.
seher ğaş ğabağın hava çün açır,

140 güneş, ışığını her yana saçır.
yayılır kōşene kendin adamı,
onu axtarmağa gédiller, hamı.
dağ daşda cumullar o ağır gara,
bilmiller baş alıb gédeler hara.

145 heresi, bir yanda dağları yarıır,
elinde bél, küreh onu axtarır.
éniller dereye, çıxıllar dağa,
héş umud yoxuydı onı tapmağa.
déyéller: belke de gut, yiyib onu,

150 çatıPdır yazığın ömrünün sonu.
ağlayır atası, gemnen bağırır,
üz tutub dağlara oğlun çağırır.
öz sesin gaytarır dağlar özüne,
sanki ceveP verir onun sözüne.

155 amma o bilmeyir dağlar, ne déyir,
çalır öz başına, gem gusse yéyir.
oğlanı axtarır, here, bir yanda,
amma size déyim éle bu anda.
bir şişi, yétişir birce deşige,

160 görür buxar çıxır ovdan éşige.
oranın garların küreyib atır,

hüşünü itirmiş cavana çatır.
ğışğırır: tapbışam, özüdür, budur,
gelin arxadaşlar, sayadoğlu'dur.
165 soyuxdan irengi pötmüşdü onun,
ğar yağıb_üsdünü örtmüşdü onun.
getirib göyullar_onı évine,
anası, bilmeyir ne cür sevine.
hüşe getirille axırda onu,
170 burada nağılın yétişi sonu.
o günnen gétmeyir daha şikara,
tüfengi sındırıb_atır kenara.
déyir: and_çirem bunnan bu yana,
goymaram_ellerim bulaşsın gana.
175 héyvannarın_ahı, tutmuşdur meni,
olmaram_onların daha düşmeni.
ğoy, azad yaşasın marallar çölde,
durnalar havada, sonalar gölde.
éy gözel tebiet sévirem seni,
180 günāhım çox_olub, bağışla meni.
bu şêri türk bayrağına démişem, tühlerin bayrağına:
böyük türk élinde dalğalanırsan,
éy aylı ulduzlu al bayrāgımız.

gızıl meş'el kimin göyde yanırsan,
185 şōğunu her yana sal bayrāğımız.
rengini gızardıb, igidler ğanı,
gah olub sinende bozgurd nişanı,
topla öz_altına her ğehremanı,
ğuduz düşmenleri çal, bayrāğımız.
190 kütleler gédiller ağ güne sarı,
gelir xalgımızın şanlı baharí,
sancıl zirvelere, yar bulutları,
hemîşe dünyada ğal bayrāğımız.
türk_oğlu, elinde görende seni,
195 sévincim, ğaldırır göylere meni,
ölende şāmi'nın sen_ol kefeni,
şāiri bağrına al, bayrāğımız.

sayaçılar ve sayalar

indi size déyim hardan, kéçmiş gedim zamanlardan; sazlı, sözlü şamanlardan.
200 esrimizden çox çox uzax, islam, gelmemişden ğabax; onlar, gelib deste deste
azerbaycan dağlarını, odlu sulu bağlarını sévib séçib ğalarmışlar. döyüşlerde
at_oynadıb düşmenlerin ğarşısında māhir ğılış çalarmışlar. türk dilli, ağır_élli o köçeri
ğebîleler, mal davarı, tebieti çox muğeddes sayarmışlar. çoban_olub dağda daşda
sürülerin yayarmışlar. sayaçılıx, sayalar da hemanlardan yādigardır, şamanlardan
205 yādigardır. belke hele yurdumuzda sayaçılar, géne vardır. onlar ğoşan sayaların heyif
çoxu, itib batıb; ancax bir_az üzmeñleri, ağ sağğallı babaların, ağ birçehli anaların
süzüb ğalıb yadlarında; esrimize gelib çatıP. hindüstan'ın xelgi kimin héyvanlara boyun
eyen, ğoyunlara nenem déyen; adı belli, şirin dilli sayaçılar; söz sinede ğatar ğatar,
gezib yurdu diyar diyar; aya, güne, dağa, daşa, yéle, suya, ğurda, ğuşa, denizlere, ğar,

210 yağışa, méşelere başdan başa gözel sözler goşarmışlar. gah yaylaxda gah gışlaxda çadır
gurub yaşarmışlar. gış gurtarıb yaz gelende, tebiet; üze gülende, o, gelerdi bizim kende.
güler_üzlü, sine sözlü; mahal mahal, oba oba, gapı gapı gezerdi o. neğmeleri inci kimi
mehâretle düzerdi, o, oxuyardı gözel saya. él, gelerdi tamaşaya.

salameléyk say beyler, birbirinen yéy beyler! sayaçı memmed geldi, xéyr-i
215 bereket geldi. gözel_olsun halınız, açsın gara malınız, safa olsun yurdunuz, ulamasın
gurduğunuz. sayaçıya pay vérin, çöreh vérin, çay vérin, bu tekeme tay vérin. bu sayax, o
sayaçı, oxuyub reğs_éderdi, özüne pay dilerdi. bi gözel şeytan teke, gâşları géytan
teke, gözleri mercan teke, boğazı zıngırölí, tühleri xölí xölí, başı ipeh kakıllí, bezehli,
xallı billí, eyreti gıllı teke, uzun sağgallı teke; onun sâhir_eliyle, neğme goşan diliyle
220 texd_üsde oynıyardı. yaxçı yadımda vardı. memmed kişi, coşardı, tekeye söz goşardı:

bu teke, axta teke; boynunda noxta teke,

gül olar gah satılar, gah çıkar texte teke.

bu tekem, öyun_éler, gürdiyle göyun_éler,

yığar gılan düyüsün; çepişin töyun_éler.

225 tekem,_oynar toz_éler, bayramı péşvaz_éler,

toplayar gış zumarın, gışı onla yaz_éler.

bu tekem, ârîx tekem, dabanı yârix tekem,

tühleri çadır cécim, derisi çarix tekem.

bu tekem, gözel tekem, tekemin nazın çekem;

230 bu tekem de olmasa, dünyada tekem tekem.

bélelihle bu neğmekar, dolanardı diyar diyar, behre véren héyvanlara, göyun,
guzu, çobanlara saya goşub oxuyardı, oxuyarken oynıyardı; o oxuyan sayalardan
xâtirimde hele vardı:

- 235 -nenem ay xallı géçi, memesi ballı géçi, gayaların başında tutub yallı géçi.
nenem ay deli göyun, südü mezeli göyun, gelinler; cüzeminnen toxuyar xeli göyun.
nenem ay nazlı göyun, gergavul gözlü göyun, peniri kesme kesme, gatiği üzlü göyun.
sürünün gözü göyun, dolan gel düzü göyun, ilde bir cüt bala doğ, sévindir bizi, göyun.
canım ala baş göyun, gözü gelem gaş göyun, garanlıx gecelerde çobana yoldaş göyun.
- 240 altı bulax içere, üsdü zemi biçere, komuna gurT düşende öz canımnan geçere.
sürünün tozu geldi, yayıldı düzü geldi, çobanın gucağında bir emliħ guzu geldi. yiyib
dağlar gülünü, sütle dolub yélini, onu sağan gelinin xınlayım elini. gelinin dodağı
bal, durub gabağında lal, gelin téz ol; pay geti, sayaçını yola sal. bu tekenin bendi var,
min bir cüre fendi var, har gapıda oynasa; bir nalbeki gendi var. benim tekem delidir,
245 edāsi gülmelidir, tekeme bal getiren néce de selgelidir.

pay getiren gelini sayaçı, çox öyerdi. ona neğme diyerdi. yumurtadan, buğdadan,
undan, yağdan, arpadan öz payını alardı, xurcununa salardı. pay vérmıyen kimseni,
ğırnısı hex keseni gargıyib hecv éderdi, göreħ neler déyerdi:

- téline gül bağlar tekem, buynuzların yağlar tekem, ğırnıs olan arvadların
- 250 çölmeyine ğığlar tekem. mal naxıra ğatmasın, muradına çatmasın, payımı kesen arvad,
kişisiyle yatmasın. nenem göyun, téz doğsun, ay doğsun, ulduz doğsun, pay véren bir
cüt oğlan, pay vérmıyen ğız doğsun. tekemin unu gelsin, bir döşeħ yünü gelsin, pay
vérmıyen gelinin üsdüne günü gelsin. gelin, ğolbağın vérsin, göyunun yağın vérsin, boş
ğaytarsa tekemi, eri; talağın vérsin. bu gelin, urmuludur, pinti, boğaz ğuludur, tekem;
- 255 onnan küsübdür, dili tikan koludur. bu tekem, yiyer yatar, oynayar şıllağ atar,

gezeyen arvadlara söz goşar gatar gatar. tekem, niye xar yésin, alma yésin, nar yésin, tekemün payın yiyen; görüm; zehrmar yésin.

sayaçının sözleri, daha burda biterdi, yolun tutub géderdi, gözümüzden iterdi.

biz, yolun gözleyerdiñ, könlümüzde diyerdiñ: birde haçan geleceñ, bize saya diyeceñ.

260 saya, yaxşı sayadır, yéri, yurdu gayadır. sayaçının sözleri, yatannarı oyadır.

Konuşan: Hatice Ahenbazu / Yaş 50

Derleme yeri: Urmiye Merkez 2

-evvelen isim, şöhet?

-adım xeTiçe, şöhetim āhenbāzu. hāna ġécelerde ġeblen her nemneni āmāde élerix; şam vesāilin ve miyve. ġebl-ez şam Çay dolanılar. onnan soya, şam yiyilennen soya şirni, miyve. oynalla, ġızlar oġlannar. dāmaT, ġeler ġız_évine. erus xanımnan
5 ikisi bāhem oynalla; bu cūr.

-toy olmadan evvel ġızı néce istersiz?

-ġızı ya indi oġlannan ġız biybiyi ister, xasteġar ġédeller ya bi nefer_adam
bilexire vāsıte olar; nişan vérer, diyer: fila yérde bi dene ġız var. adam,_ona xasteġar
ġéder; sora oġlanna ġız birbirlein ġöreller; eġer, xoşları ġeldi, idāme tapar; xoşları
10 ġelmedi bu cūr.

-kim, ister onu; ne cūr isteller?

-oġlanın maması ġéder xāsteġarısına, bacsıynan maması. nişannamax da éle;
ġıza nişan vesāili alallar, üzüy_alallar. ġız_évi de oġlana üzüy_alar. aparalla, üzüh
taxallar, çeşn tutallar; eġer eġd_olsa, malla ġeler, eġdlein_oxuyar.

15 *-bir uşax olanda siz, ne yaparsız; nasıl isim ġoyarsız ona?*

-biz,_ona ismi; bi dene möymün_adam, onu alar ġucaġına, bi dene
ġuran_oxuyar, ezan_eġāme oxuyar; onun_adını ġulaġına Çaġıyar; indi ya fāmilden,
böyüh baba ya böyüh mama ya bi dene ālim.

-meselem bir ġohum uşaġı olur. siz onu görmeye ġedirsiz...

20 -biz,_onu ġörmeġe, kado alarix, ġéderix, diyerix: Çox mübārehdi, ġedemi
xéyir_olsun.

-meselem bi cenāze oldu, allah göstermesin; ne cür yardım éylersiz?

-onun her nemenesine géderix, şiket élerix. çox yoxun olsa, o yoxuna;
yoxun adamnar, ona gere alar aparar. éle yas günü, üç güne tekın meclisleri olar, bi
25 de yéddisin tutallar.

-ğırx çıxarma vardır?

-bēlé.

-o, nasıl olar?

-onun da; uşağın ğırxı günü diyelle. uşağın ğırxın tökerih. onu hamama aparalla;
30 darağın ğix dene dişi, sayarix, onu sallix; biy dene van doldurrux suyunan; o ğix dene
dişi sallıg o suyun içine. o suyu tökerig uşağın başına, diyerix: ğırxıyın tökürem.

-kış gelmeden evvel gabax indi hanımlar, ne cür hazırlıqlar ederlerdi?

-yémeğ için ğış vesāili her nemene āmāde élerix, allıx, yığarix; nuxud, düyi,
lepe her ne, bu cür vesāil; turşi vesāili. libas ğış vesāili, potun, uşaxlar için Çeşme
35 alarix, ğabşén allıx, ğalın libas.

-vahıt nasıl geçer?

-o indi ğalıb herkesin özüne; biden meselem évde éşikde günün geçirder ya éle
évde olar.

-gelin getirme nasıl olar?

-toyda, veğti ki toy tamam oldi, axşam olur, géderix, gēlni, götüürüh, apārix;
40 dolandıralla. gédelle, bi séri dolandıralla gelelle; éle ki yétişdile dāmādn ğāpsına, erus
xanımı saxlalla ğapı ğabağında; dāmaT, géder indi ya dam üsde ya pençerede üç dene
alma atar. o almanı indi kim tutur; Çox; meselem; adam hāzır olar almanı tussun.
onnan sora erus xanımın başına pul seper, noğul seper; onna sora dāmaT, gēler; bāhem
45 eyleşeller; gelib gédene “xoş geldin” éleller.

-uşahlıxdan, cavanıxdan yadında ğalan bi hātıra var mı?

-éle bi xātir yadımda yoxdı.

-uşağ olandan sonra ne édeller?

50 -uşağa her nemne vesāıl, libas, filan āmāde éler; yorğan, döşeh, balış; āmāde éler
ki, tā in-ki uşax ğelećax.

-bayramlar ne cür olar?

-ğurban bayramı'nda biden meselem tamam nāmizeT ğızlara ğurbannıx,
bayramnıx ğéder, bayramında ğurban aparalla. ğurbain boynuna ayna salalla, şal
salalla, bezeller. küreyine ğurbanın hena ğoyallar; ğurbannıxdı dā, ğurban bayramı'dı;
55 nāmzed ğızlara aparalla. tamam fāmilde nemne hēcı var; ğurban bayramı günü ğédelle
hecilein ğöyüşüne; déyelle: heçiler savabında olasan. hēcı olmiyanda, böyühlēñ
ğöyüşüne ğédeller.

-oruş bayramı ne cür olar?

60 -oruş bayramı da fitr bayramı'dı. éle ki oruşluğun āxır ğünü bi dene bi hezîne, bi
pul nezerde allıx, onu Çıxarıx; onnan soa herkes müsteheğdi, aparrıx, vérrığ ona. ve
ğene yoxun fāmillen, böyühlēñ ğöüşüne ğéderıx. ğene éle şirni, filan, miyve pezîrâi
olunar.

-ğavurğa yapardız, olar burdā?

-bēlé!

65 -ne vahıdlar olardı?

-ğovurğanı ğedim ketderde ğövrardılar.

-burda ilk çarşamba, ahır çarşamba ne cür, nedir?

-axır Çarşembede éle ğene o cür, tamam nāmzed ğızlara pay ğéder. bu biysi
ğızlara, herkes izdivāć éliyib, eri var, uşağı var, éle olara da; eye ağası olsa,
70 maması olsa; olardan pay ğeler. axşam oldu, ot yandırallar; ot yandıralla,
otun üsdünnen atdanallar, diyeller: senin ğırmızılığın mene, benim sarılığım sene.

ğéce bēz ğızlar ya oğlannar, ğédelle bi āyı hemsāyeni évinde ğulağ asalla, ğöyele, orda
nemene diyiller. bu, niyyet tutubdu, ğöre; olar, nemne danışır; bunun niyyetine xoş söz
désele, bu, xoşhal olar; xoş söz dénesele, xoşhal olmaz. bi dene üş yolun ayrımında
75 kılid ğoyalla, duralla; bi nefer adam, yolda ğéÇen, bi söz diyer; eğer bunun düz olsa,
bu xoşal olar; olmasa, yox. onnan sora tamam uşaxlar, ğelelle damnar üsde,
yol üsde; damnar üsden kıcāve salallar penćereleen ğabağına, diyeller: bılı bılı
sallamışx, bizim pāymızı vérin.

Konuşan: İsmail Ruşenzade / Yaş 62

Derleme yeri: Urmiye Merkez 3

hepsenāy hepsene, hepsene bî gūş_ıdı.

baxçaya gonmuş_ıdı, bey_oğlı görmüş_ıdı.

bey_oğlunnan bēzāram. ketan köyneḥ yazāram.

ketan köyneḥ mil mili.

5 gel_oxu bizim dili. bizim dil, urmu dili.

urmu'dan gelen_atdar, ağzında yiyen çatdar.

ğanat vérdim uşmağa, heğ ğapısın_aşmağa.

heğ ğapısı, kilitdi. kilidi servan yolunda.

servan yolu min vezeṛ, içinde āhu gezer.

10 āhunun bālālari, meni gördi ağladi, eteyime ğığladi.

ēteyim bölüḥ bölüḥ. ğurbağa deliḥ deliḥ.

hesen bey'in nēyi var? göye çıkan_ātı var.

biy batman şirnisi var, biy batman alması var.

o da yoldaşların.

15 -özünnen danış.

-men, xeyyatam. burda xeyyatdığ_éérem. urmiyēllere libas tikirem. pis de xeyyat dēlem; yaxçı xeyyatam.

-buraya bi gonax gelende ne cür olar, ne éylisiz?

-biz, gelende éhtirem_élerix bileleene. gâzâımız, bizim urmiye'en gâzâsı,
20 küftedi. yaxçı küfteler pişirrix olara, erziş gâıl_ollux. men, gözleme pişirrem. evvel
ğatığın açaram – torba ğatığı diyelle – ğatığı açaram, içine sērim sax vurram göyyam
çırağın_üsdüne, bularam ta barmax yandırınca onu zad_élerix, sora sarı yağınan
sallam yumurtanı, ğatarix, olar o gözleme. yaxçı yémeli olar. serimsaxlı olar, çox
yémeli olar. téz pişer, yaxçı ğezâdı, hasad ğezâdı.

25 *-burda vahıt nasıl ğeçer, bu urmiye'de?*

-evvel yaxçıydı; amma indi müsibetinen ğeçinirix. evvel çox yaxçıydı;
meselem men,_o zaman yüz tümen'e kōh – şalvar tikirdim, çox rāhet ğeçiniydim. sora
ingilab_éli, yéddi yüz elli tümen'e kōh – şalvar tiĥdim, rāhed ğeçiniydim; yéddi tay
düyü alıydım, yéddi dene rōĝen nebâtı. indi heştad tümen'e kōh şalvar tikirem;
30 ğeçinemmirem; heştad min tümen'e.

-ĝış gelmeden ĝabax ne cür hazırlıxlar olardı?

-ĝabaxçe ĝışda; gelende; biz, bağda möyre yandırardıx, künde le düzeldeşdıx.
künde le yanı; mövrenin yanı olar; olar nārın kömür. kömürleri, bü cür – künde le diyerix
– bü cür yaş élerdix, girde girde élerdix, saxlardıx ĝışa. ĝışda kürsü ĝurardıx, kürsü
35 yorganımız_oludu, çekerdiĝ_onu üsdüne; ĝeşeh o cür ğeçineydıx. çox da
mehebbetdiydıx. biyden biribirine ĝonax gelende da ceviz, çışmış getieydile ĝoyaydıla
kürsünü üsdüne. indiki kimi teşrifâtı dē; moz, nem nemne:

-filan kes moz ĝoymadı, filan élemedi!

-uşaxlıx ne cür nasıl ğeçiptir, uşaxlıĝını danış bize.

40 -aĝam, téz_ölüb; men, dayım yaanda ĝalmışam. onnan sora müsibet çeĥmişem;
yéddi yaşınlandı işlirem. çetin bu seneti örgeşmişem. yaxçı cavan_ıdım, pis dēyldim.
çerxi minerdim, burdan birin, bi neferi ĝoardım çerxin ĝabaĝına, birin dalına. burdan
minerdim, deryada düşerdim; yanı düşmezdim yére; yirmi kilomét yoldı. men,
tek_idim, nenem, höĥman, dēdi: gere évlensesen. xulese; nenemgilin Çüçesinde bi ĝız

45 var_ıdı, onu aldı mene, sāl-é gırx_altıdaydı, gıx dötdeydi, min_üş yüz gıx döTde.
nenem,_aldı bileme. toy_éledıx. gonax çağırdıx, yoldaşlām hamısı, yığışdı. toy géce
xon getdile bilemize. xon getirennen sora toyı éledıx. şam – mamı yédıx, otdıx, lodo
oynadıx; resm_ıdı – toyda lodo oynalla – tā süb saad bēşecen. bēşde durdux gétđıx –
itdahadiye hamamı vardı burda – gétđıġ_itdahādiye hamam’ına; orda, hene mena
50 apardıx, hena göydux. ordan bu sefer geldıx éve, keman goval çıxdı ġapıya; çala çala
bizi apardıla içeriye; oldıx dāmad. sora da bu cür, bēş_altı ilden sora benim bi evvel
ġızım_oldı. ġızım_oldı, onnan sora bi oġlum_oldı; onnan sora da bi dene de sora
ġız_oldı; iki ġız, bi oġlandı. gıx_dörd, gıx bēş_ildi évliyem. on doğġuz yaşında
évlenmişem. nenemnen bi dene nenemin xalası var_ıdı, bi de xalam var_ıdı; üş neferi
55 gétmişdile élçi, démişdile: gelmişġ_ısmayıl’a élçi. ġız da māyıl_ıdı. ġız, ġabaxça
görmüşdü bilemi. ayrı adam,_ıstirdi bilesin; gétmedi. danışmışdıla, geldi nenem dédi:
höfman diyi: men, gédirem_ona. geldi mene.

-ölüleri ne cür götürürdüle yadındā?

-bēlé, o zaman ölü kü ölürdi, bu cür teşrifat yox_ıdu. ġocalar ki ölerdi bi dene
60 yavaş géden at vardı; bi ġere ġutuydi onda biz, yavaş yavaş – özü de māşın zaT
yox_ıdı, faytun var_ıdı – olām dalıca yavaş yavaş_aparardıx ağa ġabri’ne, orda
yuardıla ġuylardıla. ġéceler şām-i ġeribān_ıdı; indi ġünüz şām-i ġeribāndı. göüsen
diyille: şām-ı ġeribān. géce şām-i ġeriban_olardı; ġünüz_ındı élille, ġünüz tutulla;
ama o zaman géceydi. üçün tutardıla, sora gırxın tutardıla. evvel ġüni halva çalardılar;
65 acı halva diyeller, ölüde; ama indi acı halva çalmazla. ġedim_amma evvel ġüni acı
halva çalalla, diyelle: ölünü acı halvası. sora üçümcü ġüni gene halva çalalla. o şirin
halva olur da. evvel ġüni; acı; doşabın_az_éle; nem ne cür yanıx bi halva élerdle. çox

adam, yémezdi; atardıla gebrin_üsdüne orda guş – muş gelerdi yierdi. gere giyerdile.
arvatdar, gere giyerdi. meselem meem_adamım_ölüb, géderdim çadır_alardım
70 meselen arvatdara, don_alardım; aparardıx yasın vesetinde salādıx başına. kişiler de
gere – mere mod dēldi o zaman. sālgerdin tutardıla. azarağ_olurdi; indi amma göüsen
baba, çoğ_uzadılla; döydümcı, bēşimci ilin de tutulla. şherde mod dēyldi; ketde
adamnar,_ölende her gonşi, bi mejmee geza düzelderdi, aparadı o yas_évinin,
ölenin_évine. olaş ki zehmete düşmiyele, da özlei pişiremmezdi; çünkü başla
75 gatişğ_olı; amma şherde yox, şherde o cür mod deyldi, şherde özümüz pişirerdıx.
indi geleller, meselen arvatdar, geler évde geza – meza pişirelle kömehlğ_élelle; ölü
sahıbı géder gebr_üsde. yoxun gohumnar, galar_évde, çay hazırlar geza hazırlar ki,
gebr_üsden gelende bulara nahar vérele. yā meselen_indi teşrifat çoxalıb, éle
gebir_üsden_aparılla tälara; tälarda geza vérille bilelēne.

80 *-uşax ne cür sünnet olar?*

-onda yēddi yaşınacan diyerdile: o uşax annamırı. sünnet_éleş, toy diyeydile
bileleene. özi de ya gereh bi dene kesileydi ya üş dene; iki dene kesilseydi, bi dene
xoruz keserdile. diyerdile: yumu bed_olar, bedyüm_olar; yanı gerey_üş dene ola ya
bi dene ola, tek_ola. tek, allah_adıdı, ona cehed diyerdile: gereh tek_ola. ya üçün
85 keserdile ya bi deneni keserdile. o zaman oturardıla böyüy_adamın gucağında, bi dene
ayna tutardıla, diyerdile: bi bax, nem nemene. bi zaman baxardın, sünnetin kesdiler. baş
ğırxannar ourdi, selmānılardı; éle hemi baş ğırxardıla hem zat. elleende bi çemedan
vardı, iki ülgüç. getirerdile, bu cür évlerde keserdile. hatda bir gün bizim bi gonşumuzda
bi dene arvat vā ıdı; o bi neferin_uşağın öz_évinde kesdirdi. elbetde xorāfatdı,
90 bēz_adam, diy: xorāfatdı. amma, iki dene kesdirdi, bının_oğlı, gétđi şehid_oldı.

dédiler: ona xātir, iki dene kesildi, buun_oğlı, gétđi şehid_oldı. indi éle anadan_oldu,
bîmāristanda; hēs mēlum_olméy; evvelde aparılla kesille; ğutuluğ gédır.

gédeğın, ceviz yığagın, getireğın, bazarda satağın. onnan sora gédeğın_émimize.

Konuşan: Hüseyin Elizade / Yaş 56
Derleme yeri: Urmiye Merkez 4

şuğlum saxtmansâzîdî. indî sindim geçib ğan damarda dolanmır, ğocalmışam.
gelmişem_ emlak_ işine saxtımın. yér_ al – vér_ élirem, satıram. burda sâkinem. bura
şehrek-i şâhid'dî. o cengde ha bizim cavannarımız gétدی cibhede şahid_ oldu, şehit,
şehid_ oldula. bu şehreki vériple o şehidderin_ ana atasına, ğardaşlarına, bacılarına.
5 men burda kesb_ élérem.

bu on_ iki aymızın_ adını her_ adam, bilemmez bizim dilimizde; men bilirem.
evvel_ ayın adı, mohlıt_ ayıdı. bizim teğvimizde diyille: ferverdin. farsı'dı. ama
türki'de diyir: mohlet_ ay. ikimci ay néysan_ ayı'dı. üçümcü ayımız gülen_ ayı'dı,
güller_ açılır. dördümcü ayın_ adı saralan_ ayı'dı. bēşimci ayın_ adı biçin_ ayı'dı.
10 altımdı ayın_ adı dexil_ ayı'dı; buğdalaı yığıla, dexillei yığıla. yēddimci ay
uzmar_ ay'dı, ruzular yığıla, zumar. sekkizimci ay ekin_ ay'dı, buğdalaı ekille,
ekin_ ekille. doğguzumcu ay ğōs_ ay'dı. onuncu ay ğırov_ ayı'dı, göyden ğırō ğē. om
birimci ay küleş_ ay'dı. on_ ikimci ay beyram_ ayıdı.

beyramnan_ iki üş ğabax, bi hefte ğabax çarşembesûri olar. cavannar gédelle
15 bacaan_ üsde şal sallalla ve hedyeleen_ alla, puldan_ enardan bi dene hedye alalla. ya
meselem bi denesi ğızın péşkēş_ éleř, déer: men ğızımı vérdim sene. çarşembesûriden
sora beyram gelē. il tezelenir, soyuxlar gédir, xarap günner gédir, gözel günner gelir.
néce insanın meselem bahar fesli cavannığıdı; ilin de bahar fesli, cavannığıdı. ona göre

biz, beyramı, nōruz beyramı çox gözəl tuturux. hedye véririx, gızımıza, gelinimize,
20 bacımıza, beyramlığ alırıh.

urmiye'nin yaxçı çayları var; bend adında, nazlı çay adında. barunduz çayı,
hamıdan purbardı, gözeldi, suludı. dede ğasımlı çayı var. sora bi dene bizim déniz ki
deryamız vardı. o da duzludı. duzlu derya diyerix bilesine. muntahası, indi betderi dolup
ğabağın suyun alı, oran suyu azalıPTı. dernetice duz çoxalıb, şor çoxalıb, istfâdesi
25 az oluPdı, çinmeği.

menim dōré-ye cavannığım, çox işliyen adamıydım, poşt-ı ıarım çoxiydi.
menim hem savadım az ıdı, hem servetim aziydi. men hem serveti ele getdim hem
savadı. bilisen niyē? beranki benim poşt-i ıarım ğevîdi. hem işimde móhkem oldum
hemi ğéceler mutālée éledim ğéceler süpe kimi kitab ox. indi meem hemi mēlūmat-i
30 umūmim çoxdı hem veziyet-i mālīm xoşdı.

bular geeple burda şaddığ yaratağın, şad olağın. buları yazax, bilemize
āyendede film yığala, yādığar ola bilemize. meem üş döt dene nevem vardı. benim
bi dene oğlum var ğehremandı, ğehremān-ı қоştı. onun bi dene oğlu var, adın
ğoyduğ ayhan; münteha bizim dōlet ğēbul élemedi, dédi: türk adı, xāricidi. ama,
35 biz cān-i dilden ona ayhan diyirix. mecbur oldux, adın ğoydux emir. çün iranrı diiy:
ayhan türk adı, xārici. ğēbul élemir.

Konuşan: Mehmed Heyeti / Yaş 72
Derleme yeri: Urmiye Merkez 5

- urmiye şəhri döt xıyavanıdı, dervazadan eşihde hês zat yoxıdı. dervazdan eşihde döt dene xıyavanıdı, vesselam, eşihde hês zat yoxıdı. xıyavannarın adı: pehlevis xıyavani, zencir xıyavani, mähabad xıyavani, şāpur xıyavani; bulain mexsus addarı, buydı. küçeleinnen diyim bilēze: ereb bağı küçesi nimune, tēlfunxana küçesi
- 5 nimune, ħanbaba xan küçesi bula yaxçı küçeleenendi. mehelleleṛ: ereb bağı, esker xan, yēddi derman, deveçiler küçesi, şorşoruş'di, ağdaş mähellesi. yēddi deyirman'da bi dene su vārdı; altı dērmanı işdederdı, gelerdi yēddi derman'da yēddimci dermanı işdederdı. onan o yanda da derman yoxıdı. meheleenadı, yēddi derman'dı. ekser xan, nemeneydi? ekser xan, bi dene mehelleydi. burda o zaman yexçel mexçel yoxıdı. orda
- 10 bi dene zat varıdı; buzxana vārdı. hara buzxanası? esker xan buzxana'sı. buzxana bi dene böyüh yérıdı. buzı, bi dene ğabağında böyüh zat, éstexr vārdı; ğışda buzı sındırdıla, doldurardıla oraya; yay da satardıla xelxe. derindi be, yérin altındaydı da. indi ğalır esker xan'da. indi buzxana ğalır. indi miras ferhengin'kidi ora; day ğeyrı adamın heğgi yoxdı ona elin vıra. göl içi mehellesi, göl içi mehellesi: üş dene ğardaş
- 15 vārdı. biriinadı fetheli xanıdı, birini adı seyfeli xanıdı, birini adı şeyxeli xanıdı. bu mehellede bular üç, istedile bi binā-yi xéyr ğoyalar. fetheli xan gölü ğeyittirdi, hemen buzxananı ğeyittirdi. séyfeli xan hamamı ğeyittirdi. lütfeli xan meçdi ğeyittirdi. bular üç ğardāşdıla, o xéyr-i binaları ğoydula. indi adın ğoyuPla: xıyaban-i serdārān. sé ğunbed varıdı, sé ğunbeT, ğedim āteşgedeydi bu sé ğunbeT. sora miras-i ferhekiyan
- 20 ğétđi tehvilalıdı; da indi ot – mot yoxdı. éle sé ğunbed bi dene saxtımandı, dōresi de heyetdik, cemaat ğeder eyleşe orda tamaşaya. bazarı ğeşeh bazarıdı. üş dene bazarı vārdı buranın. iki dene bazar, bazardaydı, biri de şāpur xıyabaan'daydı, hemen xıyaban-i şāpur'da ki doşabxana bazarı diyerdile bilesine.

sen hey yéyden diyisen, men diyim bileye. burada ermeniler, asorular, kütder,
25 ecemler; bular, burda yaşıla. bahāyılar vārdı bi zaman, rejimnen ğabax ğoydula, çıxdıla
gétidle. çox da bahāi vādı burda. erz_éliyim xitmeti şerifiyen. bayramları
çarşāmmesūrini ki ğeşeh tutardıla, annan sora döt gün bēş gün bayram_élerdiler. yaxçı
évlerde gét-get vārdı. géderdile bu éve, o éve ğörüşe mehebbet vārdı; indi mehebbet
ğalmıyıb.

30 o zaman düyü ekerdile burda. urmu düyüsü diyerdiler. buĝda ekerdile.
tühman'da yaxçı almalar vārdı. dava-mava da yoxdı, vırala ğutdana ha; sādı sağ_alma.
yaxçı tutdar vārdı, yaxçı erihlıxlar vārdı, yaxçı béle bostannar vārdı. yaxçı gezmāx
yélleri vārdı, derya vārdı, bet vārdı. noĝulu da ki iran'da numunedı. şekerdi, bidmişdi,
badamdı. bular, badamları doĝrardıla – çerxi vārdı – çerxde doĝrardıla. tavaları vardı.
35 tavada şeker, un – ğardaşıma déém – badam ğatışardı birbiine, olardı noĝul.

yasları, müselmanan yasında érmeeler şirket_élerdi, asor, şirket_élerdi;
elelxusus ketderde. müselmananında da olar, şirket_élerdi; bulainkında da olar,
şirket_élerdile. olan ekseriyet yasları kilselerde olardı. müselmannar, géderdi ora,
başsaĝlığı vérederdile. géderdi meçide fātihe oxurdula ya meseem ğebir_üsde géderdile
40 penşembe ğünneri ölüye fātihe oxurdula.

allah, rehmet_élesin, burda bi dene dabbax vārdı; hec_emi dabbax diyerdile
bilesine. gécele évi, dalında kar – kasıbın_évine un çekerdi, buĝda çekerdi. géceler
géderdi hezret-i eli kimin ğaplara, évlere yétişerdile; hec_emi dabbax. o ölende meçid-i
bazarbaş – indi olub mēçid-i ēzem – sef durmuşdu; bu ğapıdan gédidi, o ğapıdan
45 çıxırdıla éşiye. ittihādiyeler vārdı burda ki hamannarı vārdı, ketderi vārdı ittihādiye
böyüy_adam_ıdıla. anna hec_ensārılar vārdı, davaxanaları vārdı, döhtülleşi vārdı.
olar böyüy_adam_ıdıla.

o zaman, ğedim_eyyami diyyem ha, elli il bunan ğabağı diiyem. faytınnan
ğéderdiler, māşın yox_ıdı bırda. ğéderdile, çadır ğurardıla; orda yéerdile, içerdile,
50 çimerdile. bi dene pexlan diyerdile pexlan – olaın bi poxlaıdı olādı – ne cür ğıç_āğrısı,
bél_āğrısı; olaın dermanıydı. suyu da şōr_ıdı. biy terefde mesem menteĝé-yé
mahabad terefinde duzlaxlar vardı ki hey yére düz véredile olar. orda rehmetdix mustafa
bayram vārdı; ilde ay yaim gelerdi buraya axşamnan axşama men feĝirnen de barabar
ğéderdix derya ğıraĝında yierdiĝ_ıçerdix süpe kimin çalardix, ğeyiderdix, gelerdix. hēs
55 kes de mizāhım_olmazdı.

meem bi exevim vardı bu, yaxçı türki kitab_oxurdu; hemzenāme'den,
muxtarnāme'den, şehnāme'den. biz bi mehelledeydix, diyerdile: kŭçé-yé şeyx ebubek.
her ĝeçe bir_évdeydix. derbetde on sekiz dene év vārdı; her ĝeçe bir_évdeydix. ĝeçe
saat bire ikiye kimin yierdix. o zamān miyvesi, iydeydi, ceviz_ıdı, badam_ıdı,
60 milaĝ_ıdı, kişmiş_ıdı. benim ğardaşım da şehnāme'ni başlardı, axıra ğutarardı ĝışı ya
mesem hemzenāme'ni başlardı āxıra ğutarardı. ĝéceler de ĝış ĝéceler bu cür ĝéçinerdix.

oşax ki dünyadan olmuşdı, o tayfanın bōyi, yéddimci ĝün, sekkizimci ĝün bu
uşaĝı hamamda çimdirerdile getirerdile; o tayfanın bōyi yıĝışardıla biy yére; ona ad
ĝeçe tutardıla, ad ĝoyardıla ona.

Konuşan: Azərneşan Solmaz / Yaş 30

Derleme yeri: Urmiye Merkez 6

-şimdi, isminiz nedir?

-solmaz!

-yaşınız?

-otuz!

5 -şimdi, toyunuz nasıl_olar, kebininiz nasıl_olar? onları, bi böyle anlat.

-toyumuz, zeh vıralar gızın évine. oğlan_evi, zeh vırar gızın évine. vax
goyallar; meselen bugün geleceyx bu saatde. xastegar geleller. be'd o xastegaride
danişallar. her nemneni danişallar. e, mehriye, e, gız harda galacax, hansı evde galacax,
kimin_evinde. geynata evinde galacax, ya oğlanın_öz evi vardı galacax ya mostecer
10 galacaxla. bularun hamısın danişarla. sora ki tefahume yetisdiler, beleni verdi gız evi;
indi meselen diyele beş günnen sora ya sabah, on günnen sora her vaxd geleller; bi
dene gat sındırma vardı. o gat sındırmada gızın dayıları, amileri, buyuhler; bi de oğlanın
buyuhleri, geleller_orde gat sındıralar, uzuh taxallar. hala o uzuh taxmaxda
mumkundü, birisi var nişanni galır, feget uzuh taxilla da agd olmur, uzuyu taxilla,
15 beş_ay, bir_il herkes_öz sonnetine göre. sora, o uzuh taxannan sora, o
moddetin_arasında moşkelı gabağa gelmedi, gedille neyniller; agd_élille. agdide da
hala ya gedille mehzerde bi dene xususi malla agd_oxur ya da evde mofesseh malla
gelir_eve. gonaxları devet_éliller, herkes_özüne göre elli nefer yüz nefer. be'd ki
agdi oxudular, bi dene cesn_olurı. mive vo şini yo Calib_oynamağ_o, be'a hala
20 herkes_öz deramedine göre şam verebiler, mufessel ya yox ele nahardan sora bi dene
Calib_oynamax, mive, şirni mehmānî gutular. sora o söhbetde ki éliyiple, havağa

yétişi? toya yétişir, ki ne vax toy_éliyećexle. indi ğene bēziler nāmzedi kimin ki feğet
üzüĥ taxmışdıla, münkündü ağdden sora bēş_ay, bir_il, iki il ö ćür ğalalar. sora onnan
sora, rüz-i ārūsini tein_élilleş. o ğün toydu da. indi ğeblen Çoxter_élérdile, indi
25 Çox_āzalıpTı, heman hena ğeće tutulla. oğlana hena ğeće tutulla, ğıza hena ğeće
tutulla. oğlana hena ğeće tutanda, ğız évi bi séri vesāil_alır_aparır oğlana; ğot şelvār,
da herkes her ne xoşu ğeldi. bıları xonnarda aparılla oğlan_évine ki onın seherisi de
toydı. meselen oğlanın yoldaşları yğışılla, süb bilesin dörtTe, bēşde aparalla oğlanı
hamama, oğlan hamamına. orda mesem éstexr tutulla, nedi Çalıb_oynama, oğlān
30 yoldaşları. sora saldış solduş oluri biri. iki dene yoldaşlarınnan saldış solduş olur.
hamamnan çıxannan sora ğelir, o süphün tamam sobhānesi saldışıyna solduşun
boynınadı. haía saldış, solduş xāme, kere her ne xōş ğelse, teze Çöreh alılla yiyille. here
ğédiri öz_işinin dālsıća ki nahardan sora nemnedi? toydı. ĳi süphi de ğelin ğédiri
ārāşğaha, ta nahara kimin. o merāhil ki téyy_oldı, toy_oluri. indi haía herkes istese
35 tālar tutulla. tālarda da xanım,_ağa āyrıdı. yox bi nefer_istese ğarışix_ola, bağ
tutulla, serd-xana tutulla. orda xanım_ağalar ğatışıxdı. xas bi zat da olmur. ğene
Çalıb_oynamağ_o, ğeline ğızıl taxmağ_o, ĳadoları vermāğ_o. oldu ki axşam
ğutulur ğedir, ğelinnen dāmadı aparılla, indi ya öz évleri olsa öz_évlerine, be'd ya
ğéynatasın_évine. orda da bi yarım saat, bi saat oturulla, here durur dağılır ğedir.
40 sabhısı bānd-é text_idi, ki ona da feğet xanımnar ğelir, nahardan sora méhmānî
kimindi, döt bēş dene, méhmānî de ğonaxlıx_oluri, xas biş zat yoxTı, éle mîve, şirnî,
Çalıb_oynamax, xānım olur hāmmısı. axşam hammısı Çıxır ğedir. ğutuldı.

Konuşan: Dede Katip (Abdurrahman Tayyar) / Yaş 83

Derleme yeri: Guluncu

7

- her şeyden evvel yaradan Allah'a şükr edırıx, ki biz insanık ve müslümanık.
- ve biz özümüzde iranlı azerbaycan, esas soyumuz türk'ti. bizim ana doğummuz, anadan olan yérriğimiz bu indi oturduğumuz guluncı kendidi. hürmetdi eşidenner, deyerli eşicilerimiz istirix öz guluncu dilimizin esasında danışax, ki bir az
- 5 gösteriş olmasın, xudnımāyi olmasın. biz guluncu kendinde anadan olmuşux. benim özüm adım äbdurrahman, şöhetim teyyar. babam ismi, dedem adı cēfer-i teyyar olmuş. indi men seksen üş yaşlıyım. evelinnen, uşaxlıxdan bırada anadan doğulup ve bırada böyümişik ve sinnimiz ömrümüz büyün bıraya çatıp. äma deyerli, hórmetli ğardaşlarımız, zeman deyişir. ädetder, resm ú rusumlar bir hālde ğalmır. her bi
- 10 şey deyişir; hätta coğrafiya da deyişir, tebiî ya sen'etî. ancax tek şey, yaradan Allah, bir ğarardı. indi meselem, bi zāman biz burda ulağınan ğéderdıx, iki günnux piyada yol ğéderdıx üzüm satmağa ulağınan. indi yirmi ğedemin maşinsız ğétmiller. o zaman biz kelines, öküzünen; hätta at, ğatır, ulağınan cüt élerdıx. cüççılığ, ekinçılığ élerdıx, araba ğoşardıx, kotan ğoşardıx, kel ğoşardıx. äma indi ōzā' ğollen deyişip. indi māşındı,
- 15 hāvāpéyma çıxıp, täyyara çıxıp. hätta o zamanı ki öküzlerinen cüt élerdıx, ya kel arabası, kel ğarnısı getirerdıx, küleş, buğda küleş, ot, yonca; onun üstünde bir mahnılar oxurdula. biz yélyél diyerdıx, bezi yérde déhdéh diyerdile. bāyatı sözlerinen o, sesleri, avazları gözel bir insannar éle déyerdi, insanın canına yapışardı. äma indi éğo çığıb. éğo oları vırdı dalıya. toylarda yaşışardılar cavannar, ğocalar
- 20 toylarda; celman déyerdıx biz; celman ğéderdile. néşe havaları vardı. yüz, elli hava, ayaxlarıynan elleriynen başların TerPedîP oynardıla; mexsusen hammısı bir hālda, heresi özüne bir hālda yox. o zaman celman başı, toy başı déyerdile. iki nefer, biri ō

terefden biri bu terefdən ğarşı ğarşıya durub; zimn-i inki ğarşı ğarşıya durardılar, toylarında ğéderdile, oynamaxların da oynardılar. bu déyerdi, bu ğutulanda ağzınnan
25 söz ğutulmamış o birisi bunun ağzınnan alardı; celman déyerdile; néşe havaları varıdı. ona toy başı da déyerdile, celman da déyerdile. gelin çıxardanda gelinin ğabağında o ğüclü, ğoli bileyi ğudretti ğüclü bir insanlar ğüleşerdiler. bu onu basardı o yana, o bunu basardı bu yana. onnan ālavā at ğovardıla gelinin ğabağında. hanki at, hamısınnan ğabaxta ğétseydi, evvelde yétişseydi, o ata bir hidiye, bir cāize, bir xelet
30 vérerdiler. āma indi bu zamanda olardan āz ğalıb, āz nimune ğalıb. ğétdıxcā ōza, durum deyişir. ğönül ayrı bir yolda. indi o béle béle vurulla seslenir; addarın men tanımıram, yéni çıxmış bi şeylerdi; olardan çıxıb o ğedim resm u rusumlar ğalmıyıPTı.

biz, toydan, celmannan, oxumaxlarınnan, mahnılarının, havalarının ad apardıq. olar da baxardın her hava ki oxurdula onun āyax deyişmesi de ona uyğun udı.
35 meselen şeyxānî déyerdile. şeyxānîde şeyxānî sözlerin diyerdiler. eylemmez eylemmez diyerdile:

eylemmez eylemmez bir xan eylemmez,

bu dünyadı ğéder hēs süléyman eylemmez.

bunu da bir havaynan diyerdile. ya bayatılarnan diyerdile:

40 dağdan dağa gelmişem,
milsiz bağa gelmişem,
bi céyanım itipTir,
axtarmağa gelmişem.

45 yaxud diyerdile, bēlé:
pencerenin ışığı,
ğoğdun bizden aşığı,
gelmiyib gelecāxdır,

évmizin yaraşığı. a bulardan diyerdile.

50 iki dene öküzü goşardılar. ağaşdan boyunduruğ olurdu. géçi gezilinnen ona ip toxumuş, boğazını altınnan bağlardıla ki boynun çıxardıp gâşmasın. onda da yélyél diyerdile. déhdéh de diyerdile. çox da gözəl bi sesleri vardı. onda da eğlep bayatılardan diyerdile:

araz araz xan araz,

55 min gölden galxan araz,

sevdiğim gemidedir,

gel éyleme gan araz.

hormetli éşidicilerimiz, her şeyi yaradan allah, çif yaradıp, zöc yaradıp, goşa yaradıp. biz toydan dédx. toy, şadlıx, şenliş, ferehlenme bir meclisleriydi. amma, bi nefer musulmannardan allah rehmetine gédende, yas meclisinde de o sesi gözəl, mehzun, ağlamax getiren arvatdar oxşardıla. biz ona oxşamax diyerdığ. o da o mehzun, üreg dağlı sözlerden diyerdi. o dörede oturan kişileri ve garıları, arvatdarı ağladardı. sesi xoş olardı. sözleri de yanıxlı olardı. ona da oxşamax diyerdile. bēz yérde nōhe diyeller; veli bizim öz dilimiz; guluncı dili, enzel bölgesi, enzel bexşin dilice; biz ona oxşama diyerığ. olar, her adam üreyin saxlıyammazdı; o sesi, avazı gözəl xanımlar; mehzun, üreh yandırdı sözlerinen oxşamanın gabağında dayanammazdı. ya durub ordan çıxardı ya başın tikerdi aşığa, elin goyardı gözlerine ixtiyarsız gözlerinnen ağlıyarax yaş tökerdi. o da yasin âdetiydi. ve yaslarda âdet bıneydi: üç güne kimin. indi bizim bu kendimizde berāyi-inki pēygamber efendimizin hedisinnen ilham almış olax, buyurup: her işinizi yüngül tutun, ağır tutmayın. tēziyeler eskiden, gedimnen 70 üç günüdü. üç güne geder év sahabının évine; böyüg évleri olardı, toy-evi diyerdile, olara yığışardıla. son zamanlarda meclisler, mesciddere yığışdıla. orda oturardıla. üç günnen sora, bir hefteye kimin, bēzen gıx güne kimin saqqalların gıxdırmazdıla, teraş étmezdile. gıx günü tamam olanda gonşılardan, tanıdığ egrabalardan birisi gelderdi. bi

75 ğonaxlıx teşkil véređi. év sahabın aparardı, o adamı ki ölüp, onun seğğelin ğıxdıran
diyerdi, seğğel ğıxdırma diyerdile; da o zaman herkes āzād ıdı. her kim oğlını
evlendirip, ğızın ere vérip, toy élemeĝi āzad, serbest olurđı.

Konuşan: İbrahim Halil Nelbendi / Yaş 81	
Derleme yeri: Kuşcu	8

-adın ne dayı senin?

-ibrahim xelil, şöret nelbendi, neelbendi.

-yaş?

-seksän bir, sehsän bir!

5 -gençliyin burda mı geçdi, uşahlığın?

-belé, birda olmuşam. birda anadan olmuşam.

-nasıl bize bi ömrünü anlat baxalım; neler yaptın; hatıralarından, uşahlığından.

-uşaxlığım da éle kasıplıx, müsübetinen yaşamaxdı da, uşahlığım da bi gün görmemişik ki. indi day zaman xoşdi; amma sit geçip, vex geçiP.

10 -ne zaman évlendin? askere gitmeden önce mi evlendin sonra mı?

-yo, yō, sora evlenmişem. äskere gitdim geldim, sora evlendim, sora evlenmişem.

-ne cür toy éledin? uşaxlıxdan, gedimnen, müsübetden; béle da...

15 -valla äskerrikden gelennen sora başladıx bu evlendiK dā. evlendig, toy éledıK, tā kasıplığnan yaşadıx, getdiK yétirdiK bu yére.

-ne cür toy éledüz? o zaman toyda meselem māşın varıydı, gelini atınan çıxardırdıla?

-yox, māşın yox udı. o zaman māşın yox udı.

-ğelini ne cür çıxartdıla toyda; meselem...?

20 -mindirirdile ata. atınen getirirdile. atınen getirirdiler, ğapıda yéndirirdile. biz de alma malma atarığ axı.

-burda ğız ğaçırma var mı, ğız ğaçırma?

-azdı indi. géne de olar, bēlé.

-nasıl olardı? bi anlatsan, danışsan bize.

25 -ğız ğaçırtmalar! birden bahardı birini, bir ğızı bir oğlan istiri. istir, onun da biden muxālifi var. ya dedesinin göylü yoxtu ya nenesinin göylü yoxtu ya bi dene ilvan vardı, burar mecbür oldu, ğaçırdıla. onda ğaçıtma olardı; yoxsa gésseydi, isseseydi véredile dā. o cür ğaçırdıla. biz de toyı élediĥ, onda da bu cür orkest filan zat yoxudı. ğavol çalardıla nahāyet ya da dil-celmani diyerdile.

30 -o dil-celmanılardan bi dene yadında var da diyesen.

-yo, dil-celmanı, olar derde deyen söz olmaz.

-ğedim şeylerden ğadaş; men axı; sen béle bi toū danışsan ki olmaz o cür.

-bildiyin da istiriĥ zad ola.

-yo axı, bidim bilisen ne teherdi? o zaman toyda dil-celmanı diyerdile. derde
35 deyen söz olmazdı onda. onda hāmı xamıydı, bi şey bilmirdile ki. biz özümüz adam ıdix.

-bu évi ne zaman yaptırdınız?

-teze.

-déyé: meselen toy éliyennen sora ne cür oldu?

40 -babam ölmüşdi. üş ğardaş ıdix. indi ğardaşlarım; allah ölennerüze rehmet élesin; olar ikisi de ölüple, men ğalmışam. biri mennen böyüg, biri mennen kiçiy. bir baş o cür yaşadığ éle. sora, evlennen sora ayrılanmışix. ayrılандix, nelbetdig élirdik; at nallırdix, kel nallırdix, öküz nallırdix; ba bu cür. indi sora day,

indi géne éle elimnen geliri. burda, bu şirketde otuz_altı dene at var_ıdı. menı
45 aparmış, orda oları nallırdım; ama sora da meriz_oldum, da ğudretim yétışmedi.

-ne cür tanış_olduz? ne cür élçiliye gétđüz bilesinen?

-valla, élçiliye gétmemiz... men ki evvel sefereñ bir_adam gönderdim. onda da
susember ğalırdı. on zähra'dan böyü_idi. sora bu dédi: valla; men démirem
“vérmere; amma men böyüK ğızı ğoyuP kiçiyi vérmere; ğünahdı.” o éle bu cürdü
50 de. xulese, çox sözden sora rehetdiy meşe baba eli'nen rehetdiy hacı bayram gétđile
bularā. dédi: gétđiy baxdığ, bular şam çekitđile çöreh yéélle.

-buyurun ğörek, buyurun ğörek.

-rehmetdik meşe baba eli dédi, dédi: bizim_eyeye sözümüz ğebu_lolsa, senün
çöreyin yéeceyig; ğebu_lolmıyacaxdı, hêş senün çöreyin de yémiriy. o da çöreh
55 véren_adamdı. beter adamıydı hā. dédi: baba, yéyin, sözüzi ğebu_élerem. éle o cür,
evvelde eslen ğöylü yox_ıdı. dédi: ölsem ğoymaram. benim bu ğızım bedbext_olar.
o böyühdi, kiçiyi véremme... men kiçiyi istirdim_axı. böyüh de meriz hal_ıdı. indi de
ğalır_éle. orda meşe baba eli rehetdik bi nefes çekdi, dédi; senin çöreyin yémerik, ta
sözümüzü ğebu_éliyesen. o da ğebu_éledi, sora yédile çöreyini. o cür, geldile
60 danışğ_éledile; da az pulā. iki yüs tümen başlığıydı, kebiniydi, iki yüs tümen. indi,
men biyilleri toy_élemişem_oğlana, bêş yüz yirmi dene sikké-yé bahar āzādı
salmışam. benimki tek iki yüs tümendi kebini. amma perviz'inki bêş yüz yirmi dene
sikkedi.

-ya biden uşağı kesdirende bi...

65 -hē onda bēlé! sünnet toyu diyelle.

-bi nefer uşağı tutardı. bırda da ona zat diyelle. kivre diyelle. herkes uşağı
tutsaydı selmanı xutne éliyendē, onda ona paltar alardıla. uşağı éle özüne oğul bilerdi.

buların o zaman bu cür şeyler, uşağı kesdirende herkes uşağı tutsaydı; indi de var_éle;
xelet alardıla. özü de, u uşağ éle onu özüne emi bilerdi. diyerdi: bu benim kivremdi.
70 indi de var_éle.

-indi ne cürdü?

-indi da bēlençi şeyler yoxtı. hamısı ğatışlanıPdı. ğedim de éle bu cür_élerdile.
toylarda mesem dil-xoşluğ_élerdile, ğaval çalardıla, oynardıla. bu buların debiydi,
sünneti debimizdi éle. ama indi orkes getirille, ğavalçı getirille, oynadıla, pul_alıla,
75 filan bēhman, bu cür.

-yaslarda ne cür_imiş meselem ğedim?

-yaslarda ğabaxça, burda bizim_öz kendimizde herkesin bir_adamı ölseydi,
dövre zat évlerden hamısı ora çörek getirerdile. çörek getirerdile ki bu hüzür évine bi
şam aparırığ. bu kürdistan'da da, indi herkes kürdistan'da hüzüre ğesse ğoymazla éyde
80 ğala. ama bizimki ö cür deeldi. bizimki herkes ora nahar_aparadıla, şam_aparadıla.

-şey var mı burda çiftçilik, ekincilik?

-ekinçilig, men éle özüm ekinçilik de élemişem_éle. bi baş cüt sürerdik.
cütünen_élerdik. xermenı şenényen sourardılā. ne-in-ki da xermenķupunan ya mese
indi bēzi vesāillernen ya ķanfaiinen bişmeĥ yoxıydı. elinen biçerdile.

85 *-ne ekerdiniz?*

-buğda, arpa, noxud; bilençi şeyler.

-ne zaman ekerdiniz?

-payız!

-onları nasıl yapardız, ekerdiz?

90 -yéři şoxum_élerdik. şoxum_éliyennen sora payız, bĩ zamannan sora yaydan
bi şey ğalanda ekerdik. göererdı, tezden suarardıla pence olardı, ğalardı bayramnan sora
biçerdile.

-neyinen biçerdiniz?

-şeteynen, oraxça!

95 -çetin olur muydu?

-çetin_idi, bē!

-işte onlardan danış bize.

-çetin_idi be be. elinen bişme indi çetindi de. ama onda, o zaman elinen
biçerdile. elinen biçerdile, ulağınan da çekerdile. bağlardıla, getirerdile, ğoşardıla,
100 xermende döyerdile.

-neyinen döverdiniz?

-car car sürerdik. öküzleri ğoşardıx, car carı bağlardıla dalına. onnan döyerdile.
yuvardıla, bi yerde sourardıla tezden, buğdasın çığardardıla.

-peki, un nasıl yapıyordunuz?

105 -unları aparırdıla deyirmana, su deyirmanı.

-ne zaman götürürdüz, aparırdız ora?

-burda azıydı. aparardıx; ğırax yéllerde, uzax yéflerde deyirman çoxıydı; bizimki
āz ıdı. burda da var_idi. bēş_altı dene deyirman var_idi. idare élemezdi, aparadıx
ğıraxda yüüderdik. yüüderdik, dartardıx getirirdik, ğoyardıx öve, doldururdux kendiye.
110 ğışda onnan istifāde élerdik.

-ama bi dene xātire men bilirem senin bārende. dééydile bi gün; emi diyerdi;
rehmetdig cemşide axı, emi diyerdile éle, hamısı emi diyerdi, men biliyem da; dédi:
emi, sen kimi alarsan? démişdi: cenābın! gelip nenesinnen xeber_almışdı: nene,
em_oğluma déyirem: kimi alarsan? déyir: cenābın! cenābın kimdi?

Konuşan: Fatma Yegane / Yaş 90
Derleme yeri: Kuşçu 9

-ismin ne teyze, adın?

-adım fâTme!

-soyadın?

-şöhretim yégane elizāde!

- 5 -éle zindeganliĝ_élerdig ha, üç_ay yayı çölde olardıx. arpa derediĥ, buĝda derediĥ, noxud derediĥ. badam çalardıx, ot derediĥ. üzüm derediĥ, bazara tutardıx. çereşe derediĥ, serediĥ; mesele kişmiş_élerdiĥ. da ĝışın zeĝiresini o curlüyünen yuvardıx. bi iki dene de davar elde bécerediĥ. yıĝışdıx geldiĥ, serinner düşdi. olaı da keserdiĥ. ĝavurardıx ĝeyle élerdiĥ, ĝoyardıx béle küPelerē. yāĝı tökerdiĥ üsdüne,
- 10 ĝuyruĝunnan, piyinnen; basııardıĝ. günde bi béle ĝazardıx, atardıx çömbeye bi-ke yarmaynan lepeynen. indiki deeldi ki mesel, çölden, bazardan her zat gele; sütecen kaĝaz_arasında gele, miyve gele. her miyveni mesel yayda ĝöreh ĝışın miyvesini, neme... iyde çalardıĝ. ĝar yere düşencen iyde çalardıĝ, ĝoymazdıx bi dene ĝala çölde. indi otumuşux yere, elimizden de ağacımız düşütđi; valla.

- 15 -kına ĝécesi var mı?

- valla toy_évinnen iki batman un aparardıla. yarım batman et aparardıla. bi az lepe ĝoyardıla, issi ot, sarı kök; soĝaanacan. danga dangınan adamlar oynıya öyniye géderdi; nencēş afarardı ĝız_évine. ona déyerdile nencoş, nahardan ĝabax. afarardıla, ōuı da ĝız_évi pişirerdi évinde. öz adamnain çağırardı, şam vérerdi. oynardıla,
- 20 oxurdula, danışardıla, déyerdile; seher mesel ĝızı gelin gédeceĥdi. toyē de ki gene bi iki davarı kesitdi. iki davar görmezdi, adam çox_olardı. üş güneceen yiyerdile dā. çaılla, çağırıla, oxulla. bu, saba bu vede géderdile, xına géceen seheşsi, gelini çıxadardıla,

ğavāca oynıyā öyniye getire, yérde. kendin o başında ossaydı, gelini yérde getireceydile. day, ayyı bi vesāil yoxıydı, imkānat yoxıydı. getireceyile goyılla évine.

25 *-biden uşax kı olurū gedim, olar céşn tutardıla ya tutmazdıla?*

-valla, gedim meım on dene uşagım olutdı. ikisi ölütđi. men hele ceşn tutmamışam. nevelēme tutalla da, neticelēme, nevelēme tutalla. men, hēs biyine tevellüt tutmamışam.

-sünnetliyende zad élerdile?

30 -he, sünnetdiyende, onda meseļ adam çağırardıg gelerdi, kişi gelerdi, arvat gelerdi:

-çox mübārehđi. allah böyük toyda gısmet_élesin bélesini. diyeçdi mesel. yiyerdile, içerdile, géderdile. bü cür élerdik da.

-çocuğun gırxı çıxar mıydı?

35 -gırxında da xıx tökerdiĥ dā. uşağın ki gırxı oldı, onda da özleene göre dā. nemene; évdi; nemene ossa, onu pişirerdile, yierdile. gonaxlıgı yoxıydı. su goyardıla. uşağın mesel başına bi darax goyardıla. bēş_on dene buğdadan, arpadan atardıla suyun_içine, tasda. götüreğ tökerdiy_uşağın başına. gurtun, guşun, insin, cinsin gırxının tökürem; mümkün de olarıñ içinde; gulbeten ilélla. durulardıx getirek. géyindirerdıĥ,
40 belerdıĥ, goyardıx bēşiyine, oturardıx. neme éliyeceydıĥ.

-gedim meselen élçiliye ki gédirdile; sen_özün; mesel ne cür? seni ne cür istedile?

-meni hēs ne istemeĥleyini bildile. ne toyum yadıma geeli, ne ere gétmeyim yadıma geeli, eslan. me, oları görmemişem hēs. soradan éşitmişem. meem
45 eem_oğliydi, émmizdeydi. dede nenesi ölmüşdi. bunu éle, meñim dedeminen nenem böyütmüşdi. da bular_éle, bilmirem ne teher gere-göz oyunu çıxatdıla. meni yéddi yaşında; mene dédıle. mesel camahat dédı; yığışdı geldi. bi év, iki év yığış. bir_éyvan arvat yığışdı. otax – motax zat da yoxdu ha. évin mesel bi terefi xezeldi. bi terefi nem

undu, buğdadı. bi terefinde otdula. nemene élisiz? nemene élemisiz? danışığ_éledile,
50 durdula, gédile. üç_ıl nişannı galacaxdı. üç_ıl nişannı galdım, oldu on yaşıım. geelle
indi toy éliyele; kebiner_oldu sePti. da on yaşıındaya olmaz ki ki. dedeli gızlarınkini
on bés yaşıında kesecehle, yétim gızlarınkini on_altı yaşıında. munun bi dene dedesi
varıydı; göydeki ıldırım yoxıydı; élebil_o ıldırımlaıdan ıdı. men baxdım_éle bu,
el_eyax çālı; ama bilmirem nemene êli. nenem çöreh yapırı. bu iki dene xoruz_aldı.
55 bu iki dene xoruz_aldı, getdi. bi béle de serniş gatıx çığatdı nenem, goydu oıa. otdu;
çörehleen, buğda çöreyi; iyisi yédéy kendin o başına. bi béle deste yığdı, durdu götdü.
ōza hardadı, ehber vekilin otağındadı. ehber kedxudanın otağındadı. afardı olara, bırdı
bi gonahlığ_éledi. bilmirem ne teher_oldı, ne teher_olmadı. da éle ki éledile, on döt
yaşıında bilemi. da onnan artığ_éliyemmedile. on bés éliyemmedile. gene galdı, galdı;
60 on béşı de bi gılay düzetdedile. bilmirem da men, ne cür mene toy_éledile. ne cür
meni apardıla. olar fikrimde yoxtu. getdile, bu küçede fāmilimizin_évinnen gelin
çıxatdıla, apardıla öz_émmize bilemi. o yadıma geel. bi dene atın_üsdüne
goymuşdula. bi de bi bétene uşax goumuşdula dalıma. he, bi oğlan_uşağı mindirerdile.
éle o atın_üsdünde, éle burda dééydim düşerem yére, orda düşerem yére. bi gılay
65 apardıla, çıxatdıla émmize. indi Ketdik günü yétirdih bu yére. da olan_oldu, géçen
geşti. neggeden ki çölde désen elleşmişik. nenemnen xeber_almadım ki. geldim dédim,
indi cenābın kimdi? bi dene gızdı, gonşu bulağına çox yığışalla. gétim, bizim nazlı'nı
da çağırdım, dédim: ge, gédeg_o gonşu bulağına; gış golumuzu yuax, üz elimizi.
gétidih biz. gün ortıyacan otduğ_orda. bi adam dēmedi: cenābın, gēs bı yana ya gēc_o
70 yana; men bilem bu cenābın kimdi. da men cenābın axataıram. bu dêy: onu alacıyam.
türküsü, sözü gıtdım. évlerde ki toy_élirdile, o gızları géyindirirdile. ireng_irenK

paltar géydirirdile bélelerine. olara tamaxım gédirdi. bizde de yoxıydı, bir_éle toy ola.
éle bi bıydı esil. geldim_éle fikir, fikir,_allah, nécéléyim? kimden xeber_alım?
hardan tafım men cenābın'ı? nenem otumuşdu. gonağımız gelmişdi. ocağı yandırmışdı,
75 çaydanı goymuşdu üsdüne, çay goyé getire; gonağınan içele. gonax da sallanmış
tendire. hemmeşe de gonşıydı, fāmıl_idi; éle nenem bizi söyende éliyende o arxa
çıxardı. neneme acıxlanardı, diyeçdi: söyle, vırma. dēdim: nene! dēdi: he! dēdim: nene,
cenābın'gilin évleri hayandadı? dēdi: néynisēn? dēdim:_eemnen xeber_almışam,
demişem: kimi alacasan? déey: cenābın! nenem_éle bi gereme béle vırdı meim
80 başımnan. men durdum gāşdım_o gonağın yaana ki hemmeşe arxa çıxardı. o indi
goymiya, nenem dālısını vıra. biden baxdım gördüm gonax, geremeleenı ikisiin de
gēcitdi meñim başıma. vıy, bir_adamın adın da xeber_alanda vırala adamı? adamnan
xeber_alıram, déyim filan kes, évleri hayandadı. hansı küçede olalla. vallah eye; vallah
kimin_adıdı, me and_içirem; meni béle nēçç_ilecen bu meni; oydu, cenābın
85 nemeneye diyelle. bu mene niye...? me ānnamırdım. o annırdı. dili bağlasın, néce ki
bağaléyıtıdı! o görey mene démiyeydi o sözü. me uşağıydım. meni gucağında gázurdı,
me odunun çaķğalın derem yiem. ona da o sözü diyellē, ağılı kesimiye_nadamā?
day_indi, gēcitdiḥ da. günneri gēcittiḥ. ama gene o günner, bu gucalıxdan çox
yaxçıydı. gocalıx, bi şey deeli. o günner gene bu gocalıxdan çox yaxçıydı.

90 *-uşax görmeye géderler mi?*

-hē, getden, yımirtadan, bi métir parçadan goyurdula, vırırdıla goltuxlaine
gédirdile: uşağı çıxadın_éşiye. uşağın üstüne gétmezdile: uşağı çıxadın, heyetde
aparın_o terefe biz géçey_içeri. uşağı añarardıla o terefe. gonaxlar géderdi oturardı.
ay xırdaca balam, çox mübārehdi. allah, elizde āvcızda goysun! dedeli neneli ossun!
95 alardı bu adamnar hamısı görerdi, öferdi bélesini, vérerde nenesine. da fāmıl hamısı,
tayfa gonax géderdi da.

-uşaxlara nasıl ad göyardılar?

-uşaxların_éle adını; valla; biz_éle özümüz goymuşux. indi yazılla, goyulla başları attı. kağıza yazılla.

100 -biden meselen türkî addar göyardıla çox ya farsı addar göyardıla?

-biz ki farsı dēydiḥ, farsı goyax!

-bi resmi, rusumatı varydı ad goyanda?

-éle çağırırdı: filan kes nemene goyağ? biden babasınnan ya böyüḥ nenesinnen déeydi mesel: goy ğulam eli! ēylerdile oun ğulağına: adı üsde geyim_ossun! adın da
105 goydum ğulam eli, mesel. ya mesel; ğızın adını goydum, filen kes.

-kına gecesi oluyor mu burda toylardan önce?

-da xına geceni dedim da. dedim: oğlan_évinnen iki batman_un, yarım batman_et, nahardan ğabax aparırdıla ğız_évine. ğız_évi de pişirirdi, axşam xına
gece élirdi, şam vérirdi. bey gédirdi orda calman géde. xına da aparırdıla. geelnin ēlni
110 goyuṛdu başına. iki ğıran pul goyuṛdula içine, üsdüne bi dıngılı xına goyurdula.

-xına göyardıla. oğlan géderdi, calman géderdi. oun cibine bir_az şer-şebéhden, yér-yemişden beyin cibine tökerdile; yaanda; yaannan yapışannar.

-toylarda ne cür yémekler yapardılar?

-éle ab-ğüş_olardı, şorba olardı da. göreḥ badamın salaydın sındıraydın,
115 üzümün dereydin ğutulaydın; her_işin göreydin, sataydın; bēş_attı tümen yuvaydın
bir yére. ğar yére düşende toy_éle ola, hés zat olmaz ki! bi şorbād da. pişireṛdi. iki
davar keserdile. meem_özümün toyumda töt davar kesmişdile.

-yaslarda nemene pişirerdile?

-yaslardā?

120 -he!

-yaslarda da éle şorba pişirerdile. éle onda da şorba pişirerdile. évlerden seher danı çöreh getirerdile. mesel, iki dene yımırta pişirît goyıt, bi báyda gatiğ goyıt, bi bayda penir goyıt, üş dene çöreh goyıt; getirerdile başaldardı. indi toyda da özleri çöreh möreh yaptırdıla, dad éliyitdile. nahara şorba pişirerdile.

125 -şorbadan sora ayrı bi zat yoxıydı?

-ayrı biy zat yoxıydı. düyünü bayramnan bayrama görerdi cemahat.

-misafirleri nasıl ağırlarlar burda?

-şirni pişirerdiñ, doşap tökerdiñ, goyardıx devriye getirerdiñ, goyardıx gonağına gabağına yierdi. ya mesel yımırta salardıx yava, getirerdiñ goyardıx yierdi.

130 urus gelmeyi bilirem. urus gelende bırdan gışdıx gécéynen. dédile, urus gelmişdi. gelmişdi bomb salırdı her yana. durdux; biz de buğda guylurdıx, çöreh yapırdıx, ki indi déyilib: urus gēli. durdux, yapırdıx, yığışdırdıx. gétđiñ bırdan bu arıya. bizim de bir_az davarımız vārdı; aşıardıx, saldıx bāyrda goxuumuzun_évine. géceni galdığ_orde. seher durduğ_orde; gécéynen éle; gétđiñ daş'a. gétđiñ kazım xan

135 dāş'na. nemene götümüşüy_elimizde? iki dene de çömmekde gatiğ çalmışığ. olai da götümüşüy_elimize, yérde gédiriñ. gétđıx çıxdıx daş'a. daş'da géceni galdıx, seher. meem adamnam da gétmişdi gērebāv'a. dédile: küt geldi gērebāv'a. küt geldi gērebāv'a; éy hova, éy dad! dedem de gelmişdi, ketde buğda suvara, bilmérem nemene éliye. dedem geldi ora. néc_oldu, ne teher_oldu? dédi: ne teher_olacaxdı! meem

140 gārdaşım da davarları aparmışdı gērebāv'a. dédi: aldıla, oğlumu öldürdüle. bü cür, davarımı apardıla, gap bacanı sındırdıla. hēş zat galmıtdı. dedem başladı ağlamağa. hāmı zulmatı gopatdıx; ne teher oıutdı, ne cür oııtdı? durdula sora, xeber salıx tutdula. baxtıla, meim gārdaşımna bi dene, o zadın; evez varıydı, séyitdein nevesinendi; olağ gėyitdile, gėtdile. o heyetde bi çereş varıydı, éle biz_o heyetden ki gāşmışdıx. davarı

145 aparıtdıla. bılar da gėyitdile, giritdile yoldaşıynan; orda bi dene içerde baxça var, baxçan içinde bulax var, küresi var; gėyitdile, giritdile o kürede gāldıla. da gāla gapısın dallarına torpaxléyitdıla. çıxıtdıla, durutdıla sengerlerde. dééy: bılar, indi çıxıtdıla şal dallanda, ağac_elleende gicele gicele dolaılla. hēş kesi tapamılla ki. adam yoxdı ki.

dééy: sengerden déyélla ki vırax bileleni. kütderin uşaxladı, şüreçile da. getiri, şey méy
150 yıvala aparala. dééy: baba, neye vırısız? olar uşaxdı. elleende esleheleli yox, bi zatda
yox. göyun, dolanala gecele yaxına göreñ; nemene déyélla dā! dolana dolana, vırıqlara
yaxınnaşanda déyélla ki mesel biz filen kesih, filen kesin adamlarıyix. biz, béle gécenı
kürede ğalmışix. ordan ip sallılla. bıları çekille vırıqlara aparılla. da vi şaddıĝ, ğıyāmet,
sevincey_ oldux ki. davar mavarı aparıtdıla hāmısını. bi dene bizim çepişimizin balası
155 varıydı; teze olmışdı; déme onun atıtdıla, köhne soux tendir vardı; davar_ ayaĝı atta
ĝalmıya; atıtdıla tendire. o oĝlax ĝalmışdı. o oĝlaĝı çıxatdıla getdile. mını néyniriñ, mını
harda saxlıyacax, te teer? ĝonşunun da davarının körpesini aparıtdıla, davaırlaı ĝalıtdı.
oĝlaĝı da vérdiK o ĝonşıya. dédiñ: seen körpeleen aparıtdılā; gel_ ele apar emişdir olara
saxla. gene sora dédile; nem boydaş deresi'di, ĝalĝacı deresi'di; bılar ki davarı ĝerebāva
160 aparanda bi iki üş dene davardan ayırılanıtdı, ĝalıtdı o derede. davar da çox adamınkiydi.
hemi eezgilinkiydi, hemi izzetgilinkiydi, hemi bizimkiydi. getdile baxdıla, bu davarların
üçü de nenemgilinki oldu. üçü de olaııki oldu. getdile, bi den de géçi, ordan nenem bés
tümen'e aldı. bi sütdi géçiydi. aldı geldi. xırda xırda yıvışdıx geldiñ kende dā. geldiñ
kende. bi ĝolay getdiñ çölden ekin mekinimizi derdiñ, getdiñ döydüñ. yıĝışdıĝ_ otdux.
165 günde dédile: kütder yıĝışıtdıla ĝuluncu'ya. ĝelecehle gécenı. nem nec_ éliyeceñle.
dururdıx ĝaçırdıx gédirdiñ. bi ĝöl var_ ıdı daĝın döşünde, zörünke diyelle bilesine.
gédirdiñ, orda bi köhne tindiñ varıydı. béleydi ĝi bar badamı da ĝorumuşdu. éle yer
demir tekin... yél, tufan getdiñ gécenı ĝaldıĝ_ orda. seher nec_ éliyeñ, néce élemiyeh?
déé: durax gédek bayırda bi dıngılı xemir_ éliyek. çöreñ yapax ĝoyax şalıma. bi kere
170 geldi kendi aldı, hés kende gédemmedik, getdik daş'a tezeden gene. getdiy_ orda da
sırfa tapılmadı, xemire tapılmadı. bi fızzı varıydı. tapdıx, bir_ az yapıdıx, ĝoydux
şalıma. axşam dédile: hés kes yoxdı. durdux gene yıvışdıx geldiñ kende. bu
türlüyünen ĝünümüzü geçitdiñ, getdiñ yétirdiñ. gene o ĝünner yaxçıydı.

Konuşan: Gulam Ali / Yaş 45	
Derleme yeri: Kuşçu	10

-isminiz?

-ğulam eli!

-yaş?

-yaş, ğıx bés!

- 5 -bular ki bizimuşaxlıxdan yadımıza gelir. bés, altı yaşımızda éle davar otarardıx, mal otarardıx. tā yéddi yaşda gétđiĥ medreseye. gédirdiĥ dersoxumağa. onnan gelirdiĥ, békar vexlerimiz, gene otaradıx davarı malı. her gün naharda gelerdiĥ géderdiĥ bu zamanacan davarları aparadıĥ otarardıx. on bés, on altı yaşacan hem gédirdiĥ oxura hem gelirdiĥ davar otar. ingılabdan da sora ki hész oxura gétmediĥ.
- 10 iran'da ingılaboldu. gétđiĥ māsın, araba dalıca. indi éle o zamannan sürücü işine baxırıx. o zaman gédir sürücülerin yanıca ögreşirdiĥ. bu cür géşdi, geldiĥ.

-uşaxlıxda oyun oynar mıydınız?

-he, oynardıx!

-hangi oyunlar vardı?

- 15 -gizlenpaç diyerdıĥ. gizlenerdiĥ, biri yelerdi, tapardı bilemizi. yavnud oynardıx, xonbeste oynardıx, aşıĥoynardıx. sora da ki böyende topoynardıx, verzişélerdiĥ. on doĥguz yaşımızda gétđiĥ cenge. yirmi dörday orda cengéledim, erax'da. ğaldıx merzde. yimmi birde de geldiĥ. eraxlārın içine girirdiĥ, tuturdux, vırırdıx; géceyi yatannan sora. meñim üş döt dene fas yoldaşım varıydı. olaşı günüz ğoyaydım yüz
- 20 métiro yana. olar gülle atardıla. eraxlılar da durardı, oları axtaradı; bu gülle hardan geliş. men sinerdim uzaxda ğırağa. bi yéke topum mardı, tufengim. iran dili pencaheft déyéller. gülleleri yékedi. indi rededen xārişdiler. her gün işim o cürdi benim, her gün.

yanı günüz olar atardıla, men de bı yannan vıyardım bileleğe, tã iki il xıtmeti ğutardıx.
üç_ay da izãfe çeħdim. saxladıla bilemi. ordan da geldiħ sürücü, sürücüyüħ. erax, bize
25 həc hemle élemirdi. hamısın iran hemle élirdi. iran hemle élirdi, gece sahat birde,
on_ki yarımında. bi dene remz ğoyurdula, mesen ya fãtime, ya zehra. gece sahat biy
yarım, ikide ki aparırdıla bizi, tökürdüle āxır hedde. da orda o lehze de hemle başlanırdı.
da onda həc çes, həc çesi ğörmürdi həc; ne sistim_olurdu, ne teer. eraxlılar da ğaçırdı.
süP ğün çıxanda eraxlılar bize hemle élirdiler ğün çıxanda. da bizler de süphecen
30 yorulmuşux; susuz, yaralı. süħb_olar hemle élirdi. süħb bize daldan nîrû teze yelseydi,
teze yorulmıyan serbaz gelseydi, eskerrerden gelseydi, olaşın ğabağın_alardı;
gelmeseydi olar bizi vırırdıla. biz ğaçırdıx, ğizlenirdiħ. hãmısı bu cür_olurdı.

-türkiye'ye atmış_altıda, yirmi bir sene bınnan ğabax geldiħ türkiye'ye. otuz
ğıx kilomét istanbul'a ğalan marşal varıydı, boyax faβriğası. ordan bura boyax
35 getirirdiħ. yanı on iki ğün de ğaldıx istanbul'da. bi de ki bu mēzlerde ğetmişıħ, bu
yaxınnarda hesendersi'nde. bulara yük_apardıx. bi bala tilvizyon_aparmışdıx biz
maşında, arabada. hara yėtişirdiħ türkiye polisi déeydi: onu vér bize. o nemenedi?
ğörmemişler. buların balacalainnan_idı, maşında yapıştırmışdıx. her ğédirdiħ,
déeydile: bunu vérin bize. biz de onu vérmirdiħ. burdan püsteynen çay_idı, püsteydi, bi
40 de nem nemeneydi; olardan çox_aparmışdıx. tüħ polisleri çox_alırdı olardan. éle
yalannan déeydi: siz zireħ geldiz, siz_yuxarda durduz. para istirdile. para evezne oları
vérirdiħ, çay_idı, püsteydi. çox da déeydile: o tilvizyonu vérün bize. o tilvizyonu
hardan_almısız?

Konuşan: Menzer Nalcı / Yaş 75	
Derleme yeri: Kuşcu	11

d   y: g   i   ıxdı buz   sde, yıxıldı    ı sındı. d   : buz, sen ne z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m ossaydım, g  n meni eritmezdi. d   : g  n, sen z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m  ossaydım, bıltıdar benim   ba  ımı kesmezdi. d   : bıltı, sen ne z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m  ossaydım, yavuş mennen ya  maz  ıdı. d   : yauş, sen ne z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m  ossaydım, g  y  ot mennen g  vermezdi. d   : g  v  ot, sen ne z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m ossaydım, davarrar,   yunnar gelib meni y  mezdi. men g  vereni   yunnar y  ydi. d   :   y  n, sen ne z  l  m  ıdın. d   : men z  l  m ossaydım,   t meni... burda   tardı.

Konuşan: Gulam Rıza Gulami / Yaş 47	
Derleme yeri: Kuşçu	12

-efendim, bizim lehçemiz urmiye lehçesinnen fergî var. meselem urmiye lehçesi, gerebağ. biz diyix ğerebāv. bîrda bî dene kōy var.

-*ĝulamî yaşıınız kaç?*

-ĝıx yéddi!

5 -*ne işle meşgulsunuz burda, geçiminiz nasıl oluyo?*

-gégeceh de ki ordudaydım, eskerrig. zavét, zavet dēy, ne dééysiz?

-indi, üç ildi ğutulmuşam. hē, ğelem atıram. ğazételerde meğale yazıram. baxım, vérım bax. bî de isportda, verzişde oluram, fotbol. daha ayrı başka bî iş görmürem.

-*zabitlik kaç sene, kaç il yaptız?*

10 -otuzıl, otuzıl.

-*hiç hatıralarınız var mı oralardan? nasıl oldu? onları bî öz dilinizce danışın.*

-öz dilimde? yaxçı! şah dōranı, men yazıldım zada, ertēşe, zabétaya. ingılaPda ki şah gétđi, xoméyni geldi, benim on zaman onaltı yaşıım varıldı. onda xuzıstan'daydım, fas xelec körfezinin yanında. sonra geldim téhran'a. ordan maharıbe başlayanda gētdim xuzıstan'a gene. maharıbe ğutulanda dūbāre téhran'a ğeyitdim. sonra geldim marāĝé'ye. marāĝé'den de ki ertēş sona çatdı gelmişemindi ğuşçı'dayam. çox dolanmışam. hayat yoldaşıım da, soyun da yadından bextiyarı'dıla, fasça'dıla. üş dene de ki oĝlum mar.

-*buralarda geçim nasıl olar?*

20 -arabaları var, arabası var. yüze atmış faizi türkiye'ye geliple.

urmı'ynan salmas'ın ortasında durubdur arada şanlı enzel'im.

bî teref denizdir, bî teref dāĝ, sol teref méşedir, sağ teref bāĝ.

bu dördün ortasında durubdur ğuşçı. enzelin görkemli yéridir ğuşçı.
simi ğırır sınıx sazam,
25 simi ğırır sınıx sazam,
üregimde sözüm ğaldı,
köçüP ğeden él_ içinde,
bir gözelde gözüm ğaldı.
-ğonşulux nasıl burdā?
30 -ğuşçu'dā!?
-he, ğuşçu'da!
-yaxçıdı, yaxçı!
-nasıl olar, olardan danışsanız.
-biri meselem meriz_ olsa, éé bi çetinnig gelse ğabağına, ğonşular birbirlerine
35 yardım_édeller. éé onnan sora, toyda, yasda, hammısı merāsımlerde meççitderde,
hammısı birdileğ. birbirlerine çox kömey_éelle. dā ayrı, para müşkülli olsa,
yardım_éelle birbirlerine géne. yaxçıdı.

Konuşan: Zeynep Hasanpur / Yaş 42	
Derleme yeri: Kuşçu	13

-yaşın kaç?

-men, gırx_iki yaş!

-şimdi bu uşaxların, cavannarın dünyaya geldiğinde neler yaptın? nasıl oldu gırxı çıktığında?

- 5 -bîmāristannan ki xob_o uşağı getirille daxî, ordan ki geldi, uşağı getdix, on günecan éle xob gelille, gédille. uşağı bi yol görsün istiller. herkes ki geliri, astanadan getille, uşağı çıxadilla, éşik, ta o adam gele, mese uşağın üstüne gelmiye diye, mesem naxoşdu, men bilmirem da, nemene şerri belası vardı uşağın_üstüne gelmesin. uşağı aparilla. gönax gelir oturur, sora uşağı getirille görsedille. ö cür da, hediye getiren_olar.
- 10 on günecan day, on günnen sora da xanımı... getirille başını yüyülle. uşağın_anasının, uşağı özünü başını yüyülle. sora çağırıllez yaxın_adamları, uzaxdakileri çağırille gelille, surfa açalla. surfada her nemene göyallar: penirden, kere, murebbadan, her nemeneden da, aşdan, zatdan göyulla ki gönaxlar yéeleç. her kes de ki gelir, görür, çıxır gédiri. bi de galırı gırxında ki, o gelinin_anası getirir, bəşik-bele getiriri. indi çox ağırlaşıbdı, yēni
- 15 çetinneşib. veli éle bıladı da. getiriri, anası hediye getiriri; rextxabdan, sismün-î uşaxdan, sora vesaalınnan da. veli çoxa baxı, çob baha. o curdu da merāsém.

feleyin dād_elinnen,

olmadım şad_elinnen,

yaman yerde yığıldım,

- 20 tutmadı yād_elimnen.

gétdim dedem_évine,
gemli göynüm sévine,
yapışdılar_elimnen,
25 atdılar gem_évine.
çağırırım_adı nene,
ezizim_adı nene,
ağzımın dadı nene,
görüm sesime ses vérmedin,
30 tutaram yādı nene.
avara bız bağladı,
yanı yarpız bağladı,
baban_éve gelmedi,
üreyim köz bağladı.
35 havız başında çınar,
gelen guş ona ğonar,
yarım_éve gelmedi,
üreyim_ona yanar,
dédim: oğul, yarallama göylümi,
40 yaraladın, yağlamağı néynirem.
indi húrmet_éle, ölennen sora,
gebrim_üste ağlamağı néynirem.

oğul_olub bir_üzüme gülmedin,
45 xeste düşüb başım_üste gelmedin.
sağlığında gedrimi bilmedin,
uç_ay gere bağlamağı néynirem.
durmadım, çalışdım sübden_axşama,
sen teze don gidin, men yırtıx yamax.
50 ölende çulğay bész...
uç_ay gere bağlamağı nēynirem.
dede kâtıb, özün yorma hāvādı,
emelin cezası çekmek revādı,
gedim sözdi dağ merize şefādı,
55 dağlañmışam dāxı dağı néynirem.
gerib yérde, gurbet_élde bilen yoxdı derdimi,
gédin déyin_o éllere, éller_ağlasın.
bulutlar havada tutsun yāsını,
gebrim_üsde esen yéller_ağlasın.
60 bi gün_olar, ādım daşa yazılar,
nāmı nışanım bu dünyadan bōzular,
doslarım yığışıp gebrim ğazalar,
gebrim ğazanda o biller_ağlasın.
daş yazanlar, yazallar gebrimin daşın,
65 istisiz töküler gözüzün yaşı,

sévgilim gebrim_üsde açar bāşını,

gebrim_üsde tökülen téller_ağlasın.

Konuşan: Husro Kerimi / Yaş 67

Derleme yeri: Magatel

14

evvelden bırdax. atmış néçe nefer bıranın camātı var_ıdı. he, bırdı dedemgil
döt ğardaş_ıdıla. bölmüşüh, biz ğalmışih bırdı. olar da ğédidle ayrı heyete. burda bi
nefer ramazan var_ıdı, cōher satardı. bu geldı. ğember emim de cütten gelmişdi. dédi
tacı bacı! hanımıun da adı tacı'ydı. dédi: tacı bacı, benim_o pulumu cōherin pulunu
5 geti. dédi: rāmazan ğardaş, işdetmemişem. gel_éle cōherrerı verim_apar. dédi: néce,
nécē? benim pulumu vérginen. geldi dédi: rāmazan ğardaş, ğeş ge otu, ğeş ge otu.
rāmazan bi az izāfe danışanda ğember_emim dédi: irāmezan ğardaş, bura ğırh_iki
pilledi. éle ağaş vıracayam bilene ki, axır pillede özün göresen hā. he, bi yol, bü cür da,
béle.

10 -xal_oğlu, buraan evvelden keşāverzisi, ekin, biçini, hasılları nemeneydi? oları
sen déginen.

-buğdaydı, noxud_ıdı, arpaydı, üzüm_üdi, badam_ıdı; bu cür hā.

-mal davar nemene?

-mal davar da ki çox_ıdı. bizim_özümüzün atmış baş, elli baş davārmız
15 var_ıdı. üş dene öküzüm_mardı. bu cür, ha béle.

-xal_oğlu, bi de meselen alması, bıraın alçası?

-xal_oğlu, almamız da hēs hēsapsız. o xermennerin_altında bi ğete bağımız
vardı, indi éle ğalırı. tüymen almanın ğoħusu varıdı xermennere. yanı éle almalar olardı
ba. oları éle, biz bazara da aparardıx. bazara aparın da olardı. biz xermen döydük. men
20 üş döt dene alma getdim. xermende bizim kürekenimiz; ehmed, bacım kürekeniydi;

dédim yéyin de. dédi: néce, nécē? dédim: alma getdim, yéyin de. dédi aPa: gelbir götü. gelbir götü. filān almadan aşşağı mınıncıdı. gét, gelbir dolu getimesen h́sap d́yli. gétđi, béle, bi béle gelbir doldurdu getđi. on, on b́ş nefēđiĥ xermende. hamı, töhtü, bü cür yéyildi, yéyildi. yéeyidiĥ, ğalardı bazara aparardıx. tühman_almaydı, tühman.

25 -burda bayramda ne iş görerdüz?

-teze libas géyeydik. numuta vırışdırardıx. he, numuşta vırışdırardıx. onnan sora düşerdik évlere meselen, bayramın mübārek_olsun. géderdik dolanmağa. getirerdile şirni goyardıla. bü cür dilxoşluğudu da, déyib gülmeyidi dā. numuta alardıla. meselen; meem bayramlığımı véř. gelene meselen numuşta véiridi. numuşta vérende oynıya
30 oynıya ğaçardıla baş_aşşağı, géderdile, filen kes mene numurta vérdi. getiri iyde vérerdi ya kişmiş vérerdi.

-men_istemirem!

-baba, yoxdu, numuta ğālmıtdı.

-men_istemirem.

35 -baba, gel_e sene pul vérim.

-yo, mene gere numuta véresen. gereh numuşta véresen.

çoxu da biden meselen lağ_élerdi. getirerdi, olmazdı, çiy numuta getđi vérdi. ğışmızısı yoxudu axı.

-burda camahat ne iş görer?

40 -indi camahat, b́karçılıxdı da. indi éle iş yoxdı. ama, xop b́ş günden sora gédeceeĥ bağlardan üzüm dereĥ, vırax māşına, aparax bazarda satağ. salmas'a da aparrığ, urmi'ye de aparrıx, xoy'a da aparrıx.

-ğışları ne iş görüsüz burda?

-ğışda, valla éle h́s zaT. biden darıxanda géderih bağ bahata. adam ğālmıtdı. ket
45 dāılıtdı. ketde éle bi şey ğālmıtdı. men_özüm biden darıxanda gédeřem, bağıımız var. ot

yandırram. oturram, bi az gızışaram. gellem, bazasan, nahar yédim. gedim tebriz'de bi nefer, ġerebavlı'dan soruşmışdı: siz, ne iş ġörersiz? neme élersiz? démiř: valla, biz üç_ay baharı dal dalı géderih. üç_ay yayı bü cür üzü ġulu géderih. buġda biçerih yanı. üç_ay ġıřı da düşerih dav daşa hay hay éleyih. kehlih ġovarıx. bu cür filan bu
50 sözleşden.

-xal_oġlı, indi meseem bırda dünyadan gédir, bunu ne cür aparısız, ne teher aparısız, torpaa vérisiz bilesin?

-bunı yuvuşulla meselen; bunu aparıla heyetde su tutulla, ġeynedille, ġızdırilla; bunu yuulla. defn_élille. mesel_aparıla ġaırıstanñıhda defn_élille. çıxılla gelille, üş
55 ġün oturulla meçitde. ġıx ġündeki seġgel indi moddı. ġabaxca seġgel filen yox_ıdı; ama indi saxlılla. yas saxlılla. ġere köyneh géyille.

-davar, mavar saxlayanda özün yétiřirdin bılara?

-he, özüm yétiřerdim. yatırdıx dayda. ġeřeh duşardıx géderdih. bu vaxıt davar gelerdi yatava; her kes davarnı yoxlardı, sayardı, filan béhman. yatardıx, géce yatardıx
60 davain yaanda. süb de durardıx. mesem men ki büyüñ gétmiřem; men seher ġalardım, büyüñ otaran gelerdi kende.

-bu sütüñ, ġatıġın néynirdiz?

-davar gétmemiř, ne ġedem davar gétmemiřdi, özümüz_éle ġatıx, penir istfāde élerdih. davar da gedennen sora da, pāiz géderdi daġa da.

Konuşan: Zehra Paşazade / Yaş 67

Derleme yeri: Magatel

15

-adım zähra paşazade. yaşıım atmış yéddi. valla, bırda toy_éle; biden meselen bi dene adami élçiliye gédirdile. üş yol, iki yol gédirdile. meselem cavab béérdile. gērdile biden al vér_éydile. mesem danışiv_éydile. néçē? meem kebinim min bēş yüzdi. üş yūs tümen başlıxdı. iki yūs tümen de cisdı. doğguz yūs tümen de kēbinimdi. bu çox
5 vede diyerdi, ğabaxca diyerdi: o toyu vérim sene, kebinin çıx gét. bizim gelinnēmiz
indi üçü ğuççuludı. biri meselen bıralı. oun da yārsı ğuççuludı. iki dene de ğızımız var.
biri évdedi. biri gēdiPdı. bulam da sinnilein hēş valla bilmerem. meem savatım biy ğılas
yoxdı.

uşağı ğıx ğün mesem; ğoymazdıla bi adam gele üsdüne. çıxardırdıla éşiye;
10 mesem; bi nefer geli. onnan soyasına da ki ādını ğoyardı da. böyüh nene zad ādını
ğoyardı. ğulağına ğuran_oxuyardıla, dua oxuyardıla, salavat çöyyerdile; adını
ğoyardıla. valla, ğızbes, zeyneß, fātıme, zehra.

meem_özüm bēş ğardaşıım mardı. altıydıla, altı ğardaşdıx da. indi hamısı
şherdedi. zindegannıxları ordadı, évleri ordadı. iki bacım var. biri ğuşçı'dadı, biri
15 şherdedi. biy men bıdayam. biz, üş bacı, altı ğardaş_ıdıx. biyi, bi az ğelbi, zadı
narahat oldı. o fōt_éledi. bēşi ğalı, şherde zindegannıx. bu pilleleyi ğörsüz da bılarda
saxlırdıx. ğedim_uşala selāmet_idile. şuluğ_élemiırdile. indi bi dene uşai burda
saxlamax çetindi. men, özüm otumuşdum, çöreh yapırdım tendiye. biy terefde eez
otumuşdu hesen ava, bi terefde de fetulla. ikisi éle béle; paltar salmışam; olar oturutdula
20 bırda. men de bırda çöreh yapıram. yélleennen terpeşmille. ama, bi dene solmaz geldi
bırda mennan barabar çöreh yapırdı. indi uşaxlar şuluxdular. hemi zirehdile hemi
şuluxdula. bizim uşaxlarımız da éle fōridiley de selāmetdiley de. allah, hamının balasın
selāmet_élesin. bizim uşaxlarımızın indi bırda selāmet uşax gene tapılmaz. bizimkiler

de éle özleri de bilille, hāmı ketdi bili. biy nefernen ileri olmaz. éle indi de şəherdedile,
25 gene sālimdile.

-ğediminen indiyin biy zat fergı var ki ğedim dilxoşlux çoxıydı.

-he, biy biyine gét gel varıydı. kürsü ğouydux; mesem; nêçe nefer yıvışırđı bu
kürsünün başına. dêydile, güléydile, oturuğdula.

-burdan mulağ asarsan?

30 -he, burdan yox, o biysi damlaımızdan mulağ asardıx. göyden asaırdıx. indi hêş
āsmırıx de. indi hêş muma asmarıx, amma çox asaydıx. indi ōzmüzün iki üş dene
bāvmız vardı. biyilleı, bı yaz, biy iki ildi ğuruluğ oldı. su mu biy az azdı. biyil hêş biy
deste ekin deymediĥ bā. iki zami eĥmişdiĥ, olar da batdıla. ğuruluğ oldı, yolmadıx.

Konuşan: Ehter Zeynelzade / Yaş 65

Derleme yeri: Karabağ 16

-exter xanım, néçe ğardaşın vārdı?

-ğardaşlarım, altı ğardaş_ıdı. biri maşın aşdı tesdîf_éledi. ğaldı bés ğardaşım.
atam yox, anam yox bala. sâbım da ki il yāıımdı ölütti.

ğedim bi dene āğ seğgel ğoca kişimiz vardı; uşaxları meçidin pēnceresinne atardı
5 işye; ğapıdan girerdile içeri. indi valla meçide giden yoxdı de; düz sözü. döt dene
meçidimiz var. ğedim mesem kütdux çiloluğ_oldı, balama déyim. küt gelende götdüx
ğaşdıx ğalayā. orda burda ğerebavılar maşalla hūnellidile, ğoymadı kürd_āşa ğalaya.
çox beter dava éledile, çōx. ğalamız vardı. üsde ğalamız var, burcumuz. bés dene altı
dene burş ğeyirmişdile ğalada. he, orda göçek ğéderdile, mesem difa élerdile.
10 ēmniyelerimiz var ıdı.

ğardaş, indi ğerebav batıt da. ğerebav'da su yoxdu ki. ğedim yaxçıydı. ğedim
buğda ekirdile, arpa ekirdile. ceviz_olurdı, badam_olurdı, üzüm_olurdı; her nemene
désen olurdı. noxud_ekirdile, bē. indi yox, indi yoxdı ğardaş! indi zēmlei, ğedin zemlei
dolanın ba. herkes arpa ekitti béledi, buğda ekit béledi. on sekkiz_ildi, bura ğardaş
15 xoşsālıdı.

toy mesemdi; gelindi bés_ay nişannı ğoyéllar, gelindi üç_ay ğoyélla nişannı
ğalı. gelin var, biy_ay ğoyélla, nişannı ğalı. göçey_onı toy_élille. ona mesem çöreĥ
vérille, şam vérille. sabası gelin çıvadılla ğeşeh, edebnen, merfetinen. ğerebav yaxçı
yér_ıdı; amma ğerebav'un suyu olmadı, cavannar hamı ğétdile, ketterde badımcın
20 eĥdile.

-uşax ki dünyaye gelir, ne iş görülle?

-belirdix. bala onda beleh varıdı. onda beleyinen belerdix. bėşik de varıdı.
bėşıge goyardix. benim özümün bėşiyim varıdı.

-ğedim evlerde kendi mendi varıdı?

25 -belé, benim hele kendim odéy, durur bā. buğda tökerdih, ün tökerdih.
onıldı, bura çörehçixana gelitdi dā. aparardığ, ıssısu'ya aparardığ, salmas'a aparardıla.
ya burda mesel deyirman var, ora aparardıla. orda yüüderdile, getirerdile; gözel göçek
doldurardığ kendiye bir ilecen. bir illıx doldurardıla. gıx yükün, elli yükün gabıydı
kendi. indi durur ba kendi.

Konuşan: Azer Zeynalzade / Yaş 41

Derleme yeri: Karabağ

17

bizim zamanımızda o mōgē ki eslen gız esli, hēş yére gétmezdi, eyleşerdi évde. o mōgē ki izdevac_éleseydi; hēş gine bir_il gälardı, çi iki il gälardı, çi üç_ay gälardı; hēş vede geynatānı geynananı évine gelmezdi. tā ne geder kebin kesilmıyib, toy_olummuyut hēş vede gelin gelmezdi. gélennen sora da vēzifemiz oydı ki hemi
5 geynatamızın hōrmetinde durax, hemi geynanamızıñ. olara xıdmet_eliyax. çé éle baldızlarım_ola, ya geyinnerim_ola, hēş fergı yoxdı. bular da éle bize atadıla, hem de anaydılar.

biz burda gābaxca ki o mōgē ki izdivac_élemışdıx, yēddi il burda gālmışix. dubāre gétmişğ, ağamız ki menteğeye gédibdi; éle o menteğeye gétđıxça biz éle her iki
10 ayda bir gelirdıx bura. onnan sora gēne dubāre üç_il tezden gēne gelmişix gālmışix burda. allah, hemşe déyelle: bu böyüñluxdan eñsig_élemesin. bular bizim servellerimiz_idi.

ağa gūlam, gedimki hūrmetder gālmıyıbdı. o ki hurmeti saxlıyala; geynatanı, gēnananı; ya bilmürem o fāsileler_azalatdı, muhabbetder azalıP; ya indi zamāne
15 çönüPdı. ama bize hēş ferg_élemitdi ağa gūlam. düzdü a, bu éle emmemdi, éle iki gözümüzdi, hēş fergı yoxdı. ya éle rehmetdik mamamna hēş munun mene fergı yoxdı.

bizim_éle o mōgē ki xātireler yaxçıydı, éle o şehir rıza'da gālmışdıñ. yēddi il_orde gālmışıñ. onnan sora ağamız gelib sālmas'da gālıtdı. sālmas'dan sora gelib_éle gūşçı'da gālıb. indi de éle urumiye'de olurux dā. men_özüm sekkiz_il,

20 ağamız düz yirmi üç il éle geribde galıtdı. burda böyümüşüñ vetenimizdi. hêş vede veteni de danammarıx.

emum nîzāmîydi, indi bānşet oludı, elan taksi télfonide işliri. bizim éle öz ağamız da nîzāmîydi, elan bānşet olub meğāzede eyleşiri.

25 buların zamanında erişteynen düyi pişillenirdi. mesem şile goyulurdu, kifte-şorba pişillenirdi. eti ki goururdula, onna ağguş élırdile. sütguymağı pişirirdile. bizim zamanımızda ki indi düydi ya da maḵronudı. day hêş ne guymax yéyile ne de sütguymağı; hêş zat yémille.

Konuşan: Ahmet Muradnejad / Yaş 35

Derleme yeri: Kehriz

18

-kehrizli'yem ve burda da sākinem, kehriz'de ve mütevellidi burayam.

-kendiz ne zaman gurulutdu?

-kendin tārihçesi, o böyühler, o ata babalarımız ki büyürüdüler: bizim özümüz, babamız türkiye'den gelmedi. ve buraya geliT, buraya sākin oluT. ve o déyişler ki
5 varıdı, o gebālêi ki almışdı, ölen de démişdi, meni o merzî ki vardı, öz kendimde
orada guylayın. indi de éle gebri yani, mesem o hamamlarnan kehriz'in arasında heddi
i merzinde éle guylanıPtı. bura, kehriz éle, evvelden éle keşāverziye éle ekinçiliye éle
meşguldı. gabax burda bağāt varıdı, üzüm varıdı; ata babalaamız baxardı, aparardı
satardı. indi biz de éle olan yolını idāme véririx dā. éle bağışine şeşāverzi işşine
10 baxırux. bularda çoxdı hemé reğem miyve vardı. gilas var, eriñ var, alma var, badam
mar, üzüm mar, ceviz var, albalu var, alça var; bü cür. buları da biz ki diyeriñ alça
diyeriñ da.

-toylarızdan, ādet, ne cür meselen toylarda gédelle gız isdemeğe?

-resmi rusūmātımızdı ki éle o gabaxdan ki éle varıdı, biz bégölê gız isteseñ; ağ
15 seğgelimiz ya mesem ağ birçeyimiz, yollarux; evvel élçi géder. bēli cavaP véseler, onda
géderığ éle o bi dene kelle gendinen géderığ orda; éle sindırırux ve bi dene üzühden,
bi dene de şaldan aparrux. diyelle ki bu munun nişannısıdı. muna diyelle mesem get
sındırme. onnan soram, bir iki üç aydan soram, dörd aydan soram toy tutarux ve
ketdini, hammını, fāmili dēvet éleruğ orda, çağırırux ve şam vérrux. bi de ki nahar
20 vérrux getirirux.

*-burda bi nefer dünyadan gédir, buna ne cür merāsım tutulla? Ne cür birbirine
xeber vérilla?*

-ğabağ illerde yirmi il, on bəş il munnan ğabax ki hüzür olérdi, héç kes nahar vérməzdi. o hüzür sahaP nahar vérməzdi. herkes öz évinnen mejmeğ aparardı; 25 abğuşdan, her nemneden nahar aparardı o hüzür évine. onun ğonaxları zatdarı, onnan istifadə élerdi. veli gétđıxca, indi o cür olut ki mescide hüzürreemiz o cürdü ki ğonağı biz aparəx évimize. nahar vérende, hüzür-səhab ğoymérıx aparsın, bélesine ğüj düşsün, xerci çoxalsın; o üzde here bir iki dene ğonağ aparér. orda ki ölümüz ölende biz, car çekérıx. herkes mesem bélçesinnen zadnan gédér ğebir ğazér. ğebir ğazıP getirennen 30 soram ğuylérıx, ğeləyh bu ölü sahabın ğapısında bi dene fātihe vérirğ. fātihe vérennen soram ğeləyh, üş ğüz biz hüzür tutérıx. üş ğün hüzür tutérıx, üş ğünnen soram da ki o adamlar ki da ğelméy, gédér évinde fātihe vérér.

-kehrizliler hara gédille işlille?

-bizim kendimiz éle bəş altı ilin erzinde, çün keşaverziden ekinçiden bi şey 35 çıxmedi, indi ekseren bizim kendimizin, özümüzün; bu kehriz ğedimi bi yérdi ve böyüñ yérdi, buradan kültepe ki var idi, indi bu beğelinde ingılabdan soram oldu bura; ingılabdan soram burda mesem meem fāmilim, em oğlum, zadım gédiTdi. indi kehriz'in yarısı, bəş yüz évi ğederi gédiß şehere, urmiye'ye gédiTdi. ekinçiliñden bi şey çıxmedi. bi de o ingıláb ki bāis oldı, burada bi ayrı bernameler yarandı, ona ğöre 40 hammısı meselen burdan yavaş yavaş, yavaş yavaş indi éle çıxér. yanı bu cür eger gédilse, bu bizim öz kendimiz, ayrı ğeyri bñmi adamnar alar eline; yanı bir, on il, on bəş il çəñmez, eger bu cür ğesse ğabağa.

o adam ki ders oxuyér, oxuyanda oxuyér, ki gédér éle şehir mehere muhāciret élér, çıxér gédér. olar ki ğalér, ğalan da ki burda éle keşāverziye idāme 45 vérér, ayrı bi işi yoxTu. yanı héş baxmıtdı da, yanı éle bura, kende de baxılmıtdı, dölet terefinnen.

kehriz'in muxābıratı éle bi on béş zad_olar ki éle vardı; bergisi de ki éle otuz_ildi, ingılabdan ğabaxda éle bergisi var_ıdı buranı.

kehriz'in ehseriyeti, éle ıuli sünni mesebdi, henifi'diler ve hāmmısı da éle;
50 bizim_o ata babamız démeli: türkiye'den gelmediler. yanı biz_éle éşitmişix,
türkiye'den gelmedile.

burda ğış, serin soyuğ_olar. ğış soyuğ_olar, éle baharda yağış yağar.

-kaç uşağın vardı?

-yoxdı, yoldadı.

55 -adın ne ğoyacaxsız?

-adın da éle intixab_éliyitdile: türki aT ğoyacaix bilesine. he, türki aT ğoyacaix,
türkçe aT ğoyacaix. adın ğoyacaix, aysu ğoyacaix.

Konuşan: Muhammet Selamatbehş / Yaş 64

Derleme yeri: Kehriz

19

kendin tārīxçesinnen... bu ket hêş kesin yadına gelmér. démağ_olar zerTüşt zamanı bu ket gürulup. şah_ismail geliP buları gāuP, gelipler bırda mesken salıpla. kendin tārīxçesi, müşexxes deyil; veli kendin_adı kehriz'di. bi dene çêşme var bilesinde o çêşmeye adın kehriz goyuplä.

- 5 ğız_inen_oğlan ki birbir gördüle sêvdile. ona élçe gédelle; biz, élçi diyerix. biz_élçi diyerix, élçi gédelle ona. élçe gédelle, terefler tevāfuğe yétişdile; gédelle bi yol gızıl, zad_alalla yetireller evvelde. bi dene méhriye danışalla bilesine. onnan sora başlalla toyı. ağ sekgeller yığılle, vireller; meslehet diyerix biz; meslehet_élelle, toyı başfalla. gônşılar da ki here bi dene pul goyar pakéte, bunā enam vérer. bu toy sahabîn oğluna gızına enam vérelle. ya nenenin göyli olmazdı, gızın nenesiniñ göyli olmazdı ya dedesinin; iki nefer ki birbiri sövdüle; bular xelvete salardıla, yapışardı bu gızın golunnan, aparardı goyardı ağ sekgellerin biriin_évine. o ağ sekgelnen bi yol ik_üş nefer yığılırdı géderdiler, bunnan zad_élerdile, tezeden munnan xāstegarlığ_élerdiler, tevāfuğe yétişerdile. gabaxca atınan çıxardardıla, bi dene de uşax goyardıla; 10 oğlan_uşağı goyardıla; gēlnin dālna, terkine. bu mānayaydı ki bu gēlnin_uşağı 15 oğlan_olsun.

evvellerde müşkül_idi serbazlığa gétmax. çoxu gaçardı. cavannar çoxu gaçardı xıdmetden, gétmezdile. gédenner de ki yola salardıla bilesin, géderdi, orda xıdmetin_élerdi. ama indi yo, indi hamı dāvtelePdi.

20 gedim saxlardıla; veli indi da maşın çıxıPdı. iki türü at saxlardıla: biri, miney_ atıydı, biri de ki iş_ atıydı. üzüm_ aparardıla küürsdan'da satardıla atdarnan, ulaxlarnan. araba goşardıla, iki teyerri arab. olara biz_ éle burda bir_ idde gārı diyerdi; bir_ idde de ki araba diyerdi. gannı de ayrı bi dene zad_ ıdı: iki dene öküz goşardıla bilesine ya kel goşardıla. gannı, bi dene éle araba kimin bi şey_ idi; montaha biy_ az
25 böyüg_ üdi.

bi nefer_ öldi, o yaxın fāmillere zeh̄ vırala indi, zeh̄ vırala ki ge, filan kes fōt éliyiP. bular yığılalla, gédelle, mallanı çağıralla geler. meçitde bi bilendiğuyınan ittila vérelle cemaete: filan kes_ allah'ın rehmetin gédib, gelin gebirsannığa, gebir gazmağa. cemaät géder, gebir, baxar hāzırdı. aparalla gédelle, orda defn_ élelle bilesin. gelelle, bi
30 yol hüzür tutalla muna. evveli üş gün hüzür tutardıla serāser; indi ama biy_ az azaldıpla.

bayramlarda biz, mēmülen bizim milletin ēğidesi buyudu ki, nōruz bayramında hēş güne ēgdām élemezdile; veli gurban bayramında ya oruşlux bayramında; mexsūsen oruşlux bayramında; evvel géderıx biz meçiTde bayram namazın gılārıx sobh̄. ordan
35 géderıh̄ gebirsannıxda bi dene fātihe vérerıx destēcemi. destēcemi bi dene fātihe vérerıx, gelerıx; herkes_ öz fāmiliin_ évine géderdi, orda diyerdi: bayramın mübārek_ ossun, taätin gebul_ ossun.

vallah, gedim zamannar gırxe kimin bu uşağı güderdile. güderdile, diyerdile: bu arvadı al_ aparacaxdı. bu zāyman_ éléyéb, bunu al_ aparacaxdı. gırxe kimin güderdile;
40 veli indi onların mefhumı yoxdı. indi éle uşax ki anadan_ oldı, onu yığılille, bi dene aT tēyin_ élille bilesine, vesselam. gulağına allah'ü ekber diyelle, bism'i llah diyelle. böyüh̄ neneler_ olsa, mēmülen böyüh̄ neneleen çox nexşi vardı.

gedim g azaları eyran aşıydı, dolmaydı, erişdeydi;  zleri keserdi xanımnar,  ox da y meli bi g azaydı.

45 burda bi dene ziy reğahımız vardı kendi i inde:  liya diyer x bilesine.  liya diyer x bilesine; veli g ne daş dı  le feğ t. bi dene daş dı, ora  ırxlı  aparadıla,  ırax g yardıla, ş m yandırardıla.

arvatdar, valla, bizim sinnimizden g bax burda; o zamanı ki benim dedem d yerdi: t rkiye ki geldi buraya, c lo'ni burdan  ıxatdı, apardı gezenfer gediinde
50 bağladı topa bilelerini; o zamana kimin bizim arvatdar şalvar g ymezdile, d r. feğ t bi dene b  c r d men kimin bi ş y giyerdile. hetta t rkiyelileen eskerreenin biri d mişdi: g tmişd x bi dene k ye; arvatdarı t mansız dı, kişileri imansız. o zaman bu eskerrerin g c ne bular libasları evez  lerdile.

biri vardı ki, men t rki kitapların  ox oxurdum:

55 işte geldim ah-ı nis n  y g y l,
 lemi g ldı g l stan  y g y l,
t zelendi bağ ı bostan  y g y l,
sen de  yle derde derman  y g y l.
n -bah ra fesli v ersen bil yeg n,
60 b lb l  yler g l i in ah o enin,
sen cef y-  y r ile olma ezin,
n z  der uşşağına her n zenin,
c n ile  ek n z-i c n n  y g y l.

Konuşan: İsmet Menefzade / Yaşı 55	
Derleme yeri: Kehriz	20

iki dene gızım subaydı, bi dene de oğlum subaydı; üş dene. ikisi de évlidi. üş dene gız évlidi, bi dene de oğlan. üçü de subaydı; iki gızım subaydı, bi dene de oğlum subaydı.

gedimnen gız vérelle ere, böyüğe meslâhat_élelle. ağası oldu ağasına
5 meslâhat_élelle, nenesi oldu nenesine meslahat_élelle. meslahat_élelle, gızı vérelle.
gızı vérelle, helbetde ki gızın söhbetinen_élemezdile gedim, bizim döremiz; ağalarnun
ve nenelernin ya xan nenelernin, onların söhbetinen gız ere véreldile. toylarmız da ki
gelin çıxseydi, geynata béli ni bağlardı, selavatınan bağlardı. onu böyüğe göre
éhtiram_élérdile; bu gēlnin bēlin bağlıyala, böyüğe éhtiram_için_idi o. geynata
10 bēlini bağlardı ya geyin bēlini bağlardı ya bi ağ seḡgel bēlini bağlardı da. bağlardile, bi
cür diyerdile, diyerdile: yēdi oğlanı bağladıx, bēlini bi dene gızā.

yaḡış yaḡmıyande de çıxerdile ocaxlara sūtaşı pişirirdile. uşaxlar bi de su
seperdile birbirin_üsdüne diyerdile: allah, yaḡış vérginen. bız, çıxmışıḡ müselleye, bu
sūtaşını pişirmişıḡ, _alla, sen ḡebul_éleginen. ḡebul_éleginen sūtaşı pişirmişıḡ. bı cür
15 su seperdile ya çömçe dolandırırıldı. bir_az herkes su tōkerdi onun çömçesine yaḡış
terefinnen.

bizim döyremizde toy tutérdıx. toy tütennen sora şam véérérdıx. şamı vérennen
pul salédile gızın başında. gızın başında pul salannān sora toy tutéydile, ḡurtuléydile.
ḡurtulānnan sora hena getiréydile gızın_ellerine goyéydile. henanı goyéydile, elleeni
20 bağléydile. seher de ki gelirdile icāze vérmaḡ_içün; gelecaax saba naharda. özininki,
özge ya fāmil ya day_oḡlı, em gızı; bu cürleri. gelirdile ki nahar da véreldile; gızın
nahārnı. nahardan sora gelin çıḡadırdıla, ātā mindirirdile. bi kişi bı yanınnan yapışardı,

bi kiři o yanınnan yapışardı. çün münün_üzü örtüliydı, hêř yanı görmezdi gelin; ata mindirirdile. oğlanın ğardaşı oğlunnan, oğlanın bacısı oğlunnan, ěmsi oğlunnan bi cür mindirerdile. ğız terefinnen mindirmezdiler.

o zaman kı, o zaman bızım dõremiz birden; indi nãmzed dëlle; o zaman diyerdile nişannı ğızler, ěvdeki ğızler yığılsıla, ğédérıx, birden bızım güllü bulağun başına. orda sũtařı ğene pişireler, şaddığ_éliyele, çay ğoyalar. nişannı, ğızler, ěvdeki ğızler, āb-i cemnen ğéderdile o güllü bulax başınā. bız diyerdıx: güllü bulax. kehriz'in güllü bulāĝ'nın başına.

allah, senin üzün_aĝ_élesin. çox da danışdıx, şaşarıx.

cumā axşamı ğéderıx ocaxlara. ocax var, evliya diyelle; ocax var, ensar diyelle; ocax var, çillexana diyelle. orda evvel çilexana'da ğedim gelerdiler, orda iki dene daĝ_avı gelirdi. biri ğéderdi, birin keserdile; ğurban keserdile çillexana'ya. sora bilelerni camahet ğavdı, daha gelmediler.

malımız oldı, mal saĝaruĝ. heyet sipırrıĝ, tulux çalxarux, péndir çalarux, ğatıx çalarux, ğab ğaşıx yúyerıx, partel yúerıx.

ğız istemaxdan diyax, yaxçı xātiredi. oğlan gelerdi, ğéçerdi; ğız ğāpıde ossaydı, girerdi içeriye, çıxmezdi oğlan ğöre. bızım dövremiz_o cür_idi. oğlanā çox özümüzü görsetmezdi, ğéderdıx ěve. oğlan da hêy gelirdi, ğéderdi iki defe, üř defe. bu şirin xātiredi dérem_a. iki defe, üř defe gelerdi ğızın ğapısınnan; çün muna xātir ğehim danıřérem_a. ğéçerdi muñun ğapısınnen. gelseydi, élçi ğönderseydi, dedesine, nenesine diyerdi. böyühlerne meslāhat élerdi. helbetde öz fāmillerne véreirdile; em_oğlusuna, day_oğlusuna, xal_oğlusuna. özgelere véremezdile. çetin véreirdile özgeler ğızı.

molla nesredin'in ğonşısının; dëdi, ěvinde; bızım_öz dilimiz diyāx da; ğuymax pişirerdile. ğuymax pişirit munun ğonşısı. bu durutdı mahane éliydi, arvadı vurut. vurut, ğédit ğonşısını ěvne: arvat, ay ğétme, bilen vuracam. vuracam ğeşme bı yana, ğéc_o

yana. év sahab déyit: malla nesredin, géç, eyleş. téz eyleşib. diyiT: malla nesredin, niye
50 vırésen? diyiT: valla, arvad benim sözüme baxmér. diyit: bax, guymax ğabağında; béle
olmasın, bü cür_olsun dā. götürüt malla nesredin diyiT: yo, béle olmasın, ğoy, bü
cür_ossun. yāğın_öz terefine vére. bu da malla nesredin'in meselesi ağa da.

Konuşan: Güləndam Mecidzade / Yaş 60

Derleme yeri: Kehriz

21

meselem, emi bi xelet_alar, gənşı ayrı xelet_alar. here öz vezfesine göre, eminin xeleti çox_olé, gənşıniki az_olé. meselem toylärmızda ya pullu olan_olar, olmıyan_olmaz. indi de ki meselem sâvdış tutulé. bi cür, meselem xoş_olé; da toylärmızda zehmet çekelle. sâvdışlarmıza köyney_allux; pullu olsa, olar da pul salar.

5 zehmet çekelle, bi cür de.

çarşembe gécesi semeni goyaruğ, ceviz goyaruğ, badam goyarduğ, pul goyarduğ, yumurta goyarduğ, gavurğa goyarduğ. çarşembe günü ot yandırırduğ, her ivranda da diyerdığ: bilemizi gere basmıya.

10 fitil çırağını goyardıx corab toxurdıx, tikiş tikerdıx. uşaxlarmızın paltarın tikerdıx, yamax yamardığ. surfa geyirerdıx.

hena gécesinde de gız_évinde yığılıx, çöreh yierıx, öynerıx, şaddığ_éleriğ. onnan sora xınâ goyanda durrıx hāmımız pul vérrıx, öynerıx, toyı dağıdarığ. yéddi günnen sora, on günnen sora yığılığ bi on_avrad, on bés_avrad, boxça bağlarıx géderığ_onun görümüne. oğlan_évi geler, gız_évinnen_aparar, gēlnin yanına. bızım 15 vaxtımızda gēlni getirennen sora bi dene, iki dene adam géderdi, avrad géderdi; o gēlnin dedesi évinnen üç avrad dörd_avrad getirirdi, şam yierdile, otururdu şam yierdile. şamnan sora durardıla, aparadıla, buları ötürüdüle.

onda ÇörehÇi-xana yoxıydı. onda unnarı dartérdile deyirmannarda, getiréydile. Çuvallara; Çuval diyerdile, indi telis délle; Çuvallara basardıla. xäral tikerdile, kilim iki 20 ğat tikerdile, xerallara doldurardıla, dartardıla unnarı, geylere ğâvvardıla. tendiri yandırardıla xemir_élerdile, çöreh yapardıla. onda çörehÇi-xana yoxıydı. o zaman bu modél_idi.

bizim dövmemiz bi dene oğlan gızı_ştıyét. gız gédét ayrı gız_ıstıyét. oğlana déyitdi:

- 25 -sene sözüm mar. déyiT:
 -nemne sözün var? déyiTdi:

ğapımız yolun_ossun,

ipekden donun_ossun,

teze tutan yārın_össün,

- 30 dōran dōnsün mene sarı yéne.

éle o cūr déyit dā oğlana o cūr déyit:

ğapımız yol_éyledin,

milimizi çerx_éyledin,

indiye kimin yārın bızıydığ,

- 35 indi bizi xelx_éyledin.

onu cavannar, bızım dōrvelermiz hansı gızı ki isteseydile, almasaydıla oğlannar,
olara o cūr oxurdular.

Konuşan: Aziz Cavid / Yaş 21

Derleme yeri: Hamamlar 22

5 bizim kendimizin adı hamamnar'dı. yüz_elli év xānnıvardı. yüz_eli
xānvardan bi iddesi kürt'di, bi iddesi tük'di. bizim kendin işi de ki kullen gaçaxçılıxdı.
keşāverzi çetin_olar. burdan neft gāzoul aparırız türkiye'ye sarı. türkiye'den da parça
marça getireriz bı yana. işimiz_éle bıdı. ketdinin ekseriyet işi bıdı. kehriz'den de bizim
fāsilemiz bi kilométr, kendimizin fāsilesi.

10 bizim kendimizde bi adam ki allah'ın rehmetine gésse, evvellen mesem gelelle
meçitde car çekelle mesem: filan kes allah'ın rehmetine... gétgilin gebirsandığa, gebrini
gāzın. mesem camaet durar, cavannar géder gevirsannığa, gevrini gāzalla, hazırallar. o
adamnar da ki gédelle cānazın gabağına. ya aparallar yumağa. olar da ki aparalla
yumağa tā geyidene bular gevirsannığı hazırallar. telef ki geldi fātihesin
oxuyallar_orda. sora seersi ki mesem gédille mescide, hüzürüne fātiheye. nahara
meselem hemisi gonağ_aparar. çi gırax ketderden ki gelibdi çi öz kendimizden gelibdi;
hüzür sahabını, hāmısın gonağ_aparallar_évlerine. nahardan sora zehmet çekelle, çay
véreller meçitde, xoş geldin_élelle hāmı gonaxlara. gırxımız de ki, bizim ketde çetin
15 gıx tutallar. gere géymax yoxdı bizim ketde. yanı menzur çox günah hēsaplılla gere
géymağı. goymazla gere géyeler. ya mesen, seğgel meğgel ki goymazla, imkansızdı
saxlıyalar.

20 bizim toylarımız da, bi cavanı ki bi gızı ıstir; evvelki toylamıznan bizim bu iki il
ki toylamız ferg_élér. biz evvel toylamızda celman tutardıx. ağa, kişi kullen
gārşığ_olardı. veli indi bizim toylarımızda, bi adamı ki bi gızı ıstedi, géttiler_élçi,
gızı vérdiler, gurtardı tā zamanı ki toydı mesem gédeller bi dene şeyxın, bi dene guran
navarı goyallar_oxuyar, gédeller gēlni götürüP geleller. yanı toy, saz, hēs zat yoxTı.

oğlan_özü beyener. ğalıb_o xānevadein nezerine. pişnahaT vérille, gerax o
bisi teref ki beyenib_oun xānevadesi ne cürdi. gédelle ğabağı. beyensele xānevadele,
25 birbirnen tevafuğ_élesele, gédele ğabağı. tevafuğ_e ki yétişmedile, teref géder ğaçırdar
da. ğaçıtmalar da ki meselen_ teref, oğlan, ğıza ğöl vérér, dér mesel: filan vāxt çıx éşige,
men gelecem, aparım bilen. üş dene cavannan gédır, bi dene xānımnén. gédélleř, ğıza
zeh vırilla mesem: saat onda çıx éşige, men geldim. onda çıkar, miner māşına. aparar
ğoyar_ayrı éve. o évin_adını evvel bir_iki gün démezler ki filan_éve ğoyulub. bi iki
30 günnen sora o év saħabı gelir meselem ğızın_évine, diyeş: senin ğızın bizim_évdedi,
filan kes aparıbdı.

bizim ketde indi resm_oluşdı; uşağı ki olur, evvelinde şırnini dedesi gereħ vıra
ağzına, elinnen vıra ağzına. ādını, ğuran kitabını açilla, ordan tapilla, délle, aT ğoyéller.
özü de dedesinen emisı feğet ğoyar. bāşın da dibden vırilla üçümci günü. üçümci ve
35 yédđi gün bāşın dibden vırilla.

bizim ketde bēzsi var, bir_ilde kesdirir, bēzsi var meselem téz kesdirir; veli
merāsımı yoxdı. bi meselem xānvāde, özü bi de ēmisi zat gelir_ora ki tutar bilesine;
diyelle: kivre, bizim zaTda. o kivreye diyelle mesem gelir, tutar bilesin. xeletdiyelle
bilesin, ğutular.

40 bizim ketTe ğurban çox keseller. ilā ki ğurban bayramında héç xānevāde yoxdı
ğurban kesmiye. yanı hamı xānvādeler, here özüne kesmir. meselem yédđi, sekgiz év
bir_olur, pullanı yığilla bi yére, gédélle bi dene yéke inehden zatdan alilla, getirille
kesille. veli hāmı xānvādele birbire dağıdıllar. hāmmısı birbirnin etinnen_istifāde
élille, ğurbanınnan.

Konuşan: Nimet Ağazade / Yaş 55

Derleme yeri: Başlanbuşlu 23

-ğedim yığışardıx, ketde bi yérde oynardıx. küçede cızığ_ oynardıx, bu cür bēz_ işlerden görerdıx da. onnan sora çöle dar – davar_ aparardıx. baxardın ğēfenin ğabağında uşaxlarnan; pişiTdi diyerdıx; pişiTdi oynardıx. biyi o yanda durardı biyi bu yanda.

- 5 o zamānın resmi valla, üş gün toy tutardıla. aşıx getirerdile. ağ seğgeller bi mēclisde oturardıla, aşıx_ oxuyardı. onnan sora cavannar, böyüh töy getirerdile; calman géderdile bu cür; üş gün dalbadal o cür_ idi.

- o zaman_ acı xātire yox_ ıdı. o zaman çox beter dil-xoşluxlar var_ ıdı. indi dolanmax, o yan mu yana; nem ğēfeye, şehere gétme. o zaman oldu, yığışırdıx; 10 baxırdın; bēş_ altı nefer, bēş_ altı xānevāde éle bir_ évde kürsünün māşında; bu cür, badamnan, cevizden; ğovğa ğourardıla, bu cür zatdardan. baxardın meşğul_ olardıx.

biri bü cür_ allah rehmetine gédende meçitde eyleşille. ğuran_ oxyan getirille, malla zat geliş. heftesin meselem tutalla, üçün de tutalla. yēddisi ğutuldu dā, gét – gel kesiler bēlé.

- 15 ket yerinde éle hamı birbirin görürü. hamı birbirin meselem görür, mesem tanırı. éle istedi, ağasınnan, böyüh ğardaşınnan yollur_ élçi. bezi vérir, bezi vérmir. evvelde kişiler, élçi gédelle danışalla, sora da xanımnar da gene bāhem gédelle. meselem kebin kesme günü gene bāhem, hamısı biy yérde de.

Konuşan: Hacı Yusuf Yar Muhammedi / Yaş 77

Derleme yeri: Merengeli 24

hemin bayramın; fikrimnen çıxmışdı; şal sallamax gedim. çıxardı bu cavannar damlar_üsdüne. ordan bir şal sallardıla éve. axşam_otu yandırardıx küçelerde, damlar_üsde hâ. ot yandırardıx, bu cavannar atıladı munun üsdünnen, diyerdi:

5 -baş_ağrım, diş_ağrım, göz_ağrım; bu da bizim duxturumuz_udı; düş bu otun_üsdüne. sancım, ğuluncanım, bél_ağrım; neğgede; uşağın baş_ağrısı; düş bu otun_üsdüne. ezannan şam_arasında yavaçcana évlerden ğulağ_asardıla. diyerdile:

-ğulağ_asmağı. biden diyerdi:

-bu il bi oğlanı evlendirseydıx, toy_éleseıdıx. o sevinerdi, ğeyiderdi, diyerdi:

10 -men yaxçı éşitdim āyendeni. inşalla, mene toy_éliyecāxla. çerşemmemiz de, o cur_olardı. naxırçımız da, kendin_av seğğelliği da ki o ğoydum ğaldı orda, dédim: erbabın ğörüşüne ğéderix. ğéderdiğ_erbab ğörüşüne. erbab ğörüşünnen çıxardıx, kehxudanın ğörüşüne. hereye bî kelle, iki kelle ğend_aparadıx. dest-e cem_ā, hēresine iki kelle. ordan da āxırda gelerdıx mallağın_évine. bi kelle ğet de yā indi iki dene mallaya vérerdıx, ki meçidimizde mōyze élerdi. oruşluxdan da oruşluğa yığışardıx, bu 15 zamannar manla meçitde danışardı. şerietten, meselen:

-bala namaz budu, destemaz budu, namaz ğılmax bu curdu, şeriyet bu curdur. meselen āyendede filen muştéhéd, bunu yazıb risālede. oruşluğın da söhbeti o olardı. ordan bu yana ki oruşluğumuz ğutuldu, oruş bayramında, herkes yığışardı gelerdi bayram ğünü meçide. gedim bilerdile; meselen; sabā fitir bayramıdı. gelerdıx dest-e 20 cem, namazı meçitde ğılardıx; eger etrāfı da ğelseıdı o biri ketden, malla olmasaydı, fitir namazı ğılmasaydıla; yığışardıla bu kende. bu ket böyühdü. orda dest-e cemî fitir

namazın ğıldıx, géderdıx, bu iftar_élerdıx. iftar_éliyennen soğa géderdıx géne
gebir_üsde. bi fâtihe vérerdıx. bir_āye malla ğuran_oxuyardı, gelerdıx. o da, o
beyramımız_ıdı. ğurban beyramında ki éyd-i ğurban, hecler, heresi bi ğurbannıx
25 keserdi. paylardığ_évlere, ğapı – ğonşuya; haraçā görseydi. indi, on_év gördü, yirmi
év gördü. o da bayramımız_ıdı. indi de elhemdulla, vezimiz xoşdu. keşaverzimizin
vezin, feğet bir_éz cinsimiz yaxçı alınmır. indi eriyimizdi ğalıb, elān satammırıx.
almammızdı ğalır, satammırıx. ğud-i kimyāmızdı baha oluP. sularımız gédiP dērine,
ğuyulara. ğuyulardan suyu çıxağdırıx, çox ezaba düşürux. indi vezimiz bir_éz; bu iki
30 ildi; dalıdı.

hacı sayyat masalı

şehr-i bidniz'den bir nefer, eli var_ıdı. eli adını, geliri bu iran'a. gelir iran'da;
onun_ağasının adı hacı seyyāt_ıdı. hacı seyyāt öluna vesiyet_élér:

-oğul mehemmet! dēy:

35 -bēlé! déyér:

-men gēdiřem mekke'ye.

buların_ölādı olmazdı, häcı seyyāt'ın. gēddi tezeden bu evlenmeĝe. allah taāla,
muna soraki xanımnan bir ölat verdi. allah'ın mehebbeti cūşe geldi, ğedimî xanımdan
bir uşaĝı oldu. ya oldu, olmadı dēdile:

40 -hacı seyyāt'ın filan xanımnın bir_uşaĝı oldu, adın ğoydula tapdıx. dēdi:

-arvat, da bizim bu veli vesimizi bu tapdıĝ'ı éliyecaıx. tapdıx, bizim her
nemenemizdi. oĝlumuz mehemmed'den yaxçı budu. bir ğızının_adı peri'di, bir_oĝlu
mehemmeT'di. bir_oĝlı tapdıxdı; çün_özge neneden getimişdi. bular gelille çıxılla
iran'a. iran'nan o zaman ğāvranan, deveyne tācir malı ki gēdirdi gelirdi, gēdir, geli
45 yétirir. mekke'ye ki bular hareket_élir, hacı sayyat déyir:

-oğul tapdıx, bu vesiyetim seni ossun. gelende ğurbannığımı kes, ğédende yola sal, ğonaxlarıma mehebet_éle; çayınnan, çöreyinnen hāmısınnan...

-baş_üsde! bu tapdıx ki o vex dédiler:

-hacı seyyat mekke'den geliş. oğul tapdıx, sen meşğul_ol, ver vesāili cemle. aĝ
50 seĝĝellerden bi üş dördü dēr:

-tapdıx! dééy:

-he! dééy:

-gede, özgeden de adama dede olār?

-néce? dédi:

55 -sen, hacı seyyāt'ın_oĝlu deyilen, seni meçiTden getiriple, élééple oĝul. hara bırxırān sen peri'ni. bu sene nā-mehremdi. peri'ni al, hacı seyyāt'ın malına sahab_ol. bu, el_atır ki peri'nin dōř – başını bi elleştire. dééy:

-çekil dalı. sen mene bacı ğardaşıx. dedem vesîet_éliyib. bu istiyib bunu tuta ğucaxlıya; elinde bardax var_ıdı, éle hé; tapdıĝ'ın tepesinnen birin vırır. tapdıx başın
60 baĝlér, ğédér hacı seyyat, dedesinin ğabaĝına.

-tapdıx bala, bē niye sen o cur olub, başıyı niye baĝlamıřen? dédi:

-be, éle ğızıy var da. ğızıy; benim; özge oĝlanlarıynan danışırdı, dédim:

-niye onnan danışıren? sen benim bacımsan. meni vérdile, olar vırdı. eli xan, déyir:

65 -mehemmed, men éve yétiřenecen tapdıĝ'ın_iri sümüyü arpa kimin_ola gere. çün bu xeyānet_oldu. tapdıĝ'ı gereĝ béle éliyen ki day ğıyāmetde de sümüy de tapılmıya. geliş tapdıĝ'ı; hacı mehemmed, oĝlu da hācı olub ha; aparır bir cengelde bunu vırır, yaralır. bilexire déyir:

-öldü dā. ölüm halındadı. bu ğalır, tapdıx burda cengelde. o yannan eli xan'ın
70 ğızı, çıxırı ğoşunnan dolanmağa. gelille, ğoşuna döresine destur vérir:

-dağılın, bi su tapın, çéşme tapın, su içex. görülle bēlé, bi dene ağaş var,
ağaşların altında bi çéşme var, su. camahet tökülür gelir, çéşmeden su işmeye. hemen
ğızı aparmışdı; men, iştiba éledim, dédim: tapdıĝ'ı aparıb. ğızı aparıb öldürmüşdü;
orda iştiba éledim de. gelir ali xan. béle baxanda at, su içe, işmir, çekilir dal dalı. dé,
75 atı tepihlir, niye su işméy. béle baxır, görür bir adam eksî düşüb, suda adam görükür.
başın ğözuyanda üsden seslir bir ğız, déyér:

-men, nā-mehremem. mene baxmaginen. üryanam. bir şey at. men bürünüm,
sitārimı örtüm, gelim. bu gedim şahlarda ābā olardı. bulardan birin çıxardır, yollur. ğız
bürünür gelir. dééy:

80 -sen, burda niye ğalmışayn. déér:

-hāl-i hékāyet bu cür olub. meni dedem bu hālā salıb. ali xan déér:

-indi ki bes éledi, ge men seni aparım duxtura. türkiye'de yaxçı duxtullar var.
şehr-i bitliz'de toxtadım. déme, şehr-i bitliz de bu ğızın dedesinin şheridi. gelir munu
ki apara toxtada; ğoşuru ğoşunnan barabar; ğeyidir ovan'a. ovan'da munun yaraların
85 toxtadır, temizledir, ki géde bitliz'e ğonax. bu yannan tapdıx da olub oğul da. ğız gelî
veset-i merzide; türkiye'ynen iran'ın merzinde ğere oğru olur. bular tökülülle, buları
çapala; bular, ğaçır dağılır. o ğoşun ğaçır dağılır. bu ğız, özünü vırır biyābene
ğerenguluxda. dēy, bu yana ğaçılla, o yana ğaçılla; hemen ğızı gelille bulam elinnen
alala hā. ğız, gēdi yétirir, gecenin bir vexti görür bi ışıx geli. özün vırır o ışığa. görü
90 bēlé; bi dene çobandı, çayı, çöreyi, évi, zindegannıĝı, davarı, hemendi. orda yétişir, bu
çay – çöreĥ yemeğe. çoban, téz çebnein salır altına, dēy:

-ĝıyāmet gününde sen benim bacım, men senin ğardaşıyñ. bu çoban durur,
hemen peri'ni aparır tōşurur nenesine, dééy:

-nene, bunu men çölden tapbışam, özüme bacı élemişem. éle doğurdan bacımdı.
95 bu ğız, bir gün çıxır, meselem o kendi beletdir. bir gün çıxır o kendi beletdir. bir güne dééy:

-baba, men çoban évinde ne vağaça galacam. démer, éle o yérdedi; tepenin dalı şehr-i bitniz'di, öz şehelleridi. ğız, durur gédır, başırır şeherin bir gūşesinde, bir aşpazxananın ğabağında durur. aşpaz déyér:

100 -bala, orda niye durmuşayn? libāsın evez éliyiP hā. bir kéçel bōrk, cırır paltar; o ğız libāsınnan çıxıb girib oğlan libāsına. kéçel oğlan olub. dééy:

-bala, meni boğazıma işledin, men ölmüyüm acınnan. déyiple:

-éybi yoxdu. çün ğız bā-selğeydi, bular bilmiydile ğızdı. ğelbiden bu ğız ıdı, ğız évin işine, aşbazlığa vārid idi. o ğeder ğezānı temiz pişirdi, temiz düzetti, bu
105 seslendi. dédile:

-hemen mehemmed'di ki hacı mehemmed, hacı seyyāt'ın oğludu ki bu musavırxanada hütél ğoyub, hüteldi. ğız, amma o şikildeddi, tanımılla; ğız amma, tanır. gelir, ovannı āli xan, düşür çöle perin axtarır. çoban gelir éve perin axtarır. mehemmed dūbāreden peri'ni axtarır. yo, bi dene tācir, peri'ni axtarır ki nāme vére.
110 şehr-i bidniz'e girende bir nāme yazır, yapışır ona, déér:

-éy geliP gédenner, bu nāmeni eli xan'a yétirin, ovan'da. tācir, tā nāmeni görür, dééy:

-menim burayā gétmeğim, ticāretim olmadı. ğeyidirem, bu nāmeni aparam vérem ovannı eli xan'a. eli xan'dı, çoban'dı, hemen tācir'di; bular dest-e cem üçü de ne
115 bibire üreh sözlerin déyélla, ne bibire déyélla:

-sen nemeneyen?

-men nemeneyem? üçü bâhem her yérde; devriş meselesi var, devrişler baxardı, mēreke ğurardıla, indi de var, ilan_onatmax, nem nemene, zencir ğırmax. bular déyéлле:

120 -эле hey yérde olmuş_olsa, peri'nin ğātilin biz burdan tapabillıx. yétişille hemen yére, ki tamaşaxanaya mereke ğurupla. ğız dééý ustasına:

-ağa mehemmed, icāze vér, orda bi tamaşaxana var, men de gédim bi tamāşa éliyim.

-oğlum, bir_az téz ğeyit.

125 -çeşmi! ğız gédi görür eli xan ordadı, çoban ordadı, tāciri tanımır ki o nāmeni tācir_aparıb. ğız geli dééý:

-ağa mehemmed, bu ğéce hemen o pehlevani getireceyn bir ğonax. benim_onun nímāyışlarınnañ xoşum geldi, hemen eli xan'ın. çoban dêr:

-men, eli xan'nan ayrılmam, men de geleceyem. tācir dêy:

130 -men de gelecem. üçü de buların gelille, hemen yérde ğonağ_olulla hutélde. hemen ğız, ovan'da nemene ğeza pişirerdi eli xan yierdi; ya naharın ya şamın; hemen ğezānı pişiri, ğoyur_eli xan'ın ğabağına. eli xan, ğāzanı ağzına ğoymağ hemin; görür, bu aşnadı.

-bu élebil, benim o zaman ğāzalarımı yéerdim, hemen ğāzadandı. bular, bi fikirleşille, ğéce gelir_araya. ğéce ağa mehemmed dééý:

-siz üçüz, ğéce de bize ğonağız.

-çeşb! ğéce bular gelille bi dene otağa. hey yéri ğız destur vérir, berkidille. déyéлле:

-héş kes çıxmıyacağ_éşiye. bular başlılla orda birbiri tanıyala.

140 axşam_olar, tapdıx gelir bazardan.

gutulmasın sériyağı bu azardan,
 gohum, ğardaş saldı meni nezerden,
 ğalmışdım cengelde yaralı devrîş.
 kehlik kimin men de çıxdım daşlara,
 145 ğorxudan çıxmışdım men ağaşlara,
 géce urca oldum men de çobana,
 ğalmışdım cengelde yaralı devrîş.
 seher seher çıxan dan ulduzuyam,
 kéçen aşıkların söhbetiyem, sazıyam,
 150 adım peri'di, hacı seyyat ğızıyam,
 ğalmışdım cengelde yaralı dervîş,
 istirsən, görsedim camalı devrîş.

 da burda na-mehrem yox_udu. eli xan_ıdı, ěriydi; hacı seyyat dedesiydi, hacı
 mehmed ğardaşıydı, tapdıx da ki övéy ğardaşıydı. éle camalım görsedim; bu borkün
 155 zadın ğoydu yére. hacı seyyat baxdı öz ğızı peri'di. munu yollamışdı bidniz'den ki
 öldürele, bu sālimdi. eli xan kesir ğapını. bi nefer, vezir déy; onu istirdi apara:

 -men bi aftafa götürüm gelim. çoban, muna bi ağaş:

 -köpéy_oğlu, benim bacımı hara aparmışen? çoban vırır, munu ğeyterir dalıyā.
 eli xan, o üş neferi öldürür, gelir, dubāreden peri'ye bidniz'de bi dene toy tutur. hacı
 160 seyyad, munu mehnil – kécavaynan dubāreden yola salır şehr-i ovan'a. yollur eli xan'ın
 öz şehrine. sağ_olun, biz de sağ_olax, siz de sağ_olun. yorulmıyasız.

 -bu kend cengelliy_iymiş. meselen tamām, héyvānat, beşer yox_umuş.
 ğalmışdı bu cür_o dağların cengeli kimin, cengelliğ_olur. bizim esli dede babamız,
 sayıngala; indi tıkab_olub; sāyıngala'dan gelmedi bizim babalarımız. çun mal –
 165 davarçıydıla, élat_ıdıla, bular heşemdar_ıdı. māl_o davar, ineg, gamış. buları

getiriPle, dé bu kend,  o kend, o k  nd; geliPle bi ba   alıPla torpa  gala var; orda  eggulu  ebisannı ı diyerix; orda. orda baxıPla buların gene    inemm  . bu h  yv  natı y  r b   y  r olmur. geliPle y  tiriPle   r  Ple bura derya kenardı. ne  eden derya var, h  yvanat   decex yayıla, otdana. bular  o bir bi  cemahat yı ı ı  burda bina salıplar.

- 170 indi bin  bilmirem y  z min  ildi; d  rt y  z n   e ildi bura binyat  olub. esli k  k  sayı  gala'dan gelmey  . yı ı ı la, burda ba lıyıPla bu davar, mal, h  yvan; bu ot  ala ın yiyennen sora me   ul  olub biri ke aver ılı    liyib, biri maldar ı    liyib, biri damd  r   oyub. e z-i be-h  z  r, here biy dene i  ba lıy  . bu i leri   r  ple. onnan sora bu kendin t  rixin bilmirem ne m  ddeti;   n savat  m yoxTu, t  rix de... b  -savatam, 175 savat  m yoxdu axı benim.

Konuşan: Beşir Rahimi / Yaş 69	
Derleme yeri: Merengeli	25

bi adam_öldü, fõt_éledí; géderıǵ_onu defn_élerıx. ğeyiderıx, gellıx évleene.
fāte vérrıx, baş saǵlıǵı vérrıx. üş gün oon hüzürün saxlarıx. üş günnen sora (ğedim
diyēdile: yaxa bağla) yaxanı bağlardıx, diyerdıǵ:

-alla, rehmet_élesin.

- 5 indi, biz_özümüz keşāverzıx. bahar yeri sürrüx. evvel keline sürerdıx,
cütünen, déh déh ğalan déh déh, öküzünen. indi dérexTır var; sürrüǵ_ekerıx. buǵdasın
biçerıx, xermende döyerıx, getirıx kende. vérrıx silveye buǵdanı. çuǵundur ekerıx
vérrıx kerxanaya; çuǵundur dartan. ordan bilemize pul vérelle, evezine ğet vérelle
getirıx. burda çay_içerıx, teşkilat ğurrux, kēf_élerıx. ketde bağımız var, bahar
10 ğazarıx. mövlerin başlaǵın heras_élerıx. onnan sora götürrox, verezan ğaşarıx, bu cur
diyerıx. üzümlei bir bir düzerıx yere. olar ğuruyar. biz_ona sebze diyerıx. aparrıx,
méydanda satarıx tācıra. pulun_allıx, getirıx, kēfınnen xeşlerıx.

uşaxlıxda xırdaydıx béle. kel yāyardıx. onnan sora cüt_élerdıx. kelleen ikisin
ğoşardıx bırbirine ā. bî baş géderdiǵ_o yana:

- 15 -déh déh balam.

yekin_ekerdıx. bu cürüdü ha. yél yél diyerdıx kele:

ezizim_éy néynim sene eee,

yar düşüP méylim sene eee,

déh éh balam, déh déé,

- 20 na man dölsem, üzüm dönsüün,

sen döndüyü, néynim seneyyy,

déh déh balaaam.

-uşaxlara nasıl ad goyarsız?

25 -uşaxlara ad goyanda, yéddi gün olanda uşağı bu cur allıx ğucağımıza. sā
ğulağına ezan oxuyarız:

-allah'u ekber, allah'u ekber. döt yol diyerix. bu biysi ğulağına da iğāme diyerix;
iki yol, iki yol. uşağı öperığ üzünnen, vérrıx mamasına. bi enam da mene vérelle,
diyelle:

-ağzıyñ var ossun.

30 ğedim biz, küleşı tökerdıx xermene. evvel orāğnan biçerdıx. bağlardıx bileleen.
biz ğannı diyerix, siz dieşsiz araba. arabaynan çekerdıx, tökerdıx xermene. bi dene
aacırdı taxardıx yére. küleşı bu cur döre dizerdıx. atdarı ğoşardıx, oları bu cür döyerdıx.
yığardıx xermene. yığannan sora başlardıx:

-filen kes, ge büyüñ mene medet vér, filen kes mene medet vâr. munu biz
35 sourardığ atardıx. yél de gelmiyende diyerdıx:

-filen kes keçel yél gelsin. sourardıx, baxardığ o yanna biçinçi geldi.

-ağa, meem heğgimi vér.

ğaPlamız vardı. bėř dene vérerdiğ ona. bi denesin iki denesin vérerdıx;
salmānı üzümüz ğırxardı; ona. biy ikisin vérerdıx mallaya; meçidimizde oxuyardı;
40 ona. ğalañın da getirerdiğ éve, aparardıx dermana. derman vardı, suynan işlerdi.
tökerdiğ o dartardı. yühlerdiğ arabaya. getirerdiğ évde:

-xanım getdim unū. dierdi:

-elleyiñ ağrımāsın. xanım biy az su tökerdi ğaba. suyu tōhdi götürerdi muna
unu tökerdi, ğatışdırardı, ... élerdi élerdi, xemir élerdi. bulai lumbalardı ğoyardı
45 yaanna. götürerdi bi dēn de bu yékeñde lavaş lapan diyerdix. onu üsdüne salardı, béle
şaplardı tendire.

Konuşan: Kardaş Ferhadzade / Yaş 86

Derleme yeri: Merengeli 26

gıreydim meçidiyen ğılaydım namāzın,
dolanaydım başan, véreydim yazın,
yeddımcı imamzada imam musé-yi kāzım,
sekgizimcinnen ğal xeber déyim.

5 ğılın namazı, ğoymayın ğāza,
ğāza ğılana vérelle ceza,
sekgizimci imamzāde ğerib ğāğa imam ğıza,
doĝuzumcunnan ğal xeber déyim.

10 bu ğörsenen savalan'ın daĝıdı,
şemde yanan bé-namazın yaĝıdı,
doĝuzumcu imam mehemmed teĝi'di,
onumcinnen ğal xeber déyim.

15 aşdım béhiřdin ğapısın, ğörsendi baĝı,
üsdüne sekib süsen zübbül yapraĝı,
onumcu imamzāde imam mehemmed neĝi,
om birimciden ğal xeber déyim.

seher seher dan yélleri esdi peri,
düşmannarun gözün kesdi peri,
ombirimci imam imam hesen esĝeri.

Konuşan: Süleyman Haşımzade / Yaş 55

Derleme yeri: Balov

27

allah'ın adıyla. men süléyman hâşımzâde'yem. iran'ın urmiye şehrinin balō kendinnen. balō kendi, urumiye'nin şumal terefinnen hudūden sekgiz yarım, doğguz kilométriyinde yérleşib. men tegriben yirmi bés il bunnan ğabaxdan balov'dan çıxıp şehere gelmişem. urumiye şehrine gelmişem; ama urmiye şehrinde hem balō kendine
5 yaxın olduğuma göre hem de balōlu olduğuma göre men éle her hefte démağ olar ki balō'a géderem. ve orda fāmillerimi, ğardaşlarımı, bacılarımı, ata anami orda görerem bilelerin. ve bağımıza baxçamıza başvurram. ona göre de éle balov'dan ğāfil deylem.

menim indi elli bés yaşım var. ve elli bés il bunnan ğabax balō kendinde dünyayā gelmişem. balō kendi, elbetde bahar feslinde, baharın axıflarında ya
10 yayın evvellerinde; deĝiğ tārixî müşexxes deyî; éle bağda dünyaya gelmişem, üzüm bağında. bizim kendimizde balō kendinde cāmaat éle mēmülen üzüm bağıynan meşgul oluplar. yanı bağ çoxdî. üzüm bağı, bizim ketde çoxdı. sora sōralar da, yanı yirmi bés otuz il munnan ğabaxdan bu terefe yavaş yavaş alma, eriñ, gilās, gilenar ve muxtelif ağaclar, bizim kendin yéllerinde ekilip. ve ğovun da ğovun ğarpız da bizim
15 kendin o ümde mehsullarinnandı ki hetta balov'un ğovuni ki indi mütēssifāne yoxdı ve emele gelmir. yanı o hava deyişmeleri bāis olup ki da o ğovunnar emele gelmir. balov ğovuni, bizim memleketimizin çox yéllerinde meşhurdu eslen. ve bezileri o satıcılar ğovun satanda; muna xātir ki belke müşterini celb élesinler; diyardile:

-burda men, balōy ğouynı satıram. ama indi o balō ğovunı da emele gelmir
20 mütēssifāne. her halda men, elli bés il munnan ğabax balov'da dünyaya gelmişem. atam abdulla, nenem menzer ve hâşımzâde de ki erz éledim; şōretimizdi.

atamun atası nurulla ki bilesine de dadaş emi diyerdiler. ve dadaş emi, balov'un böyüh şāiri miskin'in hem-dōresiydi ki miskin, şāir miskin'in meclisinde oluP. ve bu böyüh babam, miskin'nen bize çox tērifler_éliyip ki. éle bu meseleler bāis_olup ki şāir

25 miskin'in bi kitabın men_özüm yığıP topluyub ve munteşir_élemişem “gözelliĥ neġmekārı balōlu miskin” invanıynan. her hefte urumiye radyosunnan ve soralaş da urumiye tilvizyonunnan pexş_élemişem, oxumuşam ve cemaetimizin nezerine çatdırmışam. ve bu menteġede, yanı ġerbi azerbaycan'da éle çox cemaāt, meni bir bayatıçı kimi, ya bayatı oxuyan kişi kimin adlandırıllar.

30 -kimdi?

-bu, bayatı oxuyan aġadı.

balov'da bu toy merāsimi; toy diyende bilmirem, siz bilisiz de; toy biz düyüne diyirix burda. balov'un toyları da bizim_azerbaycan toylarınnan çox fergli deyî.

bir_az fergî şayed bēzi yéflerde ola, çox fergli deyî. ġız_oġlan ki birbiri gördü

35 beyendi iş yérinde, çölde, baxçada, bağda gördü beyendî; teġrîben démaġ_olar ki balov'da resm bunaydı ki, bunadı ki oġlan sey_éliye serbazçılıġın da ġurtara, sora teġriben bir_az müsteġil_ola, bir_az_özün tapa, ayaġ_üsde durabile; onnan sora gele évlene. düzdü, bēzleri herden iştibah da élille ve gelille bé-vex yanı vextinde évlenmiller. serbazçılıġın_élememiş ya bi iş tapbamiş ya bi öz_ayaġı üsde durmamış

40 da évleniller; ama mēmülen resm bunadı ki cavannar, bir_az ayaġ_üsde durmayı bacaralar, sora gelele évlenele. éle ki oġlan ġız birbiri beyendiler, oġlan, yavaşça meselen bi xalasına ya dayısına ya emisine ya bi doslarıñın birine yavaşça diyer ki; utana utana; ki baba benim dede neneme déġinen ki filan ġıza élçi ġéssinner. men, isdirem_évlenim. her halde duralla gédelle élçi. élçi de ġétmaġa evvelde élçi

45 gédip_éle fōri démezle biz gelimişġ, ġız istiyax. evvelde bi neferen bi xeber göndereller ki biz istirix bi size muzāhim_olax, gelax bi évize. teref de alınar da ki

menim cavan ğızım mar. bulanan benim axı da birbirne irtibātımız yoxdu ki, hetmen
bi cereyan var. cereyan da hetmen élçilıxdı. fikir sal-çıx éleller. meselen ya diyeller:

50 -fêlen bizim vexdımız yoxdu, meselen, sebréleyin, meselem pāiza kimin
sebréleyin bağ – baxçadan ğurtulax. ya da ki diyelle:

-gözümüz üsde, gelsinne, éybi yoxdu. her halda bu cur cereyannar

berġuzar olannan sora durallaş üş döt nefer, evvelde az, evvelde üş döt
neferen; dededi, nenedi bi de emidi, bi de meselen emi xānımıdı; duralla gédelle o
ğızın évine.

55 -he, filen kes bu cur dā, dedi:

-allah'un emriyinen, péygemberin şerînen, bilexere dünyadı. bi ğız,
bir oġlanındı. siz, eger icāze vérsez, biz oġlumuzu nökerçılığa size...

60 olar da diyelle ki xop, çox semîmi olsalar göresen diyelle ki hêş mesele deyi. ğız
da sizindi, oġlan da sizindi. tesmimleri siz tutun. bu şerayıtta o evvel söhbetder géder,
sora ġeraflaşalla ki ağa, biz, resmi gelecaax da size. resmi gelecaax da behs éli yax,
söhbet éli yax. sora ġerallaşalla, meselen diyelle; gelen hefte filan gün oġlan évinnen
on bês yirmi nefer yığılar. ğız évi de özüne tedārük görer, özüne göre çaydan,
şirnidən, miyveden, filanna. oġlan évi de bi böyük gülünen bi de bi böyük şirni
ġutusuynan duralla gédelle ğız évine géce. mēmülen géce şamnan sora bu iş olar.

65 Kédelle eyleşeller. ğız évinnen de gene o başbılırleri, o tayfanın böyühlerin çağırallar.
eyleşeller, iki teref söhbet éleller. ve bu söhbet arasında; burda bi başlıx meselesi
var, başlıx da ibāret olur. burda fars dilice şirbeha, yani süt pulu, ananın sütünün pulu,
bizim kendimizde ve bu mentegelerde başlıx diyeller buna, başlıx parası, başlıx pulu;
orda başlığı danışallar. ki elbetde danuşardılar hā démağ olar. çünkü, indi yavaş yavaş

70 bu başlıx da aradan gedir. da balō kendinde de yavaş yavaş aradan gēdi. eslen başlığ alan yoxdı, çox az. gəbaxçaları ama başlıx hemişe olardı. başlığı da alardıla gēne toya xēşlərdile, gēne heman ğıza xēşlərdile her hālde, cēhize filana bu cur şeylere. bi yol başlıx danışılar, cēhiz danışılar, nem gızıl danışılar:

-ğıza bi béle ğızıl alacaxsız, bi béle zînet, bi béle libas fālan. bu cür şeyler
75 danışılardı ve danışılar. ve sora ğerar medar ğoyular. toy zāmanı ve kebin kesme zāmanı ğerallaşar. soradan çıxalla geelle. bēş ğün üş ğünnen sora kebinin keseller, toy merāsimi başlar. o zamannar ki benim yadımdadı, toŷumuz üş ğün olardı. balov'da üş ğün toy olardı. bir ğüne diyardıx xelvet ğünü. xelvet ğünü: xelvet keleme farsî kelemēdi, yanı boşlux ğün, yanı hēş kes yoxdī, özge yoxdı, xelvet yanı hēş
80 kes olmyan ğün, yēni adam az olan ğün, ona diyelle xelvet. o ğün de hēş kes dēvet olmazdı, çağrılmazdı. éle toy sahapları özleri ivde getir götür élərdile. ğab ğaşıx yuyardıla, évi yığışdırardıla. bi de bi çalgıdan zatdan olsaydı, bi oxumadan, çepihden filannan olardı mesem öz aralarında. o ğün ğurtulardı. ikimci ğün, henā ğünü diyardılar. henā ğününde de yavaş yavaş ğonaxlar çoxalardı. çağrılannar gelerdi.
85 nahar vérilerdi. ğeçe de ki henā ğeçesi olardı. henā ğeçesi, bu ğünün ādı henā ğünü ve henā ğeçesi ğoyıldığı illeti budu ki o ğün de ğeçe dāmādın el ayağına hēna yaxardılar. ve ona ğöre de bu ğüne yanı ikimci ğüne ve ikimci ğeçeye, hāna ğeçesi ve hāna ğünü diyardılar. ğonaxlar da bu ğeçe, mexsūsen hāna ğeçesinde tamam ğonaxlar çağrılardı gelerdi toyda eyleşerdiler, şamı yiyerdiler şamnan sora çalardıla oynardılar.
90 ve bizim kendimizde balov kendinde hüseyñ nūrîzāde adında ğoval çalan, tebil çalan, davul; ğoval çalarımız vardı ki ittifāĝen éle bu hüseyñ nūrîzāde, benim özümü xalam eridi ki ğocalıd da ğoval çalmır. bu azerbaycan'ın lap ğözel ğoval çalanı ki onun ğoval navalları zebt élemişix, vırmışix navara saxlamışix, béle ğözel mūsîgilerden de üreye yapışan mūsîgilerdi ki onun çaldığı ğovallar. ve sultan eli adında
95 da bi düdehçisi var ıdı ki bularun düdeh ve ğovalları vāĝien çox béle üreye yapışan ve

gözel mûsîği kimin de indi istifade olunur. biz, men_özüm yığıb saxlamışam. goval
çalardı, düdeh çalardı. calman géderdiler. calman yallı géderdiler cemaät cavannar. çox
güzel yallı gédenner calman gédenler var_ıdı bizim kendimiz, balō kendinde. bu hāna
gécesi, yanı şamnan sora ki gonaxlar şamı élemişle; gonaxlar içerde bir_az kāman
100 gavalnan çalib_oynardılar. sora başlardıla, toya olan hedyelerin véderdiler. sora ordan
çıxardılar heyete. heyetTe ya küçede bi boş yerde başlardıla cālman gétmağa,
çalib_oynamağa. géce saad_on_ikiye, bire, ikiye kimin çalib_oynardıla, cālman
géderdiler. onnan sora hemun géce bi de gız_évinnen_oğlan_évine xon gelerdi.
hätta, goval, zurna, govalnan_oyınıyannar, cāvannar géderdiler. ketde küçelernen béle
105 çala çala géderle gız_évine. ordan xonnarı, texte xon ya mejmehi, sînî, mejmehi,
şirnileri ve dāmadın libasların o xonnarda goyardıla üş dört nefer cāvannardan başlarna
getirerdiler_oğlan_évine. ve xon merāsimi de olardı, yanı xonnarı... orda saldış,
solduş meselesi gabağa gelerdi. cavannardan, o toyun beyi, mejlisin beyi, dāmada;
sağdış ve solduş_intixāb_élerdile cavannardan. sora o xonnardan şirni vérilerdi
110 bilelerne. xonnarın_içinde iki dene köyney_olardı ki biriñ virerdile sağdışa, birin
solduşa. sora xonnarın şirnisin dağıdardıla mejlise. ve xon merāsimi de gurtulardı.
hānasın da goyardıla bi gıraxda galarđı ki meclis gurtulannan sora dāmādın yaxın
fāmilleri yığılallar; henā merāsimi yeni damadı eline hena goyallar. ve gécenı yatallar tā
sabah da ki toyun āxır günüydı. o güne de gelin çıxma günü diyerdiler. axşama kimin
115 heyetTe çalardılar_oynardılar, cālman géderdiler. ve axşam başı da ki yığılıb géderdile,
gelini götürüb gelerdiler. ki mēmülen o zaman ki benim yadımdadı otuz bēş, gırx_il,
elli il bunnan gābax, bizim_uşaxlıx zamānımızda; da māşın zaT o şerāitde yox_ıdı ki;
gēlını gēdib maşınnan getireler, atınan getirerdiler. mesem_arabaynan getirerdiler. ya
yol yaxın_olanda, o küçeden bu küçeye olanda éle piyada getirerdiler. éle yerde gelerdi
120 gelin, dōresinde oynıya oynıya getirerdler. sora sora yavaş yavaş maşınnar çıxdı dā bu

teçhizat çoxaldı ve gelini mindirdile māsına ve düdeh çala çala, buğ çala çala küçelerde, filanda şeheri dolandıla, o yanı; bu yanı dolandırdıla. gelin getirme bu şerāitde oldı. ve gelin gelende küreken_évine bi elli métir, yüz métir galanda gēlını dayandırardlar; küreken çıxardı doslarıynan dam_üsde; dam_üsden üş dene alma atardı gēlnin başınnan. ve almanı da sey_élerdi ki gelin duran yérden de belke bi elli métir, yüz métir_o terefe atsın. o terefde düşerdi yére almalar. cāvannar, yığıldla, o almaları ğapardılar. ve eĝde bunaydı ki; her cavan_o almalardan ğapsa, bi zerre yése; onun bexti açılacax, o êvlenecax. béle bi behsler söhbetder vardı. ve bizim_elbetde toylarmızın mōrdinde démeli söz çoxdı; ama éle umde mesāil bulardı ki balov'un toylarının mōrdinde ki buları diyirem; çün_ayrı söhbetdermizde olacax.

ve āmma taliP müellim, bizim kendimizin; allah hēs kese nesib_élemesin, elbetde ölüm de hexdi toy heĝĝ_olan kimin, dünyaya gelmax heĝĝ_olan kimin ölüm de hexdi ve éle her kesin de başında var; bizim kendimizde de dünyadan gédenlere ayrı yérler kimin meclis-i terhim yeni yas meclisi ğurular, meçitde ğurular. o zaman, ğırx,_elli il bunnan ğabax bizim kendimizde resm bunaydı ki bi neferün_ölsü ölende, adamı ölende ona dildaflıx vérmağ_ıçün ve teselli vérmağ_üçün ve dōresine yığılıb bilesine sahab_olmağ_üçün, evvelen tamam fāmiller, yığıldı dōresine. bēs,_altı gün_éle onun dōresinde olardılar ki özün teĥ éhsas_élemesin. sora dōreden gelen mecilse yeni terhim, yas meclisine gelen ğonaxlara yėtişmağ_üçün ğoymazdılar yas sahabı, yanı ölü sahabı zehmete düşe. évlerden xon gelerdi, yeni yémek xonı, ğeza xonı gelerdi. évlerde ğonşılar pişirerdiler, düşürerdiler ve her évde nemene pişmişdi onnan bir_iki ğab ğoyardıla bi dene mejmehiye. sora sudan onnan sora tere türeden yeni yémeli tere türeden, soĝannan filannan her nemene lazımdı ğoyardıla o mejmeye, çörehden filannan ğoyardılar. bi nefer, götürerdi getirerdi yas_évine. day yas_évinde

145 de hamı bilerdi ki burda meselem bizim yüz nefer, ayrı ketlerden gelen gonağımız var
ya éle öz kendimizden de ki bi idde vardı bu yasadılar. bilerdiler ki yémağa hês
müşkül yoxdı. çünki, évlerden xon gelecax. çox zamannar da hemun_évlenden gelen
gezalar, yarısı istifâde olardı, yarısı hês istifâde olmazdı. yanı gonax o geder az_olardı
ya yémey_o geder çox_olardı ki yas sahaP hêç müşküle düşmezdi yémeh mörinde.
150 sora soralar da bu resm da aradan gétđi. indi dā yaslarda mesem_on bês, yirmi ildi,
yirmi bês ildi belke yaslarda éle bütün yük ve ağırlıx düşür_éle yas sahabın boynuna.
ve o resm-i ki bi gözel resm_idi, da aradan gédip. her halda bizim kendimizde balō
kendinde yas üş gün diyeller, yanı üş günnen_artıx yas tutmazlar. ve bizim
mallarımız ve başbıleleemiz, gocalarmız diyefler ki eslen_üş günnen_artıx yas
155 tutsan, günahı var. balō kendinin cemāti sünni, ehl-i tesennün_olduğuna göre sünni
ğaydaların; onların déyişice; sünni ğaydaların çox icra éliyiller ve diyiller ki bizim
böyühle diyipler:
-hätta ğere giymax da ğere libas giymax da üş gündü. dördümcü gün ğere
giysen, ğere libas giysen eyniyen günahı var. ve benim yadıma gelir, hätta biz
160 uşağ_ıdıx, yasin_üçümcü günü selmāni ya dellek, üz ğırxan, baş ğırxan getirerdler
mejlisde ölen_adamın meselen yaxın ğohumların üzlerin ğırxardı. üzlerin_o mejlisde
ğırxardı ve cāmaāt de görerdile ki ağa, da bunu meclisde ğırxdılar. da bu saxlamasın da
yanı yas ğurtuldu burda. ğurtarardılar. ama, indi o resm de arad'an gédib her halda. üş
gün ğurtulannan sora lap yaxın günde balō kendinde ğebir ğazannarı, o yas sahab,
165 gonax çağırardı, yāni xéyrata çağırardı. yāni o ğebir ğazmağa gēden_adamlar ki ğēpler,
bu ölünün, cenāzenin ğebrin ğazıPlar, yas sahaPdan bin nefer,_orda buları
yaddaşt_élerdi. ya yadında saxlardı, ya yazardı bi yēre ki meselem bu on bês nefer
bizim_adamımıza gēdiPle ğebir ğazıPlar. yas ğutulannan sora, laP_evvel fūrsetde bu
évin vezîfesi buyudu ki ğebir ğazannarı gonax çağıra ya xéyrata çağıra. on_o on bês,

- 170 yirmi nefer ğebir ğazanı çağırardılar. bi de bés, on nefer döreden çağırardılar ve diydiler; bu meclisin de eslen adı, ğebir ğazannara ğonaxlıx élemaxdı. ğebir ğazannarı çağırardılar, olardan pezîrâi élerdiler ve olardan teşekkür élerdiler; bu zehmetdêrne göre. bu da balov'un o mühim resmlernen biridi. sora, altı yéddi aydan sora o ğebir ki ğazılıb ve ğuylanıb, cenāze ğuylanıb oraya; altı yéddi aydan soraya,
- 175 bēzleri bir ilden sora ğebir götürme merāsimi yāni o ölü sahaPlar, yaxın fāmiller géderdiler; vesāil, daşdan, sîmannan, kerpişden filannan aparardıla ki o ğebri, bir az endama mindirerdiler dōrū – berin cūrlerdiler, mesem divār çekerdiler dōresine filan, daş düzerdle ne cūr. o baş daşı ğoyardıla, yazdırardıla filan. ve yadıma gelir ki ğedim daş ğazannar ki ğebirler daş ğazardılar, o ölen adamın xusūsîyyatına
- 180 merbüt olan ve o exlāġġiyyatına uyan bi şeyler de ğebir daşının üsdünde yazardılar yanı ğazardılar. meselen cāvan olanda ğebir daşını üsdünde bi darax bi de ayna, ġüzgi ekizi çıxadardılar. meselem bu adam, oxuyan adam olsaydı, meseļ aşıx bir adam olsaydı filan; aşıx diyende yanı āşıx yox a, o aşıx ki çalıb oxuyar, saz çalıb oxuyar; onun mesem ğebri üsde bi dene saz ekizi ğazardıla daşdan. ya meselen,
- 185 béle bu şerāitde... ya meselem bi ekinçi, bir çoban, bir davarçı, bi malçı olsaydı; ona merbüt olan bi ekiz, bi şekil onun ġebrinü, daşını üsdünde ğazardılar ki soralar cāmaat, yétişen, savadı olmuyan da bile ki bu adam ki saz ekizi var üsdüne bu aşıxdı; derviş rehmetdığın meselen ġebridi; bu meselem cāvandı, bu ġocadı; bu cūr. ve emmā géne de bu bārede de démeli söz çoxdı. bir azı, benim yadıma düşmür; bir azı da ki
- 190 xoP vexd îcāb élemir, ona göre mecburam xulasa éliyim.

balō kendinde bayramnar éle azerbaycanı ayrı yérreri kimin çox tenteneli ve çox gözel bergüzār olar. mexsūsen balō kendinde; men erz éledim; o balov cāmaāti

sünnü olduğuna göre, ehl-i tesennün olduğuna göre fitr bayramın, oruşlux bayramın ve ğurban bayramın çox güzel berguzar_éleller. indinin de indiliğında tamam fāmiller
195 birbirini évine müracāāt_éleller ve bayramı tebrik diyeller. ve hetmen bayram gününde
gédib birbirnen görüşeller. indi de ki ayrı bi meseleler_aradan gétse de amma, fitr
bayramı yanı oruşlıx bayramıynan ğurban bayramı hele balov'da müteberdi ve yérinde
var. ve tamam fāmiller her yérde hetta ayrı yéllerde ayrı şeherrerde ayrı şehirde de
olsalar, gédiP kende ve fāmilleri bi bayram gününde göreller. il bayramı, nōruz bayramı
200 da; elbetde otuz, ğırx_il bunnan ğabax yox, éle bi balov'da çox béle bilmezdiğer, ama;
yirmi otuz_ildi yavaş yavaş_éle balō'da da éyni şehir kimiñ ve şeherriler kimiñ,
iran'ın ayrı yélleri kimin il bayramı yanı nōruz bayramı da éle berguzar_olur, tutulur.
ve cāmaāt_éle il bayramında da şaddığın_élille. éle bi bayram kimi, ceşn kimin
murāciyet_élille birbirin_évlerne ve bayramı tebrik diyiller ve hedyeler_alılla birbirne,
205 bayramlıx hedyeleri alıllar birbirne. mexsūsen ğocalar cāvannara, gelinnere bayramlıx.
mexsūsen ilin_axırında yanı nōruz bayramı yétiřmemiř, ilin_axır çarşembesin balō
kendinde, ayrı yéllerde olan kimin balov'da da bir_az_artıx, bir_az béle yaxçı
girişille ve güzel tutullar axır çarşembeni. balov'da ilin_axır_ayının yāni
isfend_ayının döhr çarşembesin çarşembe kimiñ, bi merāsim kimin tutallar.
210 isfend_ayını evveliki çarşembesine “yalan çarşembe”, ikimcisine “ğere çarşembe”,
üçümcüsüne “xeberçi çarşembe” ve axırımcına “doğur çarşembe” ya “doğrudan
çarşembe” diyeller. ve bu evveldeki üş dene çarşembelerin_axırında yanı séřembe
axşamı, çarşembenin bi gün ğabağı ot yandıralla damlar_üsde. indi bir_az; ama
ğabaxçalar, ğedim çox yandırardlar. ve otun_üsdünnen atılıb; “ağırılığım, uğurluğun”
215 meselesin diyeller. ve axır çarşembeni de ki lap resmî çarşembe kimi, ceşn kimin tutalla.
ve çarřembe payı, mexsūsen çarřembe payı indi de hele de aradan gitmiyib. ve tamam
ata analar, ğardaşlar bacılara, böyühler kiçiğlere, doslar doslara çarşembe payı ve

çarşembelıx alallar ve göndereller. ve çarşembe gécesinde de ki “bıllı bıllı” ya “kécape
sallama” ya “bıllı bıllı sallama”; bilmirem türkiye’de bu resm vardı yox udı... bizi
220 gedim damlaimızın pacası olardı yanı bi ışıxlıx deliy olardı, tütsi çıxar yér olardı
damalarün üsdünde, évlerün üsdünde. cävannarımız, çarşembe gécesinde hemen bu
ilin axır çarşembesiin gécesinde; balov’da ve bu mentegeen her yerinde, balō’da lap
gözel; bi desmalnan, güzel şālnan, rengli güzel şālnan gelib o pacadan sallardıla
içeriye. év sahabi içerde bi cüt corabdan, bi yumurtadan, bi almadan, bés dene üş dene
225 cevizden, bi néçe dene badamnan ya bi şirnidən zatdan bağlardı onun şalına ve diyerdi
ki çek allah metlebiyin vérsin. indi o metlebi nemedi, bilmirem. mēmülen de
istehliler, istehlī oğlannar, o istediği gızların évleriin pacasın çox géderdiler ki orda bi
metleb alsınar meselen. bu da bi resm idi ki bizim bayram ve çeşnērmizin
mōrdinde.
230 ve emmā balov kendinde, balov kendi bir türkiye’ye; eļbetde çox da yaxın deyİ;
ama türki diline ve türkiye’ye ve türkiye’ye olan murāciyetlerine yanı mūsafiretlerne
göre, bizim ata babalarımız, balov kendinnen türkiye’ye mūsāfiret éliyen çox olup.
ve bu mesele de bāis olup ki türkiye’den buraya gız vērme, balov’dan türkiye’ye gız
vērme, yanı toy éleme, bu cür mesāil tārix boyu bizim ketden olup ve bu meseleler de
235 bāis olup ki biz irtibatsız olmamışx türkiye cāmaātinen ve türkiye’nin dili ve
edebiyatıynan ve ferhengiynen. ona göre de bizim balov’da güzel nağıllar da vucuda
geliP, güzel nağıl diyenner de olup ve güzel şāirler ve aşıxlar da balō kendinde; aşıx,
yanı saz çalıb oxuyan; balō kendinde dünyaya gelipler ve boya başa çatıplar. ve hetta
indi tārix, edebiyat, tāriximizde de ğalarcı oluplar. meselen balovli abāzer, balovli
240 amanulla, balovli miskin; bulari balov’un güzel şāilleri ve aşıxları oluplar. balovli tāhir,
bular, balov’da çox güzel şāifler ve aşıxlar oluplar ve olardan yādiĝar ğalan sözler,
şērler indi de cāmaātin dilinde ezberdi ve déyilir ve istfāde olunur.

ve ämma balov'daki işler ve faaliyetder; balov'un cämaäti bir_az, men désem
tembel bu insaf dël, çün men_özüm de balovluyam; ama, balov'un cemaäti bir_az
245 xoşnişindi yani bir_az xoş zindeğanniğ_éliyendi. yani sey_éler, az_işliye, çox
yaşıya. yanı bu cürdi. men, buna tembelliğ ad goymuram, onda çün özümü de tutar;
özüm de balöluyam. men, buna bu cür_ad goyuram ki balovli istir ki gözel yaşasın, xoş
yaşasın, şad yaşasın. tārix boyı béle istiyiP. ve balölü sey_éliyiP ki bir_iş görsün ki
çox çetin_olmasın. yanı çox bilesin_aradan_aparmasın ta yaşamağa da bunun canı
250 ve bedeni ğalsın. bu cür bi insannar_olub. ona göre de balölü ekseren üzüm bağı
ekipler; beyax men, söhbetin_evvelleende dédim. ğedim'ül eyyamnan balovlu, üzüm
bağı ekiP, üzüm bağı yétiriP; niye? çün_üzüm bağının her gün, her sahat, her gece
işlemağı yoxdı. ilin meselem bi bēş gün, altı gün, on gün işlemax var; sora da bi
yığışdırmağı var on gün, yirmi gün; onnan sora da ili sertāser balovlu, oturacağ_onun
255 mehsulunun ele gelen pulunnan isdifāde éliye, yaşıya. bu cür yanı, bu cür
insannar_oluplar. balov'da damdaflıx yanı maldaflıx olmuyup. balov'da resmi
maldaflığ_olmuyup ha ki meselen biri meselen bēş yüz baş davar saxlıya ya meselem
yüz baş ineĥ saxlıya ya camış saxlıya ki bunun mehsulun döyreye sata; yox, bu cür
olmuyup. balov'da herkes bir ya iki ineĥ ya camış saxlıyıb, öz_āilesiñin isdifādesi, süt
260 ğatıĝın_özü isTifāde élesin. ve yayılımlı da éle öz bağının ğırağı, bostannın ğırağı olup.
bu şerāitde oluP. balō'da yanı damdaflığ_olmuyub maldaflıx meselesi omuyub; ama
kişāverzliğ meselesi, ekin meselesi bēlé bolov'da olub. ekseren_erz_éledim kimi
üzüm bağı, soralar bostan, ğovum; ğarpız; xıyar bostanı ekilib balov'da. soralar, alma,
eriĥ, gilener, gilas ve muxtelif_ağaç mehsulları oluplar. ve balov'da buğda ekiliP, tütün
265 bi iller boyı, bi on bēş, yirmi il tütün ekilib; soralar_aradan ğedib. ve el_işi, balov'da

olup; müntaha sexsı ğab. benim yadıma gelir, benim uşaxlığımda, balov'da iki üç
“küre diyerdıx biz” küre var ıdı. bu kürelerde usdalar, sexsi ğab düzeldirdile. bu cür
fırıllama bi vesîleleen üsdünde çomuri elleende işlediP ve muxtelif ğablar, sexsi
ğablar düzeldirdiler. o cümleden bulara bi ğab, üç ğab ve bés ğab diirdiler; bu küpelerin
270 yéke xırdalığına göre. sora cere var ıdı, séhin var ıdı, çanax var ıdı, çölmeñ
var ıdı bu ğablardan; addarın men, déyirem bu ğabların. tumbul var ıdı. tumbul da bi
cüre su ğabıydı ki ağzı dar ve ğārnı böyüg ıdı. néhre var ıdı, düzeldirdile. néhre de ki
ġatıġı çalxéyıb, onun keresin ve äyraan tutmaxdan ötürüdü. néhre, bi böyüh sexsı
ğabıdı. ve bi de ki tendir düzeldirdile. tendir de ki çöreñ pişirmaġ üçün sexsiden,
275 çomurdan düzeldirdile ve sora pişirerdiler. hemun kürelerde bi terefde ki bu ğabların
çomurun düzeldirdile, ġurudardıla ġün ġabaġında; sora yıġardıla kürenin bi yéri
var ıdı ki orda ot yandırardıla ve bu ġabları pişirip sexsiye çevirerdiler. ve balov'un
sexsi ġabları, o zaman yirmi otuz il, ġırx il bunnan ġabax, belke elli il bunnan ġabax
bütün bu menteġenin yanı azerbaycan menteġesinin yéflerne balovlılar, aparıp
280 satardılar. ve ayrı yéllerden gelib bu kürelerden alıb aparadılar, ayrı yérlerde satardılar
bu ġabları. çün cemaätin éle zindeġannıġı bu cür, bu cür meslelelle, suyu, filanı,
béhmanı bularnan geçirdi.

menim sözü, balov mōridinde buraya kimindi tālib meellim. şayed de démeli
söz, bunnan da çox ola; ama men, bi béle diyebildim. sora eger lazım ossa,
285 sizin ayrı suallarız da olsa, men sizin xitmetizdeyem ki géne démeli bi sözler olsa,
sizin xitmetize erz éliyem.

Konuşanlar: Süleyman Haşımzade – Seyfeddin Şirmehemmedvend / Yaş 55 – 75

Derleme yeri: Balov 28

-aa séyfeddin senin ğadayın alım. men xāş élirem, ādiyin ve şöhretiyn?

-menim adım séyfeddin'di. şöhretim şirmehemmedvend. dedemin adı, ebdileli.

-aa séyfeddin, néçe yaşın var?

5 -menim, min üş yüz on ikiyem; yétmiş bés.

-balovlu'san?

-balov.

-éle esl ender-esl...?

-dedē, babā.

10 -ne zamannan yadıyan gelir, uşaxlıx zamanınnan ne zaman?

-yéddi yaşımnan yadıma gelir.

-yéddi yaşınnan yadıyan gelir. yéddi yaşınnan nemene élemisen?

15 -yéddi yaşınna medreseye géderdıx. şureviler geldi bura, uruslar. uruslar gelende meem yéddi yaşım bardı. onda biz gétdıx; bu heci ibrahım'ın heyeti vardı; onda medreseye. medrese goydular.

-meellimiz kim idi?

-meellimiz, xoşnıvis diyerdile. elbetde bu medreseen de bize; bu balov'a malla ebdulla var ıdı; malla ebdulla felāhet.

20 -bağışla ha, malla ebdulla, bu hemun malla ebdula'dı ki balovlu'lar izmir'e gédende ordan bāis oldu, ğeyterdi; bu o deyi?

-xéy. malla ebdulla, bi dānişmet bi adam_ıdı, türkiye'de tēsil_élemişdi. ona felāhet, felāhet_leşebi vérdile bilesine.

-indiki balov'da felāhet xānevadesi, çox da gözel xānevade?

25 -özlerinin de ki meselem urusluxda türkiye'ye onların xātırna bize bi adam dinemmedi; balovluya, olan éhtiramına.

-yaxçı, malla ebdulla ki türkiye'de tehsil_élemişdi, burda, balov'da meellim...?

-meellim getitdirdi.

-o muellim getitdirdi bize.

-getitdirdi, onun gücüne.

30 -néçe il ders_oxudun?

-men, bēşş_ıl ders_oğudum. bēş kılas_oxudum_éle; dörd_ilin burda, bir_ilin zatda, şherde. şhere gudret-i malım_olmadı, gédemmedim.

-yazıP pozmanı?

-orda teknil_örgendim.

35 -mehessillıx dōrānın dōt bēş_ıl geçennen sora oldun cavan, nōcavan...

-iki il burda men, iran dili oxudum.

-yanı farsı?

-farsı. üçümcü il démiğirat kitabı geldi bilemize. hatta şérleri de yadımdadı.

-ax ne yamansan a boz. adam yıxansan a boz, olar.

40 -bē. iskender-i zülgeder. meselem biri de var_ıdı... bunu men doğguz yaşında oxumuşam.

-ağa séyfeddin, sora ekinçılığ_ışı?

- sora başladıx bostan_ehmağa; govun, ğarpız.
- bu kendin esli ekinecağı ğedimnen men, bileli üzüm!
- 45 -bir üzümüydi, sora da yêrdeydi özü de.
- üzüm bağı yêrde... yanı ayaxda...
- yoxuydu, xêy. bilmezdi.
- sora yadıma gelir yirmi, yirmi bês munnan ğabax yavaş yavaş üzümner ayağ_üsde.
- 50 -israillar geldi tehr-i takistan'ı burda icad_éledile. bu sefer, onda hāsımız bi buğdaydı, bi yêralmazdı, bi de ekser bostanıydı. hātda bi şāir de bi ğatar déyiP buranın ğovunun bāresinde: göytepe ğarpızı, balov ğovunu ketmeñ vériP tîgesinnen bellidi.
- senin_öz zindeğannığında ta o zamana kimin ki yavaş yavaş şāirlıx hevesi vırdı. düzdî?
- 55 -bē!
- ne zamana kimin sen, ekinçılığa meşğul_oldun, ve harada ve ne vāğie bāis_oldı şāirlıx?
- şāirlıx, elbetde mene diyemmēm. men_onu démirem.
- men, diyebillem; çünkü...
- 60 -men, medresede oxuyanda hemeşe koroğlu kitabım bārdı; türki. meellim de tutardı bilemi, vurardı, kitabı elimnen alırdı. çünkü tey ferzen_idim, dedem géderdi, géne alırdı kitabımı vérederdi bileme.
- pes koroğlu kitabı oxuyardın?
- hā! lab_o vaxdan_éle elāğem mardı bu aşix maşığa falana.
- 65 -yaxçı! şuğlun nemene olub burda?

-şuğlum, feğet bi keşāvercılığıydı; onnan_o yana da tā yirmi yaşınna ki dedemnen bi yérde olurdux; yirmide yirmi iki de men, özüme yér_aldım.

-özüyen yér_aldın; yanı özün, müsteğil keşāverzçılığa...?

-özüm, pulumnan üş tenef yér_aldım_özüme. tenefin, üş min tümen'e.

70 -tek üş min tümen'e?

-tek üş min tümen'e tenefin. başladım_ekinçılığı.

-çok yaxçı! bu şāirlıx cereyanı ne cür_oldu?

-elāgem marıydi.

-özün şéér démağa ne zaman başladın ve niye?

75 -özümü ğatma!

-olmaz_axı! nece ğatma? men,_istirem_öz şêrlerrinnen de hiç_olmasa, bi iki ğete oxuyasan, müskün'nen de. çünkü, balov; bilisiz da; balov, eslem müsken_adına bağıldı ve biz balovlular, müskün, şāir miskin'e, biz, iftixar élırıx ki bizim kendimizde béle bi böyüh şāir_olup ve biz, onun yaşadığı ketde yaşamışix. ona göre de biz, 80 fexr_éléyrix ve men istirem ki evvel müskün'nen söhbet_éliyesen. müskün'ün mōridinde nemene bilisen diyesēn sora da müskün'nen bir_iki ğete şér diyesen.

-vesselām!

-sora da öz şêrlernen istiyecaix.

-inşalla!

85 -müskün cavannıxda azarax şêr diyerdi. biden meselem bi şér diyerdi, durdux yérde bi şér diyerdi. kimin zadın dééysen,_onu déyim ki, érmeni'nen; bağışla; bağlaşlamağa türkiye'de.

-yo, yo! men müs kin'i istirem ki müs kin balovluydı; āyā, tamam ömrün balov'da yaşadı.

90 -yox! teğrîben yirmi otuz il balov'da yaşadı, cāvannıx da. müs kün bi dene gız istedi.

-onu da bilesine vérmediler.

-ğızı, onnan döletdısı çıxdı, vérdiler ona, eciz cēfer adını bi şexse. müs kün, burdan o gızın xatırna baş götdi, çıxdı gét di.

95 -hara gét di?

-gét di sitanbul'a. türkiye'den gēş di, gét di istanbul'a. bi rivāyete eş itmiş x, dedelerimizden: müs kün orda huğ uğı serbaz oldı, esker oldı; huğ uğ vé rerdile bilesine hā, péymānı. bu sefer ordan da ki huğ uğ dan gütulannan sora müs kün geldi, bi yol at aldı, ordan ticāret éledi. müs kün, bi yol orda bi xesteleş ir, istanbul'da. da her
100 neden her nesin satır, atın satır, pulu gütulur dā. bu ğehvede bi yol dér axı: men, bu cur olmuş am, mene bi duxtur niş an vé rin. diyelle: bunu apardı la, niş an vé rdile ş ahun duxturu yanna. o mecal ş ahlı ğ ıydı türkiye, eli paş a'y mış . orda bi yol bi ğ atar duxtura söz dé di.

-o sözler, ezberindi ya elévindedi oxuyasan bilemize?

105 -kitaPdan oxusam, laP yaxçı olur.

-aa séyfeddin, men eş itdiyim, çox dan yanı bu sözi eş itmiş em çox yér rerde, balov'a bala istanbul da diyeller; ş uxluğ iç un bu sözi diyille ya bunun delili var? niye diyelle, balov, bala istanbul'dı?

-balov bala istanbul'dı; yanı eksēri, istanbul'da yaş ardı balovlular, ğ aş mış dılar
110 burdan. babalarımız, filanlarımız, ğ aş dı gét di istanbul'a, türkiye'ye.

-niye ğ aş dı?

-c  l  luxda. c  l  lar,   r  rdılar;   lar       g  ddiler zada; h  tda t  rk'in b  y  yi, d  di:

-g  tmeyin. men cavur izmir'in v  rim size.

115 -izmir'de gavurrar ya  ırdı?

-indi de   le   avur    yed var.   avur izmir'e; h  tda tilvizyonda d  diler:   avur_izmirri  n   erabı, filanı. bi sefer, oranı; bizim ketde bi dene malla mehemmed adlı bir_adam marıydı. xul  se s  nnilerin;   z   de   le biz henifiy  x, o da henifi'ydi h  , t  rkiye.

120 -balov'in cemaatiin   oxu...

-  ehri henifi'di. yox! henifi'y  x. esli t  rkiyeli henifi'di burda.

-ama,   oxu burda    f  i'di.

-   f  iler k  tlerden    nmedile.

-h  ?

125 -vallah!

-yax  ı! bes yanı men, k  rt'den    nmeyem.

-vessel  m! ama, men, z  ten t  rkiyeliyem.

-aha,   ox yax  ı!

130 -bi sefer o manla mehemmed, o  lu         almı  dı burda; malla    mi diyerd  x; onun x  tırna balov'un   li,   eyterdi t  rkiye'den.   eyterdi bizi, biz,   ald  x burda da, mesem babalarımıza dedelerimiz.

-babalar_orda olsaydı, indi meselen sizler ve bizler...

-biz_oralıyd  x, h    buranı tanımırd  x, kim_idi; bu c  r.

-bes_ona g  re buraya diyille...

135 -bala istanbul.

-hekim    rin tapabildin?

-ğoy baxım. sînedən diyerem, ama muntaa.

-burdadı, burdadı. elli yéddimci sefededi.

-aa séyfeddin, elli yeddimci seyfeni tapana kimin bi söz de soruşum. balov indi

140 néçe évdi ve gedim o zaman ki?

-gedim o mecal balov, altı yüz éviydi.

-yanı bu kürtder balov'a gelmemiş...

-altı yüz éviydi. ba, bu menteğeler hamı bağıydi.

-indi néçe évdi?

145 -indi üş mini hexléyib.

-üş mini hexléyib! bi dene şehir olub da.

-bē dā!

-éliyebillıx get éliyah?

-bē, ğapat onı.

150 -ğapadax sora.

-bes, müsken, öz mualice elediği hekime istanbul'da hekim sözlerin diyirdi.

-ahan! derdin dilinen démir, bu oxumağınan déyib.

-müskün, yanı oxumax da oxuyardı ya feğed şêr.

-bēlé, diyirdi. yox, oxumağ oxumazdı. hâtdā, dédiği sözü sora bilmezdi.

155 -savadı?

-savadı varıydı.

hekim, allah'un söversen aşma yarāmı hekim,

det menımdı, dermen senin, éyle çaramı hekim.

eslehue duçar oldum, bulunmur çaram menım,

- 160 arınan pinhân_étmişem gizlin yarāmı hekim.
gece gündüz derd_elinnen men de geldim_amana,
axtı gözlerimin yaşı, döndü behr-i umman'a.
yād_olubdu gohum ğardaş, mennen olub biğana,
çerx-i feleg, vetenimnen salıb_aramı hekim.
- 165 çağırın hekim loğman'e eflatun'nan barabar,
yarsın_üreyimin başın, görsün derunumda ne var,
üreĥ yanar, giyer seza, sinem_onnan barabar,
ğosselenmiş ğemli göylüm, tutmaz zabanım hekim.
yéri éy bé-bafa dünya, sende yox_umuş bafa,
- 170 olmuşam ğemin barkéşi, çehdığım cūr i cefa,
umduğum bāri xuda'dan, éyliye derde şefa,
eresu, eflatun, loğman, bulmaz çaramı hekim.
ğurbet yérde xeste düşdüm, men de oldum biçara, avara,
doldu ecel péymanası, indi oldu aşgara,
- 175 müskün'em erc-i halımi, yétirin nazlı yara,
ağlasın_anamnan bacım, örsün ğaramı hekim.
-bunu béle dédiği zamanda bu hekim, bunu çarasın_éledi, yaxçı éle bildi,
nemnedi. dédi:
-bileyin götürecem paşa yanna; paşanın hekimiydi axı. bu orda paşaya déyib:
- 180 -paşa, bu öz_özünнен söz déyiri.
-hadı dêr:

- istanbul'u tēriflesin görüm.
- aa séyfeddin istanbul'u tēriflir. orda tēriflir istanbul'ū?
- éle orda gédib, paşa yānda tēriflir.
- 185 -istanbul tērifin tapana kimin; balō kendinde müskün'nen sora ayrı şāirler de
bara gelir de?
- bē, bēlé!
- olardan bir_ikisin adın?
- hemze.
- 190 -balovlu hemze!
- hātTa, müskün'ün dalıca gédir, tapammır, geyidir gelir. gédir türkiye, her yeri
axtarır; dosduydular; tapammır gelir. onnan sora bi de ibrahim rezzağı balov'dan şair
çıxıb. burdan gaçır, gédir galır da istanbul'da. hātTa, iki üş gatar da déyib.
- sora géne de éşitdiyim meselem bizim_o dedemizin_emisi, amanulla, tahar.
- 195 -bē dā, şāırıydı: amanulla'ydı, bi tahar'ıydı.
- indi de ki siz_özüksüz.
- men, xée. ağa süléyman tegizade'di. ağa-ye süléyman hāşimzade'di.
- ğış gécelerin ne iş görüller?
- ğış gécelēinde hansı gün ğehvelerimizde aşix gelerdi, dōrelerden saz çalardıla;
- 200 hatTa bax, meni dedem_aparardı, text_üsde yer_olmazdı, péncerede oturardım. bura
aşix fehrad'ıydı, meselem_aşix musa'ydi, aşix lütfeli'di, aşix eciz'di. ağa, aşix fehrad,
bi dene şexs_idi ki doluluydu esli; hetTa türkiye'de déy:
- gétmişdi, baxmışdı aşixlar_oxur, démişdi:
- o sazi, vér men görüm.
- 205 -almışdı sazi, köhliyende dér, biri baxdı:

-sen, fehrad'san?

-ne bilisen?

-dēdi:

-saz köhlemeğinnan.

210 -aşığ_olmıyan zaman?

-olmıyan zamannarda da biden yığışırđı, benim_évım böyügiydi. biy_az da küçenin meselem ağ seğgel; o gelerdiler. kürsi ğurardıx kürsi; tendir_olurdu axı, hetTa bizimki indi de var; yorğanı da béle tutardı, mejmeni ğoyardıx, mejmenü üsdüne de onnux, béşlıx çıraxlar varıyđı; pilte çırax. bular da onı bu cür bi baş neğil diyerdiler, o
215 ğonaxlar. her neden, na meselem abbas, béle gétđi, nem nemne béle oldı, filan, bu neğillerden diyerdiler. oturmuşdı, bi yol şePçere gelerdi yanı ğeçe yémağı; meselem kişmişden, iydeden, ğavurğa ğavurardıla buğdadan, toxum_özümüz çekerđı; kedü toxumu, ğünebaxan; milax da ki hamı évde olurđı dā.

bunnı aparır ki müskün'i duxtur, hekim_aparır paşanın yanına dér:

220 isterem muxteser metin_éyliyim.

héç hesaba gelmez, sana istanbul,

iran'a turan'a yéddi ğörala, vesfün düşüb şu cahana istanbul.

çok uzun türk dilice déyib_a men, démirem_o cür.

seksen min iskeleye denizden ğölden,

225 élçileri geli yéddi düyelden.

seksen min vāfuri cemeni férden,

matah vérer her ğırala istanbul.

indi bilmirem; o mecal vāfur, ğemi filana diyerdile; indi bilmirem nemne.

seksen min tāburı évinde ğalar, öyünde ğalar hā.

230 ğendiller çekili, fenerfer söner,
seksen min cāmıda şemdannar yanar,
şöhre vérer asımana istanbul.
seksen min eskeri içinde galé,
yağını, düyüsün maaşın alı,
235 seksen min furnaya tayını salı,
doyurub milleti nana istanbul.
seksen min xestesi yataxda yatar,
tebiPler_olara diğgetle baxar,
seksen min eskeri, salamat çıxar,
240 dua éyler_o sultane istanbul.
seksen min cāmide var ders-i ğuran,
seksen min mēzini oxur_ezan,
seksen min süyari denizde revan,
dalğa vurar o ummana istanbul.
245 seksen min ärrade toplar atılı,
hacı ğebul olı, bayram tutulı,
seksen min ğoş ğuzu ğurban kesili,
ikram_éyler_o ğurbāne istanbul.
feğir, müskün ğalan, söylemez hāşā,
250 seksen min beyi var, seksen min paşa,
yaşa pātşahım, sen min_il yaşa.
mubārekdi āl-i osmāne istanbul,

- talib bey buyurur ki burda, bu ketde uşax dünyaya gelende; indi yox_a;
gabaxçalar ne forum, ne mod, ne cüre uşaxlara ad goyardılar?
- 255 -icāze vér. sen, dünyaya gelmağın soruşusan ya adın soruşusan?
-éle dünyaya gelmağın.
-gelmağın, ne teher getirirdile.
-ay sağ_ol. adı da ne cür, kim_ad goyurdu uşağa.
-evelen, indi deyildi ki aparağa bimaristanda el_üsde; arvad_uşağı götüre gelē.
- 260 evvel burda göca arvatdardan; biz mama diyerdığ_olara, burda olara mama diyerdiler;
gelirdi, indi nem külnen, nemneynen. arvaT, çox zehmetinen fişarınan uşağı olardı.
şayed çoğusun hele gan_aparardı, ölerdi arvat. bu uşağın göbeyin bi yol mama keserdi.
-bi dene küt pıçağınan.
-yo, kesmezdi pıçağnan ki.
- 265 -aha, bağlardı.
-bunu, texte sapınan seritderdiler. men_özüm, tamaşa élemişem_e yanı uşaxlıx
vextim. bu, altı yéddi günde bu göbeğ da ordan guruyardı düşerdi.
-bes, göbeğ kesme ona...
-göbeğ kesme ona diyerlē. bağlardıla.
- 270 -ki ordan gan gétmiye.
-bēlé, gan gétmiye.
-sora bunun adın çoxusi meşveret_élerdiler guran'a. bide meselem guran'da
adı gelirdi: mehemmed, nem filan filan, hemdulla; bu cür_ad goyardıla. çoxusunun
böyüh babası, bulara ad goyardı yanı ki meselem menim öladıma benim dedem hā, bu
275 cür; ona böyüh baba diyerdıx. bular,_ad goyardıla: bunun_adı, filan kes, filan kes, bu
cür.

- onnan_o yan nemne buyursaz!
- bes, adı tayfanın böyühleri...
- tayfaan böyühleri...
- 280 -o xātirelerinnen bi denesin tērif_éliyeseñ.
- elbetde men, teğrîben on sekkiz yaşımda men, bir_az şuluğuydum. mäním, män bir_az béle ketde şuluğuydum dā. mäní, dedem, zoran_évlendirdi; on sekkiz yaşımda. onnan_o yana da yirmi yaşımda da dedemnen ayrıldım men. ayrıldım, at_alđım. at, atçılığ_éledi, otuz_il men, atçılığ_élemişem. dağlarda meselem bēzi
- 285 filan filan bu cūr geçinmişem nā. da démirem: niye? al – vérde filanda bu cūr... türkiye'ye çox gétmişem. erağ'ın béle her menteğesin atınan dolanmışam.
- o zaman dağdan aşıb gédirdin da?
- dağdan gizlin géderdix dā. meselem o tereflerden eslehe, fişeh, bu cūr şey méy getirerdix.
- 290 -bes şah'ı texden salan siz olduz.
- axı xōb, belke şah'ın xéyri vardı!
- aa séyfeddin, o at minmax ve dağlardan gétme, dolanma; olardan bi xātire, bi cereyan, bi vāgie yadında var hēs meselem?
- bê!
- 295 -olardan bi denesin...
- meselem, axı bi defe dēyi ki. otuz_il men, bu dağlarda lolo démişem; bu cūr. bi defe türkiye'den gelirdim. ava, bi dene sekkü diyeller; o sekkü'ye yétişende men, ordan kıkeb'den gelirdim yénim xāné'ya. xāné iran dayidi, kıkeb türkiye'di. orda men, piş gereğulıydım, ğabağa düşeniydım; çünkü oğgede zireng_idim nā. atım da
- 300 békariydi, yühler mänım dalımda gelecağıydı; meselem min métir mennen daldaydı. ora çıxanda eskerrer, mene dédi:

-dur!

-dur diyende dédim:

-han durdum.

305 -ata iki şallax vurdum. at, meni götdi. götdi gétđi, teğríben bí yüz_elli métir,
béle meni. baxdım, at, béle bi diskindi; diskinende dédim:

-hehe! atı, vurdular.

-gülleler de bu cür yağır benim başım_üsdən_a; ama deymir meninne. men,
atı, yoldan dığırлатdım dereye. baxdım, düşüPleş meñim dalımca geiller_axı. geldim
310 çıxdım, piyada gücünen çıxdım da bir_az yoldan_aralı. bi kólun dibinde yatdım bu
cür, biden de türkiye sitemi mäm gucağımdaydı.

-sitem nemnedi?

-muselseli! he, türkiye'nın, olar sétém diyeller; türkiye éle müselseliydi. bu cür
yatdım, dédim:

315 -mäı, tutsalar vuracam; tutmasala, ne işim var.

-bular, geldi, meem yāmnán gēşdıle gētdıle, mäı görmedile; gécedi axı. män
durdum, yavaş yavaş yéndim gētdim kende. bu camahāt düşüb:

-ulañ, sen, néce ğurtuldun?

-seher_oldı, baxdım:

320 -ağa, yühler, néc_oldı?

-bēlé, yühler, burdadı, ğeyirdile. niyeran_olma yühlerden.

-seher baxdım çavuşunan bi_ki nefer, bu dana geldi! dédi:

-géce ğaçaxlarnan bizim neferat toxuşup. sağ_olsunna, iyi ğurtuluplar.

-ğaçaqlar, sağ_olsun_a; éyi gurtulupla. iran_olsaydı, kendi béle çıxadardı
325 topun ğabağına. heye valla, axtarmadıla da çıxdıla gétidle.

-bi dene bizim ketdimíz, gédir_istanbul'a; ibrahım rāzzağı adını, indi oğlu da
éle ordadı. bu, bi yol bi ğız_istir. bı ğıza bi tērif déyiri. men de oları, déyim.

isterem terfin_edim, telleriyin dārā gözel,
ğeribem,_élden codayam, zülfün benzir māre gözel.

330 dişlerindi dur dānesi, dodaxların bal şānesi,
burnuyun ğızıl talası, benzer gülde xāre gözel.
göbeğ puste, bēlin nāziğ, ğolunda altın bilerziğ,
barmağında almas_üzüğ, deyer min dolāre gözel.

sordum, muhacır'dı ismin, beyaz bülürdendi cismin,
335 xuda'm ğismet_étse nesbin, gel bizim diyāre gözel.

rāzzağı'yam türküstan'da, esli bünyadım iran'da,
görmedim küll-i cahanda senin tek dildāre gözel.

-öz şēriyin_axtar_ordan tap. pul_istemirix ki şēr_oxu.

-pul_olmasa, şēr de olmaz.

340 göyül, fexr_éyleme gülşanda güle,
bāfası yox, axır bir gül xezandı,
güvenme bēş günnux fanı dünyaya,
süléyman'ı texd_üsdünnen salandı.
emānet diniyin dināra satma,

345 heğgiyen tālib ol, bātılı tutma,
cehd   yle, d  z danış, h  sabı   atma,
d  meginen, il  ar   iman yalandı.
ecel, bilmez, sultan mısan, xan mısan,
ruh, bedende em  netdi,   an mısan,
350 torpax, sıxar, t   etini almasan,
macar dolu e  rebinnen   ilandı.
s  y  i diyer: g  r, kim y  ter dadıyan,
emellerin bir bir d  şer yadıyan,
mezlumların malın salma adıyan,
355 şer'i deyi, ib  detin yalandı.
m  m   adım, s  yfeddin'di; ama s  y  i adına d  mişem.

Konuşan: Celil Kerimî / Yaş 44

Derleme yeri: Garalar

29

menim_adım, celil'di, şöhetim kerimî'di. benim gıx döt yaşım vardı. geyeler
kendinde dünyaya gelmişem. geyeler, baranduz çayı'nın mahalındadı, biy menteğedi. o
mentegeen_adı baranduz çayı diyeller. on döt kilomét ya on bés kilomét şherden zadı
var, fāsilesi vardı. bizim ket, bi menteğedi ki ora çox sulu bi yérdi. yanı keşāverzi, zadı
5 ekim terefinnen bu keşāverz_üçün orda yaxçıdı. bağlar; alma bağı var, baxçası var.
dāmdārı zadı çoxdı. nisbet_o bisi menteğeler bu mentege çox suludu. keşāverze yaxçı
menteğedi. bizim menteğede hasıllar ki vardı; almadı, üzüm-di, sificatdı, buğdadı,
noxuddı; bulardan çox ekeller. su terefinnen de bu mentege çox sulu bi yérdi. çox
musaiddı keşāverziye. damdārısı da nisbet_o bisi menteğelere xoşdı. démağ_olu,
10 mütevessit bi damdārısı vardı.

bizim kend, menteğenin toy zat ya yasları, bi adam ki bu dünyadan gét-di, ona üş
gün yas tutalla. bu üş gün yası meçitde tutallar. kişiler, hāmısı meçitde olar. arvatdar da
ki o meylisin_öz_évinde olalla, o adam ki ölüb_onu öz_évinde. bu üş günün
gezāsın, tamam ketdi vérer. ketdi bu cür vérer; hamı yığışar meçide, naharda here
15 öz_évinnen bi dene mejmee kimin nahar_āmāde élelle. here bi dene öz_évinnen
mejmehe çıxardar, getirer vérer o meçide. bu néçe év_ossa, ê bilem mejmehe geler. bu
xanım gısmetdei de ki o adam ki ölüb_ön_évinde olar.

toylar da biş cürdi ki gedim reviş tegriben_o cür géd-ir gabağa. iki gün toy
çalalla. böyüñ toy getireller, o toy_évnün gabağında çalalla, celman gédeller. iki
20 yünnen sora gēlni getirelle göyalla ora. dubāre bi günnen sora dubāre yéne bi merāsım
tutallar. bu, bizim kendin ādāb-i rusūmıdı.

bizim işimiz dendānsāzıdı. süp gellıx saat sekkiz yarım da zatda gellıx ta saat
bireçen. birde gedex nahara. nahardan sora üş yarım da ğellıx, axşam saat yēddi yerim
sekkizeçen. iki cüre dişimiz vardı; bi diş-é sābitdi, bi muteherrikdi. sābit_odu ki sābit,
25 mērzin_ağzında ğalı. muteherrik_odu, çıxaşdılla, salılla. iki no bizim dişimiz vardı
kullen. teğriben men, on sekkiz_ildi, işlirem.

bizim menteğede mexsūsen kendimizde axır çarşembeni, ğedim ne cür_idi, o
cür tutallar. axır çarşembede ot yandıralla. bi iddesi yérde yandırar biy_ezi çıkar,
damda yandırar. ot yandırannan sora, ğutulanda o közün de damnan bu cür sepelle
30 āşşaqı. sepib ğutulannan sora ğeçe oldu, ğeçe de geelle gédelle birbirin_évine bıllı bıllı
sallalla. bu bıllı bıllı, bizim menteğede bi dene resm_idi. bıllı bıllını getirelle paçadan
atalla içeri. o atan_özün görsetmez. āşşaqda şalına indi her ne ōsa bağlalla. o da çeker
ğötürer_aparar, özün görsetmez. sora dalda aça baxa ğöre şirnidi, nemenedi; aça, baxa
ona. beyan ğünnēr de; il tēvil_olan ğün; hamı ğeçe böyühlēin_évine. böyühlērne
35 tebrih diyelle, eyleşelle bi şirni yielle, zad_éelle. üş ğün tēğben bu marāsımı resmî
tutalla üş ğün. üş ğünnen sora siyzdeheçen de ēy ğedib gelmesi olar. siyzdeğ ğutuldu,
yavaş yavaş da bu merāsım ğutular çıkar ğeder.

bizim kendin_içinden yēke çay ğederdi. biz_uşaxlarnan yığışaşdıx
ğeğerdiğ_o çayda çimmeğä. hamımız yığışaşdığ_or da bi menteğe vardı, o
40 mentegeen_adı bulağan_idi. or da biz, çayda çimerdiğ. men, hemmeşe oraya ğedende
o nezērimnen ğeçer. or da yaxçı xātireleem vardı. or da çimmağın zadın, hamısı,
meem_öz zēhnimnen geleş ğeder; uşaxlıxda nemene élemişdim.

meem_iki dene uşaqım vardı. min_üş yüz atmış dōtde de xıtmekten
ğutulmuşam. indi de burda urmiye'en_özünde sākinem. iki dene ğızım var; birini adı

45 ayılın'dı, birini adı aysu'dı. indi derse gédille. biri, evvel oxu. biri de hele medreseye gétmir.

-oraan kevsenneen adı vardı?

-kevsenneen oranı bi menteğesi vardı; dere gırağı diyelle, bi menteğesi diyelle: daşlı bere, bi menteğesine diyeller: abara.

50 *-burda bağnan baxçain fergî vardı urmiye'de; olain da fergin diyebilisiz?*

-he dā. burda baxçaya diyeller, mexsus bu alma baxçası, almadı, hülüdü, alçadı, eriñdi; bulara diyelle baxça. o bisi bağdı. bağ yanı, üzüm bağ; feğed üzüm bāğna, bağ diyelle.

-üzüm bağların néçe cüresi var; olarda hêş diyebilesiz üş, dôt dene?

55 -üzümleen adı; biri ağ üzüm'di, gırmızı üzüm'di, hüseynî'di, gere şire'di, teperze'di. almalain biri tühmen alması'dı, gedim alma tühman alması; bi de lobnan alması vardı.

-ğışlar nasıl olardı sizin orda?

-ğışımız çox soyuğ olardı. bizim ğışlaamız çox souğ olardı o zaman; éle souğ olardı, su donardı, suyun üsdünde adam gèdedi. evel bizim ketde su yox udı. geleldile, o bızı sındırdıla, çayın üsdüne bu cür dāre deliñ delerdile; òn altına su çıxardardıla; orda aparadıla arvatdar, ğabları yuwardıla, paltallı yuwardıla, götüredi çıxardıla geleldile. ğışda mexsüsen bu çille çox souğ olardı.

-o çille gécesin hazıllıxların diyebilesiz?

65 -lab uzun géce, çille gecesi'di. o gün de cemaat yığışardı birbiin évine. gedim alma, ğarpız saxlārdıla. ğarpız dēldi, milağıydı. bi dene ğovunumuz var dı, biz buna zat dierdix: siléyvez. bi ğovun var ıdı, siléyvez; o çox bek ğovun udu. onu

samanda saxlardıla ya da aslardıla damda bu cür ağaşdan. o zaman, çille gécəsi
getirerdile, bunu çıxardardıla, keserdile. dör-i hem oturardla bāhem bi yérde yéerdle;
70 ceviz idi, kışmış idi, noxud zad ıdı; buğdaydı, buğdanı govurardıla. buğdanı
govurarduğ, onnan sora govurğa diyerdix bilesne. oturardla, gatarıdla kışmışnen;
oturardıla bāhem böyühlerin évine bi yéerdiler.

-sora uşaq oynannan, pillededen zatdan...?

-bizim terefde uşaq oynannar iki cüre; biri pilledeste'ydi, biri de küstavan ıdı.
75 küstavan, öydu ki bi dene delih delerdiler, delih. bi dene delih delerdile bi yérde, çuğğur
bi yér; teğriben bi yirmi sant derinnığı, çuğğur. bi nefer durardı ağacına ön başda, o
deliyn. döt beş nefer de bi dene girde daşı ya zadı ya bi dene ağacı, girde ağacı atardıla
ağacınan, gelerdi girerdi bu deliyn içine. bu delihden o goymazdıla; o bi nefer
durmuşdu orda, deliye zada gele düşe; o goymazdı, ağacınan bu cür atardı eşiyen. ona
80 diyerdile: küstavanç, kosta ağaç; ağaç.

-ğurban kesme merāsimi?

-he dā. gurban beyramında o nefer ki hacı'ya gédib, herkes hacı ossaydı;
gétmişdi hacı'ya; bu bi dene; gedim o biz, zat diyerdix: kelçe diyerdix, camış balasına
ki erkey olu, kelçe diyerdix; onnan keserdi. ou keserdi, tamam ahāl kende neg
85 geden adam vardı, hamısın dağıdardı; bi de öz fek fāmillerne dağıdardı. yığışardla,
yéerdile.

-neme, hansı gezānı pişirerdile?

-orda çoğ abğuş pişirerdile, et.

-indi meselem sütü sağilla, hansı şeyler çıxır onnan?

90 -äyrandı, gatıxdı, keredi, penirdi, torba gatiğıdı. torba gatiğın bu bisi gatiğ ayrı.
torba gatiği, budı ki äyranı töküle torbaya, oun suyu süzölür, olur torba gatiği. veli bu
bisi gatiğ da sütden düzelir. süti çalılla, galır berk olur; gatiğ.

-äyraní ne cür düzeldille?

95 -äyranı da ki néhriye salılla, néhreni çalxalıllar ve oun keresin tutulla; ğalan da olur äyran.

-hansı ğezalardan burda çox meşhurdu, sizin menteğede onu pişirelle?

-bizim menteğedeñ bi küftedi, bi abğuşdi, bi de; çox ğedim gözleme déyerdiler; gözleme ki hemen torba ğatığınnan düzelte. ğatığı ğızdıralla, ğızdırannan sora yağı dağ_élelle tökelle oun_üsdüne yumurtaynan bāhem; ona gözleme déyelle.

Konuşan: Hüseyin Tuluyi / Yaş 60

Derleme yeri: Gemici (Keştiban) 30

-niye gemiçi déyélla bura?

-vallah, biiysiz axı, ne cürdi? bi nefer, indiyé kimin olmuyup Puraan mōridinde bi şey yaza. ona göre o cür billēnmi. vel, meñim nezerim hā, özüm ki fikr élemişem, bu neticiye yétişmişem ki éhtimālen; indi bu gemi beresi'nde durasan
5 munun rū-bé-rūsunda, şahake cezîresi var, şahe cezîresinde bi dene ket var, gemiçi'di, orda gemi düzeldeldile gedim, bu yélken gemileri; éhtimālen bular ordan geliple. buların yéri bu arada yox udu, bu éle derya gırağında var ıdı. gelende éle burda; buraan da sābiğesi azdı, yüz elli, iki yüz il hemin ola; éhtimālen o gemiçi'yin adın getiriPle, buraya göyüPla. munnan yōxun ketder var deryaya veli
10 buran çox adamı gemide işliydı. burdan muşexxes olur ki buraan adamı, evvelden gemiynen ser-i kārı vārdı, gemi düzelden imişle. men, bu cür tefsir éléem.

-néçe év olar bura?

-bura teğriben üş yüz év olar. herkes biy sufıran başında néçe nefer zindeğānnığ éledi, olér bir év; biy nefer olur ossun; döt nefer olur ossun. o
15 év éle galıb o biy nefer, tēdadı azalıb da gédible şehre.

-buranın o toyunnan zadınnan; ne cür merāsimler olur? toy beyi, ne cür séçilir?

-valla, meni indini bilméem. indi burda olmam; ama evveller bu hāletde olardı: yēni o gün ki toy başlandı, iki gün olurdi. gédiydile kebini şehirde kesdirirdiler; indi getirille bura; kesdirenne sora merāsim-i erūsî tutulurdi. merāsim-i erūsî iki gün çekirdi.
20

toy getirirdile düdeyinen bâhem. burda çâyın içinde ya herkesin néce évinde bu cü oynurdular, reğs-i mexsûs-u celman déyirdile, onu encam vérirdile. xanımnar da évlerde olurdı. nahardan sora toyçı gédirdi éve, çalırdı olar oynurdı. éşihde ağalara çalırdıla, olar celman gédirdi. axşam gelirdi, axşam xon getirişdile. evvel şam yééydile, şamnan sora
25 xonu getirile, xonnan sora merâsim gutulurdi. toy beyi de olar. toyun bi nefer beyi olar; o ki yaxçı dolandırabili, mudiyyet éliyebiléy; bi den de desyarı olurdı. desyarın adı yadımnar çıxıb. nemeneydi, meşeddət desgahın adı?

-él havası. él havası. o destuğ vérirdi mesem: onu getirin oynadın. onu getirin, mesem cêrme vérsin. bu hâletde.

30 -allah görsetmesin, yas olanda ne cür birbirne kömeşlig élille?

-yas, indi gene bura şehir kimiñ olub. yanı bura o ğeden itibat bergerer éledile; o şehirlerden filannan, nizāmılar geldi burda ğaldı, burdan gétidle o yanda ğaldıla, oraan resm i rusūmunnan getiple buraan resm i rusūmuna ğatışıldı, éle tēriben kull-i irān'ınki kimin olub indi bura. veli, evvel bu hâletde dēldi. bi nefer
35 meselem fôt éliydi, fôt éliyende hamı yığışdı, onı yuyurdıla, yuvannan sora bilesin apaardıla guylurdula, defn éliydi. defn éliyeñnen sora ğeyidende herkes gédirdi öz évine, ğāza pişiriydi, xonçaan üsdüne getiriydiler o éve.

Konuşan: Ali Abbasi / Yaş 50

Derleme yeri: Gemici (Keşitiban) 31

adım_eli ebbasî. elli sindinde. āxı çarşāmbe günü, biy gün_iki gün galannan
burda gédelle çerşemme yémişi alalla, herkes meselem_öz gücüne göre. çerşemme
yémişi alalla, getirelle évlerde paca bezelle. pacanı bezedile, pacaya gül göyalla, ya
meselen Külden zatdan göyalla, pul göyalla. géce de oldı, o cavannar, ayna alalla,
5 gédelle meselem bu dama o dama şal sallamağa. o évlerden ki gız_istille çoxî. gédelle
ayna sallalla, dönelle. eger_oların_aynasın_aşsalar, bil ki nezeñleri vérmeñdi;
aşmasala, nezeñleri vérmeñ döl, éle çalar der – duvara. o billı billının resmidi. o paca
bezemeyi de ki pacanı bezediler, uşaxlar, meselem_axşamnan gelelle badam yığmağa,
pay yığmağa ya yumurtadan, şirnidən ya meselem köyneñliñden; bü cür resmi vardı.
10 géce de gutuldu ki, yığışdıralar da; galar_il tēvil_olana. onun_axşamı ot yandıralla.
otı yandıralla, meselem_üsdünnen_atılalla; nem diyelle:

-ağırlığım, buğullığım, tōkül bu otun_üsdüne. bu cür bi resmleri var. onnan da
sora ki gécedi; yığışdırdıla, galır bi de ki il tēvil_olana bir_iki saat gala hemen pacanı
bezelle. pacanı bezedile, dönelle meselem il tēvil_olanda xānevadeen hamısı oturu bi
15 ayna goya. o aynaya baxalla ya meselem suya baxalla, salavat salavat çövrülle,
dilxoşlux istelle, gutuli çıxar géder.

-görüş mörüş_evvel kimlerden başlar?

-görüş mörüş_evvel yoxun gohumlardan başlanar, sora dos fāmilden.

-néçe gün çeker?

20 *-bir hefte.*

-nava gétme var burda; suya gédeller_a?

-bêlé, gédelle. āxır çerşemme günü sūP gédelle suya. o suyu getirelle, o sudan_isTifāde élelle. diyelle:

-bu, āxır çerşemmenin suyudu.

25 -küze sındırma var burdā?

-yō, sındırmazla.

-sora bi de çilleni soruşacağ_idim. çille merāsimi, uzun gécedi hā, ne yiyelle, ne danışalla?

30 -çille günü de burda camahat_üş döt gün ğalannan gene miyve alar, ğarpız_alan. dönelle, xānevādei yığalla bir yére, çille ğarpızın keselle, salavat çöürülle. bü cür dilxoşluğ_istelle.

Konuşan: Halil Samedzade / Yaş 53

Derleme yeri: Gecin

32

-adın ve şöhretin?

-xelil semedzâde-yé gecı!

-xeel_ağa, gecin'in, néçe évdi?

-teğriben döt yüz_év!

5 -gecin'in_o géçecağınnan bi söhbet_éle bilemize.

-sāl-i yétmişden bu yana terh-i hādi gelib gecin'e. o zamannan bu yana çox pişreft_éliyib, saxtman, geşeh saxtmannar düzeldiple, gaz çekiple, tilfun çekiple, abyarı da ki var_ıdı éle geblen.

-gecin'in cemaeti, mēmūlen ne işe meşguldular?

10 -keşāverzidi, dāmdārıdı. bağdi, almadi, üzüm-di; alma bağdı; erz_ossun; hūlūdi, erikdi. bi gısmet séyfi gısmeti de ekille de; badımcannan, filannan, kedudan; olar da vardıla; ekseren üzüm bağıynan_alma bağdı.

-medrese, burda ne şerait...?

-medrese, iptidayınnan rāhnimāidi; sévvom-é rāhnimāiye kimin burda vardı.

15 -onu ğutulannan sora...?

-şeherde gédille oxulla.

-gecin kendi, xālis ğalib yani ğéyr-i gecinni, buraya mēmūlen murācēet_élemiyib.

-elbetde, ketdi özü éle ağ seğgellernen şūrālarnan meslehetdeşille ki etrafı,
20 gecin'e ğedeğendi, yanı goymuruğ_özümüz. éle özmüsü ancağ_idāre élir_öz

yérimiz, öz kendimiz. ayrı yerli yoxdı; bi ki év, o da şah réjimi geliplē; olar da éle buralıdıla.

-aa xelil, gecin'in bu gedimnerinnen meselen o ata babalardan eşitdiyin ha, sözlerden, gecin'in o géceceğinden söhbet éle; gedim kişilerden.

25 -valla, gedim kişilerden ki o zaman gedimner diyerdile: burda su yoxıydı, bahalıx varıydı. buları, biz, böyühlerimizden eşitmişî; veli indi elhemdülla, her nemne éle bolluxdı, xoşdı. gecin'de yanı suyumuz ki ilāmaşalla, azerbaycan-i gerbi'de nimūnedi.

-aa xelil, özüñ ne işe meşğulsan?

30 -men özüm, keşāverzem!

-nemne ekisen?

-éle bu üzüm bağıynan alma bağıdı.

-bu il hasıl ne cürdi?

-bu il teze bara düşüple.

35 *-burda, gecin'de souğ atmax...*

-soyuğ atmax; hülüleri, soyux atıpdı; bağları, soyuğ atıP. bağların éle kollen rişeleri ğuryub; méyvenin özü, bezi méyveler ğuruyubla; veli erihlennen almalar; elhemdülla; xoşdı.

Konuşan: Reşit Sleymanzade / Yaş 52

Derleme yeri: Gecin

33

-*salam ġardař!*

-*elikim'es salām!*

-*halin yaxçıdī?*

-*ādīn nemnedi, řōretin nemnedi ve haralısan?*

5 -*rēřid slēymanza, rustā-yi gecin.*

-*niye diyisen rustā-yi gecin?*

-*rustāyi démiyende onu bilmiri.*

-*yo yo, biler. men ki bilirem. özün bilisen, men ki bilirem.*

-*men_ö cür_éřitmiřem böyühlerimizdēn.*

10 -*bes ē?*

-*slēymanzāde!*

-*aa-yé slēymanzāde néçe yaşın_oldī?*

-*elli ikidi.*

-*elli iki yaş. allah selamet_élesin. aa-yé slēymanzāde, évlisēn?*

15 -*bēlé!*

-*yeġin_évlisen. uşaxlardan, ġız_oġlan...?*

-*bēř dene kenizin var.*

-*bēř dene, maşalla alla saxlasın. oġlun...?*

-*bi dene.*

20 -*bi dene, alla saxlasın. hansın_évlendirmisen, oġulı ya ġızları?*

-oğlan gəlir, ama éle bəşi de gədiP gızların.

-bəşi de gədib. māşalla, bes neve neticede de...

-bəli, vardı, üç dörd dene var.

-sen özün gecinni olduğuyan kəf élisen, fexr élisen?

25 -men, çox kəf érérem, gecin'de yaşırım ki vāgien şəherde vila vérsəle, men, özüm gétmem. o, benim egidemdi.

-niya?

-éle xoşum gələr gecin'nən, evvel, özümü tanıyannan.

-neye, bu gecinlileen yaanda déyebilesən, men, gecin'nən xoşum gəlmir.

30 -yö, bəzsi sever şəhri; ama men özüm sevmerem şəhri. ketden xoşum gələr éle. heğıget, çox xoşdu. indi da mesem men, bi cür oluT da; mal davar saxlıyanmurux; otumuz zadımız da çox gözəldi; xoşdu éle o, bu gelir aparır ayrı yéllərə. bizim kendimizde çoxtu o cür; perde çoxtu, yanı ağ seğgele erziş gāil olmağ, zamanaya göre. éle din bāresinde de çoxdı, bu dövreye göre, heğıgat éle oruş tutmağa,
35 namaz gılmağa doğurdan bizim kendimiz éle, éle teḥ düşüt. bin nefer, orucun yéyemmez burda. eslen, biri meselem yée, göz gabağında yéemmez. indi, ön il bizim ketden bi nefer, gədir gelende tanımır burararı; her ne evez oluT. vāien evez oluT; tanımır la, diyillə: çox gözəl olub. bu ket, lap çox ferg élir, bizim kennimiz. éle her yanda sevelle bizim kendi, doğurdan da.

40 *-bayramlardan söhbət éle. hansı bayramları gecin'de çox tutalla?*

-biz, éle iki bayramı da xoş tutarığ. o il bayramın da, nōruz bayramı'n da, gurban bayramı. bu ikisin çox geşəḥ tutarix. valla, éle o vax allah ki o cur buyuruPdu oruşlux bayramın Çi diyib, biz de o cur éle guran'nan icra élixir da allah için. éle

çox xoş tutarix, yanı neğgeden var ziynet vérrix. küsülüler barışar. böyühlerimiz
45 diyer_éle, malla diyer: gédün, barışün. ta olaan sözlerne bir_idde baxur, géder
barışar_allah_içün.

*-ilin axır çarşambesi ve ilin_axır günü ya sabāsi ki olur nōruz bayramı, burara
göre ne cür bu ketde...?*

-evvel tutardıla oları, indi ama bulaşı, bir_az yığışdırmışix. bız, çoxun, meselem
50 gızlara pay yollarıdığ. indi ğurban bayramı'nda, nōruz bayramı'nda vérrix. indi diyrix:
günahı vardı, xoş dēyi.

-mēmülen gızlara nemene alıp yollalla, o pay_içün?

-valla, evvel_éle biş şeyler_alardılar; ama indi men_özüm...

-nemne?

55 -meselem bi dene şeyler_alardıla ğedim yollardıla, şirniyən sünneti;
xurmadan, şirniden, bu cur da; şey méy narun nurun yollardıla. ama indi éle çoxi, desti
pul vérir. men, özüm, döt bēş_ildi éle pul vérrem, meselem heresine bi şey, bu cür pul
yollaram. özü de bir_az ğoyun_alsın. üreyi xoş_ola ilden_ile.

-gecin'in lehçesi, ğonşi ketderinnen bir_üz ferğlidi.

60 -bir_az yo, éle çox ferğlidi. hey yanda bız, danışsax, diyelle: gecinnidi bu ha!

-hardan diyille?

-lehçemizden diyille. bız, bilmem; uzadıruş ya néynıruğ_olar bilélle.

-daha bize göre nemene démeli sözün var, déginen dā.

-vallah, meñim bildiğime; bir_az da bız, éle bısavadıx, falanıx. bi bile ancax éle
65 eğlimize gelir danışabılırıx, heğiyğət. o bilici adamnar var...

-gecin'de bilici adamlar kimlerdi?

-meselen _  le biri, ibrah  m veliz  de, ge       dan      . var d  , nureddin, burda ossaydı, yanı hem     r diyerdi hemi de ge       dan      . adam, d  z  n diye d  .

-bu ketde b  kar vexleri ne c  r ge          ?

70 -b  kar vexleri biz, _  le gell  x bu ge  veye tikana. meselem birbirinen   ox semiym  x bizim ketde. ge       s  hbet _  ler  x, g  ll  x,   uxlu   _  ler  x. burda meselem birbirine s  z deymez, eslen deymez. ayrı ketdi burda olar,   ox narahand _  olar, diyer: valla, indi bular, d  va   liyecax. ama b  z,   ox semiymiy  x, g  ll  x, dan      x; baxalla, h     zad _  olmad  .   ox ge       ge        . bizim ket ferg      r ayrı y  llernen.

75 *-ge  celeri ne c  r; mexs  sen pay  z ge  celeri,      ge  celeri?*

-o vex de i   mi   _  olar. pay  z ge  celeende eslen k    ye zada     marux; ama b  z  m ketde   ox, h  m  e bu cur _  olar.

Konuşan: İbrahim Velizade / Yaş 45	
Derleme yeri: Gecin	34

-yox, meem menzurum o pāyzın axıllanda ve gış géceleende da ki hés iş yoxdı, gar da gapını alıb, onda néynisiz?

-gönüşlara géderiğ. oturrux, söhbet éleriğ gönşularnan. birbirnen dilxoşlux éleriğ, çıxarış gellix saat ona kimin.

5 -éle ağzı ğuru?

-xééy da ağzı ğuru ki söhbet olmaz; yemax var, kendin miyveleennen istifadə éleriğ dā. iydeden, kişmişden, cevizden, milaxdan; bu cur mivelerden istifadə éleriğ. iydemiz de var, kişmişimiz de vardı, cevizimiz de vardı.

10 -siz, burda bu ketde yaslarız, bir adam ki dünyadan gétدی allah'ın rehmetine; o yası néçe gün tutusuz, ne teher tutusuz?

-üş gün, üş gün resm idi bizde. üş güne kimin hüzür tutarış. ve gönaxlaı da o hüzür sahab, yér be yér éler. ğedim zaman mejmee aparardla birbirin évine. tamam gönaxlara, birbirne sahab çıkardıla. indi dā deb evez olutdı. o hüzür sahab, özüne mal çıxıb onnān istifadə élille. meseem déy: bés milyon, üş milyon men, çıxmışam; mesem 15 benim gelib géderme xeşleyun. indi o şaraitda olub. ama, ğedim zaman bu cur deyí, ğedim zaman mejmee aparardıla évlere.

Konuşan: Ebazer Babai / Yaş 75

Derleme yeri: İmamzade 35

-menim adım, ebāzer'di, şöhetim, babaî. imamzada'da ollam. yétmiş bés yaşım var.

-bu kende niye imamzada diyipler?

-bırda imam oyladı vardı. bıla, imām-i mūsé-yé kızım öladınnandıla. néçe biller,
5 bizden ğabaxları, o min bés yüz, ne zamannardan da bırda vardılar. bıra, ziyeregahdı.
gēlle bırda ziyaret_élelle, ğurban getirelle; ez-i be-hüzür; ğonaxlığ_élelle. derher hal
bıraya gelenne, gereh peh geele, peh gédele; bıraya sefeng_adam gelmez_içeri; içeri
gédenne, peh gedelle. yaxçı adamnar, gelelle bıraya. bu kendin_öz_adı, kōrek'di,
kōrek. çün bırda imamzada vāĝi oluPTi, oun adı imamzada; yoxsa biraan_öz_adı
10 kōreg'di.

-ebāzer ğardaş, géne de o cavannıxlarnan bi söhbet_éle dā.

-cavannıxları, cavannıx; men_özüm, şêr déyerem, türki şêr déyerem. men,
cavannığa, ğocalığa şêr démişem.

bal petegin barıdı, gülden gezen xar_ıdı,
15 beşerin cavannıĝı ömrün bahārıdı.
felek kec çekib dili, beyenmir ala gözi,
teze cavannar, bilmez; rüzĝar, yorub bizi.
cavannıĝım ğutulub ğalmıyıb devāmımız,
ruzuĝar, dolandıxça azalır, tavānımız.
20 çölde aşıx atardıx, duslara fal tutardıx,

gelmir gıçım dalımca. biz, ömrü gutardıx.

bahar, gutulub; yay, gutulub, pay gutulub, gışdı,

cavannıx, bize diş idi. bugün ömrün gışdı,

gereni, ağa boyamax usta kerim işidi.

25 dust aşna, benim gözümdi. ecel, düyüm düyümdi,

yar, yoldaş hammı gétđi. indi nōba bizimdi.

ipehden qotun olsun. dāmenin saçın olsun,

insan ona diyelle, dehānı bütün olsun.

gelbiyi éyle geni. yaddan çıxatmam seni,

30 hēsabı düşmüyüb, tanımıyıbsan meni.

ağ gül açar sedene. düşmüşem eşge gene,

çalammırdım aşıkara. elāgem çoxdur sene.

nesim-i bahar eser. āşığın sebrin keser,

men, seni çoğ isterem. sen, meni bi muxteser.

35 -cavannara ne teher élçi gönderesiz ve ne cür gız istersiz ve toyun ne
cür élersiz?

-burda görisen, diyille: küreken. bu, küreken dēy. gedim, gāyda bu curumuş,
gānunnar; o adam ki bi gızı istermiş, aparı heyetine gül ekermiş. çox adam, bilmez
munı, tārixlerde var. buna diyeşmişle: küreken, güleken. yanı bizim heyetmizde gül ek...
40 bil ki bizim gızımızı istē. muna güleken diyeşdle, küreken yox. géderdile, gelēdile; élçi
gédēdile, geleşdle. çün icāze vēple, bu, gül ekipdi; bu, hetmen, bu da muna
māıl olupla da, göpla güli ekip heyete. dede neesin élçi yollardı, xelxi élçi yollardı.

sora géderdle kebin keseşdile, sora erusu céřn tutardıla. elbetde burda ğayda üř ğün céřn tuttardıla. ekseren de böyüg toylar getirerdle. āzātdığı_ıdı, toy ğedağan dēldi, mūsığı

45 ğedağan dēldi. toylan_élerdile.

-bura aşıx gelerdi?

-āşıx da gelerdi, ōşıx da gelerdi, çalıb_oxuyan da gelerdi.

-uşağın_adın kimner ğoyardı ve nemne addar ğoyardı?

-onı, ağ seĝĝeller yıĝıřardı, ğonaxlıĝ_élerdle; ona ad ĝecesi diyerdile.

50 ğız_ossaydı, ğız_adı ğoardıla bilesine. oĝlan_assaydı, oĝlan_adı ğoyardılar. mexsūsen biden mesele o addar ki eémm-é ethardan mēmuldi oĝlannara olarnan ğoyalla; ğızlara da mēsūme, fātime bi de mesem seriyye filan, bu cur ğoyardıla.

-imamzada'nın ekin mehsulatı, nemne?

55 -ekin mehsulatı ibāretdi munnan; feĝet bira baĝ baxçadı, çox ekseren baĝdı. baxça, çox azdı. çemen, azdı. teĥçeĥçe mal saxlalla ve saxlardıla. ez-be-hüzür, da burda buĝda muĝda zad_az_olar; feĝet buraankı baĝdı. bi de ki kendün_özünki, al-vérçi, ĝehve, tūkan, bungahdı; bularnan bular, emru māş_élelle.

-buranın yas merāsimleri, ne cür_olur, aa ebāzer?

60 -evvel biden meselem burada hūséyniye vardı, orda olardı. indi burda meçit ĝeyittiriple; allah,_işlein res getisin, xeyyir_adamnardan, aĝalardan; kömeĥlıĝ_oluptı, hemen. téhran'nan filannan kömeĥlıĝ_éledile, burda bi yaxçı bi meçit ĝeyriple. indi bizim zatdarımız_orde, xéyratdarımız, yas meclislerimiz_orde ĝeder.

Konuşan: Muhsini Peyami / Yaş 68

Derleme Yeri: İmamzade 36

-sizin *ā*dız, *ş*öhretiz nemnedi?

-adım, mohsin, *ş*öhretim, peyāmîfer.

-*né*çe yaşız var?

-atmış sekkiz.

5 -*senin* *e*slin, ata – baban haralıdı?

-éle buralıdı.

-*niye bura diyiple yığıntı kent?*

-bez yérrenderden, neğedéy'den, üşneviye'den, maķu'den; o yan, bu yannan geliple, burda év *ı*alıpla. biden mesem bi ğardaş *ı*év *ı*alıb. iki, üç *ı*ilden sora biden mesem o biysi ğardaşı görüP bura xoşdı; buranın miyvesi, bağları filanı var; buraan derāmedi var, 10 ona xātir gelib. olai da çekib *ı*öz yannaana getiriple. bi de çoxu bu imamzada'ya göre geliple; ona xātir yığışılba, burda év *ı*alıpla, yér *ı*alıpla, sākin *ı*olußla.

-*neğil zat bilesen héş?*

-éle nağıl bilmem.

15 -*né*çe oğlun, ğızın var?

-iki oğlum var, bi ğızım.

-*évlidiler ya suvaydıla?*

-bēlé, évli.

-*ğonşulux heğgi, ğonşuluğ ırtibātı...?*

20 -ğonşulux, geyeh ğonşulağ yaxşı...

-gereh̄ yox. bu ketde ne cürdi?

-bu ketde de pis döyl.

-dava – şava olar?

-xééy, az_olar. burda eslen dava olmaz; olsa da fõru ağ seğgeller barıştırala.

25 *-bi dene imamzadalının gızına élçi gelende bunun yoxlamasında nemenesi şertdi?*

-bunu utanmağı şetdi. o adam ki yaxçı adamdı vérélle, pis_olsa ki vérmezle.

béş_altı vede soruşalla ki ağa, bu ne cür adamdı? küreken necidi, xanvādesi neciydi?
onu soruşalla, onnan sora vérelle.

30 *-uşaxlıxda néylerdiz?*

-uşaxlıxda géderdiñ pacalardan şal sallardıx damda. gedim paca olardı damlarda.

-bayram payı ne cür, bayramlıx kim, kime alar?

-mēmülen ketde beyramlıx, gızlarına paylalla. derecé-yé evvelde gızlarına
paylalla, dedeler ya ğardaşlar; mesem dede olmasa, ğardaş, paylaı aparar_évleene,

35 bacılaana.

-yoldaş, yoldaşa dā?

-yoldaş, yoldaşa alsa, alıb; almasa da hēs de.

-imamzada'nın mehsulatı nemenedi?

-eriñdi, alçadı; bu cur de; almadı, bulardan var. tut bağı var, üş yérde var burda.

Konuşan: Söhrap Rehmani / Yaş 47

Derleme Yeri: Yekan Çongaralı 37

-çongaralı, ne cür ketdi, néçe évdi?

- 5 *-çün çongaralı bîr cürdi ki iki min bês yüz nefer cemiyetidi, hududen bês yüz yirmi nefer zat da xānavardî. iki min bês yüz nefer de cemiyetidi. bular, keşāverzi işinde olallay. yérâlmadan, badımcannan mesem çuğunduydan, buğdadan bulaṛdan ekelley. teke tûḥ de vaṛdile, olar da biden yanendedi biden nizāmide zatda xıtmēt_élelley dōlet_ışinde; bu cūr.*

-bu kendin ğedimlîğî hardan ğalır yanı néçe ilin kendidi?

-buranın eslisi, miyandablıdı. miyandablı, gelib bıyda bina ğouPdı. tēğben üş yüz ğıyx_ıl zat munnān ğabaxdı.

- 10 *-burda toylar ne cür olur?*

-toylay, ğedim sūnneti olullāy.

-indi dē?

-indi de ē. biyden yéyvan vaydı, böyûḥ toy çalay, o geley.

- 15 *-ğabaxçalar ğız ğaçıtmax béle mod_udi, cavannar, ğaçırdarı vérimiyende; indi de vardı?*

-indi de vaydı; ama biy zeyye kemelipti.

-cavannarın serbaz ğétmesi ne cür_olur?

-vextinde gédelle, özleen meerfî élelley.

-kendin ğéçinmesi ne cürdi?

- 20 *-biy zeyye vezden dalıdılay.*

-niye be?

valla, keşāverzidi da. biyden keşāverzinin suyu kembudu vay, deva – derman bahadı, vesāıl da bazarda, o sūretde yéyimi; bir_az_oftı vardı o biyi dōre yéllere göre, ketdeye göye.

25 -*ğışda géceleri néyniller?*

-géceleři de gēfemiz vaydı; biy_ıddesi, gédey gēfeye. biy_ıddesi de meselemin gétmez, gédey biyinin_évine; biyügün de olar geler mınun_évne.

-*medrese ketde vār?*

-bēlé vardı, doğguzaçan vardı.

30 -*oxumuyan da vār?*

-ketdē?

-bē, bēşden, dōtden kaçan vaydı. kökünne oxumıyan yoxdı; ama dōt bēşeçen gédib biyden göre tavanı zadı yoxdı, gétmiyibdi, gédib_iş dalıca.

-*senin o uşaxlıx xātirelernen hēs yadında vār? olardan bi söhbet_éle.*

35 -*meem gözüm_üsde.*

-ay, gözün var_ossun.

-olar da deyde deyeley bıydā?

-éle, esli derde deyen olardı. ne zamannan sigarı çēhmeye başlamısān?

-teğribēn on dōrd_ildi.

40 -*ne xātirelerin var?*

-valla, men_on dōt sindinde gédib çārbahar'da ğalmışam. dōrd_il zad_oyda ğalmışam; döyd_ilden soğa gelmişem şherde safkarfığ_élemişem; göymüşem oyda da sud yoxdı; indi gēmişem ketde keşāvezzığ_éllem. indi buğdam vaydı, çuğunduyum vaydı, yéyalmam, badımcān; hey nemene vaamdı.

- 45 *-burda çongarlı'da héyvandaríx da vār?*
- bēle, iki üş yéyde vaydı; amma éle böyüh döyülle hā. ineh saxlılla.*
- yas merāsimi ne cūr olur?*
- yas merasımında çox güzel bulam bāhemlixlei vaydı. biyinin ki bi dene meezi oldu, ölüsü oldu; hāmı bāhemlixde gédelle, onun dādına yétişelley, kömehlıǵ_élelley,*
- 50 *birliǵ_élelley; biden olmıyanın_élinen yapışallay. üş gün hüzür tutalla, hāmmi éle gem_ içinde olay; élebi hāmmi şēhdi ona. yo, bu cu işleyi çox geşēhdi.*
- hansı gezaları çox isterşiz?*
- bulay, ehseiyet aşı beyenelley.*
- aş da cūr be cürdü, hansı?*
- 55 *-hē, millem; omac_ aşı. indi pişiyelle, he. o gezalaanın_ evvelidi bahar fesli. bi de gedim halvalar_ olallay, top top küfte yékeliǵinde; ikimci de onu beyenelley. indi da maķaronu zat mod_ olubdu da.*
- indi bura ki eyleşmişix kimindi ve nemenedi eyleşmişix?*
- yehmetdiħ; bıya; hāci xeel'indi. bıya, yehmetdiħ hāci xeel vaadı; sınıxçıydı;*
- 60 *onundu. éle hāmmi, bu cüy kölgeye xātiy heyden geley eyleşey_ allah_ onun balalam saxlasın, özüne yehmet_ élesin. çox da bilesinnen yazıyix, yaxçı adamdı, indiyecen de sınıxçıydı, deydimize deeydi; allah_ onun gebrin nurunan doldursun.*
- sizin kendizin lehçesi ayrı ketdernen ferǵlidi.*
- belé, ayrı ketder, diyille: dédim. biz, diyex: didim. dédim, ayyıdı; didim ayyıdı.*
- 65 *bizimki didimdi.*
- ǵaǵa sözünü siz, diyersiz.*
- ǵaǵa, biz, isteyen_ adama diyêyx. bi adamın xētirin_ istesex, nisbet bilesinnen dusduǵumuz olsa, ona biz, ǵaǵa diyêyx.*

-ğış gécelerinde néynisiz?

70 -ğış géceleende de valla, gédiyex biy gün seen_éviyde elleşiyex; biy gün
gédiyex gēfede otuuyāğ; biy gün biyden toy olı, gédiyıx toy_évine; bu cuy tā zımistānı
başa véyeyx dā.

-ilin_axır çarşambesi ve nōruz bayramı nemene élisiz?

75 -onda biy uşaxlāi, tamam hemsāyelei yıǵıyıx başımıza; bi dene ot yandıyyax bé-
nāmé çille gōdu. nōruz bayramında beter şaddıǵ_éllix; ne cūr_év_ossa éle düyüynen
köfte vaydı.

-uşağa kim ad goyar?

80 -uşax ki oldu, iki gün üş gün onnan soya biy dilxoşluǵ_élelley; bi dene böyüh
babalaannan ya xanımın dedesi ya kişinin dedesi yıǵılay geley bi yiyib_ıçelley, o duva
oxuyallay, o böyüg_ona bi dene eli, mehemmed péygumbey addaannan bi dene goyay,
o intixab_éley.

Konuşan: Veli Muhtari / Yaş 60

Derleme yeri: Yekan Çongaralı 38

çox da bağışlıyasız, benim_indi yétmiş sindim var. gulağ_as. yétmiş sindimde
ne zamān-i şah ne zamān-i imum; mene zaman ferg_élemez. bir nefeen_eliyen
menim_oynamağa xoşum yoxdu. oynasam_özüm_oynıyaram da.

tivlizyonda:

5 -filan kes xanım!

-bēlé!

-erin şehid_olüb, oğlun?

-heye!

-ne cür_olardı, nem nemne olardı, ne cür?

10 béle méyhen dust_udu, béle nem nemneydi, béle nem nemneydi. her reisdən
bi danışığ_istille. bi dene mehendis-i keşāverzi gereh dura bi dene bernāme düzelde da.
hē? gereh muna bi dene yalan doğur da var, diye. démise, axı munun rēslığı
mēlum_olmaz ki. hē? birin bé-gānun diirem, sen_ebelfez? veli, olardan bir_iki nefer
danışmışdıla; o kerem meremi zadı. oynamağın xéyri ossa, govalçı éle özü çalar sora
15 özü oynar_éle.

ağa, bi zaman biz, tütün_ehmişdiñ. bi kārşınāsımız vārdı, bu tündrov_udı. bu
ne cür, ne cür xulasa mennen bu bir_üz gerez düşdü. bir gün gördüm geli metornan.
gétdim, kesdim yolun. dédim: filanı hara gédisen? dédi: gédirem filan yére, filana.
dédim: düş gel, dur_orda. benim kārgerim var. dédim: biz başarmırıx. sen kārşınassan,

20 vezifen bize destur vérmex. axşamaçan duracaxsan_orda. dédim: sen qarşınassan, ge
dur_orda, destur vér. biz başarmırıx. çox bağışla sēn söhbetin deyil ha.

zaban-i māderi adamın şexsiyetidi. herkesin_öz messebi özüne mohteremdi.
ādem xılget_olannan bi dene sünnetdi, herkesin_öz messebi özüne mohteremdi. hēs
vede men, îsā'ya diyemmem: ge sen_ol müselman. îsā, îsā-yi ruhullahdi. îsā'nın bi
25 ğudreti, o bi pēyğembellerden_artıxdı. o ölünü dirilderdi; bular dirildemmezdi.
allah_emr_éledi îsā'ya: îsā, dünyanı teblîğat_éle îsā-yi mesih'e. allah_emr_éliyib,
o da teblîğat_éliyib. allah_emr_éliyib: mūsa, dünyanı teblîğat_éle yehud'a.
allah_emriyinen diyib: gelin yehūd'un xeddine. olar dünyadan gédennen sora
emr_éledi: mehemed, dünyanı teblîğat_éle islam'a. bi emri ki allah, pēyğembere
30 diyib, pēyğember de éliyib; néce men_onu bātil_éliyebilerem. namaz bēs vexdi;
biz_élemişiğ_üç. ğānun, ğānunğuzarı yanı zor. herkesin zoru var o, ğānun ğoyub.
zeyif_adam, ğānunğozarlığ_éliyebilmez. herkesin_öz meramı özüne mohteremdi. bi
nefer diyi: ge, béle gétmiyex, béle gédex. sen neķāresen? sen, allah'ın bacısı oğlusān,
mene xad_ārısan? benim xoşum geli, béleye gédirem. béhişte gédende meni aparma
35 da, özün gétgine.

Konuşan: Ferhat Himmet / Yaş 37

Derleme yeri: Yekan Çongaralı 39

men_évliyem. bi dene gızım var. bia yéen çongaralısı'dı. urmiye'den teğriben
bi om bir kilométr fāsileynen, furudğahın yanında ġarar tapıbdı. buranın teğriben iki
min bėş yüz nefer, iki min sekiz yüz nefer cemiyeti vādı. altı yüz nefer zad xanvardıla,
bırda zindegı élelle. biz_özümüz, anadan olannan bu ketdeyex. bizim de lehcemiz
5 mexsusdı. bizim lehceden bi dene de sayindej'de vardı. sayindejleer, bizinen hem-
lehcedile. lehceleemiz biydi. biybiyin yanda olanda tanımanıx biybiyi. biden mesel
dosta diyelle: ġaġa. biz diyex: ġaġa, neme élley? haydan geliyey? haya gédiyey?
bizimkileen axılları yéydi. nemne yiyiye? biaan camaatı, fik_éélem ġedim_o
yunan'nan ayılmadı. bi dene il var_ımış, o yannan gelibdi yüyen adında. buranın_adı
10 çongaralı yékan'dı. o ilden ayılma, bāis_olubdı, bınun_adın ġoupla yien. ildile, o
yannan gelmedile. biy iddesi zaddan gelipdi sayindej'den, sayıngala'dan geliple. bi
iddesi bu şürevi'den zaddan ayyılmadı. çoxdandı ayyılıpla. biz éle anadan olannan éle
ata, babamızı bıyda ġörmışıx; veli olan böyüġ babalaamız, ceddimiz, o yannan
gelmedile. benim böyüġ babam, şürevi'nin ġerebaġ'ınnan gelipdi, azerbaycan'ın
15 ġerebaġ'ınnan gelipdi.

ġedim bıyda tütün zad çox ekerdile. indi doxāniyat yıġışannan baġa, baxçaya
çox zad_éliyiyle, ekiple. indi almadı, eriġdi; bu cür miyvecat ġismetinnendi. suu da ki
çah-i emiġ vırıpla üş döt dene, olardan istfade élille. çay suyu yox. bahar geler. bahar
ġutuldu, éle su da ġutular. yayda ġallıx müsibete de. ittifaġen bi dene şehristanda zadda
20 bi dene balovlu zad ġörende özümüzden billıx. bidey mesel diyex, ġardaşıımızdı,
filandı. o cür yaxınıx bileleene. balov'a çox ġedelle ta şehir. yaxındı. bizim kendin de
zadı, indi şehir kimindi.

indi biy ġeçe, bi ġünüz_olur. bi dene hena ġeçe tutulla feġed toyda. bizim
kendin de zadı éyni şehir kimindi da, bu döre ketder tekindi. biden mesel biy biyi

- 25 görerdile, séverdile. biybinen tanış oldula géderdile. indi de o cürdi. indi de gédelle.
élçi yolalla biybiyin évine. òdan bi yolum gutuldula, geelle bi yolum bi gün danışığa
gédelle. bi dene gün tein éliyle ki danışalla. ne gedem başlığ olacaxdı. elbetde başlıx
yığışıp da. gedim başlıx zat vaadı. danışannan sora, onnan bi gün, iki gün sora da get
sındırma tutardıla. bi dene gend alalla, kelle gend alalla getirelle, bézelle bélesin.
- 30 bunu bézelle. bi dene boş ğabda getirelle, o ağ seğgel ki vardı meclisde, oon ğabağında
ğoyalla yére. o toxmağı da bézelle. onu da bézelle, munu da bézelle ki, bi nefer götüre o
toxmağınan o ğendi sındıra. böyühden icāze alalla, gédelle ki gédelle onu orda
sındıralla.

Konuşan: Hasan Cafernejat / Yaş 63

Derleme yeri: Körpü Çongaralı 40

bu nağılı, munnan ötüri diyipler ki o dıngılı uşaxlar ki teze bular istille gedem götüreler, çün xetere gédiller, bilmiller xetere gédiller. dedeynen nene, ata babalar, bu nağılı diyipler ki onların hemi gelblerin_ele getireler hemi oları yuxladalar hemi de ki oları xeterden ref_éliyeler; teğrîben bu curdi.

- 5 géçi dédi: gédirem balalarım, size buynuzumda ot getirem, ağzımda su getirem, memelerimde süt getirem. balaları da kiçiy_idi, iki denesi gız_idı, bi denesi oğlan_idı. oğlanun_adı, çimengül_idi; gızların da adı şengüli'ynen mengül_idi. erz_ossun xitmetiyze; géçi gétđi. gurdunan hemsāyeydi. gurt, bu géçinin sözlerini öz yuvasında eşidirdi, dédi: yaxçı fursetdi, éle bunun nenesi, gédip; men, gédim buları, bi
- 10 hoqqabazlığınan yuvalarınnan çıxadım, xuP serf_éliyim dā yiyim. bu gétđi ğapını çaldı; der-sūret-i ki gurdun ğapısı olmaz, bunu éle ata analarımız... bu uşaxların biri, dédi: kimdi. bu, géçinin sesin çıxatdı özüne, dédi: balalarım, meñem, gelmişem, mememde süt getimişem, ağzımda su, buynuzumda öt. bular, ğul yédiler, ğapını aşdılar; açanda şengüli'ynen mengülü'ni ğut yédi, çimengüli ğaşdı girdi; ğedim_évlerde tendir
- 15 var_idı, kilbe var_idı, ğaşdı girdi kilveye. ğut, munı ordan çıxadabilmedi. buları yédi, gétđi; gédennen sora dubāre buların neneleri, géçi, geldi; dédi ki şengülü bala, mengülü bala; çimengülü bala, aç ğapını, men geldim, mememde süt getimişem, ağzımda su, buynuzumda ot. çimengülü dédi: istisen, bu séri de meni yiyesēn? dédi: belke gene ğutđı. dédi: yox bala, bu men, bu nişan. dédi ki eger_istisen ki men, seni tanıyam; çıx,
- 20 bacadan memeleriniyn salla. bu çıxtı, memelerini salladı. baxdı, öz mamasıdı, öz nenesidi. geldi, ğapını aşdı. dédi: ba, o bisi balalarım hani? dédi ki ğut geldi yédi. çimengüli'ye biy zerre ğeza verennen sora bu, gétđi çıxTı gurdun dāmunun_üsdüne.

ğut dedi: o kimdi dāmun_üsde, damun duvārın_üsde; bir_ovuş torpax töhtün aşın
pilōun_üsde? gēçi dedi: menem menem, gerneşerem; kelle vırram savaşaram. sen,
25 benim balalarımı yéyipsen, gédeceyix gāzı yaana. görex, senin heğgin vardı, benim
balalımı yiyesēn? bular, gétidiler. hediye; gēçi, bir_üz gātığ_ıapardı. ğut da bi şey
aparmadı. gétidiler; bilexire o zamanun gāzıları da rişve-xor_ıdı, indinin gāzıları
yox_a. gēçi, gātığı ğoyanda yére mallanun gözleri güldi. bilexire bu ğurdun dişlerin
çehti bu, kelbetinnen; gēçinin de buynuzlān_ıitidi, dedi: herkesin balaları, herkesdedi
30 alsın. çün, bu gēçinin buynuzları itiydi; ğurdun da dişi yok_ıdı, gēçi, vurdu, ğurdun
ğarnın söhdi, balaların çıxatdı. hele ölmemişdiler. sizin de selāmetdığıyzi men_ıistirem.
ğöyden üç_alma düşdi, biri benim, biri senin, biri de ğıraxda eyleşenin.

-ne iş görersiz, ne yétişdirirsiz?

-burda men, keşāverzem, ceviz baxçam var, alma bağım var. erz_ıossun
35 xıtmetiyen; kedu toxumu ekerem, gülebaxan toxumu ekerem, arpa, buğda ekerem; bu
cür; keşāverzam.

-toyun ne zaman oldu, néçe uşağın var?

-men, iki dene xanım ixtiyar_ıelemişem. evvelki xanımm, dünyadan gétidi; iki
dene uşağım var_ıdı; iki dene uşağım_ıonnan ğaldı. sora, bir miğdar gēcennen sora;
40 xoP bilexire adam gerey_ıizdivac_ıélesin, men de cavan_ııdım, o zaman hudud-i yirmi
sekkiz zad sinnim vārdı, iki dene uşağım vārdı; bi dene ayrı
xanımmın_ıizdivac_ıéledim. indi bir_ıoğlan, bi ğız ğabaxkı xanımmın vardı; altı
oğlan, iki ğız ikimci xanımmın vardı. ikimiz de heyatdayıx, ğeşeh zindegannığ_ıélérıx.

-bu ekinçılıx, sizin nezerze rahatdı ya çetindi?

45 bilexire her_iş çetindi. adam_işlemese, hêş vexd dişlemez. bilexire o başda
olan_adam, paşa da gerey_işliye; o da öz nōvu işliye, tã çöreyi yédi, helâí_ola
bilesine, xiyānet_élemiye, milletine işliye. keşāveri de gerey_eke, biçe, işliye;
helâí_ola bilesine çöreK; o allah, nēmeti ki vériPTi helâí_ola bilesine. bu curdi, men,
bu cur bilirem; bilmirem_indi geletdi ya düzdi.

50 -körpü çongaralısi 'nda gédişat yanı yaşayış ayrı ketderinen ferğlidî?

bir miğdar buranın ferhengi yuxarıdı, ğedimnen. çün merkeziyyeti vardı, ayrı ketdere göre; bēlē; buranın ferhengi bi zerre yuxarıdı. teğrîben şehirlere yoxundı; ferhengi, şehre yoxundı. indi teğrîben demağ_olar ki bura, éle şehir berāberidi; çün her nemene imkānat, şehride vardı, bu körpi çongaralısı'nda da vardı.

55 *-bura yol_üsde olduğuna göre ayrı yéllerde gelme adam da vardı, geliple,*
 burda sākin...?

-bēlé, çox adam vardı. meret'den gelipler, māḳu'den gelipler, tebriz'den; hätta farsistan'nan geliller.

-gış gelende ne hazırlırlar yaparsız, gışlar nasıl geçır burda?

60 -ğışlar, çox soyuğ_olar; ğar, çox yağar, ers_ossun xıtmeyen.

-payız feslinde ve yayın axırlaında ki hasılar yavaş yavaş satılan, satılır;
yığılan, yığılır, nemeneler hazırlısız, gışa saxlısız?

-erîh ğurusu saxlarîx. üzümü ğurudarîx, kişmiş_elerîx; cevizin ğurusuynan ğışda o eyleşerîx bi yérde bâhem ki çille ğécesi, o félan béhman isdifâde élerîx. onnan sora, davar_alarîx. davarı payıza kimin kökelderîx, payız keserîx bé-sûret-é ğeyle; biz, ğeyle diyerîx; biden ete elimiz yétirmedi, onnan isdifâde élerîx.

-il dönümü olār burda?

-bêlê, il dönümi, biz, nōruz bāyramı diyerix. üç yüz atmış bēş gün il dönende, on iki ay gurtular, il tezedən başlanar. biz, ona o gün bāyram tutarix.

70 -ve ne işler görersiz?

-birbiriin évine géderix gellix. uşaxlarımıza pal paltar nov alarix. bacımıza gardaşımıza ya nenemize yā dede gızına bāyramnıǵ alar, hediye alar. birbirnin évine gédende elimizde hédiye aparrıx o gün. hāmmi küsen adamnar; birbirinen ki ğabaxça küsüpler, sözleri oluP; bāyram günü barışallar. hammi, birbirinen barışar. bir de oruş bāyramı günü biz, o cür barışarix.

-ğurban bayramı olā?

-bêlê, o da; erz ossun xıdmetiyen; erebistan'da burdan bi gün téz çıxallar. bilméem indi qoré-yé zeminin ne cür dolanmaǵ olar görem, bura bir gün géc olar. maldan davardan alarix. o adam ki dōletdidi, éle bir dene ğurban keser, bir miǵdārın götürer özne, bir miǵdārın daǵıdar nātavannara, oların ki yoxlarıdı. oların ki varfarıdı, here pul ğoyallar, bir dene ğurbannıǵ alallar. meselem on év, on bēş év, yirmi év, yüz év; hātta göyesen bi yéke ğurbannıǵ aldılar, yéke öküz aldılar, kesdiler, payladılar. bölleler o cür paylallar; evvel o kasıbların zadın çıxallar. ketde ya menteǵede tānsalar bi nefer adam, meselem et alıp yiyemmiri, olara pay çıxallar. pay çıxannan sora o eti böllellē.

-uşaxlar, olanda doğanda olara nasıl ad védersiz?

-biz, onda; buni mēmülen böyüh babalar; birinin gızı meselem uşax getirip ya oǵlı uşax getiripdi; onu véreller böyüh babanın ğucaǵına, adını dede – nenesi ve babasıynan xan nenesi tēyin éler, diyeller: munun ādını, bu adı meselem çağıracaxsan. o babası, onun saǵ ğulaǵına ezan oxuyar, üç defe adın çağırar ğulaǵına:

-senín; meselem; adıyn gıydum hoséyn; hoséyn, hoséyn. bi dene de iğāme oxuyar bunun sol ğulağına, dūbāre diyeğ ğulağına: sení adıyn gıydum hoséyn; üş defe. bu, buların ğāideleridi.

-eskerlik olār burda?

95

-bēlé!

-sen, haçan gétin?

-men, sāl-é yirmi dōtde gétim, yirmi altı da soyundum; iki il.

-ne var yadında bir hātıra?

100 -xātireler xoşdı. serbāzı xoşdı. serbāzı, evvelen adamı āyındırır, ayındırır meselem mexsūsen ketde olasan, gédesen. o bir miğdar adam, göresen bilmez biy şeyleri, veğtî ki çıxır éşiyē, bir miğdar cāmeeye coxter vārid olur, ayındırır adamı. onnan sora sextilix ki çekir, bu rāhetdığın gedrin bilir. bir miğdar çetindi.

Konuşan: Rıza Nasiri Rızapaşa / Yaş 77

Derleme yeri: Körpü Çongaralı 41

-men, xāş_éliyebilerem, sizi bi tanıyax; adızı, şöhetizi, néçe yaşızı?

-belé ben de rıza nesîri xāce paşa; yétmiş yédđi sindim var benim; min_üş yüz
onam. benim_eslim geresennidi. men, teğriben atmış_il_olar, burdayam. bi nefer
ğulam satırdı, dédi: munun_amma şansı vurar, bu ha. dédi: néce bed vurar? dédi: bed
5 vurar. men, munu; evvelde irādı budu; diyirem. bu, munu satdı. bu ğulamı satdı,
satannan sora; bu, ğulamı aldı apardı. dédi: ğulam, bu tukan; bu, sen; amma tükanda
sen, bi şey getdile alacaxsan. yüngül_alacaxsan; satanda da ağır satacağsan. dédi: ağa,
bu menfeeti, bu sudi yığışdırmağ_olmaz. dédi: ancax, sen, bu işi göreceşen. dédi: ahı,
senin_o erbabun diidi ki bu bed vurar şansı. dédi: benim_erbabım; çün men
10 xıdmet_élemişem_onun da yanında; onun çox davarı vardı. o, davar sağırdı, süte su
ğatırdı. men, muna diyirdim ki sen, muna su ğatma. su, yığışar_olar sél, biy gün bu
davar köküynen_aparar. éle o cür de oldu; çobanıynan itiyen davarın bi-küllü götdü
gétđi. geldi dédi. dédim: axı, men, sene démedim: süte su ğatmaganan. indi
men_ordan_isdfāde élemişem. bular, delildi bizlere.

15 *-cavannarmıza indi istesez nesîhet_éliyesiz nemene ?*

-bunu erz_élerem ki meside gétgine. meside gésşen hemi allah, sene dünya ve
hem āxıret vérecehđi. namaz ğılğınan, xums vérginen; erz_ossun; nezāfetin_olsun,
biy ğonşuyan_eziyet_éleme, nezāfeti muraat_élegineñ. men, bu cür bi, elimnen
gelen bu sözlerden hemsāyeme, ğonşuma erz_élerēm.

20 *-hansı adam, annı açıx, üzü ağdı; sizin nezerize?*

-o adam ki annı açıxdı, üzü ağdı; işi düz görür ve hemsāyesine – néce ki özüne menfeet_istir – hemsāyesine de o cür menfeet_istiye.

-körpü çongaralı'sının gırx_il bunnan gabağıynan indisi fergı nemenedi?

-erz_ossun xıdmetize. gırx_il munnan gabax jandarméeri, o körpünün
25 gūşesinde yanındaydı, o yandaydı jandarméri. orda da bi körpü vardı, gedîmi körpüydü.
erz_ossun; sél gelirdi; biz, yığışmışdıg bu körpünün_üsdüne, sél de beĥ gelirdi. reis
pāsghah geldi, dédi: gelin_aşağa; gelin_aşağa, sél geli, körpi yıxılır; sél, bileyzi apara.
biz, éle yéndıg_aşağa körpi, yıxıldı. körpi, yıxıldı, bir_az da o suyun gabağın
sedd_éledi. su gözandı, o dalıdan béle geldi, benim tükanma istirdi dola; men, tükanın
30 vesāilin boşaltdım. erz_ossun, da camaat fışardaydı; ketden kaçan kim, vesāilin
götüren kim.

-bu körpü çongaralı'sında cavan – göca irtibatları ne cürdi?

-erz_éliyim hüzürüze – indi özün bülüsen – o gedim éhtiram ğalmıyıptı
cavannaĥ göcanı arsında. görésen ki bi dene cavandı on bés sindinde yirmi sinde,
35 gelir_adamın yanınnan redd_olur, hēs bi démir ki selām'un eléykom. men herden
diyerem: muna böyügi, hēs muna bi söz démiyîb: ağ seġġelin yanınnan geçende ona bi
salam vérelle, ona bir_éhtiram_élelle. diyîrem: bular, eslen nesîhed éşitmiyiyle hêç?
indi göcaynan cavanın_arasında bu cür_éhtirem yoxdı, gedim_éhtiram yoxdı. gedim
biz, cavan_idıx; ağ seġġelin yanınnan ğorxudan geçemmezdıx. hey yéyde de ağ seġġeli
40 görseġ,_ayağına durardıġ ve ona éhtirm_élerdıx.

-buranın cematı ne cür yaşıyır?

-erz osun hüürüze – özüz, buyurusuz – da indi bu keşāverzinin derāmedi eriĥdi, hülüdi, buġdadı, alçadı; bu cür bi zatdardı; da ayrı bi derāmedi yoxdı. baġdı ki bağları da bi il soyuġ aparıpdı; éle bi derāmetderi yoxdı.

45 -burada toy merāsimleri, éle ġabakılar kimin ġurulūr?

-buların toyları indi biy cür olup ki – ġedim dēydi, bi dene böyüh éve çekilerdile, orda başlaydıla bu xéyr işi élemeġi, görmeġi – indi xéyr; indi görüsen ki çıxıb éşihde bi dene çadır ġurub, böyüh bi çadır ġurub; toyı orda meşġul olub toy élemeĥliġe. orda indi bi nefer de eyleşipdi orada; birini ġözür, çağırı: aġa,
50 oynıyacaxsan ya bi béle cerīme vérecesen ya bu işi ġorecesen. indi buranın toyları, burda bu cürdi.

-pullu, pulsuz toyda olur burda?

-belé, pulludu. ġorésen ki bi ġismet adamdı, orda öz adamıdı, böyüh bi pul salırı. o birsi de muġeyyed olur, ona ġöre artıx pul sala, burda bi böyüh pul yıġısa, toy
55 sahabına bir böyüh bi pul yıġısa.

-élçilix zat bernāmesi, kebin kesmeĥ filan éle ġedimki kimindî ya ferg élir?

-ġedimki kimin dēy, ġedim başlıġ olardı, bi de bi başlıġ alardıla, ya biy dene diyerdile davar véresen; indi xêr. indi éle feġed bi dene kebin danışır, onnan sora diyir ki eyal özüündi; nemene alasan, alasan; özün bilersen.

60 -hac aġa, yas merāsimleri ne cürdi?

-erz ossun xitmetize; sinnin de tutmasa, éşidipsen. ġedim hele men, burda görmemişem – men, éle erz éledim; benim eslim ġeresen – orda biy nefer fôt olsaydı, nahara tamam évlerden oraya bir mejmee tutardıla, tamam néymetderden onda olardı; hamı ġéderdi orada da. o adam ki adamı fôt oluptı, da o, o cür fişarda

65 olmazdı. indi xéyr, indi burda evvel gün ki şām-i ğeriban olur, üçüncü günü bu adam, éhsan vérir bu adamına.

-gégeen illerde yirmi, otuz, ğırx il bunnan ğabax ğış géceleri ne cür olurdu?

-ğedim ğırx il, elli il munnan ğabaxça bu şirni zat yoxıdı. ğedim
milağ asardıla, ğızıl milax, ağüzüm milağı asardıla. eyleşerdile, kitap söhbeti ya bi
70 nefer dāstan ya neğil diyardile. bi nefer söhbet élerdi, géderdile bi iki dene, üç dene,
bés dene milaxdan yéndirerdile, getirirdile tökerdile mejmeheye ğoyardıla
kürsünün üsdünē; denelerdile ğoyardıla oraya. birinin cevizi vardı, bi ceviz de ğoyardı
onun yaana. erzossun yiyerdile dilxoşluğ élerdile; herkes, durardı çıxardı, géderdle
öz évine. bu ğedimin resmiydi.

Konuşan: Hamit Amucani / Yaş 73

Derleme yeri: Osalu

42

-hemid ağa, osalu kendi, néçe évdi?

-ğedim iki yüz otuz évidi; indi ama azalmışx da yüz heştad év galır.

-niya azalıb?

- yōx, şehirde gaaş bi dene; gōy diyim biliyen; bax bi heğîgeti budu; bu kişiden*
- 5 *pullu, mülk sahābmız yoxdı bunnan. men, bilmiydim hā. men, o cüy göydüm; men, diyiydim: beke kasıbdı, hēs zadı yoxdı; amma maşşalla uşax muşağın yétiyib bi yére, onnan işimiz yoxdı. amma, burda bi bet geyirdıx. biz; özümüz geyirdıx, dōlet de biy*
- tümen kömehlıg élemedi. orada men, baxdım gördüm, bunnan fêlen bizim ketde mülkü çox olan yoxdı. men özümü mülk sahab billem; amma bu adamın mülki*
- 10 *bizimkinnen çoxdı. erzim, burda bi kelmededi; néce bi dene zemānet istille; munun otuz teref mülkine diyir: ağa, gét duğ gıraxda. şehirde bi dene torba gatiğı satan ki kendin puluynan satır, onun pervānesin gābul éliş zemānete; amma munun yirmi dene mülkini gābul élemez. nécedi? indi bu adam, mülküün éynin sata, damdārsın da sata, şehirde bi dene iki otax, bi gēfana alabilmez. men, indi gālram*
- 15 *babam geyiren damlarda; dedem yox a, babam geyiren damlarda. dédim da bi dene pineçi tükanı, başmaxçı tükanı, erzişlidi bizim kendin şiş dangının yārsınnan.*

-buna nemene bāisdi, sen fikr élisen?

- heğîgeti budu, bax bi; erziş i savadı getiriple memleketimizde aşağıya, mesulārmız getirib yanı bizim memleketde erziş-i savad aşağıdadı. bu cür diyim, bi*
- 20 *dene gofun satan, bi dene fōğlisansdan çox alır. bi dene merkez gırağında ki durub altı*

talıs düyünü göyuboraya, gece yatır, saba düyü olurüş min tümen, düyünü düyüsi.
ama, mes'ullarımızın biri, adélemirem; diyi: men, muna iftixaréliřem ki dördilde
goymamışam lebeniyatı ğıymetın bi tümen goyalarüşdüne. bu, bi dene nengidi; bi
dene mesul bu sözi diye. diye: aa, éybi yoxdî; sen, düyünü o ğıymete vér, yağı o
25 ğıymete vér. axı men, bilexire mal gereh satam, dämmi asfaltéliyem dā; axı indi
meem malımı yék çaharruma almılla. ineyim var_a, yirmi kilo süt vérér, odu ba
emceyinne; altı yüzotuz tümen pul vermişem bilesine. başıma çalırdı malını, mene
menfeeddi hā; amma alanda nārahatolurdum.

-siz, özüz éle esl-ender-esl osallısuz?

30 -men, zāten osallıyam, burda perveriş tapbışam ve iftixarélérem, özüm de
osallıyam.

-niye iftixarélisen?

-çün burada éle oğlannar var. burdan dedeler neneler ki ellerinen tikan derib
böyüdüpler, xeleban vériple néçesi; bu şehirde; dōhtür vériple néçesi; bu şehirde, ile,
35 téhran'nadıla; fōğilisans, lisans, duktura, timsar, bé-saydı yanı.

-bes, böyüg kendolmaladı.

-osalı, bi dene ğedim ketdi. ğo, diyim: efşāriye zamanının ketderinmedi. bizi
ğoymuşdula burada ki biz, osmannı'nın ğabağında durax. ğurgin xan'ın bular,
neveleadile ba. bura ğurgin xan, sipehsālār-é nādir şāh-é efşar'ı ğızılbaşların
40 neveleadile, bu camaat oturuplar burda.

-be béleliknen efşarrar da türk'üdüler.

-bélé, efşarrar, türk'üdü. indi hatta téhran'da bé-nām-é osanlu
şöhretdeerninaxıllaanda yazıp meselem hātemi-yé osanlu.

-osanlu, hemen bu osalı'du.

45 -hemen osanlu élimizin yārısı, orada ğalıP yarısı gelib bura. burada evvel osanlu’ydu; sora şahlar_evez_oldı, ne cür_oldı; xulasa oldı osalu bā.

-néçe évdi?

-indi teğriben yüz heştad_év. buranın bi zaman dānişāmuzi, om bir kılas şāyrdi vardı om bir kıas buranın şayirdi vardı. buranın dānişamuzi, oğgede yénib,_oun da
50 yārısı küt’di, o yan bu yannan gelmedi, ğerıbedi. bizim kendimiz, pis ket dō; çox ittihatdı kendıx, ağ seğgele çox ērziş...

-osāl’nun toy merāsımlerinnen...?

-bizim burda iki cüre toy var. bi pullu toy diyerıx. pullu toy budu: élimizin_éyni, yığşarıx buraya, o toyun_évine. éve yığışdıx, adama; indi, herkesin
55 nemene elimizden gelir dā, mem meselem munun ğohumuyam, dostuyam, āşınasıyam; adama bēş min, on min, elli min, yüz min, her neğ ğede kömehlığ_éliylebilse, mōğuf ğalıb elimizin dolanmağına. özü de teğriben bizim ket sexāvetdi ketdi yanı camaatının sexāveti fōğulādedi. bidem meselem baxısan ferzen oğlan toy_éledi ğutuldı ğutulannan sora xercin çıxannan sora dōt milyon, bēş milyon da pul ğalar, bu oğlanda sermāye olar.
60 yığışarıx, muna bi dene sermāyé-é evveliyye vérrıx. büyüün meem_oğluma vérille, saba o biysiin_oğluna vérille, bir gün o bisiin_oğluna vérille. bi dee de ayrı toymuz var, pulsuz toydı, öz be öz_ıçımızde élerıx. meselem bidem bēş nefer üş nefer yığışarıx munun başına, tıbkı rival şaddıx filan béhmekan, xon getime, yémeğ, işmeğ. pullu toyda biden diyelle: filan kes, bēş yüz min tümen ya yüz min tümen toya hedye éledi; amma
65 bu bisi toyda ğoarıx pāķıda vérrıx terefe ya meselem apararıx ğoarıx dāmadın başına; o da ki müşexxes döy herkes neğ ğede vérê.

-toy néçe gün olur?

-ğedim_üş gün; teğriben iki gün_olu. bütün camaat_indi vāğien da giriftardı; ona göre de iki gün_élille ki ğutula dā.

-buraan ekineceği nemenedi?

-buraan ekinecağı bağı, üzüm bağı, alma bağıdı; buğdadı, mekedi, bi de yaxçı
damdāllamız var.

-nemene saxlilla damdarrar?

-damlarda ineñ saxlilla ve gamış saxlilla, bi de iki bölüh davardı dā.

Konuşan: Seyfeli Şah Mehmeddi / Yaş 80

Derleme yeri: Osalu

43

diyeller: her bi şeyi bab_éle; gören, desin: habéle. bu, bi nesiyetdi yanı tamam işleriğin yér be yér_éle ki demesinner: bunun îrâdı var.

koroğli, günnerin bi günü meylisinde eyleşmişdi, telli xanım, muna nama yazdı: koroğlu, eger igid_olsun, gel_apar meni. kéf meylisindeydi koroğlu, özü gédemmedi, 5 bi dene bāde doldurdi, dolandırdi, dédi: herkes, koroğlu'nun gedrin bilir, başının gétmağın_istir, géssin daracıx'da telli xanım'ı getisün benim_içün. o yanna demirçioğlu hesen, dēl hesen durdi, bādeni işdi, ereb_atı milli, gétđi dona xatun'nan ötürü. gétđi yétişdi ora. ora bu, bi gedir dolannı, bu yan_o yanı dolannı bu, gétđi yatdı. o yannan xeber vérdile ki koroğlu'nun bi dene delisi gelib burda gazları öldürüp ağaşları 10 gırıb_övde yatıp. mun, geldile orda gol – gıçın tuttular bağladılar, muni yıxtıla, orda saxladıla. koroğlı, yuxuda yadıb diskinip, bu demirçioğlun'i derya ğanı içinde görüp, hay haynan durub ğışğırdi, tamam dēller_oyandı. deliler_oyandı, hāmsına destur vérdi. atdarı mindile. bu, orda gediş, destur vériř, tamam ğoşun tōkülür, bütün dōreni tutullar. éyvaz da ğabaxda gédir. dééy:

15 éyvaz, sen_allah'un bi bāde vér, nūş_éylayım,

sen, düşmanı görset mene, sinesini tuş_éylayım.

koroğlı, buları éyvāz'a déy. ordaki bular, ğoşun, hemle éléydi, ğoşun ğōxuya düşdi géceydi. orda koroğli, éyvaz'a dééy: évin yıxılsın dur, ğoşuni ğōxuya salmağınan. orda dééy:

20 éyvaz bala, sen_allah'un bi bāde vér, nūş_éylayım,

sen, düşmanı görset mene, sinesini tuş_éylayım,

koroğlu, goxmaz ғанınınan. merd_iyid géçmez canınınan,

ereb_at, méydan ғанınınan içirdib serxoş_éylayım.

- 25 buları, déér. ola, deliler_özün tapır. bu, hemle éliy şehre, hemle éléy şehre,
tamam buları ғırılla dağıdılar, demirçioğlun getirir. demirçioğlu'ne deyér; éyvaz, gét
gör; bu, toxTıyandı, aparım; toxTıyan deyi, atax ғalsın burda. geli, burda déér: çox
yaralıdı. dééy: éyvāz! déér: bēlé! dédi:

évaz xan, bir utan, dağların dumanın tutan,

men, nāmetdiğlen başa çatan, élin gedrin ne bilir.

Konuşan: Abdullah Museffa / Yaş 71	
Derleme yeri: Osalu	44

her vardın meğama xan déme gül,
xesis ġārun_olar, o selver_olmaz,
allamma eşyānın zāhir rengine,
tenike boyanmağınan o cōher_olmaz.

5 sövit, çiçeġ_aşmaz, besle sengi gül,
ğoyunnan yün oli, geçiden gezil,
şexsi, bilür_olmaz. daş, kömür, ġızıl,
seġsen_il taptasan, çöden zer_olmaz.

10 élm-i ġal bilenner, élm-i ġal biler,
élm-i ġal oxuyan, élm-i ġal biler,
kimyaçılar, ġızıl biler, ġal biler,
her kimyāger_olmaz.

dede katıp, at göylinen teşvişi,
néyşeker_olammaz, hesir ġemiři,

15 derviş, mōla diyer. mōla, dervişi,
her gözü bağlıcı, ġelender_olmaz.

.....

göyül ġuři istir, dursun dolansın,

kesib ğabağımı bu dağlar, benim,
20 léyla'siz mejnun tek avāre ğaldım,
indi meskenimdi bu dağlar, benim.
ipin_ıcü itib beter dolaşıb,
sebrin çenaxları, doluPdı daşıp,
yüküm ağırlaşıp heddinnen_asıb,
25 indi yüküm_olub, bu dağlar, benim.
xençelim kütelip, düşüp keserden,
sözlerim ğeşmiri, düşüb_eserden,
allah, özün saxla, munnan betterden,
içimi yandırır, bu dağlar, benim.
30 dede katıp, ğısdatmışam dilimi,
zaman çerxi, bağılyıbdı elimi,
ovlatdarım, büküb benim bélimi,
ölsem, ğātilimdi, bu dağlar, benim.

Konuşan: Ekber Hakkı / Yaş 60

Derleme yeri: Karabuğlu 45

ğerebuğlu kendi, yüz év burda eyleşir. ğedimî bi ketdi. buranın, ğedim erbab
rēyetîydi, sora teġsim erāzî şāmıl_ oldu bilesine. indi herkesin, özüne göre yéri var,
zindeġannıġı vardı. müteessifâne bēd-ez inġılab bu kende yaxçı baxılmıyıp; o cür kü
meselen o bişsi ketdere baxılıb. buranın ğedim bi medresesi vardı, min_üş yüz om
5 birde şiş kilase medresesi vardı; henüz de bura, tebdil bé rahnimayi olmuyub.
bizim_uşaxlarmız, ehşeren ġédille şherde ders_oxullar. böüyende de rahnimāyi
ġutuldi, ġédille şherde böyüh xercinen filan ders_oxulla ya ehşeren terk-i
tehsil_élille. ġerebuğlu kendi, o cür görüsüz bi zirāyi bi yérdi, ġeşeh bi yérdi; her
nemene burda ekilir; buġdadan, arpadan bēd mekeden, yoncadan; dāmperveridi, mal
10 saxlanır, bu cür.

-ğerebuğlu kendinin toy merāsimlerinnen de danış.

-toy merāsimleri buranın ğedimki şeraitde ġalmıyıp, indi tebdil_olub modérn
zada. evvel bu cür_idi, ki bēd-ez he – beli ki tevāfuġ_olurdu bi ġızınan_oġlan,
izdivac_élesin; buları üş gün toy tutardılar. bu üş günün_erzinde bi böyüh mal
15 kesilerdi. evvel ġüni, yéġel diyerdiler. ikimci ġüni xon çıxmaydı. üçümci ġüni de ki
gelin çıxmaydı, filan_idi. üş gün toy çalınardı. üş ġünnen sora gelin çıxardı. ehşeren de
ya yéhşembe ġünneri gelin çıxardı ya penşembe ġünneri. bulain toy merāsimleri ġeşeh
celman ġéderdiler toy çalınanda, böyüh bi celmannārmız_olardı. indi müteessifâne yox,
bular, yıġışılıp, az suretde ġalır. bi ġeçe toy_olur, sehersine gelin çıxır.

20 -bēzi ketder vardı ki görüsen yığıntı olur, muxtelif yéllerden gelib ora. bura ne cürdi?

-niyē, burda da; ehseren meselen indi kuç éliple camaat, serf élemir kendin zadı gédille şehere; yélleene burain indi küt, gelir cānşin olur. kürdüsdan'nan filannan gelille burda tühlerin yérin alıllar. bu da böyüh bi zerbe olur.

25 -néçe év olup bura indi?

-bura, indi éle gene kem o kan yüz év hududunda var.

-buranın yas meclisleri ve yas merāsimleri?

yas merāsimleri de ğene üş gün olar. evvel günü ki defn zadı vardı. defn olannan sora ğeyidelle meçide. ğedim üş gün éle bāhem oturardılar; muntaha
30 indi yox; indi bi gün ara vérille. bi evvel gün oturulla, bi üçümcü gün, bi de yéddimci gün oturullar meçitde; xanımlar, évde oturur, ağalar, meçitde oturur. bi de ğıxda, ğıx geçennen sora ğıx tutallar.

Konuşan: Muhammet Halili / Yaş 67

Derleme yeri: Karabuğlu 46

-sen de bi tanıtıdırasan öziyin. ādın, şöhretin, néçe yaşın, haralısan?

-men, ğerebuğlu kendinnen anadan_olmuşam. atmış yéddi yaşıım mardı. adım, mehemmed, şöhretim xelîlî, ğerebuğlu kendinde de böyümüşem.

-ğerebuğlu kendinin cemeetinin geçinecağı hardandı?

5 -ğerebuğlu kendnin geçineceyi damdārıdan, keşāverzcilıxdendi. biy_ıl de xoşsālî olupdi, damdarların işi bir_az muķāfatdı, sulārmız yénib_aşsağı. bir_ez fişardadı merdum. ekseren de kuç_élille. cavannamız ders_oxulla, burdan gédille şehristannara ya urmiye'ye; beğiyye ğalııbdı. indi hiduden ola, otuz_ildi ğerebuğlu derca vuruş_öz yérinde. éle hemen be-ğöl-i ğardaşımız ki buyurdula; éle hemen
10 yüz_évdı yüz_évdı. şāyed ğerebuğlu'nun_evvel cemiyeti, ğalsaydı, indi min_éve yétirerdi. xud-i men özüm, néçe dene ôlatım var, hamısı kuç_éliyiP burdan; تنها men, ğālıram bu ketde. geçineceyim de keşāverzcilıxdendi.

-ğerebuğlu kendi, urmiye'nin hansı menteĝesinde, hansı mahalında?

ğerebuğlu, nazlı çay mahalında teşkil tepıpdı, on yéddi kilomét urmiye'den fāsilesi
15 vardı.

-şumal terefi olur dā.

-elbetde şumal terefi oluri, deryāçé-yé urmiye'ye yoxundi, on kilomét deryāçé-yé urmiye'ye fāsilesi vardı.

-sizin cavannarız ne işe meşguldula ketde?

20 -bizim cavannāımız, keşāverzcilıĝe meşguldular. ekseren arpadı, buĝdadı, gülebaxandı ya damdārıdı; bu şuĝullardan görülle tamam.

-ders mersinen ne cür cavannar?

-ders de ki herkesin tavanı vardı oxur, gédır yuxarıya. herkesin, tavanı yoxdı; éle pencimin_aldı ya doğğuzun_aldı geyidi ketde keşāverzcılığ_éliri. çün şherde yéke

25 hezine isti, bu géde dam tuta, ders_oxuya.

-cemaet, géderdile işlerin görerdile bağda hemi de güderdile bağların; indi de vār bu ketde?

-xéy, indi yoxdı. ğabaxça bu cür_idi; berezenner var_idı, sebze sererdile, kişmiş sererdile tā iki ay_üç_ay bağda ğalardı; doşabın pişirirdi gelerdi; ama indi o
30 cür dēyli. indi teref, gēdi bağı kesdirir işledir, mehsul zamanı derir vérir takislerin ya ab-engurrarın birine. baxısan, çox bağda ğalanda on gün ğalırı.

-kendin pişirilen ğezaları nemenedi?

-ekseren bizim ketde ab-ğuş pişireller, omlét pişireller. o fesl-i bahar burda ki gendele çıxar, gendele ğourması olar. möünk yarpağı çıxdı onnan dolma pişirelle,
35 yırtıxlı pişireller; ez-cimle; eyran_aşısı vardı. bu kendin ādāb rusumu, o biysi ketdere göre çox ferğlidi. özü de bi ketde biy cürdi, bēş nefer üş nefer ğonax gesse bir_éve, ğoymazla bi şey pişirlene, hemen_o pişir – vér ğezadan, hāmi çekili onnan yéer.

-uşax dünyaya gelende ad ğoyması necür, kim_ad ğoyar bilesine?

-elbetde ğabaxça bu var_idı; ğebl-ez in-ki uşax dünyaya gele, dede nene
40 bunun_adın_intixab_éliri; çün_ahı düktürrer diyille, bu oğlandı ya ğızdı. ama ğabaxça bu cür_idi; ketderde dünyaya gelirdi uşax, bimāristanda dünyaya gelmirdi; buna ad ğécesi tuturdular. bi meylis ğururdula, böyüh babası, munu adın ğulağına çağırırdı. burda bi ceşn tuturdula, şirni-xorannığ_élirdile, buna ad ğoyurdular; ama indi mütessifāne olar yoxdı.

45 *-burda toyda xına ğécesine néynille?*

-ğedim hena gécede, indi géne gız_évinde hena géce vardı. gız_évinde hena géce vardı, ordan hena géce tutullar. baxısan, görüsen xonnan, bi hena da yollullar dāmad_évine; onu tutullar dāmadın başında; cavannar, o çiltiĥ barmaxlam o hemen isladallar:

50 -alla, sene de gısmet_élesin.

-hena géce, gız_évinde vardı; veli oğlan_évinde yoxdı.

-ilin axır çarşambesi?

-ilin_axır çarşambesi billı billımız vardı.

-burda indi de vār?

55 -indi de vardı. ğabaxça gelerdi, pacalarımız var_ıdı, ordan billı billı sallardılar. indi olaĥ, yıĝışlanıb. indi cavannar, bēş nefer üş nefer; pacalar da yıĝışlanıPdı; gelelle ğapını çala; hāmı da ğapını açıĝ goyuri; o gün geli, indi hedāya nemnedi, olardan vérilile o cavannara.

-mēmūlen nemene vérilile?

60 -badamdı, cevizdi, puldu; yoxun fāmillere baxısan; bi adam ki dem-i bextdi, ona göy véreller. o adam ki yoxun fāmildi, corabdan vérelle, köyneĥden vérelle.

-ğourğa var bu ketde, ĝourğa ĝourmax?

-indi bu ketde yoxdı. indi çoxdan yıĝışlanıbdı, ğabaxçalar var_ıdı.

-ğorĝanı, necür ĝourardılar? éle her buğda olar?

65 -xééy, buğdanı süte yatırdardılar. bunu ĝurudardılar, saxlardıla ĝışda; bahardın; tendir_üsde bını ĝourğa élerdiler, çox da püç_olardı. meke patdadardıla tendir_üsde; ama bahardın bi tiyança ya ĝazançada onu ĝatışdırardıla ĝaşıxnan, patdardı atılırdı.

Konuşan: Sudabe Ebulfatih / Yaş 70

Derleme yeri: Balanuş

47

-burda toylar nasıl olar?

-toylār?

-he!

- bırda toyla xoş oli. gedim_üş gün_élerdix toyi, üş gün toy tutadix. geline
- 5 Çıxan géece xon getîdix, xon Çıxardıdix, pul yığardix. onnan sorasına da üş gün_élerdix, biz, gedim toyı; ama indi iki gün_éléle. indi bi yollam gene yığışdırıbla, éle iki günü de yığışdırıbla. indi, hācı; éle bi gün tutulla. camaad,_öhdesinnen gelemmi, bahalıxdı. indi éle mesem ya geceni tutulla şamī ya da bi nahā tutulla. öz be özleen yox_a; öz be özlei éle şam da olū nahar da olur; ama özgelē mesem kenalları éle bi
- 10 dana çağırılā; öhdesinnē gelebilmi indi, camaad. irağ_ossun indi yaslaı da yığışdırıpla. yaslā da éle indi iki gün olupdı; bi evvel_ölen günü nahardan sora meçid tutulla, évleende oli, mesem gohum gible gēdi, filan_éli; ama iki gün tutulla; yığışdırıpla. bi de yēddisin tutulla; bēz_adam tutur, bēz_adam tutmur. bi de gırxın da, gutuldı Çıxdı, gētdi dā. o gedim mesem gile yaslama dağıdıdıılā, yaslama paylı birbirle meselem; üş
- 15 gün yēksere otururdula. biden mesem kişile otuudu meÇide, xanımlar_otuudu évde üş gün yēksere. mejmehe getiidile, mejmehe geliydi. bizim ketde oğgede mejmehe getirerdilē, mejmehe Çıxaydı éşiye. bi dene yēke meçidimiz va; allah biliy; diyi: orda yér_olmazdı; ağalay diyēdi. mesem évde oğgede mejmehe getîdle; ama indi da yoğ; indi mejmehe de yığışıb bizim ketde, yoxdı; ama tömeteyēde va, kişe'de va,
- 20 mahmudava'da; üsde gēsseñ, üsde var; ama bizi ketde yığışıb. bırda adam, galmıyıb. indi bēş_év, altı év anćax galıPdı bırda meselem; on bēş_év zad anćax galıb; o da

ğédiple, yayda geliple, gışı gédiple yayı geliple. ğalmıyıb dağılıb bala. bılaı da indi olub kütder kendi, kendimiz.

25 biz, buğda ekerix, noxud_ekerix; onnan sorasına biden meselem, ğızlaımızı ere vérende başlığ_allığ. indi küder, ere vérende her nemene alır, her nemneni alılla meselem, ğızlārmızı ere vérende. ğereĥ her nemene ala vére oğlan, o ğız_évine, gelen ğızı aparay; ğızıl_alayñ, paltar_alayñ, libas_alayñ. valla, indi mod béle olub da. indi atılla oğlan_évinin boyına bénavanın. ğızlain xercı az_olū, oğlanaan xercı Çox_olup.

-hena géceleri nasıl olur burda? hena yaparsız?

30 -bē, hena yaxarix, hena ğéce tutarix. xon çıxadırix, döt dene bēş dene xon bezelle; dāmata paltar, sahat; onnan sorasna boynuna ğızıl_asalla dāmetin. sen, ğel; bıda sene bi döyletdi éyden ğız_alāğ, bileyin oğgede ğızıl ğetisin, céyiz ğetisin; bi dene māşın kamyon yūĥle aparġine ğétġine; bi den de ğız_apar bırdan; nene cānna.

-burda bayramlar nasıl olar, ne cür olar?

35 -ğurban bayramı ğözel tutalla bırdan. hamı, ğurban keser. nōruz bayramı'nda da; nene cānna; süzdee kimin tutarix, on ġün, ğédēx birbiin_évine beyramlaşırığ, şirni allığ; onna sora hefté-yé vehdet tutarığ, xon bezerix ğöÇe; onna sora biybiyin_évine ğédeiğ beyramlaşırığ, ğızlara beyramlığ_allığ. ğızlaıma beyramlığ_allıx Çox. heye, çox ğızlaıma beyamlığ_allıx. on ġün beyram tutarix, on ġün on_üş ġün. ğöÇeĥ 40 beyram tutarix beyramı. ğurban beyramı lap ğözel tutarix. onnan sora oruşlux beyramı ki lap ğöyÇeĥ tutarix.

-uşax diinyaya gelende ne cür adatdar vardı evel?

-uşağ, dünyaya gélende apaarığ bémārstanda uşağ olur. bémārstanda oluri, bi
ğün gālı, ğetîriğ émmize, ğetiyiğ émmize bilesin. émmize ğetîğ, bézêriğ,
45 muğeyed olurux uşağı, saxlırux.

-ona ne cür ad ğoyarsız?

-ād? adı xelfemiz vārdı; küÇe var bıda küÇede; aparığ orda xelfemiz dua oxū,
ğulağına çağırı, uşağmızın adın ğoyı ya özmüz, ğuful-alla oxuruğ, üş dene ğuful-alla
oxuruğ uşağın adın ğoyarux, Çağırırux diyerux. ādin ğoydıx, filenkes. dedeyin adı
50 filenkes, öz adıyın de ğoydux. uşağın adın ğoyanda da bû cür diyerux: bu da
bizim uşağmız, teze olubdı, adın ğoymuşux. o da bizim uşağmız, teze olup, adın
ğoymuşux. adın ğöÇeh ğoydux, ğöÇeh danışdıx, dédıx. men, ğuful-allah oxudum, üş
dene ğuful-allah oxudum, ğulağına çağırdım, adın ğoydum. bulan adın
ğoymuşam, ònku aylar'dı, buunku élsay'dı.

55 -ğış gelende yaxlaşanda ne cür hazırlıxlar éylersiz?

-ğış gélende her nemnemizi allıx ğoyarux yānmıza; yığarux yānmıza meselem.
onnan sora indi her nemne éşihde vardı; milağ asarux, bağı olan, duşab pişiri, şişmiş
serer, kışmış serer. biz de ğay yağanda nemenemiz āmāde éleyux, diex; ğış ğelir, ğar
yağacax, ğışdı. ğedim ğeyle élerdıx, yarma ğeynedirdıx, dartardıx, lepe élerdıx, erişte
60 keserdıx; bē; ğışa hazır élerdıx. indi etderde dad vardı hacı, indi etderde dad vardı?
ğedim küÇlerden ğédende mesem bıda şorba pişierdi, küÇede ğoxusu bileyin vuraydı;
indi pişiriyen ğoxusı ğelmi; ğuran and osun; etder xarabdi indi. hāmısı mesnōi et
yiyiri, mesnōıdı; indi her nemnemiz mesnōudu. indi cāvanaamız da mesnōudu. indi
bırda, iran'da ağalā, xanımnādan çox ölür; ağalağ, çox ölür. niye? oğgeden xuri yéélle,
65 oğgeden fıky élélle, bahalıx ğörmemişih; siz baxma, siziki bahalıxdı; amma bıda
bahalıx ğörmemişdıx, biz. biz, burda bollux ğörmüşdıx; indi bollux yoxdı. da indi
bollux yoxdı.

- geynetamnan biz; meselem_éle bu çıxdı gétđi kıvéyt'e; mennen galdıǵ_o.
- özümüzün de orda elli tenef yér var_elimizde; üş dene nöķērmiz. éle biz ikimiz galdıx,
- 70 guran_and_osun. ama, biz ikimiz_éle bını yér bé yér_êldıx; hatta iki il yarım galdı,
- bı. iki il yaamnan sora baxdıx bu da gēlmir, hēs, gēlmiri. mennen geynatam galdıx.
- māşalla maşala, geynatamnan biz, yıǵşdırdıx bı hasılı; üş dene nöķērmiz. meem de iki
- dene cıǵǵılı uşaǵım vā, iki dene ǵızım vār_idi. biri éle teze dolanıydı; bu, gétđi. bii de
- xoşuydı bî béle. baxdıx, ǵördux, gēlmiyaćax. baldızım_éri, yazdı, dédıle:
- 75 dedey_ölübdı. durmaǵına, ǵelǵine. deden de ölüb, uşaxların ǵalıb,_évin ǵalıb, malın
- ǵalıb; ǵelǵine. bu da onu eşiTmişdi; bi yollam; yıǵışmışdı. dédıle: bu da ǵeli. mennen
- geynatam da bi sevinîx, bi sevinirîx. geynatama muştulux gétđi, bi nefer kēnd_ıçinnen,
- dédi: muştuluǵumu vê, oǵlun gēldi. geynatam, biy sevindi, biy sevindî. bi dene toyuǵ
- tutduǵ_vérđıǵ_o muştluǵ_ǵetirene. gétđıx, baxdıx, ǵördüx; bu da gēldi. o zamanın pulu
- 80 doǵǵuz yüz tümen pul getimişdi, évleemize de héy yolladı éle. héy yolladı bilemize pul.
- altı aydan_altı aya bilemze altı yüz tümen,_o zamaan pulu, pul yollardı. ama,
- geynatam, bırdı xēşlēdıx de; nöķere vérerđıǵ; fehliye férēdim. elli dene yéy vaydı
- elmizde, elli dene.
- seín dedey vār? babay vār?
- 85 -var?
- mamay vār?
- var.
- bacıñ, ǵardaşıñ?
- var.
- 90 -mamay, babay; vardı babay, mamayn?
- çox şükür, kette yaşıyırlar.
- ketde yaşıyılla. hansı ketdeysiz?

-sivas; erzurum 'a yaxın.

-heye, eşidmişğ erzulum.

95 -sen, adrésiyn yaz véy bize. biz, belke ğeldix türkiye dolanmağa.

-baş üzere, tabi.

-sen, onu yazğinen, vérginen bize. biz, belke ğeldix türkiye'ye dolanmağa.

payız beke ğeldiğ inşalla. uşaxla diyi: ğideğın, ğideğın. gızla diyi: nene, ğédex, ğédex

dolanax. diyi: ğédex nene, ğédex dolanax. meem bi dene ğādaşım oğlı, bıda çörehçi-

100 xanalaı vardı; çörehçi-xananı satdı, biz, aldığ oun sehmin. héyvan, ğétdile iki ğarđaş,

bir ay ğaldıla türkiye'de, ğédemmedle. bi dene adam, bileleyin allatmışdı,

pıllain elinnen almışdı, demişdi: men, seni aparram, yola sallam bileyin ğéderen.

ordan istirdi ğéde zada lenden'e, istirdi ğéde lenden'e. ğarđasıım oğlannaı,

lenden'dedi; böyüh ğādaşıımın oğlı. istirdi ğéde olay yanna. pulun almışdı, demişdi:

105 bileyin yola sallam, men, seen işin cürlerem, yola sallam bileyin, yola sallam ğéderen.

iki ğadaş; o, ğétmişdi, o biysin yola sala. o da lésansıydı, beğ mehendisiydi. pullain

ğötümüşdü, ğaşmışdı ğét. héyvanna yirmi beş milyon zad pul aparmışdıla. da bı yirmi

beş milyonu éle orđā; éle ğuru ğup ğeldile. ğarđasıımın indi bi oğlu, iki gızı, üş nevesi,

orda xārcede, indi lenden'dedile.

110 -ata, baba?

-menîm? yox, benim yox! atam yoğ, nenem mamam yō, dedem yō. men sitde;

dedem nenem ğalmaz ki. neneem maşalla doğsan yaşı vardı, allah rehmetine ğédib;

amma dedem yadıma ğelmez, cavan ölüp. dedem, o zaman cavan ölüp, yadıma

ğelmez hêş dedem.

115 -hêş nenenden, mamaydan böyle hatıra yadına gelêr?

-hē, mamam yaxÇı arvadı. mamam béyneva! o zaman dedem, ölmüşdi, biz, erbabıdız, kendimiz vādı, kervensara, bizim kendimizıdi, bu kervansara. mülkümüz ğalacız'da, mülkümüz doğğuzava'da, kervansara'da. dedem, babamnan ğabağ öldi. emimnen emmem dédi: size mal yoxdı; bize mal vérmedi. döt deneydiğ; üş
120 ğardaş ıdız, bi baçı; üş ğādaş, bi baçı. meem nenem, Çox zehmet ÇekiP.

-ğaynana, ğaynatan nasıldı?

-ğaynanam, ğaynatam; allah rehmet élesin. ğäynanam yaxçıydı. ğeynanam, méşkin şehirriydi. ğeynanam yaxçıydı, Bénava sonsuz ıdu, uşaqı yoxuydu. allah rehmet élesin ğeynatama, ğeynatam çox yaxçıydı çox. ğeynatam, oğgede
125 allah adamıydı, oğgede mōmin ıydi. men, yaxçı ğelin ıdim. meni oğgede isterdi, meni oğgede isterdi; meni onnan çoğ ıisterdi.

nağıl

bi gün var ıdı, bi gün yox ıdı; allah'dan soa hēş kes yoxıydı; fēged allah varıydı. bi dene tülki var ıdı, bi dene ğurt. bi yol hacı nene vārdı. hacı neneen çıxmışdı
130 bizim ıorda sextimaan ğabağında yuvası var ıdı; orda yatmışdı. hacı neneen üş dene balası vārdı. tülki ğétmişdi, démişdi: hac nene, balalayın biyin at, yiyim. ğalmışdı mejbu, hac nene biyin ıatmışdı. tülki götümüşdi, balalarıynan yémişdile. tülkinin döt den de balası vaydı. yémişdile, durmuşdula ayağa. o gün o cür ğéşmişdi. seher baxmışdı tülki géne acıxıb:

135 -néynim alla, géne ğédim hacı nene diyiP:

ġemişdi démişdi: hac nene, at balalayın biyin yiyim; atmasan, sineyi keseceyem. tülküün de ğuyruğu yéke olar. ğuyruğun yalannan sürtür sineye, diyi: sineyi keseceyem ya da at balalaan birin yiyim. hacı nene ğorxudan bi dene atıP, tülki gene götüüP aparıb.

ğalıP sehere. seher gene bu acıxıb. bi dene ğut geldi sineen_ altına. hacı nene diyiP: da
140 ne cür_ éliyim axı, tülki mennen el çeĥmir? men balalaamı atdım, bu apardı yédi, bi
dene balam ğalıb ne cür_ éliyim?

dédi: baba, tülki seni kesebili? tülkünün erremoturu vār, tülkünün erresi var;
tülki, sineyi kese, sen yıxılan! yalannan diyi. ğoxma, atmaĥınan balayı. dénen kes;
kesmesen, évin yıxılsın. tülki gene geli, kesi hac neneen yuvasın ğabaĥın, diiy: atın
145 balayın yédım, atmasan, sineyi keseceyem, yıxılay orda öley. diyey: kes köpöy_ oĥlu,
kes görüm néce keseceyen! bu ha ğuyruĥın sürter sineyin bu yaana, o yaana, o yaana, o
yaana; kesebilmez. baxdı kesemmedi, dédi: köpöy_ oĥlun ğurdu, senin fendiydi bu. sen
gelmiş, hac neneni örgetmişey. meni büyünnem ac ğoydun. men de sene bi oyun
geyirrem. olsun éybi yoxdı. bu bi yol géder tülki, géder görer bi ketde gelin_ aparılla,
150 gelin getirille. gelin geli atınan. tülki atdanı çıkar, ğēlnin oturi ğucaĥında. gelin diyer:
allah’a bax, tārı’ya bax, düş. ğedim de atınan gelin getiriydile axı, atınan, arabaynan. zat
yoxuydu ki māşın zat yoxıydı. bi yol bu diyer: düş_ aşıĥı. diyer: valla, men
düşemmenem aşıĥıya. sen_ o ğızılLAYIN vér mene. vérmesen, indi men düşeceyem,
atdanacayam yére seyi abrıyın aparam, söz diyeceyem sene, mesem bi dene ğolay söz
155 diyeceyem sene ya da geyēĥ ğızılLAYIN vérey mene. bu gelin béneva, ğōxudan çıxadı
ğızılların baĥlar bu tülkünün ğuyruĥuna. onnan sora asar boynuna, baĥlar ğuyruĥuna.
tülki yavaçca ğızılLAYI ğöydü ğızıl ki atdandı atdan, ğaşdı camahatın içinnen. dēdle:
ğoymayın, tülki ğēlnin ğızılLAYIN_ apardı. tülki gétđi, aradan çıxdı baba ğızılları apardı.
geldi bi yollarım ğurda yétişdi. ğut dédi: senin bu ğızılların hardaydı, hardan tapdın,
160 hardan aldıy? dédi: baba, men – ğışdı, payızdı – men gétđim ğuyruĥumu salladım buza.
buzda baĥladıla ğuyruĥuma. ğut gelir – bizim ğapımızdan bi çay géderdi, yéke çay
géderdi bırdan – o çayda ğurda diyi: ğuyruĥunu salla çaya. ğoy ğuyruĥuyan ğızıl mızıl
baĥlasınna. ğut ğuyruĥın salları o çaya; çıydan mına ğızıl baĥlıyala ğuyruĥuna. çay
donar, donar, donar bunu ğuyruĥın sıxı, diyer: axı ğuyruĥumu sıxırı! diye: ğızıl baĥlılla
165 ğuyruĥuyan; ona göre sıxırı. béle sıxar, béle sıxar; buzda donar bunun ğuyruĥu. bu bi
yol diyer: ne cür_ élim, ne cür_ élim? bu tülki, ğaçar bu yana, ğaçar_ o yana; géde

itderi oyada. hamı itder geli gurdun âvama. évden çıxan, ağac_eline çıxalla gurdun
âvama. god_ogğede çeker, çeker, guyruğu gopar; guyruxsuz gaçar, géder. tülkiye
diyer: ossun köpöy_oğlu, biliyen bellendirrem benim başıma bu oyunu getdin. gaçar
170 géder. hara gédır, hara gédır! géder benim bu gızımın babasıgilin baxçasına. baxar,
bunun xan nenesi gazanda şorba pişirib, gazañcada. oturuPdu ocağın başında. géder bi
goş vurar, bunu yıxar yére. buların gazañçasın götüri, sırfalain da götüri, gazannaan da
götüri. aparı géder, méşede goyar gabağına yéer. çöreyi de yéer. onnan sora bunun
babasın tükani vâdı. géder, bulain girer tukaana. tükanda da bi dene telis tapar, bulain
175 şoşalatdam, şinnileen dolduru telise, atar dalına, aparı balalaana. çallıxda balalainan
yéer. diyer: néceléyim_axı, biz, doymadıx? tülki meñim başıma néynedi! guyruğum da
gopdu galdı orda. néyniyeh, néyne? durar géder, géyri kende. géyri ketde de bulain
xalası varmış. géder, bulain xalasıgilin duarı alçağmış; ordan düşer, tevlede bi dene
bizōy çıxardar. bi dene bizovu çıxadı, aparı géder; çallıxda goyar balalainan yéer,
180 durar_ayağa.

yédıx, işdıx, meddimize yétişdıx. göyden üş döt dene alma düşdi. biri seni, biri
hacını, biri o hacını, biri meem_uşaxlaamın, biri de benim.

Konuşan: Abdurrahman Muhammet / Yaş 80

Derleme yeri: Balanuş

48

-oğgede de iş var_ıdı. bir bölüh bağlaı da şexte vurdu axı.

-sizinkileri de vurupdu hē?

-bizimkilee de vurmuşdu. éle bü cür_ā çabaladığ_o yan bı yana da;
çabaladığ_o yan bı yana. otu ğalmadı. kim, mal saxlıyabilé. kim, süt ğatığ yéebilé ya et
5 tapabiléy. indi et, ğoub yére axı. öyünneri valla, men de farsı; yanı camaatın meclisne
zada ğétmemiş, hüş ğalmébdı. dolu yağıP dolu, kürdüstaan_o yaana, erax terefiin bı
yana sarı, üş yüz baş davarı éle bü cür vurub ğalıb yérde. éle onu diyim; küreken de
bir_az_axı éle o da bizim; heştad sindim vardı. mennen ğabağ_o bağ bizimdi iki
teref, ğabālesi vār da. da bı yanda kevsende oğgede ğéce ğünnüz_işimiz_oldu. bi
10 ğolay_üzüm getdi, dédim: ğédim_annan sora oranı, men, söküm on_altı il bınnan
ğabax. ğétdim; ağama erz_éliim; söhdüm, filan_éledim. payız_alma derdix, yédix.
néçe dene ceviz_ağacı var éle indi ğalı.

-urus'u, men, bışda görmüşem.

-ne zaman gördün? onu bi danış bize.

15 -da onda béle kıÇiydix, béle bü cür_üdüx ha, uruslar, ğeldi bıra. olar, onda zor
dédiler. annan sora; néyner; ğoy danışax. bir de ğudretmend_oldux, dédix; gereĥ çıkan;
çıkmasan, öldürrox bileyiñ. adamın gere alnı açığ_ola. adam gerey_insan_ola,
adam_ola. öz_aramızdı; biy béle hacımız var, biy béle séyidimiz var, biy béle
mallamız var; bılaş, dürüşkar_olsa, mamleket biy ğünde ğülüsdan_olu. xob, biden

20 men, gölay adamam; özümü diyirem, özgeyne işim yoxdı; öz aramızdı, begöli ālim geldi, camaat da gēdi cüm'e nāmazına, geydi, yavaşcana malla diye: dúrun gēlin dalımca. rahman'ı buşdan tuturux, ketden ötürüğü eşiye. o biri de gēder rahat olu. béledi ya géyr-ez béledi? indi gadaş, tēğsîrat hāmı özümüzdedi.

-şimdi dayı, burda küşāverzçilig éylersîz?

25 -keşāverzî? yér sürrux. mamleket de var, buğda var, ekerdiğ; noxud var, ekerdiğ, arpa ekerdiğ; ağama erz éliyim; hēr nemmene ekerdiğ, yonca ekerdiğ, yonca biçerdix. ağama erz éliim; malın rûzsun getirirdix, gış damda taya élerdix, samannığa tökerdiğ ki gış aj galmıya. bılar, tekmiş élerdix.

-gış gelende ne cür hazırlıqlar olardı?

30 -üç ay gış ıdı, üç ay bahar ıdı, üç ay yāydı, üç ay da payız ıdı. geldi, bahar oldı, camaat çıxır gülüstana. yay oldu hemun, payız oldu; éle gış oldu, gereh gireyn daba, gar yağar adamın başına.

-gış, vaxıt, nasıl géçerdi?

-lap yaxçi géçerdi; elimiz békardı, yéerdiğ içerdix, siltik çalardix, o birler de oynardı. indi biliyeyn nemenedi gadaş? gābax mesel bi dene buğda ekilirdi, noxud ekilirdi; bir az yağış olanda buğda ya bi su içerdix ya noxud bi su içerdix. indi bi il bi dene yağış yağmıyıbdı, yağmıyıfıdı.

-cavannıx zamanınızda novruzda neler yapardız?

-nōruz bayramı'nda da dilxoş oluruğ, bayram éledix; gēderix görüşā bu éve, 40 o éve. ağama erz élim; da dust; hāmı, her éve getmāğ olmaz ki. meye her éve gétmāğ olur! xob, gōumundu, o gelir seni éviyende söhbet éliri; sen, gēdiydin oun évine, bayramlaşdı, gutulurdu gēdirdi dā; bu zadı döyüldi ki.

-uşahlığda hiç oyun oynardız?

-ğabāx? siz, aşğ oynamışız? nedi, davarın gıçınnan aşğ çıxardı ā; yiende
45 şorbada. aşğ oynardıx; goardıx béle matınan vurardığ. béle atardığ orda; eye ikisi de
alçı duranda onu utardıx; biri alçı durardı, biri o biri cür durardı; ağama erz élim;
adam, özü utuzurdu.

-toylarda cavannar, ne éylerdi, ne yapardı?

-axı, néyniyebilir? géyr-ez gānun éliyeblmēdi ki. cavan ıdı, xoş ıdı; elinnen
50 gelişdi, gédidi; calman gēdiydi; yorulurdu, gēdiřdi ora; sora yorulug çıxdı, gelidi gene
orda calman gēdirdi. da bu bi şey dö; ağ seğğelin içinde cavan, terpeşebilmezdi ki,
orda şuluxluğ éliyeblmezdi ki. hē şuluxluğ éliyeblmezdi.

-bayramlar nasıl olardı?

-bayram, éle hāmınındı, bir adamın döy ki. ildi, evez olur da; béle döylü?
55 hob, birinin çox varıdı; be-gölı; bāyramdı, çox yi; birinin az varıdı, az yéér. ağama
erz élim; bu, mesele döyli ki.

-meselem ğurban bayramı ne adetler var?

-ādetderi bilmiri, siz, éşidmemişiz? niye bē? xob dede, ömrümüzden indi
heştad ildi; tēvil ālrayn; heştad ilde gādaş, éle ğurban bayramı biy dene olup dā,
60 béle biy gün oluPdu dā. dede, biy il üş gün oldu. biy millet büyün éledi; biri,
seher éledi; biri de birigün éledi. hāmı, tehsirat özümüzdedi. ā be bu niye dünya,
binyad olannan be niye dürüsd olmuşdı; indi geldi, biy il bü cür oldu?

-burda ilk çarşamba, ahır çarşamba olār? ne cür olar? olardan bi danışsan.

-ne cür olū?

-niye, siz, bilmiri ne cür_olū? xob, çerşembedi; öz_aramızdı; biri alıb_évine,
bir_az artığ_alıb, yê; biri az_alıb, onu yê. çerşembedi; be-ğölı; bu òn_évine gédér;
o, onun_évine gédé. dolanılla; be-ğölı; dilxoş_olullar.

Konuşan: Areş Vekili / Yaş 25	
Derleme yeri: Dol Dize	49

-adın nedi?

-āreř!

-şöhretin nedi?

-vekîli?

5 -néçe yaşun var?

-yiim béř yaşım.

-haralısan?

-doldıcalı.

-doldize hayandadı?

10 -doldize urmiye – maabaT ğıx beş kilomét fāsilesi var.

-néçe tümen vérmeliyiğ ora gédeğ?

-üş yüs tümen alılla.

-taksiler, néçiye aparır derbes?

15 -tağsı, derbes min tümen. döt nefer, neferden min tümen alılla. teĥ gétsen döt min tümen yanı.

-bu kendin erafinda hansı ketder var?

-o kendi etrafında şeytanava'dı, kenan'dı; dalısdan var aşşada.

-orda görmeli yér zad nemene vardı?

-görmeli yê bıaxları vardı; tanışlādan ki dollu musrafa'dı.

20 -dollu mustafa'dan héř řêr zad bilisen?

-yox!

- oun adamları, ğalıb ordā?
- yox, h   kesi ğalmıyıb.
- onu g  ren,   şiden?
- 25 -ĝedim adamları   ox bili   olardan;    rleennen   ox bilille.
- sen, niye bilmisen?
- da biz, teze cavannar,    c  r    ylere ba   ĝo  mulla.
- doldize 'de toy mer  simi ne c  r olur?
-   l  i ĝ  tmexdendi ki; ekseren arvaddar evvelde bi ĝ  d  r s  hb  t   l  lle. sora bi
- 30 yol    seĝ  g  ller ĝ  d  r danı    a. danı  ıxdan sora da ki ĝalan mer  simle  di, kebin kesmedi, hena ĝ  cesi. seher de bi toy tutulla.
- toyuz     g  n olur?
- iki g  n olur. pen  semb  ynen c  m  ler ekseren tutarıĝ, biz.
- hena ĝ  cesi hansı g  n olu?
- 35 -pen  sembe hena ĝ  cesi oluru, c  me g  n   de gelin   ıxatma olu  .
- indi bi nefer   l  r, ne c  r mer  sim tutullar?
- biy nefer   ld  ; t    i-cen  zeden ba  lanırı; aparıb ĝuylu  .   z ketdil  miz   le yıĝı  a, b     on nefer ĝ  der ĝazar. aparıb defn   lennen sora da;   e   z kendmizde yuvalla; sora bilesine iki     g  n de mer  sim tutalla me  idde.     g  n   d  , indi azaldı;
- 40 camaat; giri  ftar  ıĝ   oxdu, ona g  re; azaldıbla, iki     g  n   l    ble.
- ket s  nn   'di?
- s  nn   'd  .
- hansı mezheb  dendi?
-       i 'di.

- 45 *-sen de şāfēi'sēn?*
- men de şāfēi.*
- bir az özünnen danışsan.*
- diplomam, diplom-é tecrobiyem. fêlen mocereddem, évlennemişem. özüm de*
keşāverzçılığ_ışine baxıram; ekinçilıxdan, bağbannıxdan. ekseren bağbannıxdı
- 50 **bizim_ış.**
- ne ekersiz?*
- biz, ekseren bizimki almadı, şelidi, üzümdü. eh̄mex de bir_az buğdayna noxud*
ekilir. dématmız azdı, çox baş goşmarıx çöle. mal héyvānmız da var. mal saxlarıx, ineḥ
mal. davar saxlamarığ.
- 55 *-ğışt ne cür olar?*
- ğıştdı ki lap sext. biy il ki lap sextiydi.*
- çille gécesi olar sizdē?*
- çille var bē!*
- ne cür éliyersiz?*
- 60 *-çillēn de éle ġarpıznan başlaı da.*
- bayram ne cür, il bayramı?*
- il bayrām da ki hāmı görüş zatnan...*
- axır çerşembe vār?*
- çarşembe de ki olmamış_olmaz; ot yandırmanın. teğiben axır_ayı éle her*
- 65 **hefte sēşembelei ot yandırır.**
- oruşlux ne cür géçer?*
- yaydı, indi tutan_az_olur. çün iş vextidi, olmur.*
- ğurban ne cür olar?*
- ğurban ki çox cālib_olar.*

-bizim teefin_eyran_aşlai çox işmeli olar ki ayrı menteğede men, çetin görmüşem; mexsuseñ çöl teresiynen. onnan da sora ki tere küküsüdü. abğuş da ki hammi évlerde var; şorba diyix biz. şorba éle hammi évlerde vardı.

Konuşan: Kerim Kerîmi / Yaş 72

Derleme yeri: Göyçeli Aslanu 50

géderdiğ_élçi, biden meselem diyerdığ: bu gıza gelmişğ, biz,_élçi. dédim:
gız, bileyin emoğlun_istiri. ge, bileyin sene alağ. dédi: ossun da yaxçı. men, muna
dédim. geldim, dédim bexşeli'ye: göylü var gızın sene. geginen, bu gızı alğınan; bu
yaxçı uşaxdı. men_özüm, dédim. geldi bular, toy_éledile. indi uşağ sahabi,
5 zindegannığ_élélle miretdeb. hés biybiylene ne davalı ne şavalı, hés zatdaı yoxdu
eslen_indi. sora da orda ki izdivac_élediler. kazımgilin geziyesine; dédim: gız, bileyin
kazım_istiri. dédim: kazım, bu gız yaxçı uşaxdı. indi néce de o cürdü; meselem işinde,
gücünde her nemnesinde muretdepdi. hey yere géssen, kazım,_erxeyindi
mesem_onnan. o da ki o cür_oldu. bizim_özümüz de; o yap özümüzi diyirem. men,
10 bınnan nişannıydım; bir_il nişannı ğaldım danışmadım; öz_emim gızıdı özü de.
bir_il ha, bir_il yéhsere nişannı ğaldım danışmadım. biden géderdim men, bılaa;
vesâil_alardım; biden meselem da; muğgeyyed_olardım, bi söz démezdin. indiki
kimin döy; yanında dêyem, bir_il; öz_emim gızıydı, géyr_emi yox. tezdennen bi yol
geldiñ biz şehre. yağışdı, bunnan geldiñ şehre kebin kesmeye. geldiğ_orda, aa-yé
15 heseni dédi ki senin niye ğebul_élemille zadın, sözün? dédim: élemille. gétdim_orda
zada, nāma yazdı; bizim_imam cümemiz ha; bizim kebini o kesitdi, dédi: dédi be sen,
éle de géd_oraya. sen, bu nāmeni apar_oraya, déynen: heseni, dêy ki ğelet_élélle,
yazmılla; mene dédi. dédim: valla, bü cür diyille, meni ğoulla éşiye. bunun da sindi
azıdı da on döt yaşındaydı; mennen_on yaş, fergı var_ıdı. sözüm_ondadı; bına bi yol

20 aa-yé heseni nāmeni yazdı. men, gétđim_ora. geldiğ_,_orda kebini kesdile. tezdennen
bi yol géceydi; o zaman da zad yox_udu axı, araba maraba; yéyde munnan_ikimiz
biz, bi de ēmim_idi, bi de ki ğardaşım; döt nefer_idıx; üç_ağaç yolu da araba yox,
māşın yox, hēs zaT yox_idı; gétđiğ_ora. bi yollası, men, yolda muna biy_ez şiyi
vérdim; nāneli şiyinlēden. bu da yorulmuşdu ahı, gétđi, mene bi ğoyun getđi vérdi;
25 baxça zatdarı vardı, bostannarı. buları, meselem diyem – biz, görmüşüğ_o zaman
ğedim – indi meselem o cür döy da. onda hēs zadım yox_udu. bi dene ineh mīnkıydı;
bi dene de kel_idi, nem camış_idı meim; iki dene zadımız vardı, hēs zad yox_udu.
men, işledıx miz mınnan barabar; ikimiz barabar_işledı. men, nemne iş görsem, benim
yanımda olardı. men, géceler hesir toxuyardım; bu da tireli tōlardı. neğil diyeğdim mınā.
30 buları toxuyardığ zad_élerdiğ; sehēr Çimin men, üç_arşın hesir toxuyardım bi gécede.
onu aparaşım şeherde satardım biden meselem on bēs tümen’e. o zaman fehle bēs
tümen_idi; ama men, biden meselem – bu mene fāliyet_élerdi yanı mının doğurdan
fāliyeti çox_udu; goymazdı, men, narahand_olam – o hemen ineyinen, men, getdıx,
bu mallaş kömeħliğ_éledi, yér_aldığ, zad_élediğ. bıdı meselem; özge adamı
35 démirem. bizim bi béle yērmiz yox; hamısın zehmet çekib_almışığ. bi yol
sözüm_ondadı; geldi bi yol uşaxlar mesem dünyaya geldile bir bir, iki iki; bizim
zindegannımız xoş_oldu da. o zaman ki var_idı, diyém_onda yanı biy_şey yox_udu;
indiki kimin döyüdi. men, géderdim kerpiş keserdim, min dene vurardım; düz min dene.
üş dene fehle işlerdi o yannan; tek men, özüme zad_élerdim, tek_özüm vııardım.
40 çimen bişmağā gédende on bēs nefer, bi nefer meem ğabağıma geçemmezdi. olar, sığar
mığar çekerdile; men, sığar mığar çehmezdim. yanı biz, bııda zehmedder çehmişî. biz,
hēs vede biy tümen biy_adamın zadın yémemişim. zindegannığı zehmetinen
zad_élemişi_y_ikimiz, éle bāhem. biyden évde; zindegannıx zad_ossa; xanım_eye

düzümelli olsa, yaxçı olsa, o év – zindeğannıy yaxçı olar; amma xanım, gédéy
45 dolanmağa nem gəşim béle oldu, irengim béle oldu, olarda bizde yoxudu. biz,
bilmediğ o cür işleri. uşaxlaamız da o cür feğirdi; bir adamnan işleri olmaz.

Konuşan: Efser Memegani / Yaş 62

Derleme yeri: Göyçeli Aslanu 51

-uşax dünyaya gelende ne cür élisiz?

-uşax dünyaya gelende evvel onda – naxoşluğu, merizliğı – tike mike onnan minnan alardıx yéerdıx; yox udu hés zad; ya sen, sen o bi şey pişirende getirerdıx. soralıxda uşax dünyaya gelende, mama getirerdle, mama, resim zad élerdi, uşağı
5 reddélerdi. geza mezasına mesem nene, gelerdi yétişerdi; bacı, gelerdi yétişerdi. gıx tutardıla bilesine bir o yéddi.

-o ne cür olardı, gırx tutmax?

-yéddi tutardıla. onda yığardıx hamı tanışı, göhun gebleni yığadıx başına. ona, görüşüne şey méy getire gelerdle. guymax pişirerdıg. onun başın yuvardıg, uşağın adın
10 göyardıx; durardı here, dağıla géderdi o yana; insan da dura başlardı işlemeğı. uşağna yétişer göyar galardı éşihde, meselem géderdi çöle alağa, mal ötürmeğe, tevla yığışdırmağa. bu cür bernāmelernen geçinirdıg. mala yayırdıx, davar yāydıx, tütün düzürdüh. bizim işimiz buydu; ot getirirdih, taya vırırdih, xermen döyürdüh. da kendin işi, bu cürdü da.

15 *-hena gécenı ne cür tuturdıx?*

-hena gécenı valla; görerdün bi dene gız géderdile élçi, gıza diyardile: göylün va ya yo? bi gölay göyli osaydı, dée: nene dedem bilir. – nene dedem bilir – diyardile: göyli vardı. géderdile. bi yol nenesi gelerdi. get met götürerdile gelerdile onun dadın get sındırmasına. bi başılıx danışardıla, libas danışardıla, yağ danışardıla, get danışardıla; bu
20 cür şeyleri danışardıla; çay. getirerdile ona kebin kesme tutardıla. dönerdile, bi yom ordan getirerdle dê düşerdle év be év çıgıla – indi kat var; onda kat yoxudu ki, bi uşax salardıla çağırar: filen güne hena gécemiz. yığışardıla gelerdile, çalardıla çağırardıla oynardılā; dönerdile xon yollarlıla oğlanı évine. xonun gabağında da oynıya oynıya

gédérdle – girdile éle kişileen de içinde hés saymazdıla – oynulla xonun gabağında.
25 seher de gelerdile, gēlni götürerdile géderdi.

-ğış gelende o çetin ğış olanda ne cür olardı?

-ğar çıxardı bırıya. görürdün bu cür yağış yağı, başınnan su şırıllı; çetir yo, bi
şéy yo. ğar yağışnan ğaşdıla tepildile içeye; gelin béle ğaldı suyun içinde. oğlana gızı
görsetmezdilē, indiye baxmağına. çıxardı uzaxdan bi almanı atardı, ğeyideyi sağduş
30 solduznan çıxardı géderdi; meye geline el vırabilerdi! indi ğardaş, işler çetindi. indi
işler, çetindi valla. düz üç ay, dörd ay, yēddi ay nişannı ğaldıx; hele birbirmizin
üzüne baxmadıx; ğuran'a and osun.

-indi ne cür olar?

-indi amandı, indi amandı; el ele vérille, düşülle xıyabannara. nene dede sayan
35 yō, böyüh sayan yo. indi de men, ğardaşlaımın yaanda danışmam mınnan ba; ağannan
géne indi danışmaram héç.

-ata, ana sağdır?

-xéé, fōt éliyiiple.

-neçe uşax var? özünnen danış.

40 -üş ğādaşığ, üş bacıyığ. meem özümünkü altı denedi; dōt ğızdı, iki oğlandı.

Konuşan: Abbas Ağazade / Yaş 63

Derleme yeri: Per 52

-selam eléykom!

-selām'un eléykom ve eléykom'es selam! siz, xoş gelibsiz bizim kendimize koyumuza. inşalla, sizin gedemleriz xéyr i bereket_olsun bizim menteğemize.

-xāş_éliyem özüzü bi meerrif éliyesiz.

5 -ben de abbas ağazāde'yem.

-el_elli bēş_il bunnan ğabaxlar yadızdadı da.

-elli il bunnan ğabaxlar, hetmen sed-de-sed her nemnesi yadımdadı. erz_éliyim, o vexler bizim kendimizinen o veğinen indi de; o vex urmiye ne cür_idi; demeğ_olar per,_indi az ğalıb_o cür_ola. bir_éle gét – geli, bir_éle yolu revannıĝı, bir_éle
10 ābaddıĝı nisbet_elli il munnan ğabaĝa bir_éle pişreft_élib. elli munnan ğabax
şehrimiz; urumiyye, istisna yérleri bir_az burdan yaxçıydı; éle indi şehir kimin_olub.
elli bunnan ğabax şehir nemneydi; indi bizim kendimiz, o ğılıfdı; şehrin_elli il munnan
ĝabaĝı kimin. kendin_élli üç_év_olmaĝı benim yadıma geler; indi iki yüz_évdı.
derāmedi ekseren keşāverzcılıĝdı, bağdallıxdı. üzüm-di, almadı; cedîden; eriĥ çox ekiliri,
15 hülüdi, āludı, cevizimiz de çoxdĩ.

-cavannara meselen ĝerar_olsa nesihet_éliyesiz; nemene diyesiz?

-istiyex eger bilelerine nesihet_éliyex, diyerix: işiyizde olun, işleyin. müşkilātın hāmısın işlemeğınān telāşınan heĺ_élemeğ_olar_oğul. ĝēfede otuman, bēkar durman.

20 *-ne zaman évlənsin?*

-ne zaman imkənat fərahəm_öldi, ne vax əliyəbildi; hər-çi tizter, bəhtər; zindəgi
təşkil verməx.

-sizin nezerize; kim ve hansı adam annı açığ, üzü ağdı?

-hetmen_o adam ki xiləfi yoxdı. hetmen_o adamın ki cəmiəde xiləfi yoxdı,
25 xiləfi olmuyıbdı; bu adamın_üzü, ānnı açıxdı da.

-nəmerde möhtac_olmax meselesi, nemenedi?

-xob, təb'en ələ bir_adam işləmiyə, tələşgər_olmıya nəmerde mühtac_olacax
da. gereh tələş_əliyəsen tə nəmerde mühtac_olmıyasan; çalışasan.

-bu kətdə indi cavan – gənc irtibatları ələ gənc gedimkiler kimin vər?

30 -elhəmdülilla, indi ələ ağ səgğəllərimizin, cavannar yanında gözəl_əhtiramları
vardı, mehebbət_ələllər. ağ səgğəllər də ələ cavannara mehebbət_ələllə,
nəsihət_ələllər. yanı deməğ_olar nazlı çay'ında ez-nezer-ə insan, edeb, huğuh
reāyet_ələmə, bizim kendimiz, mümkünə evvel nümreni getisin.

-nemne, ələrsiz toylarda; rəsm i rusum nemenedi?

35 -erz_əliyim; oğlan – gızın bələ verməğinen sora hānevādeler, başlalla işi.
gedim, üç gün toy_olardı; o vax ki mənim yadıma gəlir – ələ mənim; üzr_istirem;_öz
təum, gərdəşimin təu, gəom i xışimizin toyu – üç gün_olardı. evvel gün gəderdile şəhərə
pəl pəltar,_ona; “pərça bişmə” diyərdilə, pərça ələ diyərdilə. gələrdilə bi pərça bişmə
tutardıla. pərça bişmədən sora “xəlvəti”, diyərdilə; ələ ağır_olmazdı. “həna gənc günü”
40 xələsə mərdu, əksərən yığıldı, çəl – çağır çox_olardı; dəvət_əliyənnər hāmısı,

gelderdi. hemun adamnar, gelib éyleşerdile. xulase, gelini çıxardardıla, goyardıla dāmadın évine. gonaxlar, çıxardı géderdi işine, dāmad da olardı xānevāde sahibí.

-uşağın adın ne cür goyardılar?

-onun adını mēmülen vérederler bir ağ seğgelin, gucağına – mēmül idi bu ad
45 goyma – ezan igāme oxuyardılar, onun adın gulağına çağırardıla ki senin adıyın goydum abbas; bu uşağın adın goydum abbas. indi çox o cür pābend deyiller.

-yas resmileri, burda ne cürdi?

-ölüye xéyrat vérmex, yas saxlamak – teğriben o vexTen ki elli ilin fāsilesinde
meim yadıma gelir – gābax çox ağır idi. bir adam ki fōt élemişdi, bi xānvādeñin ki
50 adamı fōt élemişdi, üç gün o meylis, hemîşe tekmi olardı. meylis sahibí, üç günü yéksere oturardı; géceleri bi ik üç sād istiraat élerdi. az gālardıla éle o meylis sahabın da öldürsünner; o gedem fişar olardı bilesine. onnan sora xéyrat da vérederile. xéyratı da éle herkes ki véreder – men ki ketde tanırdım – o zamanın xéyratı, xéyrat véreni berke goyardı, xerce salardı, éğtisadınnan fişara salardı bilesin. indi veli, biy ez
55 yüngüllediPle. indi evvelen – biz, éle şehēden örgeşdix da – meylisi iki sahat éledile. indi ama – veli merdüm; elhemdülilla; onu istir yüngüllede; ekseren de o cür élille. herkesin éle adamı öldü, fōt éledi; evez-e gedimin xéyratdarı; dééy ki men, dedemin éhsaana, bēş milyon véérem medreseye, bēş milyon véérem bēhdaşta ya bimāristana.

-bu ketde, per kendinde hansı bayramı, yaxçı tutullar?

60 -evvelden éle nōruz bayramı'nı biz, merdüm, yaxçı tutar. onda xırdalar, böyühlerin dīdārına gedeller. xānevādele, mēmülen gedib birbirin dīdārına. herkesin da ıxtılaflı olsa, birbiriynen küsmesi zadı olsa; baxarayn; böyühle, olalı da barışdırdılar.

bayramlıxdə dedələr, gızlara bayramlığ alalla. gardaşlar, bacılara alalla. ha bu cür éle evvelden resm idi; indi de vardı.

65 -ğere bayram burda da?

-ğere bayram tutmax; men, özümnen böyühlerden éşitdim. benim sinnimnen burda ğere bayram – o cür ki nem herkes, bi mejme getirermiş, yığışarmışla biy yérde ğeza yéermişlêr – o ğere buram tutma, indi yoxdı. ama, elbetde o adamın ki, adamı fôt éliyiPdî, hüzür sahibidi, bayramda gédip onun da évinde fâte vérelle.

70 -ğabaxça ğış géceleri, ne cürdi; indi ne cürdi.

-ğış géceleri, o vex ki télvizyon zad yox idi; onda éle herkes, yığıldı on, on bés, yirmi, bés, alt, on nefer, biy menzilde birinin évine; géceleenî geçiderdile.

baxardın; saad ona kimin orda eyleşeldile, söhbet élerdile; ama télvizyon çıxannan bı yana biy ez hemun revābét, hemun gét – gel az oluPdî. indi çox gétmezler,

75 ğehvede zadda olalla mēmūlen.on il bunnan ğabax biz, irāheni alırdıx yirmi bés min tümen'e, yirmi döt min tümen'e; indi tîrāheni alırıx yüz doxsan, iki yüz min tümen'e. o veğ eriyi vééydığ üş yüs tümen'e, iki yüz tümen'e; indi eriyi véérıx yüz elli tümen, iki yüs tümen'e. kerpicin o vāx māşının alırdıx döt min tümen'e; indi kerpicin māşının alırıx yüz yirmi, otuz min tümen'e; belke elli min tümen'e; éle alma, hemun

80 yérindedi; erih, hemun yerindedi. eger bu ğılığ olsā; bu ğılığ ossā – éy kaç no olā? éle tesmim tutabilen adamlarımız éşide, bile – ketder, xarab ğalacaxlar da. bu ğılığ ossa, ge bu gédiş gésse, ketdeemiz, xarab ğalacax. bu gözellıxdə ketdermiz, xārab ğalacax da.özüm de hēs merzi görmemişem; veli ağam rehmetdiğ, – allah, emvatıza rehmet élesin – o diyerdi: cilolux'da ki heştad döt, heştad bés il

85 olur dā, benim altı yaşım var idi, ya yéddi yaşım cilolux'da; cilō geldi, bu mentegeni

nā-emn_éledi. biz,_iki dene yétim_uşax galdıx; dede – nene hés zad galmadı. biz,
éle büyüñ_öldüreydile, seher_öldüreydile bizi. hatta xurd u xurāk de yox_ıdı; veli
türk'ün nîrusu, geldi burda müsteğerr_oldi, cilō'nı çığatdı, ötürdi éşiyē.
menim_ağamgil dığğılı uşağ_ımışla. bular, burda ertéşileri, nîrulari, ordu
90 gurmuşdular. bular, gédibler onların çadırları yanına. buların serbazlarınnan, bu uşaxları
tutub_aparıp buların böyühleenin yanına. déyibdi ki bu kâfırdı, galıbdı gétmiyibdi;
bunu öldüreğın. xılasa, kâfırnan o gılax reftar_élirdile. bu benim_ağamı, bulam
böyühleri, görmeğ hemin, görmüşdü göxur, démişdi: evladım, goxma, evladım goxma;
bular kâfir deyille. bular, müselmanın burda adamladıla. diyer: bize döt dene de ğırmızı
95 çöreh_vérdilē, bize mehebbet_éledilē, saldılar yola; dédıle: gédin yériyize rāhet_olun,
goxmayın. biz, burdayıx. sizin_içün xeter_olmıyacaxdı. benim dedem, men,
büyünneri ğalmışam, onun sülfünnen dünyaya gelmişem; hemun_o türk'ün annaxlı,
mehebetdi, méhriban nizāmılaanın lütfüdü ki men, büyüñnei siz ğardaşnan_otumuşux,
söhbət_élırix. men, türkiyēlni māşinde görrem, selam vérrem, xıyabanda
100 görrem_éhtiram_élerem. ādına mehebbetim vardı. gene de biz,_éle; türk'ü; xususen
men_özüm_éle; eksērmiz, özümüze bi dene ğardaş, bi dene semîmi méhriban
hemsāye billıx; dünyada zindegı élerıx. türkiye'nin de ağalığın, böyühliğın,
pîşreftin_éle allah'dan_ıstırix özümüz kimin, özümüzünki kimin. memnunam.

Konuşan: Erselan Hakkı / Yaş 71

Derleme yeri: Nazlu

53

-nazlı'nın o otuz, gırx, elli il munnan gabağınnan söhbet éleyin.

-buralar, o zamanı ki var_ıdı; nazlı, üş yüz_év_ıdı. bu kendin yolu, bi deneydi; gelerdi ordan géderdi tā merz-é türkiye, sero'ya kimin. gelerdi; bizim kendin_ıçı de, bizim ket de gozerğāh_ıdı; bēş_ıdı dene gehvesi var_ıdı. āt, ulax,
5 deve, davar hāmısı, burdan redd_olardı tā şehre. gozerğāh, düşergāhdı da. burda, baxardın, géce bēş yüz dene davar var. musafır, gelerdi şeherden, mexsedine yétişemmezdi, ğalardı bu gehvelerde; süb durardı géderdi kendine, évine. bura evvelden – indi bexş_ıdı – evvelden de éle bu cür bexş_ıdı. bu kendin tereddüdi, yanı hey yére pexş_olunardı. bu ketde yaxçı bi kişiler var_ıdı, beter kişiler var_ıdı; muntaha indi
10 hamı çöküb gédib şehre, indi teğiben yétmiş_év ğalıb. bu ağa, men, zāten bıralıyım. indi o soradan gelenler, çoxi bi yan,_o yannan gelendile gene.

-ağa erselan, kendizin toylarınna...

-elbetde indi görüsen bu talallar, hedemeni rededen çıkardıb. gördün bı dana – sen ağa, oğluyan toy_élisen – bi dene böyük_ambardı bēsap, orda geşek hāmı ketdi,
15 cem_olardı ora, toy çalınardı, oynardı, oxuyardı, xon gelerdi, celman gédilerdi. sehersi de géderdle, gelini getirdile; ğutuldu, bu bizim toymuz_olardı. evvelki sünneti mesele indikinnen çox yaxçıydı; bir. ikimcen hāmı, birbiri tanırdı. indi xod-i men_özüm, meem_on_iki, beke on bēş dene bacım_ıuşağı var şeherde; men, yaxçı tanıyanmıram. çün gét – gel yoxdı, redgozer_olub; māşınnan gédir gelir.

20 *-yas merāsimleri, néçe ğün olur, ne cür olur?*

-evvel üç gün müsteğim_éle yas_olardı. buıda bi dene – allah, rehmet_élesin
– hacı letif vardı, dedi: gadaş, biz, bu üç gün otdığımızı éyni şehir kimin, urmiye kimin
bi dana, bunu bi gün götürex. éyni şehirde xasiyet, xilget nedi, biz de o cür.

Konuşan: Barat Caferi / Yaş 80

Derleme yeri: Nazlu

54

-siz de özüzi mērfi éliyesiz.

-men, barat cēferi, nazlu.

-néçe yaşız var?

-heştad! min_üş yüz sekgizem da.

5 -cavannara ğarar olsa, nesihet éliyesiz, nemene diyesiz?

-diyerim: pis_işlerden_el çekginen, bir_adamın heğgin gēşmeyinen. bi dene su nobatımız_ola, diyerix: xalxa zor_éleme. gētginen axde bedden su getigine, ğoy bēş dēn de kasıb suvarsın, sene dua élesin.

-annı açix, üzü ağ kişi kimdi?

10 -valla, men,_o adamı bilirem ki, xelxa zülm_élemye, xelxin heğginnen gēşmiye. danışanda éle danışa ki o adam, narahaT_olmıya; élemiye; bu cür ha.

-nazlı'da cavan – ğoca irtibatları...

-éhtiram_élelle. men özüm ki ğocayam, meni haşsı ğorse, gele el vérer, danışdırar, éler; çox bileme éhtiram_élelle.

15 -teze uşax dünyaya gelende ona bi merāsım var, onun ad ğoymasına?

-yō, ad ğoymasına adın_éle ağ seğgel çağıralla. ona ğuran_oxuyar, adın ğoyalla. bi de ki merāsimde arvaddar, gédelle bularn_évlerine ki, ğörüşe gédelle.

-ğebir üsdlerinde burda...

-ğebirde de; gédelle gebr_üsdüne arvaddı kişili. ölünü guyluyanda gédelle, bi de
20 üçünde gédelle.

-kendizin géçinecağı hardandı?

-valla, éle bağ – baxçaları vardılar da. almadı, eriñdi, hülüdi, buğdadı, noxuddı;
buları ekeller da; kedudi. özlerne mēmülen badımcın zad da ekelle, yemexleine.

-sizin kendizde gonşulux heğgi necür reāyet olunur?

25 -çok yaxçıdı. birbirin_éle istelle, birbirine méhribandıla; çox yaxçıdıla.

-cilolar, geliller, burda müseldannarı gırıllar. türkiye'den gelille. velo'da yéddi
dene heci varmış, bu yéddi heci – bu türkler, orda gire düşür bir_ez, hatta uruslar da
burdaymış_a – bu yéddi dene heci, orda bu türklere çox kömeñliğ_élir. bu yéddi dene
heci, bulara, bu tühlere çox kömeñliğ_élé; çi yémex, işmex tamam her lahazdan. bu
30 uruslar, bilille ki bu türkiyelilere velolular kömeñliğ_éledi; bular bu cür pîruz_oldı.
tutulla buları êdām_élille; alla, oları rehmet_élesin. bi dene men bağ gonşum vardı.

Konuşan: Muhtar Hüseyinhah / Yaş 72

Derleme yeri: Göktepe 55

biz, bura äyax göyanda, bu göytepe'ye gelende esli bılağı var_ıdı geblen; suu da var_ıdı. göyçek, asuriler, gelirdi orda meselen cəşn_éliydi. onnan sora ki bala bala suu evez_oldı, gurudı; yavaş yavaş muni başladıla xarabkarığa. kerem bılağı da gelirdi. kerem bılağı, dāimi gelirdi, suu var_ıdı; hamı da isdfāde élırdı. guyu muyu
5 meselen hēs şad yox_ıdı. olardan sora ayrı yérden biz, isdfāde élıyemmezdıx. bi idde cavannar göcalar, güyünner'den gédır su getirir. indi ora ki xaraba galdı; hamı üçütdi, dağıtdı; baxan_olmadı, vezōzası xoş_olmadı.

-burda toylar nasıl olar dayı?

-toylar, xoş_udı. toylar; meselen_él beyisi var_ıdı. göyçeh yığılardıla bi dene
10 sextmanda toy_élédile, göyçek bir_iddeni cermelerdile, bir_iddeni oynadardılar. çal – çağırmız_olardı, xoş_olardı. onnan ağ seğgellēmiz xoş_udı; indi yō, indi vezimiz xoş dēy.

-bi nefer ölüb_élese, ne cür guylalla?

-ölü ölerde, evvel ketden yuardıla, defn_élerdiler. göyçeh géderdile, gebir
15 gazardıla. onu aparardıx, defn_élerdıx, gelerdıx, meçit tutardıx üç gün. yéddisine kimin biz, meçit tutardığ_. elbetde buyun ölēdi, buyun bi miçit tutar, iki yünnen de sora da bir meçit tutardıx; üç_olardı. yéddisin tutardıx, yéddiden sora gırxın tutardıx.

-il dönümü, nōruz nasıl olar?

-il bayramı'ndaki çox xoş_udu. gel – gedimiz xoş_udu, bayramlığımız
 20 xoş_oladı; indi vez_ozamız, ö cür dē. göyçēh, hamı, géderdi birbirin görerdı; dede,
 bala, ovlad, gız, gelin. hamımız, birbirmizi gédedıx görerdıx; kéfin soruşardıx,
 xelet_alardıx, bayramlıx. gışda gédedıx göyçēh. o zaman kürsü olardı. géderdıx, kürsü
 başında eyleşerdıx; görürdün;_ağ seğgel, cavan, göca yığıldır biy yére. çal –
 çağır_elerdile; neğil déyen, déyerdi; meselen bez bez çepçere, buğda gourmax,
 25 kişmişden, iydeden o zaman olar mod_ıdı; olādan yéedığ_ıçerdıx. bi başdan sora;
 oturardıx; gelerdi; herkesen dağılādı, öz_évine géderdi.

-burda géçim nasıl olar?

-burda kéçinmax xoşdı, pis dēyi, yaxçıdı. o hedde meselen éle adāmmız yoxdı,
 acınnan_öle. xoşdı, pis dē; vez_ozamız xoşdı.

30 *-hāsıl zadı nemenedi?*

-hāsılı, bura; badımcandı, yéralmadı, almadı, alçadı, hulüdi; onnan sora; gerelidi.

-burda gış gelende ne cür hazırlıxlar éylersiz?

-ğış gelende ğar gözlürüx, çöle çıxmağımız_olmaz; göüsen; yolumuz bağlandı.
 indi meselen yaydı. ot_alıx mala; göyçēh; saman_allıx xer – xermen vexdi;
 35 yığırığ_ammara; tāya vırırıx; gışda biz, onu isdfāde élırix mala.

-çarşembesüriden bir az diyin.

-çarşemmesuruT Ta xoş_ıdı, gedim xoş_ıdı; göyçēh gelēdile, şal sallardıx;
 hereye bi dene meselen puldan, gedim yumurta mod_ıdı. biri; göüdün; meselen çox
 istiy gohumun, bi dene toxli déy ya bi dene ineyin balasın déé: sene bayramlıx vérdim,
 40 gel_apar. bu cür_ıdı.

-burda dede balalı hamı bi yérde ğalır ya ayrı ayrı da ğalır?

-yō, biz evvelen uşāğmız yoxdı. ikimci, indi ğedim dēl, otuz nefer yığılıydı bi
kürsünün başında yatéydi. indi yo, indi ğızın oldı, oğlun oldı; évlendirdin, o,
gédecey özüne heyet tuta. indi resmimiz bıdı da. meselen oğlun vardı, bi dene otax
45 istiy; bi yérde heyet alıram, dêrem: sen de ğed, orda yaşa da, bi yérde olmaz.

Konuşan: Ruhullah Zeynali / Yaş 63

Derleme yeri: Göktepe 56

-esli'ynen kerem; bilmirix da haralıldılar. indi bırda esli'nin hemi kilisesi var hemi bılağı var hemi heyeti var, évi varıdı; indi de ǵalılar. bılağı xärabıolub; sular ǵurudu, kesildi; kerem'inki de kesildi. diyardile: esli, türkiye'den geldi bıraya; kerem de onun dalıca geldi. geldile bırda, sevişmişdile evvelden. déerdile: nemıözünü atdı suya
5 nem tışını çehdi; nemene oldu. bu cür bir meseleler, diyardile.

esli, bıralıdı éle. bıra göytepe, mesıhi kendidi; hamısı mesıhi'di; indi müselden çoxalıb. bėşıévıaltı év ǵalıb, minıévııdı bıra. indi éle mine yovuxdı gene de ki xarabalı da ǵalıla indi, yıxılıb daǵılıb; ǵalıla. o zaman kerem ki geli bının dalıca, bırda da bıını tapır; tapannan sora diyi: benim dişimıaǵrır. başın ǵourıonun
10 diziniııüsdüne. bu deyıı, bıdı; bu dey, bıdı; hāmısın çekir. çekennen sora bıının da aǵzında dişi ǵalmı, diyi; éle ölsem de ǵoy senin ǵucaǵında ölüm. kerem, bi yolıoxur, ot tutur yanır; o ǵeden eşǵı varıymış. esli de özünıatırıonu üsdüne ikisi de yanılar. da indi bilmiyem hardadıla, ǵebilleri haradadı, onu bilmirem; ama āsallarınnan ǵalı; da bılaǵınnan, meselen kilsesinnen, heyetinnen. bılxlaanın suyu ǵuruyub, yıxılıp daǵılıp;
15 évııdıle bi dene, damıydıla. indi éle olupla düz yannıx, hės zaTTaı ǵalmıyıbıāsār.

-ǵurban bayramı olār? nasıl olar?

-ǵurban beyramı'nda ǵurban keselle. hamı yıǵışar, eyaǵıeyaǵıolalla; bi dene meselen cönge alalla ya meselen davarıalalla. bėş nefer, üş nefer, yıǵılalla, böleller. herkesde olmadı, kasıbdı; ona da aparalla vérelle, sehmi vérelle. şaddıǵıelelle, namaz
20 ǵılalla ǵurban beyramında. oruşluxda da hamı, oruş tutar bıray. oruş tutannan sora beyramında da ǵene namaz ǵılalla. toyda da ki toydı da. bi dene ǵıznan bi dene oǵlan,

birbiyin_istese, dede nenesi, gédelle élçi bilesine. al – ver_élelle; indi nemene almalıdı başlıxdan kebinnen; danışalla, toy_élelle bilesine. meselen vex goyalla üş günnen sora ya on günnen sora geelle, başlalla toyun_élelle, şaddığ_élelle.

25 -size bi gonax gelende ne éylirsiz, nasıl olar o?

-gonax gelende de aparrığ_éymize, nahar vérrıx, şam vérrıx; néçe gün galsa, saxlarıx. her zaman da gétđi, yola sallıx, çıxar géder de.

-ne déyésiz onlara mesele gelende gédende?

-xoş geldin özüm_üsde. géş bı yana, eyleş birda; bu cür. évin yuxarı başında –
30 diyerix – géç_eyleş. yaxçı geza vérrıx bilesine; miyveden, gezadan, her nemne.

-ğışda nemene işler görüstüz?

-éle alırıx, turşudan, ğış rüzus nemene vardı, yığarıx, ğışa allıx da ğışda almanıx. yayda allıx, bahar_allıx.

-héyyvanata ne iş?

35 -héyyvanata saman, yonca; yığarıx getirıx, vırrığ_évde tayaya – taya diyerix – yığarıx tayaya; tayadan yavaş yavaş yédiderix ta göy_ot çıxana kimin. göy_ot, çıxdı, gine gédelle éşihde yayılallar. bi gedri, mal saxlar; az; meselen yüze iki nefer,_üş nefer ya bés nefer_olar damdārisı olan; beğiye hamısı keşāverzidi.

-buraya niye göytepe déyipler?

40 -buraan_adı, gultepe'di, göytepe döyl; esli adı, gultepedi. tarıxlāda gultepe; göytepe indi diyiller. biz de éle göytepe éşitmişix da bilmirix ki. esli'nin bağı var, mülki varıydı, yeri varıydı. geremeliĥ, esli'nin dedesinin_adı da geremeliĥ. dede nenesi, vérmirdi, diydi: sen, meselman'san. sene vérmirem. esli, mesliĥ'di. kerem, müselman'dı. orda o çuğgur ki gızıpla bi dene derin, o zaman; ingilizler, gelib gızıb,

45 gızıpla kitabınan. bi dene gızıl_öküzün başın çağatmışdıla orda. üş döt yeri de
gazmışla bedenın_axtarırmışla; onu da tapamamışdıla. gızıl mızıl çox çıxatmışdıla
bırdan_o zaman. oranın_ındi bi yol_adna diyelle: ingilis çıxuğri. olar, gızıb yanı,
ingilisler, neğşeynen. kitabınan gızıpla tapıpla.

-bular, ölüleri gıyliyanda ne cür gıylulla?

50 -éyner_éle bizimki kimindi. biz, yanı üsde gıyarıx; bıla dalı üsde gıyallar
ölüni. libasın tamam hamısın gıyındirelle eynine; nemenesi de olsa, sahadınnan;
meselen sığar çekerse; sığarınnan, nemenesi de ver gıyalla yāna; qutnun_içinde
gıyalla özüde; ne-in ki lüt gıyala. birinin xanımlı olanda sırgası olar ya meselen bi dene
midalı olar; oları, gıyalla, asalla gıynuna. kişinin sahadını, libasların gıyındirelle,
55 sahadını bağlalla gıluna; nemenesi olsa, gıyallar qutunun_içine, yanına, izāfesinde.

-indi bu kilisalardan istifāde élille de hey? ketde iki év gılarda?

-yox, bēş_évdı; şherden gelille. buranın ne gedem burdan gédiple o yan, bu
yana; merāsımleinde gelelle, şenedéyleende gelelle bıraya. gıurban keselle bırdı, esli
bılağı'nın başında. yéyşembeden yékeşenbeye bulaş, gelelle bırdı merāsım_élelle
60 kilis'de.

-feğed o merāsımde gıurban kesiller da.

-yō, éle ayrı günnerde, her zaman. bulan xercini, kiliseleen xercini amrıka'dan
yolalla. amrıka, meselem pul vérer. bıla, bırdı düzeldelle, harası xarab_ossa. bu
biysine de yığıpla, nezēme onu düzeldecexle, bu medreseye heyetinde. oraan yarısı,
65 medrese heyetiydi, yarısı da kilseninkiydi. medrese de yıxılıb_ındi, kilse de yıxılıb da.
çün_adamlı azdı bırdı, bēş_évdı, da düzeldeni yoxdı da yıxılıb.

Konuşan: Firengiz Cabbarzade / Yaş 72

Derleme yeri: Göktepe 57

kerem, dédi: kem_olmadı dünyada mālı,

néynirem dövleti, néynirem mālı.

kerem diyer: ge gédek kerem'in bılağı'na.

esli dééy: néynirem_esli'nin bılağı'nı.

5 kem_olmasın, geremelik dēdi:

aldım dünyadan malı. gédek kerem'in bılağına.

néynirem_orde men, bağı baxçanı,

dünyada bağı néynirem. dövleti, varı,

gel gédek kerem'nen, olax dünyada vārı.

10 goşa çekek bala, bulaxda bārı,

goşa oturax, goşa danışax bārı.

geremelik dédi: gel gédek bı yana.

néynirsen dünyada malı.

kerem dédi: kem_olmadı kemālım.

15 néynirem dünyada bafasız malı,

esli'ni götürüm gédım barı,

geremelik dédi: goymanam aparasan esli'ni bārı,

néynirem_aparasan esli'ni bārı,

ğataram seni kilsi'ye yandıraram bārı.

20 -bu hena géceleri, nasıl olardı nene?

-hena g celeri hena tutardılar. toy  liydiler,  al sallıyardılar, toy  alardılar;
 eyerdiler: gelin, hena g cesidi. b y n hena g cesidi. geline damede hena tutardılar.
damede xon yolliyardılar. damede xon yolliyardılar,  ız  vine xon yolliyardılar. orda
xonı  oyardılar, d medi t rifliydiler: sa  olsun d medin atası; sa  olsun anası.
25 var olsun  li, tayfası. seher gelin  ıxardardılar. geini g t rerdiler,  oyardıla m  ına.
etir sepdiler b  ına.  ismet olardı  arda ına:

ay gelin m b rekdi toyun,
ay erus mub rekdi toyun.
erusu  oydum ma ına,
30 etiri sefdim b  ına,
 ismet ola  arda ına.
erus mub rekdi toyun,
gelin mub rekdi toyun.
ma allah, gelin, r yhana benzir,
35 gelinin g zleri, c yrana benzir.
bazardan aldım so anı,
o so anı, bu so anı,
sa  olsun erus do anı.
toyun mub rekdi erus,
40 toyun mub rekdi erus.
bazardan aldım mekeni,
o mekeni, bu mekeni,
sa  olsun o lan ekeni.

toyun mubārekdi erus,
45 toyun mubārekdi erus.

-çarşembesüriden, billı billıdan diyin.

kendin merāsımı oydu: çıxardılar evvel şal sallıyardılar. indi şal sallamax
yoxdu pəncereye geeller. pənceredən atallar, şalı sallalar, ya geeller gapıya ya
geeller éve. apararığ ona pul vérerik ya yumurta vérerik ya badam vérerik. dieek:
50 bayramıyız mubārey ossun. bizim bacıya gelerdiler. men, getdim bi gutu kirbit
bağladım. dédi: ışıxlığa çıxasan. bunun uşağı olmurdu. bu gənşumuzun uşağı
olmurdu. bi gutu kirbit bağladım, bi deste de göy; gırtıdım; bağladım. bi dene gızım
var ıdı évde; o mennən dava éledi, dédi: onnə niye bağladın? éle sevindi, éle sevindi;
seherden arvaT geldi, dédi: ışıxlığa çıxasan. bi dene balası oldu. üç dene oğlu oldu, iki
55 dene gızı.

-uşağ olanda ne cür éylərsiz?

-uşağ olanda; heye; bəşih beleh getireller. men, uşağı gərsetmez idim.
meim özüm, mamaydım. mene dédile: gelginen, gət orda döre gör. dédim: yo,
istemirem. men, eslen gətmirem, duxtura gətmenem, duxtur yanna gətmenem. uşağı
60 tutardım, uşax gelende uşağı perdeliyərdim, uşağın üsdünü örterdim. uşax, evvel
nenedən olanda uşağı gereh gərsetmiyesen, həş kese gərsetmiyesen.

-niye?

-o, nezere gələr. uşağı gərsetmezdim men. uşşağın üsdün örtüdüm. geldile,
dédile: göreh, nenedi? dédim: muştuluğ sizin; uşax da benim. gədin, néyniřsiz,
65 éleyin. gətdiler, muştuluğu aldıla, dédile: déginen. dédim: oğlandı, şükür. üç dene oğlu
oldu. meem babam, türkiye'den gəlmelidi; iravan'nan gəliβti. meem babam, dedemin
dedesi, türkiye'den, iravan'nan gəciβ gəliPdı bu yana. iravan'da – bilmirem, gédifsen,

gétmiyifsen – iravan’ın böyüĥ ŧeheri babamındı. bilmişem, xeberreşesen – örgenesen
orda; iravan’da böyüy  ocax var; xelxellerin  ocağıdı, diyeller. daşdan ğapısı var. dédi:
70 onu görsetmiyesen gerek. uşağa dédim: ğét, muştuluğu sen  al, uşax benim. geldiler:
dédim:  oğlandı. dédiler:  évin  avadan. getdiĥ  ona ad ğoyax. dédim:  adın
 oydum cefer. ğulağına oxudum: eşedüenla ilahe illellah, eşhedüenne mehemmed’er
resululilla, eşhedüenle emir’el-möminine eli’yem veliulla. sağına çağırdım: adın cefer.
soluna çağırdım: adın ğefer. indi çağırarıx, cefer. béřih beleĥ getireller  ona, yığışallar
75 başına. dede évinnen  iki dene döřeĥ gelir, iki dene yorğan gelir. allah, ne vérifdi da.
dolandırallar ğucaxlarıda: mubārekdi, mubārekdi; ğedemi mubārekdi. dedeli neneli
böyüsün. allah, ruzusunu vérsin.

Konuşan: Sabur Şerîfî / Yaş 50

Derleme yeri: Torpah Gala 58

kelbeli reşâdet nişan vërmişdi, kelbeli xan. getirir, gúzariş_élille ki kütder, gelille şehri talıllar; burdan, bu terefdən yanı batı terefinnen gerb terefi. néynir? getirir, kelbeli'ni istir öz hüzuruna. istiyennen sora sual_élir ki kelbeli, biz, getirex gel'eni yanı torpağ_gala'nı müstehkem_éliyex, berkidex; sen, éliyebileşen ki yāğılarn 5 gabağında, kütderin gabağında şehri saxlıyasān? kelbeli de déyir ki gurban imtahan_éle. imtahan_éle. üş gün vërir bi dene – o cür ki babam söhbet_élerdi – şiri, aslanı aj saxlılla. üş günnen sora kelbeli'ni ötürür şirin gefesine. kelbeli, bir_alt_enginnen, bir_üsd_enginnen çekir – néyni? – şiri parçalır. şiri parçalıyanda héyretde galır şah_abbas. getirir gızı peri'nin eğdin_oxur kelbeli'nin_adına ki bına 10 dāmad_éliye; özü, saxlıya bu mentegeni. xulāse; néçe iller yaşıllar. babam_o cür ki diyirdi; peri'nen kelbeli'nin gebri bırda şerif gebirsannıg'ı var – daş zadın, goş var_ıdı, sırıb sındırıb_aparıplar goş gebisannıg'ında – gebirleşi ordaymış. o torpağ_gala'nın tārixinnen o cür, o endāze bilirem. bi de ki gurgin... téymur vexdinde gurgin'e gúzariş_élille ki gene şehri gelille talılla kütder, yāğiler. gurgin_adında; téymur, 15 femandéhleenin birin gönderir; yéddi yüz – fıkr_éléem – yétmiş_olacax, hicri'de. gene de gelir, torpağ_gala'nı goymur, şehri yanı dağıdala aparala.

-siz, özüizde efşar'sız?

-belé de biz, efşar_élleennen. biz, efşar boylarınnanıx da; berküşlü. berk işlidi de.

20 *-torpağ_gala éle hamısı efşar'dı.*

-belé, hamısı efşar'dı. éle hāmısı, o ki esil – démérem soradan biden gelenner –
veli, esil torpağ ğalalı, efşar'dı. o da berküşlu'dular. gene nemne sorguyuz ossa, men,
sizin gulluğuzdayam. gelenin néçe dene dōresinde tepe var. bi batı terefinde var, günéy
terefinde var. buranı men, saxlamışam. bular da gene nighbançılıx vérmışler. üş dene
25 döt dene olardı. yanı démeğ olar; eger torpax ğala, olmasaydı, indi urmiye de yoxıydı.
yanı türk yoxıydı.

-öz işizden déyin.

-esl işim benim ekinçilixdi. bu yéller, hamısı benim böyüh babamnan ğalır ki
bıraan böyüh malikiydi. ceng-é cahani-yé evvel'de de bu rehmetdiyin, om bés yaşı
30 varıymış, yanı cilolux'da. onda da érmeilēnen, tüşür érmeileen ğabağına ki öldürmiyele
bileleen; çün müseldannarı gırırdıla. gédir tā miyandab'a geder. miyandab'a yétişende
déey: osmannı goşunı, kömeñ geldi, türkiye'ni osmannısı. bulain tüfeñçileennen geldi ki
érmeleen terefine. yüz nefer érmenilēden miyandab'ın batı terefinde bi tepeni berkitdile,
osmannı'nın ğuveleenin ğabağın, goşunun. bu yüz nefer, ölen öldi; ölmiyen...
35 osmannılar, çıxdılar émenilein döyüşçüleenin ğabağına, oları da vırdıla dağıtdılar. men,
yétişdim miyandab'ın içine, ğapını çaldım, dedim ki men, müseldan'am, mene eman
vérin. xulāse; bını saxlıllar, on bés günnen sora bi dene çōdara tōşullar bilesin, pul
vérille, yol xercin de ki gele urmiye'ye. déeydi: çün zîreng uşağıydım, bılain mal
davarına muğeyyet oldum; hēs öz pulumu da goymadıla xeşliyəm. ta gelir urmiye'ye.
40 onda da bının dayıların, ğardaşların – bi dene ğardaşı, ğalı – hammısın cilolu érmeni,
öldürür. olain da şehitdeenin ğebisannığı aşsağıdadı. evvel dünya döüşünde –
erz éledim – munun om bés yaşı varıydı. on dörd om bés yaşında gene de bular,
mubārize éliyipler cilolarıynan. sora diyerdi ki osmannı goşunu geldi, necat vérdi; yoxsa
burda müseldan yoxıydı. osmannılar, gelir; necat vérille bileleen. burda az çox; cemaat
45 – diyerdi ki – yonca yéeydiler. sora bi dene veba merezi geldi osmannı gédennen sora,
ğalanın da o cür veba merezi öldürdi, apardı aradan. bizim tayfamızdan biy ğardaş

ğalmışdı, bi de özü böyüñ babamın. onnan sora bunun dayıların, emilerin – böyük, torpağ ğala'nın mālikiydiler – hamısın aradan aparmış, öldürmüşdüle, érmeniler.

-bu menteĝenin kevşenneri hêş bellidî?

50 -bêlé, bura, genceli xan tepesi'di; torpağ ğala'nın batı terefindedi. erzéledim; kelbeli'in ĝardaşın getirip töküb bunu. o bisilei torpaxlın çekiple aradan aparıpla; veli buranı men, saxlamışam ki babamın yādiĝarı olar. buranı saxlamışam, ĝoymamışam. daşĝapan'nan su geler. ĝonşu ketdêrmiz ĝereler'di. bu ketdi ki cilō çapan'dı adı. cilōlar, o zaman çapıp éle xerābe ĝalıb. ora cilō çapan'dı, aşşāĝa ĝusur'di. bu teref de 55 teğalu'du. teğalu da gene ki – tekelli diyerıx – efşar boylının bi denesidi. –lū hey yérde ki –lū vā mesem berkişlu'di, teğalu'dı, osalu'dı; bula efşar élleedi. ĝün çıxan terefinde dedesāĝi'di, gölemerz'di. bu terefî de cunub terefi de şehr idi, urmiye'di.

-dedesāĝi'den hêş bi şeyler bilüsüz, niye dede'di?

-bu cür éşidmişem ki ĝedi ağ seğğellere, rühāni şexsiyetdere – türküsü – yaxçı 60 adamnara dede dééydile.

-o baxşı ğala var bu yannarda...

-o baş ğala'di; indi getirib adın evez éléple; bexş ĝele éléyiple. esli adı, baş ğala'dı.

-siz, başa ğala diyersîz?

65 -belé, biz, baş ğala diyeex.

-sizin öz şiirlerizden varsa, onlardan bir az danışın bize.

torpax ğala, doğma yurdum ĝalasan,

düşmanın güllesi, batmayıb sene.

yāĝiler ĝarşında aslan teñ dayandın,

70 özgeler elleri, çatmayıb sene.

evşarların sen, ĝüjli bir déjisen,

dalğalar, boğmuyub hele dirisen.
vetenimin sen, göherisen, durusan,
kelbeli xan, özü de güvenip sene.
75 gızıl torpağıyn séfi'yn diyem,
letif, hüséyn'in, henif'in diyem,
hâc sattar, mehemmed_eli, mir séyfi'yn diyem,
şerifi destanın ha goşub sene.
démçilerin, ekerdi çoxlı démāti,
80 alması, héyvası hem hububāti,
meherrem gülleledi on_iki ātī,
ğasımlı deresi, düşmüyüb sene.

-burda urmu ehli, ehseren – çoxlu afşar'dıla. çaylaimızı, boylaimızı sayax: bu
çay béle ki geli, nazlı su'dı; nazlu. –lu axırında olur, afşardılar. bura, berkişlu'dı. o teref,
85 ereşlu'dı. yanı döt terefi, hamı avşardıla. avşarlar da – gene de babam diyerdi ki – sayın
ğala'dan gelmelidile çoxları. hatta diyerdi ki rıza şah; bu şahın ğabaxçısı; vextine kimi
bizden mālīyat_almazdıla. çün ğalalara siper olmuşdu, reşādet görsetmişdile; bizden
mālīyat_almazdıla; o afşar,_olmaxlaana göre. ölen güne kimin de osmannı'dan
teşekkürleen bildirerdi, diyerdi: o zaman yardım_olufklar bize. eger osmannı
90 gelmeseydi, burda yoxıydı türk yoxıydı, müselman yoxıydı. ğırx mın burda müselmanı
öldürüfle o zaman; evvel dünya döyüşünde. bulain hamısı, ata – baba, xan nenemnen
men örgeşmişem.

-sazıyn getir, köhliyim. men, gétdim ğabaxdan – bi cür kedu ğabaxlaamız var,
boyunnai uzundı, burda ekiler; ğabax kedusu – berg simleenen sim çehmişdim bilesine;
95 altı yéddi yaşım var_ıdı. getdim, ustam çox xoşı geldi. aşığı evvel séri éle orda
gördüm. dédi ki önce dersiyin oxı, sonra eli boş zamannarda sazıynan olğınan. da orda
men, ustamnan ilham_aldım, xoşum geldi; sora yékeldim héy gétdim meylisine;

söhbətderi onnan örgeşdim. on yéddi dene aşix varyantı örgeşmişem ustamnan; mesel:
eli xan'nan peri'nin; sonra ğars havaları, ğars aşix havaları. rehmetdiĥ, diyerdi ki bir
100 gün gelirdim, gördüm ki bi nefer oxur ğehvede, çox gözel şargı oxur. ayağımı
saxladım, geşdim içeriye. dédile: bir türkiyeli'di, gelib, yün al – vérçisidi. xîlāse
hemen havanı souşdum ki bu haralıdı. dédile: türkiye'di, şekeryazlı'dı. geldim, o hemen
havanı, adın goydum şekeryazı. indi şekeryazı havası, heman o türkiyeli,
şekeryazlı'nın yadığaradı ki rehmetdiy usta burda özü xalg éliyib.

Konuşan: Rahman Milani / Yaş 38

Derleme yeri: Torpah Gala 59

-ğabax ne cür olardı, yadızda ne cür var?

-ğabaxçe éle böyüh toy zad getirerdile çalardılar. bi de gédedix tamaşaya da. éle evvelinnen ki bizim ketde debdi; böyüh toy harda çalsa, géderıǵ tamaşasına.

-bir ǵız isteyende ne cür olar burda, kim ister?

5 -cavannar, ıister de ǵızı. gözü tutdu; bilexçe; alar da.

-sen, özünne danışsan. ne zaman toyun oluptu, néçe uşaǵın var?

-onılolar toyélemişem da. bi dene uşaǵım var; ǵız uşaǵıdı o da.

-il dönümü nasıl olar burda?

-il dönümün de hés zad tutalla da. çeşn tutallarévde, şirni zadalallar.

10 böyühleenévine görüşe gédeller. hey yérde ki zadoldu, böyühlei oldu, gédelle göreller. şaddıǵéleller da.

-bu torpaǵ gala'da geçim nasıl olar?

-géçinmex, xoşdı. her hāsıl zaT, her nemne ekilli, géçiniller. xoşdu kendimizin zadı; sudan sarı, her nemneden sarısı müşkili yoxdı. suvumuz da boldı.

15 -yas ādetleri nasıl olar burda?

-yas sad tutallar da. bilexre, meçitde tutallar, kişiler, géder. évde de ki arvaddar géder görüşe da.

-ǵış gelende ne cür hazırlıqlar édersiz burda?

20 -ǵışa da éle bu cür yayınéle ekineceymizi, zadımızı yıǵarıǵaparrıx éve. o da ǵışımızın zadı da. satdǵımızı satarı satmıyanı da – bilexē öz sehminimizdi – götürrox, goyruǵéve ǵışı yémeǵımızdenötür.

-burda ne iş éyliyorsiz?

-burda gülebaxan ehmişğ.

-bunu nasıl böyütürsüz?

25 -bayyamnan bir az gışdi biz, ekerix; ta kuT sepmişem, filan élemişem, alağ élemişem. indi de ucalıb, hoşdı. o da gışımızıñ zadı da.

-bayram ādetleri, ne cür olar burda, ne zaman olar, haçan olar?

-bayyam ādeti, il tehvil olanda o bayyamdı da, tutullar.

-uşahlıxda, cavannıxda hiç oyun oynardız? vaxıt, nasıl géçerdi?

30 -bē, uşahlıxda éle o bizim ādetimizdi; uşag éle oynıyar. gışardığ uşaxlara oynardıx, filan élerdıx tā yékelince da.

-size bi gonax gelende ne éylersiz?

-biz, gonağa çox erziş gāl ollux. gonağı pezirāi éleix, filan éleix. nemne de évimizde olsa, getirrix gorux gonağmızın gabağına. gonağa çox erziş gāl ollux, biz.

Konuşan: Seyit Mahmudi / Yaş 39

Derleme yeri: Hıtaılu 60

-sizin özüüzün ve bu ketde yaşıyannarın işleri nemedi?

-bu ketde ekinçılıxdı şıgulları. işleri ekinçılıxdı. alma bağları vardı, eriğden, hülüyden ekseren dim noxudunnan, dim buğdasınnan; gelirleri burdandı camahadın.

-bu il ne cürdi hasıllar?

5 -bi yıl eslen xoş dēyldi. eslen dém, kollen guruluxdı, yağınnıx yoxdı. dém, kollen batıbdı. erxleen de suyu, çox azdı ki bağ – baxçalara su, çetin yétişir, çox az gelir.

-kendin cavannarı, ne işe meşğuldu?

-kendin cavannarı, hāmısı, ata – baba şıgulaanda, Çeşāverzçılıxdedile. bi idde ki
10 xob ders oxur, o yan, bı yana gédēy ya biden senet dalıca gédē o ayrı; veli ekseren, hāmısı dedeleenin şıgulaı, ata – baba şıgullaında çeşāerzçılıxde, ekin ehmededile.

-pes ders oxuyan da var?

-çoğu gédib, indi gédib şehere, köçēy gédēy şehere; çün işleri, ekseren şehirde
15 olur. ata – baba şıgulları ki vardı, hamını görmez ki; mecburdu géde şehere, ayrı şıgul dalıca gédele; veli ola ketde galıbla, hamısı, dedeleenin şıglundadılar.

-on, on bēş il bunnan gabağı; kendin; yadızdadı, ne cür üdü?

-çok az fergēliyibdi. bez imkanatdar, gelipler; veli kendēle hemun
hāletindedi. edevāt, vesāilmiz çoxalıb; tirektordan, bez vesāiller gelib çoxalıbdı, kende
20 māsın zad çoxalıbdı. berginde, suyunda, yolunda bi para fergler olup.

20 *-sizin özüüzün de şêriz vār?*

-xêr! şêr diyibēliyemmeren.

-o cür şāir ve béle çox güzel danışan bir insanın oğlu, be niye béle utancaıdı?

-ğedimnen déyiple: otdan kül törüye, külden ot.

-éle yaşa annı açix, üzü ağ olasan; bu yanı nemene?

25 -alnı açix, üzü ağ olasan yanı, hék kesin yaında girin olmiya, éybi iradın olmiya; hék kesin yaında sıxılmıyasan, düz olasan, düz işe baxasan.

-cavannarnan göcaların irtibatdarı, birbire éhtiramı, hürmeti ne cürdi?

30 -bizim ketde göca ve cavan çox sēmmi éhtiramnarı vardı. eslen cavan, bez mesāl vardı, hēs göcanın yaanda oturub danışabilmez. göcan yaanda gereh gıçın uzatmıya oturanda évine ya küçede. göcan yaanda hēs sigar çehmiye, bez şuxluxlar eslen élemiyle birbirnen. gēdim o éhtiramı ki vardılar, yérindediler.

-siz, kendizin toy merāsimlerinnen tōzih vér bilemiz?

-toy merāsimi, iki cür olur. biri var, gız, oğlan birbiri istir; ata, ana gēdéy élçi. biri de vardı ki xée; oğlan, gızın xatırın istemir. fek – fāmilden, 35 gohumnan başda olulla ki filan yérde xoş gız vardı ya filan yérde xoş oğlan vardı; bular, nisbet birbire aşnalıxları olur tā gédille élçi. élçiliğ oldu, gédiller mehzere kebin kesmeğe ya malları getille ketde kebin kesilir. bular, oldu birbir mehrem. bezlei, bi al – véri tutulla, bi şirni-xolluğ élélle. bezi, hēs al – vér de tutmuri; toy merāsimi başlılla. tou merāsiminde bazardan gédille, bazarıg élille; neler alacaxla, birbir alılla. 40 gelille, toy merāsiminde iki gün toy olur. evvel gün, hena géce diyerix. oğlan toyunda evvel géceye hena géce diyerix. gız toyu ossa, saba nahara hena géce diyerix. o ki oğlan toyudu, oğlan toyı ossa, evvel günü nahardan sora, naharda toy geler. toy çalalla, axşam meylis başlanar. bey, emi bey; indi exîren gürüh-i orkés ki mod olupTi; bular, geliller géce toy olur. toydan sora bi şam vérmeğ olur. şamnan sora pul 45 yığmağ olur. pul yığalla, kömeğliğ élélle. her toyda pul meselesi, vardı qollen. pullu

toy diyerix, pul salma diyerix. bey, oturar_orda, destur vérer emüve: gét filan_ağanın xıtmetine. evvelde bi göhumlın xıtmetine géder; onun ki lap yoxun göhumlaıdı. bés nefer,_on nefeen xıtmetine géder; biy biy bulın pulun_alı; onna sora ceregeynen:

-herkesin pulu var, meni çağırsın.

- 50 emir bey, iki dene şirni göyar boş gaba; géder_adamın xıtmetine. seher – süb ki durdula, damad, sağduş, solduşnan gédelle hamama; ordan āraşgaha; ister baş, üzleen vurallar, geleller. nahar ki yédiler, duralla – el_öpbe diyerix – dam_üsde geynataın_elin_öper; onnan sora gédelle gelin getimeğe. gız toyu da ossa, saba naharda hena tutalla. gız,_oturub_évinde, oğlın_adamlı gelille gelin_aparmağa.
- 55 gız nenesiin_elinnen öper, dāmad; sahad bağılalla göluna; onnan sora gelini aparalla axşam.

Konuşan: Rahmetullah Rezzagi / Yaş 48
Derleme yeri: Hıtaylu 61

bırda yaxçı ağ seğgeller varıydılar; allah, hammısına rehmet_élesin. malla man
rehmetdix varıydi, haçı teği rehmetdix varıydi, heci baba varıydı ki benim_öz
babamıydı, heci beyram varıydı, refi kedxuda varıydı, hac_ısmayıl varıydi, adı gözel
varıydi, haçı ferrux varıydı, él beyi varıydı, memmed varıydı; çox ağ seğgeller
5 varıydıla; allah, hammısına rehmet_élesin. bular ki saydım; bular, çox gedim ağ
seğgeliydiler. bizim de indi o cür ki olarnan oturub duraydix o cür meselen zadımız
yoxdı ki bi xas xātire, tērifliyem size.

*-sizin kendizde teze uşax dünyaya gelende ne merāsimler olar ve uşağın adın
kimler goyar ve ne teher goyallar?*

10 -vallah, ğabax burda, meem_özüm yadıma geleli; uşağın; ki anadan_oldu;
uşağın ğulağına seslerdile. adı intixāb_éliyennen sora ki nemne goyacaxla
uşağın_adın; uşağın ğulağına seslerdiler, bi şam véreldile. bi nefer, o zaman meem
yadıma gelir, memmed dayı varıydı. bizim_özümüzde men, görmüşem; çağırardix
şama, gelerdi, uşağın_adın seslerdi ğulağına. indi amma o cür döyül. indi zaman,
15 pişreft_éliyiPdı; göésen, adı çıxardıllar, béle özleri, diyille çağırıla; sicilisinde de
yazıla, ğutulu çıxır gédır. indi éle bi xas merāsim tutmullaş. men ki o cür görmürem.

-ketde ğonaxlıxlar ne cürdi?

-indi bir_az teşrífatı olup da. ğabax göésen, biden tayfa ğonaxlığ_olardı.
meselen biri birine ğız vérib, ğız_alıb meselen; görésen onnan sora bi
20 ğonaxlığ_olardı; iki teref, birbiri ğonaxlığ_élerdile, meselen birbiri tanıyalar. çox bu

cür; meselen görşesen salardıla évlere, meselen gonaxlığ_élerdiler. indi çox o cür zatda yığışıPdı. gétđixce o gedim debler, göésen yavaş yavaş aradan gédiri. gonaxlığ_olar, burda da indi gonaxlığ_olaş. göésen biri, meselen biri, serbazdı soyunub; biri, toy_élib meselen çağıralla gonax bilesin. bu cür gonaxlıxlar,_olar da; hey yanda éle
25 vardı; burda da éle o cür merāsimler var da. bura, çox semîmi bi ketdi. hammı, birbirnen ğohumdı, semîmidile. alla, élemesin; biri, göéseñ meriz_olanda; onnan sora mekke'den gelende, meşed'den gédiP gelende, ziyārete zada gédiP gelende hammı, gédelle görüşleene. görüsen o yoxunnarı, hédye de aparalla meselen; elleende bi görşusen bi şey de aparalla. indi amma çox o cür zatda yığışıb; çünkü bi şey_aparsan, gerey_o teref de
30 gereĥ düşe év_év... ona göre çox istille, o pis debleri, yığışdıralar.

-ğış géceleri, sizin kendizde ne cür olur?

-ğış géceleri, o cür ki gedim olardı ğış géceleri; indi olar, çox bir_az o zatdın elden véripler. o zaman göésen yığışardıla biy yérde meselen kürsü başında oturardıla, diyardı, gülerdiler; indi amma da çox... niye, gék – gel olar_éle, indi de gék – gel,
35 olar. indi de ola ki fāmildile, ola ki dustula, géceler yığışalla eyleşeller, oturulla, diyelle, gülelle, tilvizyona baxallar. indi de gék – gelleç_ola éle bırda da.

-biri dünyadan gédende o yar merāsimi, evvel günnen tā yas ğurtulana kimin ne cür, hansı iller görüsüz?

-vallah, bırda çox güzel bi resmimiz var bizim. gözellğı bıdı ki üş gün ölü
40 sahabı, hész xeberi olmaz; gonaxların kimner, yollandırıla. elbetde bu cür_olur; göüsen apardıla ölünü ğuyladıla; gelelle meçide. üş gün eyleşer ölü sahabı, eyleşer meçitde sübden_axşama. ğabaxlar éle çox sübden_axşama üş gün eyleşe. indi göüsen, bēzen göüsen yavaş yavaş istille o ikini yığışdırala; evvelnen üç ola. ikini yanı gédele oturala évleende. onu da çoxlaı ğebul_élemille, diyille: meselen biri ki kasıbdı, éliye bilmez
45 ğonağınan pezîrāi éliye évde. on göre istille éle hemmişe üş gün eyleşele. üş gün

eyleşende naharnan şamı; subhāneni yox, elbetde süpāneni de hemsayeler aparallar.

men ki o cür görmüşem, hemsayeler aparalla, gédelle ya mesem öz évleende süpāne düzelde; veli naharnan şamı kettidiler – mejmehe diyelle – mejmehe aparalla. göésen birnin meselen üçü günü hem gebir gazannara şam vérelle hem de éle ketdiye.

- 50 onun ki ğudret-i mālisi vardı – olmıyan, démirem; olmıyan éle évinde bi gebir gazana görésen şam vérer – olaın ki ğudret – mālileri xoşdı, olaş, görsen üçü günü de şam vérir. ketdiye diyir: mejmehe getimeyin, şam vérceeğ, özümüzün şāmmızı vardı. o yuxunnaı, ğere de giyille. fāmiller, ğere de giyelle. ketde de éle éhtiram saxlar; göésen ketdi, mesem üçüne kimin yéddisine kimin göüsen. ketde adam ölende toy élemezle
- 55 bırda meselen. cehd élelle, hêş toy – moy élemiyele tã ğırxına kimin. seğgel de saxlalla. bēzi bēzi, yavaş yavaş diyille: da bunun éle bi zadı yoxdı mesele, seğgel saxlamağın hêş bi xéyri yoxdı öliye. bēzileri vurulla, bēzileri saxlilla; çoxu, saxlar.

-xıtaylu néçe évdi?

-yüz elli évdi.

- 60 *-éle evvelden yüz elli évdî?*

-xééy, evvelden yüz elli év döydi; tösée tapır, böyü da.

Konuşan: Timur Mehdizade / Yaş 67

Derleme yeri: Baranduz 62

ğedim, evvelen o zaman hêş zat yox_ıdı. o zaman éle bi mâşın da yox_ıdı, bi dene meselen otopos_ıdı ğedim. indi miniposdı, çoxu évde iki dene mâşın vardı. evvelen yolumuz isfatdı; berg, her vesâil; berg, télfon; evvel suyumuz, âbiyârimuz, béhdârimuz. çox rahatıx, çox rahatıx; éynen şeker. evvelen cavanın éle ğocalara çox 5 éhtirâmı vardı; ğocaların da cavannara éhtirâmı vardı çox; ğedimnen çox izafedi. çox éhtiramları vardı. cavannâmız da cavan yérinde ağ seğğellēmiz de ağ seğğel yérinde.

-toyları ne cür tutusuz siz?

-evellen biri ki birinin ğızın_ıstir filan meselen beyenir evvelen bi nefer meselem ya kişi ğismetı ya arvat ğismetı, iki nefer, ğedille munun_évıne. munnan 10 söhbet_élille: ağa, sen ğızıyın indi benim_oğluma vérısē ya vérmısēn? diyi: bēlé, niye vérmirem! evvelen sennen_artığına vérmıyeceğem ki men. ikimci, vex ğoyulla bular; vex ğoyannan sora meselem on nefer zad, ağ seğğel meselem ğohumlardan, filannan intixab_élle. olar da yığılıla öz tereflerin. ğız terefi, öz terefinnen; oğlan terefi, oğlan terefinnen. ğedille buların_évıne, orda söhbet_élelle. evvelde 15 söhbet_élelle, bu cür danışğına. bi nefer de onun terefinnen, ğız terefine, bi dene oğlan tere. bular_evvelen, kebin danışalla. indi o cür danışır_x_a. indi kebiner biy_e izāfeleşib yüz milyon_olub, elli milyon_olub; elli dene sikge, yüz dene sikge. indi bu cür danışıla. onnan sora éle kebin danışıla, çünkü paltar ğismetı atıla terefin böyna, diyille: yıxma da. diyi: nemne alıray, alğınan. éle ossun yıxılmasın da; seher ğéde 20 meselem bu boşlu düşe, filan_éliye. evvelen diyille: sen, nemne alıray, alğınañ. onu yıxmıla. kebinı möhümmi, danışıla; onnan sora ğeyidille gelille; bi yol; yavaş yavaş

meselem toy – moy vesāileennen; bi yol; intixab_élle. toy da evvelēn indi biy gün; üş
 gün meselem oluri. üş gün, āt véririğ: üş gün meselem toyumuzdi. bir géce meselem
 hena géce oluri. hena géce tutulla hāmı gız_évinde hemi oğlan_évinde. ikimci de ki
 25 aparın gün meselen cuma axşam olur ya cümeye salırux. o gün meselem toy_éli; ama
 pul yığırır da. o gün meselem kat dağıdılla meselen néce yüz nefere, göhuma, ya da. bi
 dene meylis tutulla, filan_élle. orda meselem bey_oli, beymiz oluri. şam véririx, şam
 vérrix. bi dene beyin de nimāyendesi olu. evvelen_o, gelene “xoş geldin”_éli, yéy
 nişan véri. onnan sora da bi yol ta şamı yiyille, filan_élille; pulı yığılā. indi de pullar,
 30 çox izāfe olub; döt milyon yığılı, üş milyon yığılı; döletdide bide bés milyon yığılır.
 seherisi de meselem toy gutulannañ meselem sehersine de gelin çığadıllā, aparılla;
 meselem res rusumna – māşındı – bezille, filan_élille aparılla.

-yas resmleri ne cürdi?

-yas meylisimiz bu cürdi; evvelen bi nefer ki öldi, evvelen oni bulendiğuynan
 35 seslirix: filen kes, allah rehmetine gédibdi. ağa, hey yannan işi olan, çöldeki, évdeki
 yığırırır gēriğ; res – rusummuz bu cürdi. evelen gédelle, gebir gázalla; bi gedri su göya,
 filan_éleğ – su da indi hamamdı da, isti su āmadadı – téz hazır_élelle. munu meselem
 bi nefer – kendimizde vardı, olmasa da gēdiğ özge ketden getiyyix māşınnan, onı geti –
 hazır_élirix, mallamız da āmadadı, mallamız da keteddi. fōri onı meselem
 40 defn_éliyiğ, apaarır guylurux. o sahadi ki meselem élebil ölübdi... indi guruh_olubdi
 bizim kendimiz; yirmi bés nefer, yirmi bés nefer guruhux; yirmi bés nefere fōri télun
 şumāresi vardı, xeber vérille: şam meselem bizim boynumuzadı. bu guruhun boynınadı.
 géce mesem yirmi bés nefer, şamı getirrix meçide. orda yéelle. iki gün oluPdı, evvel üş
 gün_üdi resm – rusummuz, indi iki gün élemişix. gereni de éle bi meselem yēddisine
 45 kimin giyille. çoxu meselem gırxına kimin; bağışlın; giyille. çoxu da seğgel göyu
 meselem. evvelen seğgel hēs goymağ da xoş deyli;_amma göyulla da, diyille: meselem
 bu cur éhtirem saxlıyax bilesine.

-hansı bayramları ve ne teher?

-evvelen ğurban bayramı'nın da çox tutarix. ğurban bayramı'nda da evvelen
50 yığışarix meçide. lab_o döletdiler, éle évin biri bi dene ğurban keser. evvelen özü de
yéer, ğonşusına filāna hey yana dağıdaŗ, hacıla. ikimci de biden olsa meselem
zad_élese; şiket_élérıx bi dene böyüh mal meselem intixāb élese, o çox yaxçdı.
ğurban bayramı'n tutarix, bir. ikimci de il bayramı'n da tutarix. il bayramı da éle indi
resm_olubdi éle indi tuturux. ğohumdi, filandi, bu cur geliŗ gédır. oruş bayramı'n da
55 çox mōteber tutarix.

-bu ket, şie'di ya sünnü'dü?

-xéy, şie'di.

-sünni yoxdu?

-sünni'miz de vardı. bi üş död_év vardı. niye yoxdı? olar da éle bizmnen_él
60 bāhemdile, meçidimize.

-bu ketde uşağa ad ğoyma merāsimi tutalla ya her kes özi?

-valla, evvelen ğedim_éle her nemne gelmişdi babası ğoyurdi ya malla
ğismetin_intixab_élirdile. mallalar, evvelen resm – rusum_idi: aŗa,
meem_uşağım_olubdi, meselem muna nemne ğoyax? meselen imamlain_adınnan
65 ğoyudi. diyyidi: evvelen eli ğoyğına – eli'ye ğurban_olum – hūséyn ğoyğınan, hesen
ğoyğınan. ikimci de babaları ğoyurdı. ğıza da meselem ğız_olanda mesem fātime,
zehra; gözel addaldan. indi xeber_assa, éle uşaxlaimızın hamısuun_adı meselen
gözel_addıla.

-bu ketde o ğedimki ğonaxlıxlar, indi de var?

70 -indi onnan çox erşeddi. evvelen ğonaxlıxda meselem; indi niye?
ğonaxlığ evvelen indi biden xéyr şerde biriynen meselen ğohumluğ éliri; néçe nefer
tayfasınnan filanınnan ğonaxlığ élelle.

-ĝış ĝéceleri ne cür?

-ĝış ĝéceleri de éle hemen ĝeral élelle éle. ĝediP gelme vardı, ğonaxlığ élelle,
75 o cür.

-bayramlarda ĝörüşe ĝédende, bayram ĝörüşüne ĝédende teĥ ĝédersiz ya
ğonşılarnan ĝédesiz?

-xéy, ĝohumnānan, ĝohumnan ĝéderiĝ meselen; évinen ĝohumnan. evvelen
diyerix: gelin ĝedeĝın. gelin ĝedeĝın baxçada péyvet vuraĝın, vuraĝın; éle o cur diyeriĝ.
80 vuraĝın bēlé. gelin ĝedeĝın çayda çimeĝın.

Konuşan: Mecit İsmail / Yaş 53

Derleme yeri: Yuharı Didan 63

-didan néçe évdi?

-bura, elli évdi.

-o birsi didan, āşağı didan néçe évdi?

-aşşağı didan, çox_olar. teğriben – hududen – yétmiş heştad dene olar.

5 *-didan kendinin derāmedi hardandı?*

-valla, bizim derāmedimiz baxçalardandı; yérlerdendi lap heğîgeti. yérden biden maldan saxlarıx.

-sizin cavannarız ne işe meşğuldi?

-valla, bizim cavannarımız, ders_oxulla; bilexre şeerde meellimmiz var, 10 mehendisimiz var. erz_ossun; xoP gārger de var. hamı, bi tebeğe olmaz ki bilexere mal saxlıyan, hāsıl_eken var, şeerde işliyen var; muxenniĥdi. bēz zatdarda éle meşğuldula da bilexre; békarmız yoxdı.

-annı açıx, üzü ağlıx yanı nemene?

-annı açıx, üzü ağ odu ki – benim nezerim helbetde – o adamı ki helâl kesp 15 gazanır, annı açıxdı. biri meselem, sen cenābiyız diyisiz: ağa, büyüün mene işlê. men,_ar_élemirem; geirem, sene işlirem, pulumu alıram; mēm_alnım_çıxdı, xarab_işin dālca gétmirem. biden meselem bēz_işler dalıca gétmirem, o mene annı açıxdı.

-bu ketde göca cavannarın irtibâtı birbirnen?

20 *-çox temiz. éhtirāmmız kāmıldı; bilexere cavannar, çox éhtiram saxlar göcalara. bilexere hamı da éle göhumdı. hēs bizim müşkülümüz yoxdu bu ketde, biden meselem*

biri, biinen kin saxlıya, dava éliye, filan_éliye. xob, déyelle: ğardaşnan da ğardaşın sözü olar; amma ne-in ki biden meselem_o mesele biden zad_ola.

-toylarız ne cür olur?

25 -valla, toylamız da çox ğeşey_olar. üş gün burda toymuz_olar. evvel géderıx biz, zada, élçi; élçiden ki ğutuldu bédasta; erz_osun; kebin kesme filan. bunnan sora üş gün de bizim_éle zadımız vardı, hena gécemiz var; bilexere zadımız var, toy tutarıx, toy çalalla, ğeşeh merāsimmiz_olar.

-ve yas...?

30 -yas da üş gündü. indi hey yérde göüsen iki saad; üşden béşe tutullar; amma biz, xér; burda éle üş gün bizim yasımızdı. üş günü oturrux meçidde. yalan_olmasın, o gün bi nefer fot_oldu, bélé iki gün tutdu; yoxsa, biz_éle üş gün tutarıx. biz, mejmehe aparıx üş günü; hatda o ölü sahabı, hész bilmez, hész zatdan işi yoxdı; oturacax meçide üş günü. biz,_aa, üş günü bunun mejmehesin_apacaıx; üş gün ğutuldu, axşam saad
35 yéddide altıda biz, bını ğeşeh yola salacayıx géde.

-hansı bayramlar, bu ketde tutulur ve ne cür tutulur?

-valla, biz, beyramları éle; bax ğurban beyramı'dı, oruşlux beyramı'dı, ğum gedir beyramı'dı; éle buları resmi tutarıx. gét -gel_olar, hatda birbiri ğonax çağırmax, birbire mehebbet_élemex. bilexere insandı, hamı, birbirinen ğardaşdı. il beyramı, éle
40 tutmazla, lap heğğetin diim; tutalla démirem; amma ne-in ki biden meselem_o şerāitde ğurban beyramı, oruşlux beyramı, ğum gedir beyramı. nōruz beyramı'n da tutalla; amma o şerāitde biden meselem.

-sizin kendizde o ğedimkilerin ğonaxlıxları, indi de ğalı?

-bē, gene var. itTifāĝen biden baxasan göresen bi nefer istir ki gele; ğebl-ez ki
45 geleceydi, ğabaxdan diyer, diyer: aĝa, men, büyüñ şamı geirem size. baxısan, bész nefer,

döt nefer, geelle yiyelle içelle oturulla danışarix. ister bi dene meselem büyüñistir;
xob géde kelbala'ya, ister géde suriyi'ye, ister géde meselem mekge'ye; gebl-ez ki
zadölacaxdı, çıxacaxdı, çıxmamış; baxasan bıdı; elli nefer, gıx nefer, otuz nefer yığar;
bilexere bi çöreh vérer. lap ketden, herévden bi nefer çağıra diyer: ağa, gelin; men
50 gédeceyem zada. camaaT, géder görüşüne, bilexere.

-ketde gış géceleri, ne cür olur?

-valla, gış gécelei de xoş, yığışaix bi yére. gış gécelei baxasan, bés,alt év
yığışib bir yére. bu cür oturalla, yéelle içelle danışalla; çünkü békarçılıxdı. da indi
yaydı, camaatınışı çoxdı, yoruléyla, axşamnan başınatır yére, yatır.

55 *-sizin kendizde uşax dünyaya gelende bi merāsim olur, ad goyma filan; nemene olur?*

-bē, onu baxasan bu dene onun böyüh babası – helbetde misli-in kin, böyüh baba
olur, oğlanın dedesi de, dedesinin dedesi – o nemene dése, odu. ya böyüh nenesi ya
böyüh babası – böyüh xan nene olur da – o nemne dése; bilexere odu zaTdarı. ketdi,
60 indi éle onu zadéliş, biden meselem yaxçı ad goya, imamlainadınna zadéliye,
tēinéliye. biden meselem seher bını böyende uşax démiye ki baba, bu nemenedi,
mene ad goyuplar. yanı bülümrem, men, éhsasélirem, buları élemirem. veli, indi
gulağasıram men; néçesi, diy biden meselem: baba, bu nemene addı goymuşuz mene?
bi dene gözel, goyaydız mehemmed, goyaydız eli, goyaydız meselem hüsén, hesen! bu
65 özi, meseleydi. vali, amma xoP da bēzadam, baxısan göüsen bıdı, zadélemir.

-ne zamannar gédersiz gebristana?

-valla, biz, perşembeler géderix. orda biz, gédeix fātihe vérrix.

Konuşan: Ahmet Kasımneecat / Yaş 55

Derleme yeri: Neybin

64

valla, burda buranın xéyri şeri, hammısı birdi. teğriben şié'ynen sünni, ğarışıxdı
bu ketde. birbirne ğız vérmişix, ğız_almışix; semimi, xéyr i şerimiz birdi. eslen
ferğimiz yoxdu burda. ğedimneş bide mesel toy_élirdiğ, beraderi – beraberi hāmmımız,
bāhem arvad kişi celman ğederdiğ, fulan_éledí. ya hüzürmüz_olardı; éle olar da bizim
5 hüzüre şirket_éli, biz de oların yāni ferğimiz yoxıydı.

-kendin ekinacax zadı, çöl mölü nemenedi? hansı çaylardan su içir?

-buranın çayı, baranduz çayı'nnan içiri. tizetike'den suyumuz geliri. erz_ossun,
baxçadı, bağıdı; ümdeten baxçaynan bağıdı bıranınkı. almadı, eriğdi, üzüm bağıdı.

-hansı ketder bu doreberde var ve sizin irtibātuz o ketdernen ne cürdi?

10 -dörbermiz derbirud'dı, babarı'dı, serderid'di, cebel céýran'dı. céýrannar'da
şirket-i taavunumuz vardı. erz_osun; xār bārı ordan tēmin_élirix ve darbar'da bi
çörehçi-xanamız vardı ordan_indiye kimin... indi bizim öz kendimizde iftitah_olubdı.
burdan çöreyin tēmin_élille hammısı. hasar tükman da ki merkez-é şirket-é taavunidi.
kud meselesi fulanı ordan_allıx. burda ki elhemdulla indi muxābıratımız vardı, nef
15 şōbemiz vardı. nef, musteğim şherden geli buraya; burda teğsim_oluri. gezoul, nef ve
tirextorlara gezoul teğsim_oluri burda.

-élçi, toy, kebin kesme resmî ne cürdi?

-biden mese bi oğlan, bi gızı istiri, nenesine diyeş. nenesi, dedesine diyer.
ğédelle mesel élçi buna. bu gızı mesel vérdile, fulan_éledile; ğédelle ğan_āzmayşına.
20 ğan_āzmayşınan sora geelle kebin kesileş. kebin kesilennen sora moddeti ğoyalla ya

goymazla; biden mese bu hefte başlalla toy tedāruyü görelle. kendin_özünde çalalla,
böyüh toy getireller ki burda mese bey_olu, fulan_olu, teşkilat_olu. xon çıxadallar;
gız_évinnen geler_oğlan_évine ya gızınan_oğlan bu ketde olsa, gız_évinne
gédelle, xonu getirelle; geşeh müretdeb burda zad_éleller, meylise getirelle. pulsuz
25 toydı bura. herkes, nemne zad_élese, bi dene kadodı, fulandı; öz oğlan_évine vérelle
ya gız_évine véreller; cemāvarı olı. büyü cüm_axşamı gelse, cüme günü gelin çıxar;
veli gedim bu cür döyldi. gedim üş gün toy çalırdıla, aşix getirdile, geşeh bi
merāsim_olurdi. bi dene mese cönge keserdile, fulan; abğuş véverdile; eslen lezzeti;
çok geşeh geza véverdile. ama, indi yög, indi mese sufāriş_élle ya aşpez getille burda
30 pişirir ya gédille mese şehirde çélō kebābi zad görülle, ordan tedārük görülle gelille.
veli, gedim bunnan çox menzereliydi, yaxçıydı. bideñ mesem günüz toy çalırdı, axşam
aşşix gelirdi mese o toy meylisinde oxurdu, fūlan, neğil diyirdi bēhman. veli, amma
indi o suretde döyl; indi orkēs getirille, sesi, adamın baş gūlağın_aparı.

-bu ketde hansı bayramları ve ne cür tutalla?

35 -bu ketde tamam bāyramların hammısın tutalla; gēdir-ğom'u tutalla, ğurban
bāyramı'n tutalla, oruşlux beyramı'n tutalla. il beyramı mesel yığışalla meçide, namaz
ğılalla, fūlan_élelle; ğutuldula, düşelle gédelle o hüzür_évleene ki gedim mesel altı
aylığ yas_évi, olain_évleene gédelle; dildallıx vérelle, fūlan_élelle. bed descemi,
mesem evveli süb çıxdıla mese gédelle ğebisandığa; ğebisandığa fāte vérelle,
40 tamam_öülere fāte vérelle. bed gelelle ğaplara, o ölü saıblain ğaplaana teskinnix
vérelle, fūlan_élelle. bed gédelle bu éve o éve; düyi pişirelle; yemeğ_işmeğ_oluri.

-bayramda birbire bayramlıxda alınar?

-elbetde o çığğılı uşaxlara vérelle, cavannara vérelle.

-ilin axır bayramında, ilin axır çarşambesinde burda çarşembelıx bayramı?

45 -ğedim cavannar, biz, – indi o yığışıbdı – biz, géderdıx damların_üsdünde şall
sallardıx. geşeh müretdeb şala görerdün ya ceviz ya pul ya yumurta zad_élerdile.
günüzü mesel gédedıx bi böyü évine mesel, çiçih uşaxlara çıxadardıx, pul vérerdiñ ya
olar, bizim_uşaxlara pul vézerdi. uşaxlar mesel seheene başladıla cünne atma
oynardıla, fulan_oynardıla, yumūta savaştırdıla.

50 -buranın yasları ğedimki kimindi indi dē?

-bıranın yasları; üş gün burda hüüz tutarız. üş güne yéksere biz, mejmehe
aparrız ta ölü sahabına güj düşmüye; özün tapa, fulan_éliye. bēd-ez ǵırxında mese yas
sahabı ki āyındı, filan_éledi, xéyrat vérer. ǵırxınnan_o yana da ğebrin götdi, ǵarışır
köhne ölülere. ğebr_üsde penşembeler, cuma axşamları géderıx.

55 -yas saxlamax néçe güne kimin, ğere giymaz?

-valla, ğedim éle dözerdile, ğedim seǵǵel saxlardla, ğere köyneñ giyerdile iline
kimin; veli amma indi öcür döyli. indi bi dene üçün tutulla, bir heftesin tutulla, bi ǵırxın
tutulla, bi sālgerdin tutullar. hüüz, hüüzre ğārşırı, seǵǵel saxlama, ğere giymax, fulan
da ǵıxdan_o yana ǵalmırı; ölü sahabı meye saxlıya.

60 -teze uşax dünyaya gelende, ona bi mexsus bi ğonaxlıx, merāsim, ğörüş, ad
ǵoyma ne cür olar?

-ğedim tutardıla; veli – ama indi mütessfāne tutmulla. o sünnetder, indi aradan
ğédip da tutmulla. indi mesel orda aparıla fōri bîmāristana; uşaq,_oldı; zayman_élle,
götülle, geille, ğoyullar_éve; da ad ğoyma yoxdı. indi ǵıznan_oǵlan özü, ādın_éle
65 tapır ğoyulla; éhtiyaş döyl_o ağ seǵǵel ya musinn gele, bunu ğulaǵına āye oxuya,
fulan_éliye; buna āyeynen ad ğoyala; indi o yoxdı.

-hansı adam, annı açıx, üzü ağdı?

-valla, o adam, üzü ağdı; düzgün_ola, yalan danışmıya; öz işi, öz_eli, öz başı
ola. biden mese bés dene de altı dene de kasıba elinde zad_éliye, işlede, saxlıya. gelin
70 gédex, baxçada miyve yiēğ. gelin gédex, baxçada miyve yieğın. gelerdi, burda üş gün
toy tutardı. géderdi – burda bi dene baba yağub vardı gebisandıx, ocaxdı ve bi de
gebisandıxdı – günüz géderdi dayanardı o daşlara söz yığardı, géce gelerdi, başladi toy
meylisinde bi yol neğil diyerdi cāmaete. neğil gutulmuşdi, görerdiñ xon getirille. xon
getdile, diyerdi: év_ağası, xonnar_oldu āmāde. xeber vérin dāmāde. sağduş,
75 solduş_olsun_āmāde. burai geşeh yığardıla moretdeb, getirerdile, xonu getdile
şaddığ_éliyerdi; aşşix, başladi tērifātın_éledi, xonun terifātın_élerdi. xonun ki
terifātın_éledi, gutuldi, yavaşcana kürekenin dāmadın barmağın batırdıla henaya; sora
dōresi, sağduş, solduşuna batırdıla; fulan bēhman. sağduş, solduşa biy gutu köyneyi
vérederler. sağduş solduşı seher süb; bular yanı sağdış, iki nefer_üş nefer bu terefde
80 olsa, iki nefer,_üş nefer solduş o terefde; geşeh dāmādın nemne hezinesi varıydı; bular,
aparardıla hamama, islahı; süphānesin yéerdiler. sahaT teğriben onda görerdiñ; bu dana;
dāmād geliri. toya xeber vérederle. toy, āmāde olardı, geşeh, moretdeb géderdile dāmādı
pēşvaznan, o gızlar, arvad_uşağ oynıya oynıya getirerdile yapışdırardıla celmana;
celman géderdile. bēd-ez gutuldu toy, issile gédele gelin çıxadalar, düdehçi toyçı yanı
85 bi dene “nene vay” çalardı; gelini çıkardardıla ağılada ağılada nene nay’nan. bu, bizim
rēsmiz_idi. geşeh muretdeb getirelle. gelin ki çıxdı geldi; dāmad çıkar dam_üsde alma
atar, alma atar. sağdış solduş bi terefinde vesetde dāmad, alma atar. éle ki gelin
zad_oldı, gutuldi; bi dene gış_évine aparalla, orda xoş geldin diyelle gelinin
geynanası. eger galsa gelinin geynanası, xoş geldin diyer bilesine. cemaat da gız, gelin
90 de geler gēlni tamaşa éler.

saba gédeceyem çöle, baxçanı suvaracayam. saba motor_aparacayam çöle,
baxça suvaracayam. naharı da orda yieceyem. guyu suyıdı. motor aparayam güya
goyam. geşeh müretdeb guyudan su çıxadam, baxça suvaram.

Konuşan: Mirkerim Ekberi / Yaş 77

Derleme yeri: Türkman (Ozan-ı Türkman) 65

-salam ğardaş.

-kendiz hansı ketdi?

-bura tühman kendidi. ozān-i tühman diyeller.

-néçe évdi kend?

5 *-tēġiben heştad_év. éle bu cür çoxaldıxça; il bi il çoxalır; ama azalır. şehre gédiller. herkesin varı oluş, gédır şehere.*

-ekinacaġı, hāsılı zadı nemenedi buranın?

-feġet_almadı, baġdı; badımcın, arpa, buġda. yéri olan, ekir da.

-hansı çaydan su içir?

10 *-baranduz çayı'nnan.*

-kendizin toylarınnan bize bi tērif éliyebilesēn?

-ġedim toy çalardıla. üş ġün dāımen toy çalardıla. ġeçe ġündüz çöreĥ vérederler; veli indi yo; indi bi ġün çalınır, ġutulur. evvelen ġedelle ġıza élçi. éle ki ġızın nenesi, dedesi vérdi bını; vexd_alıllar, geliller. dubāreden bını ġedelle, şirnisin_içeller; erz_ossun; aparılla ġeşeh_şehere, kebinin kesdirille; başlalla bular, toyların tutallar. toylaı, çox ġeşeng_olar. çöreĥ vérer; erz_ossun_aġanın xıtmetine; ġonax çağırı, ketdi geli, ġohum geli. ha bu cür toyların tutallar. hena ġeçe tutalla. ġedelle, aparılla tālara. tālardan çıkardılla bilesin. çoxusu da ivden de çıkardılla, tālara da aparılla. toy sahabı da kado vérelle, yaxçı éle kömeĥliġ_élelle, pul_éleller. erz_ossun; ġohumlarınnan bööĥ

15 *şéy_alar, ġızıl_alar, yāxçal_alar.*

20

-kendin bayramlarınnan da söhbet_éle.

-beyramlarda nōruz beyramı gēderix bu fāmillerin_évine. bu fāmillere meselem hansı bēçizdi, yoxudi ona ğudretine göre vérer. meselem gelinine alar, ğeynata. ğızına alar ki dedesidi. éle gelinneene, ğızına, bacısına; ha bñ cñr beyrāmlığ_aparar da.

25 -yaslar, néçe ğñn, ne cñr tutular?

-yasların da üş ğñn burda hñzñr tutallar, üş ğñn. éle ki üş ğñn ğétidi, yéddiside gene bir zad_élelle, merāsım tutallar. éle ki ğırxına yétirdi, ğırxında gene biy merāsım tutallar. ilinde de ki gene xéyrat véreller. ğırx ğñn ğere ğiyeller. seğğel diyeller: yaxçı döy. amam, ğoyan ğoyur; ğōmıyan da ğōmur. ğere, zaT da nişānesidi da ki
30 bunun_ölüsñ ölñP.

-ğonşulux heğği, böyñh kiçihlix heğği, bulardan da bi danış bilemize.

-böyñh éle biden beyramnan beyrama kiçihlerin évine gēder böyñhler. böyñhler de çiçihlein_évine gēdeller. biybiylein yadbud_éleller. ğış ğéceleende de évde oturan, évde oturi; otumıyañ, ğonşusunu évine gēdē, ğehveye gēder.

Konuşan: Ayvaz Husrevi Türkmani / Yaş 62

Derleme yeri: Türkman (Ozan-ı Türkman) 66

-bu kendin adı türkman, türkmen nemedi? bu kelimenein mēnāsı nemedi?

-o türkmen sahra'nı tanısān? adın_ēşidibsen da. bular, ordan gelmedile.

bir_iddesi, gelib ğalıbdı ğere çimen'de, tebriz yanında; orda da bi türhman var;

5 bir_iddedi de gelib ğalıb burda. onların eslisi o xāriceden ğeşmedi ki gelipler orda

türkmen'de yér salıpla. ordan bir_ezi, ğaçıb gelibdi ğere çimen yanna, bir_ezi de gelib

burda. meem_emim özü, ordāmış. coxdandı, bizim yādmıza gelmez_o; belke iki

yüz_il. hatta mēm_emim, – burda bizim baxçamız vardı – ceviz silkirmiş burda,

bizim burda bostanımız vāmış, orda o uruslar, gelip ki bu bostanı dağıda emim, ordan

10 cevizden düşüP – beter de rusî bilermiş, benim_aĝam söhbet_élirdi ha – bulai ğovalı,

bular da gédille. cıxı gédir olara. da bilmirem orda ölür, ğalır ya neve neticesi var,

yoxdu bilmirem, o türkmen sahra'da. oranı eslen yarısı şürevî terefdi, yarısı bizim

terefdi. türkmen sahra'nın yarısı o terefdi, yarısı bı yanda. bular, rāhet gédelle

birbirleenin, ğohumlaanın; misl-i meselem_o ğoré-yé şumali kimin.

15 *-kendizin ğeçecaĝınnan da danışasız, indisinnen de danışasız.*

-elbetde inĝanat indi yaxçıdı, o zamannan cox yaxçıdı. müntaha bu şerāitde fikr,

zad yox_udı. o zaman meselem bi az tapırdıx; altı yēddi nefer, bi dene kürsünün

başında otururdıx; milaxdan, iydeden bu cür ğoyardıla kürsü başına, bi dene cırax

ğoyardıla orā. ğohumda ossaydıla, gēderdle gēlerdle birbirin_évine, ğeşēh

20 söhbet_élirdiler. ğeçe vexTi birden bēzi neĝillerden diyardile gēdim, bēzi

söhbetderden diyardile; indi o cür dēli. indi evvelen hēç çes, hēç çesin_évine; cox az

gédir. eslen ğardaşın_évine mesē illernen gētmir; amma o zaman bu cür dēldi. o zaman

tesüb barıdı. biden meselen benim dedemi bu ğala yolunda kütder, soydĩ burdan –
menim yaxçı yadıma geli, xırdıydım – éle yérinnen duran, here bi şey götdü gétđi ki
25 bunu orda meselem olain élinnen ala, néyniye. olla, kütder, çıxıb gétmişdi. olar,
geldile. benim ağamun bi atın aparmışdılar, bir de eslehesin almışdılar. ordan
geldile, burdan atdarı mindile gétđile; gedihde kesdile ğabaxlain hemi atı aldılar hemi
de esleheni; xéyleh de ceng éliyennen sora almışdıla. o zaman tesib inniden
çox udu. indi men, illeenen ğardaşımın évine gétmenem. amma o zaman bu cür
30 dēldi, özgēn de évine géderdix gelerdix. bacı ğardaş kimin de bir tendire sallanardix.
biz, gedēdix tütün ekerdix ğedim burda; indi yoxdı. tütün ekende bi zaman görerdin
bēş nefer gétmişğ, altı nefer gétmişğ. her imķānatınan bilexre birbirine
kōmehliğ élerdix. indi de éle o cürdi. indi de bizim kendimiz semîmidi, bahemix.
xéyre, şere her nemneye éle biz, bāhemix.

Konuşan: Yunus Hasanpur / Yaş 65	
Derleme yeri: Kurttepe	67

hasıl_ehmeğe; arpadı, buğdadı, badımcandı, yéralmadı. toyları çox xoş_olar.
meselem toy_élelle, kat yazalla, kat yollalla, meselem: filan gün tōymuzdu. meselem
penşembe gécesi hena géceleedi. yığışalla tã süpe kimin diyelle, gülelle, çalalla,
dilxoşluğ_élelle. biden bahısan o yoxun gohumnar, yüz min, elli min, yirmi min, otuz
5 min, on min bu cür kado salalla da, kado vérelle. meselem sağdıç yüz min, solduş
doxsan min; youx fāmilleri, damadın_em_oğlusunnan, day_oğlusunnan, youx
dostunnan.

ingilabdan gabaxdandı bize eyaxlı su gelmez. guyuynan geçinnıx. indi laP da
azalıb guyulaamızın suyu elelxusus de bi yıl.

10 cavannar, gocalain çox_éhtiramın saxlar. çox sözünde olalla. meseem gocalar
biy yérde olanda hés cavannar, oraya gelmezle. cavannar özleene ayrı mesem
top_oynamaxdan filannan gédelle. éhtirāmatımız xoşdu, cavan gocalıx.

yaslarda ölü saabinan ta ölennen apardı ki defn-i kefné_édile geldilē ta
yéddisine kimin_éle bularnan dolanalla, gırxında. çox güzel merāsımlaı vardı.

15 bayramlarda da evvel ki il tehvil_oldu, evvel yığışalla biy yére, o ölü sahabı ki
var, meselem_ölüler_ölüb, gere beyramıdı; destecemi gédelle évlee dolanalla. ordan
gelelle – bu gonşı kendimiz var – gédelle bulara. bulardan geldile, onnan sora dağılalla,
here géder meselem_öz fāmilinin, gohumnainın_évine, beyram görüşüne. evvelde o
ölü sahablain dolanalla ha. beyramlıx meselem dede gızına alar, geynata geline alar,
20 meselem_oğul neneye alar.

ğış géceleri on om béş_év bidem meselem yığışar biy yére. gédelle oturalla
bir_évde. bi yün mesem bu ağaan_évinde, saba o ağaan_évine bu cür yığışılla.
meselem biri ağ seğgel_olur, éle dāimen gédille onu évinde oturula. dünyanın
gelinnen, gédinnen bu cür da gedim sözlerden söhbet_élelle.

25 biri biydem meselem mehebbet_élirdi, yémeği vādı, işmeği vādı oon_évine
çok geep gédille. yémeği olmadı, işmeği olmadı da oon_évine gelib gétmezle.

nōruz beyramı da tutarix, oruş beyramı da tutarix, ğurban beyramı da tutarix.
şaddığ_éleex da. cavannığım, uşaxlığım bu cür meselem hasıl_ekerdix, su ekerdix, su
yuxarsına géderdix, üsden su getirerdix. erz_éliyim xitmetiyen cavannıxda géce günüz
30 yatmadix. üşden baranduz çayı'nnan suyumuz gelerdi. yéddi sekiz gün_éle benim
ğışalaam çıрманaxlı piyada géderdim su yuxarsına. su getirerdim hasıl suvarardix,
buğda suvarardix; tütün_ekerdix, oları suvarardix.

indi valla meriz_idim. yér mér_ekirem. tirextoom var, yér sürürem. xedemat
véérem camaata. özüm de hasıl masıl ekirem, buğdadı, badımcandı, yoncadı, yoncadı.
35 saba su suvaracēm. dinamdı, ğuyudu; dinamı vuracayem suyua badımcan suvaracayam,
yonca suvaracayam. o ğutuldu gédeceyem alax vuram, yonca cemeleyem.

Konuşan: Cavat Hesengulipur / Yaş 61
Derleme yeri: Gülmanhana 68

bi zaman ki bu ingilab oldu, buyurdula ki herkesin bəş il şeherde sərbəgə-yé suqūneti ossa, şeherde biz yér véérrix. ketdiler de bəxir-i inké diyele: biz şehellıyix. yér sahabı olala, ketde tamam keşāverziler hamı, basavad, bisavad kendi vélledile geldile. bu şerāitde dōlet özü ketderi boşatdı, indi peşimandı. ne ged ki sitir ağa men gelim

5 vam vérim, iltimas élir, yalvarır:

-ğeyidin kende.

ğéyrez ümkündü. men ki özüm ketdiydim. ketde sāxtımanımı, évimi, zindegimi bozub dağıtmışam, birisi mene elli milyard da vérese, kende geyitmem. indi teğrîben yirmi ya on bəş év var. olar da gerîbedile ekseren. merdüm indi burda ketde
10 girmixana'da dōt dōlet tutub ketdinin elinnen alıb, ketdi acınnan ölür. eslen indi gərmixana'da həc ekib biçen yoxdu.

gedim cemaat bi cür idi, sādeydi. yanı, həs zad üreyinde yox udı. ferzen mesele biri gédirdi gurbete; göürdün meselem gédib hesen'in gızın dede nene bidun-i inki oğlanın ittilası ola, nişanni éledi meselen oğluna. biden géderdi, gedim bu cezireye
15 davar aparardıla göyun dağı'na, éşşeh dağı'na. cavannardan ki géderdile oraya, biy neferin gızın burda bi denesine nişannalardıla. görerdin bi nefer, davat gelende urmiye'ye géderdi durardı geminin başında, gelende mesem:

-hesen, muştuluğumu vér, filan kesin gızını aldıla sene.

gedim diyerdile: bəşih kesme. em oğlu, em gızı, éle uşax ki anadan oldu,
20 diyerdile: men gızımı vérecem sən oğluya. o diyerdı: men alacayem sən gızını oğluma. başlıx danışardıla, kebin danışardıla, libas danışardıla, un, et, get, çay. bu

meselem cemāetin gedim resmleriydi. bir_ az yüngül bar cahāziye véreirdile.
toylarmızda da bi neferi bey tēyin_ élerdix; yanı meylisin_ ağ seğgeli. bi nefer bey,
él_ ağası diyelle, eline bi dene ağaş véreirdile ki meclisde meclisi kontrol_ élesin ve
25 camaatın sözün reîs-i meclise yétirsin. biden mesem bey diyerdi: gét hesen'i gét,
goy_ oynasın, hüsén'i geti, go oynasın.

gedim bizim ketde, ne bizim ketde yanı azerbaycan-é gerbi'nin resmiydi bu: bi
nefer ki meselem_ ölerdi, da ketde ege hamının_ ittilası ossaydı, hēs kesin hen ne cür
vācib_ işi ossaydı, o ketden_ éşiye çıxmazdı. o ölünü götürerdile aparardıla guylardıla.
30 üş géce, üş günüz ketden, her_ évden bi dene mejmehe géderdi ölü sahabının_ évine ta
üçümcü günü. üçümcü günü eger o ölü sahabının gudreti ossaydı bi dene xéyrat véreirdi;
olmasaydı, gutulardı géderdi. bidem meselen ağ seğgeller, gere seğgeller – özü de
resm_ idi gedim – bir_ ile kimin hēs kes_ évinde radyo aşmazdı. biybiyin_ éhtirāmin
saxlardıla. çé yad_ ola, çé fāmil_ ola, yas saxlardıla. biyden nādan_ uşaxlar, eğli
35 çatmiyan_ uşaxlar, biden radyonu açanda – gedim de télvizyun zat yoxuydu, feğet o
batri radyolardandı – biden diyerdi: baba yavaş, aşma, hemsāyenin_ adamı ölüb ya
meselem filan kesin_ adamı ölüb; eşide, pisdi. yaslıyız biz. bu yaslārmız_ idi. birbirin
müşkülüne yétişerdile. indi bi cürdi meselen ha men, gelirem cenābiyen dîrem: filāni,
mene on min tümen pul vérginen. pulu mene vérmemiş hamı, bilir. veli, gedim bu cür
40 deyil_ idi. gedim meselen görerdün bayrama bēs_ on gün galér, ketde bēs_ altı
nefer_ ağ seğgel olardı, emin_ adam, emānetdar_ adam, géce yığıardıla bi dene éve
meselen:

-filan kes, bi illeri ketde kimin vezi xaraPdî?

-hüséyn'in!

45 géceynen bi mebleğe yığardıla aparadıla, oun ğapısın çalardıla, véérdile o şexse.
bir_allah bilerdi, bir_o döt nefer. ki sabah bu da merdümnen bayramda
hemreng_ossun. uşağına libas_assın, şirni assın. ğoymasın_uşağı, éhsās-é ğerib
zad_élesin.

Konuşan: Novber Rüstemi / Yaş 55
Derleme yeri: Gülmanhana 69

ğabax çi çox yaxçıydı. hamımız derbeT derbeT yaxçı geçinirdix. kendimiz_indi dağılıPdı. özümüz de perişan_olub here bi terefde éle. indi çox xaraba ğalıb kendimiz.

ketdile, tamam gédible şehere. o zaman çox xoşhal_ıdix. çox yaxçıydı. merdüm, xoşhal_ıdı; gelirdile; şad_ıdıla. indi zamandı ki bilmiem pul tapılmır gelebilmille!

5 indi eslen derya çekilib gédib hey yan xaraba ğalıb. pilajlar xaraba ğalıb. tamam merdüm, pilaj ġēyrible. here ġabağında eyleşib narahatdıla. hēs zad yoxdı indi pilajlarda.

bi dene oğlumuz var, döt dene ġız. gédiPle hamısı. olar hāmısı yaxçıdı. dāmatdeemiz yaxçıdı, ġızlaamız. allah, hāmının balasın yaxçı élesin. hāmmısı yaxçı.
10 dōdü biybiyden yaxçıdı dāmatder de ġızlar da. gelelle, gédelle, ağalaana yėtişelle. özümüz,_olara yėtişerih̄. çox yaxçıdıla. oların da ġardaşları ki çox çox yaxçıdıla. biz_indi néçe ildi, bulardayıx. ne ağamızdan_incimişih̄ ne oların ġardaşlaannan incimişih̄. hammısı biybiyden yaxçıdı. esli, köhlüdüle. ağalaana alla rehmet_élesin. ağaları, müdür bender_ıdı, yaxçı ağaydı. benim mamam çox tērif_élerdi. éle déyerdi:
15 ağa ġulufu' ġilin_āğası, çox yaxçıdı. allah, selāmet_élesin. çox necib xanevādedile.

ğabaxçalar géderdi, baxardı; bēzileriniğ gücü çatır, düyü vérille. bēzilerinki abğuş vérille toylarda. çox şaddığ_olardı ġabaxça. büyünnēm ki gelipTi bu zamāne biden toy gelende hēs bilmiri: bu toydu ya nemenedi. here özü, éle özündedi ki zindeğannığınnan ne cür_éliyecex. büyüñ bu günü geçitdix, sabah biz ne
20 cür_éliyecey, ne cür serğuzeşT çıxacax ġabāğmız, çıxmıyacax. feğed_éle özümüz özümüz deyi; hēs bilmirih̄ toy var yoxdı indi. o zāmane ki toy gelirdi, toy

gümbüllüyende atardıx tendire çölmehleri, diyerdih: tiz olun, büyüñ toy geleceğ.
géderdih kendin altınna ğız gelin oyniya oyniya gelirdi düz oğlan évineçe. üş döt
gün ğabaxdan şinniy élerdile; bélé toy geleceğ.

25 -el ayağ élēñ, toya gédecēñ.

bimezdığ évde işi ne cür gördüh, toya gétdıx şaddıĝınan. indi eslen herkesin ki
toyu var, çoxuna kadu yollurux, üreymiz açılmır gédeğ. ürehler tamam hamısı baĝlıdı,
ğeredi, nārahatdı. o zaman hey yana elimizi açırdıx yaxçı var gelirdi; ekin gelirdi,
buğdadan gelirdi. indi yoxsulluxdandı, nārahatçılıxdandı. bu cür oldu ki dünya,
30 ğatışdı. birininki, bēşininki nārahat. uşaĝı – éle év var – évden ikisi ölüb gédib. élesi
var aĝa, döt bēş dene – meselem nārahatdı – o évde ölüb gédib. bu biysiler, ölümnen
beterdi. biri var o, yétiremmir toyun éliye. onda kebin dééydile: yüz min tümen. indi
gédisen déyiri: néçi milyar geti kebin sal. üş yüz dene sikke istir, iki yüz dene sikke
istir. bulara ğızlar da ĝalıb bedbexd olub oğlannar da ĝalıb bedbexd olub. hāmmısı
35 bılar nārahatçılıxdı évlerde éle. hēş kim de çıxadıb müşkülün hēş kime déyebilmi.
oğlan da évlendi ĝörü ki elinde işi yoxdu. bēzileri var dēy: men évlendim, bu évimi ne
cür dolandırım? onda ĝörüsen bu oğlan, bu dertden gétdi ya tiryeki oldu ya bi bi hıroini
oldu, ĝaldu duvarlar dibinde. bu cür müşküllere ĝöre ki men évlendim, getirim
xanımmı ne cür saxliyim elimde işim yoxdu, zindeĝannıĝımı ne cür éliyim. valla bu
40 cür ki başlanıbdı çox nārahatdı hamı.

onda at ĝoyma, yıĝılırdıla döreden, buna at ĝoyma diyerdile. biden ĝulaĝına
çaĝırırdıla; imamnan péygember adınnan, xanıñ fatmé-é zahra adınnan. at ĝoymaya
ĝöre yıĝılırdıla ĝulaĝına, çaĝırdıla uşaĝı. uşaĝı da çox xoşhalıĝınan başa getirirdıx.
indi zindeĝannıxdı valla uşax da dünyaya gelende nārahatıx, ĝalmışıx ki bunu ne cür
45 yétirecey. ne cür, āĝıbeti ne cür olacax. mesuliyetderi çoxalıb. indi bizim bēş dene
uşaxdı valla ne ĝeden déyim béle nārahatçılıx var. vérmişih gédib, yaxçı yéllere de

gédib – alla, selāmet_élesin – éle necib xanevadeye Tüçar olmuşux. allah hāmının
balasın xoşbexd_élesin; ama men, bi özüm döylem ki. özümnen sora dōrenin de éle –
müselmanıx – nārahatçılığı bilexire gelbimizdedi ağa.

50 yas sahaba biden diyeriĥ, fāmil_oldu, içeri fāmil yavaçcana géderiĥ:

-pul niyazdı buyurun, diyin éliyeĥ. kömeĥliĥ niyazdı éliyeĥ.

biden kömeĥlıxleri olsa, çırmalannıĥ_içerde éleriĥ. pul niyaz_ossa, ağamız
diyer: héş kim bilmesin gene éliyeĥ. bu cür bi mehebbetder birbire éelle.

Konuşan: Nadir Futuhi / Yaş 50	
Derleme yeri: Miyavak	70

bu kendin adı rustā-yé miyāveg’di. men de nādir futuhi’yem. derya yolu’nda rustā-yé miyāveg’di. hidūden – ayrı yérden gelme de vardı – hidūden min év olar. elli sinnim vardı.

ğırxıl bunan ğabax uşağ ıdım, on yaşıım mārđı. kendimizin toylarında ğaval
5 maval zat vārđı, camlan ğétme vardı; veli indi da olar yoxdı. meylisler xoş olurdi,
beyimiz olurdi, aşığ olurdi. ğaval çalan gelirdi. camlan ğédirdile. bu cür ha. o zaman
aşığaçan var ıdı toylaamızda, bēymiz vārđı. iki ğün ğaval çālnırdı, ğonax çağrırdıla.
pay ğöndeerdile, cēhiz alırdıla; ama indi bir az teverrüm yuxarıdı,
camaad éliyemmir. o zaman ucuzluğ udi, hāmının pulu vārđı. ucuzluğ udu, xulāse
10 éliyim. her nemene kömehlıx de ölnurdi. meselem indi ğöüsen bi dene toy olur ketde.
o zaman meselem évin biri min tümen bırne kömehlığ éliyende; indi meselem yirmi
min, elli min de kömehlığ ölnur, gene éle sen diyen ğedimkilere çatmırı. ğedim
munnan xoş udu.

ğurban bayramı, hāmısınnan bize ēzizdi. ğurban bayramı hāmısınnan yaxçı oluri.
15 biybiyinin évleene zada ğedirix. bayramlaşmağā ğedirix. ğöşüsen ğurban bāyramında
hācılar da mekke’ye ğédille. geelle, olam évine ğedirix. ğurban beyramı oğğeden
ezizdi, o ğurban beyramını kendimizde her neden eziz tutulla.

yas da; bir nefer fõt_éliri, meselem bir gün_evvel günni tutuluri, ikimci günü
tutulmuri, üçümcü günü hüzür_olur gene. ğabax üş gün_üdi. üş günü meçitde
20 eyleşirdile, üş gün hüzür_olurdi ğabaxlar; veli indi üş günü bir gün kemeldiPle, iki
gün_éliyiPLE. xerci éle év sahabın_öz boynuna olur. ğedim mejmee zad göndeerdile.
meselem ğonşulardan, kendin her terefinnen görerdin mejmee geli o éve; çün_o évün
başı ğārşığ_olurdi. o bi dene bécā-i mehebbet_idi yanı: biz seni yad_élemişix, éviyen
mejmee getirix; veli indi mejmee zad yığışılıbdı, ğollen_év sahabın boynādı. şam vërse
25 de év sahabın boyunādı, vermese de év sahabın boyunādı.

ğış ğéceleende o ki ğeden ğédi biybiyin_évine, fāmillen_évine. ğétmiyen de
budu göüsen ğēfedi, ğelmişğ_otumuşux burda bu cür. ğışda da ğēfede vextimizi
telef_élirix da. ğor – ğohunun_évine ğédende o ayrı mesele. ğış da ğutuldi ki çöl
vēdesi geli, camahat ğédi çöle öz_işine.

30 sabah ğédeceyem çöl_işime da. ğédeceyem mesem çöl_işime, heyetde
meselem eriĥ dermexden, évde elleşmexden bu cür_a. bağ vedesidi, hele üzümē ğalı
derilmibdi. o da ki üzüm de ğalmıyıb. eslen çölde bi dene üzümüz ğalmıyıb, oları da
souğ_aparıb. biy_ıl bi dene feğed eriĥ vardı ağaşlarda. onnan sora üzüm bağlaanda
souğun_eserinde hāmısı héyf i méyl_olub.

35 valla éle ata babamız zamaannan ki men gözümü aşmışam görmüşem_éle
buraya miyava déyélle. şinasnāmeleemizde miyaveğ'di.

bi nefer, fõt_éliri, tay-tanışınnan, él-tayfasınnan bi hefteyeçen zataçan ğere
ğéyiliri ta ğıx ğüneçen. ğıx ğüneçen ğere ğéyili. biş hefte de tay-tanışınnan, él-
tayfasınnan seğğel saxlırı. vextinde geelle déyille: ağa, elleriyiz_ağrımasın,

40 éliyebilesiz_üzüzü islah_éliyesiz. öz_év sahabın da ki adamı fõt_élibdi, o da ta
ğırınaçan otuuru, ne üzünü vuşuri, ne de ğeresin eyninnen ıxardi. él-tayfadan biri,
köney_ali getirile, oun köneyin_eyninnen ıxardılla. xanım_ola, çadıra aalla,
rūseri aalla bélesine. kiři ğısmeti ola, köneyini ıxadılla, köney_āılla bilesine,
aparılla ārāyřġahda üzüñü de vırdırılla.

Konuşan: Ramazan Azimi / Yaş 60	
Derleme yeri: Miyavak	71

buları diyerem: ağa mevadd-i muxeddire gétmeyin, meşrubât-i alkolî işmeyin. düz yola gedin, namaz gılın. gedin kesviyeze. kesvi ibâdetdendi. oları déyerem; déyirem de. hemişe éliyerem. o gün de bi neferne démişem, geytermişem. bi dene efser-i şehrebâniydi. meem sözüme gédib_indi ik_üş gündü yatıb. otuz_iki sindi var. dédim:
5 sene ēyipdi. vāgiyyeti var. men vezife bilirem, vāgiyyeti men, hāmıya bu söz déyerem.

indi rüşd_éliyib şehir. eseñ xiyavanı yox_udu. bu béle mağaza yox_udu. meçidimiz köyneydi. medresemiz, ön_ikiye kimin mērsemiz var. iki yérde ğız mērsesi; ibtidaî, rahnimâi. yolumuz da ki feğed nîme oluptu da; o tayı ğalırı.

ekinçilixde, bizim keşāverzi üzüm bağıdı, erikdi, almadı. xob démâtımız da var
10 ki yağış olmur. bizim démâtmızdan hés zat götüremem. noxudumuzdu, buğdamızdı; olar da ki elhemdülla hés zad_olmuri. éle o toxumu ki sepmişix yére; o da batıb gédib. bulardı bizim mēsulatımız. bizim_üzüm bağıımız coxdı, almamız, eriyimiz coxtı. bilexere şehirde; biz, gétTıx; néyniyeceex. burda biz zehmet çekirix, iki üş ğıran ğazanırıx, géçinirix.

Konuşan: Mecit Rüstəmzade / Yaş 52	
Derleme yeri: Miyavak	72

o zamannan bu zaman ferg_élér de. o zaman imkânât çox_az_ıdı. indi imkânât vardı, rıfah çoxdı. geblen asfâltmız yox_ıdı, rıfah yox_ıdı, medresemiz yox_ıdı, dermanğah yox_ıdı, gırx_ıl munnan gabağına. indi tamam_imkânât vardı: muxābiratımız var, medresemiz var. debirstānmız var, debistānmız vardı, 5 dermanğahmız var, mehT-i kūdekimiz vardı.

ekineceh, gābaxça munnan çox yaxçıydı. gābax var_ıdı. yağış yağardı. indi on_om bēş_ıl_ıldu, hēş bizim dēmleemize toxum sepilmıyıp. sulu yērmiz de o suretde yoxdı.

bizim kend, o suretdedi ki kend_ışı ki yoxdı. ne şherdi, ne ketdi. valla bağ- 10 baxçada da gēdiri; eriy_ek, zehmet çek, gēdir yūs tümen'e. yūs tümen'e hēş dermir, gālır_ağacın_üs. bi dene bağdı souğ_apardı. bi dene eriḥdı, getimişdi – hereen bēş_on_ağacı vardı – o da satılmadı galdı. ağıllı da be. yērimiz yoxdı yanı, yaylım yoxdı.

géceler gédelle birbirin_évne, gehve olar, gehveye gēden_olar. birbirin_évne 15 gēden_olar. dolanalla da, gışı gēçidele da.

Konuşan: Güller Vahabzade / Yaş 73	
Derleme yeri: Kürdler	73

süp sahad, nahar_ikiden_apaşdı, géce sahad doğguzaça otdüm. dédi, goydux,
yazdı; men diyeneen hêş birin goymadı. goydu òda uşag_oynatdı. iki kelime dédile.
dédim:

5 toz tutub danışmır sedepi sazın,
 gelmir gulağıma o xoş avazı,
 ğatışdı torpağa söhbetin sazın,
 yanıram sendeki kamalâ gardaş.

 bi de dédim:
10 aşıx derviş sazın çalar,
 sesini dağlara salar,
 gétđi gışım, geldi bahar,
 açıldı bahar gülleri,
 eyleşen çay gırağında,
15 hemmeşe bahar günneri.

bu ikisin dédile. o bisi sözlerin hêş birin démedi. yadımnan çıxıb. özün biliyen
meem huşum başımda dēl_inni, naxoşam. orda dédim:

yatmış_ıdım tebib geldi üsdüme,

ecel nāmesini vērđi destime,

- 20 goy ğebire, sal döşeyin_üsdüme,

 düşman görse güler, dos ğeheyleneğ.

 ehmed'i éyleme ehmed bağınnan,

 sermeşdi ğonçalar, gül pudağınnan,

 süphi tézden nazlı yarın bağınnan,

25 alma güle, héyva güle, gül güle.

 ayın dāyeleri oldu xas mene,

 dostun ayyılığı oldu yas mene,

 bir_ah çehdim, ahım gétđi esmāne,

 tufan_ossun, ğoy deyyalar bulansın.

30 bulam éynin orđa démişdim ha:

 dématı ekilib uca dağında,

 sermeşdi ğonçalar gül putağında,

 süphi tézden nazlı yarın bağında,

 alma güle, héyva güle, gül güle.

35 bizim burda toy, zaT ğuralla. nemene déelle? darbes ğuralla. ğöçek kaman ğoval
 geli, – opéldi, nemenedi – olardan geli. ğöçeĥ miz, sendel düzele. ğeşeĥ yığılalla,
 çalalar, onalar, xon çıxadallar; meselem pul yığalla. dāmadın başına pul yığalar,
 oynıyanda eline pul véreller. bu da burain tou da.

 onda uşax ğıxlı olar. bi dene meselem ğonşı ğesse:

40 -sen_allah, uşağı çıxat meem_üsdüme.

uşağı çıxadalla üsdüne. ēyler – béle tutalla – ēyler onu altınnan o adam géder.
diyelle: bu çille, ğıxdı. çilleli olu, duvalı gele, nem nemene gele. aha o cür ha. ona göre
o cür élelle.

ğurban beyramında heciler, ğurban keser. ğurban eti paylallar. olar, yadımnan
45 çıxıtdı. yadımnan çıxıPla valla heci. fikrim bi yérde dēl. heye! ama, biden beyramın il
beyramın ne cür tutardıx biz. meke patağı ğoyaydıx, kişmiş ğoyaydıĝ, ide ğoyaydıx,
badam; ceviz ğoyaydux, göy ğoyaydux. getiridile şal şallaldıla. diyēdile: billı billı
sallılla pacadan. ğabaxlarda göy deleldile, göy ğoyādıla içine; o yan bu yanan buğda
çixādı ēşe. cavannar, bağlardı şallaana, apardı, hansı ğızı isteseydi, o pacadan sallardıla.
50 o zaman da o cürdi. çilleni meselem getiyidix çille tutax. üş döt dene ağ seğgel kişi
yıĝılıydı bi yére:

-getirin.

meke patdağınnan, kişmişden, iydeden, var olan milaxdan ğoyardıla aha. bu da
bizim çillemiz idi.

55 indi hemmeşe vā. her géce, günüz; yay, ğış hemmeşe hen nemene va. allah
dölete emir vérsiñ. néyniyax da budı da. allah, seen de işin iras getisin.

iş olmiyan zaman da meen kimin ğoca, evvel çöreĥ yapardıx, év paltar
yuardıx. indi libaşşüi çıxıb, biz paltar yumaĝ éhtiyaş dē. çöreĥçıxana çıxıb, çöreĥ
yapmaĝ éhtiyaş dēli. indi bize nemene éhtiyaşdı? békar oldux, ordan gellıx, burda bu
60 ğonşuynan, xanımiynan danışarux. vex dolu, durrux gedex, naharı yéex, çaymızı içex,
namazmızı ğıllıx. nemene éliyecēx ğışı. o da bizim ğışımız.

onda da yas tutarux. géderıx, men, ğöçeĥ ölenneri oxşaram. onda da ölenneri
oxşarux, ğöçeĥ çay vérrıx, xurma vérrıx; nuĝul ğoyyux, halva ğoyyux, ğülab ğoyyux.
onda biyden biyinin nenesi ölüb, nenesiın dilice ağlaıx, ğızının dilice.

- 65 nene déme, ğan olı, tufan olı,
nene dolanan yérlere balalar, ğurban olı.
aracın başı menem, dibinin daşı menem,
hansı meylisde nenesiz ğız_ossa, onun yoldaşı menem.
ay çıkar, bebir_éyle, gün_ona sebir_éyle,
- 70 bu babasız ğızlara, nene nazı görmiyennere, ğardaş_ölen bacılara,
cavan yola salannara, gören kim ğedir_éyle,
ğedir ğiymetim nene, umud_évım nene, xoş dillığım nene.
ğardaş doni ikidi, biri tovus tüküdi,
ğardaş söz démēn, ğardaş ata_mülküdi.
- 75 eliyem başa düşer, daşlanar daşa düşer,
bacının müşkül_ışı o da ğardaşa düşer,
ay gétdi batan yére, melehler yatan yére,
bacılar ğurban_olar ğardaşlar yatan yére.
kehliĥ béçe çıxatdı, say gör néçe çıxatdı,
- 80 zehmet çekib bala böyüdennerin,
ğardaşı olannarın feleĥ héçe çıxatdı,
bala böyüdüb xéyr-i bağın yémiyennerin,
boyuna baxmıyannarın feleĥ héçe çıxatdı.

Konuşan: Nadir Purcabbar / Yaş 23

Derleme yeri: Alibeyli 74

ketdi gééb idāme véremmes ki. baba kedi yüzde héç ellisi gédib bi yére
çıxammaz; çünkü kend_iş goymaz, kend_işi goymaz çıxa. lāzım dō, veli ama indi iki
üç_ildi ekin yoxdı ki, ekin o sūretde ki olacağ, olmur. indi biden meselen yérin tenefin
bıda bir milyona galğaçılı geeb icāre éli. galğaçı, bilisiz da haralıdı? beli, bir milyona,
5 doğğuz yüz min tümen'e tenefin tutur. bizim ketde iki yüz min tümen_ildi yérin tenefi.
tuturdula iki yüz min tümene baharın evvelinde; veli indi iki ildi éléple bir milyon. ağa,
mını kasıb_adam, gelsin tutsun; görüm, ne cür tutacax? tutub ekebiler bir milyona?
budu bulardılar ha. bular, bir milyona tutuplar ve götürüle da. bizim_özmüz,
eħmişğ_indi iki ildi. erağ'a yolluyurux kilosu döt yüs tümen. tenef de rāhet diyebillem
10 bēş milyon_altı milyon pul vérir. bizim_özmüz, indi gülabaxan da eħmişğ. buğda da
fêlen fik_éem, döülle; buğda, meke. ama indi biden meselen badımcanı kı da gumardı
da. éle gumar_oynuysan. imkanı var bir_il géde erağ'a, bir_il gétmiye.
biy_il_aparasan véresen qarxanaya elli tümen'e ya gıx tümen'e. onun da orası vardı. ya
gülabaxan toxumu, göresen bir_il iki min tümen_oldı, bir_il yéndi üş yüz
15 tümen_oldı. şānsıdı, ketdiniki galıb şansa. indi biden meselem ineħ gısmeti – bilisiz de
mal – biz_almışdığ biden meselen ineyin birin milyon yama. indi rāzıyığ hemen ineħ
géde doğğuz yüs tümen'e. yoncaan bağı, indi olub min tümen. samaan kilōsu néçeydi?
mifteydi da; yüs tümen, atmış tümen, elli tümen. indi olub_üş yüs tümen. indi geeb hék
kes mal saxlıyabilemmez ki. saxlıyabilēr? yoncaan bağı min tümen'di; saxlıyabilemmez
20 ki. doğurdan çetin_olub, çox çetin_olub. bizim_özümüzün_éle vārmızdı kiçih bi

y ermiz; m ntaa ama, munna iki s di,  le b le – allah’a and osun – derece y k ineyi
apa  m ydana,  eyteer  – derece y k d yirem da – sat lm r. yan  kim alacax, min
t men’e yoncaan bağın kim alacax? h k kes alammaz ki. bizim ki biden meselen
y rimiz var; indi der-hudud-i on tenefdi, iki  ş tenefimiz yoncad , da bilir  biden
25 meselen alm yacaax. ama adam var, yoncan   le alır. mesele odu ha. o gee alınmaya,
adamin  z n nk  ola.  z n nk  olmasa, serf  lemez. s t n kilosun v rir iki y z elli
t men.  uran’a and osun, doğurdan ketdi  l pdi, ağlayan yoxd , and ola allah’a.

Konuşan: Cevat Yusuf Hakkı / Yaş 25	
Derleme yeri: Vakkaslu	75

gülebaxannayı da gelille, heyetde alılla, aparılla; iki ilden soa getiri pulun véri. héş çoxu vérmı. bizim özümüzünkün üç ildi apaapla, hele pulun yarısı galıb. çuğundur da oon tādı.

toylarda valla, yığışılla éle hamı. yığışılla bi yére, cavannar şaddıǵ élille. ǵız
5 vérille, alılla. iki günü böyüh toy çalınır. ǵız évi, öz évinde toyun tutur; oǵlan évi, öz évinde. iki évde de çalını. ǵız évinde ekseren aşıǵ getirelle. kendimizde valla bi denesi vardı; heştad ildi, död oxumax başarırđı, oları oxurdu. onnan sora yoxumuzdu.

Konuşan: Kasım Şerifi / Yaş 75
Derleme yeri: Hasar 76

kendimiz gırıx_évdı. lap gedimkine göre indi yaxçdı. gedim berg yox_udi, ifsat yox_udi; mehebbeT çox_udu. indi yo, mehebbed yoxdı. indi hey yana gédisen, biyden gédirem biy_ağaynan danışam, diille: ağa, o niy gétđi onnan danışdı.

ağa kendimizin yasları: éle hansı ketde ki bu üş döt para ket vardı – tühman'dı,
5 elgiyan'dı, tepe'dı, hasar'dı, teze ket'dı – bu ketdein hansında kı bir_ölü fõt_ossa, hamımız gédeeğ_oon gööşne, olar da geelle bizimkine. éle tefõtumuz yoxdı. meylisde ki üş gün_olar da, üş gün_olar, meçiTde olar. evvel ki fõt_olan gün şama ketdiler gāzanı aparar. ikimci gününnen_üçümcü gününnen bi sefer ölü sahab_özü vérer.

toylıda ki éle gabaxça ketde olādı; indice zatda olu da. evvel ketde üş gün
10 olaydı, üş gün toy çalınardı. iki gün çalınardı, üçümcü gün gelin çıkardı. o zaman gedim bi dene get gōndeerdile her_éve bi dene. get gōndeerdile, çağırdla toya, kart_eveziydi o. o da gendin_evezi gédeydi, oyda pul salardı. biyden bey durardı, diyeydi: filan kesi gözayn_ayağ_üsde onı cermeliyex. cemreler yétişeydi oyda, beye yétişeydi, been_özüne. beyde ki onı hēsab_éleřdi, bir_az yığardı vérerdi, zada,
15 dāmede. dāmed gédeřdi hāmma, sağdıız, solduc_onnan barabār dā éle. sağduz solducu özü gelerdi, olardı. özü diyēdi: bi dene sağdıç! bēş nefer gālxardı. biyden diyēdle: solduç. bēş nefer gālxardı. xop, biyne gül vééřdile, o bisne gül véřeldile, biyine bi şıyni véřeldile; o bisle otuttulaldla yéře, biy nefer gālardı.

cüme axşamlı gēdeex gēbr_üsde. orda duva vérrix da gēbirsandığa. hemd_u
20 sūre oxurux da. sora da bi nefer de çıxar duva éler, çıxarix gellix da. havla, xurma
aparalla, dağıdalla da.

beyramlın feğed_uşlux beyramı, ğurban beyramı; il beyramı da tutaix; elbetde
olar kimin yox. ilin_ahır çerşembesin tutaix be. ot yandırır. cavannar gelle,
üsdünnen_atanallar. mēnāsını hēs men bilmem.

25 olar hey kes_öz_évinde diyer ovladına. indi biz diyemmelih. herkesdi,
gereh_öz_övladına évinde gereh diye onu. biy nesiheti évinde dede nene diye, bi de ki
mellim diye meşdesede. özge adamın ne derdi var diye axi. o ğedim_idi; indi éle dōli.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK

A

ābā	: aba (< Ar. ‘abā)
ab-engür	: üzüm suyu (< Far. āb-ı engūr)
ab-güş	: et çorbası (< Far. āb + gūšt)
āb-i cem	: zemzem suyu (< Ar. āb + cem)
abrıyın apar-	: rezil etmek (< Far. āb-rū + Tür. -yın apar-)
abyārı	: arıtılmış içme suyu (< Far. āb-ı ārî)
acıxlan-	: kızmak, öfkelenmek
adaxlı	: nişanlı
adınını	: adlı, adında
aftafa götür-	: tuvalete gitmek (< Far. āftābe + Tür.)
ağaş	: ağaç
ağ birçehli	: ak saçlı
ağırlığım, buğullığım	: yılın son çarşambasında ateş üzerinden atlarken “ağırlığım, buğullığım, tökül bu ötun_üsdüne” denilir.
axı	: peki, ama
axtar-	: aramak
aj	: aç
alax	: hayvan yemi, ot
albalu	: vişne
alça	: erik
allat-	: aldatmak
alma	: elma
āmāde	: hazır (< Far.)
ammar	: ambar
annaxlı	: anlayışlı, düşünceli
apar-	: götürmek

ārāşġah	: kuaför (< Far. ārāyişġerî)
ārix	: zayıf, cılız, sıska
ārrade	: savaş arabası, top arabası (< Ar. ‘arrāde)
arvad	: kadın (< Ar. avret)
astana	: eşik, evin girişı (< Far. āsitān)
aşix	: âşık (< Ar. ‘aşık)
aşna	: aşına, tanıdık (< Far. āşinā)
aşpaz	: aşçı (< Tür. aş + Far. -pāz)
aşpazxana	: yemekhane (< Tür. aş + Far. -pāz + xāne)
aşşix	: aşık oyunu
atdan-	: atlamak, sıçramak
atıl-	: atlamak
avara	: çay, nehir
āyā	: şüphelenme, kararsızlık ve şaşma bildirir; acaba (< Far.)
āyende	: gelecek, istikbal (< Far.)
ayındır-	: aklını başına getirmek
ayrılan-	: ayrılmak
ayyí	: ayrı
azarax	: daha az

B

badam	: badem (< Far. bādām)
badımcān	: patlıcan (< Far. bādincān)
baġdar	: bahçıvan (< Far. bāġdār)
bāhem	: bir arada, birlikte, beraber (< Far.)
bax-	: bakmak
bāis ol-	: sebep olmak (< Far. + Tür.)
bala	: küçük, ufak
balış	: yastık (< Far. bāliš)
bānd-é text	: gelinin damatla beraber gerdeġe girmesinden bir gün sonra yapılan merasim, bu merasimde gelinin ailesi ve akrabaları onun ziyaretine giderler. (< Far. bande-i taxt)

bānşet	: emekli (< Far. bāznişest)
barabar	: beraber (< Far. berāber)
bāresinde	: hakkında (< Far. bāre + Tür. -sinde)
barmağ	: parmak
basavad	: okuryazar (< Far. bā + Ar. sevād)
bā-selge	: işlerinde düzgün, doğru, dürüst (< Far. bā-selîge)
basır-	: gömmek, bastırmak, örtmek
başald-	: boşaltmak
baş goş-	: rağbet etmek, girişmek
başmaxçı	: ayakkabıcı
batri	: pil, batarya (< İt. batteria)
bâyda	: büyük bakır kap, çorba tası, yemek kabı
bécā-i mehebbet	: sevgi göstergesi, muhabbet karşılığı (< Far. bicā -i + Ar. muhabbet)
béçe	: yavru, çocuk (< Far. beççe)
béhdaşt	: sağlamlık, sağlık (< Far. bihdaşt)
béhişt	: cennet (< Far. behişt)
béhmekan	: falan, söylenmesi gerekli görülmeyen ismin yerini tutar (< Far. bihmekān)
béhter	: daha iyi (< Far. bih + ter)
béxir-i inké	: kendi düşüncesine göre (< Far. be-hiyāl-i înkî)
békar	: işsiz, boş (< Far. bî-kār)
békarçılıx	: işsizlik (< Far. bî-kār + Tür. -çılık)
béle	: böyle
bé-nāmé	: ...adında (< Far. be-nām)
béş	: beş
bézār	: rahatsız, tedirgin, bıkmış, usanmış (< Far. bîzār)
bebîr éle-	: dolunaylanmak, dolunay hâline gelmek (< Ar. bedr + Tür. eyle-)
be'd	: sonra, sonraki (< Ar. ba'ad)
bedyūm ol-	: uğursuz ve kötülük getirmek, bereketini bozmak (< Far. + Tür.)

beğel	: kenar (< Far. beğāl)
beğiyye	: gerisi, kalan (< Far. bakiye)
beĥ	: pek
bext	: baht, talih, kader (< Far. baxt)
beğ	: elektrik (< Ar. berķ)
beğōli	: dediğine göre (< Far. bi + Ar. qavl)
bele-	: çocuğu kundaklamak, beşiğe yatırıp bağlamak
beleĥ	: kundak
bēlençi	: bu gibi, böyle, böylelikle
bēleni vér-	: söz vermek, evet demek (< Far. belî + Tür. -ni ver-)
beletde-	: tanımaya çalışmak (< Far. balad + Tür. -le-)
beli	: tasdik bildirir, evet (< Far. belî)
belke	: belki (< Ar. bel + Far. ki)
bellendir-	: bildirmek, göstermek
bender	: liman (< Far.)
beranki	: çünkü (< Far. berāy-i in ki)
berezen	: yazın son ayında üzümlerin güneş önünde kurutulduğu ve kışmış hâline getirildiği üzüm bağlarındaki inişli saha.
berk	: katı, sert, sağlam
berke ğoy-	: çetinliğe, zorluğa düşürmek
berkit-	: sağlamlaştırmak
bernāme	: program (< Far.)
berġuzar_ol-	: geçmek, meydana gelmek, olmak, gerçekleşmek (< Far. ber-guzār + Tür.)
bēsap	: hesabınca (< Far. be + Ar. hisāb)
bet	: baraj, bent (< Far. bend)
beyax	: az önce
beyen-	: beğenmek
bezi	: bazı (< Ar. baʿz)
bılıt	: bulut
bız	: buz
bidem, biden	: birden, aniden (< Tür. bir + Far. dem)

bidmiş	: donmuş, şekerlenmiş pekmez
bidun-i inki	: -maksızın, -meksizin (< Far. be-dûn-i înkî)
bii	: biri
bi iddesi	: bir kısmı
bile	: bir dönüşlülük zamiri, kendi
bilendiğu	: hoparlör (< Far. bolendigu)
biller	: binler, bin yıllar
biller	: ayakla basarak toprağı kazmaya yarayan alet, kürek
bîmâristan	: hastane (< Far. bîmâristân)
binyat	: kurum, müessese (< Far. bunyâd)
birce	: bir tek
birdem	: birden, aniden (Tür. + Far.)
bisavad	: cahil (< Far. bî + Ar. sevâd)
biy	: bir
biyâben	: çöl, kır (< Far. beyâbân)
biyilleri	: bu yılda, bu yıllarda
bi yom	: bir kez, bir defa
bizöy	: buzağı
boyax	: boya
bööh	: büyük
böyi	: büyüğü
buğda	: buğday
buğ	: düdük (< Ar. būḡ)
bulax	: çeşme, pınar
bular	: bunlar
būmi	: yerli, mahallî (< Far.)
bunğah	: emlakçı, ajans (< Far. bungāh)
bu séri	: bu sefer
buyun	: bugün
bü cür	: bu tür
bül-	: bilmek
böyüh	: büyük

büyün	: bugün
büyür-	: buyurmak

C

cahāziye	: bir gelin kocasına gittiğinde onunla gönderilen eşya, çeyiz. (< Ar.)
cāize	: bahşiş, ödül (< Ar. cā'ize)
cālib ol-	: cazip olmak, rağbet edilmek (< Ar. + Tür.)
camahat	: halk, topluluk (< Ar. cemā'at)
camal	: cemalet, yüz (< Ar. cemāl)
cāmee	: topluluk, zümre, toplum (< Ar. cāmi'a)
cānşin	: halef, mirasçı (< Far. cāneşîn)
car car	: döven, ekinleri dövmek için kullanılan alet
céyran	: ceylan
ceng-é cahan	: I. Dünya Savaşı (< Far. ceng-i cihān)
celman	: halay
cemāvarı ol-	: bir yere toplamak (< Ar. cem + Far. āver + Tür.)
cenāb	: saygı, onur ve büyüklük anlamıyla kullanılan bir söz (< Ar.)
cengel	: orman (< Far.)
cere	: toprak testi (< Ar. cerre)
cērme	: ceza (< Ar. cerîme)
cermele-	: cezalandırmak (< Ar. cerîme + Tür. -le)
ceşn tut-	: eğlenmek (< Far. + Tür.)
cezire	: ada, yarımada (< Ar. cezîre)
cırıt	: yırtık
cib	: cep
cibhe	: cephe (< Ar. cebhe)
cilolux	:Cilo veya Cilolar Birinci Dünya Savaşı zamanında Rusların desteğiyle İran Azerbaycan'ının batı bölgesine özellikle Urmiye ve Salmas şehirlerine akın ederler. Gittikçe güçlenerek ve Ruslar tarafından silahlandırılarak

yüz binlerce Türk'ü katlederler. Köyleri ve şehirleri harap ederler. O kara günlere bölge insanı tarafından Cilolux adı verilmiştir.

Çimin	: kadar
cins	: tür, çeşit; mal (< Ar.)
cōher	: değerli taş, maden veya mücevher (< Ar. cevher)
cönge	: manda yavrusu
cuda	: ayrı düşmüş, ayrılmış (< Far. cudā)
cum-	: dalmak
cunub	: güney (< Ar. cenūb)
cūşe gel-	: coşmak (< Far. cūş + Tür.)
cüççılığ	: çiftçilik
cünne atma	: bir oyun adı (< Ar. cünne + Tür.)
cür	: tür, biçim, şekil (< Far. cūr)
ćürle-	: halletmek, tertiplemek
cüt	: çift (< Far. cuft)
cüt éle-	: tarla sürmek

Ç

çadıra	: çarşaf
çaharruma	: dördüncüye kadar (< Far. çehārum + Tür. -a)
çah – i emiğ	: derin kuyu (< Far. çāh + Ar. ‘amīk)
çaķğala	: çağla (< Far. çegāle)
çalxa-	:ayranı sulandırmak, sallamak, karıştırmak; hafifçe yıkamak, durulamak
çarşembesūri	: yılın son çarşambası
çat-	: ulaşmak, varmak
cebne	: kepene, koyun derisinden yapılmış çoban elbisesi
çemedan	: bavul, büyük çanta
çen	: sis, duman
çepçere	: kışın uzun gecelerde vakit geçirmek için yenilen şeyler
çepiş	: keçi yavrusu

çereş	: üzümün ayakla çiğnenmek üzere serildiği yer
çereşe	: bir üzüm çeşidi
çeşmi, çeşb	: başım gözüm üstüne (< Far. çeşm)
çetir	: çadır (< Far.)
çixad-	: çıkartmak
çım-	: yıkanmak, yüzmek
çırax	: lamba
çırman-	: kolları sıvamak, hazırlanmak
çırmanaxlı	: kolları sıvayıp iş yapmaya hazır olmuş kimse
çi.... çi....	: ya.... ya.... (< Far.)
çille	: yılın en uzun gecesi
çiltîh	: bebek, çocuk
çişmiş	: kuru üzüm
çōdar	: hayvancılık işiyle uğraşan
çoxlu	: çokça, çoğunluğu
çoxter	: daha çok (< Tür. çok + Far. ter)
çöden	: bakır
çöl	: tarla, bağ
çöl teresi	: yöreye has bir bitki
çölmek	: çömlek
çömbe	: çömlek
çömçe	: büyük ağaç kaşık, tabak
çömmek	: çömlek
çön-	: dönmek
çönme	: dönme
çöreh	: ekmek
çöür-	: çevirmek
çuğundur	: pancar
çuğğur	: çukur
çulğa-	: herhangi bir şeyi bir elbise veya kumaşa bürümek
çüççılığ	: çiftçilik (< Far. coft + Tür. -çılık)

D

dab	: ev
daban	: taban
dād	: yardım, imdat (< Far.)
daxî	: artık, daha
dal	: arka, yan
dal dalı	: geri geri, geriye doğru
dahca	: arkasınca, ardı sıra, arkasından
dām	: dam, çatı (< Far.)
damdāri	: hayvancılık (< Far. damdārî)
dāmen	: etek (< Far.)
dāmperveri	: hayvancılık (< Far. dampverî)
dan	: tan
dan-	: inkar etmek, gizlemek
danış-	: konuşmak
dānişamuz	: öğrenci (< Far. dānişāmūz)
dānişmet	: bilgili, bilgin (< Far. dānişmend)
dangā dangınan	: ses taklidi
darbes	: çadır (< Far. dārbest)
darıx-	: bunalmak, sıkılmak
dāstan	: destan (< Far. dāstān)
davaxana	: eczane (< Ar. devā + Far. xāne)
davar	: küçük baş hayvan
day	: artık
dāye	: dadı (< Far.)
dé-	: söylemek
déhdéh	: bir şarkı türü
déj	: kale (< Far. dej)
démçi	: tarlayla meşgul olan kimse
déme	: demek, güya, şöyle
dérexTır	: traktör (< Fr. tracteur)
deb	: gelenek (< Ar. de'b)

debirstān	: lise (< Far. debîristān)
debistān	: ilkokul (< Far.)
dee	: tane (< Far. dāne)
defe	: defa (Ar. def`a)
defn-i kefn-e_éle-	: ölüyü gömmek (< Ar. + Tür. eyle-)
değig	: dakik, tam olarak
dēl	: değil
dēli	: değil
dellek	: tellak (< Ar. dellāk)
dem	: tarla (< Far.)
dem-i bext	: evlilik yaşı (< Far. dem -i baxt)
dendānsāz	: dişçi (< Far.)
der-	: dermek, toplamak
derāmed	: gelir, kazanç (< Far.)
derbes	: taksi kiralama (< Far.)
derbet	: sokak (< Far. derbend)
derca vur-	: kısır döngüde dönüp dolaşmak (< Far. + Tür.)
derher hāl	: her hâl ü kârda
dēрман	: değirmen
dermanğah	: sağlık ocağı (< Far. dermāngāh)
der-sūret-i ki	: halbuki (< Far.)
dervaza	: şehir ve kale kapısı gibi büyük kapı (< Far. der-vāze)
desmal	: mendil (< Far. detsmāl)
destēcemi	: toplu hâlde (< Far. dest-i cem`î)
desti pul	: hediye yerine verilen nakit para (< Far. dest-i pûl)
desyar	: yardımcı (< Far. dest-yār)
deşig	: deşilmiş yer, çukur
det	: dert (< Far. derd)
devri	: tabak
devriş	: derviş (< Far. dervîş)
deyil	: değil
deyirman	: değirmen

dıngılı	: ufak, küçücük
di-	: demek
dîdār	: görüşme, ziyaret (< Far.)
difa	: müdafaa, savunma (< Ar. def')
dil-celmani	: mani (< Far.)
dildarlıx ver-	: gönül alma, teselli etme (< Far. dildār + Tür. -lık ver-)
dinam	: jeneratör, su motoru
dincel-	: dinlenmek, dinçleşmek
diskin-	: ürkmek, korkmak
diyesen	: güya
dodax	: dudak
doğurdan	: doğrudan
doğguz	: dokuz
dōlet	: devlet (< Ar. devlet)
dōletdi	: devletli, mutluluk ve refah içinde olan (Ar. devlet + Tür. -li)
don	: elbise
doxāniyat	: tütün (< Far. duhānî + Ar. -āt)
dōran	: devran, zaman (< Ar. devrān)
dōre	: etraf, çevre (< Ar. devre)
dos	: dost (< Far. dūst)
dō	: değil
dōhr çarşembe	: son çarşamba
dōlet	: devlet (< Ar. devlet)
dōli	: değil
dōre	: etraf, çevre (< Ar. devre)
döt	: dört
döy-	: dövmek
döyl	: değil
döyletdi	: devletli, mutluluk ve refah içinde olan (< Ar. devlet + Tür. -li)
döylü	: değil
dübäre	: tekrar (< Far.)

duktura	: doktora (< Fr. doctorat)
duşab	: pekmez (< Far. dūşāb)
duva	: dua (< Ar. du‘ā’)
düdeh	: düdük
düktür	: doktor (< Fr. docteur)
düyi	: düyü, ince bulgur
düz	: doğru, tam
düzelt-	: yapmak, hazırlamak
düzetde-	: düzeltmek

É

éhsas éle-	: duymak, hissetmek (< Ar. ihsās + Tür. eyle-)
éhtirām	: saygı, hürmet (< Ar. ihtirām)
éhtiyaş	: ihtiyaç (< Ar. ihtiyāc)
éko	: hoparlör
éğdām éle-	: gayret ve sebatla çalışmak (< Ar. ikdām + eyle-)
élat	: göçebelik ve hayvancılıkla yaşayanlar (< Ar.)
éle-	: eylemek, yapmak, etmek
éle	: öyle
élebil	: sanki
éliyebil-	: yapabilmek
élm-i ğal	: konuşma ilmi, belagat (< Ar. ‘ilm + kavı)
él-tayfa	: çevre, eş dost
éstexr	: havuz (< Far. istexr)
éşici	: dinleyici
éşik	: etraf, çevre, dışarı
éy hova, éy dad	: şaşırma edatı
éynen	: aynen (< Ar. ‘aynen)
éyni	: aynı
éyvan	: bir tarafı dışarıya açık olan oda, salon

E

eémm-é ethar	: arı, temiz ve münezzeh olan imamlar (< Ar. e-emme-ethar)
efser-i şehrebāni	: karakol memuru (< Far. efser-i şehrebānî)
eğd	: nikâh (< Ar. 'ağd)
eğlep	: genelde, en çok (< Ar. ağleb)
ehl-i tesennün	: Sünnet ehlinden olanlar, Sünniler (< Ar.)
exevi	: kardeş (< Ar. axavî)
exlāğ	: ahlak (< Ar. axlāk)
ekinçilik	: çiftçilik, ziraat
ekineceĥ	: yetiştirilen ürünler
elān	: şu anda, şimdi (< Ar. el'ān)
elelxusus	: özellikle (< Ar.)
elleş-	: oturmak, beklemek, uğraşmak, vakit geçirmek
emi	: amca, emmi (< Ar. amm)
ēnniye	: güvenlik, korucu (< Ar. emniyye)
emru māş_éle-	: geçinmek (< Ar. emr + ma'āş + Tür. eyle-)
emvat	: ölümler (< Ar. emvāt)
enam ver-	: bahşış vermek, ikram etmek (< Ar. en'ām + Tür.)
endāze	: ölçü, mertebe, derece (< Far.)
eng	: çene
erc	: değer, kadir, kıymet (< Far. erz)
erik	: kayısı
erremotur	: motorlu hızar
ertés	: ordu (< Far. ertiş)
erus	: gelin (< Far. 'arūs)
erziş	: değer, paha (< Far. erziş)
erziş ġāil_ol-	: değer vermek, önem vermek (< Far. erziş + Ar. ġāil + Tür.)
erzulum	: Erzurum
eşger	: asker (< Far. 'asker)

eskerrig	: askerlik (< Far. 'asker + Tür. -lik)
eslan	: aslen (< Ar. aslen)
eslehe	: silahlar (< Ar. eslihā)
esl ender esl	: gerçek, asıl
esmāne	: gökyüzü (< Far. āsumān)
eşih	: dışarı, etraf, çevre
evel, evelen	: evvel, önce (< Ar. evvel)
avez	: karşılık, bedel (< Ar. 'ivāz)
avez éle-	: değiştirmek (< Ar. 'ivāz + Tür. eyle-)
eyağ, eyax	: ayak
eyal	: aile, eş (< Ar. 'iyāl)
eye	: eğer
eyleş-	: oturmak, vakit geçirmek
ezan igāme oxu-	: çocuğa ad verirken ezan okumak (< Ar. ezān + ikāme + Tür. oku-)
ezin	: kederli (< Far. ezîn)

F

fāmil	: aile, akraba (< İt. famiglia)
fas	: Fars
fāte	: Fatiha (< Ar. fātihā)
faytın	: fayton
feğir	: kişinin alçak gönüllülük göstermek için kendisine verdiği san (< Ar. fakîr)
fehle	: işçiye (< Far.)
feğet	: fakat, ama (< Ar. faḳat)
ferāhem	: toplamak (< Far.)
ferheng	: bilgi, hüner, marifet, kültür (< Far.)
ferğ	: fark (< Ar. fark)
fermandéh	: amir, komutan (< Far. fermāndeh)
ferzen	: farz ederek (< Far.)

fıky	: fikir (Ar. fikr)
fişar	: sıkıntı, baskı (< Far. fişār)
fōğ lisans	: yüksek lisans
fōri	: ani, çabuk, acele (< Ar. fevrî)
fori telefon şumaresi	: acil telefon numarası
fōt éle-	: ölmek (< Ar. fevt + Tür. eyle-)
fotbol	: futbol (< İng. football)
furna	: vagon
furudgah	: havaalanı (< Far. furūdġāh)

G

gamiş	: camız, manda (< Ar. cāmūs)
géceceh	: geçmişte
gendele	: bir tür kokulu bitki
gereh	: gerek
gerneş-	: gerilmek, esnemek
gicele gicele	: sersemce (< Far.)
gilas	: kiraz (< Far. gîlās)
girde	: yuvarlak (< Far. gird)
gire düş-	: yakalanmak (< Far. gîr + Tür.)
giriftar	: düşkün (< Far. giriftār)
girin_ol-	: mahcup olmak
gizlenpaç	: bir oyun adı
gōher	: inci (< Far. gevher)
göer-	: yeşermek
görsen-	: gözükme, görünmek
görset-	: göstermek
görüş	: ziyaret
göt-	: götürmek
göv	: yeşil
göver-	: yeşermek

göy	: gök, yeşil
göyer-	: yeşermek
ġöyÇeĥ	: güzel
gözel	: güzel
güd-	: takip etmek
gülab	: gül suyu (< Far. gul-āb)
gülebaxan	: ayçiçeği
gümbülle-	: gümbürdemek
günde	: o gün, o günler
günnux	: günlük
güzgi	: ayna

H

habéle	: işte böyle
hamı	: hep, hepsi, tamamı, bütün
hansı	: hangisi, hangi
hara	: nere
harda	: nerede
hāvā	: heves, istek, arzu (< Far. hevā)
havağa	: ne zamana, hangi vakte (< Tür. ha + Ar. vaĥt + Tür. -a)
hāvāpéyma	: uçak (< Far. hevāpeymā)
havla	: helva (< Ar. halvā)
héç çes	: hiç kimse
hék kes	: herkes
hés	: hiç
hés zāt	: hiçbir şey (< Far. hîç + Ar.)
héyf i méyl �ol-	: bozulmak, haraplaşmak (< Ar. hayf + meyl + Tür.)
héyret	: hayret (< Ar.)
héyvan	: hayvan
hecler	: hacılar (< Ar. hacc + lar)
hedeme	: hademe, hizmetçi (< Ar. xademe)

hedis	: hadis (< Ar. hadîs)
hefte	: hafta (< Far.)
hex	: hak (< Ar. haḳ)
hexlé-	: haklamak, gerçekleşmek
heĝ	: hak (< Ar. haḳḳ)
heĝiĝet	: hakikat (< Ar. haḳîḳat)
hemé reĝem	: her türlü (< Far. hem + Ar. raḳam)
hemle	: hamle (< Ar. hamle)
hemmeşe	: her zaman, daima (< Far. hemîşe)
hemsāye	: komşu (< Far.)
hēmře	: her zaman, daima (< Far. hemîşe)
hemun	: hemen, o zaman (< Far. hemān)
hepsenāy	: mit, efsane
hepsene	: mit, efsane
heras	: korku
here	: herkes
heres éle-	: meyve ağaḳlarının dallarının fazla kısımlarını her yıl yazın ilk günlerinde kesmek, budamak
heşemdar	: varlıklı, zengin (< Far. hařemdār)
heştad	: seksen (< Far. heřtād)
hetmen	: kesinlikle, katiyetle (< Far. xatmen)
hey	: her
heyif	: yazık, vah (< Ar. hayf)
hidiye	: hediye (< Ar. hediyye)
his	: is
hob	: tamam, evet, güzel, hoř, iyi (< Far. hūb)
hōhman	: hükmen; bilhassa, hususiyetle (< Ar. hükmen)
hutél	: otel (< Fr. hōtel)
hülü	: şeftali
hüşünü itir-	: bayılmak (< Far. hūř)
hıroini	: eroin
hüzür	: cenaze (< Ar. huzūr)

X

xāme	: kaymak (< Far.)
xānevede	: aile (< Far. xānevāde)
xan nene	: büyük anne
xaraba	: harabe (< Ar. xarābe)
xarabķarriĝ	: yıkıcılık (< Ar. xarāb + Far. kār + Tür. -lık)
xār bār	: yiyecek (< Far. xarbār)
xāsteĝarlıĝ	: kız isteme (< Far. xāsteĝārî + Tür. -lık)
xāral	: kıldan ya da ketenden yapılmış büyük çuval
xée	: hayır (< Ar. xayr)
xêy	: hayır (< Ar. xayr)
xéyleĥ	: birçok (< Ar. xaylî)
xéyr	: hayır, iyilik (< Ar. xayr)
xéyrat	: hayrat, hayır işleri (< Ar. xayrāt)
xeber	: haber (< Ar. xaber)
xedemat	: hizmetler (< Ar.)
xeel	: Halil
xeleban	: pilot (< Far.)
xelet	: hediye etmek için verilen elbise (< Ar. hil'at)
xelxéyle-	: yaratmak (< Ar. halk + Tür. eyle-)
xelxe	: halka
xelvet	: ıssız yerde yalnız kalma (< Ar. xalvet)
xemir	: hamur (< Ar. xamîr)
xençel	: hançer
xermenkup	: buğdayı samandan ayıran makine (< Far. xirmen-ķūb)
xeste	: hasta (< Far. xāste)
xeşle-	: kullanmak, harcamak (< Ar. xarc)
xeter	: tehlike (< Ar. hatar)
xeyyat	: terzi (< Ar. hayyāt)
xezel	: sararıp dökülmüş yapraklar
xıdmet	: hizmet (< Ar. xidmet)

xix	: kırk
xılğet	: yaratma (< Ar. halk)
xına	: kına
xırda	: küçük, çocuk (< Far. xorde)
xidmet	: hizmet (< Ar.)
xob	: daha önce söylenen cümlelerin anlaşıldığını hesaba katarak bir sonraki cümleye başlarken söylenen bir cümle başı edatı.
xōlı xōlí	: biçimli, şekilli
xon	: tabak (< Far. xūn)
xonbeste	: bir çocuk oyunu
xonça	: büyük tabak (< Far.)
xorāfat	: aslı, esas olmayan şeyler (< Ar. hurāfāt)
xošnişin	: rahatına düşkün (< Far. xoşnişîn)
xoşsāl	: kuraklık (< Far. xoşksāl)
xud-i men	: ben kendim (< Far. hōd)
xudnīmāyi	: gösterişli, samimi (< Far. xōdnumā)
xulase	: özetle, kısaca (< Ar. xulāsa)
xums	: beşte bir (< Ar. xums)
xurc	: kıl veya yün dokunmuş heybe (< Ar.)
xurd u xurāk	: yiyecek (< Far. xōrd)
xutne xetene	: sünnet (< Far.)

İ

iPtıdai	: ilkokul (< Far. ibtidā'i)
icāze	: izin (< Ar. icāzet)
iftitah	: açmak, çalışmaya başlamak (< Ar. iftitah)
ixtiyar éle-	: seçmek, istemek, arzu etmek (< Ar. ihtiyār + Tür. eyle-)
ingılab	: İran devrimi (< Ar. inqılāp)
il	: yıl
ilvan	: unvan (< Ar. 'unvān)
indi	: şimdi

inni	: şimdi
intixab	: seçme, tercih etme (< Ar. intihāb)
invan	: unvan (< Ar. ‘unvān)
irağ	: uzak
isfat	: asfalt
isport	: spor (< Fr. sport)
issi	: sıcak
iş-	: içmek
iştiba éle-	: yanılmak, şaşırmak (< Ar. iştibāh + Tür. eyle-)
ittila vér-	: haberdar etmek (< Ar. ittilā + Tür. ver-)
iyde	: iğde
iyid	: yiğit
izāfe	: katma, artma, ekleme (< Ar.)

J

jandarméeri	: jandarma (< İt. gendarme)

K

qado	: hediye (< Far.)
kağaz	: kâğıt (< Far. kâğaz)
kaman goval	: bir çalgı aleti
kanfail	: tarla biçmede kullanılan makine (< Far.)
kārger	: işçi (< Far. kārger)
karxana	: fabrika (< Far. kārkhāne)
kārşinās	: iş bilir, işten anlayan (< Far. kārşinās)
kasıb	: esnaf; fakir (< Ar. kāsib)
kaş	: keşke (< Far. kāş)
kat	: kart (< Fr. carte)
kāvran	: kervan (< Far. kārṡān)
kécel	: kel (< Far. keçel)
kéf	: keyif (< Ar. keyf)

kebin kes-	: nikâhlamak (< Far. kebîn + Tür.)
kec	: eğri
keçel	: manda yavrusu
kedu	: kabak
kel	: erkek manda
kelbâla	: Kerbela
keleme	: kelime (< Ar. kelime)
kel ğarnısı	: hayvan taşıtı
kembud	: eksiklik, yetersizlik (< Far. kembûd)
kemel-	: azalmak, eksilmek (< Far. kem)
kem_o kan	: aşağı yukarı (< Far.)
kendi	: tahıl vb. malzemelerin konulduğu yer
keniz	: bekar kız (< Far. kenîz)
kere	: tereyağı (< Far.)
kesb	: çalışıp kazanma, iş (< Ar.)
keşāverz	: çiftçi (< Far. keşāverz)
keşāverzi	: çiftçilik (< Far. keşāverzî)
ketmeĥ vér-	: bir şeyin dış yüzünün kalınlaşması
kevşen	: sınır, çevre
kılas	: sınıf (< Fr. classe)
kicāve	: çocuklar için cam parçalarından ve boyalı kâğıtlardan yapılmış küçük, dört köşesi kapaklı sandık. Yılın son çarşamba akşamı herkes kicaveye bir ip bağlar, onu komşunun damından aşağı sallar ve komşu da ona pasta, ceviz, badem, çikolata, mendil, çorap vb. şeylerden koyarak “çek üste” diye seslenir.
kiçîĥ	: küçük
kilbe	: tandırdaki ateşin yanmasını sağlayan hava deliği
kilse	: kilise
kimin	: gibi
kişi	: koca, eş, evin erkeği
kişmiş	: kuru üzüm

ķollen	: hepsi, btn, toptan (< Ar. kll)
ķl	: kk, kısa boylu aēaē
ķŗti	: greŗ (< Far. ķŗt)
ķt	: ceket
ķotan	: pulluk, byk sapan
ķē-	: gēmek
ķĥle-	: kklemek, saza vurmak
ķkelt-	: řiŗmanlatmak, semizleŗtirmek
ķmeĥlġ ēle-	: yardım etmek
ķmey ēle-	: yardım etmek
ķyneh	: gmlek
ķuē ēle-	: gēmek
ķud-i kimyā	: gbre (< Ar.)
ķustavanē	: bir oyun adı
ķuT	: gbre
ķēe	: sokak (< Far. ķēe)
ķpe	: kp, kfe
ķleĥ	: kk kulbe
ķleŗ	: buēday yıēını
ķnde le	: aēaē yıēını
ķre	: ēukur yer
ķreken	: damat, gveyi
ķrs	: ev iēinde, iēine ateŗ konularak etrafında oturanların ısındıēı kk tandır (< Ar. ķrs)
ķt	: Krt

Ġ

ġaaŗ	: kardeŗ
ġabax	: karŗı, n; nceden, evvelden
ġabale	: belge, vesika, tapu (< Ar. ķabāle)

ġabşén	: mont
ġada al-	: dert ve üzüntüyü paylaşmak
ġaġa	: arkadaş, dost
ġan āzmayşı	: kan tahlili (< Tür. an + Far. āzmāyî)
ġannı	: kaġnı
ġānunġuzar	: yasa koyma yetkisi (< Ar. kānūn + Far. ġüzār)
ġara	: kara
ġārı	: at arabası
ġarġı-	: lanetlemek, ilenmek
ġaş-	: kaçmak
ġatıx	: yoġurt
ġatışlan-	: karışmak, karıştırılmak
ġavāca	: önü sıra, önünde
ġavol	: kaval
ġayda	: usul, nizam, yol (< Ar. kāide)
ġāzı	: kadı (< Ar. āzī)
ġéyri	: gayrı (< Ar. ġayr)
ġeblen	: önce, önceki, evvel (< Ar. abl)
ġebl-ez in-ki	: -den önce (< Far. kabl-ez-în)
ġebul	: kabul (< Ar. abūl)
ġedeġen	: yasak
ġedem	: ayak (< Ar. adem)
ġeden	: kadar
ġēfana	: koridor, antre
ġeheylen-	: kahırlanmak
ġehim	: sağlam
ġelem at-	: yazmak (< Ar. alem + Tür.)
ġelet	: yanlış, yanılma (< Ar. ġalat)
ġemgin	: hüznölü, kederli (< Ar. ġam + Far. ġîn)
ġeral	: karar (< Ar. arār)
ġerallaş-	: kararlaştırmak
ġere	: kara
ġerebāv	: Karabaġ

ğerebavılar	: Karabağlılar
gereli	: bir tür erik
gereme	: tokat, şamar
gerengülux	: karanlık
gerez	: öç alma isteği, kin (< Ar. ġaraz)
gerğavul	: sülün
gerib	: garip (< Ar. ġarīb)
geşeh	: güzel, iyi (< Far. geşeng)
get	: küp şeker (< Ar. kıand)
gete	: kıta
geyeler	: Garalar
geyin	: kayın
geyit-	: geri dönmek
geyle	: kıyma
geynana	: kaynana
geynata	: kaynata
geyned-	: kaynatmak
geyter-	: geri çevirmek, döndürmek
geza	: yemek (< Ar. ġızā)
gezil	: keçi tüyü
geziye	: husus, mesele (< Ar. kıaziyye)
ğıç	: ayak, bacak
ğıġla-	: pislemek
ğıx yėddi	: kırk yedi
ğılıx	: biçim, şekil
ğırax	: kenar, kıyı, çevre
ğıran	: İran'da Riyal karşılığında olan para. Riyal tümenin yüzde biridir.
ğırx-	: kırmak, kesmek
ğırnıs	: cimri, hasis
ğırō	: kırağı
ğısdat-	: kısaltmak
ğış	: ayak, bacak

ğıt-	: kesmek, devam etmemek
ğızdır-	: ısıtmak
ğızıl	: altın
ğızış-	: hava soğumak, üşümek
ğismet	: kismet (< Ar. kısmet)
giyx	: kırk
goalagaşdı	: bir kovalamaca oyunu
goca	: yaşlı, ihtiyar
gocal-	: yaşlanmak, ihtiyarlamak
gofun	: kavun
gohun	: akraba (< Ar. kavm)
golbağı	: bilezik
göl vér-	: söz vermek (< Ar. kavl + Tür. ver-)
göm i xîş	: akraba, eş dost (< Far.)
gonax	: misafir
gonşı	: komşu
goşa	: çift
goşun	: asker, ordu
govurğa	: kavurga
göza-	: korumak, tutmak, kucaklamak, kaldırmak, yükselmek
guççu	: Kuşçu
ğudret-i māl	: varlık, para, mali güç (< Ar. kudret + Ar.)
ğuful-Allah	: Ahad suresi
ğulam	: köle (< Ar. gulām)
ğulbeten ilélla	: Allah'ın yanında
ğuluncan	: şiddetli ağrı
ğüne	: tarz, gidiş, yol (< Far.)
ğuruh	: grup (< Fr. groupe)
ğut	: kurt
ğutul-	: kurtulmak, bitirmek, tamamlamak
ğuyla-	: gömmek, defn etmek
ğuymax	: bir yemek türü, kuymak
ğuzariş	: geçme, geçiş (< Far. guzāriş)

L

lahaz	: tür, çeşit (< Far. lahz)
lağ	: bozuk yumurta
lap	: tam, en
lebeniyat	: süt ürünleri (< Ar. lebeniyyāt)
leğeb	: lakap (< Ar. laḡab)
lehze	: lahza, an (< Ar. lahza)
lepe	: bulgurla yapılan bir yemek
libas	: elbise (< Ar. libās)
lodo	: bir oyun adı
lumba	: su teknesi
lüt	: çıplak

M

macar	: bir altın çeşidi
mahal	: yöre, bölge (< Ar. mahall)
maharıbe	: muharebe, savaş (< Ar. muhārebe)
mağronu	: makarna (< İt. maccherone)
maldarriğ	: hayvancılık (< Tür. mal + Far. dār + Tür. -lık)
mama	: ebe
mar	: var
mār	: yılan (< Far.)
matah vér-	: kışkırtmak, imrendirmek
māyıl	: hevesli, düşkün, istekli (< Ar. māl)
méhmānî	: misafirlik, konukluk (< Far. mihmānî)
méhriye	: bir erkeğin nikâh sırasında karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal veya para, mihr (< Ar. mehr)
méyhen dust	: vatansever (< Far.)
meclis- i terhim	: yas meclisi (< Ar. meclis + terhîm)
medd	: istek, arzu (< Ar.)
meellim	: öğretmen (< Ar. mu'allim)

mehendis	: mühendis (< Ar. muhendis)
meherrem	: Muharrem (< Ar. muharrem)
mehT-i kūdek	: kreş (< Far. mehd-i kûdek)
mehzer	: nikâh kıyılan yer (< Ar. mahzar)
mexsus	: mahsus, özel (< Ar. mahsûs)
mejlis	: meclis (< Ar. meclis)
mejmehe	: büyük sini, tepsi (< Ar. mecme')
meke	: mısır
meke patdağı	: mısır patlağı
mēmulen	: genellikle (< Ar. me'mūlen)
menfeed	: menfaat (< Ar. menfa'at)
menteğe	: bölge (< Ar. mıntıka)
merāhil	: aşama, safha, kısım (< Ar.)
merāsém	: merasim (< Ar. merāsım)
mēreke	: gösteri (< Ar. me'rike)
meriz	: hasta (< Ar. maraz)
mērse	: medresemiz (< Ar. medrese)
merz	: sınır (< Far.)
mesel	: masal (< Ar.)
mesem	: misal olarak (< Ar. meselen)
mesid	: mescit (< Ar. mescid)
meslāhat éle-	: danışmak (< Ar. maslahat + Tür. eyle-)
mesnōi	: suni (< Ar. mesnū'î)
metleb	: istek, maksat, meram (< Ar. matlab)
metor	: motosiklet
mevadd-i muxeddire	: uyuşturucu (< Ar.)
mēzin	: müezzın (< Ar. mu'ezzin)
miçit	: mescit (< Ar. mescid)
midal	: madalya
mil	: tel örgü, dikenli tel (< Far.)
milax	: kuru üzüm
min-	: binmek
miyve	: meyve

miz	: masa
mizāhım_ol-	: rahatsız etmek, sıkıntı vermek (< Ar. müzāhim + Tür.)
mocered	: evlenmemiş, bekar (< Ar. mucerred)
mod	: moda (< İt. moda)
mofesseh	: evde nikâh kıyan molla (< Ar. mufesseh)
mohlıt	: ilk ayın adı
mōgé	: zaman (< Ar. mevki')
mōğuf	: vakfedilmiş (< Ar. mevkūf)
montaha	: son, son olarak (< Ar. muntehā)
mostécér	: kiracı (< Ar. müste'cir)
moşkelî	: engel, zorluk, güçlük (< Ar. muşkil)
mōyze éle-	: vaaz vermek (< Ar. mevzū' + Tür. eyle-)
moz	: muz
möünk	: üzüm yaprağı
möv	: üzüm ağacı
möyre	: üzüm asmasının kurumuş ve kesilmiş dalları
möymün	: mümin, muteber, makbul, uygun (< Ar. mu'min)
mudiyriyet éle-	: başkanlık etmek (Ar. mudîriyyet + Tür. eyle-)
mulağ	: evlerin tavanında ipe bağlanmış üzüm
muxenniĥ	: tamirci
muxābırat	: posta şubeleri (< Ar. muhāberāt)
murebba	: reçel (< Ar.)
muselseli	: otomatik tüfek (< Ar.)
musinn	: yaşlı (< Ar.)
muştéhéd	: müçtehit (< Ar. muctehid)
muteherrik	: hareket eden, kıınıldayan, oynayan (< Ar.)
müdüür bender	: liman müdürü (< Ar. mudîr + Far. bender)
müfessel	: geniş kapsamlı, ayrıntılı (< Ar. mufassal)
müselman	: Müslüman (< Ar. muselmān)
müsübet	: sıkıntı (< Ar. musîbet)
müteessifâne	: eseflenerek, kederlenerek (< Ar. müte'essif + Far. -âne)

N

nağıl	: masal (< Ar. naql)
nahar	: öğle, öğle yemeği (< Far. nehār)
naxır	: büyük baş hayvan
naxırçı	: çoban
nalbeki	: tabak
nāme	: mektup, name (< Far.)
nāmetdığ	: namertlik (< Far. nāmerd + Tür. -lik)
nāmizeT	: nişanlı, sözlü, yavuklu (< Far. nāmzed)
nan	: ekmek (< Far. nān)
narun nurun	: küçük şeyler
navar	: kaset
néce	: nasıl
néçe	: kaç tane, ne kadar
néyşeker	: şeker kamışı
nefer	: kişi (< Ar.)
neft gazoul	: petrol
ne-in-ki	: değil, böylece değil, öyle değil (< Far.)
neğgede	: ne kadar
neğşe	: plan, proje, harita, çözüm (< Ar. nakş)
nelbetdig	: nalbantlık
neme	: ne
nemene	: ne
nencoş	: genellikle öğle yemeğinden önce atıştırılan şeyler (< Far. nimcūş)
nene vay	: bir oyun havasının adı
neng	: utanma, ayıp (< Far.)
ne teher	: nasıl, ne şekilde
neve	: torun (< Far.)
nigehban	: gözcü, bekçi (< Far. nigāhbān)
nigeran	: bakıcı (< Far. nigerān)
nímāyış	: gösteri, gösteriş (< Far. numāyiş)

nimāyende	: yol gösteren, gelenleri karşılayan (< Far. numāyende)
nîme	: yarı, yarım (< Far.)
nîrû	: ordu (< Far.)
nîsf	: yarım, yarı (< Far. nîsf)
nîzāmî	: asker (< Far.)
nōba	: sıra
noğul	: bir şeker türü
nōhe	: ağıt (< Ar. nevha)
nov	: yeni (< Far. nev)
nōy	: çeşit, tür, cins (< Ar. nev')
nöker	: hizmetçi, hizmetkâr (< Far. novker)
numuta	: yumurta
nūş	: içki, iştret (< Far.)
nümreni getir-	: en önde olmak, en iyisi olmak

O

o bisi	: öbür, öteki
ōçu	: avcı
odéy	: işte orada
oft	: azlık (< Far.)
oğru	: uğru, hırsız, yol kesen
oxşa-	: benzetmek, andırmak; ağıt söylemek
oxu-	: okumak, öğrenim görmek
oxur	: hayvanların yem yediği yer
oğğede	: kadar
ōlād	: evlat (< Ar. evlād)
olar	: onlar
ōliya	: evliya (< Ar. evliyā)
omac_aşı	: bir yemek çeşidi
omlét	: omlet, menemen
onda	: o zaman

orkest	: düğün için getirtilen çalgılar
ot-	: oturmak
otax	: oda
otar-	: hayvan otlatmak
ov	: av
ovuş	: avuç
oyad-	: uyandırmak
ōza	: durumlar (< Ar. ‘ozā)

Ö

ögşeş-	: öğrenmek
öhde	: yük, sorumluluk (< Ar. uhde)
örget-	: öğretmek
ötür-	: götürmek
öv	: ev
övéy	: üvey
öyün	: o gün
öz	: kendi
özge	: başka, yabancı, diğer

P

pābend	: bağlı (< Far. pāybend)
paca	: baca
paltar	: giysi
pay	: payız, sonbahar (< Far. pāyîz)
payız	: güz, sonbahar (< Far. pāyîz)
pénce	: ekinin biçilmeden önceki aşaması
péşvaz _éle-	: karşılamak (< Far. pîşvāz + Tür. eyle-)
péyvet	: bir ağacı başka bir ağaca aşılama (< Far. peyvend)
peh	: pak

pehlevan	: pehlivan (< Far. pehlevān)
pexlan	: bir kuş türü, pexlan kuşu
pexş éle-	: yaymak (< Far. pahş + Tür. eyle-)
pencimin	: ilkokul 5. sınıf (< Far. pencumîn)
pervâne	: tapu, senet (< Far.)
perveriş tap-	: yetişmek, büyümek (< Far. perveriş + Tür.)
pezîrâi	: misafir ağırlama, ikram etme, saygı gösterme (< Far.)
pilledeste	: bir oyun adı
pilō	: pilav
pilte	: gaz lambası
pineçi	: ayakkabı tamircisi (< Far. pîne + Tür. -çi)
pîruz	: kutlu, hayırlı (< Far. pîrûz)
pişillen-	: pişirilmek
pişreft	: ilerleme (< Far. pîşreft)
piy	: iç yağı
piyada	: yayan (< Far. piyāde)
pox	: dışkı, bok
poşt-ı kar	: işte süreklilik, performans (< Far. poşt + kār)
pudak	: budak, dal
pul	: para
purbar	: sulu, faydalı (< Far. purbār)
puste	: fındık
püste	: çam fıstığı

R

rāhet	: rahat (< Ar. rāhat)
rahnimayi	: ortaokul (< Far. rāhnumāyî)
rededen çık-	: modadan düşmek, geçerliliğini yitirmek (< Ar. rede + Tür. çık-)
redgozer	: yoldan geçen (< Far. rehguzār)
rehmetdiy	: rahmetlik (< Ar. rahmet + -lik)
rextxab	: yatak, döşek (< Far. rext-xāb)

resm	: usül, adet, gelenek (< Ar.)
reşâdet	: yiğitlik, cesaret (< Ar.)
revâ	: yakışır, yerinde, uygun (< Far.)
revâbét	: muhabbet, bağlılık (< Far. revâbit)
rēyetî	: mal sahibinin buyruğu altında çalışan işçi (Far. rāyetî)
rıfah	: refah (< Ar. refāh)
rişe	: kök (< Far. rîşe)
rişve-xor	: rüşvet alan, rüşvetle iş yapan (< Ar. rüşvet + Far. hor)
rōgen	: yağ (< Far.)
rū-bé-rū	: karşı karşıya (< Far. rū-be-rū)
rūseri	: baş örtüsü (< Far.)
rusî	: Rusça
rūz-i ārūs	: düğün günü (< Far. rūz + arūz)
ruzu	: azık, yiyecek (< Far. rūzî)

S

sabah	: yarın (< Ar. sabāh)
sağdıç, solduç	: düğün merasiminde damadın sağ tarafında duran kimseye “sağdıç”, sol tarafında duran kimseye “solduç” denir.
sahab	: sahip (< Ar. sāhib)
saxla-	: bakmak, beslemek, korumak
saxtman	: inşaat (< Far. sâxtomān)
saxtmansāzî	: inşaat işleri (< Far. sâxtomān-sāzî)
sağgal	: sakal
salameléyk	: selamünaleyküm
sal-çix éle-	: muhasebe etmek, hesaplamak
sālgerd	: yıl dönümü (< Far.)
sant	: santimetre (< Fr. centmètre)
sarı	: doğru
savat	: okuma yazma (< Ar. sevād)

saya, sayaçı	: yıl bayramı yakınlarında köylerde ve mahallelerde dolaşarak güzel koşmalar okuyan, teke oynatan ve para, ekmek, buğday, pirinç vb. şeyler isteyen kimseler.
sêdi	: defa, kere (< Ar. serî´)
séhin	: topraktan yapılmış kap
sériyağı	: düşman (< Ar. serî´ + Tür.)
sêşembe	: çarşamba (< Far. çehār + şenbe)
sévvom-é rāhnimāi	: ortaokulun son sınıfı (< Far.)
séyfi	: bostan işleri
sebr	: sabır (< Ar. sabr)
sed-de-sed	: yüzde yüz, katiyetle (< Far. sad-der-sad)
sedene	: yüz tane (< Far. sad + dāne)
sedepli	: sedefli
sef-	: serpmek
sefe	: sayfa (< Ar. sahîfe)
sefeng	: yaramaz, sapkın (< Ar. sefeh)
seher	: sabah
seher danı	: tan vakti
sehm	: pay, hisse (< Ar.)
sexāvet	: bağışlama (< Ar.)
sext	: çetin (< Far.)
sekkiz	: sekiz
seğgel	: sakal
selmanı	: çocukları sünnet eden kimse (< Far. selmānî)
semeni	: buğdayın gövermiş hâlinde yapılan helva, semeni helvası
sēm̄mi	: samimi (< Ar. samîmî)
sendel	: koltuk
senet	: sanat (< Ar. san´at)
senger	: çukur, sığınak (< Far.)
serāser	: baştan başa, büsbütün (< Far.)
serbaz	: asker (< Far. serbāz)
serd-xana	: meyvelerin muhafaza edildiği depo, meyve deposu

	(< Far. serd + xāne)
serf	: sarf (< Ar. sarf)
ser-i kıarı	: alışkanlık (< Far.)
serimsax	: sarımsak
serit-	: sarmak, dolamak
serguzeşt	: alın yazısı (< Far. ser-guzeşt)
sermeş-	: sarmaşmak, sarılmak
serniş	: bir litre miktarı
server	: baş, reis (< Far.)
sesele-	: seslemek
sıgar	: sigara
sırğa	: küpe
sificat	: bostanda yetiştirilen kavun, karpuz, salatalık vb. yiyecekler (< Ar. seyficat)
sikké-yé bahar āzādı	: İran’da bir altın çeşidi
sıgar	: sigara
siléyvez	: bir yemiş türü
siltik çal-	: parmakları şakırdatarak oynamak
silve	: buğday ambarı
sim	: sazın teli
sînî	: sini (< Far.)
sinn	: yaş (< Ar.)
sipır-	: süpürmek
sismün-î uşax	: beşik (< Far.)
sistim	: sistem (< Fr. système)
sitār	: perde, örtü (< Ar.)
sobhāne	: sabah kahvaltısı (< Far.)
sona	: erkek ördek
sona çat-	: sona ermek, sonuna gelmek
sonnet	: gelenek (< Ar. sunnet)
sora	: sonra
soruş-	: soruşmak
souğ	: soğuk

sour-	: savurmak
söhbət	: sohbet (< Ar. suhbet)
sövit	: söğüt
suvar-	: sulamak
soyun-	: bitirmek, tamamlamak
sud	: fayda (< Far. sūd)
susember	: süsen çiçeği
sühb	: sabah (< Ar. subh)
sülf	: ata, ecdat (< Ar. selef)
sümük	: kemik
süpe kimin	: sabaha kadar (< Ar. subh + Tür.)
süph	: sabah (< Ar. subh)
sütguymağı	: süt ve unla pişirilen bir yemek
süzdee kimin	: martın on üçünden yirmi ikisine kadar; inançlara göre bu günün uğuru kötü olduğundan onu şenlikle geçirmek gereklidir. (< Far. sîzdeh + Tür.)

Ş

şaddıǵ_éle-	: eğlenmek (< Far. şād + Tür. -lık eyle-)
şaddıx	: mutluluk, sevinç (< Far. şād + Tür. -lık)
şallax	: kırbaç (< Ar. şellak)
şam	: gece, akşam yemeği (< Far. šām)
šām-i ğeriban	: garipler akşamı, bir kimse vefat ettikten sonra o kimsenin toprağa verildiği günkü akşama denir. O akşamda akraba ve tanışlar cenaze evine baş sağlığına gelirler. (< Far. šām-ı + Ar. ġarīb + Far. -ān)
šāne	: şan (< Ar. šān)
şayird	: işçi, yardımcı (< Far. šākird)
şêr	: şiir (< Ar. šīʿr)
şePçere	: kışın uzun gecelerde yenilen pasta, yemiş vb. şeyler
şehelli	: şehirli (< Ar. šehr + Tür. -li)

şehir	: şehir (< Ar. šehr)
şehir-i bidniz	: Bitlis şehri
şexsi	: saksı
şexte	: dondurucu soğuk
şeli	: şeftali
şelvār	: ceket (< Far.)
şemdan	: mum (< Ar. šem ^ʿ + Far. -dān)
şené	: otları toplamak için kullanılan demir parmaklı alet
şerab	: şarap (< Ar. šerāb)
şer-şebéh	: ıvır zıvır
şet	: şart (< Ar. šart)
şete	: tohum ekmek için çukur açmaya yarayan bir çeşit araç
şıllağ at-	: zıplamak, sıçramak
şiket	: ortaklık, beraberlik (< Ar. širket)
şiKil	: şekil (< Ar. šekl)
şinasnāme	: nüfus cüzdanı (< Far. šināsnāme)
şinniy	: şenlik
şirbeha	: bir annenin kızını evlendirdiğinde damattan istediği süt parası (< Ar. širbehā)
şirket-i taavun	: işletme (< Ar. širket + teʿāvün)
şirni	: tatlı (< Far. šîrîn)
şirni-xorannığ_éle-	: tatlı yemek (< Far. + Tür. -lık eyle-)
şoxum éle-	: tarla sürmek (< Far. šoxm + Tür. eyle-)
şōğ	: şavk, ışık, parlaklık (< Ar. ševk)
şor	: tuzlu
şorba	: çorba (< Far. šūrbā)
şöhret	: soyad (< Ar. šuhret)
şuğul	: iş, görev
şuxlux	: şaka (Far. šūx + Tür. -luk)
şumāre	: numara (< Far. šumāre)

T

taät	: ibadet (< Ar. ta‘at)
takis	: üzüm suyu konservesi
tala-	: yağma etmek, çalmak, aşırmak
talağın vér-	: boşamak (Ar. talāk + Tür. -ın ver-)
tālar	: düğün salonu (< Far. tālār)
talıs	: telis (< Ar. tillīs)
tamam	: bütün
tamaxı gét-	: canı çekmek (< Ar. tama‘ + Tür. git-)
tap-	: bulmak
tapşır-	: buyurmak, ısmarlamak
tavān	: güç (< Ar.)
taya	: ot ya da ekin yığını
têdad	: sayı, adet (< Ar. ta‘dāt)
télun şumāresi	: telefon numarası (< Fr. téléphone + Far. şumāre + Tür. -si)
téyy_ol-	: bitmek (< Ar. tayy + Tür.)
tebil	: davul
teblîgat	: sekreterlik (< Ar. teblîgāt)
tefāhüm	: anlaşma (< Ar.)
tefôt	: fark (< Ar. tefāvut)
teĥ	: gibi
texellüs	: mahlas kullanma (< Ar. tahallüs)
tein_éle-	: belirlemek, kararlaştırmak (< Ar. ta‘yîn + Tür. eyle-)
teke	: tahtadan yapılmış erkek keçi figürü. Sayaçılar ve tekeçiler yıl bayramı yakınlarında teke oynatarak ve özel koşmalar okuyarak para, yağ, pirinç, ekmek vb. şeyler isterler.
tenef	: bir kenarı 100, diğer kenarı 45 metre olan alan (< Ar. tenāb)
teref	: taraf
terpeş-	: kımıldamak

tesdîf éle-	: kazaya uğramak (< Ar. tesādûf + Tür. eyle-)
tēsîl	: tahsil (< Ar. tahsîl)
teskinnix vér-	: yatıştırmak, sakinleştirmek (< Ar. teskîn + Tür. -lik ver-)
tesmim tut-	: karar vermek, tasarlamak (< Ar. tesmîm + Tür.)
tesüb	: taraf tutmak (< Ar. ta'assub)
teşkil tep-	: teşkil olmak, oluşmak (< Ar. teşkîl + Tür. tap-)
teşviş	: karışıklık (< Ar. teşvîş)
tevafuk	: mutabakat, uygunluk (< Ar. tevāfuk)
tevellüt	: doğum günü (< Ar. tevellud)
teverrüm	: enflasyon (< Ar. teverrum)
tēvil_āl-	: anlamak (< Ar. tahvîl + Tür. al-)
tēvil ol-	: değişmek, dönmek (< Ar. tahvîl + Tür.)
tevre	: ahır
teyerri	: tekerli
teze	: taze (< Far. tāze)
tıbkı rival	: her zaman olduğu gibi
tıman	: etek, şalvar
tikan	: dükkân (< Ar. dukkân)
tîge	: katman (< Far. tikke)
tilfun	: telefon (< Fr. téléphone)
timsar	: general
tindiĥ	: fidanlık
tîrāhen	: demir çubuk (< Far.)
tireli	: hasır dokumak için kullanılan alet
tiryeki	: afyon bağımlısı (< Ar. tiryākî)
tiyança	: küçük kazan
tizter	: daha tez, daha çabuk (< Far. tîz + ter)
toxli	: toklu, bir yıllık kuzu
toxta-	: dinlenmek, sakinleşmek, rahatlamak, durmak, kalmak
toxu-	: dokumak
tōla-	: çevirmek
torpax	: toprak

torpaġgala	: Torpah Gala
toy	: düġün
tök-	: dökmek
töt	: dört
tüĥ	: Türk
tühman	: Türkmen, Türkman köyü
tük	: tüy
tükan	: dükkān (< Ar. dukkān)
tündrov	: radikal, aşırı (< Far. tondrov)

U

ucal-	: yücelmek
ulak	: eşek, binek hayvanı
ut-	: yenmek
utuz-	: yenilmek
uzmar ayı	: yazın son zamanları, kışa hazırlık zamanları

Ü

üç-	: uçmak
üçümci	: üçüncü
ülgüç	: ustura
ümdeten	: çoğunlukla (< Ar. ‘umdeten)
üreh	: yürek
üryan	: çıplak (< Ar. ‘uryān)
üzleeni islah_éle-	: sakal tıraşı olmak
üzüĥ	: yüzük
üzü ğulu	: yüzü koyun

V

vāfur	: vapur

vāğiyyet	: doğrusu (< Ar.)
vam	: kredi (< Far. vām)
van	: bidon
vélle-	: boş vermek (< Far. vel + Tür. -le)
vede	: zaman (< Ar. va'de)
vex	: vakit, zaman (< Ar. vaqt)
veli	: ama, fakat, lakin (< Ar. velî)
verezan	: üzümün güneş altında serildiği yer
verziş	: çalışma (< Far.)
vesâil	: eşya, malzeme (< Ar.)
veten	: vatan (< Ar. vatan)
vez	: durum (< Ar. vaz')
vezer	: yüce dağ
vır-	: vurmak
vila	: villa
vo	: ve

Y

yaam	: yarım
yadbud éle-	: birbirini anmak
yaddan çıx-	: unutmak (< Far. yād + Tür. -dan çık-)
yağinnıx	: yağmur
yāxçal	: buzdolabı (< Far. yexçāl)
yāği	: düşman
yarpağ	: yaprak
yarpız	: nane cinsinden bir bitki
yatav	: koyun ve sığırların yazın, gece dağda kaldıkları yer
yavnud	: bir çocuk oyunu
yavuş	: yağış
yay	: yaz
yazı	: razı (< Ar. razī)
yédđi göräl	: yedi düvel

yégel	: misafirleri yemeğe çağırma, davet etme
yéhsere	: bir başına (< Far. yeksere)
yék çaharrum	: dörtte bir (< Far. yek çehārum)
yéke	: büyük, iri yarı
yékeḥde	: büyüklükte
yékel-	: büyümek, gelişmek
yélyél	: çiftçilerin tarlada çalışırken okudukları köy havaları
yén-	: inmek
yérriğimiz	: yerliğimiz, yaşadığımız yer
yel-	: bir şeyin peşinden koşmak
yēni	: yani (< Ar. ya'nî)
yığışlan-	: ortadan kalkmak
yi-	: yemek
yiim	: yirmi
yoldaş	: arkadaş, dost
yollandır-	: ağırlamak
youx	: yakın
yovux	: yakın
yuxlad-	: uyutmak
yuxu	: uyku
yuxun	: yakın
yum	: uğur, bereket (< Ar. yümn)
yuv-	: yıkamak
yuvuş-	: yığışmak
yün	: gün
yüngül	: hafif, kolay
yüs	: yüz
yüüd-	: öğütmek
yüze atmış faiz	: yüzde altmış

Z

zaban-i māder	: ana dil (< Far. zebān-ı māder)

zağā	: mağara
zavét	: subay, asker (< Ar. zābit)
zāyman	: doğum eylemi (< Far.)
zeğire	: azık (< Ar. zahîre)
zehmet	: zahmet (< Ar. zahmet)
zeh vır-	: telefon etmek, aramak (< Far. zeng + Tür. vur-)
zemi	: tarla
zerbe	: darbe (< Ar. darbe)
zingırō	: zil (< Far. zingirov)
zimistān	: kış (< Far. zemistān)
zimm-i inki	: -de hâlde (< Far.)
zindegannıx	: hayat, yaşama (< Far. zindeganî + Tür. -lık)
zîreng	: zeki, uyanık (< Far.)
zōc	: çift (< Ar. zevc)
zörünke	: bir göl adı
zumar	: kış günleri için tedarik edilen yiyecek
zübbül	: sümbül

ÖZ GEÇMİŞ

Talip Doğan, 1979 yılında Sivas'ta doğdu. 1993'te Yavu İlköğretim Okulu, 1996'da İçel Gazi Lisesinden mezun oldu. 1998 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandı. Bu bölümden 2002 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans programına başlamaya hak kazandı ve bu programı 2004 yılında tamamladı.

2005 bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora programına başladı. 2006 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı Safranbolu Meslek Yüksekokulunda Türk Dili bölümünde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 2008 yılı bahar döneminden bu yana Kırıkkale Üniversitesinde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapmaktadır.